

งานวิจัยและวรรณกรรม ทางพระพุทธศาสนา

Research and Literary Works on Buddhism

(ฉบับปรับปรุง)

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Mahachulalongkornrajavidyalaya University Press

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Mahachulalongkornrajavidyalaya University Press

หลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต
วิชาแกนพระพุทธศาสนา

ตำรา
รหัสวิชา ๐๐๐ ๒๖๓

งานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา

Research and Literary Works on Buddhism

ฉบับปรับปรุง

โครงการจัดทำและพัฒนาหลักสูตร

กองวิชาการ สำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

งานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา (Research and Literary Works on Buddhism) ฉบับปรับปรุง

ผู้แต่ง : คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
คณะบรรณาธิการ : ผศ.สุพิมล ศรศักดิ์ดา
ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบ: รศ.สยาม คำปรีดา
ผู้ทรงคุณวุฒิร่วมผลิต : รศ.ดร.กาญจนา วัฒนสุนทร, รศ.ชัชชนะ รุ่งปัจฉิม, ผศ.ดร.นลินี ฦ นคร,
ผศ.ศศิธร ชูตินันทกุล, ผศ.ดร.สังวรณ์ จัดกระโทก
ศิลปะและจัดรูปเล่ม : นายสมบุรณ์ เพ่งพิศ
พิสูจน์อักษร : นายสุชนา ศิริธัญญกร
ออกแบบปก : นายพิจิตร พรหมลี
พิมพ์ครั้งที่ ๑ : กรกฎาคม ๒๕๕๗ จำนวนพิมพ์ ๒,๐๐๐ เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๒ : พฤษภาคม ๒๕๕๙ จำนวนพิมพ์ ๒,๐๐๐ เล่ม
ลิขสิทธิ์ : ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ห้ามการลอกเลียนไม่ว่าส่วนใดๆ ของหนังสือเล่มนี้
นอกจากจะได้รับอนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษรเท่านั้น

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

National Library of Thailand Cataloging in Publication Data

งานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ฉบับปรับปรุง.-- พิมพ์ครั้งที่ 2.-- พระนครศรีอยุธยา :

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2559. 312 หน้า.

1. พุทธศาสนา--วิจัย. I. ชื่อเรื่อง.

294.3072

ISBN 978-616-300-229-7

จัดพิมพ์โดย

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เลขที่ ๗๙ หมู่ ๑ ตำบลลำไทร อำเภอมโนรมย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๓๓๑๗๐

โทรศัพท์ ๐๓๕-๒๔๘-๐๐๐ (๘๗๗๐), (มือถือ) ๐๖๑-๓๙๗-๖๑๖๖

โทรสาร ๐๓๕-๒๔๘-๐๑๓ (ผลงานลำดับที่ ๘)

จัดจำหน่ายโดย :

พิมพ์ที่ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๑๑-๑๗ ถนนมหาราช เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ๑๐๒๐๐

โทรศัพท์ ๐-๒๖๒๓ ๕๖๒๔ โทรสาร ๐-๒๖๒๓ ๕๖๒๓

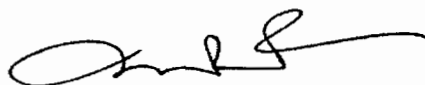
คำปรารภ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ดำเนินการโครงการจัดทำและพัฒนาหลักสูตร เรื่องการปรับปรุงเนื้อหาและจัดพิมพ์ตำรารายวิชาแกนพระพุทธศาสนาและหมวดวิชาศึกษาทั่วไป ให้เป็นที่ยอมรับและใช้ร่วมกันได้ พัฒนารูปแบบของหนังสือ และตำราให้มีเอกลักษณ์ร่วมกัน สวยงาม คงทน น่าสนใจต่อการศึกษาค้นคว้า มีเนื้อหาสาระไปพัฒนาสื่อการศึกษาและเผยแพร่ในรูปแบบต่างๆ ทั้งสื่อสิ่งพิมพ์ สื่ออิเล็กทรอนิกส์ ระบบคลังข้อสอบ พัฒนาบุคลากรและผลงานด้านวิชาการของ มหาวิทยาลัยให้แพร่หลายและเป็นเวทีเสนอผลงานทางวิชาการของคณาจารย์ของมหาวิทยาลัย

โครงการนี้เกิดขึ้นมาได้จากความร่วมมือร่วมใจกันของคณาจารย์มหาวิทยาลัย จากทุกส่วนงาน ทั้งส่วนกลาง วิทยาเขต วิทยาลัยสงฆ์ ห้องเรียน ร่วมกันพัฒนารายวิชาวิชาแกนพระพุทธศาสนา และหมวดวิชาศึกษาทั่วไป ด้วยวิริยะอุตสาหะแรงกล้า แลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างมีมิตรไมตรี พัฒนางานให้มีเนื้อหาสาระถูกต้อง เพียบพร้อมด้วยอรรถและพยัญชนะ เป็นที่ยอมรับของสังคม

ตำรารายวิชา “งานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา” ฉบับปรับปรุง เล่มนี้ มีเนื้อหาสาระ แบ่งเป็น ๗ บท มุ่งหมายให้ศึกษาความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับงานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา เริ่มตั้งแต่วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัยและล้านนา สมัยอยุธยาและธนบุรี สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น และสมัยรัตนโกสินทร์ปัจจุบัน ตลอดถึงให้ศึกษาวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เช่น พุทธธรรม วิมุตติมรรค รวมถึงงานวิจัยทางพระพุทธศาสนาในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งเป็นผลงานการวิจัยของบุคลากรในมหาวิทยาลัย และผลงานวิทยานิพนธ์ของนักศึกษาระดับปริญญาโทและปริญญาเอก เนื้อหาสาระปรากฏแจ้งแล้ว ในเล่มนี้

ขออนุโมทนาขอบคุณคณะกรรมการโครงการจัดทำและพัฒนาหลักสูตร คณาจารย์และเจ้าหน้าที่ของมหาวิทยาลัยทุกท่าน ที่ได้เสียสละเวลาอันมีค่าพัฒนาเนื้อหาวิชาเล่มนี้ให้เกิดมีขึ้น อันจะเป็นสมบัติของมหาวิทยาลัยสืบไป หวังเป็นอย่างยิ่งว่า ตำรารายวิชา “งานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา” ฉบับปรับปรุง เล่มนี้ คงอำนวยประโยชน์เชิงวิชาการด้านวรรณกรรมและงานวิจัยแก่คณาจารย์ นิสิต นักศึกษา และประชาชนผู้ที่สนใจสืบไป

(พระพรหมบัณฑิต,ศ.ดร.)

อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

คำนำ

ตำราเล่มนี้ ได้พัฒนาขึ้นตามโครงการจัดทำและพัฒนาหลักสูตร เรื่องการปรับปรุงเนื้อหา และจัดพิมพ์ตำรารายวิชาแกนพระพุทธศาสนาและหมวดวิชาศึกษาทั่วไป ปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๕๔ ของกองวิชาการ ร่วมกับสำนักหอสมุดและเทคโนโลยีสารสนเทศ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ-ราชวิทยาลัย โดยมีวัตถุประสงค์ ดังนี้ (๑) เพื่อปรับปรุงเนื้อหาตำราวิชาแกนพระพุทธศาสนาและหมวดวิชาศึกษาทั่วไปที่ใช้สอนในมหาวิทยาลัย ให้เป็นไปตามหลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต ตามกรอบมาตรฐานระดับอุดมศึกษา (๒) เพื่อให้คณาจารย์ของมหาวิทยาลัย ได้เสนอผลงานทางวิชาการ ด้วยการสร้างสรรค์ผลงานอย่างเป็นระบบ รองรับการประกันคุณภาพการศึกษาของมหาวิทยาลัย (๓) เพื่อเผยแพร่ผลงานทางวิชาการของคณาจารย์มหาวิทยาลัย ให้เป็นที่ยอมรับทั่วไปในประเทศและระดับสากล

งานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นวิชาหนึ่งในวิชาแกนพระพุทธศาสนาที่กำหนดให้ศึกษา “ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา ศึกษางานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน วิเคราะห์วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่น่าสนใจ เช่น เถภูมิกถา ของพญาลิไท มังคลัตถปิณีของพระสิริมังคลาจารย์ กาพย์มหาชาติของพระเจ้าทรงธรรม สังคัตติวงศ์ของสมเด็จพระวันรัต (แก้ว) วัดพระเชตุพน พระมงคลวิเสสเถระของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส แก่นพุทธศาสน์ของพุทธทาสภิกขุ กรรมที่ป็นของพระพรหมโมลี (วิลาศ ฉานวโร) พุทธธรรมของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) พุทธวิทยาของอาจารย์พร รัตนสุวรรณ์ และงานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณวิทยาลัย” ซึ่งมีรายละเอียดที่คณะผู้เขียนได้นำเสนอไว้แล้วในบทต่างๆ

คณะผู้เขียนหวังว่า ตำราเล่มนี้จะเป็นประโยชน์กับคณาจารย์ นิสิต ผู้สนใจทั่วไป และผู้เกี่ยวข้องตามวัตถุประสงค์ของโครงการนี้ จึงขอขอบคุณทุกท่านที่ได้มีส่วนร่วมทำตำราเล่มนี้ให้มีความสำเร็จเป็นรูปเล่ม จึงขอขอบคุณท่านผู้บริหาร คณาจารย์ เจ้าหน้าที่กองวิชาการ และคณะวิทยาการ รศ.ชัชณะ รุ่งปัจฉิม จากมหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง และ รศ.ดร.กาญจนา วัฒนสุนทร ดร.นลินี ณ นคร, ผศ.ศศิธร ชูตินันทกุล และ ดร.สังวรณัฏฐ์ จัตุระโทก จากมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช ที่ได้มีส่วนร่วมปรับปรุงเนื้อหาของตำราเล่มนี้ ด้วยวิริยอุตสาหะ ทดมเทกำลังกายกำลังใจและกำลังสติปัญญา พัฒนางานวิชาการจนสำเร็จเป็นรูปเล่มสมบูรณ์ บรรลुวัตถุประสงค์ตามที่ได้ตั้งใจทุกประการ

คณะกรรมการปรับปรุงเนื้อหาวิชา
งานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา

กรกฎาคม ๒๕๕๗

คำนำสำนักพิมพ์

งานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา มุ่งสอนให้เกิดการเรียนรู้เกี่ยวกับกรรมดี กรรมชั่ว บาป บุญ คุณ โทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ ที่ปราศจากพระพุทธศาสนา ตั้งแต่สมัยอดีตจนถึงปัจจุบัน เช่น พญาลิไท พระสิริมิ่งคลาจารย์ สมเด็จพระวันรัต (แก้ว) สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พุทธทาสภิกขุ พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร) พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) อาจารย์พร รัตนสุวรรณ เป็นต้น ได้รจนาขึ้น เพื่อเป็นการเผยแพร่คตินิยม คำสอนทางพระพุทธศาสนา ด้านงานวิจัยและวรรณกรรม อันจะส่งผลให้ผู้อ่านได้เกิดการเรียนรู้ เกิดศรัทธา มีความซาบซึ้ง พร้อมปฏิบัติตามคำสอนทางพระพุทธศาสนาผ่านงานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา

ตำรารายวิชา “งานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา” ฉบับปรับปรุง เล่มนี้ เป็นวิชาหนึ่งในวิชาแกนพระพุทธศาสนา ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ภายในตำราเล่มนี้ได้อธิบายถึงงานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน คือ สมัยสุโขทัยและล้านนา สมัยอยุธยา และธนบุรี สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น และสมัยรัตนโกสินทร์ปัจจุบัน เช่น เถภูมิกถา มังคลัตถทีปนี กาพย์มหาชาติ สังคหิตวงศ์ พระมงคลวิเสสเถกถา แก่นพระพุทธศาสนกรรมที่ปณีพุทธธรรม และพุทธวิทยา ตลอดจนงานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สำนักพิมพ์ขอขอบพระคุณคณะกรรมการบริหารสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยมีพระพรหมบัณฑิต, ศ.ดร. อธิการบดีและประธานกรรมการบริหารสำนักพิมพ์ ที่เมตตา มอบต้นฉบับตำรารายวิชา “งานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา” ฉบับปรับปรุง ขอขอบคุณคณาจารย์ผู้แต่งที่ได้เสียสละเวลาร่วมกันพัฒนาเนื้อหาตำราเรียนเล่มนี้จนสำเร็จเป็นเล่มสมบูรณ์ และขอขอบคุณ กองวิชาการที่ช่วยเป็นแรงสนับสนุนงานต้นฉบับและบุคลากร ให้สำนักพิมพ์จัดพิมพ์ตำราเล่มนี้จนสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หวังเป็นอย่างยิ่งว่า ตำรารายวิชา “งานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา” ฉบับปรับปรุง เล่มนี้จะเป็นแหล่งค้นคว้าข้อมูลให้เกิดประโยชน์ทางการศึกษาเล่าเรียนของนิสิต นักศึกษา และประชาชนสืบไป

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พฤษภาคม ๒๕๕๙

คณะกรรมการดำเนินงานโครงการจัดทำและพัฒนาหลักสูตร
เรื่องการปรับปรุงเนื้อหาและจัดพิมพ์ตำรารายวิชาแกนพระพุทธศาสนาและหมวดวิชาศึกษาทั่วไป
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปีงบประมาณ ๒๕๕๔

คณะกรรมการดำเนินงาน	คณะกรรมการปรับปรุงเนื้อหารายวิชา “งานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา”
ที่ปรึกษา พระธรรมโกศาจารย์, ศ.ดร.	ประธานกรรมการ ผศ.ทวีศักดิ์ ทองทิพย์
ประธานกรรมการ พระศรีคัมภีร์ญาณ,รศ.ดร.	รองประธานกรรมการ ผศ.มัน เสือสูงเนิน
รองประธานกรรมการ พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส,ผศ.ดร.	กรรมการ พระครูพิศาลกรกิจ,ดร.
กรรมการ พระมหาสุริยา วรเมธี, ผศ.ดร.	ผศ.ดร.ประจักษ์ โพธิประชา
พระครูสังฆรักษ์กิตติพงศ์ สิริวัฒนโน	ผศ.ดร.สุทธิพงษ์ ศรีวิชัย
พระมหาสุทัศน์ ตีสรรวาทิ	ผศ.ประกอบ มีโคตรทอง
พระมหาสุதிய อาภากร	รศ.สมบูรณ์ บุญฤทธิ์
พระมหาประยูร โชติวโร	นายพิพัฒน์ภาสน์ บุญเทียน
พระครูติวรงค์ อนุตโต	กรรมการและเลขานุการ นายจกันรินทร์ เหลืองอ่อน
พระมหาพรานัน จิตตปาโล	คณะบรรณาธิการ ผศ.สุพินล ศรศักดิ์
พระมหาสาธิต สาธิต	ผศ.ดร.พูนชัย ปันธิยะ
ผศ.ปฐมพงศ์ ทินบรรเจ็ดฤทธิ์	นายเกษม แสงนนท์
ผศ.ดร.สิริวัฒน์ ศรีเครือดง	ผู้ทรงคุณวุฒิร่วมผลิต รศ.ดร.กาญจนา วัฒนสุนทร
นายอดุลย์ คนแรง	รศ.ชัชณะ รุ่งปัจฉิม
ผศ.สุเทพ พรหมเลิศ	ดร.นลินี ณ นคร
นายสนธิญาณ รักษาภักดี	ผศ.ศศิธร ชูตินันทกุล
กรรมการและเลขานุการ นายสุชญา ศิริธัญญาร	ดร.สังวรณ์ จัดกระโทก
กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ	ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบ รศ.สยาม คำปรีดา
พระมหาสุระศักดิ์ ชีรวีโส	
พระมหาธิติ อนุภทโท	
นายอักษราวิชญ์ โฉมศรี	
นายสมบูรณ์ เฟ่งพิศ	
นางสาวฐานิชญาณ์ มัควัลย์	
นางสาวอรุณรัตน์ เพ็ชรรุ่ง	
นางสาวตรีรัตน์ ศรีตะวัน	
พระมหานพดล เดชธมโม	
นายสินชัย วงษ์จำนงค์	
นายชำนาญ เกิดช่อ	
นายจิระศักดิ์ ธารสุขกระจำง	
นายวิชิต มงคลวีระขจร	
นายกิตติพัทธ์ ทินบรรเจ็ดฤทธิ์	
นางสาววิไลวรรณ รังสร้อย	

สารบัญ

	หน้า
คำปรารภ	(๓)
คำนำ	(๔)
คำนำสำนักพิมพ์	(๕)
คณะกรรมการดำเนินงานโครงการจัดทำและพัฒนาหลักสูตร ปิงบประมาณ ๒๕๕๔	(๖)
บทที่ ๑ ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับงานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา	๑
๑.๑ ความนำ	๒
๑.๒ ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา	๕
๑.๒.๑ ความหมายของงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา	๖
๑.๒.๒ จุดมุ่งหมายของงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา	๘
๑.๒.๓ ลักษณะของงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา	๑๐
๑.๒.๔ ประเภทของงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา	๑๒
๑.๒.๕ ขอบเขตของงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา	๑๖
๑.๒.๖ ประโยชน์ของงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา	๑๗
๑.๓ ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา	๑๗
๑.๓.๑ ความหมายของงานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา	๑๘
๑.๓.๒ จุดมุ่งหมายของงานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา	๒๐
๑.๓.๓ ลักษณะของงานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา	๒๒
๑.๓.๔ ประเภทของงานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา	๒๓
๑.๔ การวิเคราะห์งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา	๒๖
๑.๔.๑ ความหมายของการวิเคราะห์	๒๖
๑.๔.๒ วัตถุประสงค์ของการวิเคราะห์	๒๖
๑.๔.๓ ประโยชน์ของการวิเคราะห์	๒๖
๑.๔.๔ แนวทางของการวิเคราะห์	๒๗
๑.๕ งานวิจัยและงานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ	๓๓

(๘)

สรุปท้ายบท	๓๔
คำถามท้ายบท	๓๗
เอกสารอ้างอิงประจำบท	๓๘
บทที่ ๒ วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาสมัยสุโขทัยและล้านนา	๔๑
๒.๑ ความนำ	๔๒
๒.๒ วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัย	๔๕
๒.๒.๑ วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญในสมัยสุโขทัย	๔๕
๒.๒.๒ วิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องเตภูมิกถา	๔๘
๒.๓ วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในสมัยล้านนา	๖๑
๒.๓.๑ วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญในสมัยล้านนา	๖๔
๒.๓.๒ วิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องมังคลัตถปิณี	๖๗
สรุปท้ายบท	๘๓
คำถามท้ายบท	๘๖
เอกสารอ้างอิงประจำบท	๘๗
บทที่ ๓ วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยาและธนบุรี	๙๑
๓.๑ ความนำ	๙๒
๓.๒ วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยาตอนต้น	๙๔
๓.๒.๑ วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญในสมัยอยุธยาตอนต้น	๙๕
๓.๒.๒ วิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องไครยนิราศหิริภุญชัย	๙๘
๓.๓ วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยาตอนกลาง	๑๐๑
๓.๓.๑ วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญในสมัยอยุธยาตอนกลาง	๑๐๑
๓.๓.๒ วิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องกาพย์มหาชาติ	๑๐๖
๓.๔ วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยาตอนปลาย	๑๐๙
๓.๔.๑ วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ	๑๐๙
๓.๔.๒ วิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องมัลลคำหลวง	๑๑๓
๓.๕ วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในสมัยธนบุรี	๑๑๘
๓.๕.๑ วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ	๑๑๘

๓.๕.๒ วิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องภานุสาสน์น้องคำฉันท์	๑๒๑
สรุปท้ายบท	๑๒๔
คำถามท้ายบท	๑๒๖
เอกสารอ้างอิงประจำบท	๑๒๗
บทที่ ๔ งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น	๑๒๙
๔.๑ ความนำ	๑๓๐
๔.๒ งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น	๑๓๑
๔.๒.๑ วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น	๑๓๑
๔.๒.๒ วิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องสังคี่ตียวงศ์	๑๔๕
๔.๒.๓ วิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องพระมณฑลวิเสสภ	๑๕๔
สรุปท้ายบท	๑๗๐
คำถามท้ายบท	๑๗๒
เอกสารอ้างอิงประจำบท	๑๗๓
บทที่ ๕ งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาสมัยรัตนโกสินทร์ปัจจุบัน	๑๗๕
๕.๑ ความนำ	๑๗๖
๕.๒ งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ปัจจุบัน	๑๗๖
๕.๒.๑ วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญในสมัยรัตนโกสินทร์ปัจจุบัน	๑๗๗
๕.๒.๒ วิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องแก่นพุทธศาสน์	๑๗๗
๕.๒.๓ วิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องกรรมที่ป็น	๑๘๐
๕.๒.๔ วิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องพุทธวิทยา	๒๐๓
สรุปท้ายบท	๒๑๑
คำถามท้ายบท	๒๑๓
เอกสารอ้างอิงประจำบท	๒๑๔
บทที่ ๖ งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา	
ในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย	๒๑๕
๖.๑ ความนำ	๒๑๖

(๑๐)

๖.๒ งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่น่าสนใจในมหาวิทยาลัย	
มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์	๒๑๖
๖.๒.๑ วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องพุทธธรรม	๒๑๗
๖.๒.๒ วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องวิมุตติมรรค	๒๒๒
๖.๒.๓ งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องคัมภีร์มหาวงศ์	๒๓๗
สรุปท้ายบท	๒๔๘
คำถามท้ายบท	๒๕๐
เอกสารอ้างอิงประจำบท	๒๕๑
บทที่ ๗ งานวิจัยทางพระพุทธศาสนาในมหาวิทยาลัยมหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์	๒๕๓
๗.๑ ความนำ	๒๕๔
๗.๒ งานวิจัยทางพระพุทธศาสนาที่เป็นผลงานการวิจัยของบุคลากรใน	
มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์	๒๕๔
๗.๓ งานวิจัยทางพระพุทธศาสนาที่เป็นวิทยานิพนธ์ของนักศึกษา	
ระดับบัณฑิตศึกษาของมหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์	๒๗๓
สรุปท้ายบท	๒๙๒
กิจกรรมท้ายบท	๒๙๔
เอกสารอ้างอิงประจำบท	๒๙๕
บรรณานุกรม	๒๙๖
คณาจารย์ปรับปรุงเนื้อหารายวิชา “งานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา”	๓๐๒

บทที่ ๑

ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับงานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ทวีศักดิ์ ทองทิพย์

วัตถุประสงค์การเรียนรู้ประจำบท

เมื่อได้ศึกษาเนื้อหาในบทนี้แล้ว ผู้ศึกษาสามารถ

๑. อธิบายความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับงานวิจัยทางพระพุทธศาสนาได้
๒. บอกความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาได้
๓. วิเคราะห์วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาได้
๔. บอกงานวิจัยทางพระพุทธศาสนาที่น่าสนใจได้

ขอบข่ายเนื้อหา

- ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา
- งานวิจัยทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ
- งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ
- ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา
- การวิเคราะห์วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา

๑.๑ ความนำ

มนุษย์เป็นสัตว์ที่มีความแตกต่างจากสัตว์อื่น ๆ ตรงที่รู้จักใช้เหตุผล ดังนั้น เมื่อเรานิยาม คำว่า มนุษย์เราจึงให้นิยามว่า “มนุษย์คือสัตว์ที่รู้จักใช้เหตุผล” ซึ่งหมายความว่าความมีเหตุผลนี้ทำให้มนุษย์ มีความแตกต่างไปจากสัตว์ประเภทอื่น ๆ ความมีเหตุผลดังกล่าวจึงเกิดวิวัฒนาการมาพร้อม ๆ กับการ แสวงหาความรู้ความจริงของมนุษย์ เราอาจจะจัดลำดับการแสวงหาความรู้ความจริงของมนุษย์ได้ว่า ยุคดึกดำบรรพ์ มนุษย์เราแสวงหาความรู้โดยอาศัยประสบการณ์ เช่น การจับไฟ แล้วรู้ว่าไฟร้อน จากประสบการณ์นี้ทำให้เกิดความรู้ใหม่ขึ้น แล้วมนุษย์ก็ไม่กล้าจับไฟอีก ประสบการณ์ต่าง ๆ ก่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่แก่มนุษย์มากมาย และความรู้ ที่ได้รับจากประสบการณ์ดังกล่าวซึ่งมีแหล่งที่มา แตกต่างกัน เมื่อสั่งสมประสบการณ์ได้มากขึ้น ก็เริ่มสรุปได้ว่า แหล่งที่มาของความรู้แต่ละอย่างจะหา ได้อย่างไรและมีอยู่อย่างไร เมื่อต้องการความรู้ความจริงอย่างนั้น ๆ อีก มนุษย์ก็สามารถไปแสวงหา ความรู้ความจริงจากแหล่งความรู้ดังกล่าวนั้นได้อีก ในขั้นนี้มนุษย์ได้พัฒนาการมาเป็นขั้นของการ แสวงหาความรู้ความจริงจากแหล่งความรู้ คือรู้ว่าความรู้ความจริงแต่ละประเภทรู้นั้น จะแสวงหาได้จาก แหล่งใดบ้าง แหล่งความรู้นี้มีอยู่ทั้งในธรรมชาติและมีอยู่ในตัวมนุษย์เองด้วย คือในธรรมชาติมีแหล่ง ให้มนุษย์ได้เรียนรู้มากมาย และมนุษย์นั้นถ้าหากได้สั่งสมประสบการณ์ด้านใดด้านหนึ่งเอาไว้ได้มาก ๆ จนกลายเป็นความเชี่ยวชาญในด้านนั้น ๆ ก็กลายเป็นแหล่งความรู้ไปโดยปริยาย เช่น หากอยากรู้ ในเรื่องของยา ก็ไปหาเภสัชกร อยากรู้เรื่องพระพุทธศาสนาก็ไปหาพระสงฆ์หรือผู้มีประสบการณ์ ทรงคุณความรู้ทางด้านพระพุทธศาสนา เป็นต้น

การแสวงหาความรู้ความจริงในยุคดึกดำบรรพ์นี้ ยังเป็นความรู้ที่ยังไม่ได้จัดระบบที่แน่นอน ซึ่งความรู้ที่ได้มาจึงอาจจะก่อให้เกิดความผิดพลาดได้ง่าย ต่อมาใน ยุคกรีกโบราณ กลุ่มของอริสโตเติล (Aristotle) ได้ค้นพบวิธีการแสวงหาความรู้ใหม่อีกแบบหนึ่ง คือแทนที่จะอาศัยความรู้จากประสบการณ์ หรือจากแหล่งความรู้เหมือนกับที่ใช้ในยุคดึกดำบรรพ์ได้ ก็หันมาอาศัยการใช้เหตุผลของตนเองเป็นหลัก ในการแสวงหาความรู้ความจริงแทน ซึ่งกรณีนี้ ล้วน สายยศ และอังคณา สายยศ ได้กล่าวว่า การแสวงหา ความรู้แบบนี้คือการแยกปัญหาออกเป็นวงกว้างและวงแคบแล้วลงสรุป วิธีการนี้เรียกว่าวิธีการนินัย (Deductive) การนินัยจึงเป็นการเริ่มจากเหตุหรือข้อเท็จจริงใหญ่ (Major premise) ก่อนแล้วมีเหตุ หรือข้อเท็จจริงย่อย (Minor premise) ทั้งสองเหตุหรือข้อเท็จจริงนี้จะต้องเป็นจริงด้วย จึงจะลงสรุป (Conclusion) ได้ข้อเท็จจริงที่เป็นจริงและมีความสมเหตุสมผล อริสโตเติลเรียกการหาเหตุผลอย่างนี้ว่า

Syllogism^๑ เช่น เราเห็นสีข้าวทุกชนิดสะท้อนแสง เราเห็นหิมะมีสีขาว เราก็ตอบว่า หิมะสะท้อนแสง วิธีการแสวงหาความรู้ความจริงแบบนี้มีจุดแข็งตรงที่แทบจะไม่มีโอกาสผิดพลาดได้เลยถ้าทำให้ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ แต่มีจุดอ่อนอยู่ที่ว่า ก่อให้เกิดความรู้ใหม่ได้น้อย เพราะข้อสรุปที่ได้ ที่เราถือว่าเป็นองค์ความรู้ใหม่นั้น มันได้ปรากฏอยู่ในข้อเสนองานทั้งสองนั้นแล้ว ต่อมา ฟรานซิส เบคอน (Francis Bacon) ได้มองเห็นจุดอ่อนของวิธีการแบบนิรนัย จึงได้นำเสนอวิธีการแสวงหาความรู้ความจริงแบบใหม่ ซึ่งเป็นวิธีย้อนกลับของวิธีแบบนิรนัย เรียกวิธีนี้ว่า วิธีการอุปนัย (Inductive) คือ เป็นการแสวงหาความรู้ความจริงที่ดำเนินการจากเหตุผลส่วนย่อยเพื่อไปสรุปส่วนใหญ่ เช่น เมื่อเรานำน้ำธรรมชาติทั่วไปมาต้มในความสูงระดับน้ำทะเลทุกครั้งที่อยู่เหนือ ๑๐๐ องศา C แล้วน้ำเดือด เราก็ตอบว่า จุดเดือดของน้ำธรรมชาติทั่วไป เมื่อความสูงระดับน้ำทะเลอยู่ที่อุณหภูมิ ๑๐๐ องศา C เป็นต้น วิธีการแสวงหาความรู้ความจริงแบบนี้จะมีจุดแข็งถ้าหากเราสามารถเก็บรวบรวมข้อมูลได้ทุกหน่วยและข้อมูลที่เก็บมาได้นั้นเป็นตัวแทนที่ดี เรียกว่าอุปนัยสมบูรณ์ (Perfect inductive) แต่มีจุดอ่อนอยู่ที่อาจก่อให้เกิดความผิดพลาดได้ในกรณีที่เป็นการอุปนัยไม่สมบูรณ์ (Imperfect inductive) คือ เก็บข้อมูลมาเพียงบางส่วน เช่น การสุ่มเอามาเป็นตัวอย่างไม่เพียงพอบางส่วนไม่ได้เก็บมาทุกหน่วย ต่อมาใน พุทธศตวรรษที่ ๒๔ ชาร์ลส์ ดาร์วิน (Charles Darwin) และนักวิทยาศาสตร์คนอื่น ๆ ได้คิดวิธีการแสวงหาความรู้ความจริงอีกแบบหนึ่ง วิธีนี้ก็ยังมีพื้นฐานมาจากวิธีการแบบนิรนัยและอุปนัยนั่นเอง เรียกว่า วิธีการทางวิทยาศาสตร์ (Scientific Method) ซึ่งเป็นวิธีการแสวงหาความรู้ที่เป็นที่ยอมรับในปัจจุบัน มีวิธีการที่เป็นแบบแผนแน่นอน ทำให้ได้ความรู้และข้อสรุปที่น่าเชื่อถือ ซึ่งล้วน สายยศ และอังคณา สายยศ ได้กล่าวว่า เป็นวิธีสืบแสวงหาความรู้สมัยใหม่ และยังเป็นที่ยอมรับกันอยู่อย่างมากในปัจจุบัน แต่ถ้าเราทราบแนวโน้มของการค้นคว้าความจริงว่าเป็นอนิจจัง วิธีการทางวิทยาศาสตร์ก็มีใช้ว่าจะยืนยงอยู่ตลอดไป สักวันหนึ่งคนรุ่นหลังก็จะพูดว่าวิธีการนี้เป็นวิธีการคิดแบบโบราณอีก^๒ วิธีการทางวิทยาศาสตร์ดังกล่าว มีอยู่ ๕ ขั้นตอน คือ ขั้นตอนกำหนดปัญหา (Identifying the problem) ขั้นตอนตั้งสมมติฐาน (Setting Hypothesis) ขั้นตอนเก็บรวบรวมข้อมูล (Collecting Data) ขั้นตอนวิเคราะห์ข้อมูล (Analyzing Data) และขั้นตอนสรุปผล (Drawing Conclusion) การวิจัยในปัจจุบันเป็นกระบวนการค้นคว้าหาข้อเท็จจริงที่มีระบบระเบียบและมีจุดมุ่งหมายที่แน่นอน โดยใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์นั่นเอง

^๑ ล้วน สายยศ และอังคณา สายยศ, หลักการวิจัยทางการศึกษา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทศึกษาพร จำกัด, ๒๕๓๑), หน้า ๓.

^๒ ล้วน สายยศ และอังคณา สายยศ, หลักการวิจัยทางการศึกษา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, หน้า ๔.

ในการแสวงหาทิศทางและแนวความคิดใหม่ ๆ เพื่อแก้ปัญหาของโลก คนหรือปัญญาชน พระเทพเวที (ประยุทธิ์ ปยุตฺโต) ได้กล่าวว่า ในประเทศที่พัฒนาแล้วจำนวนหนึ่ง ก็ได้หันมาสนใจพระพุทธศาสนา ฉะนั้น จุดที่เราจะทำวิจัยทางพระพุทธศาสนา จึงมี ๒ ด้าน คือ

ด้านที่ ๑ คือการศึกษาพระพุทธศาสนาเพื่อความเข้าใจสังคมไทย และเพื่อประโยชน์ของสังคมไทยในด้านนี้ แ่งที่ ๑ คือศึกษาพระพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นรากฐาน และเป็นองค์ประกอบของสังคมและวัฒนธรรมไทย คือ ศึกษาในแง่ที่ว่า พระพุทธศาสนาได้มีอิทธิพลอะไรต่อสังคมไทย และมีบทบาทอย่างไรในสังคมไทย เมื่อเข้ามาในสังคมไทยแล้วมีความเป็นไปอย่างไร ทั้งในทางเจริญและทางเสื่อม แ่งที่ ๒ ศึกษาในแง่ที่ว่า พระพุทธศาสนาเองเมื่อเข้ามาสู่สังคมไทยแล้ว องค์ประกอบอื่น ๆ ในสังคมไทยได้แปรเปลี่ยนพระพุทธศาสนาไปอย่างไร ไม่ใช่ว่าพระพุทธศาสนาทำต่อสังคมไทยเท่านั้น สังคมไทยก็ได้ทำกับพระพุทธศาสนาด้วย เพราะฉะนั้น พระพุทธศาสนาที่ปรากฏในสังคมไทยจึงไม่จำเป็นต้องเป็นพระพุทธศาสนาอย่างเดิมทั้งหมด แต่เป็นพระพุทธศาสนาแบบคนไทยตีความ หรือ พระพุทธศาสนาในแง่ที่คนไทยชอบนำมาใช้ และพระพุทธศาสนาในแง่ที่กลมกลืนประสมประสานกับองค์ประกอบอื่นในสังคมไทย เช่น ลัทธิผีสงฆ์ เทวดา ศาสนาพราหมณ์ เป็นต้น

ด้านที่ ๒ คือการศึกษาพระพุทธศาสนา ในแง่ที่เป็นจุดสนใจของวิชาการทางโลก หรือของปัญญาชนในยุคปัจจุบัน ในแง่ที่จะก้าวไปช่วยแก้ปัญหาของโลกทั้งหมด หรือเพื่อร่วมสังสรรค์อารยธรรมโลก เป็นการศึกษาพระพุทธศาสนาในด้านที่เป็นสากล ในด้านนี้ คือการศึกษาหลักธรรมหลักปรัชญา หรือตัวแท้ของพระพุทธศาสนาจากบริบทของสังคม และประวัติศาสตร์เท่าที่จะทำได้ อันนี้เป็นการเข้าไปหาคำสอนเดิม สู่ตัวเนื้อหา ความคิด หลักธรรม รวมทั้งข้อปฏิบัติที่แท้จริง การศึกษาในแง่นี้เป็นการศึกษาที่อาจจะนำมาโยงกับวิชาการสมัยใหม่ นำมาใช้กับวิทยาการสมัยใหม่ได้ เช่น อาจจะเอามาใช้ในด้านรัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ และจิตวิทยา เป็นต้น ในสาขาวิชาต่าง ๆ นี้ เราสามารถนำเอาหลักธรรมไปโยงเข้าได้ และอันนี้ก็เป็นการสร้างเสริมสืบต่อความคิดในวิชาการเหล่านั้น” ซึ่งความเห็นดังกล่าวก็เป็นประเด็นสำคัญที่จะนำมากำหนดเป็นแนวทางในการวิจัยทางด้านพระพุทธศาสนาได้อีกทางหนึ่ง

การวิจัยทางด้านพระพุทธศาสนาเป็นการแสวงหาความรู้ความจริงที่มีระเบียบอีกแบบหนึ่ง ซึ่งบางกรณีอาจจะใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์เหมือนกับการวิจัยในสาขาอื่น ๆ แต่ในบางกรณีการใช้วิธี

^๓ พระเทพเวที (ประยุทธิ์ ปยุตฺโต), มหาวชิราลงกรณงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๔.

การทางวิทยาศาสตร์อาจจะมีข้อจำกัด ในกรณีการแสวงหาความรู้ความจริงที่เกี่ยวข้องกับนามธรรม เช่น จิต เจตสิก และนิพพาน เป็นต้น วิธีการทางวิทยาศาสตร์ยังไม่สามารถทำให้เข้าถึงความรู้ความจริงในเรื่องเหล่านี้ได้ ฉะนั้นการจะนำวิธีการใดมาใช้ในการวิจัยทางด้านพระพุทธศาสนาจะต้องคำนึงถึงความเป็นศาสตร์เฉพาะสาขาให้มาก เพราะการวิจัยทางด้านพระพุทธ- ศาสนานั้นเราสามารถศึกษาได้หลายระดับ ขึ้นอยู่กับว่าเราต้องการนำเอาความรู้ความจริงที่ได้รับจากการวิจัยนั้นไปใช้แก้ปัญหาแบบใดและระดับใด

๑.๒ ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา

งานวิจัย หมายถึง กระบวนการค้นคว้าหาข้อเท็จจริงที่มีระบบระเบียบและมีจุดมุ่งหมายที่แน่นอน โดยใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์ ความหมายนี้ใช้กับการวิจัยทั่วไป เมื่อเรานำวิธีการทางวิทยาศาสตร์มาใช้ในการวิจัยจะต้องยอมรับข้อตกลงเบื้องต้นเกี่ยวกับวิธีการทางวิทยาศาสตร์ให้ได้ก่อน ข้อตกลงเบื้องต้นดังกล่าวนี้สรุปได้เป็น ๒ ประการ คือ (๑) ข้อตกลงเกี่ยวกับรูปแบบของธรรมชาติ (Assumption of the uniformity nature) ได้แก่ สัจพจน์เกี่ยวกับชนิดของธรรมชาติ สัจพจน์ของความคงเส้นคงวา สัจพจน์ของความมีเหตุผล (๒) ข้อตกลงเกี่ยวกับกระบวนการทางจิตวิทยา (Assumption concerning the psychological process) การรับรู้ ความจำ และเหตุผล เป็นต้น ข้อจำกัดของวิธีการทางวิทยาศาสตร์ดังที่ได้กล่าวมาส่วนใหญ่มุ่งศึกษาความจริงด้านวัตถุ (สสาร) แต่การแสวงหาความรู้ความจริงทางพระพุทธศาสนามุ่งศึกษาความจริงทั้ง ๒ ด้าน คือทั้งในด้านวัตถุ (สสาร) และด้านที่มีชีวิต (อสสาร) ส่วนที่เป็นการแสวงหาความรู้ความจริงในด้านที่มีชีวิตนี้เอง จึงน่าจะต้องใช้วิธีการทางพระพุทธ ศาสนาโดยเฉพาะ ดังนั้น เพื่อให้เห็นเป็นภาพรวมในเรื่องของความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับงานวิจัยทางพระพุทธศาสนาในหัวข้อนี้จะได้นำเสนอ ๖ ประเด็นหลัก คือ

- ๑) ความหมายของงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา
- ๒) จุดมุ่งหมายของงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา
- ๓) ลักษณะของงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา
- ๔) ประเภทของงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา
- ๕) ขอบเขตของงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา
- ๖) ประโยชน์ของงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา

แต่ละประเด็นจะได้นำเสนอตามลำดับดังนี้

๑.๒.๑ ความหมายของงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา

คำว่า “งาน” หมายถึง หน้าที่หรือกิจที่ต้องทำ คำว่า “วิจัย” หมายถึง การค้น การรวบรวม การตรวจตรา การสอบสวน หรือการเลือกเฟ้น เมื่อกล่าวถึงงานวิจัยจึงน่าจะมีความหมายว่า “เป็นหน้าที่หรือกิจที่ต้องทำเกี่ยวกับการค้นคว้า การรวบรวม การตรวจตรา การสอบสวน หรือการเลือกเฟ้น เพื่อให้ได้มาซึ่งความรู้ ความจริงในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง” ดังนั้น งานวิจัยทางพระพุทธศาสนาจึงเป็น “กิจหรือหน้าที่ที่ต้องทำเกี่ยวกับการค้นคว้า การรวบรวม การตรวจตรา การสอบสวน หรือการเลือกเฟ้น เพื่อให้ได้มาซึ่งความรู้ความจริงทางด้านพระพุทธศาสนา” พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต) ได้กล่าวถึงความหมายของการวิจัยไว้ในเอกสารทางวิชาการ เรื่องมหาวิทยาลัยกับงานวิจัยทางพระพุทธศาสนาว่า “การวิจัยเป็นการแสวงหาความรู้อย่างมีระบบและเป็นการบุกเบิกเข้าไปในแดนแห่งความรู้ ทำให้เกิดความลึกซึ้งแตกฉานในเรื่องนั้น ๆ เพื่อหาความรู้จริง และทำให้เกิดความเชี่ยวชาญในวิชาการเป็นพิเศษ”^๔ ซึ่งความรู้ความจริงทางพระพุทธศาสนาดังกล่าวนี้อาจแบ่งเป็นความรู้ในระดับโลกียะและโลกุตตระ ความรู้ในระดับโลกียะนี้ในทัศนะทางพระพุทธศาสนาสามารถเข้าถึงได้ด้วย สุตมยปัญญา และ จินตามยปัญญา ส่วนความรู้ความจริงในระดับโลกุตตระ จะเข้าถึงได้โดย ภาวนามยปัญญา ซึ่งวิธีการทางวิทยาศาสตร์ที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบันไม่สามารถจะเข้าถึงความรู้ความจริงในระดับโลกุตตระนี้ได้ พระราชปริยัติ (สฤชดี สิริธโร) กล่าวว่า เมื่อกำหนดความตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย และตามที่อรรถกถาอธิบายก็พอจะถือเอาความได้ว่า การวิจัยแบบที่พระพุทธศาสนากำหนดไว้ คือ การศึกษาหลักพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง และทรงบัญญัติไว้แก่พระสาวกทั้งหลาย และพระสาวกเหล่านั้นได้ทรงจำพระธรรมวินัยนั้นนำมาสั่งสอนสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน เมื่อมีผู้ศึกษาค้นคว้าแล้วนำมาเสนอในรูปแบบที่เป็นคัมภีร์ เช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรค คัมภีร์มิ่งคลัตถทีปนี ถือว่าเป็นงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา^๕

สำหรับหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนา มีคำว่า “วิจัย” ปรากฏอยู่ในโพชฌังคสูตร มีพุทธพจน์ตรัสไว้ว่า ยาวกัณฺณจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ฌมมวฺยสฺมโพนฺธมฺกํ ภาเวสฺสณฺติ ฯ เปฯ วุฑฺฒิเยว ภิกฺขเว ภิกฺขุ น ปาภิกฺกขฯ โน ปริหานิ. แปลความว่า “ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย

^๔ พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), มหาวิทยาลัยกับงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๕๔-๕๘.

^๕ พระราชปริยัติ (สฤชดี สิริธโร), งานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๒.

ตราบเท่าที่ภิกษุยังเจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์” (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความเพียรธรรม)^๖ และใน สังฆิตตพลสูตร มีพุทธพจน์ว่า

อิมานิ โข ภิกขเว สัตต พลาณิตี.

สทฐาพลํ วิริยพลํ	หิริ โอตตบปิยํ พลํ
สติพลํ สมาธิพลํ	ปญญา เว สุตตมํ พลํ
เอเตหิ พลวา ภิกขุ	สุขํ ชีวติ ปณฺธิโต
โยนิโส วิจิเน ธมฺมํ	ปญฺญาตถํ วิปสฺสตี
ปชฺโชตสฺสเว นิพฺพานํ	วิโมกฺโข โหติ เจตโส.

แปลความว่า “ภิกษุทั้งหลาย พละ ๗ ประการนี้แล ภิกษุผู้เป็นบัณฑิตมีพละ ๗ ประการนี้ คือ สทฐาพละ วิริยพละ หิริพละ โอตตบพละ สติพละ สมาธิพละ และปัญญาพละ ย่อมอยู่อย่างมีความสุข เลือกเพียรธรรมโดยแยบคาย”^๗ เห็นแจ้งอรรถด้วยปัญญา^๘ ความหลุดพ้นแห่งใจย่อมมีได้ เหมือนความดับไปแห่งประทีป ฉะนั้น^๙

ศัพท์ว่า “วิจิเน” พระราชปริยัติ (สฤชต์ สิริธโร) มีคำอธิบายไว้ดังนี้ “วิจิเน คือ วิจิเนยฺย ลงเอยย แล้วลบ ยย จึงปรากฏรูปเป็น วิจิเน คำนี้มีรากศัพท์เดียวกับคำว่า วิจย คือ วิ บทหน้า จิ ธาตุ วิจย นั้น เอา อิ ที่ จิ เป็น อย ธรรมที่พึงเลือกเพียรก็คือข้อธรรมที่ต้องการหรือเรื่องราวนั้น ๆ”^{๑๐} จะเห็นได้ว่ากิจ หรือหน้าที่ในการค้นคว้าหาข้อเท็จจริงเกี่ยวกับความรู้ความจริงที่มีอยู่ในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนานั้นเองที่เป็นงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา ข้อสังเกตประการหนึ่ง

คำว่า “การ” หมายถึง กิจ งาน ธุระ หน้าที่ คำนี้ถ้าอยู่ท้ายสมาส แปลว่า ผู้ทำ เช่น พานิชยการ เป็นต้น ดังนั้น ไม่ว่าเราจะใช้คำว่า “การวิจัย” หรือ “งานวิจัย” ทั้ง ๒ คำนี้ มิได้มีความหมายแตกต่างกัน

สรุปได้ว่า ความหมายของงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา คือ งานที่ต้องทำเกี่ยวกับการค้นคว้า การรวบรวม การตรวจตรา การสอบสวน หรือการเลือกเพียร เพื่อให้ได้มาซึ่งความรู้ความจริงทางด้านพระพุทธศาสนา

^๖ อัง.สตุตทก. (บาลี) ๒๓/๒๖/๒๑, อัง.สตุตทก. (ไทย) ๒๓/๒๖/๔๑.

^๗ คำว่า เลือกเพียรธรรมโดยแยบคาย หมายถึงพิจารณาเห็นธรรมคืออริยสัจ ๔.

^๘ คำว่า เห็นแจ้งอรรถด้วยปัญญา หมายถึงเห็นแจ้งสัจธรรมด้วยปัญญาในอริยมรรค, อัง.สตุตทก.อ. (บาลี) ๓/๑-๕/๑๕๙.

^๙ อัง.สตุตทก. (บาลี) ๒๓/๓/๒, อัง.สตุตทก. (ไทย) ๒๓/๒๖/๔-๕.

^{๑๐} พระราชปริยัติ (สฤชต์ สิริธโร), งานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา, หน้า ๒.

๑.๒.๒ จุดมุ่งหมายของงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา

งานวิจัยโดยทั่วไปมักจะมีการกำหนดจุดมุ่งหมายของงานวิจัยเอาไว้กว้าง ๆ โดยสรุปแล้วที่สำคัญมีอยู่ ๔ ประการ คือ

๑) เพื่อการบรรยาย (Description) เป็นการบรรยายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ๆ ว่ามีลักษณะอย่างไร มีองค์ประกอบอะไรบ้าง มีการเปลี่ยนแปลงหรือไม่อย่างไร เป็นการให้รายละเอียดเพื่อให้เกิดความชัดเจน ในทางพระพุทธศาสนามีจุดมุ่งหมายเพื่อบรรยายถึงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นกับพระพุทธศาสนาในขณะนั้น เช่น การวิจัยเรื่อง “การศึกษาสภาพปัญหาและแนวทางแก้ไขปัญหาการขาดแคลนพระสงฆ์ในเขตชายแดนไทย-กัมพูชา จังหวัดสุรินทร์และบุรีรัมย์”^{๑๑} การวิจัยเรื่องนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อบรรยายให้เห็นถึงปรากฏการณ์ของการขาดแคลนพระสงฆ์ในช่วงนั้นว่ามีลักษณะอย่างไร เช่น บรรยายให้เห็นสภาพของวัดในชุมชนตามแนวเขตชายแดนไทย-กัมพูชา ที่พระสงฆ์จำพรรษาอยู่มีจำนวนน้อย ประเภทของพระสงฆ์ ที่มีอยู่ส่วนใหญ่จะเป็นพระหลวงตา บวชเมื่อแก่ ขาดความรู้ความเข้าใจในหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนา ไม่สามารถเทศน์ หรือ สอนคนในชุมชนให้เข้าใจในหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนา ส่วนคนหนุ่มในชุมชนที่เข้ามาบวชก็จะอยู่ได้ไม่นาน คือประมาณ ๓ – ๗ วัน เหล่านี้เป็นการบรรยายเพื่อให้เห็นถึงรายละเอียดที่ชัดเจนของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ๆ ว่ามีลักษณะอย่างไร

๒) เพื่อการอธิบาย (Explanation) เป็นการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์ที่เป็นผลเชื่อมโยงไปหาสาเหตุที่ทำให้เกิดผลนั้น ว่ามีความเชื่อมโยงเป็นเหตุเป็นผลต่อกันในลักษณะอย่างไรบ้าง เช่น จากตัวอย่างที่กล่าวมาแล้ว สาเหตุที่ทำให้เกิดปรากฏการณ์การขาดแคลนพระสงฆ์ดังกล่าวเนื่องมาจากคนแก่ในชุมชนเข้ามาบวชเพื่อหาความสงบทางด้านจิตใจหรือเข้ามาบวชเพื่ออยู่รักษาวัดในชุมชนไม่ให้เกิดเป็นวัดร้าง ดังนั้นในแต่ละวัดจึงต้องมีแต่พระหลวงตาอยู่จำพรรษาและมีอยู่จำนวนน้อย สำหรับพระหลวงตาเหล่านี้เป็นผู้เข้ามาบวชตอนแก่จึงไม่มีโอกาสศึกษานักธรรมหรือบาลี จึงทำให้ขาดองค์ความรู้ที่จะเทศน์หรือสอนคนในชุมชน ส่วนคนหนุ่มที่เข้ามาบวชส่วนใหญ่อยู่ได้ประมาณ ๓-๗ วันเป็นสาเหตุเนื่องจากว่า คนหนุ่มเหล่านี้เป็นผู้ไปทำงานอยู่กับบริษัทในจังหวัดอื่น ๆ เมื่อลาบริษัทมาบวชก็จะลาได้ประมาณ ๓-๗ วัน จึงต้องลาสิกขาเพื่อกลับไปทำงานที่บริษัทตามเดิม

^{๑๑} ทวีศักดิ์ ทองทิพย์และคณะ, “การศึกษาสภาพปัญหาและแนวทางแก้ไขปัญหาการขาดแคลนพระสงฆ์ในเขตชายแดน ไทย-กัมพูชา จังหวัดสุรินทร์และบุรีรัมย์”, รายงานการวิจัย (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗)

เหล่านี้เป็นการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์ที่เป็นผลเชื่อมโยงไปหาสาเหตุที่ทำให้เกิดผลนั้น ว่ามีความเชื่อมโยงเป็นเหตุเป็นผลต่อกันในลักษณะอย่างไรบ้าง

๓) เพื่อการทำนาย (Prediction) จากการศึกษาถึงความสัมพันธ์ทำให้เราสามารถทำนายหรือคาดเดาเหตุการณ์ล่วงหน้าได้ว่า เมื่อมีเหตุการณ์หนึ่งเกิดขึ้น จะมีเหตุการณ์ใดติดตามมา คือ เป็นการทำนายสิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคตอย่างมีเหตุผล และมีข้อมูลสนับสนุนน่าเชื่อถือ เช่น จากตัวอย่างที่กล่าวมาแล้ว ถ้าหากคนแก่ในชุมชนยังมีมาก ไม่การเรียนการสอนนักเรียนหรือบาลีในวัดตามชุมชนแนวเขตชายแดนไทย-กัมพูชา คนหนุ่มในวัยแรงงานยังต้องไปทำงานอยู่กับบริษัทในจังหวัดอื่น ๆ สภาพปัญหาการขาดแคลนพระสงฆ์ในเขตชายแดนไทย-กัมพูชา จังหวัดสุรินทร์และบุรีรัมย์ ก็ยังจะต้องเกิดขึ้นและยังคงมีอยู่ต่อไป เหล่านี้เป็นการทำนายหรือคาดเดาเหตุการณ์ล่วงหน้าว่า เมื่อมีเหตุการณ์หนึ่งเกิดขึ้น จะมีเหตุการณ์ใดติดตามมา คือ เป็นการทำนายสิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคตอย่างมีเหตุผล และมีข้อมูลสนับสนุนน่าเชื่อถือ

๔) เพื่อการควบคุม (Control) เมื่อสามารถทำนายเหตุการณ์ต่าง ๆ ล่วงหน้าได้ จึงทำให้สามารถควบคุมเหตุการณ์ที่ไม่พึงประสงค์ ไม่มีประโยชน์ ไม่ให้สิ่งดังกล่าวนี้เกิดขึ้นได้ในทางตรงกันข้าม ถ้าสิ่งที่จะเกิดขึ้นนั้นเป็นสิ่งที่พึงประสงค์และมีประโยชน์ เราก็สามารถสนับสนุนส่งเสริมให้สิ่งนั้นเกิดขึ้นได้ เช่น จากตัวอย่างที่กล่าวมาแล้ว ถ้าหากต้องการไม่ให้เกิดปัญหาสภาพของวัดในชุมชนตามแนวเขตชายแดนไทย-กัมพูชา ที่พระสงฆ์จำพรรษาอยู่มีจำนวนน้อย ประเภทของพระสงฆ์ที่มีอยู่ส่วนใหญ่จะเป็นพระหลวงตา เป็นผู้บวชเมื่อแก่ ขาดความรู้ความเข้าใจในหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนา ไม่สามารถเทศน์ หรือ สอนคนในชุมชนให้เข้าใจในหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนา ส่วนคนหนุ่มในชุมชนที่เข้ามาบวชก็จะอยู่ได้ไม่นาน คือประมาณ ๓-๗ วัน ก็สามารถหาแนวทางแก้ไข โดยควบคุมเหตุการณ์ที่ไม่พึงประสงค์ และเสริมสร้างปัจจัยที่พึงประสงค์ให้เกิดขึ้น เช่น สร้างงานให้เกิดขึ้นในชุมชน เพื่อไม่ให้คนหนุ่มออกไปหางานทำกับบริษัทในจังหวัดอื่น ๆ สนับสนุนให้คนในชุมชนบวชเป็นสามเณร และอุปสมบทเป็นพระภิกษุตั้งแต่อายุยังน้อย ส่งให้ท่านได้รับการศึกษาในทางโลกและทางธรรมในระดับที่สูงขึ้น เมื่อพระภิกษุและสามเณรเหล่านี้จบการศึกษา ก็จะกลับมาอยู่จำพรรษากับวัดในชุมชนก็จะทำให้สภาพปัญหาการขาดแคลนพระสงฆ์ในเขตชายแดนไทย - กัมพูชา ดังที่กล่าวมาได้รับการแก้ไขให้ดีขึ้น เหล่านี้เป็นการควบคุมเหตุการณ์ที่ไม่พึงประสงค์ และไม่มีประโยชน์ ไม่ให้สิ่งดังกล่าวนี้เกิดขึ้น ในทางตรงกันข้าม ถ้าสิ่งที่จะเกิดขึ้นนั้นเป็นสิ่งที่พึงประสงค์และมีประโยชน์ เราก็สามารถสนับสนุนส่งเสริมให้สิ่งนั้นเกิดขึ้นได้ เป็นต้น

สำหรับจุดมุ่งหมายของการวิจัยทางพระพุทธศาสนา ส่วนหนึ่งอาจจะกำหนดจุดมุ่งหมายเหมือนกันกับการวิจัยทั่วไป แต่จุดมุ่งหมายเฉพาะทางในส่วนที่เป็นการวิจัยทางด้านพระพุทธศาสนาก็จะต้องถูกกำหนดเอาไว้ด้วยเช่นกัน พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต) ได้สรุปจุดมุ่งหมายของการวิจัยทางพระพุทธศาสนาไว้ ๓ ประการ ดังต่อไปนี้ ๑) เพื่อให้รู้จักตัวเราเองที่เป็นไทย ๒) เพื่อเอาไปใช้ในวิชาการสมัยใหม่ในสาขาต่าง ๆ เท่าที่เราเกี่ยวข้อง ๓) เพื่อความเป็นผู้นำและเป็นผู้ให้ ที่ว่าจะมีอะไรให้แก่อารยธรรมโลกหรือไปช่วยแก้ปัญหาของโลก^{๑๒}

สรุปจุดมุ่งหมายของงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา ส่วนหนึ่งอาจจะกำหนดจุดมุ่งหมายเหมือนกันกับการวิจัยทั่วไป คือ เพื่อบรรยาย เพื่ออธิบาย เพื่อทำนาย และเพื่อควบคุม สำหรับจุดมุ่งหมายเฉพาะของการวิจัยทางพระพุทธศาสนา คือ เพื่อให้รู้จักตัวเราเอง เพื่อเอาไปใช้ในวิชาการสมัยใหม่ในสาขาต่างๆ เท่าที่เราเกี่ยวข้อง เพื่อความเป็นผู้นำและเป็นผู้ให้ให้แก่อารยธรรมโลกหรือไปช่วยแก้ปัญหาของโลกได้ด้วย

๑.๒.๓ ลักษณะของงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา

บุญชม ศรีสะอาด ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับลักษณะของการวิจัย ไว้ว่า การวิจัยแต่ละประเภทย่อมมีลักษณะเฉพาะตัวที่แตกต่างกัน แต่อย่างไรก็ตามจะมีลักษณะที่ร่วมกันโดยทั่วไป ๑๐ ประการ ดังนี้

- ๑) เป็นกิจกรรมที่ใช้ปัญญา การวิจัยต้องใช้ความรู้ ความคิด และความสามารถ
- ๒) เป็นการแสวงหาความรู้ ผู้วิจัยจะทำวิจัยในเรื่องที่ยังไม่ชัดเจน หรือยังไม่ปรากฏความรู้
นั้นมาก่อน
- ๓) เป็นการสร้างสรรค์ผลการวิจัยทำให้เกิดความรู้ใหม่มีสิ่งประดิษฐ์ใหม่เกิดขึ้น
- ๔) มีจุดมุ่งหมายที่แน่นอนชัดเจน ผู้วิจัยจะมีจุดมุ่งหมายในการวิจัยของตนที่กำหนดไว้
แน่นอนและชัดเจน
- ๕) มีระบบแบบแผน การวิจัยจะดำเนินการอย่างเป็นขั้นตอนตามกระบวนการ แบบแผน
ของการวิจัยประเภทนั้น ๆ
- ๖) ใช้เครื่องมือหรือเทคนิคที่มีความเที่ยงตรงเชื่อถือได้
- ๗) มีการจัดกระทำกับข้อมูลที่รวบรวมมา เช่น จัดกลุ่ม คำนวณค่าสถิติ วิเคราะห์ แปล
ความหมาย และสรุปผล

^{๑๒} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), มหาวิทยาลัยกับงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา, หน้า ๖๗.

๘) ดำเนินการอย่างรอบคอบ รัดกุม เพื่อไม่ให้เกิดความผิดพลาดหรือบกพร่อง ซึ่งจะอาศัยการวางแผนที่ดี การค้นคว้ากว้างขวาง และการป้องกันความผิดพลาด

๙) ไม่มีอคติใด ๆ มุ่งให้ได้ข้อความจริงหรือสัจจะ

๑๐) ยึดหลักเหตุผล การตัดสินใจดำเนินการใดๆ กระทำบนพื้นฐานของหลักเหตุผล สามารถตอบได้อย่างชัดเจนถูกหลักการและหลักเหตุผลว่า ทำไมจึงเลือกกลุ่มตัวอย่างเช่นนั้นทำไมจึงใช้เครื่องมือ หรือเทคนิคเช่นนั้น เป็นต้น หากเป็นการวิจัยทางการวัดทุกชนิดจะมีลักษณะ ๑๐ ประการดังกล่าวมานี้^{๑๓}

สำหรับงานวิจัยทางพระพุทธศาสนามีลักษณะของการแสวงหาความรู้ความจริงใน ๒ ด้านดังต่อไปนี้ คือ

ด้านที่ ๑ เป็นการแสวงหาความรู้ความจริงเกี่ยวกับวัตถุ (สสาร) การวิจัยในด้านนี้จะมีลักษณะที่ร่วมกันกับการวิจัยโดยทั่วไป ดังที่กล่าวมาแล้ว คือ เป็นกิจกรรมที่ใช้ปัญญา เป็นการแสวงหาความรู้เป็นการสร้างสรรค์ มีจุดมุ่งหมายที่แน่นอนชัดเจน มีระบบแบบแผน ใช้เครื่องมือหรือเทคนิคที่มีความเที่ยงตรงเชื่อถือได้ มีการจัดกระทำกับข้อมูลที่รวบรวมมา ดำเนินการอย่างรอบคอบ รัดกุม ไม่มีอคติใด ๆ มุ่งให้ได้ข้อความจริงหรือสัจจะ ยึดหลักเหตุผล ลักษณะดังกล่าวนี้เป็นเรื่องที่ทางวิทยาศาสตร์นำมาใช้เป็นปกติอยู่แล้วคือเป็นวิธีการที่พัฒนามาจากการแสวงหาความรู้ความจริง แบบนิรนัย (Deductive) และแบบอุปนัย (Inductive) นั้นเอง ซึ่งการนิรนัยนี้เทียบกันได้กับ จินตามยปัญญา ในทางพระพุทธศาสนา และการอุปนัยนี้เทียบได้กับ สุตมยปัญญา ในทางพระพุทธศาสนา เพราะลักษณะการวิจัยที่เป็นการแสวงหาความรู้ความจริงเกี่ยวกับวัตถุ โดยการใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์นี้ในทางพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นลักษณะของการใช้ปัญญาเพียง ๒ ระดับนี้ ก็สามารถเข้าถึงความรู้ความจริงทางด้านวัตถุได้

ด้านที่ ๒ เป็นการแสวงหาความรู้ความจริงเกี่ยวกับสิ่งที่มีใจวัตถุ (อสสาร) เป็นความรู้ความจริงระดับที่สูงกว่า จินตามยปัญญา และ สุตมยปัญญา ความรู้ความจริงประเภทนี้จะรู้ได้โดย “ภาวนามยปัญญา” ลักษณะการวิจัยแบบนี้ เป็นลักษณะเฉพาะที่มีอยู่ในทางพระพุทธศาสนาเท่านั้น ซึ่งวิธีการทางวิทยาศาสตร์ที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบันนี้มีข้อจำกัดนำมาใช้กับลักษณะของการวิจัยแบบนี้ไม่ได้เลย

^{๑๓} บุญชม ศรีสะอาด, การวิจัยทางการวัดผลและประเมินผล, (กรุงเทพมหานคร : สุวีริยาสาส์น, ๒๕๔๓), หน้า ๑๓.

เครื่องมือที่ทำให้เข้าถึงความรู้ความจริงประเภทนี้ ที่ใช้กันอยู่ในทางพระพุทธศาสนาก็คือ การปฏิบัติ วิปัสสนากัมมัฏฐาน หรือจะใช้สมถกัมมัฏฐาน เป็นฐานแล้วเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานต่อกันไปก็ได้ ซึ่งวิธีการดังกล่าวมีหลักปฏิบัติชัดเจนอยู่แล้วในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาจึงไม่น่ากล่าวไว้ในที่นี้

ดังนั้น ลักษณะของการวิจัยแต่ละประเภทย่อมมีลักษณะเฉพาะตัวที่แตกต่างกัน การวิจัยทั่วไป เป็นกิจกรรมที่ใช้ปัญญา เป็นการแสวงหาความรู้อย่างสร้างสรรค์ มีจุดมุ่งหมายที่แน่นอน มีระบบ แบบแผน เครื่องมือหรือเทคนิคที่นำมาใช้มีความเที่ยงตรงเชื่อถือได้ มีการจัดกระทำกับข้อมูลที่รวบรวมมา มีการดำเนินการอย่างรอบคอบ รัดกุมไม่มีอคติใด ๆ มุ่งให้ได้ข้อความจริง ยึดหลักเหตุผล ส่วนลักษณะของการวิจัยทางด้านพระพุทธศาสนา มีบางอย่างที่เป็นลักษณะร่วมกับการวิจัยทั่วไป แต่มีบางอย่างที่มีลักษณะเฉพาะของตนเอง เช่น การแสวงหาความรู้ความจริงระดับสูงที่เรียกว่า ภาวนามยปัญญา ต้องใช้เครื่องมือหรือเทคนิควิธีการของวิปัสสนากัมมัฏฐาน หรือจะใช้สมถกัมมัฏฐาน เป็นฐานแล้วเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานต่อกันไป ก็ได้

๑.๒.๔ ประเภทของงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา

ประเภทของงานวิจัยทั่วไป เราสามารถแบ่งได้หลายลักษณะขึ้นอยู่กับว่า จะอาศัยหลักเกณฑ์ใด มาใช้ในการแบ่ง เช่น

๑) แบ่งตามลักษณะของประโยชน์ที่ได้รับจากผลงานวิจัย อาจจะแบ่งได้เป็น ๓ ประเภท คือ

๑.๑) การวิจัยบริสุทธิ์หรือการวิจัยพื้นฐาน (Pure Research or Basic Research) เป็นการวิจัยที่มุ่งแสวงหาความรู้เพื่อนำไปสร้างเป็นกฎหรือทฤษฎี อาจจะไม่ได้มุ่งที่จะนำเอาผลของการวิจัยไปใช้ในทันทีทันใด เช่น การศึกษาโครงสร้างของอะตอม การพัฒนาทฤษฎีการเสริมแรง เป็นต้น ตัวอย่างของงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา เช่น การวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์ทฤษฎีอรรถปริวรรตศาสตร์ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท” โดย วีระชาติ นิ่มอนงค์,^{๑๔} การวิจัยเรื่อง “การศึกษา รูปแบบการจัดระเบียบสังคมตามแนวพุทธศาสตร์” โดย ทวีศักดิ์ ทองทิพย์ และคณะ^{๑๕} เป็นต้น

^{๑๔} วีระชาติ นิ่มอนงค์, การศึกษารูปแบบการจัดระเบียบสังคมตามแนวพุทธศาสตร์, รายงานการวิจัย, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗)

^{๑๕} ทวีศักดิ์ ทองทิพย์และคณะ, “การศึกษารูปแบบการจัดระเบียบสังคมตามแนวพุทธศาสตร์”, รายงานการวิจัย, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖)

๑.๒) การวิจัยประยุกต์ (Applied Research) เป็นการวิจัยที่เน้นการนำผลการวิจัยไปใช้ให้เกิดประโยชน์ ตัวอย่างของงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา เช่น การวิจัยเรื่อง “การนำหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาไปใช้ในกระบวนการขัดเกลาทางสังคมโดยครอบครัวในชุมชนเข้มแข็งเพื่อป้องกันและลดปัญหาเสพติดของเด็กและเยาวชน” โดย พระมหาบุญช่วย สิริธโร และคณะ,^{๑๖} การวิจัย เรื่อง “การนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้แบบบูรณาการเพื่อเสริมสร้างสุขภาพจิตและคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในชุมชน” โดย ไฉโลฤดี ยวนะศิริ^{๑๗} เป็นต้น

๑.๓) การวิจัยปฏิบัติการ (Action Research) เป็นการวิจัยที่เน้นการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ในการปฏิบัติงานในทันที เป็นการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า เหมาะสำหรับผู้ปฏิบัติการที่ต้องการนำผลการวิจัยไปใช้แก้ปัญหาในการปฏิบัติงานขณะนั้น ตัวอย่างของงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา เช่น การวิจัยเรื่อง “การพัฒนาบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอนวิชาภาษาบาลี หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกบาลีสนาทหลวง” โดย เวทย์ บรรณกรกุลและคณะ,^{๑๘} การวิจัยเรื่อง “การศึกษาประสิทธิภาพเอกสารคำสอนรายวิชา ๐๐๐ ๒๑๐ ตรรกศาสตร์เบื้องต้น สำหรับนิสิตชั้นปีที่ ๒ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์” โดย ทวีศักดิ์ ทองทิพย์,^{๑๙} เป็นต้น

๒) แบ่งตามระเบียบวิธีวิจัยอาจจะแบ่งได้ ๓ ประเภท คือ

๒.๑) การวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ (Historical Research) เป็นการวิจัยเพื่อหาข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นผ่านมาแล้วในอดีต โดยเก็บข้อมูลจากหลักฐานที่ยังเหลืออยู่ เช่น อาจจะเป็นบุคคลที่เคยอยู่ในเหตุการณ์ เอกสาร รูปภาพ โบราณวัตถุที่ขุดค้นพบ สิ่งพิมพ์ บันทึกต่าง ๆ เป็นต้น ตัวอย่างของงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา เช่น การวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์คัมภีร์พระพุทธศาสนา ปัญหาใน

^{๑๖} พระมหาบุญช่วย สิริธโร และคณะ, “การนำหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาไปใช้ในกระบวนการขัดเกลาทางสังคมโดยครอบครัวในชุมชนเข้มแข็งเพื่อป้องกันและลดปัญหาเสพติดของเด็กและเยาวชน”, รายงานการวิจัย, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗)

^{๑๗} ไฉโลฤดี ยวนะศิริ, “การนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้แบบบูรณาการเพื่อเสริมสร้างสุขภาพจิตและคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในชุมชน”, รายงานการวิจัย, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙)

^{๑๘} เวทย์ บรรณกรกุลและคณะ, “การพัฒนาบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอนวิชาภาษาบาลี หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกบาลีสนาทหลวง”, รายงานการวิจัย, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗)

^{๑๙} ทวีศักดิ์ ทองทิพย์, “การศึกษาประสิทธิภาพเอกสารคำสอนรายวิชา ๐๐๐ ๒๑๐ ตรรกศาสตร์เบื้องต้น สำหรับนิสิตชั้นปีที่ ๒ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์”, รายงานการวิจัย, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒)

ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ชื่อเรียกและพัฒนาการ” โดย บรรจบ บรรณรุจิ,^{๒๐} การวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์ปรัชญาธรรมและคติธรรมจากวรรณกรรมอีสานในหนังสือใบลาน” โดย พระครูกิตติคุณโณภาสและคณะ^{๒๑}

๒.๒) การวิจัยเชิงบรรยาย (Description Research) เป็นการวิจัยที่มุ่งบรรยายถึงลักษณะหรือสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้นโดยผู้วิจัยมีส่วนร่วมในเหตุการณ์นั้น ๆ โดยตรง และให้ปรากฏการณ์นั้นเกิดขึ้นไปตามธรรมชาติ เช่น การวิจัยเชิงสำรวจ (Survey Research) การศึกษารายกรณี (Case Studies) การศึกษาติดตามผล (Follow-up Studies) การศึกษาเชิงสหสัมพันธ์ (Corirational Research) เป็นต้น ตัวอย่างของงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา เช่น การวิจัยเรื่อง “การศึกษาแนวทางพัฒนาโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค ๑๑” โดยทวีศักดิ์ ทองทิพย์ และคณะ,^{๒๒} การวิจัยเรื่อง “พฤติกรรมการรักษาศีล ๕ ของเด็กเยาวชนบ้านโคกสี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น” โดยบุญหนา จิมานัง^{๒๓} เป็นต้น

๒.๓) การวิจัยเชิงทดลอง (Experimental Research) เป็นการวิจัยที่ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรภายใต้การ จัดกระทำทดลองที่ผู้วิจัยกำหนดขึ้น เป็นการศึกษาความสัมพันธ์เชิงเหตุและผล ตัวอย่างของงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา เช่น การวิจัยเรื่อง “การพัฒนาคอมพิวเตอร์ช่วยสอนนักเรียนธรรมศึกษาตรี ธรรมศึกษาโท และธรรมศึกษาเอก”, โดย พระมหาศรีทนต์ สมาจาโร และคณะ^{๒๔} การวิจัยเรื่อง “การพัฒนาคอมพิวเตอร์ช่วยสอนวิชาพระพุทธศาสนาสำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาชั้นปีที่ ๑ – ๖ ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. ๒๕๔๔” โดย พีรวัฒน์ ชัยสุข และคณะ^{๒๕} เป็นต้น

^{๒๐} บรรจบ บรรณรุจิ, “การวิเคราะห์คัมภีร์พระพุทธศาสนา ปัญหาในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ชื่อเรียกและพัฒนาการ” รายงานการวิจัย, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘)

^{๒๑} พระครูกิตติคุณโณภาสและคณะ, “ศึกษาวิเคราะห์ปรัชญาธรรมและคติธรรมจากวรรณกรรมอีสานในหนังสือใบลาน” รายงานการวิจัย, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘)

^{๒๒} ทวีศักดิ์ ทองทิพย์และคณะ, “การศึกษาแนวทางพัฒนาโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค ๑๑” รายงานการวิจัย, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙)

^{๒๓} บุญหนา จิมานัง, “พฤติกรรมการรักษาศีล ๕ ของเด็กเยาวชนบ้านโคกสี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น” รายงานการวิจัย, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ-ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐)

^{๒๔} พระมหาศรีทนต์ สมาจาโร และคณะ, “การพัฒนาคอมพิวเตอร์ช่วยสอนนักเรียนธรรมศึกษาตรี ธรรมศึกษาโท และธรรมศึกษาเอก”, รายงานการวิจัย, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖)

^{๒๕} พีรวัฒน์ ชัยสุข และคณะ, เรื่อง “การพัฒนาคอมพิวเตอร์ช่วยสอนวิชาพระพุทธศาสนาสำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาชั้นปีที่ ๑ – ๖ ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. ๒๕๔๔”, รายงานการวิจัย (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖)

๓) แบ่งตามประเภทของข้อมูลอาจจะ แบ่งได้ ๒ ประเภท คือ

๓.๑) การวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) เป็นการวิจัยที่มุ่งศึกษาข้อมูลเชิงปริมาณ มุ่งทดสอบสมมติฐาน เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรเป็นหลัก ตัวอย่างของงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา เช่น การวิจัยเรื่อง “ทัศนะคติของพุทธศาสนิกชนที่มีต่อการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน”, โดย พระมหาบุญเลิศ ธรรมทสสี และคณะ^{๒๖}, การวิจัยเรื่อง “การติดตามและประเมินผลผู้สำเร็จการศึกษาหลักสูตรประกาศนียบัตรมัชฌิมอาภิธรรมิกะเอก ของอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย” โดย พระครูวิมลธรรมรังสี^{๒๗} เป็นต้น

๓.๒) การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เป็นการวิจัยที่มุ่งศึกษาปรากฏการณ์ของสังคมในสภาพแวดล้อมที่เกิดขึ้นจริงในธรรมชาติ โดยผู้วิจัยจะมีบทบาทสำคัญในการดำเนินการวิจัยด้วยตนเอง เป็นต้น ตัวอย่างของงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา เช่น การวิจัยเรื่อง “พระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่า: กรณีศึกษาวัดหนองป่าพงและสาขา” โดย สุพิมล ศรศักดิ์ และคณะ^{๒๘} เป็นต้น นอกจากนี้ การแบ่งประเภทของการวิจัยยังมีอยู่อีกหลายลักษณะ เช่น แบ่งตามสาขาวิชา แบ่งตามลักษณะความสัมพันธ์ของตัวแปร ซึ่งงานวิจัยเรื่องหนึ่ง ๆ อาจจะจัดอยู่ในประเภทของงานวิจัยได้มากกว่า ๑ ประเภทก็ได้

พระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ สมมาปญโญ) ได้จัดประเภทงานวิจัยทางพระพุทธศาสนาไว้เป็น ๔ กลุ่ม ดังนี้ คือ

- ๑) ทฤษฎีหรือหลักการในทางพระพุทธศาสนา
- ๒) ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา
- ๓) วิเคราะห์คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา
- ๔) ประวัติบุคคลที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา
- ๕) สถาปัตยกรรม ประติมากรรมทางพระพุทธศาสนา

^{๒๖} พระมหาบุญเลิศ ธรรมทสสี และคณะ, “ทัศนะคติของพุทธศาสนิกชนที่มีต่อการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน”, รายงานการวิจัย, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ-ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓)

^{๒๗} พระครูวิมลธรรมรังสี, “การติดตามและประเมินผลผู้สำเร็จการศึกษาหลักสูตรประกาศนียบัตร มัชฌิมอาภิธรรมิกะเอก ของอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย”, รายงานการวิจัย, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐)

^{๒๘} สุพิมล ศรศักดิ์ และคณะ, “พระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่า: กรณีศึกษาวัดหนองป่าพงและสาขา”, รายงานการวิจัย, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗)

- ๖) ภาษา และวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา
- ๗) พระพุทธศาสนาหรือปรัชญากับศาสตร์สมัยใหม่
- ๘) วรรณคดีของบุคคลต่อหลักธรรม หรือลัทธิ หรือต่อสถาบัน ต่อเหตุการณ์ หรือต่อบุคคล (วิจัยเชิงปริมาณ)
- ๙) สัมฤทธิผล ประสิทธิภาพของการทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง (วิจัยเชิงปริมาณ)^{๒๙}

ประเภทของงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา เราสามารถนำเกณฑ์ของงานวิจัยทั่วไปที่กล่าวไว้ข้างต้นมาใช้ในการแบ่งประเภทได้เช่นเดียวกันขึ้นอยู่กับลักษณะการวิจัย เช่น ถ้าต้องการค้นคว้าหาข้อเท็จจริงที่เป็นตัว กฎ ทฤษฎี ลักษณะของการวิจัยก็เป็นการวิจัยพื้นฐาน ถ้าต้องการค้นคว้าหาข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ ก็เป็นการวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ หรือถ้าหากต้องการค้นคว้าหาข้อเท็จจริงในการนำหลักธรรมไปประยุกต์ใช้เกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ก็เป็นการวิจัยประยุกต์ เป็นต้น

สรุปประเภทของงานวิจัยทางพระพุทธศาสนาเราสามารถนำเกณฑ์ของการวิจัยทั่วไปมาใช้ในการแบ่งประเภทได้เช่นเดียวกันขึ้นอยู่กับลักษณะการวิจัยว่าเป็นการวิจัยในลักษณะใด

๑.๒.๕ ขอบเขตของงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา

การวิจัยโดยทั่วไป เรามักจะกำหนดขอบเขตของการวิจัยเอาไว้ จึงจะทำให้เรากำหนดสิ่งที่เราศึกษาได้ชัดเจนว่ามีขอบเขตเท่าใด การแปลผลจึงจะชัดเจนมีความคลาดเคลื่อนน้อย เช่น ขอบเขตด้านกลุ่มเป้าหมาย ขอบเขตด้านตัวแปร ขอบเขตด้านเนื้อหา และขอบเขตด้านระยะเวลาที่ใช้ในการวิจัย ตัวอย่างเช่น ขอบเขตด้านกลุ่มเป้าหมาย เช่น การศึกษาครั้งนี้ศึกษาเฉพาะนิสิตที่กำลังศึกษาอยู่ในชั้นปีที่ ๑ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์ ภาคการศึกษาที่ ๒ ปีการศึกษา ๒๕๕๔ เท่านั้น ขอบเขตด้านตัวแปร เช่น ตัวแปรอิสระ ได้แก่ การสอนโดยใช้กระบวนการกลุ่ม ตัวแปรตาม ได้แก่ ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน ขอบเขตด้านเนื้อหา เช่น ศึกษาเฉพาะเนื้อหาที่ปรากฏอยู่ในรายวิชาการตรรกศาสตร์ เรื่องความเป็นปฏิกิริยาของญัตติ ขอบเขตด้านระยะเวลา ใช้เวลาในภาคการศึกษาที่ ๒ ปีการศึกษา ๒๕๕๔

การวิจัยทางพระพุทธศาสนา เมื่อเราจะทำการวิจัยเราควรที่จะกำหนดขอบเขตของการวิจัยไว้ให้ชัดเจนเช่นเดียวกันกับการวิจัยทั่วไปก็ได้ เช่น ด้านกลุ่มเป้าหมาย ด้านตัวแปรที่ศึกษา ด้านเนื้อหา และ

^{๒๙} พระศรีคัมภีรญาณ (สมจินต์ สมมาบุญโญ), แนวการเขียนหัวข้อ โครงร่าง และวิทยานิพนธ์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ๒๑ เซ็นจูรี่ จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๔๒-๔๓.

ด้านระยะเวลาที่ใช้ในการศึกษา การกำหนดขอบเขตในการวิจัยจะเป็นตัวบ่งชี้ถึงปริมาณงานที่เรากำลังดำเนินการวิจัยอยู่ว่ามีมากน้อยเพียงใด และปริมาณงานดังกล่าวสามารถทำให้สำเร็จในขอบเขตของช่วงระยะเวลาที่กำหนดไว้ได้

สรุป ขอบเขตของงานวิจัยทางพระพุทธศาสนามีดังนี้ คือ ขอบเขตด้านกลุ่มเป้าหมาย ขอบเขตด้านตัวแปร ขอบเขตด้านเนื้อหา และขอบเขตด้านระยะเวลา ขอบเขตของการวิจัยแต่ละเรื่องจะเป็นตัวบ่งชี้ปริมาณ งานที่เรากำลังดำเนินการอยู่ว่ามีมากน้อยเพียงใดได้อีกทางหนึ่งด้วย

๑.๒.๖ ประโยชน์ของงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา

กระบวนการวิจัยเป็นวิธีการแสวงหาความรู้และความจริงวิธีหนึ่งที่มีความน่าเชื่อถือ ผลของการวิจัยสามารถนำมาใช้ประโยชน์ต่อมนุษย์ได้มากมาย เช่น การวิจัยทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ ผลของการวิจัยสามารถนำไปใช้ในการแก้ไขปัญหาได้ และการวิจัยยังสามารถพัฒนาสิ่งประดิษฐ์ใหม่ ๆ ให้เกิดขึ้นได้เสมอ เช่น ทางด้านสังคมศาสตร์ ด้านการแพทย์ ด้านธุรกิจการค้า ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ผลของการวิจัยนำมาช่วยปรับปรุงการทำงานให้มีประสิทธิภาพ ช่วยให้พิสูจน์ ตรวจสอบ ทฤษฎี กฎเกณฑ์ต่าง ๆ ช่วยให้เข้าใจ ปรากฏการณ์หรือสถานการณ์ ช่วยในการพยากรณ์ สถานการณ์ต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้อง และผลที่ได้สามารถนำไปประกอบการตัดสินใจในการดำเนินงานต่าง ๆ ของหน่วยงานได้ด้วย

๑.๓ ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับงานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา

การศึกษาความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนานี้เป็นการวางพื้นฐานความรู้ในเรื่องของวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาให้เห็นเป็นภาพโดยรวมก่อนเพื่อให้เป็นพื้นฐานของความรู้สำหรับการใช้ในการศึกษาและวิเคราะห์วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในบทต่อต่อ ๆ ไป ในหัวข้อนี้จะศึกษา ๔ ประเด็นได้แก่

- ๑) ความหมายของงานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา
- ๒) จุดมุ่งหมายของงานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา
- ๓) ลักษณะของงานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา
- ๔) ประเภทของงานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา แต่ละประเด็นมีรายละเอียด ดังนี้

๑.๓.๑ ความหมายของงานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา

คำว่า งานวรรณกรรม มีความหมายค่อนข้างกว้างและครอบคลุมไปถึงงานเขียนทุกชนิด พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ให้ความหมายของ วรรณกรรมไว้ว่า “งานหนังสือ งานประพันธ์ บทประพันธ์ทุกชนิดทั้งที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรอง เช่น วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ วรรณกรรมของเสถียรโกเศศ วรรณกรรมฝรั่งเศส วรรณกรรมประเภทสื่อสารมวลชน งานนิพนธ์ที่ ทำขึ้นทุกชนิด เช่น หนังสือ จุลสาร สิ่งเขียน สิ่งพิมพ์ ปาฐกถา เทศนา คำปราศรัย สุนทรพจน์ และ หมายความว่ารวมถึงโปรแกรมคอมพิวเตอร์ด้วย”^{๓๐} ซึ่งในเรื่องนี้มีนักวิชาการได้ให้ความหมายไว้ดังที่ พงศ์ศักดิ์ สังข์พิบูลย์ กล่าวว่า คำว่า “วรรณกรรม” มีความหมายตรงกับภาษาอังกฤษว่า “Literature Works” หรือ “General Literature” และการใช้คำว่า วรรณกรรม มีปรากฏครั้งแรกในพระราชบัญญัติคุ้มครองศิลปะและวรรณกรรม พ.ศ. ๒๔๗๕ โดยให้คำนิยาม “วรรณกรรมและศิลปกรรม” รวมกัน ไว้ว่า “วรรณกรรมและศิลปกรรม หมายความว่า การทำขึ้นทุกชนิดในแผนกวรรณคดี แผนกวิทยาศาสตร์ แผนกศิลปะ จะแสดงออกโดยวิธีหรือรูปร่างอย่างใดก็ตาม เช่น สมุด สมุดเล็ก และหนังสืออื่น ๆ เช่น ปาฐกถา เทศนา หรือวรรณกรรมอื่น ๆ อันมีลักษณะเช่นเดียวกัน หรือนาฏกียกรรม หรือนาฏกีย-ดนตรีกรรม หรือแบบฟอนร่าและการเล่นแสดงให้คนดูโดยวิธีใด ๆ ซึ่งการแสดงนั้นได้กำหนดไว้เป็นหนังสือ หรืออย่างอื่น” คำว่า วรรณกรรมก็ได้นิยมใช้กันแพร่หลายมาตามลำดับ และในสมัยรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลย์สงคราม ได้มีวรรณกรรมและมีการส่งเสริมศิลปะการแต่งวรรณกรรมเพื่อรักษาวัฒนธรรมไทย อย่างเป็นทางการ^{๓๑} พระศรีวิสุทธิคุณ (สฤณี ประธาตุ) ได้ให้ทรรศนะว่า คำว่า วรรณกรรม เป็นคำที่มีความหมายค่อนข้างกว้าง โดยจะหมายถึง งานเขียนหรือข้อเขียนทุกประเภทไม่จำเพาะว่างานนั้นจะมีวรรณคดีเนื้อหาเหมือนกับวรรณคดีหรือไม่ก็ตาม^{๓๒} จากข้อมูลที่สืบค้นมาได้นี้แสดงให้เห็นว่า งานเขียนทุกชนิดถือว่าเป็นวรรณกรรมได้ทั้งสิ้น แต่ถ้ามองงานเขียนประเภทใดจัดเป็นประเภทงานเขียน ขึ้นดีหรือดีเยี่ยม เราอาจจะเรียกงานเขียนประเภทนั้นว่า “วรรณคดี”

^{๓๐} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คพับลิเคชันส์ ๒๕๔๖), หน้า ๑๐๕๔-๑๐๕๕.

^{๓๑} พงศ์ศักดิ์ สังข์พิบูลย์, พื้นฐานความรู้ทางวรรณกรรม,ในhttp://arc.nstru.ac.th/center/pongsak/e-learning/unit1_1.html (๒๙ มิถุนายน ๒๕๔๙).

^{๓๒} พระศรีวิสุทธิคุณ (สฤณี ประธาตุ), การศึกษาวิเคราะห์หลักการและเหตุผลของการสร้างสรรค์วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัย, สารนิพนธ์คุษภักดิ์บัณฑิตสาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๔๕), หน้า ๓๖.

ความหมายของงานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา นี้ จึงน่าจะเป็นงานเขียนหนังสือทุกชนิดที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา งานเขียนเหล่านี้ ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถกถา ฎีกา รวมไปถึงงานเขียนและงานวิจัยที่นักวิชาการได้ศึกษาค้นคว้ารวบรวมเอาไว้ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันด้วย ถ้าเราจัดแบ่งลักษณะของงานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ตามพัฒนาการของคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทที่ใช้กันอยู่ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน อาจจะแบ่งได้ ดังนี้ คือ

๑) วรรณกรรมที่อยู่ในชั้นบาลี ได้แก่ พระไตรปิฎก ทั้งที่เป็นภาษาบาลีและที่แปลเป็นภาษาอื่นๆ เรียบร้อยแล้ว งานเขียนประเภทนี้ต้องรักษาลักษณะคำสอนที่เป็นพุทธพจน์แบบดั้งเดิมเอาไว้ไม่ให้ผิดพลาด หรือคลาดเคลื่อนออกไปจากหลักการ ดั้งเดิมของพระพุทธศาสนาและยังใช้เป็นหลักฐานในการอ้างอิงสำหรับงานเขียนรูปแบบอื่น ที่เขียนเกี่ยวกับแนวคิดทางพระพุทธศาสนาให้มีความน่าเชื่อถือได้อีกทางหนึ่งด้วย

๒) วรรณกรรมที่จัดอยู่ในชั้นอรรถกถา ได้แก่ คัมภีร์ที่ใช้อธิบายขยายความที่ปรากฏในชั้นบาลีนั้นให้มีความชัดเจนขึ้นอีกระดับหนึ่ง

๓) วรรณกรรมที่จัดอยู่ในชั้นฎีกา ได้แก่ คัมภีร์ประเภทอธิบายขยายความคัมภีร์อรรถกถา เช่น ฎีกาพาหุ เป็นต้น

๔) วรรณกรรมที่จัดอยู่ในชั้นโยชนา ได้แก่ คัมภีร์ประเภทที่บอกสัมพันธศัพท์บาลีว่า ศัพท์ไหนเข้ากับศัพท์ไหนในต้นฉบับนั้น ๆ เช่น คัมภีร์โยชนาฎีกาสังคหะ เป็นต้น

๕) วรรณกรรมที่เป็นงานเขียนในลักษณะอื่น ๆ ที่ไม่จัดเข้าในลักษณะ ที่ ๑-๔ นั้น เช่น วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่เป็นงานเขียนเชิงวิชาการในรูปแบบต่าง ๆ งานวิจัยทางด้านพระพุทธศาสนา และ รวมถึงโปรแกรมคอมพิวเตอร์ที่บรรจุข้อมูลที่เป็นหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาด้วย เป็นต้น

สรุปได้ว่า งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา หมายถึง งานเขียนหนังสือทุกชนิดที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา งานเขียนเหล่านี้ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา โยชนา รวมไปถึงงานเขียนทางด้านพระพุทธศาสนาในรูปแบบอื่นๆ รวมถึงงานวิจัยที่นักวิชาการได้ศึกษาค้นคว้ารวบรวมเอาไว้ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และโปรแกรมคอมพิวเตอร์ที่บรรจุข้อมูลที่เป็นหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาด้วย

๑.๓.๒ จุดมุ่งหมายของงานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา

วรรณกรรมทั่วไปมีจุดมุ่งหมายของวรรณกรรมชนิดนั้นๆ อยู่แล้ว สำหรับผู้ที่สนใจสามารถศึกษาค้นคว้าจากเอกสารทางวิชาการเฉพาะด้านได้ ซึ่งจะไม่นำมากล่าวไว้ในที่นี้ จะกล่าวเฉพาะจุดมุ่งหมายของวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาเท่านั้น วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาส่วนมากมีจุดมุ่งหมายเพื่อที่จะสอนมนุษย์ให้รู้เกี่ยวกับการละเว้นการทำความชั่ว สอนให้ทำความดี และการทำจิตให้สะอาด ซึ่งเรื่องนี้เป็นจุดมุ่งหมายที่มีมาแต่เดิมในหลักการทางพระพุทธศาสนาแล้ว เพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายดังกล่าวผู้เขียนวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาจึงใช้เทคนิคการเขียนหลายรูปแบบ บางเรื่องเขียนเป็น “ประเภทความเรียง” ที่เรียกว่า ร้อยแก้ว บางเรื่องเขียนเป็น “ประเภทคำประพันธ์” ที่เรียกว่า ร้อยกรอง เป็นต้น ในเรื่องนี้มีนักวิชาการทางพระพุทธศาสนา เช่น พระราชปรียัติ (สฤณี สิริธโร) กล่าวถึงจุดมุ่งหมายในการแต่งวรรณคดีเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาไว้ว่า วรรณคดีเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาโดยมากจะมุ่งสอนใจของบุคคลให้รู้ตัวชั่ว กล่อมเกล่าจิตใจให้ประณีตงดงามขึ้น เว้นจากสิ่งชั่วให้ประพฤติดีในสิ่งที่ดีงาม จึงได้เรียกกันว่า **วรรณกรรมคำเทศน์** เช่น ไตรภูมิพระร่วง มหาชาติคำหลวง พระมาลัย คำหลวง เป็นต้น ส่วนวรรณกรรมที่มีเนื้อหาในด้านให้คำแนะนำในการดำเนินชีวิตจัดเป็น **วรรณกรรมคำสอน** เช่น สุภาษิตพระร่วง เพลงยาวถวายโอวาท สุภาษิตสอนหญิง กฤษณาสอนน้อง โลกนิติ คำโคลง เป็นต้น ความแตกต่างของวรรณกรรมสองประเภทนี้ ที่เห็นได้ชัด คือ วรรณกรรมคำเทศน์จะมีเนื้อหาเกี่ยวกับศาสนธรรม คือ หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ส่วนวรรณกรรมคำสอนจะมีเนื้อหาเกี่ยวกับคำแนะนำสั่งสอนที่บุคคลทั่วไปปฏิบัติและใช้สั่งสอนเยาวชนในกลุ่มของตน เพื่อเป็นแนวทางประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวัน วรรณกรรมเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาหรือวรรณกรรม คำเทศน์ มีจุดมุ่งหมายในการแต่งดังนี้

๑) มุ่งแสดงหลักธรรมในพระพุทธศาสนา คือ เพื่อแสดงหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาผ่านวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในรูปแบบต่าง ๆ แทนการเทศน์ หรือ การสอนจากตัวบุคคลโดยตรง ดังนั้น วรรณกรรมจึงเป็นสื่อที่บันทึกหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาจากผู้นำเสนอไปยังผู้ศึกษาได้ง่ายและสะดวก เมื่อใดที่ผู้ศึกษาต้องการศึกษาสามารถทำการศึกษาได้ทันที เช่น วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา เรื่อง พระมวงคลวิเสสเถา ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส แก่นพุทธศาสน์ ของพุทธทาสภิกขุ กรรมที่ปณี ของพระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร) พุทธธรรม ของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) พุทธวิทยา ของ พร รัตนสุวรรณ เป็นต้น

๒) มุ่งเน้นคุณค่าหลักพุทธธรรมและความสูงส่งของพระพุทธศาสนา คือ ให้ตระหนักถึงคุณค่าของพุทธธรรมและความสูงส่งของพระพุทธศาสนา เพื่อโน้มน้าวจิตใจให้เกิดศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้นดังวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาบางเรื่องมีการแทรกปาฏิหาริย์ให้ปรากฏหลายตอน เช่น วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา เรื่อง พระมาลัยคำหลวงทรงพระนิพนธ์โดยเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ ปฐมสมโพธิกถา พระราชนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เป็นต้น

๓) มุ่งแสดงให้เห็นความดีงามของการบำเพ็ญบารมี คือ พระพุทธเจ้าเป็นตัวอย่างของมนุษย์ผู้บำเพ็ญบารมี เป็นผู้ฝึกฝนพัฒนาตนด้วยการทำความดีอย่างยิ่งยวดมาเป็นเวลายาวนาน ความดีงามของการบำเพ็ญบารมีนี้เองได้ เป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลให้พระองค์ได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเป็นองค์ศาสดาของพระพุทธศาสนาที่ชาวพุทธนับถืออยู่ในปัจจุบัน ตามทัศนะของพระพุทธศาสนานั้นถือว่าบุคคลทุกคนมีสิทธิและความสามารถที่จะบรรลุธรรมได้หากได้รับการฝึกฝนตนเองให้ถูกต้อง ผู้ที่บำเพ็ญบารมีครบบริบูรณ์สามารถที่จะบรรลุพระโพธิญาณได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ต่อไปในอนาคต ดังนั้นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาบางเรื่องจึงมุ่งแสดงให้เห็นความดีงามของการบำเพ็ญบารมีเพื่อให้ผู้ศึกษาเกิดความภูมิใจและเลื่อมใสในองค์พระศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้ามากยิ่งขึ้น เช่น วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา เรื่อง พระมหาชนก พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดชมหาราช รัชกาลที่ ๙ ของไทย เป็นต้น

๔) มุ่งให้ศึกษาหลักคำสอนโดยผ่านวรรณกรรม คือ มุ่งให้ผู้ศึกษาวรรณกรรม ทางพระพุทธศาสนาได้ศึกษาหลักคำสอนที่มีอยู่ในวรรณกรรม ซึ่งทำให้สามารถสื่อหลักคำสอนโดยผ่านวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาให้ผู้ศึกษาเข้าใจได้หลากหลายรูปแบบ เช่น รูปแบบการเทศน์ รูปแบบการสอน เป็นต้น รูปแบบการสอนโดยผ่านวรรณกรรมดังกล่าวอาจจะนำเสนอผ่านในเนื้อหาของวรรณกรรมโดยตรง หรือผ่านทางตัวละครที่มีอยู่ในวรรณกรรมของเรื่องนั้น ๆ ก็ได้ เช่น วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา เรื่อง มังคลัตถทีปนี ของพระสิริมังคลาจารย์ เป็นต้น

๕) มุ่งให้เข้าใจโลกตามความเป็นจริง คือ สรรพสิ่งล้วนไม่เที่ยงแท้ ไม่สามารถคงอยู่ในสภาพเดิมได้ตลอดไป สรรพสิ่งหาแก่นสารที่แท้จริงไม่ได้ จะต้องแตกดับไปในที่สุด ให้มองเห็นว่าการดำรงตนอยู่ในทำนองคลองธรรม จะมีผลคือทำให้ตนเองได้รับความสุข สงบเย็นในชีวิต ไม่ต้องไปเกิดในนรก ไม่ต้องเดือดร้อนทรมานทุกข์ต่อไป เช่น วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา เรื่อง เถภูมิกถา ของพญาลิไท เป็นต้น

๖) มุ่งแสดงประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนา คือ มุ่งที่จะแสดงความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาและประวัติของพุทธศาสนสถาน เช่น วรรณกรรม ปุณโณวาทคำฉันท์ ของพระมหานาค วัดท่าทราย สังคีตยวงศ์ ของสมเด็จพระวันรัต (แก้ว) วัดพระเชตุพน พุทธประวัติ ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส พุทธประวัติจากพระโอษฐ์ ของพุทธทาสภิกขุ บทบาทของพระบรมครู ของ ปิ่น มุกขนันต์ เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป จุดมุ่งหมายของงานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ส่วนมากมีจุดมุ่งหมายเพื่อที่จะสอนมนุษย์ให้รู้เกี่ยวกับเรื่องของบาปบุญ คุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ มุ่งสอนให้มนุษย์รู้จักการละเว้นความชั่ว สอนให้ทำความดี และการทำจิตให้สะอาด ซึ่งจุดมุ่งหมายเหล่านี้ได้มีอยู่แล้วในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา

๑.๓.๓ ลักษณะของงานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา

ลักษณะของงานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนานั้น ผู้เขียนวรรณกรรมในเรื่องนั้น ๆ จะนำเอาเรื่องราวต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา มาแต่งขึ้นใหม่ (ยกเว้นพระไตรปิฎก) เป็นลักษณะการประพันธ์แบบต่าง ๆ เรื่องที่แต่งขึ้นนั้นมีต้นเค้าของเรื่องเดิมอยู่ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา บางครั้งผู้แต่งอาจจะเพิ่มเติม เรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ ของสังคมที่ผู้แต่งเพิ่มเข้าให้มีความสัมพันธ์กลมกลืน โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อที่จะอธิบายหลักการทางพระพุทธศาสนา ให้คนในสังคมยุคนั้น ๆ เข้าใจง่ายขึ้น เรื่องราว เหล่านี้จะมีความสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนาไม่ด้านใดก็ด้านหนึ่งตามความเหมาะสม โดยเฉพาะในประเทศที่มีพระพุทธศาสนาเป็นรากฐานทางวัฒนธรรม อย่างเช่น ประเทศไทย เป็นต้น วรรณกรรมไทยในยุคต้น ๆ ส่วนใหญ่จะถูกสอดแทรกหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไว้ด้วยเสมอ ซึ่งพระราชปรียัติ (สฤชดี สิริโร) ได้แบ่งวรรณกรรมเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาออกเป็น ๒ ลักษณะ คือ

๑) วรรณกรรมที่นำเนื้อหามาจากพระไตรปิฎก หรือจากคัมภีร์อื่น ๆ โดยตรง มาแต่งหรือแปลใหม่ โดยแทรกสนธิธรรมหรือคำสอนทางพระพุทธศาสนาลงไป เช่น ไตรภูมิพระร่วง นำเนื้อหามาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาจำนวน ๓๐ คัมภีร์ มหาชาติคำหลวงและกาพย์มหาชาติ นำเนื้อหามาจากคัมภีร์อรรถกถาชาดก พระมาลัยคำหลวง นำเนื้อหามาจากคัมภีร์มาลัยสูตร และฎีกามาลย์ ปุณโณวาทคำฉันท์ นำเนื้อหามาจากปุณโณวาทสูตร หรือนำมาจากตำนานรอยพระพุทธบาท และสามัคคีเภทคำฉันท์ นำเนื้อหามาจากคัมภีร์มหาปรินิพพานสูตร และอรรถกถาสุมังคลวลลิสินี เป็นต้น

๒) วรรณกรรมที่นำแนวคิดทางพระพุทธศาสนามาแต่งเพื่อแสดงความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา หรือบันทึกเหตุการณ์บางอย่างแล้วแทรกความรู้สึคนึกคิด และจินตนาการของกวีลงไป เช่น โคลงชะลอพระพุทโธไสยาสน์ แต่งขึ้นเพราะความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา เพื่อจะบันทึกเหตุการณ์ที่สามารถชะลอพระพุทโธไสยาสน์ได้สำเร็จและเพื่อเฉลิมพระเกียรติบุญญาภิหารสมเด็จพระเจ้าท้ายสระให้ปรากฏ^{๓๓}

๑.๓.๔ ประเภทของงานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา

การแบ่งประเภทของวรรณกรรมทั่วไป สามารถแบ่งได้หลายประเภทขึ้นอยู่กับว่าจะอาศัยหลักเกณฑ์ใดมาใช้ในการแบ่ง เช่น

- ๑) แบ่งตามลักษณะการประพันธ์
- ๒) แบ่งตามลักษณะเนื้อเรื่อง
- ๓) แบ่งตามลักษณะการถ่ายทอด
- ๔) แบ่งตามต้นกำเนิดของวรรณกรรม
- ๕) แบ่งตามรูปแบบวัสดุและสื่อที่เสนอ
- ๖) แบ่งตามแหล่งกำเนิดของวรรณกรรม

แต่ในการแบ่งประเภทของงานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนานั้น สามารถนำเอาเกณฑ์เหล่านี้มาใช้ในการแบ่งได้เช่นเดียวกัน ดังนี้

- ๑) แบ่งตามลักษณะการประพันธ์ มี ๒ ประเภท คือ

๑.๑) วรรณกรรมร้อยแก้ว คือ วรรณกรรมที่เขียนเป็นความเรียงทั่วไป ใช้ถ้อยคำสละสลวย เหมาะเจาะด้วยเสียงและความหมาย ไม่กำหนดบังคับคำหรือฉันทลักษณ์ วรรณกรรมร้อยแก้วนี้ยังแบ่งย่อยออกได้อีก ๒ ประเภท ได้แก่ (๑) บันเทิงคดี (Fiction) คือ วรรณกรรมที่แต่งขึ้นโดยมุ่งความบันเทิงแก่ผู้อ่านเป็นประการสำคัญ ส่วนเรื่องการให้ข้อคิด ความเชื่อ หรือ คติสอนใจแก่ผู้อ่านนั้น เป็นวัตถุประสงค์รอง วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่จัดอยู่ในประเภทบันเทิงคดี เช่น นวนิยาย (Novel) เรื่องสั้น (Short Story) และบทละคร (Drama) เช่น สิลาวดี ของธรรมโฆษ และ กามนิทวาสิฏฐี แปลโดย เสฐียรโกเศศ และนาคะประทีป เป็นต้น (๒) สารคดี (Non-Fiction) คือ วรรณกรรมที่ส่วนใหญ่เขียนเรียบเรียงขึ้นจากความจริง มุ่งที่จะให้ความรู้ ความคิด ที่เป็นคุณประโยชน์เป็นหลักสำคัญ อาจจะเขียนในเชิงอธิบาย เชิงวิจารณ์ หรือ เชิงพรรณนาสั่งสอน โดยอธิบายเรื่องใดเรื่องหนึ่งอย่างมีระบบ

^{๓๓} พระราชปริยัติ (สฤชต์ สิริธโร), งานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, หน้า ๗-๘.

เพื่อบ่งชี้ที่จะถ่ายทอดความรู้ ตอบสนองความอยากรู้อยากเห็นให้แก่ผู้อ่าน และก่อให้เกิดคุณค่าทางปัญญา แก่ผู้อ่านเป็นสำคัญ วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่จัดอยู่ในประเภทสารคดี มีดังนี้ คือ **ประเภท ความเรียง (Essay)** เช่น จาริกบุญจาริกธรรม ของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) เป็นต้น **ประเภท บทความ (Article)** เช่น พระพุทธศาสนากับการฟื้นตัวจากวิกฤตการณ์โลก ซึ่งได้รวมบทความประชุม วิชาการทางพระพุทธศาสนานานาชาติ ครั้งที่ ๗ เนื่องในวันวิสาขบูชา วันสำคัญสากลของโลก เป็นต้น **ประเภทสารคดีท่องเที่ยว (Travelogue)** เช่น สารคดีตามรอยพระพุทธเจ้า ของพาโนรามา เป็นต้น และ **ประเภทจดหมายเหตุ (Archive)** เช่น กาลานุกรม พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก ของพระ พรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) เป็นต้น

๑.๒) วรรณกรรมร้อยกรอง คือ วรรณกรรมที่เขียนเรียบเรียงถ้อยคำให้เป็นระเบียบตาม บัญญัติแห่งฉันทลักษณ์ต่าง ๆ มีการบังคับฉันทลักษณ์ คำ และแบบแผนการสัมผัสต่าง ๆ งานเขียน ประเภทนี้บางครั้งเรียกว่า กวีนิพนธ์ หรือ คำประพันธ์ เช่น โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ร่าย ลิลิต เป็นต้น วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาประเภทร้อยกรองนี้ยังสามารถแบ่งย่อยออกได้อีก ๓ ประเภท ได้แก่ (๑) วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาประเภทบรรยาย (Narrative) คือ วรรณกรรมร้อยกรองที่มี โครงเรื่อง ตัวละคร และเหตุการณ์ต่าง ๆ ผูกเป็นเรื่องราวต่อเนื่องกันไป เช่น กาพย์มหาชาติของพระเจ้า ทรงธรรม เป็นต้น (๒) วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาประเภทพรรณนา หรือ รำพึงรำพัน (Descriptive or Lyrical) บทร้อยกรองประเภทนี้ผู้แต่งมุ่งแสดงอารมณ์ส่วนตัวอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่มีโครงเรื่อง เช่น โคลงนิราศหริภุญชัย เป็นต้น (๓) วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาประเภทบทละคร (Dramatic) เป็น บทร้อยกรองสำหรับการอ่านและใช้เป็นบทสำหรับการแสดงด้วย เช่น บทพากย์โขน บทละครร้อง บทละครรำ เป็นต้น

๒) แบ่งตามลักษณะเนื้อเรื่อง มี ๒ ประเภท คือ

๒.๑) วรรณกรรมบริสุทธิ์ (Pure Literature) หมายถึง วรรณกรรมที่แต่งขึ้นจากอารมณ์ สะเทือนใจต่าง ๆ ไม่มีจุดมุ่งหมายที่จะให้วรรณกรรมนั้น ทรงคุณค่าในทางใดเป็นพิเศษ แต่วรรณกรรม นั้นอาจจะล้ำค่าในสายตาของนักอ่านรุ่นหลัง ๆ ก็ได้ แต่มิได้เป็นเจตจำนงที่แท้จริงของผู้แต่ง ผู้แต่ง เพียงแต่จะแต่งขึ้นตามความปรารถนาในอารมณ์ของตนเองเป็นสำคัญ

๒.๒) วรรณกรรมประยุกต์ (Applied Literature) หมายถึง วรรณกรรมที่แต่งขึ้นโดยมี เจตจำนงที่สนองสิ่งใดสิ่งหนึ่งอาจเกิดความ บันดาลใจที่จะสืบทอดเรื่องราวความชื่นชมในวีรกรรมของ ผู้ใดผู้หนึ่งนั้นหมายถึงว่า มีเจตนาจะเขียนเรื่องราวขึ้นเพื่อประโยชน์อย่างหนึ่ง หรือมีจุดมุ่งหมายในการ

เขียนชัดเจน มีใช้เพื่อสนองอารมณ์อย่างเดียว เช่น วรรณกรรมประวัติศาสตร์ วรรณกรรมการละครและ
อาจหมายรวมถึงพงศาวดารต่าง ๆ ด้วย เป็นต้น

๓) แบ่งตามลักษณะการถ่ายทอด มี ๒ ประเภท คือ

๓.๑) วรรณกรรมมุขปาฐะ หมายถึง วรรณกรรมที่ถ่ายทอดโดยการบอกเล่า และการ
ขับร้อง แบบปากต่อปาก วรรณกรรมมุขปาฐะมีปรากฏมานาน และมีอยู่ในทุกภูมิภาคของประเทศไทย
ที่เป็นเช่นนี้เนื่องจากว่าวรรณกรรมประเภทนี้เป็นภาษาของมนุษย์ เมื่อมนุษย์มีภาษากี้อย่อมมีโอกาส
ถ่ายทอดจินตนาการและอารมณ์โดยใช้ภาษามากขึ้น ประกอบกับภาษาพูดสามารถทำความเข้าใจ
ได้ง่ายและเร็วกว่าภาษาเขียน ดังนั้น วรรณกรรมมุขปาฐะจึงมีมาก และมีมานานกว่าวรรณกรรม
ประเภทอื่น เช่น กลอนเทศน์แหล่ของพระสงฆ์ กลอนลำของนักแสดงหมอลำ คำผญาของคนไทยใน
ภาคอีสาน บทสวดในคาถาอาคมต่าง ๆ เป็นต้น

๓.๒) วรรณกรรมลายลักษณ์ หมายถึง วรรณกรรมที่ถ่ายทอดโดยการเขียน การจาร หรือ
การจารึก ไม่ว่าจะเป็นการกระทำลงบนวัสดุใด ๆ เช่น กระดาษ เยื่อไม้ ใบไม้ แผ่นดินเผา หรือ ศิลา
วรรณกรรมลายลักษณ์นี้ได้พัฒนาสืบต่อมาจากวรรณกรรมมุขปาฐะ คือ เกิดขึ้นในยุคที่มนุษย์เริ่มรู้จักใช้
สัญลักษณ์หรือตัวอักษร บันทึกความในใจของตนเองเพื่อถ่ายทอดให้ผู้อื่นได้รับรู้ และเนื่องจากตัวอักษร
เป็นเครื่องมือบันทึกที่สื่อสารกันได้กว้างไกล และยั่งยืน มนุษย์จึงสร้างวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา
ประเภทนี้เป็นจำนวนมากในทุกภาคของประเทศไทย

๔) แบ่งตามต้นกำเนิดของวรรณกรรม มี ๒ ประเภท คือ

๔.๑) วรรณกรรมปฐมภูมิ (Primary Source) เป็นวรรณกรรมที่เกิดจากความคิด
ความริเริ่ม การค้นพบจากประสบการณ์ของผู้เขียนเองแล้วนำไปเผยแพร่แก่สาธารณชน เช่น เอกสาร
จดหมายเหตุ วิทยานิพนธ์ รายงานการวิจัย และเอกสารส่วนบุคคล เป็นต้น

๔.๒) วรรณกรรมทุติยภูมิ (Secondary Source) เป็นวรรณกรรมที่เกิดจากการรวบรวม
วิเคราะห์เลือกสรร ประมวล และเรียบเรียงข้อมูลมาจากวรรณกรรมปฐมภูมิ เช่น หนังสือตำราต่าง ๆ
หนังสือพจนานุกรม และหนังสือสารานุกรม เป็นต้น

๕) แบ่งตามรูปแบบวัสดุและสื่อที่เสนอ มี ๒ ประเภท คือ

๕.๑) วรรณกรรมในรูปของวัสดุสิ่งพิมพ์ (Printed Materials) หมายถึง วรรณกรรมที่
ถ่ายทอดงานเขียนที่เป็นตัวอักษรและใช้กระดาษเป็นหลัก ซึ่งในปัจจุบันวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา
ในรูปของวัสดุสิ่งพิมพ์มีอยู่หลายรูปแบบ เช่น หนังสือ พจนานุกรม รายงานการวิจัย วารสาร เป็นต้น

๕.๒) วรรณกรรมในรูปของวัสดุไม่ตีพิมพ์ (Non-Printed Materials) หมายถึง วรรณกรรมที่ถ่ายทอดงานลงในวัสดุไม่ตีพิมพ์ หรือโสตทัศนวัสดุ เช่น บทเพลงที่บันทึกลงในแผ่นเสียง แถบบันทึกเสียง หรือ วัสดุที่ใช้กับเครื่องคอมพิวเตอร์ชนิดต่าง ๆ เป็นต้น

๑.๔ การวิเคราะห์งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา

การศึกษาในหัวข้อนี้เป็นการวางพื้นฐานความรู้ในเรื่องของการวิเคราะห์งานวรรณกรรมให้เข้าใจเป็นภาพโดยรวมก่อนเพื่อให้เป็นพื้นฐานของความรู้สำหรับใช้ในวิเคราะห์วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในบทต่อ ๆ ไป หัวข้อนี้จะได้ศึกษาใน ๔ ประเด็น ต่อไปนี้ คือ ๑) ความหมายของการวิเคราะห์งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ๒) วัตถุประสงค์ของการวิเคราะห์งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ๓) ประโยชน์ของการวิเคราะห์งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา และ ๔) แนวทางการวิเคราะห์งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา แต่ละประเด็นมีรายละเอียดดังนี้

๑.๔.๑ ความหมายของการวิเคราะห์

การวิเคราะห์ หมายถึง การแยกออกเป็นส่วน ๆ เพื่อศึกษาให้ถ่องแท้ ดังนั้น การวิเคราะห์งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา จึงหมายถึง การแยกออกเป็นส่วน ๆ เพื่อศึกษาให้ถ่องแท้ของงานเขียนที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา จนทำให้สามารถมองเห็นรายละเอียดของสิ่งที่เราแยกออกมาศึกษาได้อย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้น ซึ่งจะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อผู้วิเคราะห์ในการประเมินคุณค่า การแสดงความคิดเห็น การอธิบายข้อเท็จจริงให้บุคคลอื่นทราบได้ โดยทั่วไปการวิเคราะห์วรรณกรรมสิ่งที่ผู้วิเคราะห์ต้องการนำเสนอให้ผู้อื่นได้รับทราบมักจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความเป็นมา ลักษณะคำประพันธ์ เรื่องย่อ เนื้อเรื่อง แนวคิด จุดมุ่งหมาย เจตนาของผู้เขียนที่แฝงไว้ในเรื่อง และคุณค่าของวรรณกรรม เป็นต้น

๑.๔.๒ วัตถุประสงค์ของการวิเคราะห์

วัตถุประสงค์ของการวิเคราะห์งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ก็เพื่อให้พิจารณาเห็นถึงองค์ประกอบต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมเรื่องนั้น ๆ เช่น เพื่อให้ทราบความเป็นมา ลักษณะคำประพันธ์ เรื่องย่อ เนื้อเรื่อง แนวคิด จุดมุ่งหมาย เจตนาของผู้เขียนที่แฝงไว้ในเรื่อง และคุณค่าของวรรณกรรม ในเรื่องที่น่ามาวิเคราะห์นั้น ๆ

๑.๔.๓ ประโยชน์ของการวิเคราะห์

ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิเคราะห์งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา คือทำให้ทราบถึงองค์ประกอบต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมเรื่องนั้น ๆ เช่น ทำให้ทราบความเป็นมา ลักษณะ

คำประพันธ์ เรื่องย่อ เนื้อเรื่อง แนวคิด จุดมุ่งหมาย เจตนาของผู้เขียนที่ฝากไว้ในเรื่อง และ คุณค่าของวรรณกรรม ในเรื่องที่น่าสนใจเหล่านั้น ๆ อันจะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการประเมินคุณค่า การแสดงความคิดเห็น การวิจารณ์ และอธิบายข้อเท็จจริงของวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องนั้น ให้บุคคลอื่นได้รับทราบต่อ ๆ กันไป

๑.๔.๔ แนวทางการวิเคราะห์

แนวทางการวิเคราะห์งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นการวางกรอบเพื่อให้เห็นประเด็นที่จะนำมาใช้ในการวิเคราะห์ว่ามีอะไรบ้าง เมื่อกำหนดประเด็นจะทำการวิเคราะห์ได้ชัดเจนแล้วก็นำเอาประเด็นที่ตั้งไว้มาวางเป็นกรอบเพื่อทำการวิเคราะห์ให้เห็นรายละเอียดของเนื้อหาที่มีอยู่ในแต่ละประเด็นตามลำดับ สำหรับแนวทางในการวิเคราะห์วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนามีดังนี้

๑) ความเป็นมา ความเป็นมาของวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ควรวิเคราะห์ให้เห็นรายละเอียดในประเด็นต่อไปนี้

๑.๑) ประวัติหนังสือ การวิเคราะห์ประวัติหนังสือควรแยกให้เห็นประเด็นเหล่านี้ คือ (๑) กำเนิดของวรรณกรรม เช่น แต่งที่ไหน แต่งเมื่อใด ณ ที่แห่งใด โดยใคร ต้นฉบับเดิมแต่งด้วยภาษาอะไรและเขียนด้วยตัวอักษรอะไร ปัจจุบันต้นฉบับเดิมยังคงเหลืออยู่หรือไม่ ถ้ายังคงเหลืออยู่เป็นฉบับที่มีเนื้อหาครบสมบูรณ์เหมือนฉบับเดิมหรือไม่ ถ้าไม่ครบสมบูรณ์เหมือนฉบับเดิมส่วนใดของเนื้อหาที่เหลืออยู่และส่วนใดที่ขาดหายไป ถ้ายังคงเหลืออยู่ปัจจุบันถูกเก็บรักษาไว้ที่ใด เนื้อหาที่นำมาใช้ศึกษาในปัจจุบันนี้ได้มาจากแหล่งใด เป็นต้น (๒) พัฒนาการของวรรณกรรม เช่น การแปลและการพิมพ์ คือ ปัจจุบันวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาได้แปลเป็นกี่ภาษา เป็นภาษาอะไรบ้าง และปัจจุบันได้ตีพิมพ์เป็นกี่ภาษา แต่ละภาษาได้ถูกนำมาตีพิมพ์เผยแพร่กี่ครั้ง เคยได้รับรางวัลยกย่องเชิดชูเกียรติจากองค์การหรือหน่วยงานใดบ้างหรือไม่ เป็นต้น หากสามารถบอกให้เห็นกำเนิดและพัฒนารูปแบบของวรรณกรรมดังกล่าวมาได้ทั้งหมดก็ควรบอกไว้ด้วย หรือหากสามารถเพิ่มให้เห็นรายละเอียดได้มากกว่าที่กล่าวมานี้ก็สามารถเพิ่มเข้ามาได้อีก

๑.๒) ประวัติผู้แต่ง การวิเคราะห์ประวัติผู้แต่งควรแยกให้เห็นประเด็นเหล่านี้ คือ ชาติภูมิ เช่น ถิ่นกำเนิดเมื่อใด ณ ที่แห่งใด บิดามารดามีชื่อว่าอย่างไร บิดามารดาประกอบอาชีพอะไร มีพี่น้องหญิงและชายรวมกันกี่คน ผู้แต่งวรรณกรรมเรื่องนั้นเป็นคนที่เท่าไร เป็นต้น ประวัติการศึกษา เช่น ผู้แต่งวรรณกรรมเรื่องนี้ได้รับการศึกษาทางโลก ระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา อุดมศึกษาจากที่ใด หรือได้รับการศึกษาในทางโลกรูปแบบอื่น ๆ อย่างไรบ้าง ได้รับการศึกษาทางธรรม แผนกธรรม แผนก

บาลี หรือได้รับการศึกษาในทางธรรมรูปแบบอื่น ๆ อย่างไรก็ตาม เป็นต้น ประวัติการประกอบอาชีพ เช่น ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ค้าขาย รับราชการ หรือประกอบอาชีพรูปแบบอื่น ๆ อย่างไรก็ตาม เป็นต้น ประวัติผลงาน เช่น มีผลงานด้านวรรณกรรมและผลงานสร้างสรรค์ด้านอื่น ๆ อะไรบ้าง มีผลงานที่โดดเด่นเป็นกรณีพิเศษ อะไรบ้าง เป็นต้น ประวัติการสิ้นชีวิต เช่น สิ้นชีวิตเมื่อใด ณ ที่แห่งใด สิ้นชีวิตด้วยสาเหตุใด เป็นต้น

๒) ลักษณะคำประพันธ์ ลักษณะคำประพันธ์ ของวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาสามารถนำมาจัดแบ่งได้เป็น ๒ ลักษณะคือ

๒.๑) ลักษณะคำประพันธ์ร้อยแก้ว มีอยู่ ๒ ประเภท คือ บันเทิงคดี (Fiction) และ สารคดี (Non-Fiction) การวิเคราะห์ลักษณะคำประพันธ์ร้อยแก้วประเภทบันเทิงคดี (Fiction) ควรแยกให้เห็นประเด็นเหล่านี้ คือ (๑) รูปแบบของวรรณกรรม เช่น เป็นรูปแบบเรื่องสั้น หรือ รูปแบบนวนิยาย (๒) เนื้อหาของวรรณกรรม คือ สารสำคัญที่ทำให้เกิดเป็นเรื่องราวอันประกอบด้วย โครงเรื่อง ตัวละคร ฉาก เป็นต้น (๓) กลวิธีการแต่งวรรณกรรม ให้วิเคราะห์ว่า ผู้เขียนใช้การดำเนินเรื่องแบบใด เช่น เล่าไปตามลำดับเวลา หรือเล่าเรื่องย้อนกลับ เป็นต้น (๔) สำนวนภาษาที่ใช้ในการแต่งวรรณกรรม เช่น การใช้โวหารในการเขียน เป็นบรรยาย โวหาร พรรณาโวหาร อุปมาโวหาร สาธกโวหาร หรือ เทศนาโวหาร เป็นต้น การวิเคราะห์ลักษณะคำประพันธ์ร้อยแก้วประเภทสารคดี (Non-Fiction) ควรแยกให้เห็นประเด็นเหล่านี้ คือ (๑) รูปแบบของวรรณกรรม เช่น เป็นรูปแบบความเรียง บทความ จดหมายเหตุ บันทึกเหตุการณ์ บันทึกความทรงจำ คำบรรยาย เป็นต้น (๒) เนื้อหาของวรรณกรรม เช่น โครงเรื่อง คือ หัวข้อย่อยที่สร้างขึ้นจากแนวคิดสำคัญ และ เนื้อเรื่อง คือ ส่วนที่ผู้เขียนกล่าวถึงเรื่องอะไรบ้าง ซึ่งเป็นหัวข้อย่อย ๆ ที่มีอยู่ในโครงเรื่องนั่นเอง ส่วนที่เป็นเนื้อเรื่องนี้แบ่งออกเป็น ส่วนนำ ส่วนที่เป็นตัวเรื่อง และส่วนท้ายเรื่อง (๓) กลวิธีการแต่งวรรณกรรม คือ ผู้วิเคราะห์ต้องพิจารณาวิธีเขียนของผู้แต่งวรรณกรรมเรื่องนั้นว่า ใช้วิธีเขียนแบบเรียงง่ายหรือซับซ้อน การจัดเนื้อหาเป็นไปตามลำดับขั้นตอนหรือไม่ เนื้อความวกไปวนมาหรือไม่ การแบ่งเนื้อหาเป็นหัวข้อหลัก หัวข้อรอง และหัวข้อย่อย มีความสัมพันธ์กันและสอดคล้องกันไปตลอดทั้งเรื่องหรือไม่ (๔) สำนวนภาษาที่ใช้ในการแต่งวรรณกรรม คือ ให้พิจารณาจากสำนวนภาษาที่ใช้ในการแต่งว่าผู้เขียนใช้ภาษาได้เหมาะสมกับเนื้อเรื่องหรือไม่ สำนวนภาษาที่ใช้เป็นทางการหรือไม่เป็นทางการ สำนวนภาษา มีความชัดเจนแจ่มแจ้งหรือไม่ มีการใช้คำศัพท์วิชาการได้ถูกต้องและเหมาะสมอย่างไรบ้างหรือไม่ เป็นต้น

๒.๒) ลักษณะคำประพันธ์ร้อยกรอง มี ๓ ประเภท คือ ประเภทบรรยาย (Narrative) ประเภทพรรณนา หรือ รำพึงรำพัน (Descriptive or Lyrical) และประเภทบทละคร (Dramatic) การวิเคราะห์ลักษณะคำประพันธ์ร้อยกรองทั้ง ๓ ประเภท ควรแยกให้เห็นประเด็นเหล่านี้ (๑) รูปแบบคำประพันธ์ คือ ลักษณะของงานประพันธ์ที่ผู้ประพันธ์เลือกใช้ในการนำเสนอ เนื้อหาไปสู่ผู้อ่าน เช่น กาพย์ กลอน โคลง ร่าย ฉันท์ เป็นต้น (๒) เนื้อหา คือ สารสำคัญอันเป็นส่วนประกอบของเรื่อง เช่น โครงเรื่อง ตัวละคร และฉาก เป็นต้น (๓) กลวิธีการแต่ง คือ วรรณกรรมนั้น ๆ มีคุณค่าน่าสนใจ เช่น ความไพเราะของบทร้อยกรอง และกลวิธีการแต่ง เป็นต้น (๔) การใช้ภาษา คือ ศิลปะในการใช้ถ้อยคำสำนวนโวหารมาประกอบในการแต่งวรรณกรรมทำให้อ่านเกิดจินตนาการและมีอารมณ์ร่วมหรือคล้อยตามไปด้วย เช่น การอุปมา คือ สิ่งหรือข้อความที่ยกมาเปรียบเทียบกับ เป็นต้น นอกจากนี้ผู้แต่งวรรณกรรมยังมีลีลาในการถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกต่าง ๆ เช่น อารมณ์รัก อารมณ์โศก อารมณ์ยินดี มายังผู้อ่านเพื่อสร้างอารมณ์ร่วมไปกับคำประพันธ์นั้น ๆ ลีลาที่กวีใช้เพื่อให้อ่านเกิดอารมณ์นั้น ๆ มีอยู่ ๔ แบบ คือ **เสาวرنีหรือชมโฉม** เป็นลีลาการใช้ถ้อยคำชมความงามของตัวละคร ชมความงามของสิ่งต่าง ๆ หรือสถานที่ **นารีปราโมทย์หรือบทโอ้อวม** เป็นลีลาการใช้ถ้อยคำแสดงความรักใคร่เกี่ยวพาราสักกัหรือพูดให้เพลิดเพลิน **พิโรธวาทังหรือบริภาษ** เป็นลีลาการใช้ถ้อยคำเพื่อแสดงความโกรธ ขุ่นเคืองเยาะเย้ย ตัดพ้อต่อว่า เหน็บแนมซึ่งกันและกันของตัวละคร **สัลลาปคพิสัยหรือบทคร่ำครวญ** เป็นลีลาการใช้ถ้อยคำเพื่อแสดงความโศกเศร้า หวนให้ อาลัยอาวรณ์ พร่ำเพ้อ

การวิเคราะห์วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาสามารถใช้องค์ประกอบต่าง ๆ ของวรรณกรรมที่ได้ให้ไว้มาตั้งเป็นกรอบวิเคราะห์ ผู้วิเคราะห์ควรตั้งประเด็นให้มีกรอบของการวิเคราะห์ให้ชัดเจนแล้วใช้เหตุผล และหาตัวอย่างมาสนับสนุน เพื่อให้ได้คำตอบที่มีความสมเหตุสมผล ซึ่งจะช่วยให้ผู้อ่านวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาสามารถเข้าใจเรื่องราว ได้แง่คิด คติธรรม เกิดความเพลิดเพลินเห็นคุณค่าของวรรณกรรมเรื่องนั้น ๆ ได้อย่างแท้จริง

๓) เรื่องย่อ เรื่องย่อคือ ส่วนที่เป็นเรื่องราวต่าง ๆ ที่ผู้เขียนวรรณกรรมเรื่องนั้น ๆ ถ่ายทอดออกมา เพื่อให้ผู้อ่านได้ทราบว่าเรื่องนี้เกี่ยวกับอะไร เรื่องนี้เกิดขึ้นที่ไหน เกิดขึ้นเมื่อใดเกิดขึ้นอย่างไร มีสาระสำคัญอย่างไร มีเหตุการณ์หรือความเกี่ยวข้องระหว่างตัวละครอย่างไร เรื่องเริ่มต้นอย่างไร ดำเนินไปอย่างไร และจบอย่างไร ผู้วิเคราะห์ต้องแยกแยะให้เห็นรายละเอียดขององค์ประกอบเหล่านี้ให้ชัดเจน ดังตัวอย่างเรื่องย่อวรรณกรรม เรื่อง มงคลสูตร ต่อไปนี้

๓.๑) เรื่องนี้เกี่ยวกับอะไร ให้บอกเกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องนั้น อาจเป็น ชื่อเรื่องตามเนื้อหา เช่น มงคลสูตร, ชื่อเรื่องตามตัวละคร เช่น พระเวสสันดรชาดก, ชื่อเรื่องตามระยะของเวลา และเหตุการณ์ สถานที่ เช่น กาลานุกรม เป็นต้น

๓.๒) เกิดขึ้นที่ไหน ให้บอกสถานที่เกิดของวรรณกรรมเรื่องนั้น เช่น มงคลสูตร เกิดขึ้นที่ วัดเชตวัน ในกรุงสาวัตถี แคว้นโกศล

๓.๓) เกิดขึ้นเมื่อใด ให้บอกเกี่ยวกับเวลาเกิดของวรรณกรรมนั้น เช่น มงคลสูตร เกิดขึ้น สมัยพุทธกาล หลังจากออกพรรษาที่ ๑๓ แล้ว เกิดขึ้นในเวลาเที่ยงคืน ขณะที่พระพระพุทธเจ้าประทับ อยู่ ณ วัดเชตวัน ในกรุงสาวัตถี

๓.๔) เกิดขึ้นอย่างไร ให้บอกเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่ทำให้เกิดวรรณกรรมนั้น เช่น มงคลสูตร เกิดขึ้นเพราะมนุษย์และเทวดาทั้งหลายเกิดความสงสัยว่าอะไรคือสิ่งเป็นมงคลที่แท้จริงเมื่อทั้งเทวดา และมนุษย์ทั้งหลายต่างก็หาคำตอบเกี่ยวกับสิ่งที่เป็นมงคลไม่ได้จึงพากันไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่วัดเชตวัน ในกรุงสาวัตถี แล้วกราบทูลถามเรื่องเกี่ยวกับสิ่งที่เป็นมงคลพระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสเรื่องมงคล ๓๘ ประการ

๓.๕) มีสาระสำคัญอย่างไร ให้บอกเกี่ยวกับสาระสำคัญเกี่ยวกับวรรณกรรมนั้น เช่น มงคลสูตร มีสาระสำคัญในเรื่องเกี่ยวกับมงคลในทางพระพุทธศาสนา คำว่า มงคล หมายถึง สิ่งที่ทำให้ มีโชคดี หรือธรรมะที่นำมาซึ่งความสุขความเจริญมี ๓๘ ประการ เริ่มต้นจากมงคลที่ ๑ คือ ไม่คบ คนพาล และจบลงด้วยมงคลที่ ๓๘ คือ จิตหลุดพ้นจากกิเลส

๓.๖) มีเหตุการณ์หรือความเกี่ยวข้องระหว่างตัวละครอย่างไร ให้บอกเกี่ยวกับเหตุการณ์ หรือความเกี่ยวข้องระหว่างตัวละครในวรรณกรรมนั้น เช่น มงคลสูตร ตอนนี้เป็นเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้า แสดงธรรมเรื่องเกี่ยวกับมงคล ๓๘ ประการ แก่มนุษย์และเทวดาทั้งหลายซึ่งเป็นผู้ที่มีความสงสัยว่าอะไร คือสิ่งเป็นมงคลที่แท้จริง

๓.๗) เรื่องเริ่มต้นอย่างไร ดำเนินไปอย่างไร ให้บอกเกี่ยวกับการเริ่มต้นและการดำเนินไป ของเรื่องในวรรณกรรมนั้น เช่น ประวัติของมงคลสูตรเริ่มจากการสงสัยว่าอะไรคือสิ่งเป็นมงคลที่แท้จริง เริ่มแรกถกเถียงกันในหมู่มนุษย์กลุ่มเล็ก ๆ จากหมู่มนุษย์กลุ่มเล็กขยายเป็นกลุ่มใหญ่โตขึ้นตามลำดับและได้ ขยายความสงสัยไปจนถึงกลุ่มของเทวดาด้วยบนสวรรค์ด้วย ในที่สุด มนุษย์และเทวดาทั้งหลายต่างก็หา คำตอบเกี่ยวกับสิ่งที่เป็นมงคลไม่ได้จึงพากันไปเฝ้าพระพุทธเจ้า เหตุการณ์ได้ดำเนินมาจนกระทั่ง พระพุทธเจ้าต้องเข้ามาแก้ปัญหาความขัดแย้งในครั้งนี้ โดยการแสดงธรรมเรื่องมงคลสูตรให้มนุษย์และ เทวดาทั้งหลายฟัง

๓.๘) จบอย่างไร ให้ออกการจบของวรรณกรรมเรื่องนั้น เช่น ตอนจบของมงคลสูตรมีว่า เมื่อพระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมเรื่องมงคลสูตรจบลงได้ทำให้มนุษย์และเทวดาทั้งหลายหายจากความสงสัยเรื่องเกี่ยวกับมงคลตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

เรื่องย่อดังกล่าวเวลานำไปวิเคราะห์จึงควรนำประเด็นที่ได้นำเสนอไว้ไปเขียนให้เป็นความเรียงจะได้เห็นเนื้อความติดต่อกันไปเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งจะทำให้ผู้อ่านทำความเข้าใจในเรื่องย่อของวรรณกรรมแต่ละเรื่องได้ง่ายขึ้น สำหรับเรื่องย่อของวรรณกรรมบางเรื่องอาจไม่มีประเด็นครบตามที่กล่าวไว้ หรือ บางเรื่องอาจมีประเด็นมากกว่าที่กล่าวไว้ก็ได้ เรื่องนี้ขึ้นอยู่กับวรรณกรรมในเรื่องนั้น ๆ เป็นสำคัญ

๔) เนื้อเรื่อง เนื้อเรื่องคือส่วนที่เป็นสาระสำคัญที่ทำให้เกิดเป็นเรื่องราวซึ่งมีส่วนประกอบที่สำคัญ ได้แก่ โครงเรื่อง ตัวละคร บทสนทนา และ ฉาก ที่ผู้เขียนจะต้องประสมประสานสิ่งเหล่านี้เข้าด้วยกันให้เป็นเรื่องราวได้อย่างแนบเนียน

๔.๑) โครงเรื่อง คือ การลำดับเหตุการณ์ที่ผู้แต่งวางไว้ เหตุการณ์ คือ เรื่องราวที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาต่าง ๆ ที่ผู้แต่งวรรณกรรมในเรื่องนั้น ๆ เป็นผู้กำหนดเอาไว้ เนื้อเรื่องของวรรณกรรมมักจะเป็นเรื่อง การผจญภัย ในรูปแบบต่าง ๆ ตัวละครเอกของเรื่องต้องเป็นผู้ผจญกับปัญหาและเป็นผู้หาวิธีการแก้ปัญหาต่าง ๆ และมักจบลงด้วยความสุขและความสำเร็จ

๔.๒) ตัวละคร คือ ผู้มีบทบาทในเนื้อเรื่อง ผู้แต่งมักจะทำให้ตัวละครแสดงออกมาให้เห็นด้านอารมณ์ ด้านศีลธรรมจริยธรรม โดยใช้ตัวละครแสดงบทบาทต่างๆ เช่น ด้วยคำพูด หรือที่เรียกว่า บทสนทนาหรือด้วยการกระทำที่เรียกว่า บทบาท ผู้วิเคราะห์ควรแยกแยะให้เห็นด้วยว่า พฤติกรรมการแสดงออกของตัวละครแต่ละตัวมีพฤติกรรมอย่างไร มีพฤติกรรมดีหรือเลวอย่างไรบ้าง การแสดงบทบาทของตัวละครนั้น ๆ มีความสมจริงมากน้อยเพียงใด เป็นต้น

๔.๓) บทสนทนา คือ คำพูดที่ตัวละครในเรื่องใช้ในการสื่อสารกับบุคคลอื่น ๆ บทสนทนาที่ดีต้องง่ายและมีความเหมาะสมกับบุคลิกและลักษณะนิสัยของตัวละคร การสร้างความสมจริงและชีวิตจิตใจให้แก่ตัวละคร ขึ้นอยู่กับวิธีเขียนบทสนทนาให้แก่ตัวละคร บทสนทนาที่สั้นๆ ย่อมเข้าใจง่ายและน่าอ่านมากกว่าบทสนทนายาว ๆ ดังนั้นจึงไม่ควรเขียนบทสนทนาที่ยาว ๆ ถ้าหากไม่มีความจำเป็น

๔.๔) ฉาก คือสถานที่เกิดเหตุการณ์ในเรื่องอาจเป็นประเทศ เมือง หมู่บ้าน ทุ่งนา สภาหมู่บ้านเมือง วิถีชีวิตของคนในถิ่นนั้น และธรรมชาติต่าง ๆ โดยทั่วไปผู้แต่งมักจะนำเอาเหตุการณ์ต่าง ๆ เพื่อมาสร้างเป็นเหตุการณ์ในเรื่อง ผู้วิเคราะห์ควรแยกแยะให้เห็นด้วยว่าผู้แต่งเขียนฉากได้ถูกต้องให้เห็น

ภาพสมจริงมากนักน้อยเพียงใด สอดคล้องกับเนื้อเรื่องหรือไม่ การพรรณนาฉากมีความประณีต วิจิตร และงดงามเพียงใด เป็นต้น

๕) แนวคิด จุดมุ่งหมาย เจตนาของผู้เขียนที่ฝากไว้ในเรื่องสำหรับแนวคิด จุดมุ่งหมาย เจตนาของผู้เขียนที่ฝากไว้ในเรื่องเป็นสิ่งจำเป็นที่ผู้ศึกษาวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในเรื่องนั้น ต้องวิเคราะห์ออกมาให้เห็นอย่างชัดเจนในแต่ละประเด็น ซึ่งตรงนี้ผู้เขียนขออนุญาตไม่นำเสนอในรายละเอียดฝากไว้ให้ผู้ทำการวิเคราะห์เอาประเด็นที่ให้ไว้ไปตั้งแล้วทดลองวิเคราะห์ดู

๖) คุณค่าของวรรณกรรม โดยปกติการวิเคราะห์คุณค่าของวรรณกรรมแบ่งออกเป็น ๔ ประเด็นหลัก ๆ เมื่อจะวิเคราะห์ต้องแยกประเด็นหลักออกเป็นหัวข้อย่อย ๆ และ หัวข้อย่อยที่แยกออกไปจากประเด็นหลักต้องมีเนื้อหาที่สอดคล้องเป็นเนื้อความเดียวกันกับประเด็นหลักอย่างลงตัว สำหรับประเด็นหลักที่ใช้ในการวิเคราะห์คุณค่าของวรรณกรรมมีดังนี้

๖.๑) คุณค่าด้านวรรณศิลป์ คือ ความไพเราะของบทประพันธ์ ที่ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ความรู้สึกและจินตนาการตามรส ตามความหมายของถ้อยคำและตามภาษาที่ผู้แต่งเลือกใช้เพื่อให้มีความหมายกระทบใจผู้อ่าน คำว่า “วรรณศิลป์” หมายถึง ลักษณะดีเด่นทางด้านวิธีแต่ง การเลือกใช้ถ้อยคำ สำนวน ลีลา ประโยค และความเรียงต่าง ๆ ที่ประณีต งดงาม หรือมีรสชาติเหมาะสมกับเนื้อเรื่องของวรรณกรรมชนิดนั้น ๆ เป็นอย่างดี

๖.๒) คุณค่าด้านเนื้อหาสาระ และกลวิธีนำเสนอ คือ การค้นหาสาระและกลวิธีนำเสนอของผู้เขียนว่ามีเนื้อหาสาระมุ่งสร้างสรรค์ ให้ประโยชน์กับผู้อ่าน อย่างไรบ้าง เช่น ด้านเนื้อหาสาระเป็นการให้ความรู้ ความคิดเห็น แบบอย่าง คำสอน ข้อเตือนใจ ชี้ช่องทางให้มองเห็นความจริง ความดี วิธีแก้ปัญหา แนะนำสิ่งที่ควรปฏิบัติและสิ่งที่ควรละเว้น หรือไม่ เป็นต้น กลวิธีนำเสนอ ในการนำเสนอเนื้อหาสาระดังกล่าวผู้เขียนได้นำเสนอโดยการชี้แนะโดยตรงหรือโดยอ้อม สำหรับงานเขียนที่ดีนั้น ไม่จำเป็นต้องสอนศีลธรรมหรือคุณธรรมโดยตรง ผู้เขียนอาจจะใช้กลวิธีต่าง ๆ เพื่อให้ผู้อ่านนึกคิดได้ด้วยตนเอง ดังนั้นก่อนการวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องใด ๆ ผู้วิเคราะห์จะต้องอ่านและทำความเข้าใจจับความหมายและสรุปแนวคิดทั้งหลายของผู้เขียนให้ได้เสียก่อนแล้วจึงแยกวิเคราะห์ให้เห็นรายละเอียดในแต่ละประเด็นต่อไป หลักสำคัญของวรรณกรรมที่มีคุณค่าด้านเนื้อหาสาระ และกลวิธีนำเสนอ มีอยู่ว่า งานประพันธ์ที่ดีควรมีเนื้อหาสาระมุ่งสร้างสรรค์ ให้ประโยชน์กับผู้อ่าน มิใช่มุ่งเพื่อการทำลาย

๖.๓) คุณค่าด้านสังคม คือ วรรณกรรมได้สะท้อนให้เห็นสภาพของสังคมในแง่มุมต่าง ๆ ทั้งด้านดีหรือด้านเสียของสังคม การพิจารณาคุณค่าด้านสังคมจากวรรณกรรม ผู้วิเคราะห์จะต้องอ่าน

และทำความเข้าใจ จับความหมายและสรุปแนวคิดทั้งหลายของผู้เขียนให้ได้เสียก่อนว่าผู้เขียน ต้องการเสนอสาระอะไรให้กับผู้อ่านวรรณกรรมนั้น สะท้อนให้เห็นสภาพของสังคมในแง่มุมใด เป็นด้านดีหรือด้านเสียของสังคม ผู้วิเคราะห์ได้แนวคิดอะไรบ้างจากการอ่านวรรณกรรมนั้น จากนั้นจึงแยกวิเคราะห์ให้เห็นรายละเอียดในแต่ละประเด็นต่อไป

๖.๔) คุณค่าด้านการประยุกต์ใช้ คือ การนำสาระที่ได้จากเรื่องที่อ่าน มาปรับใช้ให้เกิดประโยชน์ในการดำเนินชีวิตประจำวัน เช่น การจดจำถ้อยคำสำนวนไปใช้ เพื่อความสนุกสนาน ความไพเราะ การจดจำเนื้อหาสาระไปใช้เพื่อเป็นข้อคิด คติเตือนใจ ได้ความคิดเห็นที่มีประโยชน์ต่อชีวิตตนเอง บุคคลรอบข้าง ครอบครัว ชุมชน สังคมและประเทศชาติ โดยรวม เป็นต้น การจะนำคุณค่าของวรรณกรรมมาปรับใช้ให้เกิดประโยชน์ในการดำเนินชีวิตประจำวันได้มากน้อยเพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับความสามารถและประสบการณ์ของแต่ละบุคคลเป็นสำคัญ

๑.๕ งานวิจัยและงานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ

เมื่อกล่าวถึงงานวิจัยและงานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา สามารถแบ่งเป็นประเภทใหญ่ ๒ ลักษณะคือ

๑.๕.๑ งานวิจัยทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ มีดังนี้

ที่	ชื่องานวิจัยทางพระพุทธศาสนา	ชื่อผู้ทำวิจัย	ปีที่ทำวิจัย
๑	ทัศนคติของพุทธศาสนิกชนที่มีต่อการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน	พระมหาบุญเลิศ ธรรมทสสี และคณะ	พ.ศ.๒๕๔๗
๒	สื่อสารมวลชนกับความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา	จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์	พ.ศ.๒๕๔๘
๓	การวิเคราะห์คัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท : ความตายกับมรณัสสติ	สุชนา ศิริธัญญกร และคณะ	พ.ศ.๒๕๔๘
๔	การนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้แบบบูรณาการเพื่อเสริมสร้างสุขภาพจิตและคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในชุมชน	ไฉไลฤดี ยวนะศิริ และคณะ	พ.ศ.๒๕๔๙
๕	การฆ่าตัวตายในทัศนะของพระพุทธศาสนา	ทวีศักดิ์ ทองทิพย์ และคณะ	พ.ศ.๒๕๕๒

๑.๕.๒ งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ มีดังนี้

ที่	ชื่องานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา	ชื่อผู้แต่ง	ปีที่แต่ง
๑	คัมภีร์วิมุตติมรรค	พระอุบตัสสเถระ (ชาวศรีลังกา)	พ.ศ. ๖๐๙- ๖๕๓
๒	คัมภีร์มหาวงศ์	พระมหานามและคนอื่น ๆ (ชาวศรีลังกา)	-
๓	เตภูมิกถา	พญาลิไท	พ.ศ. ๑๘๘๘
๔	คัมภีร์มิ่งคลัตถทีปนี	พระสิริมิ่งคลาจารย์	พ.ศ. ๒๐๖๐-๒๐๖๗
๕	กาพย์มหาชาติ	พระเจ้าทรงธรรม	พ.ศ. ๒๑๗๐
๖	สังคีตยวงศ์	สมเด็จพระพนรัตน์	พ.ศ. ๒๓๓๒
๗	พระมงคลวิเสสเถรา	สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส	พ.ศ. ๒๔๔๓ - ๒๔๕๓
๘	แก่นพุทธศาสนา	พุทธทาสภิกขุ (อินทปญโญ)	พ.ศ. ๒๕๐๔
๙	พุทธวิทยา	พร รัตนสุวรรณ	พ.ศ. ๒๔๙๖
๑๐	พุทธธรรม	พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)	พ.ศ. ๒๕๑๔
๑๑	กรรมทีปนี	พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร)	พ.ศ. ๒๕๑๙

สรุปท้ายบท

ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับงานวิจัยและงานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่ได้เสนอมานี้แล้วในบทนี้ มีประเด็นที่จะนำมาสู่การสรุปท้ายบทดังนี้

ความหมายของงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา คือ งานที่ต้องทำเกี่ยวกับการค้นคว้า การรวบรวม การตรวจตรา การสอบสวน หรือการเลือกเฟ้น เพื่อให้ได้มาซึ่งความรู้ความจริงทางด้านพระพุทธศาสนา จุดมุ่งหมายของงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา ส่วนหนึ่งอาจจะกำหนดจุดมุ่งหมายเหมือนกันกับการวิจัยทั่ว ๆ ไป คือ เพื่อบรรยาย เพื่ออธิบาย เพื่อทำนาย และเพื่อควบคุม สำหรับจุดมุ่งหมายเฉพาะของการวิจัยทางพระพุทธศาสนา คือ เพื่อให้รู้จักตัวเราเอง เพื่อเอาไปใช้ในวิชาการสมัยใหม่ในสาขาต่าง ๆ เพื่อความเป็นผู้นำและเป็นผู้ให้แก่อารยธรรมโลกหรือไปช่วยแก้ปัญหาของโลกได้ด้วย ลักษณะของการ

วิจัยทางด้านพระพุทธศาสนา คือ การแสวงหาความรู้ความจริงระดับสูงที่เรียกว่า ภาวนามยปัญญา ต้องใช้เครื่องมือหรือเทคนิควิธีการของวิปัสสนากัมมัฏฐาน โดยใช้สมถกัมมัฏฐาน เป็นพื้นฐานแล้วเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานต่อยอดประเภทของงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา สามารถนำเกณฑ์ของการวิจัยทั่วไปมาใช้ในการแบ่งประเภทได้เช่นเดียวกัน ขึ้นอยู่กับลักษณะการวิจัยว่าเป็นการวิจัยในลักษณะใด ขอบเขตของงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา คือขอบเขตด้านกลุ่มเป้าหมาย ด้านตัวแปร ด้านเนื้อหา และด้านระยะเวลา งานที่เรากำลังดำเนินการอยู่ว่ามีมากน้อยเพียงใด ประโยชน์จากงานวิจัย มีมากมาย คือ การวิจัยทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ ผลของการวิจัยสามารถนำไปใช้ในการแก้ไขปัญหาได้ และการวิจัยยังสามารถพัฒนาสิ่งประดิษฐ์ใหม่ ๆ ให้เกิดขึ้นได้เสมอ เช่น ทางด้านสังคมศาสตร์ ด้านการแพทย์ ด้านธุรกิจการค้า ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ผลของการวิจัยนำมาช่วยปรับปรุงการทำงานให้มีประสิทธิภาพ ช่วยให้พิสูจน์ ตรวจสอบ ทฤษฎี กฎเกณฑ์ต่าง ๆ ช่วยให้เข้าใจ ปรากฏการณ์หรือสถานการณ์ ช่วยในการพยากรณ์ สถานการณ์ต่างๆ ได้อย่างถูกต้องและผลที่ได้สามารถนำไปประกอบการตัดสินใจในการดำเนินงานต่าง ๆ ของหน่วยงานได้ด้วย

งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา หมายถึงงานเขียนหนังสือทุกชนิดที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา งานเขียนเหล่านี้ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา โยชนา รวมไปถึงงานเขียนทางด้านพระพุทธศาสนาในรูปแบบอื่น ๆ งานวิจัยที่นักวิชาการได้ศึกษาค้นคว้ารวบรวมเอาไว้ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และหมายรวมถึงโปรแกรมคอมพิวเตอร์ที่บรรจุข้อมูลที่เป็นหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาด้วย จุดมุ่งหมายของงานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ส่วนมากเน้นเพื่อที่จะสอนมนุษย์ให้รู้เกี่ยวกับเรื่องของบาปบุญ คุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ มุ่งสอนให้มนุษย์รู้จักการละเว้นความชั่ว สอนให้ทำความดี และการทำจิตให้สะอาด ลักษณะของงานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา แบ่งได้สองลักษณะ คือ ๑) วรรณกรรมที่นำเนื้อหาจากพระไตรปิฎก หรือจากคัมภีร์อื่น ๆ โดยตรง แล้วนำมาแต่งหรือแปลใหม่ โดยแทรกหลักธรรมหรือคำสอนทางพระพุทธศาสนาลงไป และ ๒) วรรณกรรม ที่นำแนวคิดทางพระพุทธศาสนามาแต่งเพื่อแสดงความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา หรือบันทึกเหตุการณ์บางอย่างแล้วแทรกความรู้สึคนึกคิด และจินตนาการของกวีลงไป ประเภทของงานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา คือ แบ่งตามลักษณะการประพันธ์ แบ่งตามลักษณะเนื้อเรื่อง แบ่งตามลักษณะการถ่ายทอด แบ่งตามต้นกำเนิดของวรรณกรรม แบ่งตามรูปแบบวัสดุและสื่อที่เสนอ และ แบ่งตามแหล่งกำเนิดของวรรณกรรม การวิเคราะห์วรรณกรรม หมายถึง การแยกออกเป็นส่วน ๆ เพื่อศึกษาให้ถ่องแท้จนทำให้สามารถมองเห็นรายละเอียดของสิ่งที่เราแยกออกมาศึกษาได้อย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้น ซึ่งจะก่อ

ให้เกิดประโยชน์ต่อผู้วิเคราะห์ในการประเมินคุณค่า การแสดงความคิดเห็น อธิบายข้อเท็จจริงให้บุคคลอื่นทราบได้ วัตถุประสงค์และประโยชน์ที่ได้รับจากการวิเคราะห์วรรณกรรม คือ ทำให้ทราบถึงองค์ประกอบต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมเรื่องนั้น ๆ เช่น ทำให้ทราบความเป็นมา ลักษณะคำประพันธ์ เรื่องย่อ เนื้อเรื่อง แนวคิด จุดมุ่งหมาย เจตนาของผู้เขียนที่ฝากไว้ในเรื่อง และ คุณค่าของวรรณกรรม ในเรื่องที่น่ามาวิเคราะห์นั้น ๆ อันจะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการประเมินคุณค่า การแสดงความคิดเห็น การวิจารณ์ และอธิบายข้อเท็จจริงของงานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องนั้นให้บุคคลอื่นได้รับทราบ แนวทางการวิเคราะห์งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา เป็นการวางกรอบเพื่อให้เห็นประเด็นที่จะนำมาใช้ในการวิเคราะห์ว่ามีอะไรบ้าง เมื่อกำหนดประเด็นจะทำการวิเคราะห์ที่ได้ชัดเจนแล้ว เมื่อวิเคราะห์ก็นำเอาประเด็นที่ตั้งไว้มากว้างเป็นกรอบเพื่อทำการวิเคราะห์ให้เห็นรายละเอียดของเนื้อหาที่มีอยู่ในแต่ละประเด็นตามลำดับ

งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญได้แก่ เถภูมิกถา มังคลัตถปิณี กายยัมมहाชาติ สังคีตยวงศ์ พระมงคลวิเสสเถกถา แก่นพุทธศาสน์ พุทธวิทยา พุทธธรรม และกรรมที่ปิณี วิมุตติมรรคมหาวงศ์ ส่วนงานวิจัยทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ ได้แก่ ทศนคติของพุทธศาสนิกชนที่มีต่อการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน สื่อสารมวลชนกับความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา การวิเคราะห์คัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท: ความตายกับมรณัสสติ การนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้แบบบูรณาการเพื่อเสริมสร้างสุขภาพจิตและคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในชุมชน และการฆ่าตัวตายในทัศนะของพระพุทธศาสนา เป็นต้น

คำถามท้ายบท

๑. ความหมายของงานวิจัยทั่วไปและงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา คืออะไร
๒. จงบอกจุดมุ่งหมายของงานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา มีอะไรบ้าง
๓. ความหมายของวรรณกรรมทั่วไป และวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา คืออะไร
๔. งานวิจัยทั่วไป และงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา มีลักษณะอย่างไร
๕. วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา มีลักษณะอย่างไร
๖. ประเภทของงานวิจัยทั่วไปและงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา จำแนกได้อย่างไรบ้าง
๗. ประเภทของวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา จำแนกได้อย่างไรบ้าง
๘. ขอบเขตของงานวิจัยทั่วไป และงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา มีอย่างไรบ้าง จงอธิบาย
๙. จงบอกประโยชน์ที่ได้จากการศึกษางานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา มีอะไรบ้าง
๑๐. จงบอกชื่องานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ

เอกสารอ้างอิงประจำบท

ไฉไลฤดี ยวนะศิริ, “การนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้แบบบูรณาการเพื่อเสริมสร้างสุขภาพจิตและคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในชุมชน”, รายงานการวิจัย. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙.

ทวีศักดิ์ ทองทิพย์และคณะ, “การศึกษารูปแบบการจัดระเบียบสังคมตามแนวพุทธศาสตร์”, รายงานการวิจัย. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

_____. “การศึกษาสภาพปัญหาและแนวทางแก้ไขปัญหาการขาดแคลนพระสงฆ์ในเขตชายแดนไทย-กัมพูชา จังหวัดสุรินทร์และบุรีรัมย์”, รายงานการวิจัย. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

_____. “การศึกษาแนวทางพัฒนาโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค ๑๑” รายงานการวิจัย. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙.

ทวีศักดิ์ ทองทิพย์, “การศึกษาประสิทธิภาพเอกสารคำสอนรายวิชา ๐๐๐ ๒๑๐ ตรรกศาสตร์เบื้องต้นสำหรับนิสิตชั้นปีที่ ๒ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์”, รายงานการวิจัย. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

บรรจง โสดาดี. ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย. สุรินทร์ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ วิทยาเขตสุรินทร์, ๒๕๓๔.

บรรจบ บรรณรุจิ, “การวิเคราะห์คัมภีร์พระพุทธศาสนา ปัญญาในอัมมจักกัปปวัตตนสูตร ชื่อเรียกและพัฒนาการ” รายงานการวิจัย. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘.

บุญชม ศรีสะอาด. การวิจัยทางการวัดผลและประเมินผล. กรุงเทพฯ: สุวีริยาสาส์น, ๒๕๔๓.

บุญหนา จิมานัง, “พฤติกรรมการศึกษา ๕ ของเด็กเยาวชนบ้านโคกสี อำเภอมือง จังหวัดขอนแก่น” รายงานการวิจัย. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

พระครูกิตติคุณโณภาสและคณะ, “ศึกษาวิเคราะห์ปรัชญาธรรมและคติธรรมจากวรรณกรรมอีสานในหนังสือโบราณ” รายงานการวิจัย. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พระครูวิมลธรรมรังสี, “การติดตามและประเมินผลผู้สำเร็จการศึกษาหลักสูตรประกาศนียบัตร มัชฌิม-อาภิธรรมิกะเอก ของอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย”, รายงานการวิจัย. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). มหาวิทยาลัยกับงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา.

พระมหาบุญช่วย สิริธโร และคณะ, “การนำหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาไปใช้ในกระบวนการขัดเกลาทางสังคมโดยครอบครัวในชุมชนเข้มแข็งเพื่อป้องกันและลดปัญหายาเสพติดของเด็กและเยาวชน”, รายงานการวิจัย. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

พระราชปริยัติ (สฤชดี สิริธโร). งานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๔๘.

พระมหาศรีทนต์ สมาจาโร และคณะ, “การพัฒนาคอมพิวเตอร์ช่วยสอนนักเรียนธรรมศึกษาตรีธรรมศึกษาโท และธรรมศึกษาเอก”, รายงานการวิจัย. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระมหาบุญเลิศ ธมมทสสี และคณะ, “ทัศนะคติของพุทธศาสนิกชนที่มีต่อการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน”, รายงานการวิจัย. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

พระศรีคัมภีรญาณ (สมจินต์ สมมาปญโญ), แนวการเขียนหัวข้อ โครงร่าง และวิทยานิพนธ์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: บริษัท ๒๑ เซ็นจูรี จำกัด, ๒๕๕๒.

พระศรีวิสุทธิคุณ (สฤชดี ประธาตุ). การศึกษาวิเคราะห์หลักการและเหตุผลของการสร้างสรรค์วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัย. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๔๕.

พีรวัฒน์ ชัยสุข และคณะ, เรื่อง “การพัฒนาคอมพิวเตอร์ช่วยสอนวิชาพระพุทธศาสนาสำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาชั้นปีที่ ๑-๖ ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. ๒๕๔๔”, รายงานการวิจัย. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์. พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

_____. คู่มือระบบประกันคุณภาพ. กรุงเทพฯ:ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๗.

ล้วน สายยศ และ อังคณา สายยศ. หลักการวิจัยทางการศึกษา. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพฯ: บริษัทศึกษาพร จำกัด, ๒๕๓๑.

สุภางค์ จันทวานิช. วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

วีรชาติ นิมนงค์, การศึกษารูปแบบการจัดระเบียบสังคมตามแนวพุทธศาสตร์”, รายงานการวิจัย. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

เวทย์ บรรณกรกุลและคณะ, “การพัฒนาบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอนวิชาภาษาบาลีหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกบาลีสณามหลวง”, รายงานการวิจัย. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

สุพิมล ศรศักดิ์ และคณะ, “พระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่า: กรณีศึกษาวัดหนองป่าพงและสาขา”, รายงานการวิจัย. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

http://arc.nstru.ac.th/center/ pongsak/e_learning/unit1_1.html (29 June 2549).

บทที่ ๒

งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัยและล้านนา

พระครูพิศาลสรกิจ, ดร.
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พูนชัย ปันธิยะ

วัตถุประสงค์การเรียนรู้ประจำบท

เมื่อได้ศึกษาเนื้อหาในบทนี้แล้วผู้ศึกษาสามารถ

๑. อธิบายวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัยได้
๒. บอกวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญในสมัยสุโขทัยได้
๓. วิเคราะห์วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัยได้
๔. อธิบายวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในสมัยล้านนาได้
๕. บอกและวิเคราะห์วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในสมัยล้านนาได้

ขอบข่ายเนื้อหา

- วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัย
- วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญในสมัยสุโขทัย
- วิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องเตภูมิกถา
- วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในสมัยล้านนา
- วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญในสมัยล้านนา
- วิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องมังคลัตถปิณี

๒.๑ ความนำ

เราทราบเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมของอาณาจักรสุโขทัยได้จากหลักศิลาจารึกสมัยสุโขทัย โดยเฉพาะศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช มากกว่าหลักฐานทางด้านอื่น ๆ กล่าวคือกรุงสุโขทัยเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรสุโขทัย ประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๘ และรุ่งเรืองมากในสมัยพ่อขุนรามคำแหง ซึ่งขึ้นครองราชย์ต่อจากพ่อขุนบานเมืองพระเชษฐา ประมาณปี พ.ศ. ๑๘๒๒^๑ เหตุการณ์ที่สำคัญคือการประดิษฐ์อักษรไทย พ.ศ. ๑๘๒๖ เหตุการณ์อื่น ๆ ได้แก่ พ.ศ. ๑๘๒๗ สร้างเจดีย์กลางเมืองศรีสัชนาลัย ที่ใช้เวลาสร้างถึง ๖ ปี และการสร้างพระแท่นมนังคศิลาบาตร ในเมืองสุโขทัย

สภาพทางการเมืองการปกครอง สมัยสุโขทัยมีลักษณะทางการเมืองการปกครอง ๒ แบบ คือ

๑) แบบพ่อปกครองลูก (ปิตรราชาธิปไตย) ใช้ในสมัยสุโขทัยตอนต้น ตั้งแต่สมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์เป็นต้นมา กล่าวคือ การปกครองแบบนี้ ผู้ปกครองมีความใกล้ชิดกับประชาชน นอกจากกษัตริย์จะเป็นผู้ปกครองและเป็นเสมือนพ่อแล้วยังเป็นตุลาการที่เที่ยงธรรมอีกด้วย จากการศึกษาทำให้ทราบว่า ในสมัยพ่อขุนรามคำแหง พระองค์ได้ทรงนำกระดิ่งไปแขวนไว้ที่หน้าประตูพระราชวัง เมื่อราษฎรได้รับความเดือดร้อนก็สามารถไปสั่นกระดิ่งร้องทุกข์ต่อพ่อขุนได้ และเมื่อพ่อขุนทราบเรื่องก็จะออกมาได้สวนคดีความด้วยพระองค์เอง ดังข้อความปรากฏในศิลาจารึกว่า “...ในปากประตูมีกระดิ่งอันหนึ่งไว้หั้น ไพร่ฟ้าหน้าใส...”^๒ ด้วยเหตุนี้ ประชาชนจึงเรียกกษัตริย์ว่า “พ่อขุน” เช่น พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ พ่อขุนบาลเมือง พ่อขุนรามคำแหง

๒) การปกครองแบบธรรมราชา ใช้ในสมัยสุโขทัยตอนปลาย หลังจากสิ้นสมัยของพ่อขุนรามคำแหงแล้ว กษัตริย์พระองค์ต่อมา คือ พญาเลอไทยและพญาจรัญนารถ ช่วงนี้อาณาจักรสุโขทัยเริ่มระส่ำระสาย เมืองต่าง ๆ แยกตัวเป็นอิสระ บ้านเมืองเกิดความไม่สงบเรียบร้อย มีการแย่งชิงราชสมบัติ ด้วยเหตุนี้ทำให้การปกครองแบบพ่อปกครองลูกเสื่อมลง เมื่อพระมหาธรรมราชาที่ ๑ (ลิไทย) ได้ครองราชย์พระองค์ทรงเห็นว่า การแก้ปัญหาทางการเมืองด้วยการใช้อำนาจทางทหารเพียงอย่างเดียวคงจะทำได้ยาก เพราะกำลังทหารของสุโขทัยขณะนั้นไม่เข้มแข็งพอ พระองค์จึงดำเนินนโยบายเสียใหม่ด้วยการนำเอาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาใช้ในการปกครอง การปกครองแบบนี้เรียกว่า

^๑ สุภัทรดิศ ดิสกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. ๒๐๐๐, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๒๒), หน้า ๒๓๐.

^๒ คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารของประวัติศาสตร์, ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๒๑), หน้า ๑๙ - ๒๐.

การปกครองแบบธรรมราชา คือ กษัตริย์ผู้ปกครองจะอยู่ในฐานะธรรมราชา หรือพระราชผู้ทรงธรรม ทรงปกครองบ้านเมืองด้วยหลักทศพิธราชธรรม

ในขณะเดียวกัน รูปแบบการปกครองมีลักษณะการกระจายอำนาจบริหารจากเมืองหลวงสู่หัวเมืองต่าง ๆ ซึ่งหัวเมืองในสมัยสุโขทัยแบ่งเป็น ๔ ชั้น คือ

- (๑) เมืองหลวง (ราชธานี) มีกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี พระมหากษัตริย์เป็นผู้รับผิดชอบ
- (๒) เมืองลูกหลวง (หัวเมืองชั้นใน) มีเมืองหน้าด่าน ๔ เมือง พระราชโอรสหรือเจ้านายชั้นสูงเป็นผู้ดูแล
- (๓) เมืองพระยามหานคร ซึ่งอยู่ห่างจากเมืองหลวงออกไป เจ้านายชั้นสูงเป็นผู้ดูแล
- (๔) เมืองประเทศราช (เมืองชั้น) ให้เจ้าเมืองปกครองกันเอง แต่ยามมีสงครามต้องส่งกองทัพมาช่วย ยามสงบต้องส่งเครื่องราชบรรณาการ

สภาพทางเศรษฐกิจ จากหลักฐานในศิลาจารึกหลักที่ ๑ ทำให้เราทราบว่า เศรษฐกิจในสมัยสุโขทัยเจริญรุ่งเรือง ประชาชนมีความอยู่ดีกินดี บ้านเมืองมีความอุดมสมบูรณ์ อาชีพหลักของประชาชนมี ๓ อย่างคือ

- (๑) เกษตรกรรม เป็นอาชีพหลักของประชาชน เช่น มีการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์
- (๒) หัตถกรรม ส่วนใหญ่จะเป็นการผลิตเครื่องสังคโลก แหล่งผลิตที่สำคัญ คือ กรุงสุโขทัย และเมืองศรีสัชนาลัย
- (๓) การค้าขาย มีการค้าขายแบบเสรี ทุกคนมีอิสระในการค้า รัฐไม่เก็บภาษี สินค้าออกที่สำคัญคือ เครื่องสังคโลก พริกไทย น้ำตาล งาช้าง นอแรด หนังสัตว์ สินค้าเข้าที่สำคัญคือ ผ้าไหม ผ้าทอ(ผ้าฝ้าย) อัญมณี เป็นต้น

สภาพทางสังคม การใช้ชีวิตของผู้คนในสมัยสุโขทัยมีความอิสระเสรี มีเสรีภาพอย่างมากเนื่องจากผู้ปกครองรัฐให้อิสระแก่ไพร่ฟ้า และปกครองผู้ใต้ปกครองแบบพ่อปกครองลูก ดังปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกว่า “...ด้วยเสียงพาทย์ เสียงพิณ เสียงเลื้อน เสียงขับ ใครจักมักเล่น เล่น ใครจักมักหัว หัว ใครจักมักเลื้อน เลื้อน...”^๓

อย่างไรก็ตาม จากข้อมูลในหลักศิลาจารึก ทำให้เราทราบว่าสุโขทัยแบ่งกลุ่มชนออกเป็น ๓ ชั้น คือ

^๓ พ่อขุนรามคำแหง, จารึกสมัยสุโขทัย, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๒๖), หน้า ๑๒-๑๓.

- (๑) ขนชั้นผู้ปกครอง ได้แก่ พระมหากษัตริย์ พระราชวงศ์ และขุนนาง
- (๒) ขนชั้นได้ปกครอง ซึ่งเป็นชนส่วนใหญ่ของสังคม ได้แก่ ประชาชน (คำที่ใช้เรียกชนชั้นนี้ได้แก่ ลูกบ้าน ลูกเมืองไพรฟ้าข้าไทย)
- (๓) กลุ่มนักบวช ได้แก่ พระสงฆ์ พราหมณ์ ดาบสต่าง ๆ

สภาพทางพระพุทธศาสนา อาณาจักรสุโขทัยตั้งแต่ยุคแรกเป็นต้นมา มีการผสมผสานความเชื่อหลายอย่าง เช่น คติการนับถือผี หลักธรรมในพระพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เป็นต้น คติการนับถือผี มีหลักฐานระบุอย่างชัดเจน ดังปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกหลักที่ ๑ ด้านที่ ๓ ว่า

“...เบื้องหัวนอนเมืองสุโขทัยนี้มีภูเขาวัดอยู่ .. มีพระขรรค์พิเภก เทพยาดาวในเขื่อนนั้น เป็นใหญ่กว่าทุกผีในเมืองนี้ ขุนผู้ใดถือเมืองสุโขทัยนี้แล้ว ให้อภัยพิสก เมืองนี้เทียว เมืองนี้ดี ผีหัวบ่ดี พิสกภู ผีในเขื่อนนั้นบ่คุ้มเกรง เมืองนี้หาย...”^๔

ส่วนพระพุทธศาสนา ผลจากการศึกษาค้นคว้าสรุปได้ว่า พระพุทธศาสนาเถรวาทได้เผยแพร่เข้ามาสู่ดินแดนประเทศไทยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๓ เป็นต้นมา ได้แผ่ขยายประดิษฐานมั่นคงและเจริญรุ่งเรืองสืบมาจนปรากฏในวรรณคดีไทยสมัยสุโขทัย จากกรณีศึกษาศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง และสุภาพิตพระร่วงแสดงให้เห็นชัดว่า พระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัยเจริญรุ่งเรืองมาก พระสงฆ์มีความรู้แตกฉานในพระไตรปิฎก และมีข้อวัตรปฏิบัติเป็นที่น่าศรัทธาเลื่อมใส พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ในสมัยกรุงสุโขทัย ทั้งที่ปรากฏพระนามและปรากฏบทบาทในศิลาจารึกล้วนมีเรื่องราวระบุความเคร่งครัดศรัทธาของพระมหากษัตริย์และทรงอยู่ในฐานะเป็นผู้ทรงอุปถัมภ์กิจการในพระพุทธศาสนาอย่างหนักแน่น ทรงปกครองบ้านเมืองโดยธรรม และทรงเป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่ประชาชน ทั้งยังได้ระบุความเป็นปึกแผ่นของกิจการคณะสงฆ์ในสมัยสุโขทัยไว้ว่า กิจการคณะสงฆ์ วัดวาอารามและถาวรวัตถุในพระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองมาก ก็เพราะได้รับการอุปถัมภ์อย่างจริงจังจากพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์

ส่วนชาวสุโขทัยก็เป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี มีความเลื่อมใส ศรัทธาและปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธศาสนา เช่น มีการทำบุญให้ทาน รักษาศีล ฟังธรรม เป็นนิจ ในช่วงเทศกาลเข้าพรรษา จะสมาทานรักษาศีลกันทุกคนและยังสามารถประยุกต์หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาให้สอดคล้องเข้ากับวิถีชีวิตประจำวันได้อย่างดียิ่ง ดังข้อความตอนหนึ่งปรากฏในศิลาจารึก หลักที่ ๑ ว่า

^๔ พ่อขุนรามคำแหง, จารึกสมัยสุโขทัย, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๒๖), หน้า ๑๖.

“...คนในเมืองสุโขทัยนี้มักทานมักทรงศีล มักโอยทาน พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองสุโขทัยนี้ทั้งชาวแม่ชาวเจ้าท่วยปั๋วท่วยนาง ลูกเจ้าลูกขุน ทั้งสิ้นทั้งหลาย ทั้งผู้ชายผู้หญิง ผู้ท่วยมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทรงศีลเมื่อพรรษาทุกคน เมื่อออกพรรษากرانกฐินเดือนหนึ่งแล้ว เมื่อกรานกฐิน มีพนมเปี้ย มีพนมหมาก มีพนมดอกไม้ มีหมอนนึ่ง หมอนโนน บริวารกฐินโอยทานแลปีแล้ว ญิบล้าน...”

๒.๒ งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัย

ความเจริญทางวรรณกรรมนับเป็นวัฒนธรรมที่สำคัญยิ่งของชาติ เพราะวรรณกรรมเปรียบเสมือนกระจกวิเศษที่สะท้อนให้เห็นภาพความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมืองและความเป็นอยู่ของประชาชนในสมัยนั้น จึงไม่ต้องสงสัยว่า ทำไมวรรณกรรมสมัยสุโขทัยเป็นต้นกำเนิดของประเพณี วัฒนธรรม และภาษาที่ตกทอดมาจนถึงปัจจุบันให้คนไทยภาคภูมิใจในบรรพบุรุษของตนที่ได้สร้างสรรค์สิ่งที่เป็นเกียรติภูมิของคนไทยให้ดำรงจนถึงทุกวันนี้ วรรณกรรมที่เกิดขึ้นในสมัยนี้ล้วนแต่เป็นวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ที่สะท้อนให้เห็นภาพความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัยได้เป็นอย่างดี เนื่องจากวรรณกรรมในสมัยสุโขทัยมีอยู่หลายเรื่อง เช่น ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช และศิลาจารึกหลักอื่น ๆ ส่วนที่เป็นใบลาน สมุดข่อยไม่ปรากฏ มีแต่ฉบับคัดลอกกันต่อๆ มาเท่านั้นและบางเรื่องนักวิชาการยังมีความเห็นขัดแย้งกันว่าบางเรื่องน่าจะเป็นผลงานของกวีในสมัยหลัง ๆ หรือไม่ก็เป็นฉบับดัดแปลงแก้ไขจนแทบจะไม่เหลือเค้าของเดิม โดยเฉพาะเรื่องตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์หรือนางนพมาศ กับเรื่องสุภาจิตพระร่วง เป็นต้น

๒.๒.๑ งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญในสมัยสุโขทัย

วรรณกรรมในสมัยสุโขทัยที่มีการค้นพบและที่นักปราชญ์ราชบัณฑิตไทยยอมรับกันในปัจจุบันนับว่าเป็นเรื่องสำคัญมีอยู่ ๕ เรื่อง คือ

- (๑) ศิลาจารึกหลักที่ ๑ (จารึกของพ่อขุนรามคำแหง)
- (๒) ศิลาจารึกวัดป่ามวง
- (๓) สุภาจิตพระร่วง
- (๔) เถกมิกถา หรือ ไตรภูมิพระร่วง และ
- (๕) นางนพมาศ หรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์

(๑) ศิลจารึกหลักที่ ๑ (จารึกของพ่อขุนรามคำแหง)

ศิลปจารึกหรือบันทึกบนแท่งศิลา ที่บันทึกประวัติศาสตร์ในยุคสมัยกรุงสุโขทัย ถือเป็นวรรณคดีเรื่องแรกของไทย หลักศิลานี้ค้นพบในสมัยรัชกาลที่ ๓ โดยเจ้าฟ้ามงกุฎฯ ขณะทรงผนวชอยู่ (ต่อมาคือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๖ ณ เนินปราสาทเมืองเก่าสุโขทัย อำเภอเมืองจังหวัดสุโขทัย มีลักษณะเป็นแท่นหินรูปสี่เหลี่ยม ยอดกลมมน สูง ๑.๑๑ ม. หน้า ๓๕ ซม. เป็นหินชนวนสีเขียวมีจารึกทั้งสี่ด้าน ปัจจุบันศิลปจารึกจัดแสดงไว้ที่ห้องประวัติศาสตร์ชาติไทยในพระที่นั่งศิวโมกขพิมาน พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร กรุงเทพมหานคร

ผู้แต่ง สันนิษฐานว่าผู้แต่งอาจมีมากกว่า ๑ คน เพราะเนื้อเรื่องในหลักศิลปจารึกแบ่งได้เป็น ๓ ตอน ตอนที่ ๑ ใช้สรรพนามแทนตัวเองว่า *กู* เข้าใจว่าพ่อขุนรามคำแหงคงจะทรงแต่งเอง ตอนที่ ๒ และ ๓ เข้าใจว่าต้องเป็นผู้อื่นแต่งเพิ่มเติมภายหลัง

จุดมุ่งหมาย เพื่อบันทึกเรื่องราวต่างๆ ในสมัยกรุงสุโขทัยไว้เป็นหลักฐาน มิได้มุ่งให้เป็นวรรณคดีเพื่อความบันเทิงใจ

ลักษณะการแต่ง แต่งเป็นร้อยแก้ว มีลักษณะเป็นภาษาไทยแท้เป็นประโยคสั้น ๆ กะทัดรัด บางตอนมีเสียงสัมผัสคล้องจองกันบ้างระหว่างวรรค

เนื้อหาสาระ แบ่งออกเป็น ๓ ตอน คือ ตอนที่ ๑ กล่าวถึง พระราชประวัติของพ่อขุนรามคำแหง ตอนที่ ๒ กล่าวถึงเหตุการณ์ต่างๆ และธรรมเนียมนิยมของคนสุโขทัย การดำเนินชีวิต การนับถือพุทธศาสนา การนับถือผี และการประดิษฐ์ตัวอักษรไทย ตอนที่ ๓ เป็นคำสรรเสริญและยกพระเกียรติพ่อขุนรามคำแหงและกล่าวถึงอาณาเขตของเมืองสุโขทัย

คุณค่า ให้ความรู้เกี่ยวกับพระราชประวัติพ่อขุนรามคำแหง ตลอดจนความรู้ด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี สถาปัตยกรรม วัฒนธรรมประเพณีของชาวสุโขทัย ความเจริญรุ่งเรืองของกรุงสุโขทัย และการปกครองในสมัยสุโขทัย ตลอดจนการกำเนิดของวรรณคดีและอักษรไทย

(๒) ศิลจารึกวัดป่าม่วง (หลักที่ ๔)

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะยังทรงผนวชอยู่ได้เสด็จไปพบ และโปรดเกล้าฯ ให้นำลงมากรุงเทพมหานคร พร้อมกับจารึกหลักที่ ๑ (ศิลปจารึกพ่อขุนรามคำแหง) เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๗๖ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงเป็นผู้แปลเป็นภาษาไทยและตีพิมพ์เผยแพร่เป็นองค์แรก ต่อมา ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ ได้สอบคำแปลกับตัวจริงดู พบว่ายังผิดพลาด

จึงแปลใหม่โดยถือความสำคัญของศัพท์ที่ใช้ในการจารึกนั้นด้วย ปีที่จารึกไม่ทราบแน่ชัด แต่เข้าใจว่า ได้ถูกจารึกราว พ.ศ. ๑๙๐๕ อันเป็นปีที่พระมหาธรรมราชาที่ ๑ เสด็จผนวช^๕ ไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจนว่าผู้ใดแต่ง แต่จะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ภาษาเขมรเป็นอย่างดี เพราะจารึกด้วยอักษรขอม เนื้อหาน้อมนิจ วงศ์สุทธิธรรม ได้แบ่งเนื้อหาออกเป็น ๖ ตอน

แนวคิด จุดมุ่งหมาย เพื่อเป็นการบันทึกเหตุการณ์เกี่ยวกับศรัทธาในพระพุทธศาสนาของพระมหาธรรมราชาที่ ๑ ซึ่งได้พรรณนาถึงการที่ได้ทรงอาราธนาพระมหาสมณสังฆราชจากลังกามาพำนักที่กรุงสุโขทัย เมื่อมหาศักราช ๑๒๘๓ (พ.ศ. ๑๘๘๘) และการที่ทรงออกผนวช

(๓) สภาจิตพระร่วง

สภาจิตพระร่วง เป็นวรรณกรรมลายลักษณ์จารึกลงในแผ่นศิลารูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสติดไว้กับผนังด้านในศาลาหน้าพระมหาเจดีย์หลังเหนือ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร และจดไว้ในสมุดไทยอีกหลายเล่ม กรมศิลปากรจัดพิมพ์เป็นครั้งแรก เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๒ มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า *บัญญัติพระร่วง* ลักษณะการแต่ง เป็นคำประพันธ์ประเภทร้อยสุภาพ ดำเนินตามฉันทลักษณ์อย่างเคร่งครัดทั้งในเรื่องคำในวรรคมีจำนวนคำ ๕-๖ โดยประมาณ สัมผัสเป็นไปอย่างสม่ำเสมอ ประกอบด้วยสภาจิตทั้งหมด ๑๕๘ บท มีลักษณะเด่นคือการใช้ถ้อยคำง่าย ๆ คล่องจอง กะทัดรัด ไม่มีศัพท์สูงง่ายต่อการเข้าใจและจดจำ สำนวนโวหารคล้ายกันกับในหลักศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหง

ส่วนผู้แต่งและสมัยที่แต่งยังเป็นที่ถกเถียงกันอยู่ อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะยังไม่ได้ข้อยุติที่แน่นอน โดยเหตุที่ตอนขึ้นต้นและลงท้ายของเรื่องระบุไว้ชัดเจนว่าพระร่วงเจ้าเป็นทรงบัญญัติคำสอนนี้ ประกอบกับภาษาที่ปรากฏบางแห่งมีลักษณะโบราณแบบสุโขทัย จึงเป็นเหตุผลสนับสนุนให้นักการศึกษาทางวรรณคดีไทย จัดวรรณกรรมเรื่องสภาจิตพระร่วงอยู่ในสมัยสุโขทัย จุดมุ่งหมายในการแต่ง เพื่อสั่งสอนประชาชนทั่วไป ในด้านการประพฤติปฏิบัติตนโดยเนื้อหาสาระ เป็นสภาจิตที่เน้นการสอนหลักจริยธรรม เพื่อเป็นแนวปฏิบัติที่ถูกต้องให้แก่ชาวาสผู้ปกครองเรือนในด้านต่าง ๆ เช่น การประกอบอาชีพ ความรับผิดชอบ และการพัฒนาตนเองให้ดีขึ้นในบริบทต่าง ๆ ของการดำเนินชีวิตในสังคม ตลอดจนการปฏิบัติตนต่อบุคคลอื่นๆ และการปฏิบัติตนต่อพระมหากษัตริย์^๖

^๕ คณะกรรมการว่าด้วยวัฒนธรรมและสารนิเทศ, *ไตรภูมิฉกฉก ฉบับถอดความ*, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๒๑.

^๖ เดชา ซากักดี, “วิเคราะห์หลักจริยธรรมในวรรณคดีสภาจิตพระร่วง,” *วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๒), หน้า ๖.

(๔) เถกมิกถา หรือไตรภูมิพระร่วง

วรรณกรรมเรื่อง *เถกมิกถา* พญาลิไท ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นในสมัยสุโขทัย เมื่อครั้งทรงผนวชอยู่ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อโปรดพระมารดา เนื้อหาแบ่งออกเป็น ๓ เรื่อง คือ นรก มนุษย์และสวรรค์ ต่อมาเมื่อได้ขึ้นครองราชย์ เป็นพระมหาธรรมราชาที่ ๑ จึงได้แต่งเพิ่มขึ้นอีก ต่อมาจึงได้ชื่อว่า *ไตรภูมิพระร่วง* เพื่อเป็นเกียรติแก่พระองค์ แต่เมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยา ในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ ต้นฉบับได้สูญหายไป เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดฯให้รวบรวมสรรพตำราในรัชกาลของพระองค์ จึงได้รับสั่งให้พระสงฆ์ราชาคณะช่วยกันแต่งขึ้นแทนฉบับที่สูญหาย แต่สำนวนไม่เป็นที่พอพระทัย จึงโปรดฯให้พระยาธรรมปรีชา (แก้ว) แต่งขึ้นใหม่อีกฉบับหนึ่ง ชื่อว่า “*ไตรภูมิโลกวิจิตร*” ต่อมาหอพระสมุดวชิรญาณได้ต้นฉบับ*ไตรภูมิพระร่วง*มาจากวัดแห่งหนึ่งในจังหวัดเพชรบุรี ซึ่งจารลงในใบลาน ด้วยอักษรขอม ๑๐ ผูก

(๕) ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์

ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ มีชื่อเรียกว่า นางนพมาศบ้าง เรวดีนพมาศบ้าง ผู้แต่ง คือ ท้าวศรีจุฬาลักษณ์ หรือ นางนพมาศ สมัยที่แต่งยังไม่ชัดเจน แต่เดิมมีความเห็นว่าเป็นวรรณคดีในสมัยสุโขทัย แต่ปัจจุบันการวรรณคดีมีความเห็นตรงกันว่า ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์เป็นวรรณคดีที่แต่งเดิมหรือแต่งใหม่ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์โดยใช้เค้าเรื่องเดิม ทั้งนี้เพราะมีเรื่องราวที่เกิดขึ้นในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เช่น การกล่าวถึงชนชาติอเมริกัน การกล่าวถึงปืนใหญ่ซึ่งไม่มีในสมัยนั้น ถ้อยคำสำนวนเป็นถ้อยคำใหม่ มีคำกลอนซึ่งเกิดขึ้นหลังสมัยสุโขทัยอยู่ด้วย เนื้อหา แบ่งออกได้เป็น ๕ ตอน คือ (๑) กล่าวถึงชาติและภาษาต่างๆ (๒) ยอพระเกียรติพระร่วง เล่าชีวิตของชาวสุโขทัยและสถานที่บางแห่ง (๓) ประวัติของนางนพมาศเอง (๔) คุณธรรมและการปฏิบัติหน้าที่ของนางสนม (๕) พระราชพิธีต่าง ๆ ส่วนจุดมุ่งหมายในการแต่ง เพื่อแสดงถึงขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ และจริยธรรมของผู้รับราชการฝ่ายใน และลักษณะการแต่ง แต่งเป็นร้อยแก้ว มีกลอนดอกสร้อยแทรกอยู่ ๕ บท

๒.๒.๒ การวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องเถกมิกถา

(๑) ความเป็นมา

หนังสือ *ไตรภูมิพระร่วง* เป็นหนังสือสำคัญสมัยสุโขทัยที่ตกทอดมาถึงปัจจุบัน เป็นวรรณคดีทางศาสนาที่มีอิทธิพลต่อคนไทยมาก เดิมชื่อ *เถกมิกถา* เป็นหนังสือเก่าที่พระมหาธรรมราชาที่ ๑ (พญาลิไท) ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นในสมัยสุโขทัย แต่เมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยา ในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ ต้นฉบับได้สูญหายไป ดังนั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดฯให้รวบรวมสรรพตำราใน

รัชกาลของพระองค์ จึงได้รับสั่งให้พระสงฆ์ราชาคณะช่วยกันแต่งขึ้นแทนฉบับที่สูญหาย แต่สำนวนไม่เป็นที่พอพระทัย จึงโปรดฯให้พระยาธรรมปรีชา (แก้ว) แต่งขึ้นใหม่อีกฉบับหนึ่ง ชื่อว่า “ไตรภูมิ-โลกวิจิตร” ต่อมา หอพระสมุดวชิรญาณได้ต้นฉบับไตรภูมิพระร่วงมาจากวัดแห่งหนึ่งในจังหวัดเพชรบุรี ซึ่งจารลงในใบลานด้วยอักษรขอม ๑๐ ผูก แจกไว้ในบานแพนกว่า พระมหาช่วย วัดปากน้ำ (วัดกลาง จังหวัดสมุทรปราการ ในปัจจุบัน) เป็นผู้จารไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๓ ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ภาษาและถ้อยคำสำนวนที่ใช้เก่ามาก สันนิษฐานว่าเป็นหนังสือเก่าที่คัดลอกออกมาจากต้นฉบับเดิมในสมัยสุโขทัย^๗ และคณะกรรมการหอสมุดวชิรญาณเห็นว่าควรที่จะจัดพิมพ์ขึ้นไว้ให้แพร่หลาย จึงได้ถอดความออกเป็นอักษรไทย ตามตัวอักษรโดยมิได้แก้ไขถ้อยคำไปจากต้นฉบับเดิมแต่อย่างใดทั้งสิ้น โดยได้จัดพิมพ์ครั้งแรกเพื่อเป็นหนังสือแจกในงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าประสานศรีโส, พระองค์เจ้าประไพศรีสอาด เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเปลี่ยนชื่อเรื่อง “ไตรภูมิพระร่วง” เป็น “ไตรภูมิพระร่วง” เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระร่วงเจ้าแห่งกรุงสุโขทัยให้คู่กับหนังสือสุภาจิตพระร่วง ซึ่งเชื่อว่าเป็นหนังสือที่แต่งในสมัยสุโขทัย เช่นเดียวกัน

ปีที่แต่งไตรภูมิพระร่วงนั้น ตามที่ปรากฏในบานแพนงและตอนท้ายของไตรภูมิพระร่วง ความว่า “แลเจ้าพญาลิไทยได้เสวยราชสมบัติในเมืองศรีสัชนาลัยอยู่ได้ ๖ เข้า จึงได้สร้างไตรภูมิภูมิกถา^๘ เมื่อได้กินเมืองศรีสัชนาลัยอยู่ได้ ๖ เข้าจึงใส่”

ข้อความตามที่ปรากฏข้างต้นนี้ หมายความว่า นับแต่พญาลิไทยได้รับการสถาปนาเป็นพระมหาอุปราชครองเมืองศรีสัชนาลัยมาเป็นเวลา ๖ ปี จึงได้แต่งไตรภูมิภูมิกถา เพราะนับตั้งแต่นั้นต่อมาอีก ๖ ปี จะเป็นปีระกา มหาศักราช ๑๒๖๗ ตรงกับ พ.ศ. ๑๘๘๘ ด้วยเหตุนี้ จึงสันนิษฐานได้ว่า พญาลิไทย แต่งไตรภูมิภูมิกถาในปีระกา มหาศักราช ๑๒๖๗ ตรงกับ พ.ศ. ๑๘๘๘^๙

(๒) ที่มาของเรื่อง

ไตรภูมิพระร่วง เป็นหนังสือที่มีลักษณะของการค้นคว้า คือ เป็นการรวบรวมเนื้อหาจากคัมภีร์ต่างๆ ในพระพุทธศาสนา มากกว่า ๓๐ คัมภีร์ นับตั้งแต่คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกาและปกรณ์วิเสสต่าง ๆ ซึ่งเป็นคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา มาเรียบเรียงใหม่เป็นวรรณกรรม แสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถและอัจฉริยภาพของผู้นิพนธ์ ว่าเป็นผู้ที่มีพระปรีชาสามารถ มีความเชี่ยวชาญ

^๗ นิรมล ทัพเวช, “วิเคราะห์เชิงปรัชญาเรื่อง ไตรภูมิพระร่วง”. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร มหาบัณฑิต, (ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔).

^๘ กรมศิลปากร, วรรณกรรมสมัยสุโขทัย, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๒๘), หน้าคำชี้แจง (๖-๗).

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง คัมภีร์ทั้งหมดมีบอกไว้ในบานแพนกเดิม มีจำนวน ๓๒ คัมภีร์ แต่ปรากฏในตอนท้ายของบานแพนกมี ๓๓ คัมภีร์ ดังต่อไปนี้

๑. พระอรรถกถาจุตฺตม	๒. อรรถกถาฎีกา พระอภิธรรมวาท
๓. พระอภิธรรมสังคหะ	๔. พระสมุทฺตลวิสาสินี
๕. พระปัญจสุทนี	๖. พระสารัตถปกาสินี
๗. พระมนโธรปุณณิ	๘. พระลีนตลปกาสินี
๙. พระอรรถกถาฎีกาพระวินัย	๑๐. พระธรรมบท
๑๑. พระมหาวคค์	๑๒. พระธรรมมหากต
๑๓. พระมรุตตวิลาสินี	๑๔. พระธรรมชาดก
๑๕. พระชินาลังการ	๑๖. พระสารัตถทีปนี
๑๗. พระพุทธวงศ์	๑๘. พระสารสังคหะ
๑๙. พระมิลินทปัญหา	๒๐. พระปาเลยย (พระธัมมปาเลยย)
๒๑. พระมหานิพพาน	๒๒. พระอนาคตวงศ์
๒๓. พระจริยาปิฎก	๒๔. พระโลกปัญญติ
๒๕. พระมหากัลป์	๒๖. พระอรุณวดี
๒๗. พระสมันตปาสาทิกา	๒๘. พระวิสุทฺธิมรรค
๒๙. พระลักขณาภิธรรม	๓๐. พระอนุฎีกาหิงสธรรม
๓๑. พระสารีริกพันิจฉัย	๓๒. พระโลกุปัตติ ^๙

ในอวสานพจน์ของไตรภูมิภูมิกถานี้ พระองค์ทรงกล่าวถึงคัมภีร์ต่าง ๆ เหล่านี้ อีกครั้งหนึ่ง แต่มีบางคัมภีร์ที่ชื่อไม่ตรงกับที่ทรงกล่าวไว้ในบานแพนก เช่นพระธรรมมหารถกา พระธรรมหทยะ พระอนุปติกา

จากการศึกษาที่มาของไตรภูมิพระร่วง จะเห็นได้ว่า ที่มาส่วนใหญ่เป็นหลักฐานชั้นปฐมภูมิ ที่มาจากคัมภีร์พระไตรปิฎกและพระอรรถกถา ฎีกา และปกรณ์พิเศษซึ่งเป็นคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา ดังนั้น ไตรภูมิพระร่วงนี้มิได้แต่งขึ้นโดยปราศจากหลักฐานหรือที่อ้างอิง จึงทำให้มั่นใจและเป็นที่ยอมรับว่าเป็นหนังสือวรรณกรรมที่มีขอบเขตเนื้อหากว้างขวางน่าสนใจ น่าศึกษาเป็นอย่างยิ่ง

^๙ กรมศิลปากร, วรรณกรรมสมัยสุโขทัย, ภาคผนวก โดยพิฑูร มะลิวัลย์, หน้า ๒๓๑-๒๓๓; และดูในนิยะดา เหล่าสุนทร, ไตรภูมิพระร่วง, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แม่คำผาง, ๒๕๓๘), หน้า ๑๑๓ - ๑๑๔.

และสมควรได้รับความยกย่องว่าเป็นงานวิจัยหรือวิทยานิพนธ์เล่มแรกของไทยเพราะมีลักษณะเป็นการเขียนค้นคว้าจากตำราและข้ออ้างอิงต่าง ๆ ทั้งยังได้รวบรวมคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนามากมาย ถึง ๓๐ กว่าคัมภีร์ รวมทั้งยังมีรายละเอียดเกี่ยวกับชื่อผู้แต่ง ความมุ่งหมายในการแต่ง และที่มาของเรื่องอย่างชัดเจนอีกด้วย^{๑๐}

(๓) ลักษณะคำประพันธ์

เป็นวรรณคดีเล่มแรก ที่ได้มีการรวบรวมเนื้อหาสาระจากคัมภีร์ต่าง ๆ ในพุทธศาสนา, พระไตรปิฎก, อรรถกถา และ อื่น ๆ มากกว่า ๓๐ คัมภีร์

เป็นการแต่งแบบร้อยแก้ว เป็นศาสนาโวหารและพรรณนาโวหาร ภาษาที่ใช้เป็นลักษณะของภาษาไทยโบราณ ใช้ถ้อยคำที่มีสัมผัสและความคล้องจองได้อย่างไพเราะ และสละสลวย

มีการเปรียบเทียบเชิงอุปมา อุปไมย และการใช้ภาษาจินตภาพ ที่ทำให้เห็นภาพได้อย่างชัดเจน อีกทั้งยังทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกคล้อยตามเป็นอย่างดี

วิธีการจัดเรียบเรียง เริ่มต้นด้วยคาถานมัสการเป็นภาษาบาลี บานแพนบกบอกชื่อผู้แต่ง วันเดือนปีที่แต่ง ชื่อคัมภีร์ต่าง ๆ บอกจุดมุ่งหมายในการแต่ง

(๔) ประวัติผู้นิพนธ์

พระมหาธรรมราชาลิไทที่ ๑ หรือพญาลิไท เป็นโอรสของพ่อขุนเลอไท และเป็นนัดดาของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช พระราชประวัติในช่วงปฐมวัยไม่ปรากฏ ณ ที่ใด แต่เมื่อทรงเจริญวัยแล้ว ศิลาจารึกสุโขทัยหลายหลักกล่าวถึงเรื่องราวของพระองค์ แม้จะไม่สมบูรณ์แต่ก็พอทราบเรื่องราวได้ว่า พระมหากษัตริย์พระองค์นี้ได้ทรงศึกษาศิลปศาสตร์แขนงต่าง ๆ ที่ผู้ปกครองในสมัยนั้นต้องเรียน ต้องศึกษาได้อย่างแตกฉานและชำนาญยิ่ง และทรงปกครองเมืองศรีสัชนาลัยในฐานะองค์อุปราชหรือรัชทายาทเมืองสุโขทัย เมื่อปี พ.ศ. ๑๘๘๒^{๑๑}

พระมหาธรรมราชาที่ ๑ (พญาลิไท) เป็นกษัตริย์องค์ที่ ๕ แห่งราชวงศ์สุโขทัย ขึ้นครองราชย์ต่อจากพระยาจันทนาถ จากหลักฐานในศิลาจารึกวัดมหาธาตุ พ.ศ. ๑๙๓๕ หลักที่ ๘ ข. ค้นพบเมื่อ พ.ศ.

^{๑๐} ประภาศรี สีหอำไพ, *ปริทัศน์วัฒนธรรมในภาษาและวรรณคดีไทย*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๘), หน้า ๕๘.

^{๑๑} กลุ่มงานข้อมูลสารสนเทศและการสื่อสาร สำนักงานจังหวัดสุโขทัย, *พระมหากษัตริย์องค์สำคัญ*, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www.sukhothai.go.th/history/hist_06.htm [๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔].

๒๔๙๙ ได้กล่าวว่า เมื่อพระยาเลอไทสวรรคตใน พ.ศ. ๑๘๘๔ พระยาจ๋วนำถมได้ขึ้นครองราชย์ ต่อมา พญาภิไธยยกทัพมาแย่งชิงราชสมบัติได้ และขึ้นครองราชย์ใน พ.ศ. ๑๘๙๐ ทรงพระนามเต็มว่า พระเจ้าศรีสุริยพงษ์สรวรมหาธรรมราชาธิราช^{๑๒} ทรงมีพระนามอีกอย่างหนึ่งว่า พญาภาไทยราช และเรียกกันเป็นสามัญว่า พระมหาธรรมราชาที่ ๑ พระองค์ทรงเป็นผู้ที่เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก และเป็นพระมหากษัตริย์องค์แรกที่ทรงออกผนวช โดยพระองค์ได้สละราชสมบัติเสด็จออกผนวช ที่วัดป่ามะม่วง อยู่ระยะหนึ่ง ทำให้ทรงมีความรอบรู้แตกฉานในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์พิเศษต่าง ๆ และในสมัยของพระองค์นี้เองที่พระองค์ทรงสร้างพระพุทธชินราช ที่เมืองพิษณุโลก ทรงสร้างเจดีย์ที่นครชุม (เมืองกำแพงเพชร) นับได้ว่าพระพุทธศาสนาได้เจริญอย่างยิ่งในสมัยนี้

พระมหาธรรมราชาที่ ๑ หรือพญาภิไธย มีมเหสีชื่อพระนางศรีธรรม ทรงมีโอรสสืบพระราชนบัลลังก์ต่อมาคือ พระมหาธรรมราชาที่ ๒ ปีที่สวรรคตของกษัตริย์พระองค์นี้ไม่เป็นที่ทราบแน่ชัด สันนิษฐานว่าน่าจะอยู่ในระยะเวลาระหว่างปี พ.ศ. ๑๙๒๑-๑๙๒๗^{๑๓}

(๕) เนื้อหาย่อ

ไตรภูมิิกถามีเนื้อเรื่องแบ่งออกเป็น ๑๑ กัณฑ์ เนื้อเรื่องเริ่มต้นด้วยคาถานมัสการคุณพระศรีรัตนตรัย บานแพนบก อารัมภพจน์ แล้วจึงขึ้นกัณฑ์ที่ ๑ นรภูมิ จนถึงกัณฑ์ที่ ๑๑ นิพพานกถา แล้วจบลงด้วยอวสานพจน์ บานแพนบกบอกชื่อผู้แต่ง วันเดือนปีที่แต่ง บอกชื่อคัมภีร์ บอกความมุ่งหมายในการแต่ง แล้วจึงกล่าวถึงภูมิทั้ง ๓ ว่า “อันว่าสัตว์ทั้งหลายย่อมจะเวียนวนไปมาและเกิดในภูมิ ๓ อันนี้แล”

เนื้อเรื่องไตรภูมิกล่าดับตามกัณฑ์โดยสังเขป ดังนี้

อารัมภพจน์: ไตรภูมิ เนื้อเรื่องกล่าวถึง ไตรภูมิ ปฏิสนธิ ปฏิสนธิ ๒๐ จำพวก ปฏิสนธิโดยบุญ และบาป และปฏิสนธิเป็นพรหม

กัณฑ์ที่ ๑ : ว่าด้วยนรภูมิ เหตุแห่งการเกิด นรกใหญ่ นรกบ่าว โลกัณฑ์นรก มหาเวจจันรก

กัณฑ์ที่ ๒ : ว่าด้วยดิรัจฉานภูมิ สัตว์ สัตว์ทะเล ครุฑ นาค นกและสัตว์ป่า

กัณฑ์ที่ ๓ : เปรตภูมิ วิมานเปรตลักษณะต่าง ๆ เปรตผู้หญิง เปรตทุกข์ทรมาณ เปรตอื่นๆ

^{๑๒} กรมศิลปากร, วรรณกรรมสมัยสุโขทัย, หน้า ๔.

^{๑๓} กลุ่มงานข้อมูลสารสนเทศและการสื่อสาร สำนักงานจังหวัดสุโขทัย, พระมหากษัตริย์องค์สำคัญ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www.sukhothai.go.th/history/hist_06.htm [๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔].

กัณฑ์ที่ ๔ : ว่าด้วยอสุรกายภูมิ ลักษณะอสุรกาย อสุรภิกขุ พญาอสุร

กัณฑ์ที่ ๕ : มนุสสภูมิ ว่าด้วยการเกิด ทวีปทั้ง ๔ มหาจักรพรรดิราช ประวัติบุคคลสำคัญ เรื่องเบ็ดเตล็ด

กัณฑ์ที่ ๖ : ฉกามาพจรภูมิ ว่าด้วย สวรรค์ชั้น จาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี และปรนิมมิตวสวัตตี

กัณฑ์ที่ ๗ : รูปวจรภูมิ ว่าด้วย รูปพรหม ๑๖ ชั้น ตามภูมิธรรม เรียกว่า โสฬสพรหม

กัณฑ์ที่ ๘ : อรูปวจรภูมิ ว่าด้วย อรูปพรหม พรหมไม่มีรูป ๔ ชั้น และฉัพพรรณรังสี

กัณฑ์ที่ ๙ : อวินิโคกรูป ว่าด้วย สัตว์ ภูเขาและแม่น้ำ พระอาทิตย์ พระจันทร์ นวเคราะห์ ดวงดาว ฤดูและเดือน วันและคืน ชมพูทวีป ป่าหิมพานต์ ล้วนแล้วเป็นอนิจจลักษณะ

กัณฑ์ที่ ๑๐ : โอกาสมหากาลปสุณญดา กัลปวินาศและอุบัติ ไฟน้ำลมล้างโลก โลกาวินาศ ไฟประลัยกัลป์ น้ำประลัยกัลป์ กัลป์ต่างๆ ลมทั้ง ๔ โลกอุบัติ ฤดูกาล ความประมาทในบุญธรรม ภาวะของโลก อนิจจังสังสาร

กัณฑ์ที่ ๑๑ : นิพพานกถา กล่าวถึงนิพพานสมบัติ มรรค ๘ วิถีปฏิบัติเพื่อบรรลุพระนิพพาน สมถกรรมฐาน วิปัสสนากรรมฐาน สมถาการบารมี

อวสานพจน์ ว่าด้วย วัน เดือน ปีที่ และเหตุที่ทรงนิพนธ์

(๖) เนื้อเรื่อง

ไตรภูมิพระร่วง มีสาระสำคัญ คือ พรรณนาถึงเรื่องการเกิด การตายของสัตว์ทั้งหลายว่า การเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภูมิทั้ง ๓ คือ กามภูมิ ๑๑ รูปภูมิ ๑๖ และอรูปภูมิ ๔ ด้วยอำนาจของบุญและบาปที่ตนได้กระทำแล้ว

ก. กามภูมิ

กามภูมิ คือ ภูมิระดับล่าง เป็นแดนที่ยังเกี่ยวข้องกับกามตัณหา ยังมีโลภะ โทสะ โมหะ ระคนอยู่ด้วยความรัก ความใคร่ มีสุข มีทุกข์ มีทั้งสิ้น ๑๑ ภูมิ แบ่งออกเป็น ทุกคติภูมิ ๔ (อบายภูมิ) และ สุกคติภูมิ ๗

๑. ทุกคติภูมิ หรือ อบายภูมิ คือ แดนที่เป็นทุกข์ จัดเป็นภูมิชั้นต่ำ มี ๔ ชั้น ประกอบด้วย

๑.๑ นรกภูมิ คือ ภูมิที่ไม่มีความเจริญ สถานที่ของสัตว์ที่ทำบาป ต้องไปรับทัณฑ์ทรมาน นานาประการ ประกอบด้วยนรกใหญ่ ๘ ชุมด้วยกัน ได้แก่ สัญชีพนรก ภาพสุตตนรก สังฆาฏนรก ไร่รวนรก มหาไร่รวนรก ตาปนรก มหาตาปนรก อเวจีนรก หรือ มหาอเวจีนรก นอกจากนรกใหญ่ทั้ง

๘ ขุมนั้นแล้ว ยังมีนรกบริวารล้อมนรกใหญ่อยู่อีกด้านละ ๔ ขุม เรียกว่า นรกบ่าว ดังนั้น นรกใหญ่แต่ละแห่งจึงมีนรกบ่าว (บริวาร) ๑๖ ขุม รวมนรกบ่าวทั้งสิ้น ๑๒๘ ขุม

ใน ไตรภูมิพระร่วง ได้กล่าวถึง เหตุอันเป็นต้นตอรากเหง้าของความชั่วทั้งหลายที่ทำให้สัตว์ต้องไปเกิดในรภูมิ ๓ ประการ คือ โลกเหตุ (ความโลภ) โทสเหตุ (ความโกรธ) โมหเหตุ (ความหลง) ด้วยอกุศลมูล ๓ ประการนี้ ทำให้สัตว์ทั้งหลายกระทำชั่ว มี ๑๐ ประการ ได้แก่

กายกรรม คือ การกระทำชั่วทางกาย ๓ คือฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม

วจีกรรม คือ การกระทำชั่วทางวาจา ๔ คือ พูดเท็จ, พูดคำหยาบ, พูดส่อเสียด และพูดเพื่อเจ้า

มโนกรรม คือ การกระทำชั่วทางใจ ๓ คือ คิดอยากได้ของผู้อื่น คิดปองร้ายผู้อื่น เห็นผิดเป็นชอบ

๑.๒ เปตภูมิ ภูมิอันเป็นที่อยู่ของเปรตชนิดต่างๆ เป็นภูมิแห่งสัตว์ที่ห่างไกลจากความสุข มีความหิวกระหายไร้ความสุข กล่าวถึงบาปกรรมที่ทำให้ต้องไปเป็นเปรต เช่น ขโมยของสงฆ์ นินทาพระสงฆ์ และครูบาอาจารย์ ยุยงให้สงฆ์แตกกัน ให้ยาแก่หญิงมีครรภ์เพื่อทำแท้ง ตระหนี่และห้ามผู้อื่นให้ทาน ทำร้ายบิดามารดา พูดเท็จ รับสินบน ตัดสินความไม่ยุติธรรม เมาป่าทำลายป่า เป็นต้น

๑.๓ อสุรกายภูมิ ภูมิอันเป็นที่อยู่ของอมนุษย์พวกหนึ่งที่ไม่อยู่กับเทวดา เป็นสถานที่ที่ไม่มีความสว่างรุ่งโรจน์โดยความเป็นอิสระและความรื่นเริง คำว่า “ไม่รุ่งโรจน์” หมายถึง มีความเป็นอยู่ฝืดเคือง ใจคอไม่ร่าเริง ในไตรภูมิพระร่วง แบ่งออกเป็น ๒ ชนิด คือ กาลกัญชกาอสุรกาย หมายถึงพวกที่มีรูปร่างน่าเกลียดน่ากลัว และทิพยอสุรกาย หมายถึงพวกที่มีที่อยู่งดงาม ที่เรียกว่า อสุรภาพ

๑.๔ เตร็จฉานภูมิ เป็นที่อยู่ของสัตว์ดิรัจฉาน ซึ่งถือว่าพวกนี้มีสัญญา หรือความสำนึกรู้ (สัญญา) เพียง ๓ อย่าง คือ กามสัญญา อาหารสัญญาและมรณสัญญา ซึ่งต่างจากมนุษย์ คือ มนุษย์เพิ่มธรรมสัญญา สามารถรู้บาปบุญคุณโทษได้

๒. สุกตติภูมิ ๗ คือ แดนที่เป็นสุข ในแง่ของผู้ที่ยังข้องเกี่ยวในกาม เป็นภูมิชั้นสูงขึ้นมา ได้แก่ มนุสสภูมิ ภูมิของมนุษย์ ๑ และสวรรคภูมิ ภูมิของเทวดา ๖ ชั้น (ฉกามาพจร)

๒.๑ มนุสสภูมิ ภูมิของมนุษย์ เป็นภูมิระดับสูงกว่าอบายภูมิ เป็นขั้นแรกของสุกตติภูมิ แต่ยังรวมอยู่ในภูมิใหญ่ คือ กามภูมิ ไตรภูมิพระร่วงได้พรรณนาถึงการเกิดขึ้นหรือการปฏิสนธิครั้งแรกของมนุษย์ขณะที่อยู่ในท้องมารดา การจำแนกบุตรธิดาที่ออกจากครรภ์มาแล้ว ว่ามี ๓ ประเภท คือ

อภิชาตบุตร อนุชาตบุตร และอวชาตบุตร นอกจากนี้ยังกล่าวถึงประเภทของมนุษย์ที่แบ่งตามทวีปอีก ๔ ประเภท ได้แก่

๑) พวกมนุษย์ในชมพูทวีป ซึ่งตั้งอยู่ด้านทิศใต้ของเขาสีเนรุ มีหน้ากลมเหมือนดุมเกวียน กำหนดอายุใคร่ศีลธรรมอายุยืน ไม่มีศีลธรรมอายุจะน้อย อายุกำหนดไม่แน่นอน

๒) พวกมนุษย์ในอปรโคยานทวีป ซึ่งตั้งอยู่ด้านทิศตะวันตกของเขาสีเนรุ มีหน้าเป็นวงรี คล้ายแวน มีอายุ ๕๐๐ ปีแน่นอน

๓) พวกมนุษย์ในบุพพเวททวีป ซึ่งตั้งอยู่ทิศตะวันออกของเขาสีเนรุ หน้าเหมือนพระจันทร์ วัน ๘ ค่ำ หรือครึ่งวงเดือน กำหนดอายุ ๗๐๐ ปีแน่นอน

๔) พวกมนุษย์ในอุตตรกุรุทวีป ซึ่งตั้งอยู่เหนือของเขาสีเนรุ มีหน้าสี่เหลี่ยมเหมือนตั้ง ~~ความ~~ ความเป็นอยู่ของมนุษย์ในทวีปนี้มีความสมบูรณ์มากที่สุด

นอกจากนี้ยังแบ่งมนุษย์ออกเป็น ๔ จำพวก ได้แก่

๑) คนนรก เพราะเป็นคนที่มึนจิตใจทารุณดุร้ายชอบเบียดเบียนฆ่าสัตว์ตัดชีวิตอยู่เสมอ เป็นคนที่ไม่ความเมตตาปราณี คิดสงสารสัตว์

๒) คนเปรต เพราะเป็นคนที่ไม่ชอบทำบุญสุนทานในกาลก่อน เมื่อเกิดมาแล้วก็เป็นคนยากจนเชื่องใจ ต้องแสวงหาของกินของสกปรก เน่าเสีย เหมือนเปรต

๓) คนดิรัจฉาน เพราะเป็นคนที่ไม่รู้จักบาปบุญคุณโทษ ไม่มีความเมตตากรุณา ไม่เคารพยำเกรงท่านผู้มีอายุ ไม่รู้จักปฏิบัติต่อพ่อแม่ ครูบาอาจารย์ ไม่รักพี่ รักน้อง ทำบาปตลอดเวลา

๔) คนมนุษย์ เพราะเป็นคนที่มีความรับผิดชอบชั่วดี เป็นคนที่มีปัญญา รู้จักบาปบุญคุณโทษ มีความกตัญญูตเวที มีความเคารพอนุบนบูชาผู้มีพระคุณ พ่อแม่ พี่ ป้า เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังกล่าวถึงเหตุของความตายของมนุษย์ว่า มี ๔ อย่าง คือ

๑) ตายเพราะสิ้นอายุ หมายถึง การตายเพราะสิ้นอายุขัย

๒) ตายเพราะสิ้นกรรม หมายถึง การตายนั้นไม่มีกรรมอื่นเข้ามาช่วยเหลืออุปถัมภ์ จึงให้ตาย การตายนี้จะมีต่อกรรมที่ส่งผลให้เกิด

๓) ตายเพราะสิ้นทั้งอายุและกรรม หมายความว่า การที่คนเรามีชีวิตยืนยาวจนถึงอายุขัย และพอถึงอุปถัมภ์กรรมที่ช่วยอุดหนุนก็สิ้นสุดลงพร้อมกัน

๔) ตายเพราะกรรมเข้าไปตัดรอน หมายความว่า การตายไปของบุคคลในขณะที่ชีวิตและยังไม่ถึงอายุขัย แต่เพราะบาปกรรมที่ตนกระทำไว้แต่อดีต

๒.๒ สวรรคภูมิ ภูมิของเหล่าเทพยดา อยู่เหนือมนุสสภูมิขึ้นมา แต่ยังจัดอยู่ในภูมิระดับล่าง กล่าวคือ ยังเกี่ยวข้องกับกาม มีทั้งสิ้น ๖ ชั้น รวมเรียกว่า ฉกามาพจรภูมิ คือ

๑) จาตุมมหาราชิกาภูมิ คือ ภูมิอันเป็นสถานที่อยู่ของท้าวจัตุโลกบาล (เทพแห่งทิศทั้ง ๔) หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า จตุมมหาราชา ขึ้นตรงกับพระอินทร์ ผู้เป็นราชาแห่งสวรรค์ ได้แก่ ๑) ท้าวธรรมาธิราช ผู้ปกครองอยู่ทางทิศตะวันออกของภูเขาสิเนรุ ๒) ท้าววิรูปักษ์ ผู้ปกครองอยู่ทางทิศใต้ของภูเขาสิเนรุ ๓) ท้าววิรูปักษ์ ผู้ปกครองอยู่ทางทิศตะวันตกของภูเขาสิเนรุ ๔) ท้าวกุเวรหรือ ท้าวเวสสุวรรณ ผู้ปกครองอยู่ทางทิศเหนือของภูเขาสิเนรุ

๒) ดาวดึงส์ภูมิ คือ ภูมิอันเป็นสถานที่อยู่ของเทพ ๓๓ องค์ มีท้าวสักกะหรือพระอินทร์ เป็นหัวหน้า เป็นผู้ปกครองทั้งจาตุมมหาราชิกา และดาวดึงส์

๓) ยามาภูมิ คือภูมิอันเป็นสถานที่อยู่ของเทวดาผู้ปราศจากความทุกข์ มีท้าวสุยามะ เป็นหัวหน้า

๔) ดุสิตาภูมิ คือ ภูมิอันเป็นสถานที่อยู่ของเทวดาที่มีแต่ความแช่มชื่น ความยินดีอยู่เป็นนิจ เป็นชั้นที่พระโพธิสัตว์ก่อนที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าจะมาบังเกิดในสวรรค์ชั้นนี้ก่อน มีท้าวสันดุสิต เป็นหัวหน้า

๕) นิมมานรติภูมิ คือภูมิอันเป็นสถานที่อยู่ของเทวดาที่มีแต่ความยินดี ความเพลิดเพลิน ในกามคุณ ๕ ที่ตนเนรมิตขึ้น มีท้าวสุนิมมิตตะ เป็นหัวหน้า

๖) พรนิมมิตวสวัตติภูมิ คือ ภูมิอันเป็นสถานที่อยู่ของเทวดา ผู้เสวยกามคุณที่เทวดาองค์อื่น ๆ เนรมิตให้แก่ตน มีท้าวพรนิมมิตตะ เป็นหัวหน้า

ภูมิทั้ง ๗ ภูมิตามที่กล่าวมาแล้วนี้ ท่านเรียกว่า กามสุคติภูมิ ๗ เมื่อรวมกับทุกติภูมิ ๔ ข้างต้น จึงเป็นกามภูมิ ๑๑

ข. รูปภูมิ

รูปภูมิ หมายถึงภูมิอันเป็นสถานที่เกิดรูปพรหม (พรหมที่มีรูป) ทั้งหลาย เสวยสุขโดยไม่เกี่ยวข้องกับกาม มีแสงสว่างรุ่งเรืองยิ่งกว่าเทวดาทั้งปวง มีเสียงไพเราะ มีอายุยืนหลายพันปีพิภพ จัดอยู่ในภูมิระดับกลาง มีทั้งหมด ๑๖ ภูมิ เรียกว่า โสฬสพรหม จำแนกตามชั้นของฌานที่บุคคลได้บรรลุ เรียงลำดับ ดังนี้

๑. **ปฐมฌานภูมิ** ภูมิอันเป็นสถานที่เกิดของบุคคลผู้สำเร็จปฐมฌาน (ฌานที่ ๑) มี ๓ ภูมิ ได้แก่

๑) พรหมปาริสาชชาภูมิ หมายถึงภูมิอันเป็นสถานที่อยู่ของพรหมผู้เป็นบริษัท บริวารของมหาพรหม

๒) พรหมบุโรหิตาภูมิ คือ ภูมิอันเป็นสถานที่เกิดของพรหมบุโรหิตา ผู้เป็นที่ปรึกษาของมหาพรหม

๓) มหาพรหมาภูมิ คือ ภูมิอันเป็นสถานที่เกิดของท้าวมหาพรหม

๒. **ทุติยฌานภูมิ** คือภูมิอันเป็นสถานที่เกิดของบุคคลผู้สำเร็จทุติยฌาน (ฌานที่ ๒) มี ๓ ภูมิ ได้แก่

๑) ปริตตภาวภูมิ ภูมิอันเป็นสถานที่อยู่ของพรหมที่มีรัศมีน้อย

๒) อัปปมาณาภาวภูมิ ภูมิอันเป็นสถานที่อยู่ของพรหมที่มีรัศมีหาประมาณมิได้

๓) อาภัสสราภูมิ ภูมิอันเป็นสถานที่อยู่ของพรหมที่มีรัศมีเป็นประกายรุ่งโรจน์ แผ่ซ่านไป

๓. **ตติยฌานภูมิ** ภูมิหรือแดนอันเป็นสถานที่เกิดของบุคคลผู้สำเร็จตติยฌาน (ฌานที่ ๓) มี ๓ ภูมิ ได้แก่

๑) ปริตตสุภาวภูมิ ภูมิอันเป็นสถานที่อยู่ของพรหมที่มีรัศมีสวยงามน้อย

๒) อัปปมาณสุภาวภูมิ ภูมิอันเป็นสถานที่อยู่ของพรหมที่มีรัศมีสวยงามหาประมาณมิได้

๓) สุภิกขหาภูมิ ภูมิอันเป็นสถานที่อยู่ของพรหมที่มีรัศมีสวยงามกระจ่างจ้า

๔. **จตุตถฌานภูมิ**^{๑๔} คือภูมิหรือแดนอันเป็นสถานที่เกิดของบุคคลผู้สำเร็จจตุตถฌาน มี ๗ ภูมิ ได้แก่

๑) เวทปผลาภูมิ คือ ภูมิอันเป็นสถานที่อยู่ของพรหมที่ได้รับผลแห่งฌานกุศลอันไพบูรณ์

๒) อสัณฺณิสัตตภูมิ คือ ภูมิอันเป็นสถานที่อยู่ของพรหมที่ไม่มีสัญญา คือ มีแต่รูปขันธ์ ไม่มีนามขันธ์ พรหมในภูมินี้มักเรียกว่า พรหมลูกฟัก

๓) อวิหาภูมิ คือ ภูมิอันเป็นสถานที่อยู่ของพรหมที่ไม่เสื่อมจากฐานะของตน หรือผู้ละไปแล้วผู้คงอยู่นาน (เจริณุสัทธินทรีย์)

๔) อตปปาภูมิ คือ ภูมิอันเป็นสถานที่อยู่ของพรหมที่ไม่มีความเดือดเนื้อร้อนใจใดๆ (เจริณุวิริยินทรีย์)

๕) สุทิสสาภูมิ คือ ภูมิอันเป็นสถานที่อยู่ของพรหมผู้งดงามน่าทศนา (เจริณุสตินทรีย์)

^{๑๔} ตั้งแต่ อวิหาภูมิ ถึง อภินิชาภูมิ รวมเรียกว่า *สุทธาวาสภูมิ* คือภูมิอันเป็นที่อยู่ของพระอนาคามีและพระอรหันต์

๖) สุทัตสีภูมิ คือ ภูมิอันเป็นที่อยู่ของพรหมผู้มองเห็นชัดเจนดีหรือมีทัศนแจ่มชัด (สมาธิทรี)

๗) อภินิภูภูมิ คือ ภูมิอันเป็นที่อยู่ของพรหมที่มีทิพยสมบัติและความสุขไม่ด้อยไปกว่าใคร (ปัญญทรี)

ค. อรูปภูมิ

อรูป คือ ภูมิอันเป็นสถานที่เกิดของอรูปพรหม (พรหมไม่มีรูป) ทั้งหลาย หรือที่รู้จักกันโดยทั่วไปว่า เป็นพรหมที่ไม่มีรูปร่างหน้าตา มีแต่นามธรรม คือ ความรู้สึกนึกคิดจิตใจอย่างเดียวเท่านั้น ภูมิชั้นนี้ ท่านแบ่งตามผู้สำเร็จรูปฌาน ๔ โดยตรง และเรียกตามรูปฌานนั้นๆ ด้วย ดังนี้

๑. อากาสัญญายตนภูมิ คือ ภูมิอันเป็นสถานที่อยู่ของผู้เข้าถึงภาวะมีอากาศไม่มีสิ้นสุด

๒. วิญญานัญญายตนภูมิ คือ ภูมิอันเป็นสถานที่อยู่ของผู้เข้าถึงภาวะมีวิญญาณไม่มีที่สิ้นสุด

๓. อากิญจัญญายตนภูมิ คือ ภูมิอันเป็นสถานที่อยู่ของผู้เข้าถึงภาวะไม่มีอะไร

๔. เนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ คือ ภูมิอันเป็นสถานที่อยู่ของผู้เข้าถึงภาวะมีสัญญาที่ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่

นอกจากนี้ ท่านยังได้บรรยายถึงโลกทั้ง ๓ ตามที่กล่าวมานี้อย่างละเอียดว่า มีการเกิดอย่างไร จะดับอย่างไร อันเป็นการแสดงถึงไตรภูมิทั้ง ๓ เป็นสิ่งที่ไม่มีจริงยั่งยืนตลอดไป แม้แต่พรหมที่มีอายุมาก เป็นหลายกัปหรือแม้กระทั่งพระเจ้าจักรพรรดิที่มีอำนาจเป็นผู้ยิ่งใหญ่ในจักรวาลนี้ มีการปกครองด้วยธรรมานุภาพ มีความสุขมากที่สุด แม้เทวดาก็ยังมาปฏิบัติรับใช้พระองค์ ถึงกระนั้นพระองค์ก็ต้องจุติเวียนว่ายตายเกิดเหมือนสัตว์ทั่วไป หาความเที่ยงแท้แน่นอนไม่ได้ สรรพสัตว์ทั้งหลายย่อมเป็นไปตามหลักไตรลักษณ์ กล่าวคือ ความเป็นสภาพไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ทนได้ยาก ความไม่ใช่ตัวตน จึงบังคับบัญชาการไม่ได้ ต้องเป็นไปตามสภาพธรรม ตามเหตุปัจจัย นั่นเอง พร้อมกันนี้ในที่สุดท่านจึงได้แนะนำแนวทางที่จะทำให้หลุดพ้น ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดในโลกทั้ง ๓ อีก กล่าวคือ การปฏิบัติตามทางสายกลางที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงดำเนินมาแล้ว นั่นคือ ทางสายเอก อันได้แก่ อริยมรรค มีองค์ ๘ เมื่อใครปฏิบัติตามทางสายนี้แล้ว จะทำให้บรรลุถึงที่สุดคือพระนิพพานได้อย่างแน่นอน ซึ่งนับว่าเป็นอุดมคติสูงสุดของพระพุทธศาสนาที่แท้จริง

(๗) จุดประสงค์

จุดประสงค์ของผู้ประพันธ์ ตามที่ปรากฏในบานแพนกของไตรภูมิพระร่วงนั้น ที่สำคัญ มี ๓ ประการ คือ

๑. เพื่อเผยแผ่อภิธรรม
๒. เพื่อเทศนาโปรดพระมารดา เป็นการเจริญธรรมความกตัญญู
๓. เพื่อใช้สั่งสอนประชาชนให้มีคุณธรรม และช่วยกันดำรงพระพุทธศาสนาไว้ให้มั่นคง^{๑๕}

(๘) คุณค่าของวรรณกรรม

ผลของวรรณกรรมเรื่องไตรภูมิพระร่วงมีอิทธิพลและมีคุณค่าในด้านต่างๆ มากมาย หลายประการ ด้วยกัน คือ

๑. คุณค่าด้านศาสนา เนื้อเรื่องมีอิทธิพลต่อความรู้สึคนึกคิดเกี่ยวกับบาปบุญคุณโทษ เช่น การทำบุญรักษาศีลเจริญสมาธิภาวนาจะได้ขึ้นสวรรค์ การทำบาปจะตกนรก กล่าวโดยสรุปคือ มุ่งสอนให้คนทำความดี ละเว้นความชั่ว เกรงกลัวต่อการกระทำความบาป และทำให้เห็นความไม่เที่ยงแท้ของสรรพสิ่งในโลก เป็นการสอนศีลธรรมให้คนประพฤติปฏิบัติชอบ ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการอยู่ร่วมกันของคนในสังคม

๒. คุณค่าด้านวรรณคดี ไตรภูมิพระร่วงมีความโดดเด่นในศิลปะการประพันธ์ มีอิทธิพลต่อวรรณคดีในสมัยต่อมา เช่น ลิลิตโองการแช่งน้ำ ปุณโณวาทคำฉันท์ ขุนช้างขุนแผน นิราศนรินทร์ วรรณกรรมเหล่านี้ได้รับแนวคิดจากไตรภูมิพระร่วง เช่น เรื่องนรก สวรรค์ อเวจี เปต อสุรกาย ครุฑ นาค ป่าหิมพานต์ ภูเขาสัตตบริภัณฑ์ อีกทั้งยังสร้างความเพลิดเพลินเร้าอารมณ์แก่ผู้อ่าน เพราะให้ภาพเกี่ยวกับภพภูมิต่าง ๆ ชัดเจน

๓. อิทธิพลต่อการดำเนินชีวิต เนื้อเรื่องในไตรภูมิกถา จูงใจให้คนยึดมั่น ในการทำดี มีเมตตากรุณา รักษาศีล บำเพ็ญทาน รู้จักเสียสละ เชื่อมมั่นในผลของกรรม

๔. คุณค่าด้านภาษา สำนวนโวหารในไตรภูมิ โดยเฉพาะพรรณนาโวหารนั้นประณีตละเอียดลออเป็นอย่างยิ่ง จนทำให้นึกเห็นสมจริง ให้เห็นสภาพอันน่าสยของขวิญชของนรก สภาพอันรุ่งเรืองบรมสุขของสวรรค์ จนเป็นแรงบันดาลใจให้ศิลปินนำเรื่องราวไปถ่ายทอดโดยการเขียนภาพจิตรกรรม ฝาผนังพระอุโบสถและวิหารของวัดต่าง ๆ

^{๑๕} กรมศิลปากร, วรรณกรรมสมัยสุโขทัย, หน้า ๒๒.

๕. คุณค่าทางด้านการปกครอง นับว่าไตรภูมิพระร่วงเป็นหนังสือที่มีคุณค่าด้านสังคมศาสตร์ ในฐานะที่เป็นอุดมการณ์ทางการเมือง เป็นเครื่องมือของชนชั้นปกครองในสมัยสุโขทัย เพื่อสร้างสรรค์ความสงบสุขในสังคม

ไตรภูมิพระร่วงหรือไตรภูมิภค เป็นวรรณคดีทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญมากเล่มหนึ่งของไทย ที่เต็มไปด้วยสารัตถประโยชน์เกี่ยวกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ที่ทรงอิทธิพลในแง่ความคิด การดำรงชีวิต ศิลปะ ฯลฯ ต่อคนไทยทุกยุคทุกสมัย หัวใจของเรื่องก็คือ การละชั่ว ทำดีและทำจิตใจให้บริสุทธิ์ ซึ่งเป็นคำสอนสำคัญของพระพุทธศาสนา

ไตรภูมิพระร่วง เป็นผลงานเขียนที่แสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถและพระอัจฉริยภาพของพระมหาธรรมราชาที่ ๑ (พญาลิไท) ที่พระราชนิพนธ์วรรณคดีเรื่องนี้ ผู้ที่ได้ศึกษางานพระราชนิพนธ์นี้จะได้เข้าใจสภาพสังคมสมัยเมื่อเริ่มตั้งอาณาจักรเป็นปึกแผ่นในแผ่นดินไทยว่า พระมหากษัตริย์ไทยในครั้งนั้นต้องทรงมีจิตวิยาสูงเพียงใด เพราะการก่อตั้งอาณาจักรขึ้นใหม่จะต้องรวบรวมพลังไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน หากประชาชนตั้งอยู่ในศีลธรรมมีระเบียบวินัย รู้บาปบุญคุณโทษ และมีจิตยึดมั่นในหลักคำสอนทางศาสนา ก็จะสามารถดำรงความมั่นคงและสามารถต่อสู้ศัตรูที่คอยคุกคามความดำรงอยู่ของชาติได้

นอกจากนี้เมื่อวันที่ ๒๔ กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๓ คณะกรรมการวรรณคดีแห่งชาติ ได้ประกาศผลจากที่ได้มีการพิจารณาคัดสรรวรรณกรรมที่แต่งในสมัยสุโขทัยที่มีคุณค่าทางด้านเนื้อหาและมีความงดงามเชิงวรรณศิลป์ จำนวน ๕ เรื่อง ได้แก่ จารึกหลักที่ ๑ ศิลปจารึกพ่อขุนรามคำแหง, จารึกหลักที่ ๒ ศิลปจารึกวัดศรีชุม, จารึกหลักที่ ๓ ศิลปจารึกนครชุม, สุภาษิตพระร่วง และไตรภูมิภค หรือไตรภูมิพระร่วง และในที่ประชุมมีมติเป็นเอกฉันท์ว่า วรรณคดีเรื่อง “ไตรภูมิภค” ซึ่งพระมหาธรรมราชาที่ ๑ หรือพญาลิไท กษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัยพระราชนิพนธ์นั้น เป็นหนังสือแต่งดี มีคุณสมบัติครบถ้วนแห่งการเป็นวรรณคดี กล่าวคือเป็นวรรณคดีที่มีคุณค่าพร้อม ทั้งในด้านศาสนา ด้านสังคม ด้านศิลปกรรม และด้านวรรณศิลป์ เป็นหนังสือซึ่งให้ความรู้ทางอักษรศาสตร์ จาริตประเพณี วัฒนธรรม และศาสนา และยังมีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์ศิลปกรรมไทยแขนงต่างๆ ตลอดถึงเป็นรากฐานความคิด ความเชื่อในสังคมไทยโบราณและสืบทอดมาจวบจนปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้คณะกรรมการวรรณคดีแห่งชาติจึงมีมติประกาศยกย่องให้ไตรภูมิภคเป็นยอดของวรรณคดีสมัยสุโขทัย^{๖๖}

^{๖๖} หนังสือพิมพ์คมชัดลึก, วร.ยก “ไตรภูมิพระร่วง” ยอดวรรณคดีสมัยสุโขทัย. [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.komchadluek.net/detail/.html> [๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔].

(๙) ลักษณะเด่นของวรรณกรรม

ลักษณะเด่นของวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่อง ไตรภูมิภค สามารถสรุปได้ดังนี้

๑. เป็นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องแรกของไทยที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับบาปบุญคุณโทษ ที่แต่งขึ้นในสมัยสุโขทัย (พ.ศ. ๑๙๘๒-๑๙๒๐)
๒. ส่วนนวนโวหารที่ปรากฏในเรื่องไตรภูมิภคนี้ประกอบด้วยภาษา ๓ ภาษา คือ บาลี สันสกฤต และภาษาไทย ที่พญาลิไททรงนิพนธ์ได้อย่างไพเราะงดงาม
๓. ไตรภูมิภคได้มีการให้บรรณานุกรมไว้ คือ พระคัมภีร์บาลี (พระไตรปิฎก) อรรถกถาฎีกา อนุฎีกา และคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาอื่น ๆ ไว้ในปฐมพจน์ และอวสานพจน์ ตลอดจนถึงรายชื่อนักปราชญ์สำคัญทางพระพุทธศาสนาในสมัยนั้นด้วย
๔. วรรณกรรมเรื่องนี้ส่งอิทธิพลต่องานด้านศิลปไทยทั้งทางด้านสถาปัตยกรรม จิตรกรรม ประติมากรรมที่ได้รับคติความเชื่อที่กล่าวไว้ในเนื้อเรื่อง
๕. ไตรภูมิภคนี้ช่วยส่งเสริมคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนา มีผลต่อวิถีการดำเนินชีวิตของคนในสมัยนั้น ไม่เพียงแต่บุคคลธรรมดาสามัญทั่วไปเท่านั้น แต่ยังส่งผลต่อชนชั้นผู้ปกครองให้ตั้งอยู่ในธรรมะ ความถูกต้อง ความยุติธรรม เมตตา กรุณา และคุณธรรมต่าง ๆ^{๑๗}

๒.๓ งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาสมัยล้านนา

สภาพทางการเมืองการปกครอง

ล้านนาเป็นอาณาจักรที่เก่าแก่และยิ่งใหญ่มาแต่โบราณกาล จากหลักฐานข้อมูลในตำนานล้านนาพบว่า มีการรวมตัวของชนเผ่าไทยวนเมื่อปีกัตไก้ (ปีขุน) ตรงกับ พ.ศ. ๑๑๘๑ ที่บริเวณเมืองเชียงลาว-เชียงแสน โดยมีลัวะจิงกราชเป็นผู้นำคนแรก และสืบเชื้อสายต่อ ๆ กันมา จนถึงสมัยพญาเม็งราย กษัตริย์ลำดับที่ ๒๕ แห่งราชวงศ์ลาว (พ.ศ. ๑๘๐๕-๑๘๕๔) จากนั้นชนเผ่าไทยวน ก็ได้ขยายอาณาเขตลงมายังเมืองลำพูน ตามมาด้วยการสร้างเมืองเชียงใหม่ในปี พ.ศ. ๑๘๓๙^{๑๘} นับแต่นั้นเป็นต้นมา ราชวงศ์เม็งรายก็ได้ปกครองเชียงใหม่มาโดยตลอดเป็นระยะเวลา ๒๐๐ ปีเศษ ในช่วงนี้เชียงใหม่มีความเจริญแทบทุกด้านและเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรล้านนา จนถึง พ.ศ. ๒๑๐๑

^{๑๗} คณะทำงานโครงการวรรณกรรมอาเซียน, วรรณกรรมอาเซียน เล่ม ๑ ก. ไตรภูมิภค, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งจำกัด, ๒๕๒๘), หน้า คำนำ.

^{๑๘} พรรณเพ็ญ เครือไทย, วรรณกรรมพุทธศาสนาในล้านนา, (เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ร่วมกับสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑ - ๕.

เมื่ออาณาจักรล้านนาตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่า บ้านเมืองมีแต่ความวุ่นวายระส่ำระสาย จนกระทั่ง พ.ศ. ๒๓๑๗^{๑๙} พระเจ้าตากสิน แห่งกรุงธนบุรี โดยความร่วมมือของพญากาวิละและพญาจำบ้าน แห่งเชียงใหม่ สามารถขับไล่พม่าออกไปจากล้านนาได้ ทำให้มีการฟื้นฟูบูรณะเมืองเชียงใหม่ ขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง ความสงบสุขและความเป็นปึกแผ่นกลับมาสู่ดินแดนล้านนาดังเดิมโดยเฉพาะเมืองเชียงใหม่ ลำพูน และลำปางซึ่งมีความสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้นโดยสายเลือด กลายเป็นเมืองสำคัญของล้านนามีเจ้าผู้ครองนครปกครองสืบทอดกันเรื่อยมา ในฐานะเป็นเมืองประเทศราชของกรุงรัตนโกสินทร์ จนกระทั่งมีการรวมอาณาจักรล้านนาเข้าเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรไทย

สภาพทางสังคม

ในอาณาจักรล้านนา เป็นราชอาณาจักรที่อุดมรุ่งเรืองไปด้วยธารน้ำ และทิวเขาสูง มีแม่น้ำปิง วังยม น่าน เป็นแหล่งในการทำกรเกษตรกรรม จึงมีชนพื้นเมืองอยู่มากมาย การติดต่อค้าขายสามารถทำได้กับพม่าคืออาณาจักรพุกาม และอาณาจักรสุโขทัย โดยอาศัยทางสายน้ำเป็นเส้นทางหลักในการคมนาคม

สภาพทางพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ สมัยของพระนางจามเทวี พระราชธิดา ของกษัตริย์มอญ ในอาณาจักรทวารวดี เมืองลวปุระ (ลพบุรีในปัจจุบัน) ได้เสด็จมาครองราชสมบัตินครหริภุญชัย (ลำพูนในปัจจุบัน) ตามคำเชื้อเชิญของวาสุเทพธิดา ที่ออกบวชเป็นฤาษีแล้วได้จัดหาสถานที่ในการสร้างเมืองขึ้นมา^{๒๐} ขณะที่พระนางเสด็จมาได้ทรงนำพาอารยธรรมแบบทวารวดีขึ้นมาด้วย ในจำนวนนั้นมีการนำพาพระพุทธศาสนามีทั้งพระพุทธศาสนาแบบมหายานและเถรวาท โดยเฉพาะ พระพุทธศาสนาแบบหินยานหรือเถรวาทได้นำพระเถระผู้ทรงพระไตรปิฎกจำนวน ๕๐๐ รูปมาด้วย พระนางจามเทวีได้สร้างวัดไว้ ๔ มุมเมือง ทำให้เมืองนี้เป็นจตุรปราการของพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาจึงประดิษฐานรุ่งเรืองนับตั้งแต่สมัยนั้นเป็นต้นมา ดังตัวอย่างของศิลปวัตถุในสมัยของพระนางจามเทวี เราจะเห็นได้จากวัดกู่กุด(วัดจามเทวีปัจจุบัน) มีสถูปเป็นรูปสี่เหลี่ยม แบ่งเป็นชั้น ๆ มีคูหาทุกชั้น ทุกด้านภายในคูหา มีพระพุทธรูปยืนรวมทั้งหมด ๖๐ องค์ ข้างสถูปเล็กมีสถูปใหญ่อีกองค์หนึ่ง ชื่อ สุวรรณังโกฏิเจดีย์

^{๑๙} เข้าถึงได้ใน www.history.mbu.ac.th/buddhism/bud6-2.html ๒๐ มิถุนายน ๒๕๕๙.

^{๒๐} บุญย นิลเกษ, คัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์สำหรับประชาชน เล่ม ๒, (เชียงใหม่: สำนักพิมพ์บุญยนิธิ, ๒๕๕๓), หน้า ๑๐๕ - ๑๑๙.

ศิลปวัตถุทั้งสองนี้มีอายุมากกว่าสองพันปี^{๒๑} ในพุทธศตวรรษที่ ๑๕ พวกขอมแผ่อำนาจจากลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาขึ้นไป ศิลปวัตถุในยุคนี้หายากมากขึ้น ต่อมาในสมัยของพระเจ้าอภัยจักรราช หรืออาทิตยราช ทรงสร้างพระบรมธาตุหริภุญชัยขึ้นกลางพระนคร ในรัชสมัยนี้พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองมาก มีการเรียนรู้พระไตรปิฎกอย่างแพร่หลาย

ราชวงศ์เม็งราย (ครองราชย์ พ.ศ. ๑๓๓๙-๑๘๕๔) พระพุทธศาสนาในสมัยนี้ เป็นแบบเถรวาทที่รับมาจากมอญ ศิลปกรรมและปฏิมากรรมทางศาสนาได้รับอิทธิพลแบบทวารวดี มีการสร้างพระพุทธรูปที่เรียกว่าสมัยเชียงแสน ซึ่งแบ่งออกเป็นยุคต้น และสมัยเชียงแสนยุคหลัง

พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์เข้าสู่ล้านนา ในรัชสมัยของพญากือนา กษัตริย์ลำดับที่ ๖ ครองราชย์ พ.ศ. ๑๘๙๘ - ๑๙๒๘ ทรงเป็นโอรสพญาผายู พระองค์ทรงเป็นธรรมมิกราช ในสมัยนั้นบ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุข ต่อมาพระองค์ได้สดับกิตติคุณของพระอุทุมพรบุพผาสวามี ผู้เป็นพระลังกาแต่มาจำพรรษาที่เมืองนครพน (เมาะตะมะ ประเทศพม่า) ท่านมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่นั่น พระเจ้ากือนาจึงส่งทูตไปอาราธนามาเชียงใหม่ แต่ท่านกลับส่งหลานชายคือพระอานันทะเถระ และคณะสงฆ์จำนวนหนึ่งมาแทน^{๒๒} พระเจ้ากือนาทรงขอให้พระอานันทเถระบวชกุลบุตร ให้ตามลัทธิลังกาวงศ์ แต่พระอานันทเถระขอให้พระสุมนะเถระ และพระอนโนมทัสสีเถระ ซึ่งเป็นชาวสุโขทัยแต่เรียนรู้พระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ มาบวชให้พระเจ้ากือนาจึงได้ทรงอาราธนาพระสุมนเถระพร้อมด้วยพระอนุจรรวมกันเป็น ๑๐ รูปจากสุโขทัย มาเผยแผ่ศิลปวัฒนธรรมในอาณาจักรล้านนา ที่สำคัญคือพุทธศาสนาเถรวาทลังกาวงศ์ ขณะที่พระสุมนเถระเดินทางมาเชียงใหม่ ท่านได้มาพักจำพรรษาอยู่ที่ลำพูน พระสุมนเถระได้ทำพิธีผูกพัทธสีมาวัดพระยืนและได้ร่วมกับพระเจ้ากือนาบูรณะวัดพระยืนใหม่พร้อมทั้งพระเจ้ากือนายังทรงอุทิศสวนหลวงนอกเมืองเชียงใหม่ให้เป็นวัด อาราธนาพระสุมนเถระมาครอง ทรงสถาปนาพระสุมนเถระขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชพระองค์แรกของล้านนา พระเจ้ากือนาทรงสร้างเจดีย์วัดสวนดอก บรรจุพระบรมธาตุส่วนหนึ่ง พระเจดีย์นี้มีอิทธิพลศิลปะแบบลังกาวงศ์แรกในเชียงใหม่ และทรงสร้างพระธาตุดอยสุเทพอีกด้วย พระพุทธศาสนาในรัชสมัยของพญาติโลกราช หรือพระเจ้าติโลกราช พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ลำดับที่ ๙ ครองราชย์ พ.ศ. ๑๙๘๔-๒๐๓๐ ทรงเป็นโอรสพญาสามฝั่งแกน ในสมัยของพระองค์ถือว่าเป็นยุคทองของล้านนา เพราะบ้านเมืองมีความเจริญสูงสุดทุกด้าน โดยเฉพาะด้าน

^{๒๑} พระราชธรรมนิเทศ (ระบบ จิตตภาโณ), ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๓๘๖ - ๓๘๗.

^{๒๒} พระราชธรรมนิเทศ (ระบบ จิตตภาโณ), ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, หน้า ๓๘๘ - ๓๙๐.

ศาสนาทรงจัดให้มีการสังคายนาพระไตรปิฎก ครั้งที่ ๘ ของโลก ที่วัดเจ็ดยอด (มหาโพธาราม) เมื่อ พ.ศ. ๒๐๒๐ รวมเวลาในการทำสังคายนา ๑ ปี โดยมีพระธรรมทินนาเถระเป็นประธาน นับแต่นั้นมา การศึกษาของพระสงฆ์ในทางล้านนาก็มีความเจริญรุ่งเรืองกว่าทางอยุธยา ได้มีพระเถระหลายรูปที่มีความรู้และแตกฉานในพระไตรปิฎกได้รับจนาคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาทั้งเป็นแบบภาษาบาลีและล้านนา ก่อให้เกิดประโยชน์อันยิ่งใหญ่แก่พระพุทธศาสนาในล้านนา และของประเทศไทยสืบต่อมา ซึ่งจะได้กล่าวถึงพระเถระในล้านนาที่ได้รับจนาคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ในหัวข้อต่อไป

๒.๓.๑ วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญในล้านนา

สมัยล้านนา มีวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา มากพอ ๆ กับการมีพระเถระที่เป็นนักปราชญ์ ในหลายรูปด้วยกัน ที่มีความรู้ความสามารถแตกฉานและมีความรู้ความเข้าใจในพระไตรปิฎก จึงได้รับจนาคัมภีร์และวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา มากมายพอสรุปดังนี้

- (๑) จามเทวีวงศ์และสิทธิคนิทาน
- (๒) เวสสันดรทีปนี
- (๓) สังขยาปกาสกุฎีกา
- (๔) มังคลัตถทีปนี
- (๕) จักรวาลทีปนี
- (๖) ชินกาลมาลี

(๑) จามเทวีวงศ์และสิทธิคนิทาน

จามเทวีวงศ์ จัดเป็นพงศาวดาร ที่รจนาเป็นภาษาบาลี มีทั้งหมด ๑๕ ปริเฉท เป็นการกล่าวถึงวงศ์ของพระนางจามเทวีที่ขึ้นครองราชย์ ปรากฏตอนท้ายทุกปริเฉทว่า อันมหาเถรมีนามว่า โพธิรังสี ได้แต่งตามคำหาจารึก สันนิษฐานว่ารจนาราว พ.ศ. ๑๙๕๐ - ๒๐๖๐

สิทธิคนิทาน หรือประวัติพระพุทธสิหิงค์ แม้มิได้ระบุปีที่รจนา แต่สันนิษฐานว่า เป็นระหว่าง ปี พ.ศ. ๑๙๘๕ - ๒๐๖๘ เพราะเป็นระยะที่วรรณกรรมบาลีกำลังเฟื่องฟู เนื้อเรื่องในสิทธิคนิทาน ว่าด้วยประวัติความเป็นมาของพระพุทธรูปสำคัญ ซึ่งหล่อในประเทศลังกาด้วย เงิน ตะกั่ว และทองเหลือง ประวัติการเดินทางมาสู่ประเทศไทยและจังหวัดต่าง ๆ รวมทั้งเชียงใหม่ ปัจจุบันได้มีผู้แปลเป็นภาษาไทยกลางและพิมพ์เผยแพร่แล้ว

วรรณกรรมทั้งสองเรื่องดังกล่าว นักปราชญ์ชาวล้านนาที่เป็นพระเถระที่อาวุโสที่สุด เป็นชาวเชียงใหม่คือ พระโพธิ์รังสีเถระเป็นผู้แต่ง ผลงานของท่านปรากฏอยู่คู่กับวรรณคดีล้านนาเล่มอื่น ๆ ที่มีผู้ค้นอ้างอิงและศึกษาทั้งทางศาสนาและประวัติศาสตร์ คือ จามเทวีวงศ์ และ สิทฺธิคนิทาน^{๒๓}

(๒) เวสสันดรทีปนี รัตนสำเร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๐ ในรัชกาลพระเมืองแก้ว อธิบายอรรถกถาเวสสันดรชาดก เกี่ยวกับความเบ็ดเตล็ดเกร็ดเล็กน้อยต่าง ๆ ที่น่าสนใจ ตลอดจนวิธีแบ่งคาถาในเวสสันดรชาดกอีกด้วย คัมภีร์นี้มีความยาวบรรทัด ๔๐ ผูก บรรทัด ๑๐ ผูกแต่งโดยพระสิริมังคลาจารย์

(๓) สังขยาปกาสะกฏิกา เป็นหนังสืออธิบายคัมภีร์สังขยาปกาสะกะที่พระญาณวิลาสเถระชาวเชียงใหม่รัตนสำเร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๐๕๙ เพื่อให้เข้าใจง่ายยิ่งขึ้น รัตนเมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๓ จำนวน ๒ ผูกแต่งโดยพระสิริมังคลาจารย์

(๔) มังคลัตถทีปนี หรือมงคลทีปนี เป็นวรรณกรรมเรื่องเอกที่มีชื่อเสียงยิ่งของพระสิริมังคลาจารย์ รัตนขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๗ เพื่อเป็นการอธิบายความในมงคลสูตร

(๕) จักรวาลทีปนี รัตนเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๓ กล่าวถึงเรื่องราวในจักรวาลหรือโลกธาตุพรรณนาถึงภูมิที่เกิดของสัตว์ทั้งหลาย อาหารของสัตว์ ภูเขา แม่น้ำ เทวดา เป็นคัมภีร์ที่ได้อธิบายความหมายคำที่เป็นชื่อก่อนแล้วจำแนกเกี่ยวกับผู้อาศัยในภูมินั้น ๆ ตลอดจนรูปร่าง สถานที่อาศัย เหตุทำให้เกิด ฯลฯ นอกจากนี้ ได้กล่าวถึงอสูร ทำให้เกิดภพดาวดึงส์ ติดตามมาด้วยเทวดาภูมิ ตลอดจนพรหมกถาเป็นเรื่องสุดท้าย ในจำแนกภูมิเป็น ๒ ภูมิใหญ่ ๆ คือ อบายภูมิและเทวดาภูมิ ผู้รัตนคือพระสิริมังคลาจารย์

(๖) ชินกาลมาลี หรือชินกาลมาลีปกรณ์ คัมภีร์นี้เริ่มรัตนเมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๐ รัชสมัยพระเมืองแก้ว เนื้อเรื่องกล่าวถึงกาลของพระพุทธเจ้า โดยเรียบเรียงอย่างมีระเบียบ จึงได้ชื่อว่าชินกาลมาลีปกรณ์ รัตนถึงกาลก่อนที่พระพุทธเจ้าจะตรัสรู้โดยพิศดาร นอกจากนี้ยังกล่าวถึงประวัติของบุคคลและสถานที่ของเมืองสำคัญ คือ เชียงแสน เชียงราย ลำพูน และเชียงใหม่ รัตนเสร็จสมบูรณ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๐๗๑ มีความยาว ๑๔ ผูก กับ ๑๔ ลาน วรรณกรรมบาลีเล่มนี้ถือได้ว่าเป็นวรรณกรรมประวัติศาสตร์ล้านนาที่ใช้เป็นหลักฐานอ้างอิงได้เป็นอย่างดี และเป็นที่เชื่อถือตลอดมาจนถึงปัจจุบันนี้

^{๒๓} สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, (เชียงใหม่ : ศูนย์การอุดหนุนการวิจัย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๘), หน้า ๑๐๕-๑๐๖.

จากการศึกษาคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา จะเห็นได้ว่ามีจำนวนมากมายหลายคัมภีร์ด้วยกัน ถือว่า คัมภีร์เหล่านี้มีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น ไม่เพียงแต่ว่าในล้านนาเท่านั้นแต่มีคุณค่าต่อพระพุทธศาสนาในประเทศไทยจนมาถึงปัจจุบัน

นอกจากนี้มีพระเถระที่เป็นนักปราชญ์แห่งล้านนา หลายรูป เช่น

๑. พระโพธิรังสีเถระ เป็นนักปราชญ์ชาวล้านนาที่เป็นพระเถระที่อาวุโสที่สุด เป็นชาวเชียงใหม่ คือ ผลงานของท่านปรากฏอยู่คู่กับวรรณคดีล้านนาเล่มอื่น ๆ ที่มีผู้คนอ้างอิงและศึกษาทั้งทางศาสนา และประวัติศาสตร์ คือ จามเทวีวงศ์ และ สิंहคันทนาน

๒. พระญาณกิตติเถระ เป็นชาวเชียงใหม่ มีอาวุโสกว่าพระสิริมังคลาจารย์ จำพรรษาอยู่วัด ปนसारาม (สวนต้นขนุน) ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของนครเชียงใหม่ ท่านเป็นพระอาจารย์ ของพระเจ้าติโลกราชเชื่อว่าท่านเคยไปศึกษาที่ประเทศลังกา ในสมัยกษัตริย์กรุงลังกาปรักกรมพาหุที่ ๖ และพระเจ้าภูวนะพาหุที่ ๖ (พ.ศ. ๑๙๕๕-๒๐๒๔) ครั้งนั้นศาสนสัมพันธ์ระหว่างเชียงใหม่ อยู่ยง ลังกา และพม่า ดำเนินไปด้วยดี พระสงฆ์ล้านนาเดินทางไปประเทศเหล่านี้ได้อย่างเสรี ท่านมีชีวิตอยู่ในสมัย พระเจ้าติโลกราชและพระเจ้ายอดเชียงราย งานที่ท่านรจนาค้นหลังจากสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๘ พ.ศ. ๒๐๒๐ ล้วนแต่เป็นภาษาบาลีทั้งสิ้น

๓. พระสิริมังคลาจารย์ เป็นชาวเชียงใหม่ ได้บรรพชาตั้งแต่อายุ ๑๓ ปี จากนั้นได้ไปศึกษา ทางพระพุทธศาสนาแบบรามัญวงศ์ ลังกาวงศ์ เป็นพระเถระที่มีความรอบรู้ในพระไตรปิฎก และกลับ เข้ามาในสมัยของพระเจ้าแก้วเมือง ต่อมาได้รับสถาปนาเป็นพระสิริมังคลาจารย์ มีผลงานทางวรรณกรรม หลายเรื่อง เช่น เวสสันดรทีปนี สังขยาปภาสกุฎิกา และมังคลัตถทีปนี เป็นต้น

๔. พระรัตนปัญญาเถระ หรือพระสิริรัตนปัญญาเถระ พระเถระชาวเชียงราย เป็นพระภิกษุ รุ่นเดียวกันกับพระสิริมังคลาจารย์ และเป็นเชื้อพระวงศ์ในราชวงศ์เม็งราย อุปสมบทและพำนักอยู่ที่วัด ป่าแก้ว เชียงราย ต่อมาได้มาศึกษาต่อที่เชียงใหม่ และพำนักอยู่วัดสีหาลาราม หรือวัดเจ็ดยอดในปัจจุบัน ซึ่งเป็นพระอารามหลวง

๕. พระพุทธพุกาม และพระพุทธญาณเจ้าไม่ทราบประวัติของพระเถระทั้งสองท่านนี้ อย่างชัดเจน แต่ผลงานของท่านที่ปรากฏคือ มูลศาสนา ได้ระบุชื่อผู้รจนาวไว้ในตอนท้ายของเรื่องนี้

๖. พระสุวรรณรังสีเถระและพระพรหมราชปัญญาพระภิกษุชาวเชียงใหม่รูปนี้ ต่อมาได้ไปจำพรรษาอยู่ที่วัดวชิยาราม นครเวียงจันทน์ประเทศลาว และได้รับแต่งตั้งเป็นพระสังฆราช ท่านได้รจนาคัมภีร์ ๒ เรื่อง คือ คันถาภรณ์ฎีกา ซึ่งเป็นหนังสืออธิบายคัมภีร์ชื่อ คันถาภรณ์ ของชาวพม่า อันว่าด้วยหลักเกณฑ์ทางภาษาบาลี รจนารขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๑๒๘

๗. พระอุตตารามเถระได้รับรจนาคัมภีร์ชื่อ วิสุทธิมคคทีปนี อันเป็นการอธิบายความในวิสุทธิมรรคของพระพุทธโฆสาจารย์ แต่ต้นฉบับยังค้นหาไม่พบ^{๒๔}

พระเถระเหล่านี้ได้มีผลงานมากมายในล้านนาถือว่า เป็นยุคของวรรณกรรมบาลีที่มีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับพุทธศาสนา และพระไตรปิฎกทั้งสิ้น

จึงขอยกตัวอย่างของคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญในล้านนา เรื่อง มังคลัตถทีปนี ซึ่งเป็นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่ท่านพระสิริมังคลาจารย์ได้รับรจนารขึ้นมาวิเคราะห์ให้รู้และเข้าใจในตัวคัมภีร์มากขึ้น ดังต่อไปนี้

๒.๓.๒ การวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องมังคลัตถทีปนี

(๑) ความเป็นมา

พระสิริมังคลาจารย์ท่านได้รับรจนามังคลัตถทีปนีเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๐๖๐ - ๒๐๖๗ ในขณะที่ท่านจำพรรษาอยู่ที่วัดสวนขวัญ^{๒๕} ท่านใช้เวลาในการค้นคว้ารจนาคัมภีร์ต่าง ๆ จากหอธรรมที่ท่านได้รับรวบรวมไว้ จะเห็นได้ว่าคัมภีร์ของท่านมีการอ้างอิงบอกถึงที่มาอย่างชัดเจน สภาพบรรยากาศในการรจนาคัมภีร์ท่านอยู่ที่วัดนี้เป็นสถานที่สงบสงัด ซึ่งห่างจากตัวเมืองออกไป ซึ่งเดิมทีก่อนที่ท่านจะได้รับรจนาคัมภีร์ต่าง ๆ นั้นท่านเป็นเจ้าอาวาสวัดเจ็ดยอด (วัดมหาโพธาราม) วัดนี้ตั้งอยู่ในเขตเมืองเป็นที่พลุกพล่านมีผู้คนมากมายจึงทำให้ไม่เหมาะสมกับการรจนาคัมภีร์ ท่านจึงย้ายไปสร้างวัดสวนขวัญอันเป็นสถานที่สงบ เพื่อจะได้รับรจนาคัมภีร์

ในยุคสมัยของพระสิริมังคลาจารย์เป็นยุคสมัยที่พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรือง ท่านเกิดร่วมสมัยที่มีการทำสังคายนาพระไตรปิฎก ถือว่าเป็นการทำสังคายนาครั้งที่ ๘ ของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ในปี พ.ศ. ๒๐๒๐ ซึ่งอีกไม่กี่ปีต่อมาพระสิริมังคลาจารย์ก็เป็นเจ้าอาวาสวัดมหาโพธาราม วัดนี้จึงเป็นแหล่งรวบรวมความรู้ และคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาไว้ เป็นประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้า

^{๒๔} อุทุม รุ่งเรืองศรี, วรรณกรรมล้านนา, หน้า ๑๑๖.

^{๒๕} วัดสวนขวัญ ปัจจุบันคือวัดตำหนัก ตำบลแม่เหียะ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

จนทำให้ท่านนั้นมีความรอบรู้ในพระไตรปิฎก ในช่วงนี้ก็ยังปรากฏว่ามีพระเถระที่ทรงพระไตรปิฎกที่มีความรู้และเชี่ยวชาญในพระไตรปิฎกมากมาย ในสมัยนั้นพระเถระที่มีความรู้ความสามารถในพระพุทธศาสนาก็นิยมแต่งคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ประกอบกับท่านได้ศึกษาเล่าเรียนในสำนักของพระเถระที่มีความรู้แตกฉานในพระไตรปิฎก สิ่งเหล่านี้จึงเป็นบริบทให้เกิดคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญอีกคัมภีร์หนึ่งคือมัจฉลัตถทีปนี

(๒) ที่มาของเรื่อง

คัมภีร์มัจฉลัตถทีปนี ที่พระสิริมงคลอาจารย์ได้รจนาขึ้น เป็นเรื่องราวเกิดขึ้น เมื่อประมาณ ๒๖ ศตวรรษที่ผ่านมาแล้ว ประชาชนชาวชมพูทวีปได้เถียง และอภิปรายถึงเรื่องราวต่าง ๆ ที่เป็นมงคลกัน ว่าอะไรที่เป็นมงคลในการดำเนินชีวิต มีนักวาทะศาสตร์ ๓ ท่านคือนายทิฏฐะมงคลิก บอกว่ามงคลคือสิ่งที่เราเห็น นายสุตะมงคลิก บอกว่ามงคลคือสิ่งที่เราได้ยิน ส่วนนายมุตะมงคลิกะ บอกว่ามงคลคืออารมณ์ที่เรารับรู้ การได้วาทะด้วยหลักเหตุผลจึงเป็นที่มาขององค์ความรู้ ปัญหาเรื่องมงคลจึงมีการวิพากษ์วิจารณ์กันแพร่ขยายไปทั่วชมพูทวีป ปัญหาเรื่องมงคลตกค้างยืดเยื้อมาถึง ๑๒ ปี ก็ยังหาข้อยุติไม่ได้ เมื่อเวลา ๑๒ ปีผ่านไปได้มีเสียงพูดกันว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า จักตรัสมงคล คราวนั้นได้มีเทพบุตรนำปัญหาเรื่องมงคลเข้าเฝ้าทูลถามพระพุทธานุญาต ในขณะประทับอยู่ที่พระเชตวันมหาวิหาร ใกล้เมืองสาวัตถี พระพุทธองค์จึงทรงตรัสว่า สิ่งที่เป็นมงคลนั้นมี ๓๘ ประการ จึงเป็นที่มาของวรรณกรรมเรื่องมัจฉลัตถทีปนี พระสิริมงคลอาจารย์ท่านเรียนรู้รูปแบบการรจนาคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาจากคณะสงฆ์ที่แตกฉานในพระไตรปิฎก ทำให้ท่านสามารถวิเคราะห์ สังเคราะห์คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาอย่างเป็นระบบแบบแผน

อีกประการหนึ่ง ในยุคสมัยของท่านมีนักปราชญ์ของลัทธิหลาย ๆ ท่าน ได้รับรจนาคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาไว้มากมาย สิ่งเหล่านี้อาจจะเป็แรงดลใจให้ท่านได้รับรจนาคัมภีร์มัจฉลัตถทีปนีขึ้น ซึ่งถือว่าเป็นคัมภีร์ที่มีคุณค่าและก่อประโยชน์ให้กับพระพุทธศาสนานานัปการ

(๓) ประวัติผู้แต่ง

พระสิริมงคลอาจารย์ เกิดที่เมืองเชียงใหม่ เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๐๑๐ – ๒๐๒๐ ในสมัยพระเจ้าติโลกราช มีชื่อเดิมว่า “ศรีปิงเมือง”^{๒๖} ขณะที่ท่านเกิดมานั้นพระพุทธศาสนาในเมืองเชียงใหม่กำลังเจริญรุ่งเรืองมาก มีพระสงฆ์ทั้งนิกายพื้นเมืองดั้งเดิมแบบรามัญวงศ์ และแบบลังกาวงศ์(นิกายสิงหล)

^{๒๖} พัฒน์ เพ็งผล, ประวัติวรรณคดีบาลี, หน้า ๓๐ – ๓๒.

มีพระสงฆ์ผู้แตกฉานในพระไตรปิฎกเป็นจำนวนมากถึงกับสามารถกระทำการสังคายนาชำระพระธรรมวินัย ที่วัดมหาโพธาราม เมื่อ พ.ศ. ๒๐๒๐ ในพระอุปถัมภ์ของพระเจ้าติโลกราช ท่านได้บรรพชาเป็นสามเณรเมื่ออายุ ๑๓ ปี แล้วศึกษาพระธรรมวินัยอย่างแตกฉาน ขณะนั้น พระสงฆ์ในภิกขุสงฆ์เป็นที่ขึ้นชื่อในด้านความรู้ความสามารถ ท่านจึงไปเรียนหนังสือในสำนักของพระพุทธรังษี ซึ่งเป็นพระในภิกขุสงฆ์และอยู่ต่างประเทศ เมื่อกลับมาเมืองเชียงใหม่ก็เป็นสมัยพระเมืองแก้วและพระเมืองแก้วได้ทรงแต่งตั้งให้ท่านเป็น “พระสิริมังคลาจารย์” ตามฉายาเดิมของท่าน และทรงแต่งตั้งให้เป็นเจ้าอาวาสวัดมหาโพธาราม ต่อมาท่านได้ย้ายไปเป็นเจ้าอาวาสและอยู่ประจำวัดสวนขวัญซึ่งตั้งอยู่ทางทิศใต้จากตัวเมืองเชียงใหม่ไปประมาณ ๔ กิโลเมตร และท่านเคยไปศึกษาที่ลังกาและเคยเป็นอาจารย์ของพระเมืองเกษเกล้า จนกระทั่งมรณภาพ เมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๘ - ๒๐๗๘ ในสมัยพระเมืองเกษเกล้า ส่วนตำนานบางฉบับกล่าวว่า บิดาของท่านเป็นพ่อค้าช้างนั้นอาจจะเป็นเรื่องที่ผูกขึ้นมาใหม่เพราะวัดตำหนักสร้างขึ้นสมัยพระเจ้ากาวิละ

หลังจากพระสิริมังคลาจารย์มรณภาพไปแล้ว ประมาณ ๓๐๐ ปี วัดนี้สร้างทับลงไปบนซากเดิมของวัดสวนขวัญ และที่วัดตำหนักก็มีกุบช้างซึ่งไม่ทราบว่าเป็นของใคร จึงได้ผูกเรื่องให้เป็นของพระสิริมังคลาจารย์ว่ามีบิดาเป็นพ่อค้าช้าง เวลาที่ท่านจะเข้าเมืองเชียงใหม่ก็จะขี่ช้างเข้าไป ซึ่งตามพระวินัยแล้วมีข้อห้ามมิให้พระภิกษุใช้ยานพาหนะที่เคลื่อนได้ด้วยแรงคนหรือแรงสัตว์ ซึ่งพระสิริมังคลาจารย์เป็นพระภิกษุผู้ทรงพระธรรมวินัย คงจะไม่ขี่ช้างเป็นแน่ อีกตำนานหนึ่งกล่าวว่า พระสิริมังคลาจารย์เป็นเชื้อสายราชวงศ์พ่อขุนเม็งราย ไม่ต้องการยุ่งเกี่ยวกับราชสมบัติ จึงออกบวชนั้นน่าจะเป็นการเขียนขึ้นเพื่อยกย่องสรรเสริญพระสิริมังคลาจารย์มากกว่า

(๔) เนื้อหาโดยย่อ

วรรณกรรมมังคลัตถทีปนี้เป็นเรื่องราวที่ประกอบด้วยเนื้อหาเกี่ยวกับมงคล ๓๘ ประการ โดยแต่ละมงคลนั้นนอกจากจะอธิบายคาถาแล้ว ยังมีชาดกประกอบเนื้อเรื่องอีกด้วย เนื้อหาของมังคลัตถทีปนี้เป็นเรื่องราวเกิดขึ้น เมื่อประมาณ ๒๖ ศตวรรษมาแล้ว ประชาชนชาวชมพูทวีปได้เลื่อมใสและอภิปรายถึงเรื่องราวต่าง ๆ ที่เป็นมงคลกัน ปัญหาเรื่องมงคลจึงมีการวิพากษ์วิจารณ์กันแผ่ขยายไปทั่วชมพูทวีปปัญหาเรื่องมงคลตกค้างยึดเยื้อมาถึง ๑๒ ปี ก็ยังหาข้อยุติไม่ได้ เมื่อเวลา ๑๒ ปี ผ่านไปได้ มีเสียงพูดกันว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า จักตรัสมงคล คราวนั้นได้มีเทพบุตรนำปัญหาเรื่องมงคลเข้าเฝ้า

ทูลถามพระพุทธเจ้า ในขณะที่ประทับอยู่ที่พระเชตวันมหาวิหารใกล้เมืองสาวัตถี พระพุทธองค์จึงทรงตรัสว่า สิ่งที่เป็นมงคลนั้นมี ๓๘ ประการ ดังนี้^{๒๗}

๑. ไม่คบคนพาล (อเสวนา จ พาลานํ) คนพาล ได้แก่ คนคิดชั่ว กระทำชั่ว พูดชั่ว
๒. คบบัณฑิต (ปณฺธิตานญฺจ เสวนา) บัณฑิต คือ บุคคลที่คิดพูดและทำในทางที่ดี แสดงออกในลักษณะที่เป็นประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่น
๓. บุชาคนผู้ควรบูชา (ปุชา จ ปุชนียานํ) คำว่า บุชา หมายถึง การแสดงความเคารพ นบนอบ เคารพทูล ซึ่งอาจแสดงออกทางกาย ทางวาจาหรือทางใจด้วยลักษณะของการแสดงความเคารพ
๔. อยู่ในประเทศอันสมควร (ปฏฺฐิตุสฺสวาส) ประเทศที่สมควร อาจจัด เป็นได้ ดังนี้ เช่น ประเทศที่มีพระพุทธศาสนา คือ ถิ่นหรือสถานที่ที่มีพระพุทธศาสนาปรากฏอยู่ มีการศึกษาในหลักธรรมทางศาสนา เพื่อให้ประชาชนมีความรู้ความเข้าใจในข้อที่ควรละและข้อที่ควรประพฤติ
๕. มีบุญทำไว้ในปรangk่อน (ปุพฺเพ จ กตปุญฺญตา) คำว่า “บุญ” โดยส่วนเหตุ หมายถึง การกระทำอันใดก็ตามที่บุคคลมีเจตนากระทำลงไปแล้ว มีลักษณะขจัดกิเลสให้เบาบางลงไป คำว่า “บุญ” โดยส่วนผล คือ หลังจากกระทำลงไปแล้ว ย่อมมีความสุขกายสบายใจเป็นผล เป็นต้น
๖. ตั้งตนไว้ชอบ (อตฺตสมฺมาปณฺธิ จ) ตนในที่นี้ หมายถึง ร่างกายและจิตใจบางที่ก็เรียกว่าชีวิต ร่างกาย คำว่าตั้งตนไว้ชอบนั้น หมายถึง ประพฤติดี ด้วยกาย วาจา ใจ จึงจะเป็นการตั้งตนที่ชอบ
๗. เป็นพหูสูตร (พาหุสฺสจฺจนฺจ) การศึกษานั้น หมายถึง การเรียนรู้ การทำความเข้าใจ การค้นคว้า การพินิจพิจารณา เกิดขึ้นมาจากการฟัง การสอบถาม การสนทนา หรือการค้นคว้าจากตำรา เป็นต้น สิ่งที่คุณจะต้องเรียนรู้ นั้น มีทั้งวิชาการทางโลก และการเรียนรู้ในทางศาสนา
๘. มีศิลปะ (สิปฺปญฺจ) ศิลปะ นั้น หมายถึง ความเป็นผู้ฉลาดในวิชาชีพต่าง ๆ ที่คุณหัด จะต้องใช้เป็นเครื่องมือในการดำรงชีวิตของตน ในการสร้างฐานะความมั่นคงของครอบครัว
๙. มีวินัยดี (วินโย จ สฺสฺสิกฺโข) ที่ได้ชื่อว่าวินัย เพราะว่ามีวินัยต่าง ๆ เช่น ศีลที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ก็มีศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ หรือศีล ๒๒๗ มินัยพิเศษ คือ มีลักษณะที่ขัดเกลากิเลสหรือมรยาตของบุคคลให้มีความละเอียดประณีตขึ้นไปตามลำดับ
๑๐. มีวาจาเป็นสุภาสิต (สุภาสิตา จ ยา วาจา) วาจา หมายถึง การเปล่ง หรือการพูดของบุคคลที่แสดงออกมาให้บุคคลอื่นทราบถึงความประสงค์และเรื่องที่ต้องการจะพูด แก่บุคคลผู้นั้น เรื่องของวาจาเป็นเรื่องที่มีความสำคัญ

^{๒๗} พระธรรมโกศาจารย์ (หลวงปู่พุทธทาส), มงคลชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๕-๑๕.

๑๑. เลี้ยงดูบิดามารดา (มาตาปิตุอุปัฏฐาน) มารดาบิดานั้นทางพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นบุคคลแรก เป็นพระพรหม เป็นผู้ให้ชีวิตแก่บุตร คือ ท่านเลี้ยงมาแล้วต้องเลี้ยงท่านตอบ ช่วยเหลือในกิจการงานต่าง ๆ ของท่านเท่าที่ตนจะช่วยให้ ดำรงตนให้เหมาะสมที่จะรักษาและดำรงวงศ์สกุลเอาไว้ ประพฤติตนให้เป็นผู้เหมาะสมในการที่จะรับมรดก เมื่อมารดาบิดาล่วงลับไปแล้วอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลไปให้

๑๒. เลี้ยงดูบุตร (ปุตตสงคโห) บุตรธิดานั้น ย่อมเป็นที่ปรารถนาของผู้ที่ เป็นมารดาบิดา การเลี้ยงดูบุตรธิดาเป็นภาระหน้าที่ของผู้เป็นมารดาบิดา พระพุทธเจ้า ทรงกำหนดหน้าที่ที่มารดาบิดาจะพึงแสดงออกต่อผู้เป็นบุตรธิดาของตนไว้ ดังนี้ ๑. ห้ามไม่ให้บุตรกระทำความชั่ว ๒. ให้ประพฤติกะทำความดี ๓. ให้ศึกษาศิลปวิทยาที่ควรแก่การศึกษา เพื่อเป็นหลักในการดำรงชีพของบุตรธิดา ๔. จัดการตกแต่งให้มีครอบครัวเป็นหลักฐาน ๕. มอบทรัพย์สมบัติให้ในสมัยที่ควรจะมีให้

๑๓. เลี้ยงดูภรรยา (ทารสส สงคโห) ภรรยา หมายถึง ผู้ที่สามีพึงเลี้ยงดู โดยปกติแล้วผู้ที่เป็นภรรยานั้น เป็นคนนอกไม่ได้เกี่ยวข้องกันมาก่อน แต่เกิดความรักความชอบพอก็มีการแต่งงานกัน สามีภรรยาจะต้องอยู่กันด้วยความสำนึกในหน้าที่ด้วยความรักเข้าใจ และเห็นใจซึ่งกันและกัน รู้จักผ่อนปรนสันทวยกัน

๑๔. ทำงานไม่อากุล (อนากุลา จ กมนนตา) ไม่อากุล คือ การงานที่ไม่คั่งค้าง งานที่ไม่คั่งค้าง หมายถึง คนนั้นมีภาระหน้าที่ที่ตนจะต้องกระทำในฐานะต่างๆ งานทุกอย่างที่บุคคลกระทำลงไปจะต้องมีลักษณะที่ไม่อากุล คือผู้ปฏิบัติงานจะต้องทำการงานที่ตั้งใจว่าจะทำให้สำเร็จ

๑๕. บำเพ็ญทาน (ทานญจ) ทาน หมายถึง จาคะเจตนาที่จะบริจาค ซึ่งเกิดขึ้นภายในจิตใจของบุคคล และอาจจะหมายถึง วิริติ คือ จิตคิดจะงดเว้นจากการกระทำความชั่ว ให้อภัยแก่บุคคลอื่น หมายถึง สถานที่ที่บริจาคตานและหมายถึงวัตถุซึ่งบุคคลนำไปบริจาคตานซึ่งเรียกว่า ไทยทาน มีข้าว น้ำ เป็นต้น ก็ได้

๑๖. ประพฤติธรรม (ธมฺมจริยา) ธรรม ในที่นี้หมายถึง ความดี ซึ่งมีลักษณะขจัดความชั่วให้ออกไปจากจิตใจ และนำจิตใจให้ห่างจากความชั่วในระดับต่าง ๆ จนถึงบุคคลผู้นั้น ได้ประสบความสงบทั้งทางกายและทางจิตใจ อันเป็นความสงบจากอกุศลและบาปธรรมทั้งมวล

๑๗. สงเคราะห์ญาติ (ญาติกานญจ) ญาติ คือ บุคคลที่เกี่ยวข้องกันทางสายโลหิต ประการหนึ่ง ซึ่งท่านเรียกว่า ๗ ชั่วโคตร คือจากข้างบน ได้แก่ ระดับ ปู่ ย่า ตา ยาย ลุง ป้า น้า อา ที่ระดับล่าง คือ ระดับของน้อง ลูก หลาน เหลน และแม้จะยิ่งไปกว่านั้น ซึ่งเกี่ยวข้องกันในฐานะญาติ

ท่านก็ถือว่าเป็นญาติ ในที่นี้ ญาติอีกประการหนึ่ง ได้แก่ ญาติซึ่งเกิดจากการคุ้นเคยกัน การสงเคราะห์ อนุเคราะห์ช่วยเหลือกัน

๑๘. **ทำงานที่ไม่มีโทษ (อนวชานี กมมานิ)** การจะตัดสินว่างานมีโทษหรือไม่มีโทษนั้น อยู่ที่ว่าการทำงานใดก็ตามที่ทำไปแล้ว ทำตนให้เดือดร้อนทำบุคคลอื่นให้เดือดร้อนหรือเดือดร้อนทั้งตน และบุคคลอื่น การงานนั้นเรียกว่าการงานมีโทษ

๑๙. **งดเว้นจากบาป (อารตี วิรตี ปาปา)** บาป หมายถึง สิ่งที่เป็นความชั่ว เป็นความ เส่ร้ายหมอง เมื่อบุคคลคิดสิ่งใดก็ตาม หากคิดแล้วมีความเส่ร้ายหมอง กระทำออกไปพูดออกไป มีการ เบียดเบียนประทุษร้ายบุคคลอื่น การกระทำนั้นการพูดนั้นการคิดนั้นถือว่าเป็นบาป เช่นการฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ การประทุษผิดในกาม การพูดเท็จเป็นต้น สิ่งเหล่านี้เมื่อบุคคลกระทำลงไปแล้ว มีลักษณะ เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น

๒๐. **สำรวจจากการตึมน้ำเมา (มชชปานา จ สลยโม)** น้ำเมา คือ สิ่งที่มีแอลกอฮอล์ ทุกชนิด จะมากหรือน้อยก็ตามจัดเป็นน้ำเมา น้ำเมาในบาลีท่านแสดงไว้ได้แก่พวกสุรา ๕ อย่าง คือ ๑. สุราที่เกิดจากแป้ง ๒. สุราที่เกิดจากข้าวสุก ๓. สุราที่เกิดจากขนม ๔. สุราที่ใส่เชื้อ ๕. สุราที่ผสม เครื่องปรุง อีกประการหนึ่ง คือเมรัย ได้แก่ น้ำหวานจากดอกไม้ น้ำหวานจากน้ำดองผลไม้ น้ำดอง น้ำอ้อย น้ำดองผสมหรือว่าน้ำดอง ดอกไม้ เป็นต้น

๒๑. **ไม่ประมาทในธรรม (อปุปมาโท จ ธมเมสุ)** คือ การที่บุคคลมีสติระลึกรู้ในการกระทำ พูด คิดไม่ให้เกิดความผิดพลาดขึ้น ความไม่ประมาท อาจจะแสดงออกด้วยความไม่ประมาท ในการ ละกายทุจริต ประพฤติกายสุจริต ละวจีทุจริต ประพฤติวจีสุจริต ละมโนทุจริต ประพฤติมโนสุจริต ละความเห็นผิด ทำความเห็นให้ถูกต้อง

๒๒. **มีความสัมมาคารวะ (คารโว จ)** คือ การกระทำให้นึกได้แก่ การยกย่องเทิดทูนบุคคล ผู้นั้นในฐานะที่สูงกว่าตน แสดงออกมาด้วยการอ่อนน้อม การเคารพ การสักการะต่อสิ่งที่ควรเคารพ และบุคคลผู้ควรแก่การเคารพ เช่น ความเคารพในพระพุทธเจ้า ความเคารพในพระธรรม ความเคารพ ในพระสงฆ์

๒๓. **มีความถ่อมตน (นิวาโต จ)** ได้แก่ ความเป็นผู้ไม่ถือตัว ไม่ยกตนข่มท่าน เป็นลักษณะ ของการประพฤติ อ่อนน้อมถ่อมตนต่อผู้ใหญ่ไม่มีการกระด้างทั้งทางกาย ทั้งทางวาจา และแม้แต่ ความรู้สึกดูถูก ดูหมิ่น

๒๔. มีความสันโดษ (สนฺตุฎฺฐิ จ) คือความเป็นผู้ยินดีในปัจจุบัน ทั้งหลายตามที่ตนมีและตามที่ได้ตนได้ ความยินดีเหล่านี้ มีลักษณะเป็น ๓ ประการ คือ ๑. ยถาลภสันโดษ ยินดีตามที่ได้มา ๒. ยถาพลสันโดษ ยินดีตามที่ได้ตนได้ใช้กำลังความเพียรพยายามไปแล้วได้มา ๓. ยถาสารูปสันโดษ ยินดีตามสมควรแก่สิ่งแก่ฐานะ แก่กาลนั้น ๆ

๒๕. มีความกตัญญู (กตญฺญตา) คือรู้อุปการะอันบุคคลอื่นกระทำแล้ว ประกอบด้วย ๑. รู้อุปการะที่บุคคลอื่นกระทำแล้วแก่ตนจะมากหรือน้อยก็ตามการกระทำนั้นเป็นอุปการะแก่ตน ๒. แสดงออกมาในลักษณะความสำนึกคุณ พร้อมทั้งจะตอบแทนและตอบแทนคุณความดีของท่านเหล่านั้นได้

๒๖. พังธรรมตามกาลอันสมควร (กาเลน ธมฺมสุสวณฺ) คือการฟังธรรมในกาลที่มีการแสดงธรรม มีการสอนธรรม มีการบรรยายธรรม การฟังธรรมในขณะที่จิตของตนต้องการอาหาร คือธรรมเข้าไปหล่อเลี้ยง เข้าไปประจักษ์ความฟุ้งซ่านเป็นต้น การฟังธรรมตามกาลจึงจัดเป็นอุดมมงคลอีกประการหนึ่ง

๒๗. มีความอดทน (ขณฺตี จ) คือจิตใจที่ไม่หวั่นไหวต่อสิ่งต่าง ๆ ซึ่งบังเกิด ขึ้นในชีวิตของตน

๒๘. เป็นคนว่าง่ายสอนง่าย (โสวจสฺสตา) คือมีความเกี่ยวข้องกันกับบุคคล ซึ่งมีทั้งผู้น้อยและผู้ใหญ่ บุคคลที่เป็นผู้น้อยจะต้องมีลักษณะอย่างหนึ่ง คือ ความเป็นผู้ว่าง่ายยินดีที่จะรับฟังคำตักเตือน พร่ำสอนชี้แนะ แม้แต่คำดุคำของท่านผู้ใหญ่ซึ่งพูดไป กระทำไปด้วยความเมตตาและหวังดีเป็นที่ตั้ง

๒๙. พบปะสมณะ (สมณานญจ ทสฺสนิ) สมณะ แปลว่า ผู้สงบ โดยตรงหมายถึง นักบวช โดยอ้อม หมายถึง ผู้สงบจากบาปธรรมมีกายสงบ มีจิตใจที่สงบ การพบเห็นสมณะ ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติตรง ปฏิบัติเพื่อขัดเกลา และปฏิบัติสมควรในลักษณะนี้ ย่อมเป็นมงคล

๓๐. สนทนาธรรมตามกาล (กาเลน ธมฺมสากัจฉา) ธรรมที่บุคคลศึกษามานั้นมีบางเรื่องซึ่งตนเข้าใจยังไม่ชัดเจนหรือเข้าใจแล้วปรารภนาอรรถกว้างขวางยิ่งขึ้น เรื่องเหล่านี้จะเกิดขึ้นได้ ถ้าหากมีการสนทนาสอบถามเทียบเคียงความรู้ความเข้าใจกัน การสนทนาธรรมนั้น ในด้านของวาจาก็เป็นวชิสุจจริตในด้านของใจก็เป็นมโนสุจจริต

๓๑. บำเพ็ญตบะ (ตโป จ) ตบะ เป็นลักษณะของความเพียรประการหนึ่ง แต่เป็นความเพียรที่เอาจริงเอาจัง มุ่งหวังผลสำเร็จอย่างเด็ดเดี่ยวและรวดเร็ว การบำเพ็ญบุญ มีลักษณะขจัดกิเลสให้เบาบางลงไป ท่านจึงถือว่าเป็นตบะ คือ ความเพียรเครื่องเผาบาปเผากิเลสให้เร่าร้อน

๓๒. ประพฤติพรหมจรรย์ (พรหมจริยา จ) พรหมจรรย์ แปลว่า ความประพฤติประเสริฐ การประพฤติเพื่อทำตนให้เป็นผู้ประเสริฐ หรือการประพฤติดังพรหม ผู้ประพฤติพรหมจรรย์นั้น ต้องประกอบด้วยคุณธรรม ๑๐ ประการ เช่น ทาน การบริจาควัตถุสิ่งของของตนแก่คนที่ควรให้ด้วยเจตนาที่เสียสละ เป็นต้น

๓๓. เห็นอริยสัจ (อริยสัจจानทสน) อริยสัจ แปลว่าของจริงอันทำให้บุคคลสำเร็จเป็นพระอริยเจ้า หรือของจริงอย่างแท้จริง อริยสัจแบ่งออกเป็น ๔ ประการ คือ (๑) ทุกข์ (๒) สมุทัย (๓) นิโรธ (๔) มรรค

๓๔. ทำให้แจ้งพระนิพพาน (นิพพานสัจฉิกิริยา จ) นิพพาน หมายถึง จิตที่ออกจากเครื่องร้อยรัด คือ ตัณหา หมายถึง การดับซึ่งเพลิงกิเลสและเพลิงทุกข์ นิพพานแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ (๑) สอุปาทิเสสนิพพาน ดับกิเลสยังมีเบญจขันธ์อยู่ (๒) อนุปาทิเสสนิพพาน ดับทั้งกิเลสและเบญจขันธ์

๓๕. จิตไม่หวั่นไหวในโลกธรรม (จิตต ยสส น กมปติ) ธรรมดาจิตใจของบุคคลนั้น ย่อมมีความโน้มเอียงไปตามอำนาจของกิเลสที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ๆ เช่น หวั่นไหวในเรื่อง ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข และเสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทา ทุกข์ เกิดขึ้นในชีวิตของคนทุกคน ถ้าจิตจะไม่หวั่นไหวได้นั้นจะเกิดขึ้นได้แก่บุคคลผู้รู้เท่าทันต่อโลกธรรมทั้ง ๘ ประการ

๓๖. จิตไม่เศร้าโศก (อโศก) คือ จิตที่ไม่แสดงอาการเดือดร้อนหวั่นไหวทุกข์ทรมานเพราะการเก็บสิ่งที่ไม่ดีมาคิด ด้วยอำนาจของความโลภบ้าง ด้วยอำนาจของความโกรธบ้าง ด้วยอำนาจของความหลงบ้าง จิตใจลักษณะนี้มีในบุคคลใด บุคคลผู้นั้น ย่อมไม่เศร้าโศก

๓๗. จิตไม่กำหนัด (วิรช) คำว่า “จิต” ในที่นี้เป็นจิตที่ผ่านการบรรลุเห็นแจ้งอริยสัจ ๔ มาแล้วทั้งนั้น แต่ในที่ทั่วไปจะพบว่า จิตของบุคคลใดก็ตามในขณะใดที่ไม่ถูกกิเลสกลุ้มรุม ในขณะนั้น จะมีความสงบโปร่งสบาย แต่ถ้าหากว่าถูกกิเลสเข้ากลุ้มรุมจะเกิดความขุ่นมัวเศร้าหมอง เป็นต้น

๓๘. จิตหลุดพ้น (เขม) คือจิตในขณะนั้นไม่ได้ถูกรังรัดไว้ด้วยเครื่องผูกคือ โยคะบ้างถูกผูกไว้ด้วยกามคุณทั้ง ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสบ้าง ไม่ถูกผูกพันไว้ด้วยภพ ต่างด้วยกามภพ รูปภพ และ อรูปภพบ้าง หรือไม่ถูกผูกไว้ด้วยทวิญญูความคิดเห็นอย่างใดอย่างหนึ่ง จิตในลักษณะนี้ย่อมเป็นจิตที่มีความรู้แจ่มแจ้งและแทงตลอดในอริยสัจ ๔

(๕) วัตถุประสงค์

วรรณกรรมมังคลัตถปิณีที่ พระสิริมงคลอาจารย์ได้รจนาขึ้นมานั้น สืบเนื่องจากท่านมีชีวิตอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๐ เป็นยุคที่พระพุทธศาสนาในล้านมีความเจริญรุ่งเรืองมาก อีกทั้งมีพระเถระ

นักปราชญ์ราชบัณฑิตผู้แตกฉานในพระธรรมวินัยมากมาย และมีการรจนาวรรณกรรมขึ้นหลายเรื่อง ด้วยความเป็นผู้แตกฉานในพระไตรปิฎก จึงได้รจนาเรื่องมัจฉัตถกปิณีสขึ้น เพื่อต้องการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในลักษณะของคัมภีร์ เพื่อให้เข้าถึงผู้ที่ต้องการจะศึกษาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาให้มากที่สุด และเพื่อเป็นการเรียนรู้รูปแบบการรจนาวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา เป็นสำคัญ

(๖) คุณค่าของวรรณกรรม

วรรณกรรมมัจฉัตถกปิณีส เป็นวรรณกรรมชิ้นเอกที่มีชื่อเสียงยิ่งของพระสิริมังคลาจารย์ ท่านได้อธิบายถึงความหมายของมัจฉัตถกปิณีสมาจากพระสูตรโดยละเอียดด้วยภาษาบาลีอันไพเราะสละสลวย และนำเรื่องคัมภีร์และชาดกอื่น ๆ มาอธิบายประกอบมัจฉัตถกปิณีส คัมภีร์นี้ได้มีการแปลเป็นภาษาไทย ความยาวถึง ๘๙๓ หน้า และมีการพิมพ์เผยแพร่ครั้งแล้วครั้งเล่า คัมภีร์นี้ก่อให้เกิดคุณค่าหลาย ๆ ประการด้วยกัน พอจะสรุปคุณค่าของมัจฉัตถกปิณีส ได้ดังนี้

๑. คุณค่าทางศาสนา วรรณกรรมมัจฉัตถกปิณีส เป็นคัมภีร์ที่สำคัญของพระพุทธศาสนา ที่สืบทอดมาถึงปัจจุบัน มีการอธิบายความในมัจฉัตถกปิณีส โดยมีที่มาปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกอยู่ ๒ แห่งด้วยกัน คือ ในขุททกปาฐะ ขุททกนิกายและในทิวรรค สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มอรรกถา ชื่อ ปรมัตถโชติกา ซึ่งพระพุทธโฆสะเป็นผู้รจนาไว้ อันเป็นพระสูตรที่แสดงถึงการปฏิบัติที่เป็นมัจฉ ๓๘ ประการ คัมภีร์มัจฉัตถกปิณีสรจนาด้วยภาษาบาลีล้วน ปัจจุบันคัมภีร์นี้เป็นภาษาบาลีพิมพ์ด้วยอักษรไทย แบ่งออกเป็น ๒ ภาค คือ ปฐโม ภาค (ภาคที่ ๑) และทุติโย ภาค (ภาคที่ ๒) โดยมีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงชำระ และสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (เจริญ ญาณวโรธร)

๒. คุณค่าทางวรรณคดี วรรณกรรมมัจฉัตถกปิณีสถือว่าเป็นวรรณกรรม หรือวรรณคดีชั้นยอดที่พระสิริมังคลาจารย์ได้รจนาขึ้น ลักษณะการแต่งคัมภีร์นี้ เป็นแบบร้อยแก้วผสมด้วยคาถาสำหรับร้อยแก้วนั้นเป็นการอธิบายความหมายของศัพท์ในคาถาหนึ่งๆ ให้เข้าใจง่าย เช่น อเสวนาติ อภิขณา แปลว่าคำว่า อเสวนา ได้แก่ การไม่คบ เป็นต้น แล้วอธิบายความหมายของมัจฉแต่ละข้ออย่างละเอียด พร้อมทั้งยกอุทาหรณ์มีนิตานประกอบ นิตานมีทั้งนิตานในสมัยพระโคตมพุทธเจ้า และนิตานชาดก อ้างถึงพระพุทธเจ้าในอดีต มีคาถาประกอบนิตานเรื่องนั้น ๆ ใช้คำง่ายที่คนทั่วไปเข้าใจได้ การแต่งประโยคก็ใช้ประโยคง่าย ๆ อ่านแล้วเข้าใจ ความหมายในประโยคทันที มีการแสดงหลักฐานการอ้างอิง ว่าข้อความนี้มาจากคัมภีร์เล่มไหน สูตรอะไร ว่าอย่างไร แล้วยกข้อความนั้นมาด้วย ทำให้ผู้อ่านทราบที่มาของข้อความนั้น ๆ ได้ทุกแห่ง นักปราชญ์ฝ่ายบาลีทั้งหลายต่างก็ยกย่องสรรเสริญ

คัมภีร์เล่มนี้ว่า แต่งได้ดีที่สุด ผู้รจนามีความรู้ และเชี่ยวชาญภาษาบาลีในพระไตรปิฎก และอรรถกถา เป็นอย่างยิ่ง ไม่แพ้พระอรรถกถาจารย์รูปอื่น ๆ คัมภีร์มังคลัตถทีปนี เป็นคัมภีร์ตัวอย่างที่อธิบายธรรมะ ให้เข้าใจง่าย ผู้อ่าน ๆ แล้วสนุกสนานเพลิดเพลินในรสของพระธรรม มีนิทานที่ผู้รจนานำมาประกอบได้ เหมาะสมกลมกลืนกับหัวข้อธรรมนั้น ๆ คัมภีร์เล่มนี้นับว่าเป็นวิทยานิพนธ์ชั้นบรมครู เป็นแบบอย่างในการท้าวิจัยในปัจจุบัน เพราะมีการอ้างอิงที่ไปที่มาของเรื่องอย่างละเอียด ถือว่ามีคุณค่าทางวรรณกรรมสูง ซึ่งนักศึกษาที่เรียนรู้ประวัติวรรณคดี โดยเฉพาะวรรณคดีบาลีจะต้องรู้และเข้าใจ

๓. **คุณค่าทางวิถีชีวิต** เรื่องราวหรือว่าเนื้อหาสาระของวรรณกรรมมังคลัตถทีปนี เป็นเรื่องของแนวทางการดำเนินชีวิตของผู้คนที่ต้องการความเป็นมงคล ดำเนินชีวิตอย่างมีความสุข ซึ่งประกอบด้วยมงคล ๓๘ ประการ เป็นขอบเขตของการดำเนินชีวิตมิให้ผิดพลาด ถ้าหากบุคคลในชุมชน สังคม และประเทศชาติต่างก็ปฏิบัติตามหลักมงคลสูตรนี้ สังคม ชุมชน ก็อยู่อย่างสันติสุข ประเทศชาติก็จะเจริญเต็มไปด้วยผู้คนที่มีความดีและจริยธรรม เช่น มงคลข้อที่ ๑ อเสวนา จ พาลานํ (การไม่คบคนพาล) คนพาลนั้นมีลักษณะคือ ชอบคิด พุด และทำ แต่สิ่งที่ไม่ดี ไม่มีประโยชน์ การคบคนพาลก่อให้เกิดโทษ ดังนี้

- ๑) ทำให้ขาดจากประโยชน์ตนประโยชน์คนอื่น ขาดจากประโยชน์โลกนี้และโลกหน้า
- ๒) ทำให้ประพฤติชั่วทางกาย วาจา และใจ
- ๓) ทำให้เสียชื่อเสียง
- ๔) ไม่มีใครนับถือ
- ๕) ทำให้คนเกลียดชัง
- ๖) ทำให้หมดความงามภายใน หมดความเป็นสิริมงคล
- ๗) ทำลายวงศ์ตระกูลตนเอง
- ๘) ไปอบายภูมิ

เมื่อไม่คบคนพาลแล้ว เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต ซึ่งถือว่ามีคุณค่าต่อวิถีชีวิตที่งดงามต่อไป

๔. **คุณค่าทางภาษา** วรรณกรรมมังคลัตถทีปนี ถือว่าเป็นคัมภีร์ที่มีคุณค่าทางภาษาอย่างสูง โดยเฉพาะภาษาบาลี พระสิริมังคลาจารย์ได้รจนาคัมภีร์นี้ เป็นแบบร้อยแก้วผสมด้วยคาถา การแต่งประโยคก็ใช้ประโยคง่าย ๆ ไม่ยากจนเกินไป ทำให้ผู้ที่ต้องการศึกษาอ่านแล้วเข้าใจในประโยคนั้นทันที เพราะท่านเป็นผู้เชี่ยวชาญในพระไตรปิฎกและอรรถกถาอย่างยิ่ง อีกทั้งคัมภีร์นี้ยังเป็นหลักสูตรในการ

จัดการศึกษาภาษาบาลีของคณะสงฆ์ไทย ให้พระภิกษุ สามเณรได้ใช้เรียนชั้นเปรียญธรรม ๔ และ ๕ ประโยค อีกด้วย ภาษาที่ท่านใช้และลักษณะการแต่งคัมภีร์เป็นการอธิบายธรรมะให้เข้าใจง่าย คนอ่านก็เพลินเพลินสนุกสนานไปกับเนื้อเรื่องและหลักธรรมในแต่ละข้อนิทานชาดกที่ยกมาก็สอดคล้องกับธรรมะ มังคลัตถที่ปนีนี้จึงมีคุณค่าทางด้านภาษานานัปประการ จึงถือได้ว่าเป็นแบบอย่างสำหรับการศึกษา การเรียบเรียงและการแต่งหนังสือโดยเฉพาะภาษาบาลีได้เป็นอย่างดี

อิทธิพลของวรรณกรรม

๑) ด้านเศรษฐกิจ วรรณกรรมมังคลัตถที่ปนี ตามที่ทราบแล้วว่าเป็นคัมภีร์ที่อธิบายความของมงคลสูตร ๓๘ ประการ ถ้าหากจะกล่าวถึงคัมภีร์นี้เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจโดยตรงแล้ว คัมภีร์นี้ไม่เกี่ยวข้องโดยตรงทีเดียวแต่เกี่ยวข้องทางอ้อมเพราะเศรษฐกิจนั้นคือการกินดี อยู่ดีของคนในสังคมและประเทศชาติ ประกอบสัมมาชีพ ไม่เบียดเบียนคนอื่น ทำงานที่สุจริต เศรษฐกิจก็ดี ประเทศชาติก็เจริญ ยกตัวอย่างเช่น มงคลข้อที่ ๑๘ คือ การทำงานที่ไม่มีโทษ (อนวชฺชานิ กมฺมานิ) คือการทำงานในการเลี้ยงชีพเป็นการทำงานที่สุจริต การทำงานที่มีโทษก็จะทำให้เศรษฐกิจแย่ คนในสังคมก็เดือดร้อน ไม่มีการอยู่ดี กินดี อย่างนี้ประเทศชาติก็ไม่เจริญ เป็นต้น

๒) ด้านการเมืองการปกครอง อิทธิพลของวรรณกรรมมังคลัตถที่ปนีที่มีต่อการเมืองการปกครอง ก็คงจะเป็นเช่นเดียวกับ ที่มีต่อเศรษฐกิจเพราะไม่มีผลทางตรงเลยทีเดียว แต่มีในทางอ้อมเพราะไม่ใช่หลักในการนำไปใช้บริหารบ้านเมือง แต่เป็นหลักในการนำไปประพฤติปฏิบัติของคนในชุมชน สังคม และประเทศชาติ ดังเช่นมงคลข้อที่ ๖ ตั้งตนไว้ชอบ (อตฺตสมฺมาปณฺธิ จ) คำว่าตนในที่นี้ หมายถึงร่างกายและจิตใจ คำว่าตั้งตนไว้ชอบนั้น หมายถึง บุคคลผู้นั้น มีความดำริ หรือความคิดที่ถูกต้องเป็นสัมมาทิฐิ หรือถูกต้องตามทำนองคลองธรรม แม้ว่าตนจะเคยประพฤติทุจริตมาก่อน เมื่อกลับตัวได้ก็ตั้งตนไว้ในทางที่เป็นสุจริต คือ ประพฤติดี ด้วยกาย วาจา ใจ ผู้ที่จะบริหารบ้านเมือง ก็ต้องมีคุณธรรมข้อนี้ บ้านเมืองก็จะมีแต่ความเจริญ การบริหารประเทศก็จะดำเนินไปด้วยดี เพราะผู้นำมีการตั้งตนไว้ชอบ เจ้าหน้าที่ชั้นรองลงมาเมื่อเห็นเป็นตัวอย่างก็จะประพฤติตาม การโกงกินบ้านเมืองก็ไม่เกิดขึ้น ประเทศชาติก็มีสันติสุข เป็นต้น

๓) ด้านการศึกษา วรรณกรรมมังคลัตถที่ปนีมีอิทธิพลต่อการศึกษานั้น ถือว่ามีอิทธิพลมากอยู่ทีเดียว ดังจะมองเห็นได้อยู่ ๒ ประการด้วยกัน คือ ประการแรก มีผลต่อการจัดการศึกษา มังคลัตถที่ปนีที่พระสิริมังคลาจารย์ได้รจนาขึ้น ถือว่าเป็นคัมภีร์ชั้นยอดในทางพระพุทธศาสนาที่พระสงฆ์ของไทยได้แต่งขึ้นมามีคุณค่าต่อพระศาสนาโดยคณะสงฆ์ของไทยได้นำมาเป็นหลักสูตรการศึกษาภาษาบาลี

แก่พระภิกษุ สามเณรที่ศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลีได้ศึกษา และได้จัดพิมพ์เป็นหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์แผนกบาลี ใช้เรียนชั้นเปรียญธรรม ๔ ประโยค และหลักสูตรบาลีเปรียญธรรม ๕ ประโยค คัมภีร์นี้จึงมีคุณค่าทางศาสนาให้คณะสงฆ์ได้เรียนรู้และนำไปเผยแผ่แก่ศรัทธาประชาชนอีกมากมาย ผู้ที่ประสบผลสำเร็จในการศึกษาเล่าเรียนหาคำหลักธรรมในมงคลสูตรเช่นมงคลข้อที่ ๗ เป็นพหูสูตร (พาหุสัจจถ) การศึกษา คือ การเรียนรู้ การกระทำความเข้าใจ การค้นคว้า การวินิจฉัยพิจารณา ล้วนแล้วแต่เกิดขึ้นมาจากการฟัง การสอบถาม การสนทนา หรือการค้นคว้าจากตำรา หรือ มงคลข้อที่ ๘ มีศีลปะ (สิปปถ) คือ ความเป็นผู้ฉลาดในวิชาชีพต่างๆ อันเป็นเครื่องดำรงชีวิตมีอยู่ ๒ ประเภท คือ ศีลปะของนักบวช หรือ คฤหัสถ์จะต้องใช้เป็นเครื่องมือในการดำรงชีวิตของตน เพื่อให้เกิดความมั่นคงในการดำรงชีพได้อย่างดี

๔) ด้านสังคม วรรณกรรมมงคลัตถปิณีมีอิทธิพลต่อสังคมโดยตรงเพื่อให้สังคมมีความสงบสุขได้ ตัวอย่าง

๑. ด้านคติธรรมคำสอนในสังคม เช่น มงคลข้อที่ ๑๑ การเลี้ยงดูบิดามารดา (มาตาปิตุ-อุปัฏฐาน) มงคลข้อที่ ๑๒ เลี้ยงดูบุตร (บุตรสงคโ) บุตรธิดานั้น ย่อมเป็นที่ปรารถนาของผู้ที่เป็นมารดา บิดา การเลี้ยงดูบุตรธิดาเป็นภาระหน้าที่ของผู้เป็นมารดาบิดา หรือมงคลข้อที่ ๑๓ เลี้ยงดูภรรยา (ธารสงคโ) ภรรยา คือผู้ที่สามีพึงเลี้ยง เป็นต้น

๒. ด้านค่านิยมทางสังคม เช่น มงคลข้อที่ ๑๕ บำเพ็ญทาน (ทานถ) เป็นค่านิยมด้านความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ได้แก่ อามิสทาน การให้วัตถุสิ่งของของตนแก่บุคคลที่ควรให้ อาจจะเป็นการให้ในลักษณะสงเคราะห์กัน หรือให้ความช่วยเหลือผู้ที่เดือดร้อน ธรรมทาน การให้ธรรม ได้แก่ การให้วิชาความรู้ และการแนะนำสั่งสอนต่าง ๆ หรือ มงคลข้อที่ ๑๘ ทำงานที่ไม่มีโทษ (อนวชานิ กมมานิ) เป็นค่านิยมในด้านการประกอบอาชีพสุจริต เป็นต้น

๓. ด้านวัฒนธรรมประเพณี เช่นมงคลข้อที่ ๑ ไม่คบคนพาล (อเสวนา จ พาลาน) มงคลข้อที่ ๒ การคบบัณฑิต (ปณติตานถ เสวนา) เป็นความเชื่อด้านการคบเพื่อนการคบเพื่อนที่ดีถือว่าเป็นมงคล ข้อที่ ๓ บูชาคนผู้ควรบูชา (บูชา จ ปูชนียาน) เป็นการแสดงความเคารพ นบนอบ เทิดทูนเป็นวัฒนธรรมด้านความเชื่อยอมรับประสบการณ์ สุข ความเจริญ และด้านประเพณี เช่น ซึ่งอาจแสดงออกทางกาย ทางวาจาหรือทางใจด้วยลักษณะของการแสดงความเคารพ เช่น การไหว้ และการมุทิตา สักการะ จึงเกิดประเพณีสงฆ์น้ำดำหัว การถวายของให้ในวันสำคัญ หรือวันเทศกาลต่าง ๆ

(๗) ลักษณะการแต่ง

ลักษณะการแต่ง โดยมีการแต่งที่เป็นทั้งร้อยแก้วผสมด้วยคาถา และการอธิบายความหมายของข้อความในมงคลสูตรแต่ละข้ออย่างละเอียด ชัดเจน มีการยกนิทานชาดกมาประกอบ ทำให้อ่านแล้วเข้าใจได้ทันที เช่นการวางโครงสร้างการจัดลำดับเนื้อหา วิธีเขียน ภาษาที่ใช้เขียน การอ้างอิงตลอดทั้งการเปรียบเทียบมงคลในมงคลตถปิกับมงคลในพระไตรปิฎกซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๑) โครงสร้างและการจัดลำดับของเนื้อหา วรรณกรรมมงคลตถปินี้ ที่ท่านพระสิริมังคลาจารย์ได้รจนาขึ้นนั้น เป็นการอธิบายมงคลแต่ละข้ออย่างละเอียด โดยยกหัวข้อธรรมที่มีในพระไตรปิฎก มาตั้งเพื่ออธิบาย นำข้อมูลอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องมีทั้งนิทาน และนิทานชาดกมาอธิบายประกอบใช้คำง่าย ๆ ที่จะทำให้คนทั่วไปเข้าใจได้ หลักฐานการอ้างอิงท่านบอกที่มา ว่ามาจากคัมภีร์ไหน พระสูตรอะไร พร้อมทั้งยกข้อความนั้นมาด้วยเป็นลักษณะของการรจนาที่ให้ความสำคัญต่อเนื้อหาสาระ มีการเรียงลำดับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเรื่องราวของชาดกต่าง ๆ ทั้งคาถา และนิทานชาดกมีความสอดคล้องกัน เป็นเหตุเป็นผลกัน^{๒๔} เช่น มงคลข้อที่ ๒ การคบบัณฑิต (ปณฺธิตานญฺจ เสวนา) มีการยกนิทานชาดกมาประกอบรวม ๑๐ เรื่อง ด้วยกัน เช่น เรื่องนกแขกเต้า เรื่องช้างมพิหา

๒) วิธีเขียน และภาษาที่ใช้เขียน พระสิริมังคลาจารย์มีกลวิธีในการเขียนหรือกลวิธีในการใช้รูปแบบที่หลากหลาย มีทั้งการอ้างอิงที่มา มีการเลือกใช้รูปแบบและเนื้อหาให้เหมาะสมกัน เช่น มงคลข้อที่ ๓ การบูชาผู้ที่ควรบูชา (ปุชา จ ปุชฺชนียานํ) คาถากล่าวถึงการบูชาผู้ที่ควรบูชา ก็มีการยกนิทานที่มีรูปแบบที่มีลักษณะเนื้อหาเหมาะสมกับคาถานี้อ้างอิง ซึ่งประกอบไปด้วยนิทานชาดก เรื่องนายสุมนะช่างร้อยดอกไม้ เรื่องพรหมณ์จุฬะสาฎก เรื่องเทพธิดาโกสาคี เรื่องหญิงชานา เรื่องหญิง ๔ คน เรื่องหญิงชานารักษานาข้าวสาลี เรื่องสัญญาชวกมาณพ และเรื่องจัมมสาฎกปริพาชก เป็นต้น

นอกจากนั้นท่านยังใช้กลวิธีอื่นอีก ดังเช่น มีการใช้กลวิธีการชี้แนะแนวคิดห้ามมิให้กระทำสิ่งที่ไม่ดี^{๒๕} เช่น มงคลข้อที่ ๑๙ การงดเว้นจากบาป (อารตี วิรตี ปาปา) การงดเว้นจากบาป มีการยกนิทานเรื่อง จังกนอุบาสก เรื่องอุบาสกรักษาศีล เรื่องนางกุลธิดา และนางกาลิยักษิณี หรือมงคลข้อที่ ๒๐ การสำรวมจากการดื่มน้ำเมา (มชฺชปาณา จ สยฺยโม) มีการยกนิทานประกอบเรื่อง ประวัติน้ำสุรา

^{๒๔} เอมอร ชิตตะโสภณ, ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมล้านนากับวรรณกรรมประจำชาติ, (เชียงใหม่ : ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๐), หน้า ๒- ๕.

^{๒๕} เกษม ขนบแก้ว, แง่คิดจากวรรณคดีและวรรณกรรม, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๙.

เรื่องคนฆ่าโคขาย เป็นต้น การใช้กลวิธีเขียนที่ชี้ให้เห็นผลของกรรม เช่น มงคลข้อที่ ๕ การทำบุญไว้ในปางก่อน (บุพเพ จ กตปุณยา) ที่ชี้ให้เห็นถึงผลของการทำบุญ หรือผลของกรรม มีการยกนิทานชาดกประกอบเรื่องข้างทุก เรื่องพราหมณ์ ๔ คนพี่น้อง เป็นต้น

๓) การอ้างอิงคัมภีร์ พระสิริมงคลอาจารย์ ได้รจนาวรรณกรรมมังคลัตถปิณี โดยอ้างอิงข้อมูล ๓ แหล่งคือ

๑) พระไตรปิฎก เป็นคัมภีร์มูลฐาน ที่นำมาอ้างอิงปรากฏอยู่ ๒ แห่ง ด้วยกัน^{๓๐} คือ ๑. ในขุททกปาฐะ ในขุททกนิกายและ ๒. ในสุตตปิฎก สุตตันตปิฎก ซึ่งทั้งสองนี้ อยู่ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มีอรรถกถา ชื่อ ปรมัตถโชติกา ซึ่งพระพุทโธมโหสะเป็นผู้รจนาไว้ อันเป็นพระสูตรที่แสดงถึงการปฏิบัติที่เป็นมงคล ๓๘ ประการ เช่น การไม่คบคนพาล การคบบัณฑิต การบูชาคนที่ควรบูชา เป็นต้น

๒) พระมหากษัตริย์ ในส่วนของพระมหากษัตริย์ที่เกี่ยวข้องได้แก่ พระเจ้าติโลกราช เพราะเป็นกษัตริย์ที่ทรงอุปถัมภ์ในการทำสังคายนาครั้งที่ ๘ จึงทำให้พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองสุดขีด และอีกพระองค์หนึ่งคือ พระเมืองแก้ว ซึ่งเป็นกษัตริย์ต่อจากพระเจ้าติโลกราช พระเมืองแก้วได้ทรงแต่งตั้งให้ท่านเป็น “พระสิริมงคลอาจารย์” ตามฉายาเดิมของท่านในปัจจุบัน และทรงแต่งตั้งให้เป็นเจ้าอาวาสวัดเจ็ดยอด (วัดมหาโพธาราม)

๓) พระเถระ ประกอบไปด้วย พระพุทธวิระเถระ ซึ่งเป็นพระสงฆ์สังฆนายกสิงหล ที่ท่านไปศึกษาเล่าเรียนและได้ศึกษารูปแบบการรจนาคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา จนทำให้ท่านแตกฉานในพระไตรปิฎก นอกจากนี้ยังมีพระเถระที่มีความรู้ความเข้าใจในพระไตรปิฎกอีก ๒ ท่าน คือ พระรัตนปัญญาเถระ ผู้รจนาคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ และพระโพธิรังษี ผู้รจนาคัมภีร์จามเทวีวงศ์ กับสิทธินิทาน พระเถระเหล่านี้ล้วนเกี่ยวข้องและเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้พระสิริมงคลอาจารย์ได้รจนาวรรณกรรมมังคลัตถปิณี

๔) การเปรียบเทียบมงคลในมังคลัตถปิณีกับมงคลในพระไตรปิฎก การวิเคราะห์เปรียบเทียบมงคลที่มาในมังคลัตถปิณี และมงคลที่มาในพระไตรปิฎก ในการเปรียบเทียบนั้น จะเปรียบเทียบเฉพาะมงคลข้อที่ ๑ คือ อเสวนา จ พาลาน (การไม่คบคนพาล) เท่านั้น พอเป็นแนวทางในการศึกษาเล่าเรียน และค้นคว้าเพิ่มเติมให้เกิดความรู้กว้างขวางอีกต่อไป

^{๓๐} พัดน์ เฟื่องผล, ประวัติวรรณคดีบาลี, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๒), หน้า ๒๖๑-๒๖๒.

มงคลข้อที่ ๑ ที่มาในพระไตรปิฎกนั้น กล่าวเฉพาะในส่วนของเนื้อหาของคาถาเท่านั้น คือ

อเสนา จ พาลานํ	ปณฺทิตานญจ เสวนา
ปุชา จ ปุชนียานํ	เอตมมฺงคฺลมุตมํ ^{๓๑}

แปลตามพระไตรปิฎกภาษาไทยใจความว่า

การไม่คบคนพาล	การคบแต่บัณฑิต
การบูชาคนที่ควรบูชา	นี้เป็นมงคลอันสูงสุด ^{๓๒}

เนื้อหาสาระทั้งหมดนี้มีที่มาในพระไตรปิฎก ซึ่งแตกต่างจากที่มาในมังคลัตถทีปนี ที่ท่านพระสิริมังคลาจารย์ได้รจนาไว้ ส่วนที่แตกต่างนั้น พระสิริมังคลาจารย์ไม่ได้แปลความหมายหรือแก้ไขข้อความที่มาในพระไตรปิฎก แต่ท่านได้วิเคราะห์เนื้อหาสาระ และเพิ่มเติมในส่วนของนิทานชาดกเข้ามาเพื่อให้เกิดความเข้าใจในเนื้อหาของคาถาบทนี้เพิ่มมากขึ้น ดังที่ท่านได้รจนาไว้ คือ

ความของ อเสวนา จ พาลานํ อย่าคบหาสมาคมผู้กมลเศร้าใคร่ไปมาหาสู่ด้วยคนพาลจัดเป็นมงคลข้อที่ ๑ คนพาลเป็นเช่นไร คนพาล คือคนที่ดัดเสียซึ่งประโยชน์ทั้ง ๒ คือ ประโยชน์ในชาตินี้ ๑ ประโยชน์ในชาติหน้า ๑ ดัดเสียซึ่งประโยชน์ชาตินี้ ๔ ประการ คือ เป็นคนขี้เกียจขี้คร้าน ไม่ทำกิจกรรม การงานและหาวิชาความรู้ ที่จะนำมาซึ่งลาภผล ๑ ไม่รักษาทรัพย์ของตนด้วยอุบายแห่งปัญญา ๑ เลี้ยงชีวิตด้วยความประมาททรัพย์คือทรัพย์น้อยกินมาก ๑ คบคนพาลสันดานเป็นบาป ๑ ดัดเสียซึ่งประโยชน์ชาติหน้า ๕ ประการ คือไม่มีศรัทธาเชื่อมั่นในคุณพระรัตนตรัย ๑ ไม่มีศีล ๕ ศีล ๘ เครื่องรักษากาย วาจา ๑ ไม่มีสุตะ การฟังธรรมเทศนา ๑ ไม่มีจาคะ การบริจาคทานข้าวน้ำ ๑ ไม่มีปัญญาพิจารณาสังขาร ๑ ดัดเสียประโยชน์ ๒ ประการ เรียกว่า คนพาล อีกครุทั้ง ๖ คือ ปุณณกัสนป, มักขลิโคศาล, นิคคัณฐนาฏบุตร , สญชัยเวลัฏฐบุตร , ปกุกทกัจจายนะ, อชิตเกสกัมพล เป็น ๖ นอกจากครุทั้ง ๖ มีพระเทวทัตและพระโกกาลิก เป็นต้น ก็เรียกว่าคนพาลทั้งสิ้น

อนึ่ง คนพาลมีอาการ ๓ คือ ลักษณะ ๑ นิमित ๑ อุปทาน ๑ ทั้ง ๓ ลักษณะนี้ ได้แก่ มโนทุจริต คืออริชฌา ความเพ่งเล็งของเขา, พยาบาทความผูกโกรธผูกแค้นชิงชัง, มิจฉาทิฎฐิ ความเห็นผิดจากพระพุทธศาสนา ฯ นิमितนั้น ได้แก่ วจีทุจริต ๔ คือมุสาวาท กล่าวล่อลวงอำพรางผู้อื่น, เปสฺสุณฺยวาท กล่าวส่อเสียด ยุยงให้เขาแตกร้าง, ผรุสวาท กล่าวคำหยาบมีด่าพ่อแม่ เป็นต้น, สัมผัปปลาปวาท

^{๓๑} ข.ข. (บาลี) ๒๕/๕/๓-๕, ข.ข. (ไทย) ๒๕/๕/๖-๘.

^{๓๒} ข.ข. (ไทย) ๒๕/๕/๖-๘.

กล่าวเรื่องราวไม่มีประโยชน์ฯ อุปทานนั้น ได้แก่ กายทุจริต ๓ คือ ฆ่าสัตว์มีชีวิตให้ตาย, ลักของเขามาเป็นของตัวเอง, ล่วงประเพณีในสตรีที่เขาคบหา, อนึ่ง คนพาลย่อมมีชีวิตอยู่ด้วยโมหะอวิชชา ไม่แสวงหาประโยชน์ชาตินี้ ชาติหน้าและประโยชน์อย่างยิ่ง คือนิพพาน

เพราะเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงตรัสว่าการไม่คบคนพาล จัดเป็นมงคลอันประเสริฐ ถ้าคบคนพาลแล้วก็เป็นอัปมงคล ให้เกิดความเสียหายในชาตินี้และชาติหน้า คบคนพาลเสียในชาตินี้ ฯ

นอกจากนี้ ท่านพระสิริมงคลจารย์ยังได้ยกนิทานมาประกอบกับมงคลข้อที่ ๑ อีก ๑ เรื่อง คือเรื่องกุมารโจรและพระเทวทัต เพื่อให้เห็นตัวอย่างและเกิดความรู้ ความเข้าใจในเนื้อหาเพิ่มมากขึ้น

(๘) จุดเด่นของวรรณกรรม

จุดเด่นของวรรณกรรมมังคลัตถปิณี อยู่ที่ลักษณะของการแต่ง โดยมีการใช้ภาษาไทยและภาษาบาลี แบบร้อยแก้วผสมด้วยคาถา และการอธิบายความหมายของข้อความในมงคลสูตรแต่ละข้ออย่างละเอียด ชัดเจน มีการยกนิทานชาดกมาประกอบ ทำให้อ่านแล้วเข้าใจได้ทันที นอกจากนี้ท่านยังได้แสดงหลักฐานอ้างอิง หรือเชิงอรรถ แต่ละข้อความที่ท่านอ้างอิง ท่านจะบอกที่มาทุกเรื่องว่ามาจากคัมภีร์เล่มไหน จากพระสูตรอะไร ว่าอย่างไรบ้าง ทำให้คนอ่านได้รับรู้ และเข้าใจความเป็นมาของข้อความนั้น ๆ ได้เป็นอย่างดี

การอธิบายมงคลสูตรแต่ละข้อนั้น พบว่าท่านพระสิริมงคลจารย์ใช้หลักการที่พระโบราณจารย์ได้ใช้สืบ ๆ กันมา คือ หลัก ๔ ประการ ได้แก่

- ๑) สุตะ หัวข้อหลักธรรมที่มาในพระไตรปิฎก นำมาตั้งเป็นบทอุเทศเพื่ออธิบาย
- ๒) สุตตานุโลม ข้อมูลที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเช่นกัน คล้อยตามหัวข้อที่ตั้งไว้ ใช้เป็นข้อมูลสนับสนุนสุตะ
- ๓) อารยวาท เป็นคำอธิบายของอาจารย์ หมายถึงคำอธิบายของอรรถกถา ที่อธิบายหัวข้อธรรมที่นำมาตั้งเป็นสุตะ ช่วยเสริมสุตะและสุตตานุโลมให้ชัดเจนยิ่งขึ้น
- ๔) อัดโนมัตติ เป็นความเห็นส่วนตัวของแต่ละคน หมายถึงข้อมูลที่ผู้ทรงคุณวุฒิศึกษาค้นคว้าเรียบเรียงไว้ เฉพาะในมังคลัตถปิณีนี้นี้หมายถึงความเห็นของพระสิริมงคลจารย์ที่นำเสนอหลังจากที่ท่านนำเสนอ ๓ ข้อข้างต้นจบลง เช่น ในการที่ท่านอธิบายคาถาที่ ๑ การไม่คบคนพาล การคบบัณฑิต^{๓๓}

^{๓๓} พระราชปริยัติ (สฤชต์ สิริธโร), งานวิจัยทางพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรเนียวปริ้นเตอร์ ที่มหาจุฬารัตนบวรคาร, ๒๕๔๘), หน้า ๓๗.

ข้อความว่า อเสวนา จ พาลานํ ปณฺธิตานญจ เสวนา จัดเป็นสุตตะ คือหัวข้อที่นำมาตั้งเพื่อจะอธิบายให้รู้ว่า คนพาลและบัณฑิตเป็นอย่างไร ท่านจึงนำพาลบัณฑิตสูตรมาชี้แจงให้เห็นว่าคนพาลและบัณฑิตมีลักษณะอย่างไรจะกำหนดรู้ได้อย่างไรการนำพาลบัณฑิตสูตรมาสนับสนุนเป็นคำอธิบายนี้ จัดเป็นสุตตานุโลม จากนั้นท่านได้นำคำอธิบายแห่งมงคลสูตรและพาลบัณฑิตสูตรมาช่วยอธิบายเสริมสุตตะและสุตตานุโลมให้ชัดเจนยิ่งขึ้นจัดเป็นอาจารย์วาท ในการอธิบายแต่ละช่วงจะมีถ้อยคำของท่านเชื่อมต่อบ้าง แสดงความเห็นบ้างแต่จากข้อสังเกตท่านจะไม่แสดงความเห็นในเชิงวิพากษ์วิจารณ์แบบปล้ำลังหลักการของโบราณจารย์

การประยุกต์ใช้ จะทำให้เกิดประโยชน์แก่สังคมอย่างมากมายในทุก ๆ ด้าน ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมืองการปกครอง ตลอดจนการศึกษา มังคลัตถทีปนี จะก่อประโยชน์ทั้งในทางตรงและทางอ้อม เพราะรากฐานของการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม การเมืองการปกครอง มาจากตัวของคน ฉะนั้นถ้าหากว่าคน ได้รับการพัฒนาที่ถูกที่ควร สังคมชุมชน ก็จะมี ความเจริญ คุณธรรมที่จะนำมาพัฒนาคน ก็คือหลักการปฏิบัติตนในมงคลสูตร ถ้าหากทุกคนนำมงคลทั้ง ๓๘ ประการ มาประพฤติปฏิบัติก็จะเกิดผลดีต่อตนเองและผู้อื่น เช่น การคบบัณฑิตที่จัดว่าเป็นมงคล เป็นความดี และเป็นความเจริญ เพราะมีเพื่อนเป็นบัณฑิต บัณฑิตย่อมแนะนำชักชวนให้ทำ พุทฺธิ คิธฺสํ ไปในทางที่ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น บุคคลผู้คบหา กับบัณฑิตย่อมประสบความสำเร็จ สุข ความเจริญ เพราะการคบหา หรือมงคลข้อว่าความไม่ประมาท คือ การที่บุคคลมีสติระลึกรู้ ในการกระทำ พุทฺธิ คิธฺสํ ไม่ให้เกิดความผิดพลาดขึ้น ละความเห็นผิด ทำความเห็นให้ถูกต้อง ตลอดจนการไม่ประมาทในวัย ในชีวิตและในความไม่มีโรค เป็นต้นยิ่งขึ้น มังคลัตถทีปนี จึงเป็นคัมภีร์ที่สามารถประยุกต์ใช้ได้กับทุกเหตุการณ์ สามารถประยุกต์ใช้ได้กับทุกคนทุกเพศทุกวัย

สรุปท้ายบท

วรรณกรรมสมัยสุโขทัยเป็นวรรณกรรมที่ทรงคุณค่านอกจากจะมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยในสมัยสุโขทัย วรรณกรรมที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ที่สะท้อนให้เห็นภาพความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัยได้เป็นอย่างดี งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญในสมัยสุโขทัย เช่น ๑) ศิลาจารึกหลักที่ ๑ (จารึกของพ่อขุนรามคำแหง) ๒) ศิลาจารึกวัดป่าม่วง ๓) สุภาสิตพระร่วง ๔) เถกมิกถา หรือ ไตรภูมิพระร่วง และ ๕) นางนพมาศ หรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์

วรรณกรรมเรื่อง *เตภูมิกถา* พญาสิทธิ ทรงแสดงพระราชนิพนธ์ขึ้น เมื่อครั้งทรงผนวชอยู่ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อโปรดพระมารดา เนื้อหาแบ่งออกเป็น ๓ เรื่อง คือนรก มนุษย์และสวรรค์ ต่อมาเมื่อได้ขึ้นครองราชย์ เป็นพระมหาธรรมราชาที่ ๑ จึงได้แต่งเพิ่มขึ้นอีก ต่อมาจึงได้ชื่อว่า *ไตรภูมิพระร่วง* เพื่อเป็นเกียรติแก่พระองค์ แต่เมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยา ในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ ต้นฉบับได้สูญหายไป ต่อมา หอพระสมุดวชิรญาณได้ค้นฉบับ*ไตรภูมิพระร่วง*มาจากวัดแห่งหนึ่งในจังหวัดเพชรบุรี ซึ่งจารลงในใบลานด้วยอักษรขอม ๑๐ ผูก นับว่าอาณาจักรสุโขทัยเป็นบ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมทางด้านวรรณกรรมที่สำคัญยิ่งของประเทศ ลักษณะของวรรณกรรมสมัยสุโขทัยสรุปได้เป็น ๓ ประเด็น คือ

๑. เนื้อหา ส่วนใหญ่เป็นวรรณกรรมคำสอน ยกเว้นศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช แต่ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงก็ยังมีข้อความที่กล่าวถึงพ่อขุนรามคำแหงทรงสั่งสอนประชาชนในวันธรรมดาที่มีใช้วันธรรมสวนะ ลักษณะคำสอนของวรรณกรรมสมัยนั้น อาจสรุปได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ เป็นคำสอนตามแนวพุทธศาสนา และสอนคำตามแนวความคิดเห็นแบบคนไทยโบราณ

๒. ลักษณะคำประพันธ์ ส่วนมากเป็นร้อยแก้ว คือ ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง เรื่องนางนพมาศ และ*เตภูมิกถา*หรือ*ไตรภูมิพระร่วง* บทประพันธ์ร้อยกรองมีเพียงเรื่องเดียว คือ สุภาจิตพระร่วง ซึ่งแต่งเป็นร้อยกรองประเภทร้อยโบราณ

๓. จุดมุ่งหมายในการแต่งส่วนใหญ่เป็นการบันทึกสภาพสังคม การเมือง และการปกครอง การอบรมสั่งสอนศีลธรรม และการเทิดพระเกียรติพระมหากษัตริย์

วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาสมัยล้านนามีอยู่หลายเรื่อง และมีพระเถระหลายรูป ที่มีความรู้ความสามารถและได้รจนาคัมภีร์เอกสารทางพระพุทธศาสนามากมาย วรรณกรรมที่สำคัญและรู้จักแพร่หลาย คือคัมภีร์มั่งคลัดทิปนี รจนาโดยพระสิริมังคลาจารย์ เมื่อพ.ศ. ๒๐๖๗ นับเป็นวรรณกรรมที่มีชื่อเสียงในการอธิบายความในมงคลสูตรมีเรื่องราวที่ประกอบ ด้วยเนื้อหาเกี่ยวกับมงคล ๓๘ ประการ ในแต่ละมงคลจะอธิบายคาถาแล้ว ยังมีชาดกประกอบเนื้อเรื่อง เนื้อหาของมั่งคลัดทิปนี เป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้น เมื่อประมาณ ๒๖ ศตวรรษมาแล้ว

คัมภีร์มั่งคลัดทิปนี เป็นวรรณกรรมที่อธิบายความหมายของมงคลที่มีจากพระสูตรโดยละเอียด ด้วยภาษาบาลีอันไพเราะสละสลวย ก่อให้เกิดคุณต่อทางศาสนาทางวรรณคดีทางวิถีชีวิตและคุณค่าต่อทางภาษา นอกจากนี้ คัมภีร์มั่งคลัดทิปนียังมีอิทธิพลต่อบุคคลต่าง ๆ ในด้านการเมือง การปกครอง การศึกษา และสังคม มีลักษณะการแต่งที่เด่น เป็นแบบร้อยแก้วผสมด้วยร้อยกรอง อธิบายความหมาย

ของข้อความมงคลสูตรอย่างละเอียดโดยการยกเอาหัวข้อธรรมที่มีในพระไตรปิฎกมาตั้งเพื่ออธิบาย มีการนำเอานิทาน และนิทานชาดกมาอธิบายประกอบใช้คำง่าย ๆ ที่ทำให้คนทั่วไปเข้าใจ พระสิริ-มังคลาจารย์มีกลวิธีในการเขียน และรูปแบบที่หลากหลาย มีการอ้างอิงแหล่งที่มาการเลือกใช้รูปแบบ และเนื้อหาที่เหมาะสม มีการวิเคราะห์เปรียบเทียบมงคลในมังคลัตถปิฎกกับมงคลในพระไตรปิฎก สามารถนำมาประยุกต์ใช้และมีความสำคัญต่อสังคมในปัจจุบันอย่างมาก ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การปกครอง ตลอดจนจนถึงการศึกษา.

คำถามท้ายบท

๑. จงบอกชื่อพระเถระที่รจนาวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาสมัยล้านนา มา ๕ รูป
๒. จงวิเคราะห์ให้เห็นถึงอิทธิพลของคัมภีร์มังคลัตถที่ปนีที่มีต่อการเมืองการปกครองการศึกษา และสังคมมังคลัตถที่ปนี มีประวัติความเป็นมาอย่างไร จงอธิบาย
๓. พระเถระในล้านนารูปใดที่ได้รับงานเรื่องชินกาลมาลีและนี้มีเนื้อหาเกี่ยวกับอะไร
๔. จงชี้ให้เห็นถึงจุดเด่นของคัมภีร์มังคลัตถที่ปนี ว่ามีอย่างไรบ้าง
๕. จงบอกแรงบันดาลใจที่พระสิริมังคลาจารย์รจนามังคลัตถที่ปนี
๖. จงอธิบายถึงรูปแบบ ด้านโครงสร้างการเขียน วิธีเขียน ภาษาที่ใช้เขียนและการจัดลำดับเนื้อหา ของคัมภีร์มังคลัตถที่ปนี ว่ามีอย่างไรบ้าง
๗. จงเปรียบเทียบมังคลัตถที่ปนีกับมงคลในพระไตรปิฎกว่ามีความเหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร
๘. ในมงคลข้อใดบ้างที่สามารถประยุกต์ใช้ในการปกครองได้
๙. ในมงคลข้อใดที่เป็นค่านิยมของสังคมไทย
๑๐. มังคลัตถที่ปนีมีคุณค่าต่อวิถีชีวิตของคนไทยด้านใดบ้าง จงอธิบาย

เอกสารอ้างอิงประจําบท

- กรมศิลปากร. **วรรณกรรมสมัยสุโขทัย**. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๒๘.
- เกษม ขนบแก้ว. **แนวคิดจากวรรณคดีและวรรณกรรม**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียน สโตร์, ๒๕๔๐
- คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารของประวัติศาสตร์. **ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑**. กรุงเทพมหานคร : สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๒๑.
- คณะกรรมการว่าด้วยวัฒนธรรมและสารนิเทศ. **ไตรภูมิภคา ฉบับถอดความ**. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘.
- คณะทำงานโครงการวรรณกรรมอาเซียน. **วรรณกรรมอาเซียนเล่ม ๑ ก. ไตรภูมิภคา**. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งจำกัด, ๒๕๒๘.
- เดชา ชากักดี. “วิเคราะห์หลักจริยธรรมในวรรณคดีสุภาษิตพระร่วง.” **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๒.
- นิยดา เหล่าสุนทร. **ไตรภูมิพระร่วง**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แม่คำผาง, ๒๕๓๘.
- นิรมลทัพเวช, “วิเคราะห์เชิงปรัชญาเรื่อง ไตรภูมิพระร่วง” **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔.
- บาตี พุทธรักษา. **จักรวาลที่ป็นี กัณฑ์ที่ ๕**. บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓.
- บุญมา จิตจรัส. **มงคล ๓๘ ประการ**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๓.
- บุญย์ นิลเกษ. **คัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์สำหรับประชาชน เล่ม ๒**. เชียงใหม่: ๒๕ สำนักพิมพ์บุญยนิธิ, ๒๕๔๓.
- ประกาศรี สีหอำไพ. **ปริทัศน์วัฒนธรรมในภาษาและวรรณคดีไทย**. กรุงเทพฯ-มหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๘.
- พรรณเพ็ญ เครือไทย. **วรรณกรรมพุทธศาสนาในล้านนา**. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ร่วมกับสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๐.
- พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ). **มงคลชีวิต**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๒.
- พระธรรมธีรราชฆานูณี. **มงคล ๓๘ ประการ**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พระธรรมมหาวิธานวัตร. มงคลที่ป็นหรือมงคลสูตร ๓๘ พิศดาร. กรุงเทพมหานคร: สำนักงาน
ลูก ส.ธรรมภักดี, ๒๕๑๙.

พระราชธรรมนิเทศ (ระบบ จิตถาโณ).ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

พระราชปริยัติ (สฤชต์ สิริธโร). งานวิจัยทางพระพุทธศาสนา. นครสวรรค์ : วิทยาลัยสงฆ์ นครสวรรค์:
๒๕๔๗.

พัฒน์ เพ็งผล. ประวัติวรรณคดีบาลี . กรุงเทพมหานคร:มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๒.

พ่อขุนรามคำแหง. จารึกสมัยสุโขทัย. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๒๖.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่. ชีวิตและผลงานพระสิริมังคลาจารย์.
เชียงใหม่ : ดาวคอมพิวกราฟิก, ๒๕๔๒.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

มหามกุฏราชวิทยาลัย, มหาวิทยาลัย. มงคลดลที่ป็น(ปจโม-หุติโย ภาโค). กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. มงคลดลที่ป็นี แบล . กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏ-
ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

ศักดิ์ศรี แยมันดา.วรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทย. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
๒๕๔๓.

สร้อยดี อ่องสกุล.ประวัติศาสตร์ล้านนา.ทุนการอุดหนุนการวิจัย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัย
เชียงใหม่ : ๒๕๒๘.

สุภัทรดิศ ดิสกุล, ม.จ. ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. ๒๐๐๐. กรุงเทพ-มหานคร : สำนักงาน
เลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๒๒.

เสนาะ ผดุงฉัตร. ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดีบาลี. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ-
ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

อุดม รุ่งเรืองศรี. วรรณกรรมล้านนา. หน่วยส่งเสริมศิลปศึกษาและวัฒนธรรมล้านนา คณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๐.

เอมอร ชิตตะโสภณ. ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมล้านนากับวรรณกรรมประจำชาติ. ภาควิชา
ภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๐.

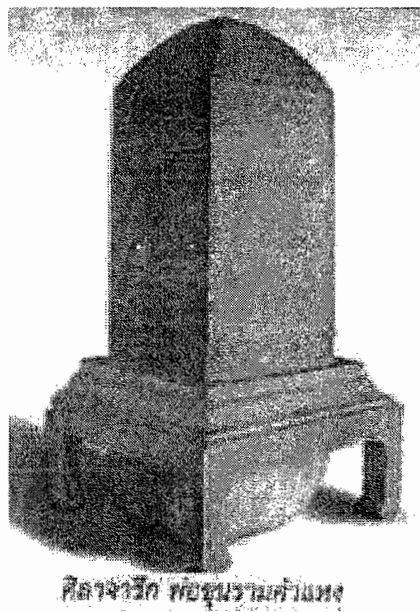
<http://www.komchadluek.net/detail/.html> [๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔].

http://www.sukhothai.go.th/history/hist_06.htm [๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔].

<http://tee.igetweb.com/?mo=3&art=499023> [๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔].

www.khonmuang.com/poet.htm

www.history.mbu.ac.th/buddhism/bud6-2.html

http://www.act.ac.th/group_department/social/act4_3/content4.html

บทที่ ๓

งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาสมัยอยุธยาและธนบุรี

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประกอบ มีโคตรกอง
อาจารย์พิพัฒน์ภรณ์ บุญเทียน

วัตถุประสงค์การเรียนรู้ประจำบท

เมื่อได้ศึกษาเนื้อหาในบทนี้แล้ว ผู้ศึกษาสามารถ

๑. วิเคราะห์ความเป็นมา ลักษณะคำประพันธ์ เนื้อหา แนวคิด จุดมุ่งหมายของผู้แต่ง และคุณค่าของวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาสมัยอยุธยาตอนต้นที่กำหนดให้ได้
๒. วิเคราะห์ความเป็นมา ลักษณะคำประพันธ์ เนื้อหา แนวคิด จุดมุ่งหมายของผู้แต่ง และคุณค่าของวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาสมัยอยุธยาตอนกลางที่กำหนดให้ได้
๓. วิเคราะห์ความเป็นมา ลักษณะคำประพันธ์ เนื้อหา แนวคิด จุดมุ่งหมายของผู้แต่ง และคุณค่าของวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาสมัยอยุธยาตอนปลายที่กำหนดให้ได้
๔. วิเคราะห์ความเป็นมา ลักษณะคำประพันธ์ เนื้อหา แนวคิด จุดมุ่งหมายของผู้แต่ง และคุณค่าของวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาสมัยธนบุรีที่กำหนดให้ได้

ขอบข่ายเนื้อหา

- วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยาตอนต้น
 - วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญในสมัยอยุธยาตอนต้น
 - วิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องโครงนิราศหรือภูษัย
- วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยาตอนกลาง
 - วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญในสมัยอยุธยาตอนกลาง
 - วิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องกาพย์มหาชาติ
- วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยาตอนปลาย
 - วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญในสมัยอยุธยาตอนปลาย
 - วิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องมาลัยคำหลวง
- วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในสมัยธนบุรี
 - วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญในสมัยธนบุรี
 - วิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องกฤษณาสอนน้องคำฉันท์

๓.๑ ความนำ

ประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยาปรากฏชัดเมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๓ แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (อู่ทอง) และสิ้นสุดลงเมื่อเสียกรุงครั้งที่ ๒ แก่พม่า พ.ศ. ๒๓๑๐ รวมเวลาเป็นราชธานี ๔๑๗ ปี กรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองที่มีกำแพงและแม่น้ำล้อมรอบ มีลักษณะเป็นรูปเกาะ มีลำคลองตัดเข้าไปในเมืองจากทุกทิศทาง นอกจากลำคลองแล้วยังมีต้นไม้ปลูกเป็นร่มเงา ถนนสายสำคัญก็คือ สายที่เดินจากใต้ไปทางเหนือสู่พระบรมมหาราชวัง มีตึกสองชั้นเรียงรายตลอด เป็นย่านการค้า มีร้านค้าและช่างทุกชนิด ผู้บันทึกจดหมายเหตุชาวต่างชาติคนหนึ่งกล่าวว่า กรุงศรีอยุธยามีคนประมาณ ๔๐๐,๐๐๐ ครัวเรือน ใหญ่กว่ากรุงปารีสและลอนดอนในขณะนั้น^๑

การปกครองในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นแบบทวารวษา ซึ่งกษัตริย์มีอำนาจเป็นเจ้าชีวิตหรือเจ้าแผ่นดิน คิดดังกล่าวนี้อาจเป็นเพราะว่าสมัยกรุงศรีอยุธยามีการติดต่อกับขอม (เขมร) มากกว่าคนไทยทางเหนือ นอกจากนั้น ไทยยังรับคัมภีร์ธรรมศาสตร์จากมอญมาเป็นแบบแผนทางกฎหมายบ้านเมือง ดังนั้น การปกครองของกรุงศรีอยุธยาจึงมีลักษณะแบบนายปกครองบ่าว แม้ว่าในตอนต้นรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ การปกครองแบบทวารวษายังไม่เข้มแข็งนัก แต่พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการมาจากต่างเมืองกัน พระองค์จึงต้องให้เข้าร่วมพิธีตักน้ำสาบานหรือถือน้ำพิพัฒน์สัตยา^๒

เศรษฐกิจสมัยกรุงศรีอยุธยาที่สำคัญ ได้แก่ การเกษตรกรรม เน้นหนักในการเพาะปลูก เพราะสภาพทางภูมิศาสตร์อำนวยอย่างยิ่ง ได้เปรียบบ้านเมืองอื่น ๆ เป็นอันมาก ด้วยอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มสามเหลี่ยมในเขตเมืองกรุงศรีอยุธยานอกจากแม่น้ำเจ้าพระยาไหลผ่านแล้วยังมีลำน้ำใหญ่ ๆ อีกหลายสายไหลมาบรรจบด้วย คือ ลำน้ำน้อยไหลมาจากตะวันตก แม่น้ำลพบุรี และแม่น้ำป่าสักไหลมาแต่ด้านตะวันออกและไหลลงสู่แม่น้ำเจ้าพระยา จากนั้นจึงไหลออกสู่อ่าวไทยที่จังหวัดสมุทรปราการ^๓ การค้าขาย มีอยู่ ๒ ลักษณะ คือ การค้าขายภายในประเทศ และการค้าขายกับต่างประเทศ โดยชาวต่างประเทศได้เข้ามาติดต่อกับค้าขายกับชาวไทยกรุงศรีอยุธยาหลายชาติด้วยกัน พ.ศ. ๑๙๙๐ มีกัปตันเมืองฝรั่งเศส เมืองอังกฤษ เมืองวิลันดา (ฮอลันดา) ฯลฯ และสำเภาจีน เข้ามาค้าขายเป็นอันมาก

^๑ กรมศิลปากร, นำชมพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๔๘), หน้า ๗-๘.

^๒ กัตถัญญ ชูชื่น, ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับวรรณคดีไทย, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๓), หน้า ๓๘-๓๙.

^๓ สรเชต วรคามวิชัย, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยา, (วิทยาลัยครูบุรีรัมย์, บุรีรัมย์ : ม.ป.ท., ๒๕๒๕), หน้า ๙๒.

ชนชั้นในสังคมกรุงศรีอยุธยา ประกอบไปด้วย กษัตริย์ เจ้านาย ขุนนางข้าราชการ พระสงฆ์ ไพร่ ข้า และชาวต่างประเทศ^๔

การเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๓๑๐ แก้วมา ทำให้บ้านแตกสาแหรกขาด เพราะเมืองหลวงสูญเสียย่อยยับ แต่หัวเมืองอื่น ๆ มิได้ถูกทำลายไป จึงเกิดกลุ่มบุคคลคณะกษัตริย์ขึ้นมาหลายกลุ่มด้วยกัน และกลุ่มสำคัญก็คือ กลุ่มพระยาตาก หรือพระยาวชิรปราการ ผู้ซึ่งได้มีส่วนป้องกันพระนคร ครั้นเห็นว่าจะป้องกันบ้านเมืองต่อไปไม่ไหว ด้วยขาดกำลังคนและขวัญ ประกอบกับพระมหากษัตริย์ทรงอ่อนแอ ซึ่งรวบรวมสมัครพรรคพวกได้ ๕๐๐ คน บุคตีฝ่าทัพพม่าออกไปทางด้านทิศตะวันออก ไปตั้งมั่นช่องสุ่มผู้คนอยู่ ณ เมืองจันทบุรี โดยไปอยู่เมืองชลบุรีก่อน จึงเดินทางต่อไปยังระยองและยกทัพเข้ายึดเมืองจันทบุรี และใช้เป็นฐานทัพสำคัญในการกษัตริย์เพราะอยู่ในเส้นทางการค้า เหมาะที่จะสะสมกำลังอาวุธได้ ด้วยมีเรือต่างชาติเข้ามาค้าขาย ต่อมาเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๓๑๐ พระยาตาก สามารถรวบรวมกำลังได้ถึง ๕,๐๐๐ คน จึงได้ยกทัพออกจากจันทบุรีเข้ายึดกรุงธนบุรีซึ่งทัพพม่าตั้งมั่นอยู่ได้ จากนั้นจึงยกเข้าตีทัพพม่าที่ยึดกรุงศรีอยุธยาให้แตกพ่ายไป เมื่อข้าศึกศัตรูออกไปจากแผ่นดินไทยแล้ว ข้าราชการและประชาชนจึงพร้อมกันอัญเชิญพระยาตากสินหรือพระยาวชิรปราการขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ทรงพระนามว่าสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๔ แต่คนทั้งหลายพากันเรียกว่า พระเจ้าตากสิน หรือพระเจ้ากรุงธนบุรี ทรงตั้งกรุงธนบุรีเป็นเมืองหลวง แม้ว่าจะเป็นเมืองเล็ก แต่ก็พอเหมาะกับกำลังคนที่จะรับศึกพม่าและเขมรได้

สมเด็จพระเจ้าตากสินได้ดำเนินการปกครองตามแบบอย่างกรุงศรีอยุธยา เท่าที่จะทรงทำได้ ในสภาพที่ขาดความอุดมสมบูรณ์อย่างนั้น พระมหากษัตริย์ในสมัยนี้ดำรงฐานะเป็นเจ้ามหาชีวิตตามระบอบเทวราชา แต่ได้ทรงปรับปรุงการบริหารบ้านเมืองทั้งหัวเมืองและเมืองหลวงให้มีความคล่องตัวกว่าสมัยอยุธยา ทรงจัดระบบการทหารอย่างมีประสิทธิภาพทั้งทัพบกและทัพเรือ ในการออกศึกสงครามพระองค์มักจะนำทัพฝ่ายกองทัพอาว เช่น การปราบปรามก๊กเจ้าพระยาณรงค์ธรรมราช เป็นต้น ประชาชนทุกคนมีส่วนสำคัญในการป้องกันบ้านเมือง โดยเฉพาะชายฉกรรจ์ ส่วนใหญ่ต้องอยู่ประจำการตลอดปี ด้านการคมนาคมได้รับการปรับปรุง มีการขุดคลองเพิ่มเป็นอันมาก ด้วยกรุงธนบุรีเป็นเมืองตั้งอยู่ใกล้ปากแม่น้ำเจ้าพระยา การสกัดกั้นและหนีข้าศึกทำได้ง่าย การติดต่อขอซื้ออาวุธจากต่างประเทศรวดเร็วมาก แม้ว่าจะไม่ค่อยว้างจากการศึกสงคราม พระองค์ก็ทรงโปรดให้ฟื้นฟูด้าน

^๔ นิติยา กาญจนวรรณ, วรรณกรรมอยุธยา, (กรุงเทพมหานคร : วัชรินทร์, ๒๕๔๕), หน้า ๓๐.

พระพุทธศาสนา การศึกษา ศิลปกรรม การช่าง และวรรณคดี จนกลับเข้ารูปเข้ารอยเช่นครั้งกรุงเก่าอีกครั้งหนึ่ง^๕

เศรษฐกิจของกรุงธนบุรีที่สำคัญคือ การเกษตรกรรม เนื่องจากกรุงธนบุรีอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ตอนใกล้ปากแม่น้ำ สองฝั่งแม่น้ำมีดินอุดมสมบูรณ์มาก จึงเหมาะแก่การเกษตรกรรม ได้แก่ การทำสวนผลไม้ ส่วนการปลูกข้าวต้องทำทางฝั่งแม่น้ำออกไปมากหน่อย เพราะดินฝั่งแม่น้ำมีน้ำเค็มเจือปน การเกษตรกรรมมิได้ทำกันอย่างจริงจัง ทำเพียงเพื่อใช้ในกองทัพ เนื่องจากต้องทำสงครามตลอดเวลา ๑๕ ปี พลเมืองชาย-หญิงต้องเป็นนักรบด้วยความจำเป็นเพราะกำลังคนยังมีน้อยอยู่ การเกษตรกรรมก็คือ การปลูกข้าวเป็นหลัก รองลงมาก็คือการทำสวน แต่ไม่ได้ทำเต็มที่ในภาวะบ้านเมืองอยู่ในภาวะสงคราม ภายหลังการเสียกรุง ๒ ปี ราษฎรไม่ได้ทำนา พระเจ้าตากจึงทรงใช้จ่ายเงินทองพระคลังซื้อข้าวและเสื้อผ้าแจกจ่ายอย่างทั่วถึง

สภาพสังคมของกรุงธนบุรี แม้ว่าจะยึดถือตามแบบแผนของกรุงศรีอยุธยา แต่ก็คงไม่เป็นระบบดีเท่าที่เคยมีมา ทุกสิ่งทุกอย่างต้องฟื้นฟู เป็นระยะเวลาของการบูรณะประเทศ ลักษณะชนชั้นไม่ค่อยเด่นชัด เพราะไม่ว่าใครก็ต่างมีหน้าที่ช่วยกันทำสงครามขับไล่พม่าและทำสงครามป้องกันประเทศ ในสมัยกรุงธนบุรีนี้มีชนชั้นประกอบไปด้วย พระมหากษัตริย์ ขุนนางข้าราชการ พระสงฆ์ ไพร่ และข้า^๖

๓.๒ งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาสมัยอยุธยาตอนต้น

งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาสมัยอยุธยาตอนต้น ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑) จนถึงรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ (พระเชษฐา) เนื้อหาส่วนใหญ่เป็นเรื่องที่เชื่อมโยงหรือเกี่ยวเนื่องระหว่างพระมหากษัตริย์กับพระพุทธศาสนา วรรณกรรมสมัยนี้จะแต่งเป็นลิลิต อันมีคำยากจากภาษาบาลีสันสกฤต และเขมรปะปนอยู่มาก ต้องแปลออก เข้าใจความหมาย จึงจะเกิดความซาบซึ้ง มีรายละเอียดของวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาสมัยอยุธยาตอนต้น^๗ ดังต่อไปนี้

^๕ กตัญญู ชูชื่น, ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับวรรณคดีไทย, หน้า ๗๐.

^๖ เอกรัตน์ อุดมพร, วรรณคดีสมัยกรุงธนบุรี, (กรุงเทพมหานคร : พัฒนาศึกษา, ๒๕๔๖ ข.), หน้า ๖-๗.

^๗ เอกรัตน์ อุดมพร, วรรณคดีสมัยอยุธยา, (กรุงเทพมหานคร : พัฒนาศึกษา, ๒๕๔๖ก.) หน้า ๑๔.

๓.๒.๑ งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญสมัยอยุธยาตอนต้น

วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่น่าสนใจสมัยอยุธยาตอนต้น ประกอบไปด้วย เรื่องลิลิตโองการ
แข่งน้ำ มหาชาติคำหลวง โคลงหรือกวีชัย ซึ่งวรรณกรรมแต่ละเรื่องมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. ลิลิตโองการแข่งน้ำ

วรรณกรรมเรื่องลิลิตโองการแข่งน้ำ กล่าวไว้ว่า ลิลิตโองการแข่งน้ำ แต่งขึ้น ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอู่ทอง ต้นฉบับเดิมเขียนเป็นอักษรขอม เป็นวรรณกรรมที่อิงความเชื่อทางไสยศาสตร์ มีการ
แต่งเสริมเติมต่อกันมาเรื่อยตั้งแต่สมัยอยุธยา แม้ในสมัยรัตนโกสินทร์ก็มีการต่อเติมกันในรัชการที่ ๔
ซึ่งมีรายละเอียดโดยย่อ ดังนี้^๔

๑. ผู้แต่ง ตามหลักฐานไม่ปรากฏนามผู้แต่ง แต่ตามที่มีการสันนิษฐานกันน่าจะเป็น
พราหมณ์ผู้รอบรู้และเป็นผู้ประกอบพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา

๒. ทำนองแต่ง แต่งเป็นลิลิต กล่าวคือมีรายโบราณ ต่อด้วยโคลงห้า หรือโคลงมณฑกคติ

๓. วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อใช้ในพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา (สาบาน)

๔. สาระสำคัญ

เนื้อหาเริ่มแรกเป็นการกล่าวถึงพระนารายณ์ พระอิศวร และพระพรหม ซึ่งเป็นเทพเจ้า
ของอินเดียด้วยการยกย่อง กล่าวถึงสถานการณ์ของโลกเมื่อโลกหมดอายุสิ้นกับกลับ ก็จะมีไฟมาไหม้
เผาโลกให้หมดสิ้นไป พระพรหมจะสร้างโลกขึ้นมาใหม่แทนโลกเก่า สิ่งมีชีวิตอย่างมนุษย์เกิดขึ้นมา
เกิดดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ มีวัน เดือน ปี ตามมา มีพระราชา ซึ่งแปลว่า ผู้ยังความชอบใจพอใจให้
เกิดขึ้น มีการอัญเชิญปู่เจ้า ชื่อว่าพระกรรมบดีให้มาร่วมพิธี อาราธนาพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์
มาร่วมพิธี เชื้อเชิญเทวดา อสูร ฝี่ ไปจนถึงสัตว์มาร่วมพิธีแล้วให้ร่วมกันเป็นพยานในการลงโทษคน
ทรยศหักหลังทำการกบฏต่อพระมหากษัตริย์ และให้พรแก่ผู้จงรักภักดีสัตย์ซื่อต่อพระมหากษัตริย์
ให้มีความสุขความเจริญสมบูรณ์ด้วยลาภยศศักดิ์อิศฐาน

๕. ตัวอย่างคำประพันธ์

“ฟ้ากระฉ่นเรือนผยองช่วยดู	เอาธงบนหมอกหว่าย
เจ้าผาดำสามเส้าช่วยดู	แสนผีพึงยอมท้าวฯ
เจ้าผาดำลาเผือกช่วยดู	หันอัยวายุสมิงพราย

^๔ เอกรัตน์ อุดมพร, วรรณคดีสมัยอยุธยา, (กรุงเทพมหานคร : พัฒนาศึกษา, ๒๕๔๖ก.) หน้า ๑๕-๑๖.

เจ้าผาหลวงผากลายชวดู	ดีร้ายบอกคนจำา
ผีพรายผีชรหมื่นดำช่วยดู	กำารูคลื่นเปนเปลว
บชีอน้ำตัดคอ	ตัวคอเรให้ขาดา”

๒. มหาชาติคำหลวง

วรรณกรรมเรื่องมหาชาติคำหลวงกล่าวไว้ว่า มหาชาติคำหลวง เป็นหนังสือมหาชาติภาษาไทยที่เป็นคำหลวงเรื่องแรก ซึ่งของเดิมได้หายไปบ้าง พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ ทรงให้แต่งซ่อมจนครบ ๑๓ กัณฑ์ ที่แต่งเพิ่มเข้ามาคือ กัณฑ์หิมพานต์ กัณฑ์ทานกัณฑ์ กัณฑ์จุลพน กัณฑ์มัทรี กัณฑ์สักกบรรพ และกัณฑ์ฉกษัตริย์ มีรายละเอียดโดยย่อ^๙ คือ

๑. ผู้แต่ง นักปราชญ์ราชบัณฑิตหลายคนช่วยกันแต่งตามพระบรมราช-โองการของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เมื่อ พ.ศ. ๒๐๒๕

๒. ทำนองแต่ง เป็นคำประพันธ์หลายประเภทในการแต่ง มีทั้งโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน และร่าย โดยมีภาษาบาลีแทรกอยู่ตลอดทั้งเรื่อง

๓. วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อใช้สวดในวันสำคัญทางพระศาสนา

๔. สาระสำคัญ

แบ่งข้อความเป็น ๑๓ ตอน คือ

๑) กัณฑ์ทศพร	๒) กัณฑ์หิมพานต์
๓) กัณฑ์ทานกัณฑ์	๔) กัณฑ์วนปเวสน์
๕) กัณฑ์ชูชก	๖) กัณฑ์จุลพน
๗) กัณฑ์มหาพน	๘) กัณฑ์กุมาร
๙) กัณฑ์มัทรี	๑๐) กัณฑ์สักกบรรพ
๑๑) กัณฑ์มหาราช	๑๒) กัณฑ์ฉกษัตริย์
๑๓) กัณฑ์นครกัณฑ์	

๕. ตัวอย่างคำประพันธ์

ตอนพระนางผุสดีครวญโศกเศร้า

เสยโส วิสั เม ขายิต์ ภักซ์พิศม์แม่มรณอำา ดีกว่าเป็นลูกข้า ชับเสีย

^๙ เอกรัตน์ อุดมพร, วรรณคดีสมัยอยุธยา, (กรุงเทพมหานคร : พัฒนาศึกษา, ๒๕๔๖ก.) หน้า ๒๐-๒๓.

ปปลาตา ปปเตยยาหิ ทอดตนตกเหวห้วย ม้วยแม่ม้วยเอนม้วย อยู่เเ
 รชชยา พชฌมียยาหิ กรรแสงสวคหิ้วย ตายบตันลัดนิ้ว หนึ่งดี ตอนชมป่า
 ปรีโกเคหิ รุกเขหิ ปำนันอาศัยสัตว์ ถูตัดด้วยอาหาร
 วนนต รติวฑฒน ใจจงกำหนดนาน หวานป่าช้อยจำเริญใจ
 เวชรียวณณสนนิก มีน้ำผ่องแผ้ว ดุจดวงแก้วพิฑูโรใส
 ปจฉคมพนิเสวิต เต่าปลาเปลี่ยนชมโคล ฟังไบไม้ฝั่งแฝงหัว

๓. โคลงนิราศหริภุญชัย

วรรณกรรมเรื่อง โคลงนิราศหริภุญชัย เป็นโคลงนิราศที่เก่าแก่เรื่องหนึ่ง ไม่แน่ชัดว่าแต่งในสมัยใด บางท่านว่าแต่งในสมัยพระเจ้าปราสาททอง ในราว พ.ศ. ๒๑๘๑ บางท่านว่าแต่งในสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ในราว พ.ศ. ๒๐๖๐ ซึ่งมีรายละเอียดโดยย่อ^{๑๐} ดังนี้

๑. ผู้แต่ง ชื่อทิว หรือศรีทิวย์
๒. ทำนองแต่ง แต่งเป็นโคลงสี่สุภาพ
๓. วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อแสดงความอาลัยรักต่อคนรักของตนที่ตนต้องจากไป

นมัสการพระธาตุหริภุญไชย

๔. สารสำคัญ

เริ่มต้นด้วยบทนมัสการพระรัตนตรัย อันได้แก่พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ได้บอกวัน เดือนปีที่เดินทางไปนมัสการพระธาตุหริภุญชัย (ปัจจุบันอยู่ในจังหวัดลำพูน) โดยที่ก่อนจะออกเดินทาง ก็ได้ไปกราบลาพระพุทธสิหิงค์ ระหว่างทางพบเห็นอะไรก็เอามาเป็นอารมณ์สำหรับคร่ำครวญหวนคะนึ่ง ถึงคนที่ตนรัก เมื่อถึงเมืองหริภุญชัยก็ได้ทำการนมัสการพระธาตุอันเป็นที่เคารพสักการะสมความปรารถนา กวีได้บรรยายถึงความงดงามของพระธาตุและการมิ่งงานสมโภชพระธาตุ กราบนมัสการพระธาตุหริภุญชัยแล้วก็เดินทางกลับ

๕. ตัวอย่างคำประพันธ์

ลาพระสีหิงค์

นบวรเชฐสร้อย

สิ่งนี้

ลาเทพเบญจาจริง

จึงฝ่าย

^{๙๐} เอกรัตน์ อดมพร, *วรรณคดีสมัยอยุธยา*, (กรุงเทพมหานคร : พัฒนาศึกษา, ๒๕๔๖.), หน้า ๓๔-๓๖.

เชิฏวานเทพดลกลิง	ถลากระหม่อม เรียมเฮย
เทาดำเนินเยื่อนย้าย	พราพร้อมเดินเดียว
ชมพระธาตุหริภุญชัย	
มหาชินธาตุเจ้า	เจดีย์
เหมือนแท่งคำสิงห์	คู่เพ็ญ
ฉัตรคำคาคมณี	ควรคำ เมืองแฮ
เปลวเปล่งดินฟ้าเสี่ยง	สว่างเท่าอำพร
นมัสการลาพระธาตุหริภุญชัย	
ลาพระชินธาตุเจ้า	จอมอัฐิ
ถวายศิลาเพ็ญชนภัตร	หวานไหว
ประจงจอตจักรวัติ	ผลเผื่อ ทิพเอย
บัดเดียวขอหื้อให้	แห่งน้องวิวาหา

๓.๒.๒ วิเคราะห์งานวรรณกรรมเรื่องโคลงนิราศหริภุญชัย

การวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องโคลงนิราศหริภุญชัย มีประเด็นในการวิเคราะห์ประกอบไปด้วย ความเป็นมาของวรรณกรรม ลักษณะคำประพันธ์ เรื่องย่อ แนวคิด จุดมุ่งหมายของผู้แต่ง และคุณค่าวรรณกรรม ซึ่งมีรายละเอียดในการวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องนี้อย่างต่อไปนี้

๑. ความเป็นมาของวรรณกรรม

วรรณกรรมเรื่องโคลงนิราศหริภุญชัยนั้น ผู้แต่งเป็นคนในล้านนาเชียงใหม่ ได้แต่งถึงเรื่องการเดินทางมานมัสการพระธาตุหริภุญชัยที่ลำพูน โดยเอ่ยถึงเรื่องการจากนางอันเป็นที่รักมานมัสการพระธาตุดังกล่าว หากเปรียบเทียบกับวรรณกรรม ในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นจะพบว่าคล้ายคลึงกับการแต่งนิราศ ต่อมาได้มีการถอดความออกไปเป็นภาษาไทยภาคกลาง ต้นฉบับเดิมแท้จริงน่าจะเป็นภาษาไทยภาคเหนือ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานไว้ว่า ปีที่แต่งวรรณกรรมเรื่องนี้อาจเป็นประมาณ พ.ศ. ๒๑๘๐ หรือก่อนหน้านั้นขึ้นไป ซึ่งเป็นระยะที่พระพุทธสิหิงค์ยังประดิษฐานอยู่ที่เชียงใหม่ราวศักราชสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง และกวีทางใต้คงนำมาดัดแปลงราวศักราชสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่งศาสตราจารย์ ประเสริฐ ณ นคร ได้ศึกษาโคลงเรื่องนี้โดยเทียบกับต้นฉบับภาษาไทยเหนือที่เชียงใหม่และลงความว่าจะแต่งขึ้นในสมัย พ.ศ. ๒๐๖๐ ตรงกับ

รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ซึ่งเป็นเวลาที่พระแก้วมรกตยังอยู่ที่เจดีย์เชียงใหม่ เนื่องจากในเนื้อเรื่องมีการกล่าวถึงพระแก้วมรกตไว้ด้วย

๒. ลักษณะคำประพันธ์

เดิมแต่งไว้เป็นโคลงไทยเหนือ ต่อมาผู้ถอดเป็นโคลงสุภาพ โครงนิราศหรือกวีเขียนด้วยโคลงสี่สุภาพมีความยาวทั้งหมด ๑๘๐ บท ต่อมาภายหลังมีผู้เขียนเพิ่มเติมอีก ๓ บท คือบทที่ ๓๕ ก ๓๕ ข และบทสุดท้าย โคลงภาษาพื้นเมืองเรียกว่า ครรโลง กะโลง หรือกันโลง ครรโลงสี่ห้องมีลักษณะบังคับเกือบเหมือนโคลงสี่สุภาพทั่วไปของภาคกลาง มีผิดอยู่บ้างเฉพาะวรรณยุกต์เอกในคำที่ ๔ ของบาทที่ ๔ โคลงสี่สุภาพของล้านนาไทยจะเป็นเสียงวรรณยุกต์สามัญ หรือวรรณยุกต์โทก็ได้ ตามตัวอย่างคำประพันธ์

นบวรเชฐสร้อย	สีหิงค์
ลาเทพเบญจาจริง	จึงผ้าย
เชิฐวานเทพดลลึง	ถลากระหม่อม เรียมเฮย
เทาดำเนินเยื่อนย้าย	พราพร้อมเดินเดียว

๓. เรื่องย่อ

โคลงนิราศหรือกวีเขียนเป็นเรื่องราวพระมณารักความอาลัย อันเกิดขึ้นจากการพลัดพรากจากผู้หญิงคนรักไปนมัสการพระธาตุหรือกวีเขียนในวันเพ็ญเดือน ๖ หรือเดือน ๘ เหนือ เริ่มต้นที่บพูนชาพระรัตนตรัย บอกวันเวลาที่แต่ง แล้วกล่าวถึงการที่ต้องจากนางที่เชียงใหม่ไปบูชาพระธาตุหรือกวีเขียนที่เมืองหรือกวีเขียน (ลำพูน) ก่อนออกเดินทางได้นมัสการลาพระพุทธรูปสีหิงค์ ขอพรพระมั่งราชหรือพระมั่งรายซึ่งสถิต ณ ศาลเทพารักษ์ นมัสการลาพระแก้วมรกต เมื่อเดินทางพบสิ่งใดหรือตำบลใดก็พรรณนาคร่ำครวญรำพันรักไปตลอดทางจนถึงเมืองหรือกวีเขียน ได้นมัสการพระธาตุสมความตั้งใจ บรรยายพระธาตุ งานสมโภชพระธาตุ ตอนสุดท้ายลาพระธาตุ กลับเชียงใหม่

๔. จุดมุ่งหมายของผู้แต่ง

ผู้แต่งมีความมุ่งหมายเพื่อบรรยายความรู้สึกที่ต้องจากหญิงรักไปนมัสการพระธาตุหรือกวีเขียน ซึ่งเป็นการบรรยายถึงพระธาตุหรือกวีเขียนกับการต้องจากนางที่รัก ซึ่งทั้งสองสิ่งเกิดขึ้นพร้อมกัน เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงคติทั้งทางโลกและทางธรรมไปควบคู่กัน แม้ปัจจุบันระยะทางจากเชียงใหม่มาลำพูนจะอยู่ใกล้กัน สามารถเดินทางด้วยยานพาหนะต่าง ๆ ได้ด้วยสะดวกรวดเร็ว แต่หากเป็นในยุคที่แต่ง

วรรณกรรมเรื่องนี้จะพบว่า แม้ระยะทางจะดูเหมือนใกล้ แต่ก็ใช้เวลาเดินทางนาน และต้องผ่านด่าน และการตรวจตราของทางบ้านเมืองในยุคนั้น ประกอบกับเส้นทางเป็นดงรกชัฏ อันตรายทั้งจากคนและ สัตว์ป่าก็ย่อมมีมากเป็นธรรมดา จึงทำให้เห็นว่าการออกเดินทางไปยังเมืองต้องอาศัยความเป็นผู้มี ศรัทธาต่อพระศาสนาจริง ๆ จึงจะทำได้

๕. คุณค่าของวรรณกรรม

๕.๑) คุณค่าด้านวรรณศิลป์

คุณค่าด้านวรรณศิลป์ของโคลงหรือกวีนิพนธ์ พบว่า โคลงนิราศหรือกวีนิพนธ์ มีภาษาและ ฉันทลักษณ์สละสลวยไพเราะ มีใจความลึกซึ้งกินใจ แสดงภาพพจน์และอารมณ์ของกวีได้ชัดเจน แจ่มแจ้ง และมีคำโบราณมากมาย ตัวอย่างเช่น

จากเจียนเนื้อเกลี้ยงกลืน	องค์อ่อน
องค์อ่อนรามรสสมร	พราภวัน
พราภวันเตือดแดมร	อกม่อน เมาเอ
อกม่อนเมาบับัน	บับันในทรวง

๕.๒) คุณค่าด้านเนื้อหาสาระ

คุณค่าทางเนื้อหาสาระของโคลงนิราศหรือกวีนิพนธ์ พบว่า โคลงนิราศหรือกวีนิพนธ์ได้บันทึก เกียรติประวัติเกี่ยวกับสถานที่ต่าง ๆ ตลอดบันทึกเส้นทางไปจังหวัดลำพูนในสมัยโบราณไว้ละเอียดถี่ถ้วน จึงนับว่าโคลงนิราศหรือกวีนิพนธ์เป็นวรรณกรรมที่มีคุณค่าที่ควรศึกษา

๕.๓) คุณค่าด้านสังคม

คุณค่าทางด้านสังคมของโคลงนิราศหรือกวีนิพนธ์ พบว่า โคลงนิราศหรือกวีนิพนธ์เป็นหลักฐาน แสดงความมีอารยธรรมสูงหลายอย่างของชาวล้านนาไทยในอดีต เช่นแสดงความเจริญทางฉันทลักษณ์ เป็นผลงานของกวีผู้มีความเชี่ยวชาญทางอักษรศาสตร์ โบราณคดี และวัฒนธรรมอื่น ๆ ตลอดทั้งแสดง ความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาของชาวล้านนาไทยในอดีต

๓.๓ งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาสมัยอยุธยาตอนกลาง

ผ่านรัชสมัยของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ แล้ว เรื่องราวเกี่ยวกับวรรณกรรมต่าง ๆ รวมไปถึงวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาเริ่มขาดหายไปเพราะบ้านเมืองหาความสงบมิได้ มีแต่สงคราม ความพลัดพราก ความระส่ำระสายของบ้านเมือง และกรุงศรีอยุธยาสูญเสียเอกราชเมื่อ พ.ศ. ๒๑๑๒ แม้ภายหลังสมเด็จพระนเรศวรจะกอบกู้อิสรภาพสำเร็จ แต่ไม่มีเวลาสำหรับการสร้างสรรค์วรรณกรรมที่โดดเด่นเพราะต้องจัดบ้านเมืองและประชาชนให้เป็นปึกแผ่น มั่นคง ทำให้วรรณกรรมที่สำคัญขาดหายไปเนิ่นนาน จนถึงรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมจึงได้รับการเอาใจใส่ พระองค์ทรงเป็นนักกวีด้วย แม้หลังจากนั้นก็เกิดความวุ่นวายในบ้านเมืองอีกจนลุถึงสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช จึงเป็นยุคที่วรรณกรรมรุ่งเรืองและเป็นยุคทองของวรรณคดี ซึ่งวรรณกรรมส่วนใหญ่ในยุคนี้เป็นแนวของศาสนาและเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์มีรายละเอียดของวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาสมัยอยุธยาตอนกลาง^{๑๑} ดังต่อไปนี้

๓.๓.๑ งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ

วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่น่าสนใจสมัยอยุธยาตอนกลาง ประกอบไปด้วยเรื่องกาพย์มหาชาติ สมุทรโฆษคำฉันท์ โคลงราชสวัสดิ์ เสือโคคำฉันท์ ซึ่งวรรณกรรมแต่ละเรื่องมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. กาพย์มหาชาติ

วรรณกรรมเรื่องกาพย์มหาชาติกล่าวไว้ว่า คำว่ากาพย์ในที่นี้ หมายถึง คำนิพนธ์ของกวี หมายถึงร้อยกรองโดยทั่ว ๆ ไป ไม่ได้หมายถึงคำประพันธ์ประเภทกาพย์ เป็นมหาชาติประเภทยาว ซึ่งมีรายละเอียดโดยย่อ^{๑๒} ดังนี้

๑. ผู้แต่ง สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม

๒. ทำนองแต่ง แต่งเป็นร่ายยาว มีภาษาบาลีแทรกอยู่ตอน ๆ แปลเป็น ภาษาไทยแล้วอธิบายความให้เข้าใจชัดเจนยิ่งกว่ามหาชาติคำหลวง

๓. วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อใช้เทศน์ให้อุบาสกอุบาสิกาฟังในงานเทศน์มหาชาติ ซึ่งมีประจำทุกปี โดยปกติจะมีช่วงเดือนสิบถึงเดือนสิบสอง

^{๑๑} เอกรัตน์ อุดมพร, วรรณคดีสมัยอยุธยา, (กรุงเทพมหานคร : พัฒนาศึกษา, ๒๕๔๖ก.), หน้า ๔๒.

^{๑๒} เอกรัตน์ อุดมพร, วรรณคดีสมัยอยุธยา, (กรุงเทพมหานคร : พัฒนาศึกษา, ๒๕๔๖ก.), หน้า ๔๔-๔๕.

๔. ตัวอย่างคำประพันธ์

พระศรีศรีศาสดา	มีพระมहिมา
นุภาพพันตยาภิ	
เนืองนาคอสุรกษัตริย์	โอนมณีโมลี
บำบวงในบาทกมล	
โปรดโลกทั้งภูมณฑล	ท้าวพรหมบดล
ก็ถึงแก่สรณบคลา	
ข้านบ้น้อมด้วยใจสา-	ทรทูลบาทา
รพินทุพระมุณีวร	(สำนวนพระมหाराชครู)
กินใจก็คิดแก้คุณพระมน-	ตประสิทธิพิทยา
อยู่ศัลยคิดฤทธิคุณา	กลตบเปนาการ
แสนโศกสาหัสกำสรด	ดิเสนาะทั้งแลदान
เดือดร้อนรำพึงอนุชพาล	ทุกเมื่อนิรันดร์
โอโธมาทนทุกขทางล	เพราะว่าพรากพฐสมร
เสมอหายหฤทัยทุกขทร-	มนัสก็พิลาป
อ้าแม่คือบงกชอันงาม	และภมรมาชมชราป
ชีพิตพินิกิมาทราบ	นุชกามแกล้งผจง
	(สำนวนสมเด็จพระนารายณ์ฯ)
เจ็บอายหลายทุกข์เพิ่มพูน	เจ็บอาตรมไครปูน
แลเจ็บอุระประมาณ	
เจ็บจากพรากนุชนงคราญ	เจ็บพ่ายภัยพาล
พินาศอนาถเน่งนอน	(สำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ)

๓. โคลงราชสวัสดิ์

วรรณกรรมเรื่องโคลงราชสวัสดิ์กล่าวไว้ว่า โคลงราชสวัสดิ์ เป็นโคลงพระราชนิพนธ์ที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงนำหลักธรรมของพระพุทธศาสนามาพระราชนิพนธ์ประยุกต์ใช้เพื่อใช้สอนข้าราชการในการปฏิบัติหน้าที่ มีรายละเอียดโดยย่อ^{๑๔} ดังนี้

๑. ผู้แต่ง สมเด็จพระนารายณ์มหาราช
๒. ทำนองแต่ง แต่งเป็นโคลงสี่สุภาพ มีโคลงทั้งหมด ๖๓ บท
๓. วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อใช้เป็นหลักปฏิบัติของข้าราชการผู้ใหญ่
๔. สาระสำคัญ

กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงแสดงโอวาทอันเป็นหลักธรรมที่ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่พึงประพฤติปฏิบัติ เป็นต้นว่า ความสามัคคีปรมาตมา ความกล้าหาญ การป้องกันบ้านเมือง ความฉลาดรอบรู้ การไม่เป็นชู้กับนางใน การไม่เข้าไปกลักกลาย พระราชอาสน์ การแต่งกายให้เหมาะสมเข้าเฝ้า การไม่เสพของมีนเมา การไม่เอาแต่นอน การไม่ยกยอกสิ่งของของหลวง

๕. ตัวอย่างคำประพันธ์

อย่าไผ่ในส้องเสพ	สุราบาน
มิตรมนท่อนธการพาล	เรื่องร้าย
ดิเตียนตำเนียรสถาน	ทุกประเทศ
พึงแสวงแห่งโอชบาย	มุ้งม้วนมฤตฐาน
หนึ่งทรัพย์นับเนื่องไว้	ในคลัง
อย่าประสงค์จางงหวัง	หวังได้
อย่าคิดจิตเบือนบัง	แสงโลก
อย่าแบ่งแมลงลักให้	ประโยชน์เบื้องอาตมวงศ์
หนึ่งให้ใจฉลาดรู้	เรื่องการ
จงพินิจพิจารณา	ถี่ถ้วน
รู้จักลักษณะขลาดหาญ	ทานเทียบ
สมปรตจึงมีล้วน	อย่าเลี้ยวพวนสกนธ์

^{๑๔} เอกรัตน อุดมพร, วรรณคดีสมัยอยุธยา, หน้า ๕๗-๕๙.

๔. เสือโคคำฉันท

วรรณกรรมเรื่องเสือโคคำฉันท กล่าวไว้ว่า เสือโคคำฉันท เป็นวรรณคดีประเภทฉันทที่มีความยาวมาก เป็นเรื่องแรกของไทย โดยอาศัยเค้าเรื่องจากปัญญาสชาดก ซึ่งมีรายละเอียดโดยย่อ^{๑๕} ดังนี้

๑. ผู้แต่ง พระมหาราชครู

๒. ทำนองแต่ง แต่งเป็นฉันทเกือบทั้งหมด มีเฉพาะบทสุดท้าย ๒ บท ที่แต่งเป็นโคลงสี่สุภาพ

๓. วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อใช้เป็นสุภาษิตสอนใจ

๔. สาระสำคัญ

เสือโคเป็นนิทานพื้นบ้านที่มีการเล่าต่อกันมาช้านาน อันเป็นเรื่องราวระหว่างลูกเสือกับลูกโคซึ่งต่างมีมิตรไมตรีอันดีต่อกัน ภายหลังฤาษีเสกให้เป็นคนทั้งสองตัว เสือให้เป็นคนชื่อว่า พหลวิชัย อายุมากกว่ามีฐานะเป็นพี่ ส่วนโคให้เป็นคนมีชื่อว่า คาวี มีอายุน้อยกว่ามีฐานะเป็นน้อง ในเรื่องเสือโคคำฉันท เริ่มต้นด้วยบทไหว้ครู ต่อด้วยชีวิตของลูกเสือและลูกโคได้รับการชุบเลี้ยงให้เป็นคน ได้อภิเษกสมรสกับพระธิดาเจ้าเมือง และผจญภัยต่างๆ จนกระทั่งได้ครองราชสมบัติอย่างมีความสุข

๕. ตัวอย่างคำประพันธ์

ลูกเสือและลูกโคร่วมกันทำร้ายแม่เสือจนเสียชีวิต

บัดนั้นลูกพยัคฆ์ ไล่กลทำรัก แม่เข้าไปหา

เคล้าคลึงเคลี้ยชม ตระบัดโกรธา แหงนกัดกรรฐา คอขาดบาดใจ

ลูกโคเข้าขวิด ไล่ฟุ้งโลหิต เรี่ยรายลามไหล

ด้าวดินท้าวลัม กลิ้งเกลือกเสือกใน วนาอาไศรย สิ้นหายวายปราณ

ชมนก

แขวกขวานประสานเสียง

ชมเมียงเอียงประอรบัน

ปากบ่อนร่วมรศกัน

กระสันผั่นก็ตาลโดย

คับแคทั้งคู่ควร

กระทาชวนตระบัดบอย

บินหาคณาโหย

ประนังศัพท์ขอเชย

^{๑๕} เอกรัตน์ อุดมพร, วรรณคดีสมัยอยุธยา, หน้า ๖๔-๖๖.

ชมไม้

พิภูลคามคุณควร	ลำดวนดาษพิสมัย
หีนหอมวังเวงใจ	บรรเจิดจิตรพิศวง
สารภีกรมยา	ผกากลิ่นกำจรจง
ใจเอนว่ากลิ่นยง	ยุพโยคเยาวมาลัย

๓.๓.๒ การวิเคราะห์งานวรรณกรรมเรื่องกาพย์มหาชาติ

การวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องกาพย์มหาชาติ มีประเด็นในการวิเคราะห์ประกอบไปด้วย ความเป็นมาของวรรณกรรม ลักษณะคำประพันธ์ เรื่องย่อ แนวคิด จุดมุ่งหมายของผู้แต่ง และคุณค่าวรรณกรรม ซึ่งมีรายละเอียดในการวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องนี้ดังต่อไปนี้

๑. ความเป็นมาของวรรณกรรม

สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม เป็นผู้นิพนธ์เรื่องกาพย์มหาชาติ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ทรงพระนามเดิมว่า พระศรีศิลป์ เป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระเอกาทศรถ ก่อนได้ราชสมบัติผนวช อยู่วัดระฆัง ๗ พรรษา ได้สมณศักดิ์เป็นพระพิมลธรรม ต่อมาได้ปราบดาภิเษก เป็นกษัตริย์ต่อจาก เจ้าฟ้าศรีเสาวภาคย์ พระเชษฐาต่างมารดาเมื่อ พ.ศ. ๓๑๖๓ อยู่ในราชสมบัติ ๘ ปีพระองค์ทรงฝักใฝ่ ในพระพุทธศาสนา รับสั่งให้ค้นพบรอยพระพุทธรูปที่ไหล่เขา เขตเมืองสระบุรีและโปรดเกล้าฯ ให้สร้างมณฑปสวมรอยพระพุทธรูปไว้ ประวัติพระราชพงศาวดารยืนยันว่า สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ทรงพระราชนิพนธ์ กาพย์มหาชาติคำหลวง เมื่อ จ.ศ. ๙๘๙ พ.ศ. ๒๑๗๐ แต่ต้นฉบับที่เหลือตกทอดมา ไม่ครบทุกกัณฑ์ พระราชนิพนธ์ที่เหลืออยู่ ได้แก่ กัณฑ์กุมารบรรพ มีต้นฉบับตัวเขียน ณ วันแรม ๑๐ ค่ำ เดือน ๗ พ.ศ. ๒๓๒๕ นอกจากนี้ยังมีสักกบรรพอีกกัณฑ์หนึ่ง ซึ่งอาจเป็นบทพระราชนิพนธ์ที่เหลืออยู่ ของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ลักษณะการแต่ง แต่งเป็นร้อยยาว มีคาถาบาลีแทรกเป็นตอน ๆ กำหนด ให้พระสงฆ์ใช้เทศน์ให้อุบาสกอุบาสิกาฟังในประเพณีเทศน์มหาชาติ

๒. ลักษณะคำประพันธ์

ลักษณะคำประพันธ์ของกาพย์มหาชาติแต่งเป็นร้อยยาว มีภาษาบาลีแทรกอยู่ตอน ๆ แปลเป็น ภาษาไทยแล้วอธิบายความให้เข้าใจชัดเจนยิ่งกว่ามหาชาติคำหลวง ดังตัวอย่าง

“นานาวณณา พหู ทิชา จะได้เซยชมทิชากรกระเหว่าวิเวกร้องระวังไพร วินทุสสุรา อันมี เสียงใสสำเนียงเสนาะ ได้ทรงฟังก็ไพเราะวังเวง จะเปล็ดเพลนดังฟังเพลงพิลาปสวรรค์ ผุ่สกุณสกุณีสีสัน

เป็นแสดงแสง เป็นสีขาขาวแดงดำระยับ เป็นสีเหลืองเหลืองสลัปลายเมฆ เป็นหมู่ประเจกวิจิตรจนา
อุตุล ปุพพิเต หุเม บ้างโจนจับจิกพฤษกษาใช้ปีกหางหกห้อยหัวเห็นแต่ตัวบ้างบินหนี จับต้นนี้บินไป
ต้นโน้น บ้างก็โผโผนร้องเสียงชะแข็งแซ่”

๓. เรื่องย่อ

เรื่องย่อของกาพย์มหาชาติใช้เนื้อหาเดียวกับมหาชาติคำหลวง แบ่งเนื้อหาเป็น ๑๓ กัณฑ์ คือ

๑) กัณฑ์ทศพร	๒) กัณฑ์หิมพานต์
๓) กัณฑ์ทานกัณฑ์	๔) กัณฑ์วนปเวสน์
๕) กัณฑ์ชูชก	๖) กัณฑ์จุลพน
๗) กัณฑ์มหาพน	๘) กัณฑ์กุมาร
๙) กัณฑ์มัทรี	๑๐) กัณฑ์สักรกบรพ
๑๑) กัณฑ์มหาราช	๑๒) กัณฑ์ฉกษัตริย์
๑๓) กัณฑ์นครกัณฑ์	

๔. แนวคิด จุดมุ่งหมายของผู้แต่ง

แนวคิดหรือจุดมุ่งหมายในการแต่งเรื่องนี้ เมื่อพิจารณาแล้วพบว่า วัดอุประสงค์หลัก คือ
เพื่อใช้เทศน์ให้อุบาสกอุบาสิกาฟังในงานเทศน์มหาชาติ ซึ่งมีประจำทุกปี โดยปกติจะมีช่วงเดือนสิบถึง
เดือนสิบสอง สาเหตุที่สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมทรงให้แต่งกาพย์มหาชาติขึ้นใหม่แทนมหาชาติคำหลวง
คงทรงเห็นว่ามหาชาติสำนวนเดิมมีคำแปลภาษาไทยสั้นมาก และสลับกับภาษาบาลีทุกวรรค ฟังแล้ว
ไม่เข้าใจ และมีรายละเอียดที่มากเกินไป ไม่สามารถนำมาเทศน์ให้จบได้ภายในหนึ่งวัน และนอกจากนี้
ยังเป็นการแสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถในการเป็นนักประพันธ์หรือกวี หลังจากที่ได้ผนวชและศึกษา
ธรรมวินัยจนแตกฉาน

๕. คุณค่าของวรรณกรรม

๕.๑) คุณค่าด้านวรรณศิลป์

คุณค่าด้านวรรณศิลป์ของกาพย์มหาชาติ พบว่า กาพย์มหาชาติ เป็นกลอนเทศน์ร่ายยาว
เรื่องมหาเวสสันดรชาดก ถือว่าเป็นวรรณคดีล้ำค่าของไทย เป็นมรดกทางวัฒนธรรม มีคำโบราณ
ไม่มากนัก อ่านเข้าใจง่าย สำนวนโวหารมีความไพเราะใช้ถ้อยคำที่ใช้สละสลวย สามารถใช้เป็นแบบฉบับ
ในการศึกษาภาษาสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลางได้ผู้อ่านจะได้รับความเพลิดเพลิน และคุณค่าจาก
ถ้อยความที่เรียบง่าย

๕.๒) คุณค่าด้านเนื้อหาสาระ

คุณค่าด้านเนื้อหาสาระของกาพย์มหาชาติ พบว่า กาพย์มหาชาติ เป็นการนำเอา महाเวสสันดรชาดกมาแต่งหรืออธิบายใหม่ให้แตกต่างจากวรรณกรรมเดิม คือ มหาชาติคำหลวง แม้เนื้อหาจะมีลักษณะใกล้เคียงกัน แต่รูปแบบคำประพันธ์มีความแตกต่างกัน ซึ่งมหาชาติคำหลวง มีจุดมุ่งหมายหลักคือใช้สวดโดยคฤหัสถ์ในวันสำคัญหรือประเพณีมหาชาติ ส่วนกาพย์มหาชาตินั้น แต่งขึ้นเพื่อให้พระสงฆ์ใช้เทศน์ในงานมหาชาติ จึงทำให้การสวดโดยคฤหัสถ์โดยใช้มหาชาติคำหลวง หดไป และนอกจากนี้กาพย์มหาชาติยังเป็นต้นแบบของการแต่งร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกในสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งเป็นเนื้อหาหรือตำราที่ใช้เทศน์มหาชาติในปัจจุบัน

๕.๓) คุณค่าด้านสังคม

คุณค่าด้านสังคมของกาพย์มหาชาติ พบว่า กาพย์มหาชาติเป็นวรรณกรรมศาสนาที่แฝงไว้ด้วยพุทธปรัชญาหลายประการ ถ้าพิจารณาอย่างดีจะพบว่า กวีได้สร้างตัวละครให้แสดงพฤติกรรมของปุถุชน เช่น พระเวสสันดรเป็นผู้แสวงธรรมปรารถนา เบื้องแรกนั้นยังไม่สามารถจะดับกิเลสได้ ยังมีความโกรธ ความรักความสงสารสองกุมาร ความเชื่อเรื่องโชคลาง เป็นอีกหนึ่งเรื่องที่ปรากฏอยู่ในมหาชาติ เป็นเรื่องของวิธีดำเนินชีวิตของคนไทย เช่น ชูชกจะเดินทางออกจากบ้าน จะทำพิธี “ประทักษิณวนเวียนวงได้ ๓ รอบ ตามฉับระบอบไสยศาสตร์เพทว่า ทั้งผู้ยู่ก็จะมีภัย ทั้งผู้ไปก็จะมีเหตุ อยากให้สวัสดิเจริญทั้งสองข้าง ก็เป็นจารีตเยี่ยงอย่างว่าเกิดคุณ” ชูชกจะแต่งกายด้วยสีขาว เพราะผู้ที่ได้พบเห็นจะคิดว่า เป็นชีปะขาวหรือดาบส นักบวชนั้นบุคคลทั่วไปย่อมเกรงขาม

๕.๔) คุณค่าด้านการนำไปประยุกต์ใช้

คุณค่าด้านการนำไปใช้ของกาพย์มหาชาติ พบว่า กาพย์มหาชาติ มีหลักธรรมที่สามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้เป็นอย่างดี ทั้งในส่วนของพระจริยาวัตรของพระเวสสันดร หรือบุคคลต่าง ๆ ที่ปรากฏในวรรณกรรม เช่น การเสียสละรู้จักแบ่งปันให้ผู้อื่น

จริยธรรมของผู้เป็นสตรีครองเรือน ความกตัญญูรู้คุณ ความซื่อสัตย์สุจริต ความยุติธรรม ความอดทน ความรู้จักประมาณ การรู้จักข่มใจตนเอง ความขยันหมั่นเพียร และความอ่อนน้อมถ่อมตน เป็นต้น

๓.๔ งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาสมัยอยุธยาตอนปลาย

ผ่านพ้นยุคสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช บ้านเมืองไม่มีความสุขเพราะเกิดการแย่งชิงราชสมบัติกัน ทำให้งานวรรณกรรมเกิดการชะงักงันไปถึง ๔๔ ปี จนถึงรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ จึงกลับมารุ่งเรืองอีกครั้ง ลักษณะของวรรณกรรมในยุคนี้มีทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง มีทั้งเรื่องทางพระพุทธศาสนาและบันเทิงคดีต่าง ๆ มีรายละเอียดของวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาสมัยอยุธยาตอนปลาย^{๑๖} ดังต่อไปนี้

๓.๔.๑ งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ

วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่น่าสนใจสมัยอยุธยาตอนปลาย ประกอบไปด้วย เรื่องโคลงชะลอพุทธไสยาสน์ นันทโพนันทสูตรคำหลวง พระมาลัยคำหลวง และบุญโนวาทคำฉันท์ ซึ่งวรรณกรรมแต่ละเรื่องมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. โคลงชะลอพุทธไสยาสน์

วรรณกรรมเรื่องโคลงชะลอพุทธไสยาสน์ กล่าวไว้ว่า โคลงชะลอพุทธไสยาสน์ เป็นการบันทึกเหตุการณ์ในการชะลอพุทธไสยาสน์วัดป่าโมกข์ ไม่ให้ได้รับอันตรายจากน้ำกักเซาะตลิ่งจนใกล้จะพังถึงวิหารพระพุทธไสยาสน์ มีรายละเอียดโดยย่อ^{๑๗} ดังนี้

๑. ผู้แต่ง สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ขณะทรงดำรงอิสริยยศเป็นพระเจ้าที่นั่งยาเธอกรมพระราชวังบวรสถานมงคล

๒. ทำนองแต่ง แต่งเป็นโคลงสี่สุภาพ

๓. วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อบันทึกเหตุการณ์ที่น่าเป็นอัศจรรย์ในการสามารถลากชะลอพุทธไสยาสน์องค์ใหญ่โตมากมายมาได้โดยไม่เป็นอันตรายอะไรเลย และเพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระด้วย

๔. สาระสำคัญ

เริ่มต้นกล่าวถึงสาเหตุที่ทำให้ต้องลากชะลอพระพุทธไสยาสน์ คือ เกิดน้ำเซาะตลิ่งจนเขื่อนที่อยู่ใกล้พระวิหารพังลงมา เห็นท่าจะไม่ดีแน่ ท่านพระอธิการ วัดป่าโมกข์ เมืองอ่างทอง จึงนำความขึ้นกราบบังคมทูลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ จึงมีพระบรมราชโองการให้พระยาราชสงครามเข้าจัดการ

^{๑๖} เอกรัตน อุดมพร, วรรณคดีสมัยอยุธยา, หน้า ๙๙.

^{๑๗} เอกรัตน อุดมพร, วรรณคดีสมัยอยุธยา, หน้า ๑๐๑๒-๑๐๒.

ทำการชะลอพระพุทธรูปให้พ้นน้ำ พระยาราชสงครามทำการเจาะฐานพระพุทธรูป เอาตะเพ็รธงชักลากองค์พระ ปราบดินให้ราบเรียบ แล้วกราบทูลพระเจ้าแผ่นดินและปาวร้องไปยังราษฎรทั้งหลาย ข้าราชการทั้งมวล ให้ช่วยกันชะลอพระพุทธรูปไสยาสน์มายังที่ซึ่งจะทำพระวิหารใหม่ จากนั้นได้ทำการสร้างพระวิหาร การเปรียญ พระอุโบสถ เจดีย์ และกุฏิที่อยู่อาศัยของพระภิกษุสามเณรครบถ้วน สุดท้ายได้อัญเชิญพระพุทธรูปปางต่าง ๆ มาประดิษฐานไว้ แล้วขอให้ช่วยอภิบาลพระเจ้าแผ่นดินให้ปลอดภัยจากอันตรายทั้งปวง

๕. ตัวอย่างคำประพันธ์

ตะวันลงตรงทิศทูลึง	แทงสาย
เซราะฝั่งฝั่งระหุระหาย	รวดน้ำ
ชดเชื่อนเลือนทลมทลาย	ริมราก
ผนังแยกแตกแดนข้า	รูปร้างปติมา
เจาะฐานการจะเข้ชุด	ปครองคาน
ไม้เรียบเปรียบปรุงกदान	ทาบไว้
รององค์บันจงสถาน	เทียบแท่น
ตโงะตลอดดรอรับให้	เปล่าพื้นดินเดิม
เดชะพระพุทธรูปให้	สถาผล
เดชะพระธรรมผจญ	บาปนี้
เดชะพระสงฆ์ดล	แดนมารค
เดชะตระบะบุญมลิ	หลีกร้ายขจายหนี

๒. นันโทปนันทสูตรคำหลวง

วรรณกรรมเรื่องนันโทปนันทสูตรคำหลวง กล่าวไว้ว่า นันโทปนันทสูตรคำหลวงเรื่องนี้มีที่มาจากพระสูตรในทีฆนิกาย เป็นเรื่องราวของการทรมานพญานาคให้เปลี่ยนทิวทัศน์ที่ผิด ๆ เสีย แล้วหันมานับถือพระพุทธศาสนาซึ่งมีความเชื่อที่ถูกต้อง ซึ่งมีรายละเอียดโดยย่อ^{๑๔} ดังนี้

๑. ผู้แต่ง เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร (เจ้าฟ้ากุ้ง) พระราชโอรสองค์โตของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๖-๑๐๗.

๒. ทำนองแต่ง แต่งเป็นร้อยยาว แทรกด้วยคาถาบาลี ตอนท้ายมีโคลงสี่สุภาพ ๒ บท

๓. วัตถุประสงค์ในการแต่ง

๓.๑) เพื่อแข่งกับมหาชาติคำหลวง

๓.๒) เพื่อแสดงถึงความสำนึกผิดที่ทรงใช้ดาบฟันพระภิกษุเจ้าฟ้านเรนพิทักษ์

๔. สาระสำคัญ

เริ่มต้นจากนมัสการพระรัตนตรัย บอกนามผู้แต่ง แล้วดำเนินความตาม เรื่องราวว่า สมัยที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน วันหนึ่งอนาถบิณฑิกเศรษฐีได้มาเข้าเฝ้าทูลอาราธนาพระองค์และพระสงฆ์จำนวน ๕๐๐ รูป ไปรับบิณฑบาตที่บ้านของท่านเศรษฐี ใกล้รุ่งของวันรุ่งขึ้น พระพุทธเจ้าได้ทรงใช้พระญาณตรวจดูสัตว์โลกว่าใครพอจะแนะนำให้เข้าถึงธรรมได้บ้าง ก็ได้ทอดพระเนตรเห็นด้วยพระญาณว่า พระยานันโทปนันทนาคราชยังมีความเห็นผิด คือมีมิฉฉาภิภูติ ต้องทำให้ละพยศเสียหน่อยก็จะสามารถรู้ธรรมได้ จึงทรงให้พระมหาโมคคัลลานะทำการปราบด้วยฤทธิ์ จนพระยานันโทปนันทนาคราชสิ้นพยศ พระมหาโมคคัลลานะ พามาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทรงประทานศีล ๕ ข้อให้นำไปประพฤติปฏิบัติ จากนั้นพระพุทธเจ้าก็ทรงนำพระสงฆ์สาวก ๕๐๐ รูป ไปยังบ้านของอนาถบิณฑิกเศรษฐีเพื่อรับภัตตาหาร

๕. ตัวอย่างคำประพันธ์

ในกาลนั้นอันว่ากายแห่งโกคินทรราชา พระมหาโมคคัลลานะเข้าเฝ้า แลกายอันใหญ่มหิมากน้อยเจ้าหนักหนามานทำเนียบ เปรียบกระเช้า อันเขาทำด้วยหวาย แห่งนายช่างเตลา บิบน้ำมันงากยวิชัย แลกายิก แห่งโกคินทรราชา มีเสทวารินรี ไหลสรกปรียบมิชาติ หยาดเสททางคเปนธาร ก็มีในกาลนั้นแล

๓. พระมัลลย์คำหลวง

วรรณกรรมเรื่องพระมัลลย์คำหลวง กล่าวไว้ว่า พระมัลลย์คำหลวงนี้มีที่มาจากคัมภีร์มัลลย์สูตร ซึ่งพระลังกาแต่งไว้ ต่อมาพระพุทธวิลาส ซึ่งเป็นชาวเชียงใหม่ได้นำมาเรียบเรียงใหม่ในชื่อว่า ฎีกามัลลย์สูตร สุดท้าย เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงนิพนธ์ขึ้นใหม่ ให้ชื่อว่า พระมัลลย์คำหลวง มีรายละเอียดโดยย่อ^{๑๔} ดังนี้

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๘-๑๑๐.

๑. ผู้แต่ง เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร หรือเจ้าฟ้ากุ้ง
๒. ทำนองแต่ง แต่งเป็นร้อยสุภาพ บางตอนมีลักษณะคล้ายกาพย์ยานี แต่ตอนต้นและลงท้ายอีก ๕ บท เป็นโคลงสี่สุภาพ
๓. วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อให้ได้รับบุญกุศลและขอให้บุญหนุนส่งพบพระศรีอริยเมตไตรย

๔. สาระสำคัญ

เบื้องต้นเป็นการนอบน้อมพระรัตนตรัย ต่อมาก็กล่าวถึงพระมาลัยเถรเจ้า ผู้เมตตากรุณา คิดหวังจะให้สรรพสัตว์พ้นทุกข์ ท่านเป็นพระที่มีฤทธิ์ท่านเองเดียวกับพระมหาโมคคัลลานะ พระมาลัยเคยเหาะไปโปรดสัตว์ด้วยฤทธิ์ยังโลกสัตว์นรกและโลกสวรรค์ ท่านนำเรื่องราวของนรกและสวรรค์มาบอกแก่มนุษย์ เพื่อให้หลีกเลี่ยงพ้นจากนรกและทำตนให้ดีเพื่อไปสวรรค์

๕. ตัวอย่างคำประพันธ์

“แม่นผู้ใดจะใคร่พบ จงเคารพตามโอวาท ให้ทำมหาชาติเนืองนิตย์ เครื่องสิ่งละพันจงบูชา ให้จบในทิวาวันนั้น ตั้งประทีปพันบูชา ดอกปทุมมาถ้วนพัน บัวเผื่อนผันอินทนิลา ดอกมณฑาโดยจง เทียนแลธงฉัตร เครื่องบูชาทั้งนี้ จงถวายเป็นสิ่งละพัน คนทลิตนั้นตามสม โดยนิยมจะบูชา พระคาถาถ้วนพัน ให้สดับธรรมเคารพ จนจวบจบอุทาหรณ์ พระเวสสันดรณบาล ปัจฉิมกาลสมโพธิ”

๔. ปุณโณวาทคำฉันท์

วรรณกรรมเรื่องปุณโณวาทคำฉันท์ กล่าวไว้ว่า ปุณโณวาทคำฉันท์เป็นฉันท์เล่มเดียวที่เหลือตกทอดมาจากกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย แต่งโดยอาศัยเค้าเรื่องจากปุณโณวาทสูตร ในพระไตรปิฎก มีรายละเอียดโดยย่อ^{๒๐} ดังนี้

๑. ผู้แต่ง พระมหานาค วัดท่าทราย กรุงศรีอยุธยา
๒. ทำนองแต่ง แต่งเป็นฉันท์และกาพย์
๓. วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อพรรณนาความรู้สึกในโอกาสที่พบเห็นพระพุทธบาทสระบุรี เมื่อคราวได้ไปนมัสการระหว่างที่มีการสมโภช

๔. สาระสำคัญ

กล่าวถึงการนมัสการพระรัตนตรัย ตลอดจนเทวดาอารักษ์ อันมีพระอิศวร พระนารายณ์ และพระพรหมของศาสนาพราหมณ์ รวมถึงพระมหากษัตริย์และครูอาจารย์ ต่อมากล่าวถึงความใน

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๓-๑๓๔.

พระปณณโณวาทสูตรที่ว่า พระพุทธองค์ได้เสด็จไปโปรดดาบสชื่อสังจพนโคดมที่เขาสวรรณบรรพต ตำบลสุนาปรันตคาม จนได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ก่อนที่พระองค์จะเสด็จกลับ พระสังจพนโคดมได้ทูลขอให้พระพุทธองค์ทรงประทับรอยพระพุทธรูปไว้ที่ยอดเขาสวรรณบรรพต ต่อมากล่าวถึงกษัตริย์กรุงศรีอยุธยาที่ทรงโปรดให้ทำการสร้างมณฑปครอบรอยพระพุทธรูปไว้

๕. ตัวอย่างคำประพันธ์

ปางปิ่นธเรศตรี	ศรเสวยสรวรยา
อยุธยาเสศมหา	นครราชธานี
ทราบกิจกลรอย	พุทธรูปชินศรี
มีราชฤไทยทวี	กุศลมุ่งผดุงการ
ระดับเป็นพระมณูป	วรัตโนหาร
เพียงวิชัยนตพิมาน	อมรเทพบุณกัน
สถฤภูมิรวมพระพุทธรูป	มุนินาถจอมธรรม
ยังยอดสิงขรบรร-	พตพิศโพรงพราย

๓.๔.๒ การวิเคราะห์งานวรรณกรรมเรื่องพระมาลัยคำหลวง

การวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องพระมาลัยคำหลวง มีประเด็นในการวิเคราะห์ประกอบไปด้วย ความเป็นมาของวรรณกรรม ลักษณะคำประพันธ์ เรื่องย่อ แนวคิด จุดมุ่งหมายของผู้แต่ง และคุณค่าวรรณกรรม ซึ่งมีรายละเอียดในการวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องนี้ดังต่อไปนี้

๑. ความเป็นมาของวรรณกรรม

พระมาลัยคำหลวงเป็นวรรณกรรมสำคัญเล่มหนึ่งของสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย เป็นเรื่องที่คนไทยนับถือกันมาตั้งแต่โบราณ เพราะให้คติธรรม เรื่องกรรมในพระพุทธศาสนา เป็นวรรณกรรมพุทธศาสนาที่น่าสนใจ แต่งโดยเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศไชยเชษฐสूरियวงษ์ (เจ้าฟ้ากุ้ง) เป็นวรรณกรรมที่แต่งต่อจากนันทโพนันทสูตรคำหลวง ซึ่งแต่เดิมมีเรื่องพระมาลัยซึ่งแต่งโดยพระภิกษุชาวลังกา ต่อมาเมื่อพระสงฆ์จากล้านนาได้เดินทางไปศึกษาพระพุทธศาสนาที่ลังกา แล้วได้แต่งพระมาลัยขึ้นใหม่ เพื่อให้มีเนื้อหาสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ซึ่งตรงกับยุคสมัยของพระเจ้าติโลกราชแห่งล้านนา และกว่า ๒๐๐ ปี ต่อมาเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศจึงนำเรื่องนี้มาแต่งใหม่อีกครั้งหนึ่ง เพื่อเป็นการสร้างบุญกุศลและพุทธศาสนิกชนได้ศึกษาพระมาลัยในฉบับตัวหนังสือไทย

๒. ลักษณะคำประพันธ์

คำประพันธ์ที่ใช้ในวรรณกรรมพระมาลัยคำหลวงคือร้อยโบราณ บทหนึ่ง ๆ มักจะขึ้นต้นด้วยคำบาลีวรรคหนึ่ง แล้วพรรณนาด้วยภาษาไทยไปจนจบความ วรรคหนึ่งประกอบด้วยคำประมาณ ๕-๖ คำ เมื่อจบบท จะจบอย่างห้วน ๆ หรือจบคำว่า “แล” หรือ “ไสร้” บทที่ไม่ขึ้นด้วยคำบาลีมีเพียง ๕ บทเท่านั้น

หนังสือพระมาลัยคำหลวง เริ่มต้นด้วยร้อยยาวบทหนึ่ง กล่าวสรรเสริญคุณพระพุทธเจ้า ผู้บำเพ็ญบารมีสูงสุดจนบรรลุพระโพธิญาณ ร่ายบทนี้ขึ้นต้นด้วย “นโม” และตามด้วยโคลงสี่สุภาพ ตั้ง “นโม” อีกบทหนึ่งว่า

นโมมนัสตั้ง	บังคม
อภิวันท์สรรเพชญ์สม	โพธิ์พัน
ธรรมาคุณดลย์บรม	พิริภาพ
อนุมาณญาณยศล้ำ	เลิศด้วยพุทธคุณ

ต่อจากนั้นมีคาถาภาษาบาลีหนึ่งบทว่า

สุนรรมहिณีย์	พุทธเสฏฐ์ นมิตวา
สุคตปาวธมมัม	สาธุสัณณจ นตวา
สกลชนปสาห์	มัลลย นาม วตถุ
ปรมนยวิจิตต์	สมาสา อารพภิสสนติฯ

เมื่อจบคาถานี้แล้ว มีร้อยอีก ๒ บท บทหน้าสรรเสริญพระรัตนตรัย บทหลังขออำนาจพระรัตนตรัยคุ้มครองแต่งเรื่องพระมาลัย เพื่อประโยชน์สุขของสรรพสัตว์ และมีโคลงสี่สุภาพอีกบทหนึ่งว่า

จบเสร็จจกวิพาทไหว	วันทา
พระรัตนไตรยา	ยิ่งไสร้
จักแถลงแห่งเถรา	ภิรภาพ
พระมาลัยเทพไหว	อ่านอ้างเป็นผล

เมื่อเริ่มเรื่องผู้พนธ์ได้ขึ้นต้นด้วยคาถาบาลี ๒ วรรค ดังนี้

อดีตเต กิร ตีรตนปติภูฐานภูเต ลงกาทีปสงขาเต ตามพปณณียทีเปฯ แล้วขยายเนื้อความโดยละเอียด

๓. เนื้อหาโดยย่อ

เนื้อเรื่องของพระมัลลย์คำหลวงได้กล่าวถึงหมู่บ้านโรหนคาม มีพระเถระองค์หนึ่งชื่อพระมัลลย์ พระเถระนี้เลื่อมใสพระธรรมของพระพุทธเจ้า ได้ปฏิบัติธรรม รักษาศีล และสละกิเลสทั้งปวง จนสำเร็จ พระอรหันต์ พระมัลลย์มีเมตตาต่อสรรพสัตว์ ประสงค์จะโปรดสัตว์ในนรกและเทวดาในสวรรค์

ครั้งหนึ่งได้ไปยังนรกนรกานต์ เพื่อนำชาวสัตว์นรกไปบอกญาติพี่น้อง เมื่อไปยังนรกยมโลก ได้ทำลายโลหกุมภินรกให้แตกดับไป สัตว์นรกทั้งหลายได้ความเป็นมาของพระมัลลย์และฝากไปยังพี่น้อง ให้ช่วยทำบุญ บูชาพระรัตนตรัย ทำทานอุทิศส่วนกุศลแก่พวกเขาทั้งหลาย เพื่อเขาจะได้พ้นจากทุกข์ พระมัลลย์รับฝาก ไปแจ้งแก่ญาติสัตว์นรกเหล่านั้น ญาติทั้งหลายได้ทำบุญอุทิศส่วนกุศลแก่สัตว์นรก อำนาจแห่งบุญกุศลบันดาลให้สัตว์นรกไปเกิดในสวรรค์

พระมัลลย์เข้ามาเฝ้าไปดาวดึงส์ เห็นสัตว์นรกพากันแสวงหาทิพยสมบัติบนสวรรค์แล้วกลับไปแจ้งแก่ญาติพี่น้อง คนทั้งหลายจึงพากันเลื่อมใสพระพุทธศาสนา และทำบุญอุทิศส่วนกุศลแก่ญาติมิตร มิได้ขาด

ต่อมาพระมัลลย์ได้บิณฑบาตในหมู่บ้าน ชายเชื้อใจหาเลี้ยงมารดาด้วยความทุกข์ทรมาน นำดอกบัว ๘ ดอก ไปถวายพระมัลลย์และอธิษฐานให้พ้นทุกข์ในภายหน้า พระมัลลย์รับแล้วให้พร พระมัลลย์ใคร่ครวญจะเอาดอกบัวไปบูชาพระธาตุจุฬามณี พระมัลลย์เข้ามาเฝ้าขึ้นไปยังสวรรค์ ชั้นดาวดึงส์นำดอกบัวไปนมัสการพระธาตุ

พระมัลลย์เห็นพระอินทร์และเทวดามานมัสการพระธาตุ จึงถามพระอินทร์ว่าเหตุใดเทวดา จึงทำบุญอีกทั้งที่ทำบุญไว้มากแล้ว จึงรับคำอธิบายว่า เพราะต้องการพบที่สูงขึ้นบางคนทำบุญมาน้อยเมื่อมาอยู่บนสวรรค์ไม่นานจะหมดอายุจึงต้องทำบุญเพิ่ม และพระมัลลย์ถามเวลาที่พระศรีอริยเมตไตรยจะมาไหว้พระธาตุ พระอินทร์บอกว่าจะมาวันขึ้น ๘ ค่ำและ๑๔ ค่ำ วันนั้นเป็นวัน ๘ ค่ำพอดี

พระมัลลย์ได้นมัสการพระศรีอริยเมตไตรย และเล่าความประสงค์ให้ฟังว่ามนุษย์มีหลายเผ่าพันธุ์ ประกอบอาชีพต่าง ๆ จนบ้างรวยบ้าง ทุกข์บ้าง โหดร้ายบ้าง อายุยืนบ้าง เป็นต้น พระศรีอริยเมตไตรยถามถึงเรื่องการทำบุญของมนุษย์ พระมัลลย์เล่าว่าคนในชมพูทวีป ทำบุญน้อย ทำบาปมาก บางคนทำทานมาก บางคนถือศีล บางคนสร้างโบสถวิหาร เป็นต้น และพระศรีอริยเมตไตรยได้ถามเรื่องการอธิษฐานหลังการทำบุญ ก็ทราบว่าเป็นอุทิศส่วนกุศลแก่พระศรีอริยเมตไตรยเพื่อหวังพ้นวัฏสงสาร

และได้พบพระศรีอริยเมตไตรย พระศรีอริยเมตไตรยให้พระมาลัยไปแจ้งแก่นมนุษย์ว่า หากประสงค์จะพบพระองค์ให้บูชามหาชาติตลอดเวลา ด้วยสิ่งละพัน และให้จบภายในวันเดียว

พระศรีอริยเมตไตรยกล่าวต่อไปว่า ถ้าคนทำบาปมากขึ้นจะไม่ทันศาสนาของพระองค์ บาบดังกล่าวคือ ปัญจตริก อันได้แก่ ๑. ทำลายภิกษุ ภิกษุณีให้แตกกัน ๒. ทำลายพระมหาโพธิวิหาร หักโค่น ๓. ทำร้ายสฤงและปฏิมากรให้ทรุดโทรม ๔. ทำร้ายพระโพธิสัตว์และฆ่าพระสงฆ์ ๕. คนตระหนี่ไม่ทำบุญ เมื่อพระมาลัยถามถึงเวลาที่จะไปตรัสรู้ก็รู้ว่าศาสนาของพระพุทธโคดมมีอายุ ๕,๐๐๐ ปี เมื่อนั้นจะเกิดระส่ำระสายในโลกมนุษย์ คนไม่ประกอบกุศลกรรม ไม่มีความละอายเสพสังวาสในหมู่ญาติเหมือนหมูสัตว์ อายุคนลดลงเหลือ ๕ ปี คนจะโหดร้ายแล้วจะเกิดกับใหม่ชื่อ สัตถันตรมิกสัญญี คนจะฆ่าฟันกันตายมากมาย คนมีปัญญาจะไปซ่อนอยู่ป่า เวลา ๗ วัน การฆ่าฟันจะหมดไป คนมีปัญญาจะออกมาสั่งสอนให้คนประพฤติดี สอนให้ทำกุศลใหม่ อายุคนจะยาวขึ้นตามเดิมคนทำบุญมีบุตรธิดาสืบไป เมื่อประชาชนมีความสุขเกษม พระพรหมจะอาราธนาพระศรีอริยเมตไตรยไปอุบัติขึ้นในโลก

พระมาลัยนมัสการพระศรีอริยเมตไตรย และไหว้พระธาตุแล้วกลับมนุษย์แล้วนำเรื่องพระศรีอริยเมตไตรยไปเล่าให้มนุษย์ฟัง คนทั้งหลายพากันตั้งใจทำบุญจน เพื่อจะไปเกิดบนสวรรค์

ในที่สุด ผู้นิพนธ์ก็ฝากให้นักปราชญ์ช่วยปรับปรุงวรรณกรรมให้สมบูรณ์เพื่อประดิษฐ์ไว้ในพระพุทธศาสนาเพื่อไหว้พระรัตนตรัย และอธิฐานให้ได้พบพระศรีอริยเมตไตรยและบทสุดท้ายบอกว่า แต่งเรื่องนี้ในปี ๒๒๘๐ วันที่ ๑๑ เดือน ๖ วันพฤหัสบดี แรม ๗ ค่ำ ปีมะแม

๔. แนวคิด จุดมุ่งหมายของผู้แต่ง

พระมาลัยคำหลวงมีที่มาจากคัมภีร์มาลัยสูตร ซึ่งพระลังกาแต่งไว้ ต่อมาพระพุทธวิลาส ซึ่งเป็นชาวเชียงใหม่ได้นำมาเรียบเรียงใหม่ ในชื่อว่า ฎีกามาลย์สูตร สดุดาย เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงนิพนธ์ขึ้นใหม่ ให้ชื่อว่า พระมาลัยคำหลวง มีแนวคิดหรือจุดมุ่งหมายหลักในการแต่ง เพื่อให้ได้รับบุญกุศลและขอให้บุญหนุนส่งพบพระศรีอริยเมตไตรย อีกทั้งให้พุทธศาสนิกชนได้ศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับพระมาลัย พระสงฆ์สามารถนำไปเทศน์สั่งสอนประชาชนได้ แต่หากจะพิจารณาลงไปอีกพบว่า ก่อนหน้านั้นเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรได้แต่งเรื่องนันทบุปผาสูตรคำหลวง เพื่อแข่งกับมหาชาติคำหลวง อันเป็นคำหลวงฉบับแรกของไทย และเพื่อแสดงความสำนึกผิดที่ทรงใช้ดาบฟันพระภิกษุเจ้าฟ้านเรนทรพิทักษ์ ก็มีความเป็นไปได้ที่การแต่งเรื่องพระมาลัยคำหลวงนั้นก็มีความคิดและจุดมุ่งหมายเช่นเดียวกัน นอกเหนือจากการแต่งเพื่อแสดงความสำนึกผิดที่ทรงใช้ดาบฟันพระภิกษุเจ้าฟ้านเรนทรพิทักษ์แล้ว อาจเป็นการแต่งแข่งกับฎีกามาลย์สูตรของพระพุทธวิลาสด้วยเช่นกัน

๕. คุณค่าของวรรณกรรม

๕.๑ คุณค่าด้านวรรณศิลป์

คุณค่าด้านวรรณศิลป์ของวรรณกรรมเรื่องพระมาลัยคำหลวง พบว่า เมื่ออ่านวรรณกรรมเรื่องพระมาลัยคำหลวงแล้ว จะได้รับความเพลิดเพลินเหมือนอ่านนิทาน ผู้อ่านจะรู้สึกที่ผู้เล่าเรื่องคือพระมาลัยกำลังพาผู้อ่านไปชมนครและสวรรค์ที่พระมาลัยไปมาแล้ว โดยเฉพาะเมื่อกล่าวถึงเทวดาที่พระมาลัยได้พบมาบนสวรรค์ ทำให้รู้สึกที่ผู้อ่านได้พบเทวดาเหล่านั้นด้วยตนเอง นับว่าผู้นิพนธ์ได้พรรณนาภาพเหล่านั้นได้ละเอียดชัดเจน

๕.๒ คุณค่าด้านเนื้อหาสาระ

คุณค่าด้านเนื้อหาสาระของวรรณกรรมเรื่องพระมาลัยคำหลวง พบว่า พระมาลัยคำหลวงภาษาที่ใช้ในวรรณกรรมพระมาลัยคำหลวงส่วนมากจะกะทัดรัดสละสลวย และเรียบง่าย ประดัวโวหารเปรียบเทียบชัดเจนอยู่เป็นจำนวนมาก อ่านแล้วเข้าใจง่าย และเพลิดเพลิน นำเรื่องนรกสวรรค์มากล่าวให้เห็นชัดเจนกว่าวรรณกรรมเรื่องอื่น ๆ ในยุคนั้น ทำให้คนหันมาทำความดีและละเว้นความชั่วมากขึ้น โดยใช้ภาษาบาลีน้อยมาก จึงทำให้อ่านสะดวกและเข้าใจง่าย

๕.๓ คุณค่าด้านสังคม

คุณค่าด้านสังคมของวรรณกรรมเรื่องพระมาลัยคำหลวง พบว่า พระมาลัยคำหลวงได้เผยแพร่คติเรื่องกรรมตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ได้กล่าวถึงกรรมชั่วว่ามีผลทำให้ผู้ประกอบกรรมตกรนรก ส่วนกรรมดีจะส่งผลให้ผู้ประกอบกรรมได้ไปสวรรค์ วิธีการสอนคล้าย ๆ กับไตรภูมิพระร่วง และเชื่อว่าการสอนอย่างนี้คงจะได้ผลมาก เพราะคนทั้งหลายเกรงกลัวนรกแต่ต้องการไปสวรรค์ เพราะจะพบแต่ความสุขความสบาย

๕.๔ คุณค่าด้านการนำไปประยุกต์ใช้

คุณค่าด้านการนำไปประยุกต์ใช้ของวรรณกรรมเรื่องพระมาลัยคำหลวง พบว่า พระมาลัยคำหลวงเป็นวรรณกรรมที่แพร่หลาย สอนให้คนปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา คือ ทาน ศีล ภาวนา และนอกจากนี้ยังปรากฏภาพพระมาลัยตามผนังโบสถ์ วิหาร เป็นจำนวนมาก

๓.๕ งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาสมัยธนบุรี

แม้ว่ากรุงธนบุรีจะเป็นราชธานีของไทยที่มีช่วงระยะเวลาเจริญรุ่งเรืองอันแสนสั้นเพียง ๑๕ ปี แต่พระเจ้ากรุงธนบุรีและเหล่านักปราชญ์ได้สมัครสมานร่วมกันสร้างสรรค์วรรณกรรมต่าง ๆ ขึ้น ซึ่งวรรณกรรมในสมัยนี้ส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลมาจากสมัยกรุงศรีอยุธยา เนื้อหาสาระสำคัญส่วนใหญ่ เน้นไปที่พระพุทธศาสนา คติธรรมคำสอน คุณธรรมข้อวัตรที่ควรนำไปประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวัน การสรรเสริญเยนยอพระเกียรติพระมหากษัตริย์ โดยมีความบันเทิงรื่นเริงใจแทรกอยู่ด้วย มีรายละเอียดของวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาสมัยธนบุรี^{๒๑} ดังต่อไปนี้

๓.๕.๑ งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ

วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่น่าสนใจสมัยธนบุรี ประกอบไปด้วย เรื่องลิลิตเพชรมงกุฎ โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี และกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ ซึ่งวรรณกรรมแต่ละเรื่องมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. ลิลิตเพชรมงกุฎ

วรรณกรรมเรื่องลิลิตเพชรมงกุฎ กล่าวไว้ว่า ลิลิตเพชรมงกุฎ เป็นลิลิตที่แต่งขึ้นโดยอาศัยวรรณคดีอินเดียภาษาสันสกฤตเรื่อง เวตาลปัญจวิสติ ซึ่งแต่งโดย ศิวทาส มีรายละเอียดโดยย่อ^{๒๒} ดังนี้

๑. ผู้แต่ง หลวงสรวิชาติ (หน) ต่อมาได้เป็นเจ้าพระยาพระคลัง (หน)
๒. ทำนองแต่ง แต่งเป็นลิลิตสุภาพ โดยใช้รายสุภาพร่วมกับโคลงสุภาพ
๓. วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อถวายแด่พระราชโอรสในสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี
๔. สาระสำคัญ

เริ่มด้วยการนมัสการนอบน้อมต่อพระอิศวรและไหว้พระมหากษัตริย์แล้วบอกว่า เรื่องนี้มาจากนิทานเวตาล ดำเนินเรื่องว่าพระเพชรมงกุฎเป็นพระราชโอรสของพระเจ้ารัตนนฤเบศรเมืองศรีบุรี วันหนึ่งประพาสป่ากับพุ่มศรีพระพี่เลี้ยง ทั้งสองตามกวางเผือกเข้าไปในป่าลึกหาทางออกไม่ได้ พวกไพร่พลตามเสด็จไม่ทัน และที่ท่ามกลางป่านั้น พระราชกุมารได้เห็นภริยาของชายคนหนึ่ง ทรงพอพระทัยยิ่งนัก ทรงบอกให้พี่เลี้ยงล่อลวงหญิงนั้นมาเป็นภริยาของพระองค์ให้จงได้ จนได้เสียกัน

^{๒๑} เอกรัตน์ อุดมพร, วรรณคดีสมัยกรุงธนบุรี, (กรุงเทพมหานคร : พัฒนาศึกษา, ๒๕๔๖), หน้า ๓.

^{๒๒} เอกรัตน์ อุดมพร, วรรณคดีสมัยกรุงธนบุรี, (กรุงเทพมหานคร : พัฒนาศึกษา, ๒๕๔๖), หน้า ๓๔-๓๖.

จากนั้นได้เสด็จต่อไปยังเมืองกรุงธนบุรี ได้ทอดพระเนตรเห็นพระนางปทุมวดี พระราชธิดาของพระเจ้ากรุงธนบุรี พระธิดापทุมวดีได้แก่ล้งทำปริศนาให้พระราชาขุนมารทนายว่าพระนางเป็นใคร พุฒศรีพระพี่เลี้ยงก็แก้ปริศนาให้ได้ทุกครั้งไป ในที่สุดพระราชาขุนมารได้เข้าไปถึงปราสาท ได้พระธิดาเป็นชายา ต่อมาพระพี่เลี้ยงผู้แสนดีคนนี้ได้ออกอุบายให้พระราชาขุนมารเพชรมงกุฎสามารถพาพระธิดากลับไปยังบ้านเมืองของพระองค์ได้

๕. ตัวอย่างคำประพันธ์

เมื่อนั้นหนอนฤเบศ ใคร่ประเวศวนาสนม ชมพรรณผลมิ่งไม้ ประพาส์ไล่คนายอง
โดยสมพองมนัส ฤกษ์ลีลาสู่ปราสาท พระปิตุราขมาตรงค์ กระพุ่มบงกชกร ชลิตรทุลบาท ลาสองราช
เล่นไพร ชไศลโล่มฤคิน รุ่งรัตน์จะกลับ จับมฤคมาถวายให้ จงพระบาทอนุญาตให้ ลูกน้อยพนजर

ภูธรฟังลูกท้าว	อำลา
สองเสน่ห้ให้บุตรา	ยิ่งล้น
จักทัดก็ออกมา	ดูรเทวช ไซ่พ่อ
โอภาประพุดพัน	ผ่อนให้โดยใจ
เจ้าไปประพาสนแล้ว	จรลี มานา
จากพ่อวันดจปี	หนึ่งไซร์
หนึ่งพนมพนาศรี	ชรทุเรศ
ล้วนปีศาจชั้นไซ้	พ่อไซ้ใจต่าง

๒. โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี

วรรณกรรมเรื่องโคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี กล่าวไว้ว่า โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี เป็นวรรณคดีประเภทสรรเสริญหรือเฉลิมพระเกียรติพระเจ้าแผ่นดินเพียงเรื่องเดียว แต่งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๑๔ มีรายละเอียดโดยย่อ^{๒๓} ดังนี้

๑. ผู้แต่ง นายสวน มหาดเล็ก
๒. ทำนองแต่ง แต่งเป็นโคลงสี่สุภาพ
๓. วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อเชิดชูพระเกียรติสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี
๔. สาระสำคัญ

^{๒๓} เอกรัตน์ อุดมพร, วรรณคดีสมัยกรุงธนบุรี, หน้า ๔๑-๔๕.

เริ่มด้วยบอกชื่อผู้แต่งเป็นปฐมบท บอกเวลาที่แต่ง บอกจุดมุ่งหมายในการแต่ง จากนั้นพรรณนาถึงบ้านเมือง ชมปราสาทราชวัง ชมโรงช้างโรงม้า ท้องพระคลัง นางสนมกำนัลใน ความสุขของประชาชน จบลงตรงขอพรสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ช่วยคุ้มครองป้องกันรักษาพระเจ้ากรุงธนบุรีไว้ให้ดีด้วย

๕. ตัวอย่างคำประพันธ์

นายสวนมหาดเล็กเจ้า จอมกษัตริย์	
แถลงเรื่องราวศรีสวัสดิ์	กราบเกล้า
ถวายต่างบุษปรีดิ์	มาลย์มาศ
ภุมวารเดือนแก้ว	สืบขึ้นเถาะตรี
พระมามอบชีพซ้อน	ชีพิต
อวยโภชนทานอุทิศ	ทั่วได้
อเนกบริจาคณิย์	สนองศาส นานา
ธณิศหวาดไหวไหว	เชิดชีชมผล
ขอพรพระพุทธรูป	สัพัญญ
จงแผ่พระเดชชู	ปิ่นเกล้า
ตราบเสร็จโพธิญาณตรู	ตราโลก
ดัดเด็จพระอินทร์เข้า	สู่ห้องนฤพาน

๓. ภาษณาสนนึ่งคำฉันท์

วรรณกรรมเรื่องภาษณาสนนึ่งคำฉันท์ กล่าวไว้ว่า ภาษณาสนนึ่งคำฉันท์ แต่งขึ้นโดยอาศัยเค้าโครงเรื่องจากมหากาพย์ของประเทศอินเดีย แต่งขึ้นระหว่าง พ.ศ. ๒๓๑๒-๒๓๑๙ มีรายละเอียดโดยย่อ^{๒๔} ดังนี้

๑. ผู้แต่ง พระภิกษุอินและพระยาราชสุภาวดี
๒. ทำนองแต่ง แต่งเป็นคำฉันท์และกาพย์
๓. วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อเป็นสุภาษิตสอนเกี่ยวกับการครองเรือน
๔. สาระสำคัญ

เริ่มต้นเป็นการนอบน้อมพระรัตนตรัย จากนั้นก็กล่าวถึงพระเจ้าพรหมทัตแห่งกรุงพาราณสี พระองค์มีพระราชธิดาอยู่ ๒ พระองค์ คือพระนางกฤษณา และพระนางจิริประภา พระนางกฤษณา

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๘-๔๙.

มีพระภัสสรา ๕ องค์ พระนางทรงสามารถในการปรนนิบัติพระภัสสราได้อย่างไม่มีที่ตำหนิตติเยน ส่วนพระนางจิริประภา มีพระภัสสราเพียง ๑ องค์ แต่ไม่สามารถปรนนิบัติรับใช้ให้อยู่เป็นสุขสำราญได้ พระนางจิริประภาจึงมาถามพระนางกฤษณาถึงวิธีการ พระนางกฤษณาก็ได้สอนวิธีปฏิบัติต่อสามีให้ฟัง จนหมดเปลือก พระนางจิริประภานำไปทดลองดู ปรากฏว่าได้ผลดี ภัสสรามีความสุขสำราญและรักตนเอง มากขึ้น ทำให้ชีวิตการครองเรือนมีความสุขตลอดมา

๕. ตัวอย่างคำประพันธ์

ขอถวายการเกศกฤษฏางค์	ดุขภูรินทร์วรารงค์
บรมไตรรัตน์	
พระสยามภูวนตโม	มหันตนาโถ
ดิลกคุณนิจไตร	
ปองโปรตชคส์ตว์สบบมัย	เมื่อโมควาลัย
ปลาตบ่วงเบญจมาร	
สุดตันตปิฎกพิสดาร	โลกุตมาจารย์
จะน่านิพิทมรรคผล	
แผด็จบาปบรรเทาทุกข์ดล	อวยศุภมงคล
คุณาติเรกคงตรง	
อสีติอัชฎางคริยสงฆ์	ศากยบุตรทรง
วิสุทธศีลสังวร	
บริรักษ์พระศาสน์สโมสร	มโนสาธ
จะล่องจะล้างราคิน	

๓.๕.๒ การวิเคราะห์งานวรรณกรรมเรื่องกฤษณาสอนน้องคำฉันท์

การวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ มีประเด็นในการวิเคราะห์ประกอบไปด้วยความเป็นมาของวรรณกรรม ลักษณะคำประพันธ์ เรื่องย่อ แนวคิด จุดมุ่งหมายของผู้แต่ง และคุณค่าวรรณกรรม ซึ่งมีรายละเอียดในการวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องนี้ดังต่อไปนี้

๑. ความเป็นมาของวรรณกรรม

ความเป็นมาของวรรณกรรมเรื่องกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ พบว่า กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ แต่งขึ้นโดยอาศัยเค้าโครงเรื่องจากมหากาพย์ของประเทศอินเดีย แต่งขึ้นระหว่าง พ.ศ. ๒๓๑๒-๒๓๑๙

ผู้แต่งคือ พระภิกษุอิน ชาวเมืองนครศรีธรรมราช และพระยาราชสุภาวดี ผู้ช่วยราชการเมืองนครศรีธรรมราช โดยไปอยู่ช่วยราชการพระเจ้าหลานเธอเจ้านราสุริยวงศ์ พระเจ้าหลานเธอในพระเจ้ากรุงธนบุรี ดังนั้น จึงมีผู้แต่งร่วมกันสองท่าน แม้จะมีไขกวีที่มีชื่อเสียงและความสามารถมากนั้นก็ตาม แต่เนื้อหาสาระของเรื่องนี้ได้กล่าวถึงการปฏิบัติตนของผู้เป็นภรรยา ระหว่างพระนางกฤษณาผู้พี่กับพระนางจิรประภาผู้น้อง ซึ่งผู้เป็นพี่แม้จะมีภักดา (สามี) มากถึง ๕ องค์ แต่ก็สามารถดูแลปรนนิบัติได้ดี ในขณะที่ผู้เป็นน้อง แม้จะมีภักดาเพียง ๑ องค์ แต่ก็ปฏิบัติไม่ดีพอ จึงมาขอคำปรึกษาจากพระนางกฤษณา และวรรณกรรมเรื่องนี้แต่งเป็นคำฉันท์และกาพย์ วรรณกรรมเรื่องนี้จึงได้ชื่อเรื่องว่า กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ ซึ่งเป็นวรรณกรรมที่อาศัยเค้าโครงเรื่องมาจากมหากาพย์ของประเทศอินเดีย

๒. ลักษณะคำประพันธ์

ลักษณะคำประพันธ์ของวรรณกรรมเรื่องกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ พบว่า เป็นคำฉันท์และกาพย์ ดังตัวอย่างเช่น

บทนอบน้อมพระรัตนตรัย

ขอถวายกรเฝ้าศกษุณฺณวงศ์	ดุชฌินทร์วรางค์
บรมไตรรัตน	
พระสมมภูวนุตโม	มหันตนาโถ
ดิลกคุณนิจไตร	
ปองโปรดชคส์ตว์สพสมัย	เมื่อโมควาลัย
ปลาตบ่วงเบญจมาร	

กล่าวถึงการปฏิบัติต่อสามี

กล่าวถึงนางกษัตริย์ ทั้งสองศรีสวัสดิ์ สุริยวงศ์ทรงนาม
นางแก้วกฤษณา แฉ่งเนื้อเยาวราม เฉิดโฉมเฉลิมกาม กำดัดโลกีย์
ปัญญาเปรมปราษฎ์ มีทั้งมารยาท ชั้นเชิงพาที
รู้รอบขอบผิด ในกิจกษัตริ์ ปรนนิบัติสามี หืองค์ราชา
บำเรอเชอภักดี อยู่ร่วมรสรัก รรมเยศปรีดา
ห่อนให้เคียดขี้ง เเท่กึ่งเกศา ผลักเวรเวลา ประโลมสมสอง
ห้าวองค์กษัตริย์ เสวยสุขโสมนัส ประเวศเรือนทอง
ผทมทิพอาสน์ อลงกตกระหนกทอง สนมนางเนืองนอง รอบล้อมซ้ายขวา

๓. เนื้อหาโดยย่อ

เนื้อเรื่องย่อของวรรณกรรมเรื่องกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ เริ่มต้นเป็นการนอบน้อมพระรัตนตรัย จากนั้นก็กล่าวถึงพระเจ้าพรหมทัตแห่งกรุงพาราณสี พระองค์มีพระราชธิดาอยู่ ๒ พระองค์ คือพระนางกฤษณา และพระนางจิริประภา พระนางกฤษณามีพระภัสสตา ๕ องค์ พระนางทรงสามารถ ในการปรนนิบัติพระภัสสตาได้อย่างไม่มีที่ตำหนิติเตียน ส่วนพระนางจิริประภามีพระภัสสตาเพียง ๑ องค์ แต่ไม่สามารถปรนนิบัติรับใช้ให้อยู่เป็นสุขสำราญได้ พระนางจิริประภาจึงมาถามพระนางกฤษณาถึงวิธีการ พระนางกฤษณาก็ได้สอนวิธีปฏิบัติต่อสามีให้ฟังจนหมดเปลือก พระนางจิริประภานำไป ทดลองดู ปรากฏว่าได้ผลดี ภัสสตามีความสุขสำราญและรักตนเองมากขึ้น ทำให้ชีวิตการครองเรือน มีความสุขตลอดมา

๔. แนวคิด จุดมุ่งหมาย

แนวคิดและจุดมุ่งหมายของผู้แต่งวรรณกรรมเรื่องกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ คือแต่งเพื่อเป็น สุภาษิตสอนเกี่ยวกับการครองเรือน ซึ่งพระนางกฤษณาได้สอนพระนางจิริประภา เพื่อให้ผู้เป็นภรรยา ได้ปฏิบัติตนถูกต้องเหมาะสม เนื่องจากในอดีตเรื่องการปฏิบัติต่อสามีจะไม่มีการสอนเป็นตำราโดยตรง วรรณกรรมเรื่องนี้จึงเป็นสิ่งที่ช่วยแก้ปัญหาในเรื่องเหล่านี้ได้

๕. คุณค่าของวรรณกรรม

๕.๑ คุณค่าด้านวรรณศิลป์

คุณค่าของวรรณกรรมเรื่องกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ด้านวรรณศิลป์ พบว่า กฤษณาสอนน้อง คำฉันท์มีสำนวนโวหารพอใช้ได้ ไพเราะพอควร แต่ไม่ค่อยแพร่หลาย เพราะถูกกฤษณาคำฉันท์ฉบับใหม่ ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสที่เหนือกว่ากลบเกลื่อนไป ซึ่งเป็นสุภาษิต สอนหญิงได้เป็นอย่างดีในยุคสมัยนั้น เลือกใช้คำที่เหมาะสม

๕.๒ คุณค่าด้านเนื้อหาสาระ

คุณค่าของวรรณกรรมเรื่องกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ด้านเนื้อหาสาระพบว่า กฤษณาสอนน้อง คำฉันท์ มีเนื้อหาสาระที่ใช้สั่งสอนในสิ่งหญิงที่ควรปฏิบัติต่อสามี ซึ่งสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ หลายประการ ไม่ล้าสมัย มีเพียงเรื่องของพระนางกฤษณาที่มีภัสสตา ๕ องค์ เท่านั้นที่ขัดกับความรู้สึก หรือประเพณีไทยตั้งแต่อดีตที่ผู้หญิงมีสามีเพียง ๑ คน เป็นรักเดียวใจเดียว แต่ในเนื้อหาก็ยังสร้าง ภาพลักษณ์ที่ดีของพระนางกฤษณาที่มีภัสสตาเพียงเท่านั้น ปฏิบัติดูแลด้วยดี ไม่นอกใจเจ้าชู้

๕.๓ คุณค่าด้านสังคม

คุณค่าของวรรณกรรมเรื่องกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ด้านสังคม พบว่า กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ ตรงกับสิ่งที่สังคมไทยถือมากเกี่ยวกับการปฏิบัติต่อกันระหว่างสามีภรรยา ซึ่งจะต้องปฏิบัติให้ถูกต้องกับเรื่องที่จะเกิดประโยชน์สุขในการครองเรือนอย่างแท้จริงซึ่งในทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวเรื่องหน้าที่ของสามีและภรรยาชัดเจนในเรื่องทศ ๖

๕.๔ คุณค่าด้านการนำไปประยุกต์ใช้

คุณค่าของวรรณกรรมเรื่องกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ด้านการนำไปประยุกต์ใช้ พบว่า กฤษณาสอนน้องคำฉันท์มีประเด็นที่นำไปประยุกต์ใช้ได้มากมายเกี่ยวกับการครองเรือน โดยเฉพาะสิ่งที่พระนางกฤษณาได้สอนพระนางจิริประภาว่าควรปรนนิบัติภักศดาอย่างไรจึงจะเหมาะสม ทำให้ชีวิตมีความสุขและที่สำคัญก็คือ การเป็นภรรยาหากมีปัญหาในการครองเรือนควรขอคำปรึกษาจากผู้รู้หรือผู้มีประสบการณ์ที่แท้จริง ดังตัวอย่างที่พระนางจิริประภาปฏิบัติ ไม่ควรเก็บไว้ให้เป็นปัญหา ซึ่งเมื่อได้รับคำปรึกษาแล้วนำไปปฏิบัติ ในตอนท้ายของเรื่องพบว่าชีวิตครองเรือนของพระนางจิริประภาก็กลับมามีความสุข

สรุปท้ายบท

วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น อยู่ภายใต้การปกครองในระบอบทศราชา มีแนวคิดในการควบคุมสังคมโดยอิงพระพุทธศานาน้อยลงตามหลักกฎหมายใหม่ (กฎหมายเตียรบาล) แบ่งคนเป็นชนชั้นอย่างชัดเจน วรรณกรรมจึงจำกัดอยู่ในเพียงกลุ่มผู้รู้ แก่นของวรรณกรรมหรือแนวคิดจึงตอบสนองความพึงพอใจของกวีหรือพระมหากษัตริย์ เช่น ลิลิตโองการแช่งน้ำ มหาชาติคำหลวง สารประโยชน์จื๊วนเวียนอยู่ในวงแคบ ค่านิยมในการแต่งจึงมีรูปแบบยกย่องพระมหากษัตริย์ วิธีการแต่งนั้นมีรูปแบบคำประพันธ์อันมีลักษณะที่ซับซ้อนยิ่งขึ้น ส่วนใหญ่เป็นร้อยกรอง ยกเว้นหนังสือกฎหมาย วรรณกรรมสำคัญทางพระพุทธศาสนาที่น่าสนใจในสมัยนี้ประกอบไปด้วยเรื่องลิลิตโองการแช่งน้ำ เรื่องมหาชาติคำหลวง และเรื่องโคลงหรือกฤษณชย

วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง มีแนวคิดของวรรณกรรมสืบทอดมาจากสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น กวีมีความสันทัดในเชิงกวีมากยิ่งขึ้น มีการแต่งโคลงและฉันท์ปรากฏชัดเจนในวรรณกรรมต่าง ๆ มีการนำเอาหลักธรรมไปสอดแทรกในวรรณกรรม ก่อให้เกิดเป็นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชถือได้ว่าเป็นยุคทองของวรรณกรรม วรรณกรรม

สำคัญทางพระพุทธศาสนาที่น่าสนใจในสมัยนี้ประกอบไปด้วย เรื่องกาพย์มหาชาติ เรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ เรื่องโคลงราชสวัสดิ์ และเรื่องเสื่อโคคำฉันท์

วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย มีแนวคิดของวรรณกรรมสืบทอดมาจากสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย เป็นยุคที่เกิดวรรณกรรมพื้นบ้านที่เรียกว่าปัญญาสชาดกและวรรณกรรมอื่น ๆ ที่มีการสอดแทรกคำสอนทางพระพุทธศาสนา อีกทั้งยังมีการนำเอาเรื่องราวทางพระพุทธศาสนาและประวัติพระสาวกมาแต่งเป็นวรรณกรรม รวมไปถึงเรื่องราวเกี่ยวกับการเดินทางไปนมัสการพระพุทธบาทที่สระบุรี ก่อให้เกิดเป็นวรรณกรรมประเภทนิราศขึ้นด้วย วรรณกรรมสำคัญทางพระพุทธศาสนาที่น่าสนใจในสมัยนี้ประกอบไปด้วย เรื่องโคลงชะลอพุทธไสยาสน์ เรื่องนันทโปชนันทสูตร คำหลวง เรื่องพระมาลัยคำหลวง และเรื่องบุณโณวาทคำฉันท์

วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาสมัยกรุงศรีอยุธยานับว่าน่าสนใจมาก เพราะกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีของไทยนานถึง ๔๑๗ ปี แม้ระหว่างนั้นจะเกิดสงครามมาโดยตลอด แต่องค์พระมหากษัตริย์ นักเขียน นักประพันธ์ กวี นักปราชญ์ราชบัณฑิตทั้งหลายต่างเอาใจใส่มีส่วนร่วมกันสรรค์สร้างผลงานวรรณกรรมไว้มากมาย แต่น่าเสียดายที่วรรณกรรมจำนวนมากหายหลายเรื่องได้สูญหายไป หลังเสียกรุงครั้งที่ ๒ ซึ่งในยุครัตนโกสินทร์ได้มีการแต่งเสริมเพิ่มเติมเป็นจำนวนมากเพื่อให้คนรุ่นหลังได้เรียนรู้วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาหลายเรื่องได้รับการยกย่องมาถึงทุกวันนี้ เช่น กาพย์มหาชาติ ได้รับยกย่องว่าเป็นยอดของกลอนกาพย์ สมุทรโฆษคำฉันท์ ได้รับยกย่องว่าเป็นยอดของกลอนฉันท์ มหาชาติ คำหลวง ได้รับยกย่องว่าเป็นคำหลวงภาษาไทยเล่มแรก เสื่อโคคำฉันท์ ได้รับยกย่องว่าเป็นฉันท์ยาวมาก เรื่องแรกของไทย เป็นต้น

วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาสมัยกรุงธนบุรี ไม่ปรากฏลักษณะการเป็นวรรณกรรมที่ยกเอาเรื่องทางพระพุทธศาสนามาแต่งเป็นวรรณกรรมเป็นการเฉพาะ แต่ปรากฏอยู่ในลักษณะการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปสอดแทรกอยู่ในวรรณกรรม อันเนื่องมาจากระยะเวลาของการเป็นราชธานีของกรุงธนบุรีที่สั้นมากเพียง ๑๕ ปี และมีการทำศึกสงครามเพื่อความสงบสุขของบ้านเมืองตลอดเวลา วรรณกรรมสำคัญทางพระพุทธศาสนาที่น่าสนใจในสมัยนี้ประกอบไปด้วย เรื่องลิลิตเพชรมงกุฎ เรื่องโคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี และเรื่องกฤษณาสอนน้องคำฉันท์

คำถามท้ายบท

๑. ลักษณะวรรณกรรมสมัยกรุงศรีอยุธยาและสมัยธนบุรีเป็นอย่างไร
๒. จงบอกถึงความเป็นมา ลักษณะคำประพันธ์ เรื่องย่อ แนวคิด จุดมุ่งหมายของผู้แต่งของวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่น่าสนใจสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น
๓. วรรณกรรมเรื่องโคลงหรือกวีนิพนธ์มีคุณค่าด้านวรรณศิลป์ ด้านเนื้อหาสาระ ด้านสังคม และด้านการนำไปประยุกต์ใช้ อย่างไร
๔. จงบอกถึงความเป็นมา ลักษณะคำประพันธ์ เรื่องย่อ แนวคิด จุดมุ่งหมายของผู้แต่งของวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่น่าสนใจสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง
๕. วรรณกรรมเรื่องกาพย์มหาชาติมีคุณค่าด้านวรรณศิลป์ ด้านเนื้อหาสาระ ด้านสังคม และด้านการนำไปประยุกต์ใช้ อย่างไร
๖. จงบอกถึงความเป็นมา ลักษณะคำประพันธ์ เรื่องย่อ แนวคิด จุดมุ่งหมายของผู้แต่งของวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่น่าสนใจสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย
๗. วรรณกรรมเรื่องพระมอญคำหลวงมีคุณค่าด้านวรรณศิลป์ ด้านเนื้อหาสาระ ด้านสังคม และด้านการนำไปประยุกต์ใช้ อย่างไร
๘. จงบอกถึงความเป็นมา ลักษณะคำประพันธ์ เรื่องย่อ แนวคิด จุดมุ่งหมายของผู้แต่งของวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่น่าสนใจสมัยกรุงธนบุรี
๙. วรรณกรรมเรื่องกฤษณาสอนน้องคำฉันท์มีคุณค่าด้านวรรณศิลป์ ด้านเนื้อหาสาระ ด้านสังคม และด้านการนำไปประยุกต์ใช้ อย่างไร

เอกสารอ้างอิงประจำบท

- กตัญญู ชูชื่น. ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับวรรณคดีไทย. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๓.
- กรมศิลปากร. นำชมพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๔๘.
- นิตยา กาญจนวรรณ. วรรณกรรมอยุธยา. กรุงเทพมหานคร : วัชรินทร์, ๒๕๔๕.
- สรเชต วรคามวิชัย. ประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยา. วิทยาลัยครูบุรีรัมย์, บุรีรัมย์ : ม.ป.ท., ๒๕๒๕.
- เอกรัตน์ อดมพร. วรรณคดีสมัยอยุธยา. กรุงเทพมหานคร : พัฒนาศึกษา, ๒๕๔๖ก.
- _____. วรรณคดีสมัยกรุงธนบุรี. กรุงเทพมหานคร : พัฒนาศึกษา, ๒๕๔๖ข.

<http://haab.catholic.or.th/history/history04/ayutaya9/ayutaya9.html>

บทที่ ๔

งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุพิมล ศรศักดิ์ดา

วัตถุประสงค์การเรียนรู้ประจำบท

เมื่อได้ศึกษาบทนี้แล้ว ผู้ศึกษาสามารถ

๑. อธิบายงานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้
๒. บอกงานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้นได้
๓. วิเคราะห์งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้

ขอบข่ายเนื้อหา

- งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
- งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
 - เรื่องปฐมสมโพธิกถา (ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส)
 - เรื่องโคลงโลกนิติ(ของกรมพระยาเดชาดิศร)
 - เรื่องไตรภูมิโกวินิจฉัย (ของพระยาธรรมปรีชา)
 - เรื่องคุณานุคุณไตรภาค (ของพระยาศรีสุนทรโวหาร)
- การวิเคราะห์วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
 - เรื่องสังคีตยวงส์ (ของสมเด็จพระวันรัต)
 - เรื่องพระมงคลวิเสสภค(ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส)

๔.๑ ความนำ

วรรณกรรมปรากฏขึ้นครั้งแรกในพระราชบัญญัติคุ้มครองวรรณกรรมและศิลปกรรม พ.ศ. ๒๔๗๕ คำว่า **วรรณกรรม** อาจเทียบเคียงได้กับคำในภาษาอังกฤษว่า Literary work หรือ general literature แปลตามรูปศัพท์ว่า ทำให้เป็นหนังสือ ตามคำแปลนี้แล้วจะเห็นว่ากินใจความกว้างขวางมาก นั่นก็คือ การเขียนหนังสือจะเป็นข้อความสั้น ๆ หรือเรื่องราวที่สมบูรณ์ก็ได้ เช่น ข้อความที่เขียนตามใบปลิว ป้ายโฆษณาต่าง ๆ ตลอดไปจนถึงบทความ หรือ หนังสือที่พิมพ์เป็นเล่มขนาดเล็กขนาดใหญ่ทุกชนิด เช่น ตำรับตำราต่าง ๆ นวนิยาย กาพย์ กลอนต่าง ๆ ก็ถือได้ว่าเป็นวรรณกรรมทั้งสิ้น จากลักษณะตามความหมายที่กว้าง ๆ ของวรรณกรรม สามารถทำให้ทราบถึงคุณค่ามากมายของวรรณกรรมได้ โดยขึ้นอยู่กับ **วรรณศิลป์** คือ ศิลปะในการแต่งหนังสือเรื่องนั้น ๆ เป็นสำคัญ ถ้าวรรณกรรมเรื่องใดมีคุณค่าทางวรรณศิลป์สูง เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่าเป็นหนังสือดี วรรณกรรมเรื่องนั้น ๆ ก็อาจได้รับยกย่องว่าเป็น วรรณคดี อย่างไรก็ตาม การที่จะกำหนดว่า วรรณกรรมเรื่องใดควรเป็นวรรณคดีได้หรือไม่นั้น ต้องคำนึงถึงระยะเวลาที่แต่งหนังสือนั้นยาวนานพอควรด้วย เพื่อพิสูจน์ว่าคุณค่าของวรรณกรรมนั้นเป็นอมตะ เป็นที่ยอมรับกันทุกยุคทุกสมัยหรือไม่ เพราะอาจมีวรรณกรรมบางเรื่องที่ดีเหมาะสมกับระยะเวลาเพียงบางช่วงระยะสั้น ๆ เท่านั้น ดังนั้น อาจสรุปได้ว่า วรรณคดีนั้นก็คือวรรณกรรมชนิดหนึ่งนั่นเอง กล่าวคือ เป็นวรรณกรรมที่กลั่นกรองและตกแต่งให้ประณีต มีความเหมาะสมในด้านต่าง ๆ อันเป็นคุณค่าของการประพันธ์หรือจะกล่าวอีกนัยหนึ่ง วรรณคดีนั้นเป็นวรรณกรรมที่ไม่จำเป็นต้องเป็นวรรณคดีเสมอไป

วรรณกรรมเป็นผลงานศิลปะที่แสดงออกด้วยการใช้ภาษา เพื่อการสื่อสารเรื่องราวให้เข้าใจระหว่างมนุษย์ ภาษาเป็นสิ่งที่มนุษย์คิดค้นและสร้างสรรค์ขึ้นเพื่อใช้สื่อความหมาย เรื่องราวต่าง ๆ ภาษาที่ใช้ในการสื่อสาร ได้แก่ ภาษาพูด โดยการใช้เสียง ภาษาเขียน โดยการใช้ตัวอักษร ตัวเลข สัญลักษณ์ และภาพ ภาษาท่าทาง โดยการใช้กิริยาท่าทาง หรือประกอบวัสดุอย่างอื่น

วรรณกรรมไทยตั้งแต่อดีตมา แบ่งออกได้เป็น ๒ ชนิด คือ วรรณกรรมร้อยแก้ว เป็นข้อความเรียงที่แสดงเนื้อหา เรื่องราวต่าง ๆ และวรรณกรรมร้อยกรอง เป็นข้อความที่มีการใช้คำที่สัมผัส คล้องจอง ทำให้สัมผัสได้ถึงความงามของภาษาไทย ร้อยกรองมีหลายแบบ คือ โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน และร่าย ส่วนเนื้อเรื่อง ของวรรณกรรมนั้น ส่วนใหญ่จะเป็นเนื้อหาเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตการเมืองการปกครอง เป็นส่วนใหญ่ผู้แต่งได้รับอิทธิพลการศึกษาทางพระพุทธศาสนา เป็นส่วนใหญ่ ดังจะเห็นได้จากในยุคที่

บ้านเมืองมีความสุข ประชาชนทำมาหากินไม่ฝืดเคืองก็เกิดมีวรรณกรรมเกิดขึ้นมากมาย ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้นจะเห็นได้ว่าวรรณกรรมเจริญรุ่งเรืองมากทุกรัชสมัยแต่ที่เด่นคือในสมัยรัชกาลที่ ๒ และรัชกาลที่ ๖^๑ วรรณกรรมเหล่านั้นล้วนแต่มีคุณค่าที่เกิดจากความปรีชาสามารถของผู้แต่ง เมื่อมีการตีพิมพ์มากขึ้นทำให้แพร่หลายประชาชนได้อ่าน ทำให้สองสะท้อนเรื่องราวในอดีตของยุคนั้น ๆ ได้เป็นอย่างดี ดังจะได้อธิบายต่อไป

๔.๒ งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

วรรณกรรม สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ราชสำนักจัดว่าเป็นศูนย์กลางของวรรณกรรมและเป็นที่ชุมนุมของบรรดากวีทั้งหลาย ซึ่งมีทั้งองค์พระมหากษัตริย์ เจ้านายและบุคคลธรรมดา วรรณกรรมที่สำคัญในสมัยรัชกาลที่ ๑ ได้แก่ รามเกียรติ์ ราชอิริยา และสามก๊กมีเนื้อหาในลักษณะปลูกใจคนไทยให้ฮึกเหิม ตั้งอยู่ในศีลธรรมมั่นคงในพระพุทธศาสนาปฏิบัติตามกฎหมายของบ้านเมือง ในรัชกาลที่ ๒ ทรงนิพนธ์บทละครไว้หลายเรื่อง แต่ที่ได้รับการยกย่องมากที่สุด คือ บทละครเรื่องอิเหนา ส่วนกวีเอกสมัยนี้ คือ สุนทรภู่ ซึ่งมีผลงานชิ้นเยี่ยมหลายประเภทด้วยกัน มีทั้งบทละคร เสนา นิราศ บทเห่และกลอน เช่น เสนาเรื่องขุนช้างขุนแผน นิราศภูเขาทอง กลอนสุภาพตสอนหญิงถือว่าเป็นยุคทองของวรรณกรรมไทย และมีอิทธิพลต่อวรรณกรรมยุคต่อ ๆ มา รัชสมัยรัชกาลที่ ๓ มีการเผยแพร่วรรณกรรมออกไปสู่ประชาชนทำให้ได้อ่านและเรียนรู้มากขึ้น ซึ่มีข้อควรระวังวรรณกรรมเกิดความเพลิดเพลิน มีความเข้าใจตนเอง เข้าใจสังคม ส่วนสมัยรัชกาลที่ ๔ และ ๕ ก็ถือว่าเป็นยุคที่มีตำราเกิดขึ้นมากมาย ทำให้ประชาชนได้เรียนหนังสือ ตลอดทั้งเรียนรู้ภาษาของต่างชาติทำให้สามารถเรียนรู้วัฒนธรรมต่างถิ่นอย่างผสมกลมกลืน วรรณกรรมที่เด่นในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้นล้วนแต่เป็นวรรณกรรมที่ผู้แต่งได้รับอิทธิพลในทางพระพุทธศาสนา เนื้อหาของเรื่องจึงแฝงไว้ด้วยสาระคติธรรม คุณธรรมจริยธรรมที่สะท้อนการดำเนินชีวิตตามสภาพทางสังคม

๔.๒.๑ งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้นมีปรากฏอยู่หลายเรื่อง แต่ที่นำมาเพื่อการศึกษาในบทนี้ ประกอบด้วย

- ๑) เรื่องปฐมสมโพธิกถา (ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส)
- ๒) เรื่องโคลงโลกนิติ(ของกรมพระยาเดชาดิศร)

^๑ เอกรัตน์ อุตรรัตน์, วรรณคดีสมันกรุงรัตนโกสินทร์, (กรุงเทพมหานคร : พัฒนาศึกษา, ๒๕๔๖), หน้าคำนำ.

๓) เรื่องไตรภูมิโลกวินิจฉัย (ของพระยาธรรมปรีชา)

๔) เรื่องคุณานุคุณไตรภาค (ของพระยาศรีสุนทรโวหาร)

ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๑) ปฐมสมโพธิกถา

ปฐมสมโพธิกถาเป็นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่ว่าด้วยพุทธประวัติมีเนื้อหาเกี่ยวกับการสรรเสริญคุณของพระพุทธเจ้าโดยมีอรรถ เนื้อหาที่เน้นไปในทางปาฏิหาริย์ ซึ่งเป็นบุคลาธิษฐาน มีจุดมุ่งหมายให้ผู้อ่านมีจิตใจเลื่อมใสในองค์สมเด็จพระสัมมาพุทธเจ้าและนำไปสู่การปฏิบัติตามเป็นแบบอย่าง ฉบับเดิมเป็นภาษาบาลี ต่อมาภายหลังได้มีการแปลเป็นภาษาไทย

ลักษณะของปฐมสมโพธิกถาฉบับภาษาบาลี เป็นบทนิพนธ์ของสมเด็จพระวันรัตน์ ซึ่งเป็นพระอาจารย์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส ต่อมาสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับสั่งให้กรมหมื่นไกรสรวิชิต ไปอาราธนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส เมื่อครั้งยังเป็นกรมหมื่นชิตชิโนรส ให้ทำการชำระพระปฐมสมโพธิกถา ดำเนินการจนสำเร็จในปี พ.ศ. ๒๓๘๘ ฉบับนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นการฉลองพระราชศรัทธาในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ นอกจากนี้ยังเป็นการสร้างศรัทธาปสาทะของประชาชนทั่วไปให้เป็นผู้ฝึกฝนในการศึกษาและการปฏิบัติตามหลักของพระพุทธศาสนา

ตามหลักฐานพบว่า หนังสือปฐมสมโพธิกถาหรือปฐมสมโพธินั้น มีอยู่ ๒ ฉบับ คือฉบับแรกมี ๒๒ ปริเฉท ไม่ปรากฏผู้แต่ง ฉบับที่สองมีทั้งหมด ๓๐ ปริเฉทเป็นฉบับที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงชำระ ต่อมาได้มีการแต่งหรือเรียบเรียงปฐมสมโพธิกถาเพิ่มขึ้นอีกหลายสำนวน ในหอสมุดแห่งชาติจึงปรากฏว่ามีปฐมสมโพธิกถา อีก ๔ สำนวน คือ

๑. ปฐมสมโพธิ ฉบับ ๑๐ กัณฑ์ ที่สมเด็จพระสังฆราช (สา) วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม ทรงพระนิพนธ์เพื่อย่นย่อเนื้อหาของปฐมสมโพธิกถาทั้ง ๒ ฉบับก่อนนั้นให้สั้นลง สามารถนำไปใช้ในการเทศนาในโอกาสต่าง ๆ ได้และจบลงในวันเดียว เพราะของเดิมมีเนื้อหาละเอียดและยาวมากหากนำไปเทศนาใช้เวลา ๓ วัน ๓ คืน จึงจะจบ

๒. ปฐมสมโพธิกถา ฉบับ ๓ กัณฑ์ที่สมเด็จพระสังฆราช(สา) ทรงพระนิพนธ์ เพื่อใช้ในการเทศนาถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีอารัมมกถาเป็นบทเทศน์

๓. ปฐมสมโพธิกถาหาปธานทุกกรกิริยา เป็นฉบับที่พระธรรมไตรโลกาจารย์ วัดบพิตรพิมุข เรียบเรียงขึ้น

๔. ปฐมสมโพธิกถาฉบับ ๓๐ ปริเฉท โดยมีพระเถระจำนวน ๓๐ รูป ได้แต่งขึ้นเพื่อถวาย เป็นบทเทศนาในสมัยรัชกาลที่ ๕ ตามแบบอย่างและแนวทางของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมปรมา นุชิตชิโนรส

หนังสือปฐมสมโพธิกถาหรือปฐมสมโพธินั้นนับว่ามีความสำคัญต่อการศึกษาพระปริยัติธรรม ของคณะสงฆ์ไทยมากโดยได้นำมาจัดทำเป็นหลักสูตรพระปริยัติธรรม แผนกนักธรรมและธรรมศึกษา ชั้นตรี โท และเอก ซึ่งเป็นการเรียนพุทธประวัติ ในเบื้องต้น และศึกษาเนื้อหาที่ละเอียดสูงขึ้นตาม ลำดับชั้น

ผู้แต่ง

ปฐมสมโพธิกถา ผู้แต่งคือสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมปรมานุชิตชิโนรส ซึ่งเป็นพระราชโอรส องค์ที่ ๒๘ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ประสูติ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๓ มีพระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าवासกรี เมื่อพระชันษาได้ ๑๒ ปี ได้ทรงออกผนวชเป็นสามเณรโดยเป็นทางนาค ในคราวที่ กรมพระราชวังหลัง (เจ้าฟ้ากรมพระอนุรักษ์เทเวศร์) ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และประทับอยู่ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ทรงศึกษาอักษรสมัยทั้งภาษาไทย ขอม มคอ โบราณคดี ที่นั่น เมื่อพระชันษาศรบ ๒๐ ปี ได้ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ ในสมัยรัชกาลที่ ๒ (พ.ศ. ๒๓๕๔) มีสมเด็จพระสังฆราช(สุก)เป็นพระอุปัชฌาย์ สมเด็จพระพนรัตน์เป็นพระกรรมวาจาจารย์ ทรงได้รับฉายาว่า สุวณฺณรสี ประทับจำพรรษาที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ในปี พ.ศ. ๒๓๕๗ พระบาทสมเด็จพระเลิศหล้านภาลัย ทรงโปรดแต่งตั้งให้สมเด็จพระกรมพระ ปรมานุชิตชิโนรส เป็นอธิบดีสงฆ์วัดพระเชตุพนฯ แทนสมเด็จพระพนรัตน์ ที่มรณภาพลง ต่อมาจนถึง พ.ศ. ๒๓๕๙ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ทรงปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ โดยมี สมเด็จพระกรมพระปรมานุชิตชิโนรส ช่วยในการตรวจตราดูแลความสำเร็จ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า แต่งตั้งให้เป็นเจ้าคณะใหญ่หนกลางตามตำแหน่งปกครองของคณะสงฆ์ จากนั้นทรงพระกรุณา โปรดเกล้าฯ ให้จารึกหลักวิชาต่าง ๆ ลงบนแผ่นศิลาแล้วนำไปประดิษฐานไว้ในวัดพระเชตุพนฯ ผลแห่งการ รวบรวมสรรพวิชา และนำมาจารึกไว้นั้น ทำให้วัดพระเชตุพนฯ ได้ชื่อว่าเป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรก ของไทย และถือว่าเป็นมหาวิทยาลัยเปิด กว้างได้เพราะทุกคนสามารถเข้าไปศึกษาหาความรู้ได้ทุกเวลา

ต่อมา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ (พ.ศ. ๒๓๙๔) ได้ทรงสถาปนาสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสขึ้นเป็น” กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสศรีสุคตขัตติยวงศ์บรมพงศาธิบดีจักรีนารถปทุมพินธุมหาจรรางกูรฯ” ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชเจ้า สกลมหาสังฆปริณายก วัดพระเชตุพนฯ เป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้าพระองค์ที่ ๗ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

งานพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ประเภทร้อยกรองที่ได้รับยกย่อง ได้แก่ เรื่อง ลิลิตตะเลงพ่าย ส่วนร้อยแก้วที่ถือว่ายอดเยี่ยมที่สุด ได้แก่ เรื่อง พระปฐมสมโพธิกถา สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส สิ้นพระชนม์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๖ ณ ตำแหน่งที่ประทับวัดพระเชตุพนฯ สิริรวมพระชนมายุได้ ๖๔ พรรษา

เนื้อหาโดยย่อ

หนังสือพระปฐมสมโพธิกถา แบ่งเนื้อหาออกเป็นตอน ๆ หรือปริจเฉท รวม ๒๙ ปริจเฉท ดังนี้

ปริจเฉทที่ ๑ วิวาทมงคลปริวรรต เป็นตอนที่ว่าด้วยวิวาทมงคลคือมงคลสมรส ที่แสดงถึงการอภิเษกสมรสของพระเจ้าสุทโธทนะกับพระนางเจ้าสิริมหามายา

ปริจเฉทที่ ๒ ดุสิตปริวรรต ตอนที่ว่าด้วยพระโพธิสัตว์บำเพ็ญพระบารมีในชาติเป็นพระเวสสันดร ได้เกิดเป็นดุสิตเทวราชบนสวรรค์ชั้นดุสิตและจุติจากสวรรค์ลงมาปฏิสนธิในพระครรภ์แห่งพระนางสิริมหามายาราชเทวีอัศรมเหสีแห่งพระเจ้าสิริสุทโธทนะ ณ กรุงกบิลพัสดุ์

ปริจเฉทที่ ๓ คัพภานิกขมนปริวรรต ตอนที่ว่าด้วยการเสด็จออกจากพระครรภ์ ในที่นี้ ได้แก่ การประสูติของเจ้าชายสิทธัตถะบรมโพธิสัตว์

ปริจเฉทที่ ๔ ลักษณะปริคคาหกปริวรรต ตอนที่ว่าด้วยข้อกำหนดลักษณะ หรือมหาบุรุษลักษณะ ที่แสดงว่าผู้ที่มีลักษณะเช่นนี้ จะได้เป็นอัครบุรุษของโลก

ปริจเฉทที่ ๕ ราชากิเชกปริวรรต ตอนที่ว่าด้วยการอภิเษกสมรสของกษัตริย์ แสดงการอภิเษกสมรสของเจ้าชายสิทธัตถะกับพระนางยโสธรา (พิมพา)

ปริจเฉทที่ ๖ มหาณิกขมนปริวรรต ตอนที่ว่าด้วยการเสด็จออกสู่มหาภิเนชกรรม เป็นการเสด็จออกทรงผนวชของเจ้าชายสิทธัตถะ

ปริจเฉทที่ ๗ ทุกกรกิริยาปริวรรต ตอนที่ว่าด้วยการทำทุกกรกิริยาเป็นการทำความเพียรที่ได้ยาก แสดงถึงพระบรมโพธิสัตว์ได้ทรงบำเพ็ญเพียรตั้งพระทัยอย่างแรงกล้า ปฏิบัติเคร่งครัดที่สุด

ปริจเฉทที่ ๘ พุทธบูชาปริวรรต ตอนที่ว่าด้วยการบูชาพระพุทธรองค์ แสดงถึงการที่เทพบุตร เทพธิดาตลอดถึงท้าวมหาพรหมได้พร้อมกันจัดเครื่องสักการะบูชาถวายพระบรมโพธิสัตว์ขณะประทับนั่งบนโพธิบัลลังก์

ปริจเฉทที่ ๙ มารวิชัยปริวรรต ตอนที่ว่าด้วยการชนะมาร แสดงถึงพระบรมโพธิสัตว์ทรงชนะ วสวัตติมาร ที่ยกทัพมาผจญขณะที่พระองค์ประทับบำเพ็ญเพียร (วิปัสสนา) ณ ต้นมหาโพธิ์

ปริจเฉทที่ ๑๐ อภิสังขโพธิปริวรรต ตอนที่ว่าด้วยการตรัสรู้อภิสังขโพธิญาณ แสดงถึงพระบรมโพธิสัตว์เจริญอานาปานสติก็มีพื้นฐานแล้วตรัสรู้ริยสัจจธรรม สำเร็จเป็นองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ปริจเฉทที่ ๑๑ โพธิสัพพัญญูปริวรรต ตอนที่ว่าด้วยพระสัพพัญญูพุทธเจ้าประทับอยู่ในสถานที่ ๗ แห่ง มีต้นมหาโพธิ์เป็นต้น กล่าวคือ หลังตรัสรู้แล้วพระองค์ประทับอยู่ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ๗ สัปดาห์ แล้วจึงเสด็จไปที่อื่น

ปริจเฉทที่ ๑๒ พรหมขณฺเณสนปริวรรต ตอนที่ว่าด้วยท้าวมหาพรหมลงมากราบทูลอาราธนา พระพุทธรองค์ให้ทรงแสดงธรรมโปรดชาวโลก

ปริจเฉทที่ ๑๓ ฌัมมจักกปริวรรต ตอนที่ว่าด้วยการประกาศธรรมจักร เป็นเรื่องที่พระพุทธรองค์ ทรงแสดงพระปฐมเทศนาคือ ฌัมมจักกัปปวัตตนสูตร โปรดปัญจวัคคีย์

ปริจเฉทที่ ๑๔ ยสบรรพชาปริวรรต ตอนที่ว่าด้วยการของเศรษฐีบุตรช้อยสะ แสดงถึงการที่ยสลูกชายเศรษฐีมีความเบื่อหน่ายในชีวิตฆราวาส พอได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วได้ออกบวชเป็นพระภิกษุ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี

ปริจเฉทที่ ๑๕ อรุณเวลคมนปริวรรต ตอนที่ว่าด้วยการเสด็จไปตำบลอรุณเวลา แขวงเมืองราชคฤห์ แสดงถึงการที่พระพุทธรองค์เสด็จไปตำบลอรุณเวลา ขณะเดียวกันพระพุทธรองค์ทรงส่งสาวกไปประกาศพระพุทธศาสนาในที่ต่าง ๆ

ปริจเฉทที่ ๑๖ อัครสาวกบรรพชาปริวรรต ตอนที่ว่าด้วยการบวชของพระอัครสาวกทั้งสอง ได้แก่ พระสารบุตรและพระมหาโมคคัลลานะเมื่อบวชแล้วได้เป็นพระอัครสาวกของพระพุทธรองค์

ปริจเฉทที่ ๑๗ กปิลวัตถคมนปริวรรต ตอนที่ว่าด้วยการเสด็จกรุงกบิลพัสดุ์ แสดงเรื่องที่พระพุทธรองค์เสด็จไปโปรดพระพุทธรูปิตาที่กรุงกบิลพัสดุ์

ปริจเฉทที่ ๑๘ พิมพาพิลาปปริวรรต ตอนว่าด้วยการรำพันของพระนางพิมพา ขณะที่พระนางทอดพระเนตรเห็นพระพุทธรูปองค์เสด็จออกบิณฑบาตตามตรอก ซอย ต่าง ๆ ในกรุงกบิลพัสดุ์ เสียพระทัยว่าอาการเช่นนั้นไม่เหมาะสมทำให้เสื่อมศักดิ์ศรีตระกูลกษัตริย์ กับทั้งยังเสียพระทัยว่าตนเองมีบุญน้อย จึงมิได้เป็นที่เสนหายิ่ง เมื่อตอนที่พระพุทธรูปเสด็จเข้าไปพระราชวังแล้ว มิได้เสด็จไปโปรดยังรู้สึกรันทด จึงทรงรำพันด้วยความโศก

ปริจเฉทที่ ๒๐ เมตไตรพยากรณ์ปริวรรต ตอนที่ว่าด้วยการพยากรณ์เรื่องพระศรีอริยเมตไตรย โดยที่พระองค์ทรงพยากรณ์ว่าพระอชิตภิกษุผู้เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าอชาตศัตรูซึ่งเกิดแต่พระนางกาณณนาเทวี จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ทรงพระนามว่าพระศรีอริยเมตไตรย

ปริจเฉทที่ ๒๑ พุทธปิณฑุณิพพานปริวรรต ตอนที่ว่าด้วยการนิพพานของพระบิดาของพระพุทธรูป แสดงถึงพระเจ้าสิริสุทโธทนะ พระราชบิดาของพระพุทธรูปทรงชราภาพและประชวรหนัก ซึ่งพระพุทธรูปได้เสด็จไปโปรดให้ทรงบรรลुरुหัตถผล หลังจากนั้น ๗ วัน พระพุทธรูปก็ทูลลาพระพุทธรูปเสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ พระราชวังกรุงกบิลพัสดุ์

ปริจเฉทที่ ๒๒ ยมกปาฏิหาริย์ปริวรรต ตอนว่าด้วยยมกปาฏิหาริย์แสดงถึงการที่พระพุทธรูปทรงแสดงปาฏิหาริย์ปราบพวกเดียรถีย์ที่ตนมะม่วงซ้อนกันตามพะ ไกล่เมืองพาราณสี ในวันอาสาฬหบูชา (วันเพ็ญเดือน ๘) ทรงแสดงให้ท่อน้ำและท่อไฟให้ปรากฏออกจากพระวรกายเป็นคู่ ๆ เช่น ท่อไฟพุ่งออกจากพระวรกายเบื้องบน ท่อน้ำพุ่งออกเบื้องล่าง ทั้งอริยบทของพระพุทธรูปกับพระพุทธรูปนิมิตก็สลับกันเป็นคู่ ๆ พระพุทธรูปเจ้าเสด็จจกรม พระพุทธรูปนิมิตก็ประทับนั่ง การแสดงเหล่านี้เรียกว่า ยมกปาฏิหาริย์

ปริจเฉทที่ ๒๓ เทศนาปริวรรต ตอนที่ว่าด้วยการแสดงธรรม พระพุทธรูป เสด็จขึ้นไปทรงแสดงธรรมโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และทรงจำพรรษา ที่นั่นเป็นพรรษาที่ ๗

ปริจเฉทที่ ๒๔ เทโวโรหนปริวรรต ตอนที่ว่าด้วยการเสด็จลงจากเทวโลก (สวรรค์) แสดงถึงการที่พระพุทธรูปเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ในวันท้าวพาราณา (วันออกพรรษา ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑)

ปริจเฉทที่ ๒๕ อัคควนิพพานปริวรรต ตอนที่ว่าด้วยการนิพพานของพระอัคควนิพพานทั้งสอง แสดงถึงพระสารีบุตรเถระอัคควนิพพานเบื้องขวา และพระมหาโมคคัลลานะอัคควนิพพานเบื้องซ้าย เข้าสู่ นิพพาน

ปริจเฉทที่ ๒๖ มหาปรินิพพานสูตรปรีวรรต ตอนที่ว่าด้วยมหาปรินิพพาน แสดงถึงการเสด็จ
 ดับขันธปรินิพพานของพระพุทธองค์

ปริจเฉทที่ ๒๗ ธาตุวิภังขณปรีวรรต ตอนที่ว่าด้วยการแบ่งพระธาตุแสดงถึงโทณพราหมณ์
 แบ่งพระบรมธาตุของพระพุทธองค์แก่กษัตริย์เมืองต่าง ๆ

ปริจเฉทที่ ๒๘ มาตพันธปรีวรรต ตอนที่ว่าด้วยการผูกमार แสดงถึงพระอุปัคฺตเถระ
 ได้รับอาราธนาจากพระเจ้าอโศกมหาราช ให้ทำการป้องกันมิให้มารมารบกวน การทำบุญฉลองเจดีย์
 ๘๔,๐๐๐ องค์ ได้จับพญาวสวัตตีมารผูกติดไว้กับภูเขาจนพญามารสิ้นฤทธิ์

ปริจเฉทที่ ๒๙ อันตรธานปรีวรรต ตอนที่ว่าด้วยความเสื่อมสูญแสดงถึงความเสื่อมสูญ
 เกี่ยวกับพุทธศาสนา ๕ ประการ ได้แก่ ความเสื่อมสูญแห่งพระปริยัติ ความเสื่อมสูญแห่งการปฏิบัติ
 ความเสื่อมสูญแห่งการตรัสรู้มรรคผล ความเสื่อมสูญแห่งสมณเพศ ความเสื่อมสูญแห่งพระบรม
 สารีริกธาตุ

๒) โคลงโลกนิติ

โคลงโลกนิติ เป็นวรรณกรรมไทยที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันแพร่หลายในแวดวงนักอ่าน นักพูด
 และนักเขียน โดยถูกนำไปอ้างอิงทั้งในการพูดและการเขียนประกอบเข้ากับเรื่องนั้น ๆ จนทำให้เกิด
 ความน่าเชื่อถือ เป็นที่นิยมและเกิดการยอมรับอย่างสมเหตุสมผล^๒ โคลงโลกนิติ มีประวัติความเป็นมา
 ที่ยาวนาน เป็นโคลงสุภาษิตเก่าแก่ ที่มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา นักปราชญ์ราชบัณฑิตท่านได้แต่งขึ้น
 อันเกิดจากอิทธิพลของสังคมวัฒนธรรม ความต้องการที่จะถ่ายทอดความรู้สึกลึกซึ้งคิด อิทธิพลทาง
 ศาสนาและความต้องการที่จะยกย่องวีรชน หรือเพื่อความบันเทิง^๓ จึงเลือกสรรจากคาถาจากธรรมบท
 สุภาษิตศาสนา ชาดกต่าง ๆ ที่เป็นภาษาบาลีและสันสกฤตอันเป็นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาแล้วแปล
 และแต่งขึ้นเป็นคำโคลง รวมกันเข้าเป็นเรื่อง จึงเรียกว่าโคลงโลกนิติ

ความสำคัญ

เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ ทรงมีพระราช
 ประสงค์ให้จารึกโคลงโลกนิติ ลงในแผ่นศิลาติดไว้ระเบียงรอบพระอุโบสถวัดพระเชตุพนฯ เพื่อเป็น

^๒ ทองย้อย แสงสินชัย, โคลงโลกนิติ ฉบับถอดความ, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๒), หน้า (๖)

^๓ ขนิษฐา ตันติพิมล, ศึกษาวรรณคดีไทย สมัยกรุงสุโขทัย-กรุงรัตนโกสินทร์ตามลักษณะ คำประพันธ์,
 (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๘), หน้า ๑๑.

ธรรมทาน จึงโปรดให้กรมสมเด็จพระเดชาดิศร รวบรวมโคลงโลกนิติของเก่ามาชำระให้ประณีตไพเราะขึ้น ผู้คนสามารถไปศึกษาได้ตลอดเวลา นอกจากนี้ โคลงโลกนิตียังถูกกำหนดให้เป็นหนังสือเรียนของนักเรียนนิสิตนักศึกษาหลายระดับ อันเป็นการสืบสานวรรณกรรมไทยอันเป็นรากเหง้าแห่งมรดกทางวัฒนธรรมของไทย โคลงโลกนิติ มีทำนองแต่งเป็นโคลงสี่สุภาพ และโคลงกระทู้ในบางบท มีคาถาเป็นภาษาบาลีและสันสกฤตกำกับในบางบท เนื้อหาส่วนใหญ่เกี่ยวกับเรื่องสังคม วัฒนธรรมประเพณี เป็นส่วนใหญ่ ซึ่งมีสาระสำคัญเริ่มด้วยการยกย่องพระเกียรติรัชกาลที่ ๓ และเป็นคติในการครองตนทั้งทางโลกและทางธรรม^๔

ผู้แต่ง

กรมสมเด็จพระเดชาดิศร เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในเจ้าจอมมารดาณี ซึ่งเป็นธิดาเจ้าพระยาพระคลัง (หน) พระนามเดิมว่า พระองค์ชายมั่ง ประสูติเมื่อวันเสาร์ที่ ๑๑ พฤษภาคม พ.ศ.๒๓๓๖ ได้รับสถาปนา เป็นกรมหมื่นเดชอดิศร ในรัชกาลที่ ๓ ต่อมาได้เลื่อนเป็นกรมขุนเดชาดิศร ในรัชกาลที่ ๔ เป็นกรมสมเด็จพระเดชาดิศร มีคำประกาศเฉลิมพระยศดังนี้ “พระเจ้าฟ้าง้าว กรมขุนเดชอดิศร เป็นพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่อยิ่ง ควรจะเป็นที่ค้ำจุนแก่พระบรมวงศานุวงศ์ทั้งปวง ให้เลื่อนพระนามตามจารึกไว้ในสุพรรณบัฏว่า กรมสมเด็จพระเดชาดิศร เทพนิกร ปิยานุรักษ์ บวรศักดิ์พิเศษ บรมเชษฐวราธิวงศ์ พงศานุพงศ์ประดิษฐา สุนทรปรีชาญาณ ศุภกาพยปฏิภาณ สุตไพศาลอรรถธรรมศาสตร์ ธรรมิกนาถบพิตรนาคนาม จงเจริญพระชนมายุสม วรรณ สุข พล สิริสวัสดิ์”^๕

เนื้อหาโดยย่อ ตัวอย่างของวรรณกรรม

อันขยมบรมนเรศเรือง	รามวงศ์
พระผ่านแผ่นไผททรง	สืบไท่
แสงยั้งสิ่งสดับองค์	โอวาท
หวังประชาชนให้	อ่านแจ้ง คำโคลงฯ

ความหมาย “ข้าพระพุทธเจ้า (ขอถวายบังคมพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว) ผู้เป็นจอมคนผู้ยิ่งใหญ่ วงศ์แห่งรามาศิบัติ ได้ทรงครองแผ่นดิน สืบสันตติวงศ์แห่งพระมหากษัตริย์มา

^๔ เอกรัตน์ อุดมพร, วรรณคดีสมันกรุงรัตนโกสินทร์, (กรุงเทพมหานคร: พัฒนาศึกษา, ๒๕๔๖), หน้า ๑๓๑.

^๕ ทองย้อย แสงสินชัย, โคลงโลกนิติ ฉบับถอดความ, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๒), หน้า (๑๕)

ทรงแสวงหาสิ่งที่ดียิ่ง ได้ทรงสดับคำสอน (กล่าวคือโคลงโลกนิตินี้) ทรงปรารถนาให้คนทั้งหลายได้อ่าน
 รู้แจ้งคำโคลงโลกนิตินี้ด้วย^๖

ตัวอย่างดังกล่าวนั้น เป็นบทเบื้องต้นของโคลงโลกนิติที่ว่าด้วยการยอพระเกียรติของรัชกาล
 ที่ ๓ นอกจากนี้ยังมีบทอื่นที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต การเปรียบเทียบ การอุปมาอุปไมย และการ
 ยกตัวอย่างทางการศึกษา ความขยันหมั่นเพียร เช่น

การเปรียบเทียบสิ่งที่มีพิษ

นาคมีพิษเพียง	สุริโย
เลื่อยบ่ทำเดโช	แซมข้า
พิษน้อยหยิ่งโยโส	แมลงป่อง
ชูแต่หางเองอ้า	อวดอ้างฤทธิ์ ฯ

ความหมาย พญานาคมีพิษร้าย(มีความยิ่งใหญ่) ปานว่าดวงอาทิตย์ แต่เมื่อยามไปมาก็เลื่อย
 ไปอย่างช้า ๆ ไม่ได้อวดอำนาจสำแดงฤทธิ์ ส่วนแมลงป่องมีพิษเพียงน้อยนิด ทว่ากลับมีความหยิ่งโยโส
 ชูแต่หางของตนเอง ทำเป็นโอ้อวดแต่อำนาจตนเองให้เกรงกลัว

การเตือนไม่ให้ประมาทในสิ่งของที่ว่าเล็กน้อย เช่น

อย่าหมิ่นของเล็กน้อย	สี่สถาน
เล็กพริกพระกุมาร	จิตจ้อย
งูเล็กเท่าสายพาน	พิษยิ่ง
ไฟเล็กเท่าหิ้งห้อย	อย่าได้ดูแคลน ฯ

ความหมาย อย่าประมาทในสิ่งของที่มองว่าเล็กน้อย ๔ จำพวก คือ พริกที่มีเม็ดเล็ก ๆ
 พระกุมารที่เป็นเด็กน้อย ๆ งูตัวเล็ก ๆ เท้าเส้นด้าย แต่พิษร้าย ถ่านไฟเท่าแสงหิ้งห้อย ทั้ง ๔ อย่างนี้
 อย่าได้ดูถูกว่าไม่เป็นอันตราย

การเปรียบเทียบ

สนิมเหล็กเกิดแต่เนื้อ	ในตน
กินกัดเนื้อเหล็กจน	กร่อนขร้า

^๖ ทองย้อย แสงสินชัย, โคลงโลกนิติ ฉบับถอดความ, หน้า ๑.

บาปเกิดแต่ตนคน	เป็นบาป
บาปยอมทำโทษซ้ำ	ใส่ผู้บาปเอง ฯ

ความหมาย สนิมเหล็กยอมเกิดจากเนื้อเหล็กที่มีมลทิน แล้วกัดกินเนื้อเหล็กจนผุกร่อน คร่ำคร่า ผลบาปหยาบช้านั้นก็เกิดขึ้นแต่ตัวคน ทำบาปแล้วสาบใส่โทษแก่คนทำ ให้ทุกข์ไปเอง

การเตือนสติทางการศึกษา

เว้นวิจารณ์ว่างเว้น	สติบฟัง
เว้นที่ถามอันยัง	ไปรู้
เว้นเล่าลิตสัง-	เกตว่าง เว้นนา
เว้นดั่งกล่าวผู้	ปราชญ์ได้ถาม ฯ

ความหมาย เว้นจากการสติบรับฟัง ๑ เว้นจากการคิดนึกตรึกตรอง ๑ เว้นจากการสอบถาม ในสิ่งที่ยังไม่รู้ ๑ เว้นจากการทอ้งบ่นหรือสังเกตเห็นแล้วไม่จดไว้ ๑ เว้นจากเรื่องทั้ง ๔ ประการนี้แล้ว จะเรียกว่าเป็นปราชญ์กับเขาได้อย่างไร

คุณค่า

ในแง่ของอักษรศาสตร์นั้นว่าเป็นการใช้คำง่าย ๆ มีความไพเราะ พ้องเสียง พ้องรูป เป็นคำคม ที่มีความหมายลึกซึ้ง ในแง่ทางสังคมเป็นคำสอนที่มีหลากหลายรส การยกอุปมาอุปมัย เปรียบเทียบ ให้ข้อคิดในการดำเนินชีวิตเห็นภาพพจน์ชัดเจน การอ่านอย่างพินิจพิเคราะห์จะก่อให้เกิดความเฉลียวฉลาด

๓) คุณานุคุณไตรภาค

คุณานุคุณไตรภาคหรือเรียกอีกว่า คำนมัสการคุณานุคุณ เป็นบทสวดสำหรับนักเรียน นักศึกษา รวมถึงประชาชนทั้งหลายในการใช้สวดสรรเสริญคุณพระรัตนตรัย อันได้แก่ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ รวมทั้งบุพการี และพระมหากษัตริย์ อันเป็นการน้อมรำลึกถึงคุณูปการที่มีต่อสรรพสัตว์ เพื่อความเป็นสิริสวัสดิ์พัฒนามงคลต่อตนเอง ครอบครัวและสังคม

ผู้แต่ง

พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) เกิดเมื่อวันที่ ๕ กรกฎาคม ๒๓๖๕ เป็นชาวฉะเชิงเทรา เมื่ออายุได้ประมาณ ๖-๗ ปี เรียนหนังสือไทยกับหลวงบรรเทาทุกข์ราชภูริ กรมการเมืองฉะเชิงเทรา ซึ่งเป็นพี่ชายใหญ่ของท่าน ในขณะที่หลวงบรรเทาทุกข์ราชภูริ อุปสมบทเป็นภิกษุอยู่ที่วัด

โสธรวรารามวรวิหาร เมื่ออายุ ๑๓ ปี ท่านได้เข้าไปศึกษาต่อในพระนคร อยู่กับสามเณรนำชาย ชื่อทัด ณ วัดสระเกศวรวิหาร อายุ ๑๔ ปี บรรพชาเป็นสามเณรเรียนหนังสือไทยกับพระกรรมวาจาจารย์ (จัน) เรียนหนังสือขอมกับพระครูวิหารกิจจานุการ (กรรมวาจาจัน) ศึกษาพระธรรมวินัยจากสำนักต่าง ๆ เช่น

เรียนคัมภีร์สารสงเคราะห์ สำนักสมเด็จพระสังฆราช (ด่อน)

เรียนคัมภีร์มงคลทีปนีในสำนักพระอุปถยาจารย์ (ศุข)

เรียนคัมภีร์มูลกัจจายนในสำนักสมเด็จพระพุฒาจารย์ (สน)

เรียนคัมภีร์กังขาวิตรณ ในสำนักอาจารย์เกิด

เรียนคัมภีร์มहाวงส์ในสำนักพระครูด้วง

เรียนคัมภีร์อื่น ๆ ในสำนักพระครูปาน พระใบฎีกาแก้ว พระอาจารย์คง เป็นต้น

บวชเป็นสามเณร ๘ ปี เมื่ออายุ ๒๑ ปี ได้อุปสมบทที่วัดสระเกศวรวิหารเมื่ออายุ ๒๔ ปี ได้เข้าแปลปริยัติธรรมในที่ประชุมพระราชาคณะ ณ วัดราชบุรณได้เป็นเปรียญ ๕ ประโยค พรรษาที่ ๖ ได้เข้าแปลพระปริยัติธรรมในที่ประชุมพระราชาคณะ ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม สอบได้เปรียญ ๗ ประโยค พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นพระราชาคณะที่ “พระประสิทธิสุตคุณ”

พ.ศ. ๒๓๙๖ ท่านลาสิกขาบท เจ้าพระยามหิธรศักดิ์ดำรงค์ (หรือเจ้าหมื่นสรรพเพชรภักดี ในขณะนั้น) ได้นำท่านเข้าถวายตัวรับราชการอยู่ในกรมมหาดเล็กเวรศักดิ์ รัชกาลที่ ๔ ทรงใช้สอยในเรื่องหนังสือไทย หนังสือขอมคล่องแคล่ว ตามที่พระองค์ต้องการ ไม่ว่าจะติดขัดในประการใดก็ช่วยเหลือพระองค์ได้เสมอ ท่านรับราชการ ๑ ปี ก็ได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นที่ “ขุนประสิทธิ์อักษรศาสตร์” ทำงานเป็นผู้ช่วยของเจ้ากรมพระยารักษ์ ว่าที่เจ้ากรมอักษรพิมพ์การ ครั้นถึงในสมัยรัชกาลที่ ๕ โปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนตำแหน่งเป็น “ขุนสารประเสริฐ” พ.ศ. ๒๔๑๘ ในปีนั้นเจ้ากรมพระอาลักษณ์ถึงแก่กรรม จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งพระสารประเสริฐขึ้นเป็น “พระศรีสุนทรโวหาร” พ.ศ. ๒๔๒๒ เมื่อมีการปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ท่านได้มีส่วนในการแต่งโคลงรามเกียรติ์เพื่อจารึกที่ระเบียงรอบพระอุโบสถ และเป็นท่านยังเป็นแม่กองตรวจโคลงรามเกียรติ์ที่ข้าราชการแต่งทูลเกล้าฯ ถวายอีกด้วย ผลงานและความชอบในครั้งนั้นได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็น “พระยาศรีสุนทรโวหาร ภูวนปริชามาตย์บรมนาถนิตยภักดีพิริยพาหะ” ถ้อยศักดิ์นา ๓,๐๐๐ ไร่ และได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดปีละ ๔ ชั่ง

พ.ศ. ๒๔๓๔ ท่านได้ป่วย ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานหมอลหลวงรักษา และให้ พาทมอเคลยศักดิ์มารักษาด้วย แต่อาการไม่ดีขึ้น ดังนั้น ในวันที่ ๑๖ ตุลาคม ๒๔๓๔ ท่านได้ถึงแก่อนิจกรรม รวมอายุได้ ๖๙ ปี พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) เป็นชาวฉะเชิงเทราโดยกำเนิด มีประวัติผลงานยอดเยี่ยม มีความอุตสาหะ วิริยะ พากเพียร ใฝ่หาความรู้เป็นตัวอย่างแก่กุลบุตรกุลธิดา อีกทั้งจรรยา มารยาทเป็นที่ถูกอัธยาศัยของผู้พบเห็น รู้จักรับใช้เบื้องพระยุคลบาทพระมหากษัตริย์ถึง ๓ พระองค์ คือรัชกาลที่ ๓ รัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ มีความรู้เชี่ยวชาญภาษาไทย

เป็นผู้มีความรอบรู้ด้านภาษาไทยจนได้รับสมญาว่า เป็นศาลฎีกาแห่งภาษาไทย เป็นผู้แต่งตำราเรียนชุดแรกของไทย เรียกว่า “แบบเรียนหลวง” ได้แก่ มูลบทบรรพกิจ วรรณิตินิกร อักษรประโยค สังโยคพิธาน พิศาลการ์รันดร์ ไวยจน์พิจารณ์ ใช้สอนในโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ และหนังสือกวีนิพนธ์ที่มีคุณค่าอีกหลายเรื่อง งานชิ้นสำคัญชิ้นหนึ่งคือคำนำมัสการคุณานุคุณมีทำนองแต่งเป็นอินทรีเขียรฉัตร ๑๑ และกาพย์ฉบั ๑๖ โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อใช้สวดสรรเสริญพระรัตนตรัย บูพการีชน และพระมหากษัตริย์

เนื้อหาโดยย่อ

ประกอบด้วยบทสรรเสริญ ๗ บท คือ บทสรรเสริญพระพุทธ บทสรรเสริญพระธรรม บทสรรเสริญพระสงฆ์ บทสรรเสริญบิดามารดา บทสรรเสริญครูอาจารย์ บทสรรเสริญพระเจ้าแผ่นดิน และ บทสรรเสริญเทวดา

ลักษณะคำประพันธ์ ตัวอย่างเช่น

บทสรรเสริญพระพุทธคุณ

องค์ไศพระสัมพุทธ	สุวิสุทธสันดาน
ดัดมูลเกลศมาร	บมิหม่นมิหมองมัว
หนึ่งในพระทัยท่าน	ก็เบิกบานคือดอกบัว
ราศีบพันพัว	สวคนธกำจร

บทสรรเสริญพระธรรมคุณ

ธรรมะคือคุณากร	ส่วนชอบสาธ
ดุจดวงประทีปชีवाल	

แห่งองค์พระศาสดาจารย์ ส่งสัตว์สันดาน
สว่างกระจ่างใจมล

บทสรรเสริญพระสังฆคุณ

สงฆ์ใดสาวกศาสดา รั้งปฏิบัติมา
แต่องค์สมเด็จพระโคกวันต์
เห็นแจ้งจตุสัจเสรีจบรร- ลุทางที่อัน
ระงับและดับทุกข์ภัย
โดยเสด็จพระผู้ตรัสไตร ปัญญาผ่องใส
สะอาดและปราศมัวหมอง

คุณค่า

๑. ในด้านอักษรศาสตร์ มีสำนวนโวหารไพเราะคมคาย ข้อความกินใจ
๒. ในด้านศาสนา ช่วยให้เกิดความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนามากขึ้น ทำให้มีความเคารพเทิดทูนพระรัตนตรัยและบุคคลที่มีความสำคัญยิ่งต่อตนเองและประเทศชาติบ้านเมือง

๔) ไตรภูมิโลกวินิจฉัย

ไตรภูมิโลกวินิจฉัย มีต้นเค้ามาจากไตรภูมิพระร่วง^๗ บางครั้งเรียกกันว่า ไตรภูมิฉบับหลวง เพราะเหตุว่า เมื่ออ่านแล้วจะสรุปได้ว่ามีเนื้อหาเค้าโครงแบบอย่างเดียวกันกับไตรภูมิภิกขุ ของพญาสิทธิที่แต่งไว้ในสมัยสุโขทัย

ผู้แต่ง พระยาธรรมปรีชา (แก้ว)

ทำนองแต่ง แต่งเป็นร้อยแก้ว ทำนองเทศนาโวหาร

วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อให้มีเรื่องไตรภูมิถูกต้องและครบถ้วน

เนื้อหาโดยย่อ ไตรภูมิโลกวินิจฉัย ผู้แต่งได้แบ่งเนื้อหาออกเป็น ๔ ตอน ประกอบด้วย ตอนหนึ่ง เรียกว่า มนุสสภกถา ว่าด้วยที่อยู่ของมนุษย์ ตอนสอง เรียกว่า นิรยภกถา ว่าด้วยที่อยู่ของสัตว์นรก ตอนสาม เรียกว่า เทวตภกถา ว่าด้วยที่อยู่ของเทวดา และตอนสี่ เรียกว่า วิสุทธภกถา ว่าด้วยข้อปฏิบัติอันจะทำให้ถึงธรรมบริสุทธิ์ บรรลุถึงพระนิพพาน

^๗ เอกรัตน์ อุดมพร, วรรณคดีสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑-๒-๓, (กรุงเทพมหานคร : พัฒนาศึกษา, ๒๕๔๖), หน้า ๔๓.

ลักษณะการประพันธ์ ตัวอย่างของเรื่องในไตรภูมิโลกวินิจฉัย ที่ผู้แต่งได้อธิบายให้เห็นภาพชัดเจนในแต่ละเรื่อง เช่น

อาหารและเครื่องประดับกายของชาวอุตตรกุรุทวีป ชาวอุตตรกุรุทวีปนั้น ถ้าปรารถนาจะบริโภคแล้ว คนตึกิเร ปจิตวาน ก็นำเอาข้าวสาลิมาใส่หม้อทองยกขึ้นตั้งเหนือก้อนศิลาทั้ง ๓ อันชื่อว่าโชติปาสาณะ เพลิงก็รุ่งเรืองขึ้น แต่ก้อนศิลาปราศจากถ่านแลควัน รุ่งเรืองอยู่กว่าข้าวสาลิที่หม้อนั้นเองจะได้ตกแต่งสำหรับข้าว ขวนขวายหาสุปพยัญชนะหาบมิได้ปรารถนาจะให้มียรสเป็นประการใด ข้าวสาลินั้นก็มีรสอร่อย สมด้วยเจตนาแห่งชนทั้งปวง ใครมาถึงที่นั้นก็เรียกมาบริโภค จะได้มีมัจฉริยะแหวนหาบมิได้ ถ้าสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระปัจเจกโพธิเจ้าเป็นต้น มาถึงในสถานที่นั้น ชนทั้งปวงก็เอาข้าวสาลินั้นมาใส่บาตร แลกิจที่จะนุ่งจะห่ม จะตกจะแต่งจะประดับประดาแห่งชาวอุตตรกุรุทวีปนั้น สำเร็จด้วยไม้กัลปพฤกษ์ จะปรารถนาวัตถุถาวรสิ่งใด เครื่องประดับประดา อารมณ์สิ่งใด ๆ ไปที่ไม้กัลปพฤกษ์นั้นแล้ว ก็ได้สำเร็จมโนรสนั้นทุกสิ่งทุกประการ

สังคมของชาวอุตตรกุรุทวีป แลชาวอุตตรกุรุทวีปนั้น จะได้มีความหวังเห็นว่า อิหิ มยห์ อิหิ มยห์ สิ่งนี้เป็นของของเรา สิ่งนี้เป็นของของเราไม่ให้แก่บุคคลอื่น จะได้ความหวังเห็นดังนี้ หาบมิได้นที โอตรนดา ถ้าลงอาบน้ำในท่าอันเดียวกัน ก็เปลื้องผ้าแลเครื่องประดับทั้งปวงนั้นออกกองไว้แห่งเดียวกัน วางทับ ๆ กันไว้ ใครขึ้นมาจากน้ำก่อน ก็เอาผ้าที่วางไว้ในเบื้องบนนั้นนุ่งห่มเอาเครื่องประดับที่วางไว้ในเบื้องบนประดับกาย ใครขึ้นมาจากน้ำภายหลัง ก็เอาผ้าที่วางไว้ในเบื้องต่ำนั้นนุ่งห่มเอาเครื่องประดับที่วางไว้ในเบื้องต่ำประดับกาย จะได้เลือกของเราของเขหาบมิได้

สัมพลินร กอธิบายว่า สัมพลินรานั้น เต็มไปด้วยไม้จ้าวต้นใหญ่ ๆ สูงละลิ่ว ลอยเลห์ประหนึ่งว่าจอมเมฆมีหนามอันยาวได้ ๑๖ องคุลี ล้วนแล้วไปด้วยเหล็ก มีคมดุจคมกรด มีอาการอย่างประหนึ่งว่าจะตีมีน ซึ่งโลหิตแห่งสัตว์นรก สัตว์ทั้งหลายอันตายไปตกในสัมพลินรนั้น ยมนิทสสาริกิ นายนิรบาลทั้งหลายผู้กระทำตามบังคับแห่งพยายม ย่อมจับหอกใหญ่ ๆ ไล่ที่มแห่งขับตอนให้ป็นขึ้นไปบนไม้จ้าว กล้วนนายนิรบาลก็อดสำหป็นขึ้นไปบัดใจก็ถูกหนามจ้าวหนามจ้าวทั้งหลายแทงกรขกายให้ขาดเป็นช่องน้อยช่องใหญ่ โลหิตไหลอาบไปทั่วทั้งตัว ความกล้วนนายนิรบาลนั้นก็ป็นสุขอกสุขใจ อดสาหะตะเกียกตะกายป็นขึ้นไปดำรงอยู่ที่กิ่งจ้าว แร้งปากเหล็ก กากปากเหล็กทั้งหลายก็โลดลิ่วถกถากกรูกรียวเข้าันบเสี้ยวจิกทั้งกินเนื้อแลเลือดเป็นภัคษาหาร ทนทานอยู่บนต้นจ้าวมิได้ถอยตัวลงมาก็ถูกหนามจ้าวอีกเล่า ลำบากแสนสาหัส ทรวดลงมาใกล้แผ่นดิน สุนัขตัวเท่าช้างสารก็ทะยานเข้ากัดกินเนื้อแลเลือด นายนิรบาลก็แหงด้วยหอกอันใหญ่ทนทานอยู่มิได้ก็กลับขึ้นไปบนต้นจ้าวอีกเล่า

คุณค่า

ในทางอักษรศาสตร์ สำนวนโวหารเป็นแบบสำนวนเทศน์ มีภาษาบาลีปะปนอยู่ บรรยายความได้ละเอียดลออ

ในทางศาสนา ได้ให้ความรู้เกี่ยวกับเรื่องโลกมนุษย์ เทวดา นรก และโลกที่พ้นไปจากนั้น คือ พ้นจากความเวียนว่ายตายเกิด

งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นทั้ง ๔ เรื่องดังกล่าว เป็นการกล่าวถึงชื่อของเรื่อง ประวัติของผู้แต่ง เนื้อหาสาระโดยย่อ และตัวอย่างลักษณะการประพันธ์ ตลอดทั้งคุณค่าที่มีต่อสังคม

๔.๒.๒ การวิเคราะห์วรรณกรรม เรื่องสังคีตยวงค์

วรรณกรรมสังคีตยวงค์เป็นการรจนาขึ้นเพื่อการเฉลิมพระเกียรติในวโรกาสที่การสังคายนาชำระพระไตรปิฎกได้สำเร็จ ในรัชสมัยของพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกแล้วมีเนื้อหาเกี่ยวกับความตั้งมั่นแห่งพระพุทธศาสนา เรื่องราวประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาและมูลเหตุของการทำสังคายนาของพระศาสนาไว้อย่างละเอียด ประเด็นในการวิเคราะห์เรื่องนี้ประกอบด้วย ประวัติความเป็นมาของเรื่อง แรงดลใจ ประวัติผู้แต่ง เนื้อหาสาระโดยย่อ คุณค่า รูปแบบการแต่ง จุดเด่นและการประยุกต์ใช้ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๑) ประวัติความเป็นมา

สังคีตยวงค์ สมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามในรัชกาลที่ ๑ แต่งขึ้น เมื่อครั้งยังเป็น พระพิมลธรรม เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๒ ซึ่งเป็นวรรณกรรมภาษาบาลี ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ต้นฉบับมีอยู่ที่ประเทศกัมพูชา และประเทศไทย ที่วัดอินทาราม ๒ แห่งเท่านั้น นับเวลาจนถึงปัจจุบันได้ ๒๐๘ ปี เนื้อหาเป็นพงศาวดาร กล่าวถึงการทำสังคายนาพระไตรปิฎก ตั้งแต่พระพุทธเจ้าปรินิพพานมาจนถึงที่สุดได้ทำในกรุงรัตนโกสินทร์ คือ ตั้งแต่การสังคายนาครั้งที่ ๑ จนถึงครั้งที่ ๙ ในประเทศไทย ได้กล่าวถึงประวัติพุทธศาสนาในล้านนาไทย (สมัยยังเป็นอิสระ) และประเทศไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัย อยุธยา และรัตนโกสินทร์ในรัชกาลที่ ๑ จนได้มีการทำสังคายนาพระไตรปิฎก เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๒ เป็นที่สุด มีทั้งหมด ๙ ปริเฉท จุดมุ่งหมายในการทำสังคายนา เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ เนื่องในโอกาสที่พระไตรปิฎก ที่โปรดให้สังคายนาเสร็จเรียบร้อย แนวคิดสำคัญเพื่อเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาให้แพร่หลาย และเพื่อเป็นการทำนุบำรุงรักษาหนังสือที่นักปราชญ์ได้อุตสาหะแต่งไว้ไม่ให้สูญหาย เพื่อการศึกษาของอนุชนรุ่นหลัง

รูปแบบและการดำเนินเรื่อง เป็นวรรณกรรมภาษาบาลี แต่งเป็นคัมภีร์ใบลาน ภาษามคธ จำนวน ๗ ผูก เนื้อเรื่องเป็นพงศาวดารของบ้านเมืองในสมัยนั้น ต่อมา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้กรรมการหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร ได้หาหนังสือพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ซึ่งกรรมการหอพระสมุดฯ ได้ขอให้พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์) แปลหนังสือสังคิตยวงศ์เป็นภาษาไทย มีทั้งอรรถและคำแปลครบบริบูรณ์ ได้พิมพ์เป็นครั้งแรกด้วยลักษณะการแต่งเป็นร้อยแก้วส่วนใหญ่และมีคาถาบ้างเล็กน้อย

๒) แรงดลใจ

สมเด็จพระพนรัตน์ ผู้รจนาคัมภีร์สังคิตยวงศ์นี้ ได้รับงานเพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติยศแด่พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งพระองค์พิจารณาเห็นว่า แต่ครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาให้แก่ข้าศึกพระพุทธศาสนาเกิดความเศร้าหมองมาก อีกทั้งในสมัยกรุงธนบุรีเกิดจลาจลขึ้นอีก จึงดำริที่จะฟื้นฟูพระพุทธศาสนาให้กลับรุ่งเรืองขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ผู้รจนาดูเห็นความพยายามเพื่อให้การดังกล่าวของพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดี บรรลุวัตถุประสงค์และเพื่อสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของพระราชบัญญัติสมภารเจ้า จึงมีแรงดลใจให้ท่านรจนาคัมภีร์สังคิตยวงศ์

เนื้อหาโดยรวมของสังคิตยวงศ์ได้กล่าวถึงการรวบรวมพระธรรมวินัย (สังคายนา) ในชมพูทวีป ทั้ง ๓ ครั้ง ในลังกาทวีป ๔ ครั้ง เป็นต้น โดยรวมของคัมภีร์ได้เห็นประโยชน์คือความดำรงมั่นของพระพุทธศาสนา และเป็นการเผยแผ่คำสอนพระพุทธศาสนาให้แผ่ขยาย

หากพูดถึงสภาพแวดล้อมที่เกิดหนังสือสังคิตยวงศ์ขึ้นนี้ จัดเป็น ๒ ส่วน คือ

ส่วนที่ ๑ : สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงโปรดให้ทำการสังคายนาชำระพระไตรปิฎก และได้เสร็จเป็นที่เรียบร้อยแล้ว เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๒ นั้น ย่อมเป็นนิมิตหมายคือประโยชน์ที่ดีให้แก่พุทธบริษัท ทั้งฝ่ายคฤหัสถ์ และบรรพชิต ย่อมเกิดปิติโสมนัสว่า เพราะสังคายนา และชำระพระไตรปิฎกจนถึงการมีจารึก เป็นลายลักษณ์อักษร ย่อมเกิดประโยชน์ แก่คนหมู่มากที่จะได้ศึกษาและยึดเป็นแนวที่ถูกต้อง และทำให้พระพุทธศาสนารุ่งเรืองเป็นปึกแผ่นได้อีกส่วนหนึ่ง

ส่วนที่ ๒ : ดังที่กล่าวแล้วว่า การสังคายนาชำระพระไตรปิฎก นอกจากจะมีประโยชน์โดยตรงต่อไพร่ฟ้าประชาชนฝ่ายอุบาสก อุบาสิกา จะได้ศึกษาได้อย่างกว้างขวางแล้ว ในส่วนศาสนจักรย่อมเป็น

นิมิตหมายและมงคลสำหรับพระภิกษุ-สามเณร จะได้ศึกษาและเป็นหลักฐานในการค้นคว้าอันจะเกิดประโยชน์ต่อการศึกษาอย่างกว้างขวางต่อไป เพราะนิมิตมงคลหมายประการหลังนี้ เพื่อเป็นการแสดงให้เห็นว่า การมีพระไตรปิฎกที่มีความสมบูรณ์และถูกต้อง บริสุทธิ์บริบูรณ์นั้น เป็นมงคลต่อพระศาสนาเป็นอย่างมาก และมีความสำคัญต่อประเทศนั้น ๆ โดยเฉพาะประเทศไทย ที่มีพระไตรปิฎกครบเช่นนี้ได้ นั่น สมเด็จพระวันรัตน์ (แก้ว) อธิบดีสงฆ์แห่งวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม จึงได้รจนาหนังสือสังคิตยวงศ์ ซึ่งเป็นพงศาวดารที่กล่าวถึงประวัติพระศาสนา และการสังคายนาพระธรรมวินัยขึ้น เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติที่การสังคายนา ชำระพระไตรปิฎก ได้สำเร็จในรัชกาลของพระองค์ และเพื่อเป็นการทำนุบำรุงรักษาหนังสือที่นักปราชญ์ได้แต่งไว้มิให้สูญหาย

วรรณกรรมสังคิตยวงศ์กล่าวถึงเรื่องประวัติพระศาสนา และการทำสังคายนาโดยมาก ผู้แต่งจะอ้างคัมภีร์ปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์อื่น ๆ ที่ เกี่ยวข้อง เช่น ประวัติพระศาสนา จะอ้างถึงคัมภีร์ศาสนวงศ์และชินกาลมาลีปกรณ์ ส่วนการทำสังคายนา ก็อ้างถึงพระไตรปิฎก เช่น สังคิตยสูตร ทศุตตรสูตร เป็นต้น วรรณกรรมสังคิตยวงศ์นี้ มีต้นฉบับอยู่ ๒ แห่ง คือ

๑. ประเทศกัมพูชา ซึ่งรจนาโดยสมเด็จพระสังฆราชพะยาณโศภน วัดสัมโกล

๒. ประเทศไทย ณ วัดอินทาราม

สมเด็จพระวันรัตน์ คงได้แนวคิดจากต้นฉบับทั้ง ๒ นี้ จึงได้รจนาขึ้น ในส่วนของเนื้อหาสันนิษฐานว่า น่าจะเหมือนกันตามหัวเรื่องหนังสือที่ตั้งขึ้นเอาไว้ (สังคิตยวงศ์) คือ กล่าวถึงความเป็นมาของพระพุทธศาสนาและกล่าวถึงการรวบรวมพระธรรมวินัยทั้งในชมพูทวีปและลังกาทวีป

๓) ผู้แต่ง

ตามตำนานสมเด็จพระวันรัตน์นั้นไม่ทราบนามเดิมของท่าน แต่มีปรากฏในประกาศเรื่องบำเพ็ญพระราชกุศลเทศน์มหาชาติ ในรัชกาลที่ ๑ ที่ว่า “กัณฐกัณฐ์ พระพนรัตน์ (แก้ว) วัดพระเชตุพนสำแดง” จึงสันนิษฐานได้ว่า นามเดิมของท่านนั้นคือ แก้ว อย่างไรก็ตาม ในหนังสือสังคิตยวงศ์นี้ สมเด็จพระวันรัตน์แต่งขึ้น เมื่อครั้งยังเป็นพระราชอาคันตุกะที่พระพิมลธรรม

สมเด็จพระวันรัตน์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม รอบรู้สรรพวิชาแตกฉานมาก ตามประวัติแล้วท่านเป็นพระอาจารย์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส และเป็นที่ยกย่องกันว่า สมเด็จพระวันรัตน์องค์นี้ เชี่ยวชาญแตกฉานอักษรสมัย ตลอดจนโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ฯลฯ เป็นที่สรรเสริญยกย่องกันมาก

สมเด็จพระพนรัตน์ หรือวันรัตน์ วัดพระเชตุพนเดิม นามเดิมสืบไม่ได้ความ เกิดในรัชกาล สมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์ เมื่อ ณ วันอังคาร เดือน ๓ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีชวด จุลศักราช ๑๑๙๖ พ.ศ. ๒๒๓๗ เมื่อครั้งกรุงธนบุรี เป็นพระราชอาณาที่พระธรรมเจดีย์ ครองวัดนาค เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรี ได้เมือง สว่างบุรีได้โปรดอาราธนาให้ขึ้นไปจัดการสังฆมณฑลฝ่ายเหนืออยู่ณทลพิษณุโลกคราวหนึ่ง แล้วได้ เลื่อนขึ้นเป็นพระพิมลธรรม มาครองวัดพระเชตุพน เวลานั้นเรียกวัดโพธาราม ครั้นไม่ยอมถวายบังคม พระเจ้ากรุงธนบุรี ถูกถอดถูกเขียนเหมือนสมเด็จพระสังฆราช (ศรี)

ถึงในรัชกาลที่ ๑ โปรดให้เป็นพระพิมลธรรมตามเดิม ครั้นเมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๓๓๗ ทรงตั้ง สมเด็จพระสังฆราช (สุก) จึงโปรดให้เลื่อนเป็นสมเด็จพระพนรัตน์สมเด็จพระพนรัตน์องค์นี้ มีเกียรติคุณ ปรากฏหลายอย่าง มีในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า เมื่อสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ ท่านยังเป็นพระพิมลธรรม ได้ถวายพระพรทูลไม่ให้สร้างสะพานข้ามคูพระนคร ก็ทรงเชื่อฟัง และเมื่อทำสังคายนาได้เป็นผู้ประกาศ เทวดา และเป็นแม่กองชำระพระอภิธรรมปิฎก ต่อมาท่านได้แต่งหนังสือในภาษาบาลีคือเรื่องสังคิยวงศ์ ดำเนินสังคายนา ๗ ผูก เป็นคัมภีร์ ๑ เรื่อง พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ๑ เรื่อง มหายุทธการว่าด้วยเรื่อง พระราชาธิราชคัมภีร์ ๑ เรื่อง จุลยุทธการว่าด้วยพระราชพงศาวดารคัมภีร์ ๑ เรื่อง และหนังสือพงศาวดาร ฉบับพิมพ์สองเล่ม ๑ เรื่อง ท่านเป็นพระอาจารย์กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงศึกษาอักษรสมัย โบราณคดีและวิธีทำเลขยันต์จากสมเด็จพระพนรัตน์องค์นี้ท่านมาถึงการมรณภาพในต้นรัชกาลที่ ๒

อย่างไรก็ตาม จะมีความไม่เหมือนกัน ในการเขียนนามผู้แต่งหนังสือเล่มนี้ เพราะแต่ละ กาลเวลา มีการเขียนที่แตกต่างกันออกไป นั่นก็คือ มี ๓ รูปแบบ ได้แก่ สมเด็จพระพนรัตน์ (สมัยนั้น เรียก พระพนรัตน์) สมเด็จพระวันรัตน์ และปัจจุบันคงใช้ว่า สมเด็จพระวันรัตน์ นั่นเอง^๕

๔) เนื้อหาโดยย่อ

สังคิยวงศ์ มีเนื้อเรื่องทั้งหมด ๙ ปริเฉท คือ

ปริเฉทที่ ๑ มีเนื้อเรื่องที่กล่าวถึงการทำสังคายนาในชมพูทวีป ๓ ครั้ง คือ

๑. ปฐมสังคิยิกถา ว่าด้วยเรื่องพระมหากัสสปเถระ ประชุมสงฆ์ ๕๐๐ รูป ทำสังคายนา ครั้งที่ ๑

๒. ทุตยสังคิยิกถา ว่าด้วยเรื่องพระยสเถระ ประชุมพระอรหันต์ ๗๐๐ รูป ทำสังคายนา ครั้งที่ ๒

^๕ พระราชปริยัติ (สฤชดี สิริธโร), งานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๗๗-๗๘.

๓. ตติยสังคีตึกถา ว่าด้วยเรื่องพระโมคคัลลีสบุตรติสสเถระประชุมพระอรหันต์ ๑,๐๐๐ รูป
ทำสังคายนาครั้งที่ ๓

ปริจเฉทที่ ๒ มีเนื้อเรื่องทีกล่าวถึงการทำสังคายนาในลังกาทวีป ๔ ครั้ง คือ

๑. จตุตถสังคีตึกถา ว่าด้วยเรื่องพระมหินทเถระประชุมพระอรหันต์ทั้งหลาย ทำสังคายนา
ครั้งที่ ๔

๒. ปัญจมสังคีตึกถา ว่าด้วยพระภิกษุสงฆ์ประชุมกันสาธยายพระธรรมวินัยและได้มีการ
จารึกลงในใบลาน นับเป็นสังคายนา ครั้งที่ ๕

๓. ปิฎกัตตยเลขนา ว่าด้วยการจารพระไตรปิฎกลงในใบลาน นับเป็นการทำสังคายนา
ครั้งที่ ๖

๔. สัตตมธัมมวินัยสังคหะ ว่าด้วยการอธิบายพระธรรมวินัย (อรรถวัดณนา) นับเป็น
การทำสังคายนา ครั้งที่ ๗

ปริจเฉทที่ ๓ มีเนื้อเรื่องทีกล่าวการประดิษฐานพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป โดยแบ่งเป็น
๑๑ ตอน คือ

๑. ว่าด้วยพระมหินทเถระ ให้สามเณรสุมนะ ไปเชิญพระรากขวัณญ์เบื่องชาวจากดาวดึงส์
มาสู่ลังกาทวีป

๒. ว่าด้วยพระนางสังฆมิตตาเถรี เชิญพระโพธิพฤษมาสู่ลังกา

๓. ว่าด้วยพระมหินทเถระนิพพาน

๔. ว่าด้วยการประดิษฐานพระทันตธาตุเบื่องชาว

๕. ว่าด้วยการที่พระนลาฏธาตุเสด็จมาลังกา

๖. ว่าด้วยการสร้างมหายังคสถูป

๗. ว่าด้วยการสร้างพระมัสสเจดีย์

๘. ว่าด้วยการสร้างโลหะประสาท

๙. ว่าด้วยการสร้างพระสุวรรณมาลิกเจดีย์

๑๐. ว่าด้วยพระอรหันต์ ๗๐๐ องค์ จารพระพุทธวณะขึ้นสู่ใบลาน

๑๑. ว่าด้วยเรื่องราชวงศ์ลังกาประดิษฐานพระพุทธศาสนา

ปริเฉทที่ ๔ มีเนื้อเรื่องกล่าวถึงพระพุทธทันทธาตุดำไปประดิษฐานในประเทศต่าง ๆ แบ่งเป็น ๒ ตอน คือ

๑. ว่าด้วยพระวามทันทธาตุดำไปประดิษฐานในลังกาทวีป
๒. ว่าด้วยพระพุทธทนต์ตรกับพระพุทธโฆสจารย์แปลภาษาสิงหล ที่เกาะลังกา แล้วนำพระธาตุดำมาประดิษฐานไว้ในชมพูทวีป

ปริเฉทที่ ๕ ว่าด้วยพระราชา ๕๐๐ องค์ แบ่งเป็น ๖ ตอน คือ

๑. ว่าด้วยเรื่องการสร้างเมืองหริภุญไชย
๒. ว่าด้วยเรื่องนางจามเทวีได้เสวยราชย์ในเมืองหริภุญไชย
๓. ว่าด้วยการก่อพระเจดีย์แข่งขันกันเพื่อชิงไชยในระหว่างสงคราม
๔. ว่าด้วยการผุดขึ้นแห่งพระมหาธาตุในเมืองหริภุญไชย
๕. ว่าด้วยเรื่องลำดับวงศ์พระเจ้าอาทิตย์จราช
๖. ว่าด้วยเรื่องอานิสสรณ์พระโบราณกษัตริย์ได้บำเพ็ญมา

ปริเฉทที่ ๖ ว่าด้วยราชวงศ์ในชมพูทวีปและลาววงศ์ แบ่งเป็น ๑๔ ตอน คือ

๑. ว่าด้วยเรื่องลำดับวงศ์พระเจ้าเม็งรายมหาราช
๒. ว่าด้วยเรื่องพระสุมนเถระได้พระธาตุแต่สุโขทัยมาไว้เมืองศรีสัชนาลัย
๓. ว่าด้วยเรื่องพระเจ้ากิลนาราชส่งทูตไปเชิญพระสุมนเถระให้มาทำสังฆกรรมที่นั่นพิฬปุระ
๔. ว่าด้วยเรื่องพระสีหปฎิมาเสด็จมาเมืองมัยราย
๕. ว่าด้วยเรื่องพระเจ้ากิลนาราชสร้างบุปผารามวิหารถวายพระสุมนเถระ
๖. ว่าด้วยเรื่องสีหศาสนาได้ดำเนินมาเมืองหริภุญไชย
๗. ว่าด้วยเรื่องพระสุรสีหะได้สถาปนาพระธาตุเจดีย์เก่าในเมืองนพพิสินคร
๘. ว่าด้วยเรื่องพระเจ้าสิริธรรมจักรพรรดิราชาธิราชผูกพัทธสีมา
๙. ว่าด้วยเรื่องพระรัตนปฎิมาเจ้าประดิษฐานสยามประเทศ
๑๐. ว่าด้วยเรื่องพระราชาติลกอาราธนาให้พระภิกษุสงฆ์ชำระพระธรรมวินัย คือสังคีติ

ครั้งที่ ๘

๑๑. ว่าด้วยเรื่องบังเกิดขึ้นแห่งพระสิขิพุทธปฎิมา
๑๒. ว่าด้วยการสร้างพระปฎิมาด้วยแก่นไม้จันทน์

๑๓. ว่าด้วยเรื่องการก่อสร้างกำแพงศิลาเมืองหริภุญชัย

๑๔. ว่าด้วยเรื่องลำดับลาววงศ์ราช

ปริเฉทที่ ๗ มีเนื้อเรื่องกล่าวถึง ๑๐ ราชวงศ์กรุงศรีอยุธยา แบ่งเป็น ๔ ตอน

๑. ว่าด้วยเรื่อง ๑๐ ราชวงศ์ ครั้งที่ ๑

๒. ว่าด้วยเรื่องราชวงศ์ ครั้งที่ ๒

๓. ว่าด้วยเรื่องลำดับราชวงศ์ ครั้งที่ ๓

๔. ว่าด้วยเรื่องพระนครถึงความพินาศใหญ่

ปริเฉทที่ ๘ มีเนื้อเรื่องกล่าวถึง การสร้างกรุงรัตนโกสินทร์คือว่าด้วยเหตุการณ์ต่าง ๆ และการทำสังคีตครั้งที่ ๔

ปริเฉทที่ ๙ มีเนื้อหากล่าวถึงอานิสงส์และความปรารถนาแบ่งเป็น ๒ ตอน คือ

๑. ว่าด้วยเรื่องอานิสงส์ต่างๆและพระเจดีย์ต่างๆและปัญจอันตรธาน

๒. ว่าด้วยเรื่องความปรารถนาของผู้รจนานหนังสือสังคีตยวงค์

๕) คุณค่าของวรรณกรรม

๑. **คุณค่าทางศาสนา** ทุกศาสนา มีจุดเด่นที่คำสอน คือสอนให้คนเป็นคนดี และปฏิบัติไม่ผิดตามหลักศาสนา การที่จะให้ผู้ปฏิบัติทางศาสนาไม่ห่าง มีศรัทธา ความเชื่อ ปสาทะ ความเลื่อมใส ในคำสอนของศาสนานั้นๆ ย่อมเป็นความประสงค์ของผู้ก่อตั้งศาสนา (ศาสดา) เมื่อเห็นว่าศาสนาเป็นของดี มีประโยชน์ ก็ต้องกลับมา คิดว่า จะทำอะไร วิธีไหน ที่จะทำให้อาสาสนาอยู่กับผู้ปฏิบัติได้ ทรานานเท่านั้น

สังคีตยวงค์ เป็นคัมภีร์ที่ได้มีการกล่าวถึงประวัติพระศาสนา และสังคายนาร้อยกรอง คำสอน (ธรรมวินัย) ของพระพุทธเจ้าให้ถูกต้อง เพื่อพุทธบริษัทจะได้ปฏิบัติไม่ผิด หากกล่าวถึงคุณค่าทางศาสนา (คำสอน) ในหนังสือสังคีตยวงค์นี้ ย่อมกล่าวได้อย่างถูกต้องเพราะหนังสือสังคีตยวงค์นี้ได้กล่าวไว้เนื้อหาของพระศาสนาไว้อย่างครบถ้วนบริบูรณ์

๒. **คุณค่าทางวรรณคดี** สังคีตยวงค์ จัดได้ว่าเป็นวรรณคดีบาลีที่ทรงคุณค่าในทางศึกษา และปฏิบัติของพุทธศาสนิกชน เพราะให้ความรู้เกี่ยวกับประวัติพระศาสนาและพระธรรมวินัยได้อย่างกว้างขวาง และครบถ้วนถูกต้อง

๓. **คุณค่าทางปรัชญา** แก่นมโนเนื้อหาของหนังสือสังคดียวงศ์ ที่ทำให้เกิดเพื่อหาคำตอบในทางปฏิบัตินั้นมีมากมาย เช่น ประวัติทางศาสนา หากไม่คิดให้สุดย่อมทำให้เกิดผลจากความไม่เป็นจริงได้ ในเรื่องของการทำสังคายนา ก็เช่นเดียวกัน หากว่าไม่คิดหาข้อสรุปเนื้อหาที่แท้จริงจะผิดพลาดได้ ดังนั้น สังคดียวงศ์มีเนื้อหาชวนให้คิดหลายอย่าง เพื่อหาคำตอบที่ถูกต้องแท้จริงทุกเรื่อง ไม่ว่าทางศาสนา วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ เป็นต้น

๔. **คุณค่าทางภาษา** หนังสือสังคดียวงศ์ เป็นวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ มีภาษาเป็นลักษณะเฉพาะตัว

๕. **คุณค่าทางการปกครอง** บ้านเมืองสมัยรัตนโกสินทร์ยังอยู่ในช่วงเปลี่ยนรัชสมัย ทำให้ไพร่ฟ้าประชาชนและชนชั้นปกครองไม่มีความสมัครสมานสามัคคีกัน จึงเกิดความแตกแยกออกเป็นหลายพวก สิ่งหนึ่งที่จะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจ เบาใจของประชาชนได้ นั่นก็คือคำสอนในพระพุทธศาสนา แต่การที่จะทำให้คำสอน เข้าถึงจิตใจประชาชนได้นั้น ต้องมีกุสโลบายในทางปฏิบัติ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงได้ให้มีการสังคายนาชำระพระไตรปิฎกจนเสร็จสิ้นในสมัยพระองค์ ทำให้เกิดผลดีในทางปฏิบัติของประชาชนนั่นคือ มีที่พึ่ง มีความสมัครสามัคคีกัน เพราะได้ธรรมโอสธในทางพระศาสนา

วรรณกรรมสังคดียวงศ์ ก็เกิดขึ้นในสมัยนี้ คือช่วงที่ประชาชนกำลังตีמד้าธรรมโอสธเหมือนมาฆะโลม บำรุงจิตใจให้ฟื้นคืนชีพจากห้วงว้าเหวและห่างจากพระศาสนา หากจะเปรียบเทียบการสังคายนาที่แล้วเสร็จ ในสมัยสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เช่น ยาสมานแปลให้แก่ประชาชนในสมัยพระองค์ให้ฟื้นแล้ว หนังสือสังคดียวงศ์ ก็คงเป็นเช่นยาบำรุงร่างกาย(จิตใจ) แก่คนป่วย ฉะนั้น จากนั้นประชาชนก็สมัครสามัคคีกัน บ้านเมืองก็สงบสุขเรื่อยมานับเป็นกุสโลบายที่ดีมาก เหมือนพระยาสิทธิไธได้แต่งเตภูมิกถา หรือไตรภูมิพระร่วง ให้ประชาชนได้สติ และกลัวนรก และอยากไปสวรรค์ ฉะนั้น

๖) รูปแบบการแต่ง จุดเด่น และการประยุกต์ใช้

๑. รูปแบบการแต่ง

๑) **โครงสร้างในการเขียน** หากพูดถึงโครงสร้าง หนังสือสังคดียวงศ์ มีส่วนพิเศษที่ทำให้หนังสือนี้เด่นขึ้นมาก็คือการเป็นโครงสร้างที่ทำให้เกิดความรู้ ความเข้าใจที่ไม่สับสน เช่น จะทราบถึงโครงสร้างเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา จะต้องทราบอะไรก่อน อะไรหลัง โดยหนังสือสังคดียวงศ์ ผู้รจนาได้คำนึงถึงข้อนี้อยู่มาก จึงสามารถลำดับเหตุการณ์ที่เหมาะสมกับเนื้อหาที่จัดไว้ ทำให้ผู้ศึกษาไม่สับสนสามารถเข้าใจได้โดยลำดับเหตุการณ์ตลอด

๒) **วิธีเขียน** ในส่วนของการเขียนนั้น ถือว่ามีความสำคัญเป็นอันมาก ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากโครงสร้าง หมายความว่า ต้องจัดเนื้อหาให้สอดคล้องกับเหตุการณ์ ผู้รจนาน่าได้เข้าใจจุดนี้ ทำให้หนังสือสังคดียวงศ์นี้ศึกษาได้ง่าย และผู้รจนาน่าใช้หลักการเขียนอย่างมาตรฐานในสมัยนั้น คือใช้หลักการเขียนตามคัมภีร์สุโขธาลังการ ซึ่งพูดถึงหลักการแต่งการเขียนหนังสือ โดยเฉพาะแต่งอย่างไร มีคุณแต่งอย่างไร ไม่มีคุณ แต่งอย่างไร มีโทษ แต่งอย่างไร ไม่มีโทษ เป็นต้น

๓) **ภาษาที่ใช้เขียน** ภาษา คือวาทะที่สื่อสารให้ผู้ศึกษารู้เรื่อง หนังสือสังคดียวงศ์นั้น แม้ว่าจะเป็นหนังสือที่เก่า คือแต่งขึ้นในสมัยพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ก็จริง แต่ก็ยังเป็นภาษาที่ศึกษาง่าย สังคดียวงศ์ มีทั้งภาษาบาลี และภาษาไทย

๔) **การจัดลำดับเนื้อหา** ผู้จะเข้าใจเรื่องที่ศึกษาได้อย่างดี นอกจากจะเข้าใจกระบวนการศึกษา คือเข้าใจโครงสร้าง การเขียน เนื้อหา ภาษาแล้ว ยังต้องเข้าใจการจัดลำดับ เนื้อหาของเรื่องด้วย จึงจะถือว่าบรรลุวัตถุประสงค์อย่างแท้จริง สังคดียวงศ์นี้ ท่านผู้รจนาน่าได้คำนึงถึงหลายเรื่อง เพื่อให้ผู้ศึกษาได้รู้เรื่องและไม่ยากแก่การศึกษา

๒. จุดเด่น

จุดเด่น วรรณกรรมสังคดียวงศ์นอกจากจะรจนาขึ้นเพื่อมาเป็นการเฉลิมพระเกียรติ ในวโรกาสที่การสังคายนาชำระพระไตรปิฎกได้สำเร็จ ในรัชสมัยของพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกแล้ว จุดเด่นอีกประการหนึ่งก็คือเป็นหนังสือที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับความตั้งมั่นแห่งพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะสื่อให้ผู้ศึกษาได้ทราบเรื่องราวประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาและมูลเหตุของการทำสังคายนาของ พระศาสนาไว้อย่างละเอียด ตรงนี้เองทำให้หนังสือสังคดียวงศ์มีจุดเด่นเฉพาะ

หากจะวิเคราะห์เปรียบเทียบกับวรรณกรรมเรื่องอื่น ๆ ที่มีเนื้อหาใกล้เคียงหรือเกี่ยวข้องกัน เช่น สาสนวงศ์ ชินกาลมาลีปกรณ์ และชินจรีต เป็นต้น จะเห็นได้ว่าสังคดียวงศ์ นับได้ว่าเป็นวรรณกรรม ที่ผู้รจนาน่ามีความรู้ความสามารถมาก ไม่ว่าจะเป็นด้านเนื้อหา โครงสร้าง ภาษา สำนวน เป็นต้น มีเนื้อหา ครบสมบูรณ์ ไม่สับสนศึกษาได้ง่าย สังคดียวงศ์จึงมีจุดเด่นกว่าคัมภีร์อื่นๆ มาก

๓. การประยุกต์ใช้

การศึกษาธรรมะคือคำสั่งสอนของพระศาสนา และเรื่องราวเกี่ยวกับพระศาสนานั้น มีความสำคัญมาก ผู้ศึกษาจะต้องรู้จักพลิกแพลงเนื้อหาและภาษา หมายความว่า จะต้องมีการประยุกต์ ใช้ให้เหมาะแก่กาลสมัยนั่นเอง จริงอยู่ คัมภีร์สังคดียวงศ์ แม้จะมีเนื้อหาที่สมบูรณ์ ภาษาเก่า แต่ผู้ที่

นำไปใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างแท้จริง ควรประยุกต์ให้เหมาะสมทั้งอรรถและพยัญชนะ จะทำให้
ศึกษาง่าย และจะเกิดประโยชน์อย่างแท้จริงได้

๔.๒.๓ การวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องพระมงคลวิเสสภก

วรรณกรรมพระมงคลวิเสสภกเป็นบทพระธรรมเทศนาที่แสดงต่อหน้าพระที่นั่งในมหาสมณ
สันนิบาตพระราชพิธีสำคัญ เช่น วันเฉลิมพระชนมพรรษาของสมเด็จพระบพิตรพระราชมหารเจ้า
เป็นบทพระธรรมเทศนาที่เพียบพร้อมด้วยอรรถสาระ ไพเราะด้วยสำนวนโวหาร แต่งโดยสมเด็จพระ
พระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส เนื้อหาแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ อดีตสมบัติ กล่าวถึงสมบัติ
ในส่วนพระองค์ ปรีทิตสมบัติ กล่าวถึงพระราชกรณียกิจที่ทรงบำเพ็ญเพื่อประโยชน์แก่ประชาชน
ประเพณีในการการวิเคราะห์เรื่องนี้ประกอบด้วย ประวัติความเป็นมาของเรื่อง แรงดลใจ ประวัติผู้แต่ง
เนื้อหาสาระโดยย่อ คุณค่า รูปแบบการแต่ง จุดเด่นและการประยุกต์ใช้ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๑) ประวัติความเป็นมา

พระมงคลวิเสสภก เป็นพระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส
เป็นสำนวนเทศนาโวหาร มีลักษณะเป็นร้อยแก้วชนิดเรียงความแก้กระทู้ธรรม ด้วยการยกธรรมภาษิต
มาตั้งเป็นบทอุเทศ เพื่ออธิบายหลักธรรมซึ่งเป็นการพรรณนาพระราชจริยาวัตรของพระเจ้าแผ่นดิน
เพื่อจะได้ทรงสดับอันจะนำไปสู่ความปิติปราโมทย์ในประโยชน์ที่ได้บำเพ็ญมาแล้ว และที่จะบำเพ็ญบาร์มี
ในโอกาสต่อไป ซึ่งเป็นการอุปถัมภ์พระมหากษัตริย์เจ้าในอดีตกาล และเป็นกุศโลบายถวายเป็นอวาท
อย่างแยบยลละเมียดละไม เป็นรูปแบบที่ปราชญ์ราชบัณฑิตในอดีตได้ปฏิบัติมา ซึ่งก็เป็นเรื่องยาก
ที่ใคร ๆ จะกล้าเข้าเพื่อถวายเป็นอวาทดังกล่าวได้ พระมงคลวิเสสภก จึงเกิดขึ้นตามธรรมเนียม
ดังกล่าวมา ซึ่งเริ่มเมื่อศก ๑๑๙ ครั้งเมื่อสมเด็จพระสังฆราช (สา) วัดราชประดิษฐ์ฯ เมื่อครั้งยังเป็น
พระศาสนโสภณ ได้ถวายมาแต่ครั้งรัชกาลที่ ๔ ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ก็ได้ถวายมาจนตลอดเวลาของท่าน
เมื่อสิ้นพระชนม์แล้ว ทรงอาราธนาข้าพเจ้าถวายต่อมา เริ่มต้นเมื่อศก ๑๑๙ จนถึงศก ๑๒๙ นี้ แต่เมื่อ
ศกหลังข้าพเจ้าอาพาธไม่ได้ถวาย เป็นแต่เมื่อเวลาถึงวันฉลองพระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษาที่เคย
ถวาย ได้รับพระราชทานเครื่องไทยธรรมบูชาเทศนามา และข้าพเจ้าได้กล่าวธรรมภาษิตสังเขป ตั้งเป็น
สัตยาธิฐานถวายพระพรแทน จำนวนเทศนาจึงคงมีเพียง ๑๐ กัณฑ์เท่านั้น^๔

^๔ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พระมงคลวิเสสภก, พิมพ์ครั้งที่ ๒๑, (กรุงเทพ-
มหานคร, โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า (๙)

พระมวงคลวิเสสสถาเป็นบพพระธรรมเทศนาที่แสดงต่อหน้าพระที่นั่งในมหาสมาคมสันนิบาตพระราชพิธีสำคัญ เช่น วันเฉลิมพระชนมพรรษาของสมเด็จพระบวรราชเจ้าเป็นบพพระธรรมเทศนาที่เพียบพร้อมด้วยอรรถสภาระ ไพเราะด้วยสำนวนโวหาร ก่อให้เกิดศรัทธาปสาทะ อันมั่นคงแก่ผู้สดับ คณะสงฆ์จึงได้นำบทพระธรรมเทศนาพระมวงคลวิเสสสถาใช้เป็นหลักสูตรนักเรียนและธรรมศึกษาชั้นเอก และออกเป็นข้อสอบวิชาแต่งไทยเป็นมคร ชั้นประโยค ป.ธ.๙ ซึ่งเป็นการศึกษาชั้นสูงสุดแห่งการศึกษาพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์^{๑๐} เนื้อหาของพระมวงคลวิเสสสถาจึงแสดงหลักธรรมของพระเจ้าแผ่นดินตามหลักทศพิธราชธรรม และพระราชจริยาวัตร โดยแบ่งเป็น ๒ ส่วน คือ อุตตสมบัติ กล่าวถึงสมบัติในส่วนพระองค์ พรหิตสมบัติ กล่าวถึงพระราชกรณียกิจที่ทรงบำเพ็ญเพื่อประโยชน์แก่ประชาชน

สำหรับเนื้อหาในส่วนพรหิตสมบัตียังแยกออกเป็น ๒ ฝ่าย ได้แก่ ฝ่ายอาณาจักร กล่าวถึงพระราชกรณียกิจ เกี่ยวกับบ้านเมือง รวมถึงการพัฒนาด้านคมนาคม เศรษฐกิจ และการเมืองเพื่อความสงบสุขของปวงชน และฝ่ายศาสนจักร กล่าวถึงการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา การปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ และการวางแผนในการปกครองคณะสงฆ์ การนิพนธ์หนังสือพระมวงคลวิเสสสถา มีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อพรรณนาพระราชกรณียกิจส่วนพระองค์ทั้งส่วนที่เป็นอุตตสมบัติและพรหิตสมบัติ เพื่อให้พระองค์ทรงเกิดปิติปราโมทย์ในพระราชจริยาวัตรที่ได้ทรงบำเพ็ญ และเพื่อให้พระองค์ทรงพิจารณาถึงสิ่งที่ยังไม่ได้ทำและ สิ่งที่ทำแล้วให้ทรงบำเพ็ญธรรมนั้น ๆ ให้ยิ่งขึ้นไป

๒) แรงดลใจ

จากการที่ได้ศึกษาพระมวงคลวิเสสสถาพระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส แล้วทำให้มองเห็นแนวความคิดอันเป็นแรงบันดาลใจให้พระองค์ทรงพระนิพนธ์คือพระองค์ทรงพรรณนาถึงพระราชกรณียกิจส่วนพระองค์ที่ทรงปกครองบ้านเมือง การดูแลอาณาประชาราษฎร์ให้อยู่เย็นเป็นสุข ทำให้พระองค์ทรงเหน็ดเหนื่อย จึงประสงค์ที่จะอธิบายนให้พระองค์ทรงเกิดปิติปราโมทย์ในพระราชจริยาวัตรที่ได้ทรงบำเพ็ญเพื่อให้พระองค์ทรงพิจารณาถึงสิ่งที่ยังไม่ได้ทำ และสิ่งที่ทำแล้วให้ทรงบำเพ็ญธรรมนั้น ๆ ให้ยิ่งขึ้นไป ตลอดทั้งการรักษาสมบัติส่วนที่เป็นอุตตสมบัติและพรหิตสมบัติ ครั้งต่อมาจึงมีเหตุให้ได้มีการจัดพิมพ์เพื่อเผยแพร่ สืบเนื่องจากในเวลานี้มหาชนกำลังโศกถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ อันพึงเสด็จสู่สวรรคต สมควรที่จะพิมพ์หนังสือนี้

^{๑๐} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พระมวงคลวิเสสสถา, พิมพ์ครั้งที่ ๒๑, หน้า คำนำ.

ชนทั้งหลายจะได้อ่านทราบพระคุณสมบัติของพระองค์ท่าน ให้พิสดาร ถึงว่าพระองค์สวรรคตเสียแล้ว แต่เมื่อคำนึงถึงพระคุณสมบัติของพระองค์อยู่ ก็จะเป็นเหมือนพระองค์ได้เสด็จประทับอยู่ ณ ที่ใกล้ตน พอมาประจวบเวลาที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงอาราธนาให้ข้าพเจ้ารับมหาสมณุตมาภิเษก ในคราวนี้ จึงได้พิมพ์หนังสือมงคลวิเสสภานี้ เป็นของแจกในงานทีเดียว^{๑๑}

๓) ผู้แต่ง

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส วัดบวรนิเวศวิหารประสูติ ณ วันพฤหัสบดี ที่ ๑๒ เมษายน แรม ๗ ค่ำ เดือน ๕ ปีวอก เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๒ ทรงเป็นพระเจ้าลูกยาเธอใน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ในเจ้าจอมมารดา (แพ) และนับเป็นพระราชโอรส ลำดับที่ ๔๗ ในบรรดาโอรสธิดาทั้งหมด อนึ่ง หากจะนับในบรรดาพระเจ้าลูกเธอร่วมพระชนนีเดียวกัน นับเป็นองค์ที่ ๔^{๑๒}

เมื่อทรงพระเยาว์ทรงศึกษาอักษรสมัยในพระบรมมหาราชวังที่สำนักท่านนก ธิดาพระศรีวิโรจน์ และทรงศึกษาภาษาบาลีต่อกับพระยาปริยัติธรรมธาดา (เปี่ยม) กับทรงศึกษาภาษาอังกฤษต่อนายยอชแปเตอส์ในโรงเรียนหลวง จนโสกัณฑ์แล้ว ทรงผนวชเป็นสามเณรที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๑๖ สมเด็จพระปวงเรศวรียาลงกรณ์ เป็นพระอุปัชฌาย์ ทรงผนวชแล้วประทับที่วัดบวรนิเวศวิหาร ทรงศึกษาพระปริยัติธรรม ต่อพระยาปริยัติธรรมธาดา (ช้าง) ต่อมาครั้นลาผนวชแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้เสด็จเข้ารับราชการดำรงตำแหน่ง เลขานุการพนักงานความฎีกา จนพระชนม์พรรษาครบอุปสมบทโปรดให้ทรงผนวชที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๒๒ สมเด็จพระปวงเรศวรียาลงกรณ์ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ พระจันทร์โคจรคุณ (ยิ้ม) วัดมกุฏกษัตริยาราม เป็นพระกรรมวาจาจารย์ ผนวชแล้วประทับอยู่วัดบวรนิเวศ ต่อมาได้เสด็จไปจำพรรษาที่วัดมกุฏกษัตริยาราม เพื่ออุปัฏฐากพระกรรมวาจาจารย์

ครั้นในปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๒๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงโปรดให้ประชุมพระราชาคณะผู้ใหญ่ ณ พระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร จึงโปรดอาราธนาให้เสด็จเข้าแปลพระปริยัติธรรมถวายหน้าพระที่นั่งปรากฏว่า ทรงแปลได้ ๕ ประโยค จึงทรงสถาปนาขึ้นดำรงพระยศเป็นกรมหมื่น และโปรดให้เป็นพระราชาคณะทรงสมณศักดิ์เป็นเจ้าคณะรองพระธรรมยุติกนิกาย

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า คำนำ.

^{๑๒} พระราชประวัติ (สฤชต์ สิริโร), งานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๐๕-๑๐๗.

เมื่อ ณ วันพฤหัสบดี แรม ๑๒ ค่ำ เดือน ๔ ปี มะเส็ง พ.ศ. ๒๔๒๔ ต่อมา ทรงโปรดให้ทรงเลื่อนกรมหมื่นดำรงตำแหน่งกรมหลวงวชิรญาณวรโรรส เมื่อวันที่ ๒ พฤศจิกายน ปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๔๙ ครั้นถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ภายหลังเสร็จจากการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพร้อมทั้งพระราชพิธีเฉลิมพระเกียรติยศ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินี พระพันปีหลวง แล้วทรงโปรดให้ตั้งพระราชพิธีมหาสมณุตมาภิเษก ที่วัดบวรนิเวศวิหาร ณ วันจันทร์ขึ้น ๔ ค่ำ เดือนอ้าย ปีจอ พ.ศ. ๒๔๕๓ ทรงสถาปนาพระเกียรติยศ ขึ้นดำรงตำแหน่งสมเด็จพระจอมพระยา ทรงสมณศักดิ์ขึ้นเป็นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ดังมีสำเนาโปรดให้ประกาศ ดังนี้

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ศรีสุคตขัตติยพรหมจารี สรรเพชญ์รังษีกัลยาณวากย์ มนุชยนาคอเนญชาธิวงศ์ บรมพงศาธิบดี จักรีบรมนารถประนัตตามหาหมกุฎกษัตริย์ราชวรังกูร จุฬาลงกรณ์ปรมินทรสุครฐานิยาภาดา วชิราวุธมหาราชหิโตปัยยาจารย์ ศุภสืลมหาสารวิมลมงคลธรรมเจดีย์ สุตพุทธมหากวี ตรีปิฎกทิโกศลเบญจปตลเศวตฉัตร ศิริรัตนปลัษณ์มหาสมณุตมาภิเษกาภิษิต วิชิตมารสราพกธรรมเสนาบดี อมรโกชินทรโมลีมหาสังฆปริณายก พุทธศาสนดิลกโลกุตมมหาบัณฑิตยสิทธิธรรมนนานิรุกติปฏิภาณ มโหฬารเมตตาทิยาศรัย พุทธาภิรัตนตรัยคุณารักษ์เอกอัครมหาอนาคาริยรัตน สยามาธิปัตย์พุทธบริษัทเนตร สมณคณินทราธิเบศ สกลพุทธจักกฤตโยปการมหาปาโมกขประธานสภาวิรวโรดม บรมนารถบพิตร เสด็จสถิต ณ วัดบวรนิเวศวิหาร พระอารามหลวง จงทรงพระเจริญพระชนมายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาณ คุณสารสมบัติสรรพสิริสวัสดิ พิพัฒนามงคล วิบูลย์สมุผลจิรังจิติกาล ในพระพุทธานุภาพ

สมเด็จพระสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สิ้นพระชนม์ เมื่อ ณ วันที่ ๒ สิงหาคม ปีระกา พ.ศ. ๒๔๖๔ พระชนมายุ ๖๒ พระพรรษา ๔๒ ดำรงตำแหน่งพระสังฆราชเจ้า ๑๒ ปี (ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๓-๒๔๖๔)^{๑๓}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ประสิทธิ์ประสาทความเจริญในด้านการศึกษาพระปริยัติธรรม ทั้งแผนกบาลีและแผนกธรรม ทรงนำคำสั่งสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาเป็นเครื่องยึดแนวปฏิบัติ พร้อมกับทรงนิพนธ์เป็นตำราเพื่อสั่งสอนเผยแพร่ทรงสอนให้รู้จักวิจารณ์ และเลือกถือเอาธรรมแห่งพระธรรมวินัยอย่างแท้จริง งานพระนิพนธ์ต่าง ๆ ของสมเด็จพระ

^{๑๓} ธรรมสภา, พระประวัติสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๑๙ พระองค์, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๓), หน้า ๑๕๙-๑๖๐.

พระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสมีหลายเรื่องและหลายประเภททั้งที่เป็นเล่มเดี่ยวจบ และหลายเล่มจบก็มี แต่ละเรื่อง ๆ ได้รับความยกย่องจากบรรพชิตและคฤหัสถ์อย่างมาก ว่าทรงนิพนธ์ ได้ลึกซึ้งหลักแหลม ให้ศึกษาเป็นแบบเรียนถูกต้องตามพุทธบัญญัติอย่างแท้จริงทุก ๆ ประการ หนังสือ บางประเภทยังใช้เป็นตำราเรียนของคณะสงฆ์ตราบมาเท่าทุกวันนี้ อนึ่ง พระนิพนธ์ต่าง ๆ จำแนก ประเภทออกได้ดังนี้คือ ภาษาไทย ได้แก่ ประเภทพระธรรมเทศนา ประมาณ ๗๔ เรื่อง ประเภท พระโอวาทและธรรมกถา ประมาณ ๖๗ เรื่อง ภาษาบาลี ได้แก่ ประเภท พระนิพนธ์ ประมาณ ๗ เรื่อง ประเภททรงชำระ ประมาณ ๑๓ เรื่อง ประเภททรงแปล ประมาณ ๔๖ เรื่อง และ ประเภททรงวรรณนา ประมาณ ๒๓ เรื่อง

๔) เนื้อหาโดยย่อ

พระมงคลวิเสสสถาเป็นเทศนาโวหาร ใช้เนื่องในพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาของพระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื้อเรื่องของพระมงคลวิเสสสถาแสดงถึงหลักธรรมของพระเจ้าแผ่นดินตามหลัก ทศพิธราชธรรม และพระราชจริยาวัตร ตั้งแต่ศก ๑๑๙ หรือ ปี พ.ศ. ๒๔๔๓ จนถึงศก ๑๒๙ หรือ พ.ศ. ๒๔๕๓ เนื้อเรื่องย่อของพระมงคลวิเสสสถาพอสรุปได้ดังนี้

๑. บทอุเทศ

	นมตฤ สุกตสส
อายุ วณณิ ยสั กิตติ	สคัค อัจจากุลินต์
รติโย ปตถยาเนน	อุพารา อปราปรา
อปุปมาท ปัสสนติ	ปุณณกิริยาสุ ปณติตา
อปุปมตโต อุโก อตเถ	อธิคณาติ ปณทิตโต
ทิฏฐเจ ฐมเม จ โย อตเถ	โย จตเถ สมปรายโก
อตถาภิสมา ยีโร	ปณทิตติ ปุจจตติ.

บัดนี้ จะรับพระราชทานถวายวิสัชนาในมงคลวิเสสสถา ฉลองพระเดชพระคุณพระคฤนระดับพระปัญญา บารมี ตามพระบรมราชประสงค์เป็นปสาทนียกถาบังคลานุโมทนา ในพระมหามงคลสมยาภิลักขิตกาล ด้วยสมเด็จพระบวรราชเจ้า เมื่ออภิสิทธิ์กาลโดยนิยมติที่ครบ ๓ ในกาฬปักษ์โปฏฐูปมาส ซึ่งตรงกับพระบรมมหาประสูติมงคลทินกาลโดยจันทรคติ มาถึงโดยกาลนิยามแล้ว ทรงเริ่มพระราชกุศล ดำรัสสั่งให้เจ้าพนักงานเชิญพระชนมพรรษาสมปฏิมารมาประดิษฐาน ณ พระแท่น ทรงสักการบูชา

ด้วยราชาภิมานสักการามิสกัณฑ์ ประทีปธูปเทียนสุคนธชาติระเบียบกุสุมมาลาอดิเรกสักการ พระราชทานไตรจีวรพัสดร์ในพระสงฆ์ นิยมเท่าพระชนมพรรษากาล ให้ได้บริโภคล้วนแล้วสวดธรรมสาธยาย ถวายพระปริตรมนต์เบื้องต้นแห่งพระราชกุศลทานบริจาคนั้นแล้ว พระราชทานบิณฑบาตข้าชโภชอาหาร และไทยธรรมสมณบริวารในภิกษุสงฆ์แล้ว ทรงพระราชอุทิศส่วนพระราชกุศลแก่วัตถุเทวดา อารักษ์เทวดา อมนุษย์นิกรอหิสมาณกาย เป็นปติยูปการธรรมบรรณาการ เพื่อให้อนุโมทนาสัมฤทธิ์วิบูลผลสุขสมบัติ ตามเทวาทิบาย และจะได้ตั้งไมตรีที่โตปเทศกัลยาณจิต ประสิทธิชัยมงคลสิริสวัสดิพระชนมสุขศุภมณูญ-วิบูลผล ถวายในสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าให้ทรงพระสถาพรนิรมลในสิริราชไหศวรรย์สมบัติ โดยอุดมสุขสิริสวัสดิ์เกษมสำราญนิราศสรรพพิบัติอุปัทวันตราย ทรงบำเพ็ญพระราชธรรมจริยารัฐา-ภิบาลโนบาย และพระราชกุศลบุญนิธิ ซึ่งเป็นมรรควิถีทางสวรรค์และนิพพาน ให้อุฬารดิเรกไพศาล โดยพระบรมราชประสงค์ทุกสิ่งสรรพ ซึ่งจะสัมฤทธิ์โดยเทวานุภาพ และวิบากสมบัติส่วนที่ภูธรธรรม-เวทนิยผล เสร็จมาแต่พระราชกุศลบุญนิธินั้น ตามวิบากสามารถด้วยประการฉะนี้^{๑๔}

๒. ในศก ๑๑๙ (พ.ศ.๒๔๔๓)

พระมณฑลวิเสสภในศก ๑๑๙ นี้ เป็นการพรรณนาเกี่ยวกับเรื่องบุพเพกตบุญญตา อตตสัมมาปณิธิ และรัฐาภิบาลโนบาย มีเนื้อหาโดยย่อดังนี้

“พระคุณพิเศษ ส่วนอตตสมบัติ จะถวายวิสัชนาด้วยบุพเพกตบุญญตา กับอตตสัมมาปณิธิ ส่วนปรหิตปฏิบัติ จะถวายวิสัชนาด้วยรัฐาภิบาลโนบาย เป็นนิทสนนัย บุพเพกตบุญญตานั่น คือ พระราชกุศลสมภารบุญญธิการบารมี ที่สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าได้ทรงบำเพ็ญไว้ในปางก่อนเป็นลำดับมา ตั้งแต่บุเรชาติจนถึงภพปัจจุบันอันเป็นส่วนอดีตล่วงไปแล้ว มาสโมสรเพิ่มพูน วิบากชั้นธัมมโหฬารให้ทรงบริบูรณ์ด้วยสมบัติ ๔ ประการ คือ พระชาติสมบัติ อสริยสมบัติ โภคสมบัติ พระญาณสมบัติ ควรเป็นที่สรรเสริญของอเนกชนนิกรผู้จะอนุวัตรในกิจกรณียะนั้น ๆ ซึ่งเป็นอุบาย แห่งความเจริญสุขประโยชน์คุณ และเป็นที่บันเทิงจิต ควรวินิจฉัยการของโลกียชนและปริกษชน ทุกหมู่เหล่า อาคาริกมนุษย์บุรุษรัตนผู้พร้อมด้วยสมบัติ ๔ ประการนี้แล้ว ย่อมสามารถในกิจใหญ่ ๆ ให้เสร็จได้โดยไม่งยาก ได้อาศัยชาติสมบัติแล้ว ก็อาจชักนำผู้อื่น ที่เสมอหรือต่ำกว่าโดยชาติและตระกูล สำคัญเพื่อจะประพุดติดตามโดยง่าย กิจใดๆ จะต้องอาศัยอานุภาพอันใหญ่หลวงจึงอาจสำเร็จ ก็จะทำให้ กิจนั้น ๆ เสร็จได้ด้วยอสิริยสมบัติ กิจซึ่งจะต้องสำเร็จด้วยกำลังทรัพย์อันใหญ่ก็จะสามารถเสร็จได้ด้วย

^{๑๔} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พระมณฑลวิเสสภ, หน้า ๓ - ๔.

โกศสมบัติ และอาจจะให้กินนั้น ๆ เสร็จได้โดยชอบปราศจากอุปสรรคด้วยญาณสมบัติ สมบัติ ๔ ประการ ซึ่งเป็นผลมีมา เพราะบุพเพตบุญญาสามารถให้กินใหญ่ ๆ เสร็จได้โดยสะดวกฉะนี้”^{๑๕}

๓. ในศก ๑๒๐ (พ.ศ.๒๔๔๔)

พระมณฑลวิเสสภในศก ๑๒๐ นี้เป็นการพรรณนาเกี่ยวกับเรื่องอภัยนธรรม อรรถจริยา และรัฐาภิบาลโนบาย ความโดยย่อดังนี้

พระคุณพิเศษส่วนอรรถสมบัติ จะถวายวิสาขนาด้วยอภัยนธรรม ส่วนปรหิตปฏิบัติ จะถวายวิสาขนาด้วยอรรถจริยา และรัฐาภิบาลโนบายพอเป็นนิตินัยและอภัยนธรรมนั้น คือ พระราชกุศลบุญกิริยาสัมมาปฏิบัติ ส่วนอ่อนน้อมแก่ยวทุหมบุคคล และธรรมที่ชอบ อันสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้าได้ทรงประพฤติเป็นอาจิณวัตรเสมอมาด้วยสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ประกอบด้วยพระราชกุศลสมภารบุญญาธิการบารมีมาสโมสร เพิ่มพูนวิบากขันธอันมโหฬาร ให้ทรงสมบูรณ์ด้วยพระชาติสมบัติในเบื้องต้นเป็นที่นิยมนับถือของอเนกชนนิกรดังแสดงไว้ในพระบาลีประเทศว่า อุโกโต สุขาโต มาติโต จ ปิตีโต จ มีพระชาติอันดี ทั้งฝ่ายพระชนนี ทั้งฝ่ายพระชนกนารถ เป็นอุภัยปักษ์ สัสสุทธคณโกประสูติจากพระครรภ์อันบริสุทธิ์ อุกชิโต อนุปกฏโร ชาติวาเทน ไม่มีใคร พุดคัดค้านติเตียนได้ ด้วยกล่าวถึงพระชาติ และได้เสด็จเถลิงถวัลยราชมโหฬารยศสมบัติ เป็นพระมหากษัตริย์เจ้าปฐมพินณฑล ต้องด้วยลักษณะในคำนิพนธ์ว่า

ขตติโย เสฏโฐ ชเนตสมี เย โคตตปฐิสาริโน

พระมหากษัตริย์เป็นใหญ่ในหมู่คนผู้รังเกียจด้วยโคตร นับว่า ชาติ วุฑโฒ ทรงพระเจริญด้วยพระชาติแล้ว แต่ตั้งนั้นยังทรงอ่อนน้อมแก่ท่านผู้เจริญด้วยวัย ดังทรงยกย่องพระราชวงศ์ผู้เจริญพระชนมพรรษาไว้ในที่กุลเชฐ และทรงแสดงเคารพพิเศษตามสมควรนับว่า กุเล เชฐจาปจายี ทรงอ่อนน้อมแก่ผู้ใหญ่ในราชตระกูล ข้อนี้เป็นวัตรบทของสัปปุริสบุคคล นับเป็นที่ ๒ รองมาตาปิตุ-อุปัฏฐานกิจ^{๑๖}

๔. ในศก ๑๒๑ (พ.ศ.๒๔๔๕)

พระมณฑลวิเสสภในศก ๑๒๑ นี้เป็นการพรรณนาเกี่ยวกับเรื่องสัทธาสัมปทา สามัตถิยะ และรัฐาภิบาลโนบาย ความโดยย่อมีดังนี้

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘ - ๑๐.

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕ - ๑๖.

พระคุณพิเศษ ส่วนอรรถสมบัตินี้ด้วยสัทธาสัมปทาและสามัตถิยะ ส่วนปริตปฏิบัติจะวิสันนาด้วยรัฐาภิบาลนโยบายพอเป็นนิตสนนัย สัทธาสัมปทา นั้นคือ ความเชื่อประกอบด้วยเหตุผลในสิ่งที่ควรเชื่อ เชื่อว่าศรัทธามีวิภาค ตามวัตถุเป็นที่ตั้งแห่งความเชื่อเป็น ๔ ประการ คือ (๑) กัมมสัทธา เชื่อกรรม (๒) วิปากสัทธา เชื่อผลของกรรม (๓) กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นตน (๔) ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคตเจ้า สิ่งที่ทำด้วยกาย วาจาใจ พร้อมด้วยเจตนา เชื่อว่ากรรม จำแนกโดยประเภท ส่วนดีมีมูลมาแต่ อโลกะ อโทสะ อโมหะ เป็นกุศลกรรม ส่วนชั่วมีมูลมาแต่ โลกะ โทสะ โมหะ เป็นอกุศลกรรม กรรม ๒ ประเภทนี้ เมื่อความประชุมปัจจัยมีและได้ช่องเมื่อใด ก็ย่อมให้ผลเมื่อนั้น กุศลกรรมย่อมให้ผลที่น่าปรารถนารักใคร่พึงพอใจ เป็นไปตามมูลเหตุความหยั่งรู้กรรมคาดหน้าว่าเป็นมูลเหตุให้ผลแก่ผู้ทำเช่นนั้น ๆ อนุวัตรตามมูลเหตุแล้วและเชื่องลง นี้ชื่อว่า กัมมสัทธา เชื่อกรรม

ผลสุกพิเศษเกิดแต่กรรมชื่อว่าวิปาก จำแนกโดยวิภาค ส่วนที่ปรารถนารักใคร่พึงพอใจเป็นผลของกุศลกรรม ส่วนไม่เป็นที่ปรารถนารักใคร่พึงพอใจ เป็นผลของอกุศลกรรม วิปาก ๒ ประเภทนี้ ส่อมูลเหตุของตนให้คนเห็น ความหยั่งรู้วิปากสาวเข้าไปหาต้นเหตุว่ามีมูลเหตุมาแต่กรรมนั้น ๆ นี้ เชื่อว่าวิปากสัทธา เชื่อผลแห่งกรรมเหล่าสัตว์ผู้มีกิเลสทำกรรมใดลงไปด้วย กาย วาจา ใจ ย่อมได้รับผลของกรรมนั้น ทำชอกก็ได้รับผลของอันดี ทำผิดก็ได้รับผลอันชั่ว กรรมย่อมจำแนกสัตว์ผู้กระทำ ให้เป็นผู้ประณีตและเลวทรามต่าง ๆ กัน ความหยั่งรู้ดังนี้ และเชื่องลง ชื่อว่า กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของ ๆ ตน^{๑๗}

๕. ในศก ๑๒๒ (พ.ศ. ๒๔๔๖)

พระมณฑลวิเสสเถาในศก^{๑๘} นี้ เป็นการพรรณนาเกี่ยวกับเรื่องพาหุสัจจะ อุบายโกศล และรัฐาภิบาลนโยบาย ความโดยย่อมีดังนี้

พระคุณพิเศษส่วนอรรถสมบัตินี้ด้วยพาหุสัจจะ และอุบายโกศลส่วนปริตปฏิบัติจะถวายเป็นวิสันนาด้วยรัฐาภิบาลนโยบาย พอเป็นนิตสนนัยพาหุสัจจะนั้น กล่าวโดยศัพท์รูปแล้วก็คือความเป็นพหุสัจจะบุคคลผู้มีอรรถธรรมได้สดับมาก เชื่อว่า พหุสัจจะนั้นก็คือ ความเป็นผู้ฉลาดแตกฉานในอรรถธรรม เกิดขึ้นเพราะการศึกษา^{๑๙}

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒ - ๒๓.

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙ - ๓๑.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗ - ๓๙.

๖. ในศก ๑๒๓ (พ.ศ.๒๔๔๗)

พระมณฑลวิเสสภในศก ๑๒๓ นี้ เป็นการพรรณนาเกี่ยวกับเรื่องสมานัตตตา การุญภาพ และรัฐาภิบาลโนบาย ความโดยย่อมีดังนี้

ในศกนี้ได้พรรณนาพระคุณพิเศษ ส่วนอรรถสมบัตินี้ด้วยสมานัตตตา ส่วนปรหิตปฏิบัติด้วยการุญภาพ และรัฐาภิบาลโนบายก่อนอื่นต้องทราบก่อนว่า สมานัตตตา คือ อะไร สมานัตตตานี้แปลตามรูปศัพท์ว่า ความเป็นผู้มีตนเสมอ อธิบายว่า ความประพฤติสม่ำเสมอในธรรมทั้งหลายที่เป็นไปในบุคคลนั้น ๆ ตามสมควร ขนผู้เป็นญาติแห่งกัน ประพฤติตนตามฉันทที่เป็นญาติ คือนับถือกันตามควร ไม่ดูหมิ่นกัน เพราะมีอริยสัจอันอาจบริวารไม่เสมอกัน ดังนี้ ได้ชื่อว่าประพฤติตนสม่ำเสมอในญาติธรรม คุณข้อนี้เป็นสวัสดิมงคลให้เกิดศุภวิบุลผลแก่ผู้ประพฤติ เหตุฉนั้น สมานัตตตา ความเป็นผู้มีตนสม่ำเสมอในญาติธรรม จึงควรให้เป็นไปในบุคคลที่เป็นญาติตามสมควร

อีกประการหนึ่ง ขนผู้เป็นมิตรแห่งกัน ประพฤติตนตามฉันทที่เป็นมิตร มีจิตคงที่ไม่แปรผัน ในเวลาที่ฝ่ายหนึ่งได้ตี ผิดกว่ากันหรือฝ่ายหนึ่งเสื่อมทรามลงไป ดังนี้ ได้ชื่อว่าประพฤติตนสม่ำเสมอในมิตรธรรม

อันมิตรนี้ถึงมิใช่ญาติแต่คบกันสนิทแล้วก็เหมือนญาติที่สนิท เมื่อกิจเกิดขึ้นย่อมจำเป็นกำลังช่วยให้สำเร็จไปได้ และเป็นผู้ช่วยในรู้สีกด้วยสมบัติวิบัติ มิตรก็มีหลายประเภทด้วยกัน และเมื่อกล่าวแล้วก็มี ๒ คือ ปาปมิตร สหายที่เป็นคนไม่ดีกล่าวโดยอริยโฆหารว่า มิตรปฏิรูปคนเทียมมิตรก็มี กัลยาณมิตร สหายที่เป็นคนดีที่จัดว่าเป็นมิตรแท้ก็มี และกิริยาที่คบมิตร ก็ผิดกับกิริยาที่นับถือญาติ บุคคลนับถือกันว่าเป็นญาติเพราะนับถือเป็นผู้เนื่องกันทางฝ่ายมารดาหรือฝ่ายบิดา แต่จะคบกันเป็นมิตรนั้น ก็เพราะเป็นผู้ถูกอภัยอาศัยร่วมกันในกิจการนั้น ๆ การคบมิตรจึงเป็นสำคัญในปัจจัยภายนอกที่จะจูงบุคคลถึงความเสื่อมหรือความเจริญ

๗. ในศก ๑๒๔ (พ.ศ.๒๔๔๘)

พระมณฑลวิเสสภในศก ๑๒๔ นี้ เป็นการพรรณนาเกี่ยวกับเรื่องเมตตาปุเรจาริกตา ปฏิสันถารกุศลตา และรัฐาภิบาลโนบาย ความโดยย่อมีดังนี้

ในหัวข้อนี้อธิบายเรื่องของปรหิตปฏิบัติ ซึ่งมีอยู่ ๓ ประการ คือ

๑. เมตตาปุเรจาริกตา ความเป็นผู้มีเมตตาเป็นเบื้องหน้า
๒. ปฏิสันถารกุศลตา ความเป็นผู้ฉลาดในปฏิสันถาร
๓. รัฐาภิบาลโนบาย วิธีประกอบการรักษาพระราชอาณาจักร

เมตตาปุเรจาริกตานัน พรณนาว่า เจตนาจิตสนิทสนม ถือว่า เมตตา คือเจตนาหวัง
ความดีความงามให้แก่กัน กล่าวกันสั้นๆ ก็คือปรารถนาจะให้ได้สุขนั่นเอง และสิ่งที่ควรเว้นเสียก็คือ
ความอาฆาตพยาบาทผู้อื่น และควรจะมีเมตตาต่อเขาแทนการพยาบาทเบียดเบียนเขา จะชื่อว่าเมตตา
ปุเรจาริกตา ความเป็นผู้มีเมตตาเป็นเบื้องหน้า และมีพระบาลีที่เป็นพระดำรัสของพระเจ้าติโลกวชิย
ได้ตรัสเอาไว้ก็มีพุทธาปทานว่า

ยงกิญจิ กุสลํ กมมํ กตตพฺพํ กิริยํ มม

กาเยน วาจาเมนสา ติทฺเท สฺสคตํ กตํ.

กิริยา คือ กุศลกรรมอันใดอันหนึ่ง ซึ่งเป็นกิจอันเราควรทำด้วยกาย วาจา ใจ กรณีเยนั้น
เราได้บำเพ็ญให้เป็นส่วนสุดอันจะนำไปเกิดในดาวดึงส์พิภพแล้ว ทุกประการ

เย สตฺตา สณฺณิโน อตฺถิ เย จ สตฺตา อสณฺณิโน

กตํ ปุณฺณผลํ มยฺหิ สพฺเพ ภาคี ภาวนตุ เต.

สัตว์เหล่าใดมีอยู่ เป็นผู้มีสัญญา รู้จักกำหนดหมาย รู้สึกรู้สขทุกขก็ดี หาสัญญามีได้ก็ดี
ขอสัตว์ทุกหมู่เหล่านั้น มีส่วนได้เสวยผลบุญที่เราได้บำเพ็ญแล้วนั้นเถิด

เย ตํ กตํ สุวทิตํ ทินนํ ปุณฺณผลํ มยา.

สัตว์เหล่าใดทราบชัดว่าได้บำเพ็ญกุศลนั้นแล้วเราขอให้ผลบุญแก่สัตว์เหล่านั้นให้เป็นผู้มี
ส่วนด้วยกัน

เย จ ตตฺถ ชานนฺติ เทวา คนฺตวา นิเวทฺยุ.

สัตว์เหล่าใดไม่รู้ข่าว ขอเทพเจ้าจงช่วยนำไปแถลงให้อนุโมทนา สัตว์เหล่าใดในโลกทุก ๆ หมู่
ที่เป็นผู้มีอาหารเป็นเหตุ คือ ต้องอาศัยอาหารจึงจะสืบชีวิตเป็นอยู่ได้ ขอสัตว์เหล่านั้นได้โภชนาหาร
อันเป็นที่เจริญใจทั่วหน้ากันด้วยน้ำจิต กล่าวคือบุญฤทธิ์ของเราเถิด

สพฺเพ โลกมฺหิ เย สตฺตา ชีวนฺตาหารเหตุกา

มนุญฺญํ โภชนํ สพฺเพ ลภนตุ มม เจตฺสา.

พระเจ้าติโลกวชิย มีพระราชอัธยาศัยอันงาม ในยามที่ทรงปรารภถึงหมู่สัตว์ จิตว่ามี
พระเมตตาเป็นปุเรจาริกได้ในพระคุณข้อนี้^{๒๐}

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗ - ๔๘.

๘. ในศกที่ ๑๒๕ (พ.ศ.๒๔๔๙)

พระมณฑลวิเสสภในศก ๑๒๕ นี้เป็นการพรรณนาเกี่ยวกับเรื่องกาลัญญา ตุตตสังคะ และรัฐาภิบาลโนบาย ความโดยย่อมีดังนี้

พระคุณพิเศษส่วนอรรถสมบัติ จะวิสันาด้วยกาลัญญา ส่วนปรหิตปฏิบัติ จะวิสันาด้วย ตุตตสังคะ และรัฐาภิบาลโนบาย พอเป็นนิตัสสนนัย กาลัญญาในศกนี้ พรรณนาถึงเวลา หรือโอกาส หรือกาลที่สมควร คนที่รู้กาลเวลาชื่อว่ากาลัญญา กาลที่คนเรารู้จักกาลเวลาก็จะทำให้เกิดประโยชน์ แก่เราได้ แต่หากเราไม่รู้กาลเวลา บางทีความหายนะก็จะเกิดขึ้นแก่เราได้ เหมือนกับความสูญเสียของ พระเจ้าที่มีติดที่ตองสูญเสียรัฐโกศลให้กับพระเจ้าพรหมทัตผู้ครองแคว้นกาสิ เพราะรัฐโกศลมีการ ตระเตรียมพลทหาร อาวุธ และเสบียงกันในเวลากระชั้นชิด ก็เลยทำให้เวลามีน้อยเกินไป ก็ในที่สุดไม่มี ความพร้อมเกิดขึ้น ก็จนต้องเสียเมืองไป นี่แสดงถึงคนไม่รู้จักกาลรู้จักเวลา หากเขาเริ่มเตรียมกำลังพล มาตั้งแต่ต้น พอมาถึงเวลานี้จริง ก็คงจะสู้เขาได้ หากเรามีโอกาสทำสิ่งที่ดี เราต้องทำบัดนั้นเลย อย่าคิด ว่าจะกลับมาอีกทีแล้วค่อยทำ เหมือนกับพระเทวทัตที่รู้จักพระศาสดาดี แต่ท่านทำไม่ดีเอาไว้ตลอด เวลาเลย พอท่านสำนึกผิดได้จะกลับไปขอขมาพระพุทธรองค์ แต่ก็ต้องถูกรณีสืบลงอเวจีเสีย เพราะไม่รู้ จักกาลเวลาว่าตัวเองควรจะทำดีตั้งแต่ต้น และท่านอาจจะได้ดวงตาเห็นธรรมก็เป็นได้และสุภาชิตที่ อาจารย์ทิศาปาโมกข์ได้กล่าวสอนแก่ศิษย์

โย ปุพเพ กรณียานิ ปจฉา โส กาคุมิจฉติ

วรณกฏฐิ ภณโชว ส ปจฉา อนุตปปติฯ

บุคคลใด ไม่ทำกิจที่ตนควรจะทำเมื่อาก่อน เขามาปรารภณาริบบร้อนจะทำเมื่อภายหลัง บุคคลนั้นก็เป้นดังมาณพผู้ทักไม้กุ่มมา ย่อมเดือดร้อน ในเวลาหลังฉะนี้^{๒๑}

๙. ในศก ๑๒๖ (พ.ศ.๒๔๕๐)

พระมณฑลวิเสสภในศก ๑๒๖ นี้เป็นการพรรณนาเกี่ยวกับเรื่อง วิริยสมบัติ โลกัตถจริยา และรัฐาภิบาลโนบาย ความโดยย่อมีดังนี้

จะพรรณนาพระคุณพิเศษ ๓ ประการ ได้แก่ (๑) วิริยสมบัติ (๒) โลกัตถจริยา (๓) รัฐา-ภิบาลโนบาย พอเป็นนิตัสสนนัยวิริยสมบัติ คือ ถึงพร้อมด้วยความเพียร ชื่อในบาลีเป็นหลายประการ โดยมีลักษณะคือ วิริย เพราะเป็นเหตุแก่กล้าของบุคคล อุฏฐาน เพราะเป็นเหตุถูกขึ้นประกอบกิจ

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗ - ๕๙.

ไม่นั่งนิ่ง อุสสาโห เพราะเป็นเหตุอาจหาญและอดทน อิติ เพราะเป็นเหตุมั่นคง อฏฐิติ เพราะเป็นเหตุไม่หยุต วายาโม เพราะเป็นเหตุชักไป ปรกุกโม เพราะเป็นเหตุบากบั่น มีแต่จะก้าวไปข้างหน้า อุปปฏิภาณ เพราะเป็นเหตุไม่ถอยหลัง ปธาน และ ปคคโห เพราะเป็นเหตุประคองใจไว้ความเพียร อดทนในกิจการใด ๆ ย่อมทำกิจการนั้น ๆ ให้แรงขึ้น ทั้งข้างชอบทั้งข้างผิด จึงควรที่บุคคลจะรู้จักใช้ ในทางที่ถูก จึงจะเกิดผลที่ได้ทุกคน หากมีความเพียรมีความมานะก็ย่อมทำการงานที่ตนเองปรารถนา ให้สำเร็จได้ เช่น ที่ชาวกุมาร ที่คิดจะล้างแค้นแทนพ่อ เข้ามาอยู่กับพระเจ้าพรหมทัตเพื่อจะฆ่าให้ตาย แต่ที่สุดคิดถึงคำของพระชนกที่ประทานว่า จงเห็นยาวดีกว่าสั้น ก็คือ คิดให้ไกลอย่างคิดสั้น หรือไตร่ตรอง ให้ดี ก่อนอย่าด่วนตัดสินใจในเรื่องไหนโดยยังไม่ได้คิด ที่ชาวกุมารก็คิดได้ ต่อมาก็ได้รับตำแหน่งปกครอง เจ้าแผ่นดินของเจ้าพรหมทัต เพราะความคิดดีของตนเองนั่นเอง^{๒๒}

๑๐. ในศก ๑๒๗ (พ.ศ.๒๔๕๑)

พระมวงคลวิเสสภในศก ๑๒๗ นี้ เป็นการพรรณนาเกี่ยวกับเรื่องมิตรสมบัติ มัตตัญญูตา และรัฐาภิบาลโนบาย ความโดยย่อมีดังนี้

จะพรรณนาพระคุณพิเศษ ๓ ประการ ได้แก่ (๑) มิตรสมบัติ (๒) มัตตัญญูตา (๓) รัฐาภิบาลโนบาย พอเป็นนิทสนนัย มิตรสมบัติข้อต้นนั้น คือ ถึงพร้อมด้วยมิตร กล่าวโดยสาธารณนัยชน ผู้รักใคร่กันสนิท ชื่อว่า มิตร ได้ในคำว่า มาตา มิตต สเก ขเร มารดาชื่อว่าเป็นมิตรในเรือนของตน กล่าวโดยเฉพาะสหายผู้สนิทและผู้มีเมตตาชื่อว่า มิตรได้ในคำว่า ปาปมิตโต กลยาณมิตโต มีมิตรแล้ว มีมิตรดี มิตรนั้นมีทั้งชั่วทั้งดี มิตรชั่วเรียกว่าบาปมิตร มิตรดี เรียกว่า กลยาณมิตร มิตรนั้นย่อมเป็น ปัจจัยภายนอกอันแรงกล้า สมเด็จพระโลกนาถเจ้าจึงตรัสว่า พาหิร ภิกขเว องคนติ กริตวา นานญญเอกงคปิ สมณุปสสามิ ยเอว มหโต อนตถาย สวตตติ ยถยทิ ภิกขเว ปาปมิตตตา ภิกขุทั้งหลาย ทำปัจจัยภายนอกให้เป็นเหตุแล้ว เราย่อมไม่แลเห็นเหตุแม้อันหนึ่งอื่น อันจะเป็นไปเพื่อความเสียหายอย่างใหญ่ เหมือนความเป็นผู้มีมิตรชั่ว ความเป็นผู้มีบาปมิตร ย่อมเป็นไปเพื่อความเสียหายอย่างใหญ่ อีกฝ่ายหนึ่ง เราย่อมไม่แลเห็นเหตุอันหนึ่งอื่นเหมือนกัน อันจะเป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่ เหมือนความเป็นผู้มีมิตรดี ความเป็นผู้มีกลยาณมิตร ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่ ในสังคาโลวาทสูตร สมเด็จพระชินสีห์ตรัสเรียกบาปมิตรว่า มิตรปฏิรูป คือ มิตรเทียม ตรัสเรียกกลยาณมิตรว่าสุทฺถ คือ คนใจดีที่จัดว่า เป็นมิตรแท้ ทรงจำแนกลักษณะมิตรเทียมและมิตรแท้ไว้ฝ่ายละ ๔ พวก มิตรเทียมนั้น คือเป็นผู้

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๘ - ๖๙.

ปอกลอก เป็นผู้พูดไม่ได้จริง เป็นผู้ประจบ เป็นผู้ชักพาในทางฉิบหาย มิตรแท้นั้น คือเป็นผู้อุปการะ
 เกื้อหนุนกันจริง เป็นผู้ร่วมสุขร่วมทุกข์กันได้ เป็นผู้แนะนำในทางที่เป็นประโยชน์ เป็นผู้เอ็นดูรักใคร่จริง
 ในมิติตามิตตชาดก ในทวาทสกนิบาต แสดงลักษณะมิตรไว้ ๑๖ ประการ คือ มิตรไม่อยู่ย่อมนึกถึง
 กลับมาถึงย่อมยินดี ย่อมเล่นหัวด้วย ย่อมสนทนาปราศรัย ผู้ใดเป็นมิตรของมิตร ย่อมคบด้วย ผู้ใด
 เป็นศัตรู ย่อมไม่คบด้วย ผู้ใดด่าว่ามิตร ย่อมห้าม ผู้ใดพูดยกย่องคุณ ย่อมสรรเสริญ ย่อมบอกความลับ
 ของตนแก่มิตร ย่อมปิดความลับของเขาไม่ให้แพร่งพราย มิตรทำอะไร ย่อมพูดยกย่อง ย่อมพูดเอาใจ
 สรรเสริญปัญญาความคิดของมิตร มิตรมีความจำเริญ ย่อมพลอยยินดี มิตรมีความเสื่อมเสีย ย่อมพลอย
 เป็นทุกข์ ได้ของกินแปลกมาย่อมนึกถึงมิตร คิดเผื่อแผ่ฉะนี้^{๒๓}

๑๑. ในศกที่ ๑๒๘ (พ.ศ.๒๔๕๒)

พระมงคลวิเสสภานในศก ๑๒๘ นี้ เป็นการพรรณนาเกี่ยวกับเรื่องธรรมาชิตสัตยาธิษฐาน
 ซึ่งความโดยย่อมีดังนี้

วัดบวรนิเวศวิหาร วันที่ ๒ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘ ขอถวายพรพระเจริญพระราช
 สิริสวัสดิพัฒนามงคลพระชนมสุขทุกประการ จงมีแต่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภาร พระองค์สมเด็จพระ
 พระปรมินทรมหามหาราชเจ้า ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐด้วยราชบุรุษได้นำเครื่องไทยธรรม
 ที่เคยทรงบริจาคนั้นเป็นเครื่องบูชาธรรมเทศนามงคลวิเสสภาน ในวันฉลองพระชนมพรรษามาถวาย
 อาตมภาพเป็นของพระราชทานในงานนี้ และอาตมภาพได้รับพระราชทานไว้แล้วในวันเช่นนี้ อาตมภาพ
 ได้เคยยกพระคุณพิเศษในสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ขึ้นพรรณนาตั้งเป็นสัตยาธิษฐานถวาย
 พระพรศุภมงคลแต่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า และสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า
 ได้ทรงพระปัจจุวงษณ์ถึง พึงยังพระปิตีให้เกิดขึ้น นี่เป็นธรรมปิตีความอิมเอบอาศัยธรรม เป็นเหตุเจริญ
 พระชนมสุขสถาพร

ในวาระนี้จะรับพระราชทานยกขึ้นพรรณนาโดยสังเขป เพียง ๒ ประการ คือ กัตตุกัมยตา-
 ฉันทะ ๑ ปุคคัลญญตา ๑ กัตตุกัมยตาฉันทะนั้น ได้แก่ ความพอใจ ด้วยความเป็นผู้ใคร่จะทำ คุณข้อนี้
 เป็นอธิบาท ยังสิ่งที่ประสงค์ให้สำเร็จ เป็นเครื่องพยุลงความเพียรไม่ให้ทอดทิ้ง แม้ในเวลาที่ย่ำแย่
 ไม่แลเห็นฝั่ง คือ ความสำเร็จ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอาศัยพระคุณ ข้อนี้แล จึงได้ตรัสรู้
 พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๗๙ - ๘๑.

บุคคลลัญญดานั้น คือความรู้จักเลือกบุคคล คุณชื่อนี้เป็นประโยชน์ในกิจนั้น ๆ หลายสถาน เมื่อกล่าวเฉพาะท่านผู้เป็นอิสระมีประโยชน์ คือจะได้วางคนให้เหมาะในงานนั้น ๆ คนที่วางได้เหมาะ ย่อมยังกิจให้สำเร็จด้วยดี สมเด็จพระบพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงตั้งอยู่ในพระคุณชื่อนี้ทรงเลือกหา ราชเสวกผู้เหมาะตั้งไว้ในราชกิจและทรงสอดส่องถอนผู้ไม่สมควรออกเสีย ราชการจึงได้เจริญเป็นลำดับ มาพระราชจรรยาสาธุปฏิบัติ อันเป็นที่ตั้งแห่งสิริสวัสดิอุดมมงคลอันพิเศษ มีเอกเทศดั่งรับพระราชทาน พรณนามาด้วย ประการฉะนี้^{๒๔}

๑๒. ในศก ๑๒๙ (พ.ศ. ๒๔๕๓)

พระมวงคลวิเสสภในศก ๑๒๙ นี้ เป็นการพรรณนาเกี่ยวกับเรื่องกัตตุกัมยตาฉันทะ บุคคลลัญญา รัฐบาลิบาลโนบาย คำถวายพระพร พร้อมทั้งรัตนัตตยปาวาภยาจนคาถา ความโดยย่อ มีดังนี้

จะพรรณนาพระคุณพิเศษ ๓ ประการ คือ (๑) กัตตุกัมยตาฉันทะ (๒) บุคคลลัญญา (๓) รัฐบาลิบาลโนบาย พอเป็นนิทสสนนัย กัตตุกัมยตาฉันทะข้อต้นนั้น ได้แก่ ความพอใจ คือความ เป็นผู้ใคร่จะทำ ศัพท์ว่า ฉันทะ ๆ นั้น เป็นคำกลาง ได้ทั้งข้างดีทั้งข้างเสีย ตามอำนาจธรรมที่น้อมไป ฉันทะในคำว่า ฉนโท กาโม ฉันทะก็คือ กาม ดังนี้ ประสงค์เอากามฉันทะในพวคนิรวณ ฉันทะในคำว่า

ปาปญเจ ปุริโส กยิรา น น กยิรา ปุนปุน
น ตมทิ ฉนท กยิราถ ทุกโข ปาปสสุ อจจโย.

มีความว่า ถ้าบุรุษทำบาปเข้าบ้าง อย่าพึงทำบาปนั้นซ้ำไป อย่าพึงทำฉันทะในบาปนั้น เหตุว่าบาปเจริญขึ้น ย่อมให้เกิดทุกข์ ดังนี้ ประสงค์เอากุศลฉันทะ ฉันทะในธรรมเช่นนี้ จัดเป็นข้างเสีย ฉันทะในคำว่า

ปุลลญเจ ปุริโส กยิรา กยิราถน ปุนปุน
ตมทิ ฉนท กยิราถ สุขो ปุลลสสุ อจจโย.

ที่มีความว่า ถ้าบุรุษทำบุญนั้นเข้าบ้าง พึงทำบุญนั้นซ้ำไป พึงทำฉันทะในบุญนั้น เหตุว่า บุญเจริญขึ้น ย่อมให้เกิดสุข ดังนี้ ประสงค์เอากุศลฉันทะ ฉันทะในธรรมเช่นนี้จัดเป็นข้างดี เพราะศัพท์ ว่า ฉันทะเป็นแต่คำกลางเช่นนี้ เมื่อจะกล่าวแต่ลำพัง เพื่อจะให้เข้าใจความ จึงต้องประกอบเข้ากับ

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๐ - ๙๒.

ศัพท์อื่น เช่น กามฉันทะ อกุศลฉันทะ กุศลฉันทะ กัตตุกัมยตาฉันทะ ด้วยประการฉะนี้^{๒๕}

๕) คุณค่าของวรรณกรรม

๑. **คุณค่าทางศาสนา** สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระองค์ทรงพระนิพนธ์หนังสือไว้ มีหลายเรื่องและหลายประเภท ทั้งที่เป็นเล่มเดียวจบและหลายเล่มจบ ซึ่งแต่ละเรื่อง ๆ ได้รับคำยกย่องจากบรรพชิตและคฤหัสถ์อย่างมาก ว่าทรงนิพนธ์ได้ลึกซึ้งหลักแหลม ให้ศึกษาเป็นแบบเรียนถูกต้องตามพุทธบัญญัติอย่างแท้จริงทุก ๆ ประการ หนังสือบางประเภทยังใช้เป็นตำราเรียนของคณะสงฆ์มาจนถึงปัจจุบัน พระนิพนธ์ต่าง ๆ มีทั้งภาษาไทยและภาษาบาลี นับว่าเป็นประโยชน์และเป็นหนังสือหรือตำราที่ทรงคุณค่าต่อการพระศาสนาเป็นเอนกอนันต์ ตั้งแต่อดีตกาลมาจนถึงปัจจุบัน

๒. **คุณค่าทางวรรณคดี** คุณค่าทางวรรณคดีในการอ่านวรรณกรรม แต่ละคนมีความมุ่งหมายที่ต่างกัน เช่นอ่านเพื่อความเพลิดเพลิน บางท่านอาจเลือกอ่านเฉพาะเรื่องที่ตนเองชอบหรือถูกกับนิสัยและอารมณ์ของตนเอง คุณค่าทางวรรณคดีที่เกิดจากการอ่านพอสรุปได้ดังนี้

- ๒.๑ ช่วยให้ได้เพิ่มพูนทางด้านภาษา
- ๒.๒ ช่วยเพิ่มพูนความรู้ด้านประวัติศาสตร์ ตำนานและสถานการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น
- ๒.๓ ช่วยให้เห็นสภาพของสังคม ประเพณี คติและความเชื่อ
- ๒.๔ ช่วยให้ผู้อ่านเกิดคุณค่าทางอารมณ์
- ๒.๕ ช่วยส่งเสริมประสบการณ์ทางปัญญา
- ๒.๖ ช่วยยกระดับจิตใจให้สูงขึ้น
- ๒.๗ ช่วยให้มีอุดมคติและทัศนคติแก่ชีวิต

๓. **คุณค่าทางปรัชญา** วรรณกรรมให้คุณค่าทั้งทางภาษา ทางประวัติศาสตร์และด้านอื่นๆ ในแง่ของปรัชญายังได้ให้แง่คิดมุมมอง แนวคิดอันลึกซึ้ง คติธรรม ตลอดจนหลักความจริงแห่งชีวิต ความเป็นธรรมชาติของสรรพสิ่งที่เกิดขึ้น ดำรงอยู่และเสื่อมสลายไป อันควรแก่การพิจารณาจากสำนวนเทศนาโวหาร

๔. **คุณค่าทางภาษา** การอ่านวรรณกรรมนั้นมีประโยชน์มากมาย หากผู้อ่านได้ตั้งใจอ่าน พร้อมทั้งจับใจความและสาระสำคัญของเรื่องนั้น ๆ สำหรับเรื่องพระมวงคลวิเสสสภา ซึ่งเป็นพระนิพนธ์

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๓-๑๐๐.

ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสเป็นลักษณะสำนวนเทศนาโวหาร หากมองในแง่คุณค่าทางภาษาจะเห็นได้เป็นการใช้ภาษาที่งดงามมาก การเชื่อมโยงเนื้อหาจากพระราชกรณียกิจของพระเจ้าแผ่นดินกับหลักพุทธธรรมที่ยกมาเป็นอุกเขปบท เป็นการเชื่อมคำระหว่างภาษาไทยกับภาษาบาลีจนเป็นสำนวนที่สละสลวยงดงามคล้องจอง เช่น เนื้อความตอนหนึ่งในบทอุเทศ ว่า “...จะรับพระราชทานถวายเป็นศิลาในมณฑลวิเศษกาลา ฉลองพระเดชพระคุณพระดับพระปัญญาบรรมีตามพระบรมราชประสงค์ เป็นปสาทนียกถาบังคลาณโมทนาในพระมหาเมตตาธิปไตยกาลด้วยสมเด็จพระบพิตร พระราชสมภารเจ้า เมื่ออภิสิทธิ์กาลโดยนิยมนิติที่ครบ ๓ ในกาฬปักษ์ไปกฎฐปมาส ซึ่งตรงกับพระบรมมหาประสูติมณฑลทินกาล โดยจันทร์คติมาถึงโดยกาลนิยามแล้ว ทรงเริ่มพระราชกุศลดำรงสั่งให้เจ้าพนักงานเชิญพระชนมพรรษาสมปฏิมารมาประดิษฐาน ณ พระแท่นทรงสักการบูชาด้วยราชาภิรมย์สักการามิสกัณฑ์ ประทีปรูปเทียนสุคนธชาติระเบียบกุสุมาลาอดิเรกสักการพระราชทานไตรจีวรพัสดุในพระสงฆ์ นิยมเท่าพระชนมพรรษากาล ให้ได้บริโภคน้ำแล้วสวดธรรมสาธยาย...”^{๒๖}

๕. **คุณค่าทางการปกครอง** คุณค่าทางด้านการปกครองนั้น บทนิพนธ์ได้ทรงกล่าวถึงพระปรีชาสามารถในการปกป้องเอกราช มิให้เกิดความเสื่อมเสีย แม้มีภัยพิบัติก็รีบขจัดไปโดยเร็ว ดังความตอนหนึ่งที่ปรากฏในศก ๑๒๑ หรือ พ.ศ. ๒๔๔๕ ความว่า “...ถ้าสมเด็จพระกษัตริยาธิราชทรงประกอบด้วยความสามารถ ก็อาจจะดำรงเอกราชปกครองประเทศ ป้องกันปรปักษ์ไม่ให้มาย่ำยีได้ สมเด็จพระบพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงประกอบด้วยสามัคคีคุณนี้แล้ว ดำรงเอกราชให้สมบูรณ์เกษมสุขปราศจากภัยพาลใด ๆ ที่เป็นคุณประโยชน์ ก็ได้ทรงขึ้นในพระราชอาณาจักร ได้ทรงแก้ไขเปลี่ยนแปลงธรรมเนียมต่าง ๆ ให้เจริญขึ้นทันกาลสมัยที่โลกดำเนินไปอยู่ สิ่งใดเป็นภัยจะทำความพินาศแก่ราชอาณาจักรและประชาชน ก็ทรงป้องกันมิให้เกิดขึ้น หากเกิดขึ้นก็รีบบำบัดเสียโดยพลัน ข้อนี้พึงสันนิษฐานด้วยเหตุการณ์ ครั้นเกิดโรคกบฏก่อการจลาจลปล้นปล้นจับคนขบถในมณฑลอีสานและมณฑลพายัพ สมเด็จพระบพิตรพระราชสมภารเจ้า ได้ทรงระงับการจลาจลให้สงบมิให้ลุกลามไปได้ในเร็ววัน ด้วยกำลังปรีชาสามารถยิ่งใหญ่พระคุณข้อนี้จัดเป็นสามัคคีคุณ ในลำดับเป็นมงคลวิเศษที่ ๒...”^{๒๗}

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓ - ๒๕.

๖) รูปแบบการแต่ง จุดเด่น และการประยุกต์ใช้

๑. รูปแบบของวรรณกรรม วรรณกรรมที่มีการแต่งขึ้น มีลักษณะของการแต่งหรือชนิดของการประพันธ์ อาจแบ่งออกเป็น ประเภทร้อยแก้ว ร้อยกรอง หรือการผสมกันระหว่างร้อยแก้วกับร้อยกรอง ซึ่งก็ขึ้นอยู่กับความสามารถของผู้ประพันธ์ สำหรับบทนิพนธ์มงคลวิเสสกลา มีรูปแบบการเขียนเชิงเทศนาโวหาร โดยมีการวางโครงร่างในการเขียน วิธีการเขียนภาษาที่ใช้เขียน ตลอดทั้งการจัดลำดับเนื้อหา ให้สอดคล้องสัมพันธ์กัน ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น

๒. จุดเด่นของวรรณกรรม จุดเด่นของนิพนธ์มงคลวิเสสกลา จะเห็นได้ว่าสำนวนภาษาที่ใช้เน้นเป็นการแสดงสำนวนโวหารทางภาษาที่งดงาม กล่าวคือเป็นการเชื่อมโยงคำหรือภาษา ระหว่างภาษาบาลีกับภาษาไทยให้มีความกลมกลืน สอดคล้องสัมพันธ์ กันอย่างมีความหมาย อ่านแล้วได้ใจความลักษณะดังกล่าวชี้ให้เห็นถึงปัญญาอันเฉียบแหลมและความฉลาดในการใช้ภาษาของผู้ประพันธ์ได้เป็นอย่างดี

๓. การประยุกต์ใช้ มงคลวิเสสกลาเป็นหนังสือที่สามารถนำไปใช้ในการเทศนาอบรมสั่งสอนประชาชน เพื่อชี้ให้เห็นพระราชกรณียกิจส่วนพระองค์ ของพระเจ้าแผ่นดิน ทั้งที่เป็นอดีตสมบัติและปรতিสมบัติและให้เกิดความปิติปราโมทย์ในพระราชจริยาวัตรที่ได้ทรงบำเพ็ญต่ออาณาประชาราษฎร์ และเป็นข้อคิดสำหรับกิจที่ได้กระทำมาแล้วและที่ยังไม่ได้กระทำ เพื่อนำไปสู่การบำเพ็ญให้ยิ่งขึ้น ในโอกาสต่อไป นักปราชญ์ราชบัณฑิตผู้ฉลาดย่อมเป็นโอกาสอันดีที่ได้สาธยายอรรถธรรม เพื่อการนำไปสู่ประโยชน์สุขของพุทธบริษัทได้ในกาลทุกเมื่อ

สรุปท้ายบท

วรรณกรรมไทย แบ่งออกได้เป็น ๒ ชนิด คือ วรรณกรรมร้อยแก้ว เป็นข้อความเรียงที่แสดงเนื้อหาเรื่องราวต่าง ๆ และวรรณกรรมร้อยกรอง เป็นข้อความที่มีการใช้คำที่สัมผัส คล้องจอง ทำให้สัมผัสได้ถึงความงามของภาษาไทย ร้อยกรองมีหลายแบบ คือ โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน และร่าย ส่วนเนื้อเรื่องของวรรณกรรมนั้น ส่วนใหญ่จะเป็นเนื้อหาเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตการเมืองการปกครองเป็นส่วนใหญ่ ผู้แต่งได้รับอิทธิพลการศึกษาทางพระพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่ ยุคที่บ้านเมืองมีความสงบสุข ประชาชนทำมาหากินไม่ฝืดเคืองก็เกิดมีวรรณกรรมเกิดขึ้นมากมาย ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น จะเห็นได้ว่าวรรณกรรมเจริญรุ่งเรืองมากทุกรัชสมัยแต่ที่เด่นคือในสมัยรัชกาลที่ ๒ และรัชกาลที่ ๖ วรรณกรรมที่สำคัญคือ ปฐมสมโพธิกถา ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส โคลงโลกนิติของ

กรมพระยาเดชาดิศร ไตรภูมิโกวินิจฉัย ของพระยาธรรมปรีชา และ คุณานุคุณไตรภาคของพระยาศรีสุนทรโวหาร

วรรณกรรมสังคิตยวงศ์ เป็นหนังสือที่กล่าวถึงเรื่องประวัติพระศาสนา และการทำสังคายนา โดยมาก ผู้แต่งจะอ้างมหารัชมุนี ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์อื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น ประวัติพระศาสนาจะอ้างถึงคัมภีร์ศาสนวงศ์ และชินกาลมาลีปกรณ์ ชินจริต ส่วนการทำสังคายนา ได้อ้างถึงพระไตรปิฎก เช่น สังคิตสูตร ทศตรสูตร เป็นต้น นับว่าทรงคุณค่าแก่การศึกษาเป็นประโยชน์ ในส่วนที่เป็นประวัติศาสตร์ของศาสนา และในส่วนที่เป็นความมั่นคงของพระพุทธศาสนาคือการสังคายนา พระธรรมวินัยให้ถูกต้อง บริสุทธิ์ บริบูรณ์ มีคุณค่าควรแก่การศึกษาอย่างยิ่ง

วรรณกรรมพระมงคลวิเสสกถา มีเนื้อหาเกี่ยวกับการเฉลิมพระเกียรติพระเจ้าแผ่นดิน เป็นวรรณกรรมที่ใช้ภาษาไทยกับภาษาบาลี มีลักษณะการแต่งเป็นร้อยแก้ว ส่วนวนเทศนาโวหาร สำคัญคือการกล่าวถึงพระราชกรณียกิจ โดยแบ่งเป็น ๒ ส่วน คือ อดีตสมบัติ กล่าวถึงสมบัติส่วนพระองค์ และปรหิตสมบัติ กล่าวถึงพระราชกรณียกิจที่ทรงบำเพ็ญเพื่อประโยชน์แก่ประชาชน สำหรับเนื้อหาในส่วนปรหิตสมบัตียังแยกออกเป็น ๒ ฝ่าย ได้แก่ ฝ่ายอาณาจักร กล่าวถึงพระราชกรณียกิจเกี่ยวกับบ้านเมือง รวมถึงการพัฒนาด้านคมนาคม เศรษฐกิจ และการเมือง เพื่อความสงบสุขของปวงชน และ ฝ่ายศาสนจักร กล่าวถึงการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา การปฏิสังขรณ์วัดต่างๆ การวางแบบแผนในการปกครองคณะสงฆ์ และเป็นข้อคิดสำหรับกิจที่ได้กระทำมาแล้วและที่ยังไม่ได้กระทำ เพื่อนำไปสู่การบำเพ็ญให้ยิ่งขึ้น

คำถามท้ายบท

๑. คำว่า สังคตียวงศ์ คืออะไร ใครเป็นผู้แต่งขึ้น มีมูลเหตุเป็นมาอย่างไรบ้าง
๒. ข้อดีและข้อเสียของการสังคายนาเป็นมาอย่างไรบ้าง ทำไมต้องมีการสังคายนามีประโยชน์อย่างไรบ้าง จงบรรยาย
๓. การทำสังคายนาในประเทศไทยมีสาเหตุมาจากอะไร ทำที่ไหน ประการเรื่องใดเป็นหลัก ใครเป็นประธานในแต่ละครั้งและมีใครเป็นผู้อุปถัมภ์ จงบรรยาย
๔. การจะทำการสังคายนาได้ ต้องใช้บุคลากรมากน้อยเพียงใด
๕. การทำสังคายนา จะต้องใช้เวลามากน้อยเพียงใด
๖. มงคลวิเสสกาแต่งขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์อย่างไร
๗. มงคลวิเสสกา มีลักษณะการแต่งอย่างไร
๘. มงคลวิเสสกา เป็นการพรรณนาในเรื่องใดบ้าง
๙. เหตุใดจึงเรียกว่า “มงคลวิเสสกา” ใช้ในงานอะไรบ้าง จงบรรยาย
๑๐. ในมงคลวิเสสกาบทใด ที่ท่านชื่นชอบ มีเนื้อหาสาระอะไรบ้าง จงชี้แจง

เอกสารอ้างอิงประจำบท

กิตติวุฒโฒภิกขุ. บทเรียนพระไตรปิฎก เล่ม ๑ (พรหมชาลสูตร). กรุงเทพมหานคร: อักษรสัมพันธ์, ๒๕๐๗.

ธรรมสภา. พระประวัติสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๑๙ พระองค์. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๓.

พระราชปริยัติ (สฤชดี สิริธโร). งานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

สนิท ตั้งทวี. วรรณคดีและวรรณกรรมศาสนา. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๗.

สมเด็จพระพนรัตน์. สังคดียวงศ์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ศิวพร, ๒๕๒๑.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. พระมงคลวิเสสเถา. พิมพ์ครั้งที่ ๒๑. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

สมพงษ์ เกรียงไกรเพชร. ๑๗ สมเด็จพระสังฆราชไทย. กรุงเทพมหานคร : หอสมุดแห่งชาติ, ๒๕๒๕.

สุทธิพงษ์ ศรีวิชัย. พระไตรปิฎกศึกษา. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาบรรณาคาร, ๒๕๔๔.

http://kruthairakphasa4.circlecamp.com/index.php?page=khunchangkhunphan_value

บทที่ ๕

งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ปัจจุบัน

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประชาธิศ โปธิประชา

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุทธิพงษ์ ศรีวิชัย

อาจารย์จกนรินทร์ เหลืองอ่อน

วัตถุประสงค์การเรียนรู้ประจำบท

เมื่อได้ศึกษาเนื้อหาในบทนี้แล้ว ผู้ศึกษาสามารถ

๑. อธิบายวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ปัจจุบันได้
๒. บอกวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญในสมัยรัตนโกสินทร์ปัจจุบันได้
๓. วิเคราะห์วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ปัจจุบันได้

ขอบข่ายเนื้อหา

- งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ปัจจุบัน
 - งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญในสมัยรัตนโกสินทร์ปัจจุบัน
 - วิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องแก่นพุทธศาสนา
 - วิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องกรรมที่ปณี
 - วิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องพุทธวิทยา

๕.๑ ความนำ

งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ปัจจุบัน มีเรื่องที่ควรกล่าวถึงมียู่มาก แต่ในที่นี้ จะกล่าวเฉพาะเรื่องสำคัญเพียง ๓ เรื่อง อันได้แก่ (๑) แก่นพุทธศาสน์ ซึ่งเป็นงานวรรณกรรมของหลวงพ่อกุโธทาสภิกขุ ที่แสดงให้เห็นถึงบทบาทของพระสงฆ์ที่มีส่วนชี้นำทางความคิดในสังคม (๒) กรรมที่ปณี ซึ่งเป็นผลงานอันเป็นวรรณกรรม ซึ่งแต่งโดยพระราชวิสุทธิโสภณ (นามเดิมว่า พระมหาวิลาศ ญาณวโร) ซึ่งงานเขียนของท่านได้รับการยกย่องรางวัลชนะเลิศในการประกวดวรรณกรรมบัวหลวง ธนาคารกรุงเทพ จำกัด และ (๓) หนังสือพุทธวิทยา ซึ่งเป็นหนังสือพุทธปรัชญาเชิงวิชาการฉบับพิสดารที่อธิบายความรู้หลักธรรม ตลอดจนแนวความคิด ซึ่งแต่งโดยอาจารย์พร รัตนสุวรรณ ผู้เป็นอุบาสกที่สนใจพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง ซึ่งได้ให้แนวทางที่จะทำให้เข้าใจหลักธรรมในพระพุทธศาสนาได้อย่างลึกซึ้งและถูกต้อง เนื้อหาและเรื่องราววรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ปัจจุบัน จะมีความน่าสนใจและควรแก่การศึกษาเรียนรู้ มากน้อยเพียงใด ซึ่งจะได้อธิบายเป็นลำดับดังนี้

๕.๒ งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ปัจจุบัน

วรรณกรรมในสมัยรัตนโกสินทร์ปัจจุบัน มีลักษณะความหลากหลายเชิงการประพันธ์ ทั้งรูปแบบเนื้อหา เพราะสภาพทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป แต่ช่วงต้นราชสำนักจัดว่าเป็นศูนย์กลางของวรรณกรรม และเป็นที่ชุมนุมของบรรดากวีทั้งหลาย ซึ่งมีทั้งองค์พระมหากษัตริย์ เจ้านายและบุคคลธรรมดา วรรณกรรมก่อให้เกิดการเรียนรู้ภาษาของของตนเองและต่างชาติทำให้สามารถเรียนรู้วัฒนธรรมต่างถิ่นอย่างผสมกลมกลืน วรรณกรรมที่เด่นในยุครัตนโกสินทร์ปัจจุบัน บางส่วนเป็นวรรณกรรมที่ผู้แต่งได้รับอิทธิพลในทางพระพุทธศาสนาเนื้อหาของเรื่องจึงแฝงไว้ด้วยสาระคติธรรม คุณธรรมจริยธรรมที่สะท้อนการดำเนินชีวิตตามสภาพทางสังคม ระยะต่อมาจึงเกิดวรรณกรรมที่หลากหลาย ที่เน้นสภาพเหตุการณ์ทางสังคมและการดำรงชีวิต วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญในสมัยรัตนโกสินทร์ปัจจุบันนั้นมีหลายเรื่อง เช่น สุกตวิทติวิธาน แต่งโดยสมเด็จพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ กถาปฎฐปน และอักขรวิธาน มงคลวิเสสกถา นวโกวาท วินัยมุขเล่ม ๑-๒ ธรรมวิจารณ์ แต่งโดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส แก่นพุทธศาสน์ ที่ถอดเทปจากปาฐกถาของท่านพุทธทาสภิกขุ กรรมที่ปณี แต่งโดยพระพรหมโมลี(วิลาศ ญาณวโร) พุทธวิทยา แต่งโดยอาจารย์พร รัตนสุวรรณ พุทธธรรม แต่งโดยพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) เป็นต้น ล้วนแต่เป็นงานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญเกิดขึ้นในยุคนี้

๕.๒.๑ งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญสมัยรัตนโกสินทร์ปัจจุบัน

งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญในสมัยรัตนโกสินทร์ปัจจุบัน นั้นมีปรากฏอยู่หลายเรื่อง แต่ที่นำมาเพื่อการศึกษาในบทนี้ ประกอบด้วย ๓ เรื่อง คือ แก่นพุทธศาสตร์ กรรมที่ปณี และพุทธวิทยา ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๕.๒.๒ การวิเคราะห์งานวรรณกรรมเรื่องแก่นพุทธศาสน์

๑. ความเป็นมา

แก่นพุทธศาสน์ เป็นวรรณกรรมที่มีมาเป็นที่น่าสนใจอย่างยิ่ง ที่เกิดจากความอยากรู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาของปัญญาชนในสถาบันระดับอุดมศึกษา จึงได้นิมนต์พระเถระผู้เป็นปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาเข้าไปบรรยาย กล่าวคือ ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้รับอาราธนาให้ไปเป็นองค์ปาฐกถาธรรม แก่คณะนายแพทย์ และนักศึกษาวิชาแพทย์ ณ โรงพยาบาลศิริราช ๓ ครั้ง คือ ครั้งที่ ๑ เมื่อวันที่ ๑๗ ธันวาคม ๒๕๐๔ ท่านได้แสดงปาฐกถาในหัวข้อ “ใจความทั้งหมดของพระพุทธศาสนา” ครั้งที่ ๒ เมื่อวันที่ ๗ มกราคม ๒๕๐๕ แสดงปาฐกถา ในหัวข้อ “ความว่าง” และครั้งที่ ๓ เมื่อวันที่ ๒๑ มกราคม ๒๕๐๕ แสดงปาฐกถาในหัวข้อ “วิธีปฏิบัติเพื่อเป็นอยู่ด้วยความว่าง” ปาฐกถาทั้งสามครั้งนี้ เป็นที่พึงพอใจของคณะแพทย์จึงได้ถอดคำปาฐกถาออกจากเครื่องบันทึกเสียงมาเป็นตัวหนังสือ ต่อมาคณะนายแพทย์ได้เข้าไปหารือกับท่านปัญญานันทภิกขุ แห่งวัดชลประทานรังสฤษฎ์ จังหวัดนนทบุรี ท่านปัญญานันทภิกขุ เห็นด้วยที่จะจัดพิมพ์เป็นหนังสือ เพื่อการเผยแผ่ศาสนาธรรม เมื่อเรียงพิมพ์เสร็จได้นำสำเนาต้นฉบับให้ท่านพุทธทาสภิกขุเพื่อตรวจชำระความถูกต้องของเนื้อหาอีกครั้งหนึ่ง หนังสือแก่นพุทธศาสน์ จึงได้เกิดขึ้นตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

๒. ลักษณะคำประพันธ์

แก่นพุทธศาสน์ เป็นวรรณกรรมประเภทถอดความมาจากคำปาฐกถาธรรมของท่านพุทธทาสภิกขุ ที่ท่านได้แสดงแก่คณะนายแพทย์ และนักศึกษาวิชาแพทย์ ณ โรงพยาบาลศิริราช ซึ่งในเรื่องนี้แสดงให้เห็นถึงบทบาทของพระสงฆ์ที่มีส่วนชี้นำทางความคิดในสถาบันระดับอุดมศึกษาได้เป็นอย่างดี ประกอบกับสิ่งที่ท่านได้นำเสนอเป็นการนำเอาสาระสำคัญที่เป็นแก่นคำสอนทางพระพุทธศาสนา ออกมาแสดงให้คนระดับปัญญาชนให้เข้าใจได้เป็นอย่างดี การปาฐกถาจึงเป็นวิธีการที่พระสงฆ์นำมาใช้เพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในยุคต่อมาที่ได้ผลดี นอกจากนี้ยังใช้สื่อทางเทคโนโลยีอื่นประกอบ สมควรที่พระสงฆ์ทั่วไปน่าจะถือเอาเป็นแบบอย่างในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในยุคปัจจุบันต่อไป

๓. ผู้แต่ง

ท่านพุทธทาสภิกขุเป็นพระสงฆ์ที่มีข้อวัตรปฏิบัติงดงามและมีภูมิความรู้ทางหลักธรรมพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง นอกจากนั้น ยังเป็นพระสงฆ์ที่เอาใจใส่ในการศึกษาหาความรู้ในวิชาการต่าง ๆ อยู่เสมอ จะเห็นได้จากงานเขียนหรืองานปาฐกถาในโอกาสต่างๆ ท่านสามารถนำหลักพุทธธรรมไปประยุกต์เข้ากับศาสตร์ต่างๆ ได้อย่างลงตัว ตัวอย่างของแก่นพุทธศาสน์ก็เช่นกัน ขณะที่ท่านกำลังปาฐกถาให้นายแพทย์และนักศึกษาแพทย์ฟังท่านสามารถประยุกต์เรื่องเกี่ยวกับโรค โดยขอบัญญัติคำกันขึ้นมาใหม่เป็น ๓ คำว่า โรคทางกาย หรือ Physicail Disease โรคทางจิต หรือ Mental Disease สองอย่างนี้เอาไว้ในโรคทางกายหมด อันเป็นโรคทั่วไปที่นายแพทย์เข้าใจดีอยู่แล้วไปเปรียบเทียบกับโรคทางวิญญาณ หรือ Spiritual Disease ซึ่งตรงกับทางจิตในสมัยพุทธกาลที่คนศึกษาด้านพระพุทธศาสนา เข้าใจดีอยู่แล้วได้อย่างลงตัว

๑) ขาดิग्ghi พุทธทาสภิกขุ หรือฉายาก่อนหน้านี้นี้ว่า อินทปญโญ แปลว่า ผู้มีปัญญาอันยิ่งใหญ่ มีชื่อเดิมว่า เจื่อม นามสกุล พานิช ถือกำเนิดเมื่อวันอาทิตย์ที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๙ ขึ้น ๗ ค่ำ เดือน ๗ ปีมะเมีย ณ หมู่บ้านกร่าง ตำบลพุมเรียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี บิดาชื่อ นายเชียง มารดาชื่อ นางเคลื่อน พานิช มีอาชีพค้าขาย มีพี่น้องรวมกัน ๓ คน ได้แก่ ท่านพุทธทาสภิกขุ เป็นคนโต มีน้องชายคือนายยี่เก้ย พานิช เป็นคนกลาง และมีน้องสาวคนเล็กชื่อว่า กิมซ้อย พานิช

๒) ประวัติการศึกษา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้รับการฝึกอบรมเบื้องต้นที่วัดพุมเรียง (เป็นเด็กวัด) ต่อมาเข้าเรียนชั้นประถมศึกษาที่โรงเรียนโพธารามถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑ (ในที่นี้ เทียบกับสมัยปัจจุบันสมัยนั้น ระบบการศึกษาไม่ได้จัดระดับชั้นแบบปัจจุบันนี้) พอขึ้นชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๒ ก็ได้เข้าเรียนที่โรงเรียนสารภีอุทิศ ตำบลตลาด อำเภอไชยา จบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ ในปี พ.ศ. ๒๔๖๕ แล้วก็ออกจากโรงเรียนมาช่วยมารดาประกอบอาชีพค้าขาย เนื่องจากบิดาได้ถึงแก่กรรมด้วยโรคลมปัจจุบัน สำหรับการศึกษาทางธรรมสูงสุดสอบได้ นักธรรมชั้นเอก และต่อมาสอบได้เปรียญธรรม ๓ ประโยค ในปี พ.ศ. ๒๔๗๓ ที่สำนักเรียนวัดปทุมคงคา กรุงเทพมหานคร เนื่องจากท่านพุทธทาส เป็นพระที่มีความรอบรู้ทางด้านพระพุทธศาสนา เป็นพระนักเผยแผร่ จนเป็นที่รู้จักในแวดวงวิชาการ และเป็นที่ยอมรับกันทั่วประเทศ มหาวิทยาลัยต่าง ๆ จึงได้มอบปริญญาคุณวุฒิบัณฑิตกิตติมศักดิ์ดังนี้

พ.ศ. ๒๕๒๒ ได้รับปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ จากมหาจุฬาลงกรณ-
ราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

พ.ศ. ๒๕๒๘ ได้รับปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาปรัชญาและศาสนา
จากมหาวิทยาลัยศิลปากร

พ.ศ. ๒๕๒๘ ได้รับปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาศึกษาศาสตร์
จากมหาวิทยาลัยรามคำแหง

พ.ศ. ๒๕๒๙ ได้รับปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาปรัชญา จากมหาวิทยาลัย
สงขลานครินทร์

พ.ศ. ๒๕๓๐ ได้รับปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาปรัชญา จากจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๓๒ ได้รับปริญญาการศึกษาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์
จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

พ.ศ. ๒๕๓๖ ได้รับปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

๓) การอุปสมบท ท่านพุทธทาสภิกขุ อุปสมบทเมื่ออายุ ๒๐ ปี ในวันที่ ๒๙ กรกฎาคม พ.ศ.
๒๔๖๙ ได้รับฉายาว่า อินทปญโญ เดิมท่านตั้งใจจะบวชเพียง ๓ เดือน แต่ด้วยความชอบที่จะศึกษา
และเทศน์แสดงธรรมทำให้ท่านไม่ยากลากสิกขา ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๗๒ ได้เป็นครูสอนนักเรียน
ที่โรงเรียนวัดพระบรมธาตุไชยา ในช่วงนี้ท่านได้เดินทางไปศึกษาภาษาบาลีที่สำนักเรียนวัดปทุมคงคา
กรุงเทพมหานคร สอบได้เปรียญธรรม ๓ ประโยค ในปี พ.ศ. ๒๔๗๓ ที่สำนักเรียนวัดปทุมคงคา และท่าน
ได้เรียนเปรียญธรรม ๔ ประโยคต่อ แต่ในปีนั้นท่านสอบไม่ได้ ครั้นถึงปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ท่านก็เดินทางไป
กลับมาที่พุมเรียง เข้าพำนักอยู่ที่วัดตระพังจิก ซึ่งเมื่อ วันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๔๕๗ เป็นวัดร้าง ที่นี้เอง
อันเป็นจุดเริ่มต้นของสวนโมกขพลาราม

๔) ผลงาน ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้สร้างคุณประโยชน์ให้กับพระพุทธศาสนามากมาย ผลงาน
บางส่วนของท่าน นำมาจากหนังสือ ประวัติชีวิต การงาน หลักธรรมพุทธทาสภิกขุ ที่วิโรจน์ ศิริอัฐ
ได้รวบรวมไว้จะสรุปบางส่วนมานำเสนอไว้ให้เห็นโดยย่อดังนี้^๑

^๑ วิโรจน์ ศิริอัฐ, ประวัติชีวิต การงาน หลักธรรม พุทธทาสภิกขุ, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖),
หน้า ๒๕๘ - ๒๖๑.

๔.๑ ด้านงานก่อสร้างสถานที่ และสื่อเพื่อการเผยแผ่พุทธธรรม พ.ศ.๒๕๓๕ จัดตั้ง คณะธรรมทานขึ้น โดยการร่วมมือกับคุณธรรมทาส พานิช น้องชาย เพื่อให้เป็นสถานที่ศึกษาและ ปฏิบัติธรรม ตั้งสำนักศึกษาคันคว่าและปฏิบัติธรรมขึ้นที่วัดตระพังจิก ตำบลพุมเรียง อำเภอยะยา ให้ชื่อ ว่า “สวนโมกขพลาราม” ท่านเก็บตัวอยู่รูปเดียว เพื่อศึกษาและปฏิบัติธรรม โดยไม่รับกิจนิมนต์ใด ๆ จากนั้นได้ย้ายจากสวนโมกขพลารามเก่าที่พุมเรียง มาอยู่ที่สวนโมกขพลารามแห่งใหม่ ตำบลเสม็ด เนื้อที่ ๓๑๗ ไร่ จัดสร้าง “โบสถ์ธรรมชาติ” ขึ้นบนยอดเขาพุททอง ปรับปรุงพื้นที่ โดยการเรียงอิฐและหินเกลี่ย ด้วยทราย มีต้นไม้เป็นเสาโบสถ์ มีใบไม้เป็นหลังคาโบสถ์ และช่องฟ้าใบระกา มีต้นไม้รอบนอกเป็นเขต ขันธสีมา ใช้ได้สารพัดประโยชน์ จัดสร้างโรงมหรสพทางวิญญาณขึ้น ให้จิตรกรเขียนภาพปริศนาธรรม ขึ้นมากมาย เพื่อใช้เป็นสื่อในการบรรยายธรรมะ เช่นเดียวกับโรงมหรสพทางโลก ชาวบ้านเรียกว่า “โรงหนังสวนโมกข์” ผู้ไปเยือนให้ความสนใจมาก จากภาพเพียงหนึ่ง หรือสองภาพ อาจทำให้ผู้ชม ได้รับคติธรรมมากมาย จัดสร้าง “โรงธรรมแบบธรรมชาติ” ขึ้นที่หน้าเขาพุททอง ก่อหินเป็นรูปโค้ง ใช้เป็นอาสน์สงฆ์ เรียกว่า “ลานหินโค้ง” ใช้สารพัดประโยชน์ สร้าง “สวนโมกข์นานาชาติ” ขึ้นในที่ดิน ใกล้เขาน้ำร้อนในเนื้อที่ประมาณ ๑๐๐ ไร่

๔.๒ ด้านงานประพันธ์ทั่วไป มีหลายเรื่อง เช่น ตามรอยพระอรหันต์, ชุมนุมเรื่องสั้น ชุมนุม เรื่องยาว คติธรรม และนิพพาน เป็นต้น

๔.๓ ด้านงานปาฐกถาธรรม มีหลายเรื่อง เช่น ชุดพุทธธรรม ๔ เรื่อง อภิธรรมคืออะไร ปฏิจจนูปาทคืออะไร คู่มือมนุษย์ แก่นพุทธศาสนา เป็นต้น

๔.๔ ด้านงานแปลพระไตรปิฎกจากภาษาบาลีเป็นภาษาไทย ท่านจัดไว้เป็นหมวดหมู่ ง่ายต่อการศึกษา ได้แก่ พุทธประวัติจากพระโอษฐ์ ขุมทรัพย์จากพระโอษฐ์ อริยสัจจากพระโอษฐ์ ปฏิจจนูปาทจากพระโอษฐ์ (จัดพิมพ์อยู่ในชุดธรรมโฆษณ์)

๔.๕ ด้านงานแปลธรรมะจากภาษาอังกฤษเป็นภาษาไทย ได้แก่ พุทธประวัติสำหรับ นักศึกษา สูตรของเว่ยหล่าง คำสอนของฮวงโป เกียรติคุณของพระพุทธเจ้า เป็นต้น

๕) **มรณภาพ** ท่านพุทธทาสภิกขุได้มรณภาพเมื่อวันที่ ๘ กรกฎาคม ๒๕๓๖ ณ สวนโมกข-พลาราม รวมอายุได้ ๘๗ ปี นับได้ ๖๗ พรรษา^๒ ปัจจุบันคงเหลือไว้แต่ แบบอย่างที่ดี และผลงานที่ทรงคุณค่าให้คนรุ่นหลังได้ศึกษา

^๒ <http://www.buddhadasa.com/history/budprofile4.html> (๒ เมษายน ๒๕๕๔).

๔. เนื้อหาโดยย่อ^๗

แก่นพุทธศาสนา มีเนื้อหาสาระสำคัญสำหรับศึกษาจำนวน ๓ เรื่อง คือ ๑) ใจความทั้งหมดของพระพุทธศาสนา ๒) ความว่าง และ ๓) วิธีปฏิบัติเพื่อเป็นอยู่ด้วยความว่าง ซึ่งผู้เขียนได้สรุปเนื้อหาบางส่วนของแต่ละเรื่องมานำเสนอไว้ดังนี้

ตอนที่ ๑ เรื่อง ใจความสำคัญของพระพุทธศาสนา

สรุปสาระสำคัญบางส่วนได้ดังนี้

๑. หลักพระพุทธศาสนาขั้นมูลฐาน ต้องเป็นหลักที่มีจุดมุ่งเฉพาะในการดับทุกข์ อย่างหนึ่ง และเป็นสิ่งที่มี “เหตุผลอยู่ที่ตัวมันเองที่ทุกคนสามารถเห็นได้” โดยไม่ต้องเชื่อตามบุคคลอื่น ถ้าไม่เป็นสิ่งที่เป็นไปได้เพื่อความดับทุกข์ ไม่ใช่พระพุทธศาสนา เช่น ปัญหาที่ว่า “ตายแล้วเกิดหรือไม่ อะไรไปเกิดเกิดอย่างไร” เป็นต้น ไม่ใช่ปัญหาที่มุ่งไปยังความดับทุกข์ จึงอยู่นอกเขตของพระพุทธศาสนา เมื่อเข้าใจพระพุทธศาสนาถึงขนาดทำความเข้าใจได้แล้ว จะเห็นประจักษ์ว่า ไม่ได้มีตัวตนอยู่เลย สิ่งที่เราเรียกว่าตัวคนนั้น จะหายไป สิ่งที่เราเรียกว่าตัวกูของกูก็ไม่มีเหลืออยู่ ฉะนั้น จึงไม่มีใครเกิดอยู่ที่นี่ และจึงไม่มีใครตายแล้วไปเกิดใหม่ พระพุทธศาสนานั้นสามารถพิสูจน์เรื่องต่าง ๆ ได้ ส่วนที่เป็นหลักมูลฐานอยู่จริง ๆ แล้วมีอยู่ “กำมือเดียว”^๘

๒. พระพุทธศาสนาดั้งเดิมปรากฏเรื่องโรคอยู่ ๒ ประการ คือ โรคทางกาย (Physical Disease) และโรคทางจิต (Spiritual Disease) แต่ในปัจจุบันคนเราได้แปลโรคทางจิต ไม่ตรงกับหลักพุทธศาสนาดั้งเดิมนัก คือเอาโรคทางจิตไปรวมกับโรคทางกาย ท่านจึงได้บัญญัติศัพท์คำว่า “โรคทางจิต” ให้แตกต่างออกไปจากที่เข้าใจกันในปัจจุบัน โดยใช้คำว่า “โรคฝ่ายวิญญาณ” จึงมีศัพท์บัญญัติเป็น ๓ โรค คือ โรคทางกาย (Physical Disease) โรคทางจิต (Spiritual Disease) โรคทางวิญญาณ (โรคตัวกู, ของกู), พระพุทธเจ้า จึงเป็นนายแพทย์ทางวิญญาณ เพราะได้ให้ยา คือ ธรรมะ เพื่อรักษาโรคนี้ ลักษณะของโรคทางวิญญาณคือ ความรู้สึกเป็น อหังการ มมังการ นี่คือตัวอันตราย ที่ร้ายกาจที่สุด หรือตัวสิ่งที่เป็นพิษร้ายกาจที่สุด ซึ่งเราเรียกว่าโรคทางวิญญาณ

^๗ พุทธศาสนิกขุ, แก่นพุทธศาสนา, (กรุงเทพฯ: ธรรมสภา, ม.ป.ป.)

^๘ “วคิน อินทสระ ไบไม้ในกำมือ เรียบเรียงจาก” พระอานนท์พุทธอนุชา” สมัยหนึ่ง พระพุทธองค์ทรงประทับอยู่ ณ ป่าไม้ประดู่ลาย เขตเมืองโกสัมพี ครั้งนั้น พระพุทธองค์ทรงใช้ฝ่าพระหัตถ์ถือเอาใบประดู่ลาย แล้วตรัสถามพระภิกษุทั้งหลายว่า ใบประดู่ลายในฝ่าพระหัตถ์กับที่อยู่บนต้น อย่างไหนมีมากกว่ากัน พระภิกษุทั้งหลายจึงกราบทูลว่า ใบประดู่ลายที่อยู่บนต้นนั้น มีมากกว่า

๓. ตัวด้านทานโรคทางวิญญาณคือต้องรู้จักหัวใจของพระพุทธศาสนา หัวใจพระพุทธศาสนา คือ “สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น” “สพเพ ธมมา นาล อภินิเวสย”^๕ ที่บอกว่าเป็นหัวใจพระพุทธศาสนา คือ มันเป็นทั้งเรื่องวิชา เรื่องปฏิบัติ สมบูรณ์พร้อมทั้งหมด เช่น เมื่อรู้อะไรทั้งหลายทั้งปวง ไม่ควรยึดมั่นถือมั่นแล้ว ก็ปฏิบัติเพื่อไม่ยึดมั่นถือมั่น แล้วก็ได้ผลมาเป็นจิตที่ไม่ยึดมั่นถือมั่น แล้วก็เป็นจิตที่ว่างที่สุด บุคคลชนิดนี้จึงเหมือนมีเชื้อด้านทานโรคและเชื้อทำลายโรคอยู่ในตัวของเขาเอง จึงเป็นโรคทางวิญญาณไม่ได้

๔. ความว่างจากตัวกู ของกู เมื่อใดธรรมะทั้งปวงปรากฏทันที “ถ้าเรามีความว่างจากความยึดว่าตัวตน (Egoism) ไม่มีความรู้สึกตัวกู-ของกูแล้ว สติปัญญาแท้ที่จะดับทุกข์ ที่เป็นยาแก้โรคทางวิญญาณอยู่ในตัวนี้มีอยู่ โรคเกิดไม่ได้หรือโรคที่เกิดอยู่ก่อนจะหายไปทันทีเหมือนปลิดทิ้ง เพราะฉะนั้นจึงมีธรรมะเต็มไปหมดสมกับที่กล่าวว่า(เทียบคำกล่าวของฮวงโป) ความว่างนี้คือสติปัญญา ความว่างคือธรรมะ ความว่างคือพุทธะ เพราะว่าในขณะที่จิตว่างจากตัวกู-ของกู ในขณะนั้นจะมีธรรมะทุกอย่างทุกประการทั้งหมด ทั้งพระไตรปิฎกที่เราควรปรารภณ”

๕. ปฏิจสุมุปาบท “ปฏิจสุมุปาบทในฝ่ายภาคปฏิบัติเท่านั้นมันก็มีเพียงหยิบมือเดียว หรือกำมือเดียว เท่าที่พระพุทธเจ้าท่านว่าไว้ คือ เมื่อสัมผัสกันเข้ากับรูป หรือเสียง หรือกลิ่น หรือรสอะไรก็ตาม ทางตา ทางหู ทางใดทางหนึ่ง เมื่อมีการกระทบแล้ว ก็เรียกว่าสัมผัส บาลีว่า ผัสสะ ผัสสะนี้มันปรุงให้เป็นเวทนา เวชานี้ปรุงเป็นตัณหา ตัณหานี้ปรุงเป็นอุปาทาน อุปาทานปรุงเป็นภพ ภพเป็นชาติ คือความเกิดต่อนั้นก็คือ แก่ เจ็บ ตาย คือ ตัวทุกข์ ขอให้ดูให้ดีว่า อาการอย่างนี้ หรือภาวะอย่างนี้ เรียกว่า ปฏิจสุมุปาบท คืออาศัยกันเกิดขึ้นเท่านั้นไม่ได้มีตัวจริงที่ไหน”

๖. มันเป็นตัวกู ของกู อยู่ตรงที่ตัณหา อุปาทาน วิธีที่จะใช้ให้เป็นประโยชน์ก็คืออย่าให้มันอาศัยกันเกิดขึ้นได้ ให้ตัดต้นตอมันเสีย คือว่า เมื่อผัสสะกระทบทางตาเป็นต้นแล้วให้มันขาดตอนลงไปอย่าให้ปรุงเป็นเวทนา อย่าให้รู้สึกเป็นพอใจหรือไม่พอใจขึ้นมา นี้เรียกว่าไม่ปรุงเวทนา เมื่อไม่ปรุงเวทนาแล้วก็ไม่เกิดตัณหา อุปาทาน ซึ่งเป็นตัวกู หรือของกู มันเป็นตัวกู ของกู อยู่ตรงที่เกิดตัณหาอุปาทานนั้นแหละ มายา (ภาพลวงตา) อยู่ตรงนั้น ถ้าพอว่ากระทบอารมณ์เป็นผัสสะล้วน ๆ แล้วหยุดเสียแค่นั้น มันก็ไม่มีทางที่จะเกิดตัวกู ของกู ก็ไม่เป็นโรคทางวิญญาณ และไม่เป็นทุกข์

^๕ พุทธพจน์ว่า “สพเพ ธมมา นาล อภินิเวสย” “ธรรมทั้งปวงอันใคร ๆ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น” ที่ท่านพุทธทาสชอบใช้นั้น มีปรากฏอยู่หลายแห่ง ดูประกอบ ใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๔๕/๔๒๖.

๗. คนธรรมดาทั่วไป ก็สามารถสัมผัสกับนิพพานได้ ในปัจจุบันการปฏิบัติของคนธรรมดา ถ้าดับตรงผัสสะไม่ทันให้มาดับตรงเวทนา เราหยุดมันเสียให้ได้ ตรงที่ไม่ให้ผัสสะปรุงเวทนา หรือถ้าพลาดตรงนั้นก็ไม่ให้เวทนาปรุงเป็นตัณหา มีหลักง่าย ๆ คือ หลักที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสแก่พระสาวกชื่อ พาหิยะว่า ดูกร พาหิยะ^๖ เมื่อใดเธอได้เห็นรูป สักว่าตาเห็น ได้ฟังเสียงสักว่าหูได้ยิน ได้ดมกลิ่น ก็สักแต่ว่าได้กลิ่น ได้ลิ้มรส ก็สักแต่ว่าได้ชิม ได้สัมผัสผิวหนัง ก็สักแต่ว่าเป็นการกระทบทางผิวหนัง จะคิดนึกขึ้นมาในใจ ก็สักแต่ว่ารู้สึกตามธรรมชาติขึ้นมาในใจ เมื่อเป็นดังนี้แล้ว เมื่อนั้นตัวเธอจักไม่มี (คือตัวกูไม่มี) เมื่อตัวเธอไม่มี การวิ่งไปทางโน้น หรือมาทางนี้ หรือหยุดอยู่ที่ไหนก็ตาม มันก็ไม่มี นั่นแหละคือที่สุดของความทุกข์ นั่นแหละคือ นิพพาน เมื่อใดเป็นอยู่อย่างนั้น เป็นนิพพาน ถือว่าเป็นนิพพานถาวร ถ้าเป็นชั่วคราวก็เป็นนิพพานชั่วคราว นี่แหละว่าเป็นหลักเพียงอย่างเดียวไม่มีอย่างอื่น

ตอนที่ ๒ เรื่อง ความว่าง

สรุปสาระสำคัญบางส่วนได้ดังนี้

๑. ความว่าง หมายถึงความว่างอยู่ในตัวมันเอง ไม่มีอะไรมาแตะต้อง ปรุงแต่งแก้ไข หรือทำอะไรกับมันได้ จึงถือว่าเป็นสภาพที่เป็นนิรันดร์ คือไม่ต้องเกิดในทีแรก แล้วดับไปในทีสุดท้าย มันจึงมี “ความมี” อยู่อีกชนิดหนึ่ง ไม่เหมือนกับความมีของสิ่งอื่น ๆ ซึ่งมีความเกิดขึ้นแล้วดับไป แต่ว่าเรากลับไม่มีคำอื่นใช้ เราจึงเรียกว่า ความมี มีสภาพที่เรียกว่า ความว่าง นี้ อยู่เป็นนิรันดร์

๒. ความว่างที่เป็นพุทธพจน์ เช่น สุญญโต โลภํ อเวกขสฺสุ โมฆราช สทา สโต^๗ เป็นต้น มีใจความว่า เธอจงมองดูโลกโดยความเป็นของว่าง มีสติอยู่อย่างนี้ทุกเมื่อ และเมื่อท่านมองเห็นโลกอยู่ในลักษณะอย่างนี้ ความตายก็ค้นหาตัวท่านไม่พบ หรืออีกอย่างหนึ่งว่า “ถ้าใครเห็นโลกโดยความเป็นของว่างอยู่แล้ว ผู้นั้นจะอยู่เหนืออำนาจของความทุกข์ ซึ่งมีความตายเป็นประธาน”

๓. พุทธพจน์ที่แสดงอานิสงส์ของความว่าง เช่น “นิพพานํ ปรมํ สุขํ” นิพพานํ ปรมํ สุข^๘ ซึ่งแปลตามตัวพยัญชนะว่า ที่ว่างอย่างยิ่งนั่นแหละ คือนิพพาน หรือนิพพานคือเครื่องนำมาซึ่งความสุข

^๖ ดูรายละเอียด ใน ขุ.อ.(ไทย) ๒๕/๑๐/๑๘๓.

^๗ “สุญญโต โลภํ อเวกขสฺสุ โมฆราช สทา สโต อตตานทิฏฺฐิ อูหจฺจ เอวํ มจฺจุตฺตโรสียา เอวํ โลภํ อเวกฺขนตํ มจฺจุรราชา น ปสฺสตี” แปลว่า “โมฆราช ท่านจงตั้งสติพิจารณาโลก(ร่างกาย) ว่าเป็นของว่าง โดยถอนอัตตานทิฏฐิออกไปเสีย ด้วยการพิจารณาโลก ดังนี้ พระยามัจจุราช ก็จะแลไม่เห็นท่าน และท่านก็จะพ้นจากความตาย”.

ธรรมประทีป ๙ ธรรมะภาคปฏิบัติ โดย อาจารย์ไชยทรง จันทรอารีย์ หน้า ๒๗-๒๘

^๘ มงคลบทที่ ๘ ... อาทิ “นิพพานํ ปรมํ สุขํ” นิพพานสุขอย่างยิ่ง คือ สุขุณิเลส สุขุณทุกข

“นิพพานํ ปรมํ สุข” นิพพานสุขอย่างยิ่ง

อย่างยิ่งนี้ ท่านต้องเข้าใจให้ชัดเจนไปว่า สิ่งที่เราเรียกว่า นิพพาน ที่แปลว่า ดับไม่เหลือแห่งความทุกข์นั้น มีความหมายว่า เป็นความว่างอย่างยิ่ง คือถึงถึงสิ่งซึ่งเป็นความว่างอย่างยิ่ง^๙

๔. พุทธพจน์ที่แสดงถึงหลักปฏิบัติเกี่ยวกับความว่าง พระพุทธภาษิตที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา นั่นคือ พุทธภาษิตที่ว่า “สิ่งทั้งหลายทั้งปวงอันใด ๆ ไม่ควรเข้าไปยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นเรา หรือเป็นของเรา”^{๑๐}

๕. ขั้นปฏิบัติเข้าสู่ความว่าง เริ่มจากสรณคมน์แล้วก็ทาน ศีล สมาธิ ปัญญา มรรค ผล นิพพาน เป็นลำดับ ขั้นของการเข้าถึงสรณคมน์ ในขณะนั้น เขาได้เข้าถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ โดยที่ไม่ต้องตะโกนว่า พุทธฺ สรณํ คจฺฉามิ^{๑๑} เป็นต้น การว่าอย่างนี้ เป็นพิธีที่เริ่มต้นด้วยข้างนอก ยังไม่ถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่จิตใจ ขั้นของการให้ทานการบริจาค การให้ทานการบริจจาคนี้ หมายความว่า ให้ออกไปให้หมดความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวกู ของกู ในขณะที่ผู้ใดมีจิตใจว่างจากความรู้สึกว่าตัวเรา-ของเรา ในขณะนั้น เรียกว่า บุคคลนั้นได้บริจาคตานถึงที่สุด เพราะแม้ว่าแต่ตัวเขายังไม่มีแล้ว จะเอาอะไรมาเหลืออยู่ ขั้นตอนของศีล คนที่มีจิตว่างไม่ยึดมั่นถือมั่นตัวตน ของตนนั้น เรียกว่าเป็นคนที่มีศีลที่แท้จริง ถ้าเมื่อใดมีจิตว่างแม้ชั่วขณะหนึ่ง วันหนึ่ง หรือคืนหนึ่ง ก็ตาม มันก็มีศีลที่แท้จริงตลอดเวลาเหล่านั้น ขั้นตอนของสมาธิ จิตว่างนั้นเป็นสมาธิอย่างยิ่ง เป็นจิตที่ตั้งมั่นอย่างยิ่ง ถ้าสมาธิที่มีความมุ่งหมายอย่างอื่น นอกเหนือจากเพื่อความไม่ยึดมั่นถือมั่นในเบญจขันธ์แล้ว ล้วนแต่เป็นมิชฌาสมาธิทั้งนั้น จิตที่ว่างจากความยึดมั่นถือมั่นว่าเราว่าของเราเท่านั้น ที่จะมันคงเป็นสมาธิได้อย่างแท้จริงและสมบูรณ์ เพราะฉะนั้น ผู้ที่มีจิตว่างจึงเป็นผู้ที่มีสมาธิได้อย่างถูกต้อง ขั้นของปัญญารู้ความว่างหรือเข้าถึงความว่าง หรือเป็นตัวความว่างนั้น เป็นตัวปัญญาอย่างยิ่ง เพราะว่าขณะที่จิตว่างนั้น เป็นความเฉลียฉลุดอย่างยิ่ง เพราะฉะนั้น ผู้ชาญฉลาด เขาจึงพูดว่า ความว่างกับปัญญา หรือสติปัญญานั้น เป็นสิ่งเดียวกัน ไม่ใช่เป็นของสองสิ่งที่เหมาะสมกันแต่ว่าเป็นสิ่ง ๆ เดียวกันเลย ข้อนี้จึงหมายความว่า ปัญญาที่แท้จริงหรือถึงที่สุดของปัญญานั้นคือความว่างนั่นเอง หมายความว่า พอเอาโมหะออกไปเสีย จิตก็ถึงสภาพเดิมของจิตใจที่เป็นจิตเดิมแท้ คือปัญญา หรือสติปัญญา ฉะนั้น ท่านทั้งหลายอย่าได้เอาไป

^๙ www1.freehostingguru.com/thaigenx/mon.

^{๑๐} พุทธพจน์บาลี “สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสย” “ธรรมทั้งปวงอันใด ๆ ไม่ควรยึดมั่น ถือมั่น” พระบาลีมีมาใน จูฬคันทาสังขยสูตร

^{๑๑} พระไตรปิฎก เล่มที่ ๔ - พระวินัยปิฎกเล่มที่ ๔ พุทธฺ สรณํ คจฺฉามิ ข้าพเจ้าถึงพระพุทธเจ้า เป็นที่พึ่ง ธมฺมฺ สรณํ คจฺฉามิ ... สุต. เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงผนวชแล้ว ความทุกข์ล้นพ้นได้บังเกิดแก่หม่อมฉัน

ปนกัน ที่ว่าจิต ๘๙ ดวง จิต ๑๒๑ ดวง นั้น ไม่ใช่เรื่องนี้ คนละเรื่องกัน สิ่งที่เราเรียกว่าจิตเดิมแท้ที่เป็นอันเดียวกันกับปัญญานั้น เราหมายถึงจิตที่ว่างที่ว่างจากความยึดมั่นว่าตัวตน

๖. อวิชชา กับ วิชชา และนิพพาน เป็นสิ่งที่เท่ากัน ฉะนั้นอย่าลืมนะว่า อวิชชา ก็คือความว่างเท่ากันกับวิชชา หรือเท่ากันกับนิพพาน มันเป็นธรรมชาติเท่านั้น ฉะนั้น ถ้าเรารู้จักสิ่งทั้งปวงจริง ๆ แล้วความรู้สึกที่ยึดมั่นที่เป็นอวิชชาไม่อาจเกิด

๗. นิพพานเป็นอายตนะอย่างหนึ่ง พอเริ่มเห็นความว่างจากตัวเราเท่านั้นจิตจะไปพอใจในอายตนะนั้นคือนิพพาน ก็หมายความว่า นิพพานก็เป็นสิ่ง ๆ หนึ่งที่เรารู้จักได้เท่านั้น สิ่งใดอยู่ในวิสัยที่เราจะรู้จักมันได้ โดยทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ สิ่งนั้น ๆ เรียกว่า “อายตนะ” ทั้งนั้น ท่านได้ลดเอานิพพานนี้ ลงมาให้เป็นอายตนะอันหนึ่งเหมือนกับอายตนะทั้งหลาย แล้วเรายังจะโง่งจนถึงกับไม่รู้จักอายตนะนี้ได้อย่างไร เราจะรู้จักได้ต่อเมื่อเห็นว่าว่างจากตัวตน เพราะคลายความยึดมั่นถือมั่นจึงจะพอใจในอายตนะคือนิพพาน

๘. การพอใจในนิพพานเป็นสิ่งยาก การที่จะให้พอใจในนิพพานนี้มันยากเรามีชีวิตเป็นความยึดมั่นอยู่ตลอดเวลา เพราะฉะนั้นจึงไม่คลาย ไม่เห็นว่าง ไม่พอใจในอายตนะคือ นิพพาน

๙. ความว่างที่ว่าถ้าเห็นแล้วจะพอใจในนิพพาน บาลีที่เป็นภาษิตเรียงไว้ให้ ๔ ข้อว่า “น อหิ กวจิณิ รู้สึทว่าไม่มีอะไร ที่เป็นตัวเรา น กสสจิ ภิญจณิ กิสมิณฺจิ ความกังวลต่อสิ่งใดหรือในอะไร ๆ ก็ไม่มีว่าเป็นตัวเรา”^{๑๒} นี้คู่หนึ่ง คู่ที่สอง “น มม กวจิณิ ไม่มีอะไรที่เป็นของเรา กิสมิณฺจิ ภิญจณิ นตฺถิ กังวลในอะไร ๆ ไม่มีว่าของเรา” ที่นี้ เมื่อไม่มีความรู้สึกอย่างนี้แล้วลองคิดดูเถิดว่าจะมีอะไร มันไม่มองเห็นอะไรที่ไหน ที่น่าจะเป็นตัวตน หรือเป็นของของตน หรือได้กำลังเป็นตัวตน หรือเป็นของ ๆ ตนอยู่ หรือว่าควรจะเป็นตัวตน หรือของของตนต่อไปข้างหน้า มันไม่มีทั้งนั้น อย่างนี้เรียกว่าไม่มีทั้งขณะ และมีที่จะกังวลข้างหน้าและข้างหลังด้วย

๑๐. จิตกับความว่างคือสิ่งเดียวกัน ถ้าจิตไม่เป็นอันเดียวกันกับความว่างแล้วไม่มีทางที่จะรู้เรื่องความว่าง และจิตมันก็เป็นความว่างอยู่แล้วตามธรรมชาติ ความโง่ต่างหากที่เข้าไปทำให้ไม่เห็นเป็นว่าง ฉะนั้น พอความโง่ออกไป จิตกับความว่างก็เป็นอันเดียวกัน เพราะฉะนั้นมันจึงรู้ตัวมันเอง ไม่ต้องรู้อะไรที่ไหน คือรู้ความว่าง และเป็นอันรู้ว่าไม่มีอะไรนอกจากความว่างจากตัวตนจากของตน

^{๑๒} พุทธพจน์ ๔ ข้อ ได้แก่ “น อหิ กวจิณิ” รู้สึทว่าไม่มีอะไรที่เป็นตัวเรา “น กสสจิ ภิญจณิ กิสมิณฺจิ” ความกังวลต่อสิ่งใดหรือในอะไร ๆ ก็ไม่มีว่าเป็นตัวเรา นี้คู่หนึ่ง คู่ที่ ๒ ก็ว่า “น มม กวจิณิ” ไม่มีอะไรที่เป็นของเรา “กิสมิณฺจิ ภิญจณิ นตฺถิ” กังวลในอะไร ๆ ก็ไม่มีว่าของเรา (ดูรายละเอียดใน ม.อ.(ไทย) ๑๔/๖๖/๗๒)

๑๑. ความว่างคือสิ่งสูงสุดเพียงสิ่งเดียวที่เป็นตัวพุทธวจนะ ที่ทรงสอน ทรงมุ่งหมายดังตถาคตภาษิต มีแต่เรื่องสุญญตาฯ ที่สุดก็คือเรื่องสุญญตา นอกนั้นเรื่องอื่น ธรรมะที่ลึกจนต้องมีพระตถาคตตรัสรู้ขึ้นมาในโลก แล้วกล่าวนั้นมีแต่ สุญญตา

๑๒. ธรรมที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ฆราวาส คือเรื่องสุญญตา ในบาลีสันสกฤตตนิยานั้น ได้ตรัสยืนยันไว้ชัดเจนว่า สุญญตา คือนิพพาน นิพพาน คือสุญญตา ในที่แห่งนั้น มีเรื่องที่จะต้องให้ตรัสอย่างนั้น ซึ่งเป็นความจริงอย่างง่าย ๆ ว่า นิพพานคือสุญญตา สุญญตาคือนิพพาน ก็หมายถึงว่างจากกิเลส และว่างจากความทุกข์ ฉะนั้น นิพพานนั้นแหละ คือเรื่องสำหรับฆราวาส ถ้าฆราวาสยังไม่รู้ความหมายของนิพพาน ยังไม่ได้อยู่ในขอบของนิพพาน ก็แปลว่าอยู่กลางกองไฟมากกว่าคนพวกไหนทั้งหมด

๑๓. ธาตุหลักใหญ่ทางพระพุทธศาสนามีอยู่เพียง ๓ ธาตุ คือ รูปธาตุ ธาตุที่มีรูป อรูปธาตุ ธาตุที่ไม่มีรูป และนิโรธธาตุ ธาตุซึ่งเป็นที่ดับของรูปและอรูป

๑๔. ปริมาณตรัสสุญญตา มาจาก ปรมะ อนุตตระ สุญญตา รวมกันทั้ง ๓ คำ เป็นปริมาณตรัสสุญญตา สุญญตาที่ว่างอย่างยิ่ง ไม่มีอะไรอื่นยิ่งไปกว่า ถ้าในขณะใดประกอบด้วยเจโตสมาธิประเภทที่ไม่มีนิมิตจะยึดถือว่า มีอะไรเป็นตัวของตัวเอง ของตนแล้ว จิตกำลังผ่องใสไร้อาสวะอยู่ในเวลานั้น แล้วก็เรียกว่า ปริมาณตรัสสุญญตา ได้ ซึ่งพระอริยเจ้าหรือพระอรหันต์นั้น ท่านทำอยู่เป็นว่าเล่น คือเป็นไปเอง

๑๕. สุญญตาผัสสะ เป็นชื่อของอริยมรรคในขั้นทำลายกิเลสได้จริง เมื่อใดเรารู้เรื่องนิโรธธาตุ เราจะได้ผัสสะอันใหม่ คือ สุญญตาผัสสะ อย่างที่อรรถกถาเรียกความว่างในลักษณะที่เป็นผัสสะเช่นนี้ หมายถึงอริยมรรคของคนที่เห็นอนัตตา คืออนัตตานุปัสสนา เห็นว่าไม่มีตัวตน ไม่มีของตน เป็นสักแต่ว่าธรรมะ ธรรมชาติเรื่อยไปยิ่งขึ้น ผัสสะนั้นเรียกว่า สุญญผัสโส หรือสุญญตาผัสสะ คือการได้แตะต้องสุญญตา^{๑๓}

๑๖. เมื่อว่างจาก โลภะ โทสะ โมหะ เมื่อนั้นความทุกข์ทั้งปวงก็จะหมดไป แม้แต่กรรมก็จะหมดไปเอง ในบาลีอังคุตตรนิกาย ยืนยันในข้อที่ว่า กรรมหมดไปเองในเมื่อว่างจากโลภะ โทสะ โมหะ หรือว่างจากตัวกู ของกู หมายความว่า หมดไปทั้งกรรมและวิบากของกรรมและกิเลสซึ่งเป็นเหตุให้ทำกรรม มันหมดพร้อมกันเอง

^{๑๓} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด, (วัดราชโอรสาราม กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ๒๕๔๘),

๑๗. การกระทำจิตให้ เป็นการทำโยคะในทางพระพุทธศาสนา คือ ตัวการกระทำให้ว่างนี้แหละเรียกว่าโยคะ เป็นโยคะสูงสุดถึงขั้นที่เรียกว่ายอดของโยคะ พระพุทธเจ้าตรัสว่า อริยสัจจทัศนะ คือโยคะ นั่นก็แปลว่า โยคะในพุทธศาสนานี้ ก็มี แต่มันหมายถึง การทำความว่างให้แจ้งออกมา ให้ปรากฏออกมา เพราะฉะนั้น การกระทำอันใดที่เป็นไปเพื่อให้ความว่างปรากฏขึ้นมาแล้ว การกระทำอันนั้น เรียกว่า โยคะ ได้เหมือนกัน

๑๘. เว่ยหล่าง หรือ ฮวงโป สอนธรรมะให้เข้าใจได้ด้วยคำเพียงไม่กี่คำ เว่ยหล่างหรือฮวงโป อธิบายเรื่องจิต เรื่องธรรมะ เรื่องพุทธะ เรื่องหนทาง เรื่องความว่าง ให้เข้าใจด้วยถ้อยคำเพียงไม่กี่คำ คือ โสฬสขึ้นมาประโยคแรกก็ชี้ว่า “จิตก็ดี ธรรมะก็ดี พุทธะก็ดี หนทางก็ดี ความว่างก็ดี คือสิ่งเดียวกัน” ก็พอแล้ว ไม่ต้องพูดถึงอะไรอีกแล้ว

เพราะฉะนั้น จะต้องระวังให้ดีเรื่อง “นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง” กับ “นิพพานว่างอย่างยิ่ง” นั้น จะต้องจับความหมายให้ถูกต้อง อย่าเอาความสุขตามความหมายที่เคยชินกันมาก่อน เหมือนกับพวกก่อนพุทธกาลนั้น โสฬสไปเอาความสมบูรณ์ถึงที่สุด ทางกามารมณ์มาเป็นนิพพานก็เคยมี ไปเอาความสุขทางฝ่ายรูป สุขจากรูปสมบัติ เป็นนิพพานมาแล้วก็มี พระพุทธเจ้าท่านต้องการให้ออกมาเสีย คือเอาเนกขัมมธาตุ เป็นเครื่องมือออกจากกาม เอารูปธาตุ เป็นเครื่องมือออกจากความหลงใหล รูปสมบัติ และในที่สุดก็เอานิโรธธาตุ เป็นเครื่องมือออกมาเสียจากสังขตะ คือความวุ่นวายนานาชนิด มาสู่ความว่าง

ตอนที่ ๓ เรื่อง วิธีปฏิบัติเพื่อเป็นอยู่ด้วยความว่าง

สรุปสาระสำคัญบางส่วนได้ดังนี้

๑. ความว่างในภาษาบาลีกับภาษาไทย เมื่อเอ่ยชื่อ สุญญตา ก็ขอให้ เข้าใจว่าหมายถึง ความว่าง เพราะเป็นคำภาษาบาลี ภาษาไทยเราก็บอกว่า ความว่าง คือให้สังเกตคำบางคำให้เข้าใจความหมายโดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ คำว่ารู้ คำว่า เห็นแจ้ง คำว่า เข้าถึง คำว่า เป็นอยู่ด้วย หรือคำว่า มีความว่างอยู่ กำลังว่างอยู่ และคำว่า เป็นความว่างเสียเอง พูดโดยโวหาร ชาวบ้านธรรมดาถือว่า เราไม่รู้ คือเรารู้ความว่าง เราเห็นแจ้งก็คือ เราเห็นแจ้งความว่าง เราเข้าถึงก็คือเข้าถึงความว่าง เราเป็นอยู่ด้วย ก็คือเป็นอยู่ด้วยความว่าง เรากำลังว่างอยู่ ก็คือเรากำลังอยู่ด้วยความว่างนั่นเอง หรือ เราเป็นความว่างเสียเอง บรรดาที่ออกชื่อว่า ว่าง-ว่าง ทั้งหมดนี้มันมีความหมายต้นลึกกว่ากันอย่างไร แล้วแต่จะมองเห็นกันที่ไหน จึงจะมีความหมายอย่างเดียวกันหรือในระดับเดียวกันได้

๒. รู้ความว่าง คือรู้สึกต่อความว่างที่จิตกำลังว่างอยู่จริง ๆ การรู้ความว่างนั้น ต้องหมายถึง รู้สึกต่อความว่างที่จิตกำลังว่างอยู่จริง ๆ เราต้องรู้ต่อสิ่งที่กำลังมีอยู่แก่จิตใจจริง ๆ ถ้าเรารู้ความว่าง ก็ต้องมีความว่างปรากฏอยู่ในขณะนั้น แล้วเรารู้ว่ามันเป็นอย่างไรวางนี้จึงเรียกว่า “รู้ความว่าง”

๓. ความว่างมี ๒ ลักษณะ คือ ๑) หมายถึงลักษณะของสิ่งทั้งปวงคือความว่าง คำว่า สิ่งทั้งปวงนี้ จะต้องเข้าใจให้ถูกต้องว่ามันหมายถึงทุกสิ่งจริง ๆ คำว่าทุกสิ่งนี้หมายถึงรูปธรรมและนามธรรม นับตั้งแต่ ฝุ่นอนุภาคเล็กขึ้นไปจนกระทั่งของมีค่าจนกระทั่งนาม ธรรม จนกระทั่งนิพพานเป็นที่สุดนี้เรียกว่า “สิ่งทั้งปวง” ๒) ลักษณะของจิตที่ไม่ยึดมั่นถือมั่นสิ่งทั้งปวง ความว่างในลักษณะที่สองนี้ จึงหมายถึงว่า ที่เป็นลักษณะของจิตที่ไม่ยึดมั่นถือมั่นสิ่งทั้งปวงผิดกันกับอย่างหนึ่งที่หนึ่ง ซึ่งหมายถึงว่างที่เป็นลักษณะของ สิ่งทั้งปวง ว่างทั้งสองอย่างนี้เป็นสิ่งเนื่องถึงกัน ว่างที่แรกเป็นวัตถุแห่งความรู้หรือการเข้าถึงว่างที่สอง คือจิตว่างนี้เป็นลักษณะของจิตที่ว่างเพราะเข้าถึงความจริงคือความว่างนั้น

๔. ความว่าง คือความดับไม่เหลือแห่งตัวตน ถ้ามีความรู้ที่ถูกต้องเกิดขึ้นมองเห็นสิ่งทั้งหลาย ทั้งปวงตามที่เป็นจริงแล้ว มันก็จะเห็นของจริงว่าความว่างนั้นแหละ คือ ความดับไม่เหลือแห่งตัวตน ฉะนั้น จึงได้กล่าวเพื่อเป็นหลักว่า “ว่าง” นี้คือความดับไม่เหลือแห่งตัวตน และการปฏิบัติที่ถูกต้อง สมบูรณ์ที่สุด นั้นย่อมหมายถึงการปฏิบัติชนิดที่ตัวกูหรือความรู้สึกว่าตัวกูนี้ไม่มีทางจะเกิดอีกต่อไป

๕. การเกิดหมายถึงการเกิดในห้วงแห่งความคิดเท่านั้น คำว่า เกิด แห่งตัวกู “เกิด” ในที่นี้ ไม่ได้หมายถึงการเกิดจากท้องบิดามารดา แต่หมายถึงการเกิดในห้วงแห่งความคิดนึกในทางจิตเท่านั้น อย่างเรารู้สึกว่าเราเป็นเรา ฉันทเป็นฉันทฉันนี้นั้น มันรู้สึกที่ไหนก็ขอให้เข้าใจว่ามันเกิดที่จิตนั้นแหละ การเกิดหรือการคลอออกมามันอยู่ที่นั่น เพราะฉะนั้น การเกิดนั้นจึงหมายถึงการเกิดในทางใจไม่ใช่ เนื้อหนังร่างกาย

๖. การเกิดทางร่างกายถือว่าเป็นก้อนอะไรชนิดหนึ่ง การเกิดทางร่างกายนั้นยังไม่มี ความหมายอะไรเลย ยังเหมือนกับก้อนอะไรก้อนหนึ่ง หรือดุนอะไรดุนหนึ่งเท่านั้น จนกว่าเมื่อใดจะมีความรู้สึก ยึดมั่นเป็นตัวตนเสียก่อนเมื่อนั้นการเกิดทางร่างกายดุนนั้น จึงจะสมบูรณ์คือภายในมีความรู้สึก เป็นตัวตน

๗. การปฏิบัติเพื่อเป็นอยู่ด้วยความว่าง คืออย่าให้ความรู้สึกตัวตนเกิดขึ้นมา เพราะฉะนั้น การปฏิบัติเพื่อเป็นอยู่ด้วยความว่างมันก็อยู่ที่ตรงนี้เอง อยู่ที่ตรงที่ปฏิบัติอย่าให้เกิดความรู้สึกว่าเป็น ตัวตน หรือตัวเราขึ้นมา ปฏิบัติอย่างนี้เรียกว่า ปฏิบัติเพื่อเป็นอยู่ด้วยความว่าง

๘. การปฏิบัติเพื่อเป็นอยู่ด้วยความว่างมีอยู่ ๓ ขณะ คือ (๑) ขณะปกติหรือโอกาสที่เป็นปกติ (ไม่มีอารมณ์มากระทบ) เช่น เวลาทำงาน การทำงานปกติปฏิบัติเป็นลักษณะการศึกษา (๒) ขณะที่มีอารมณ์มากระทบ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกายหรือทางผิวหนัง (๓) ขณะที่จะดับจิต ที่เราเรียกว่าโอกาสที่จะตาย คือตายทางร่างกาย ชนิดที่เป็นความแตกดับทางร่างกาย

สรุปความแล้ว เราจะต้องเข้าใจให้ถูกต้องในเรื่องของคำว่า “ว่าง” การเข้าถึงความว่าง เป็นอยู่ด้วยความว่าง ว่างอยู่เป็นปกติ แล้วเป็นความว่างเสียเอง ความว่างมีอยู่ที่สิ่งทั้งปวง เป็นลักษณะของสิ่งทั้งปวง ทำจิตให้ว่างจากความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งทั้งปวง แล้วจิตก็จะเป็นความว่างเสียเองเป็นความดับไม่เหลือแห่ง “ตัวกู-ของกู” ไม่มีการเกิดมาอีก ไม่มีความรู้สึกเป็นความเกิด “เป็นตัวเรา-เป็นของเรา” ขึ้นมาอีก นี่คือ วิธีปฏิบัติเพื่อความว่าง

๕. จุดเด่นและรูปแบบ

๑) จุดเด่น แก่นพุทธศาสนา มีจุดเด่นที่สรุปได้ดังนี้

๑. เป็นหนังสือที่ได้รับรางวัลชนะเลิศประเภทหนังสือดีจากองค์การยูเนสโก (UNESCO) แห่งสหประชาชาติ ประจำปี พ.ศ. ๒๕๐๘

๒. เป็นหนังสือที่แสดงแก่นพุทธศาสนา จุดมุ่งหมายของพุทธศาสนา วิธีปฏิบัติตามหลักคำสอนทางด้านพุทธศาสนา ได้อย่างครบถ้วนและบริบูรณ์ในขณะเดียวกัน

๓. เป็นหนังสือที่ให้โลกทัศน์และชีวิตทัศน์ สำหรับมนุษย์ที่ต้องสมบูรณ์แบบ คือให้มองโลกและชีวิตให้รู้เห็นตามความเป็นจริง แล้ววางท่าทีที่จะปฏิบัติต่อโลกและชีวิตให้ถูกต้อง มีความเป็นอยู่ในโลกนี้อย่างมีสติรู้เท่าทันไม่ให้เกิดเป็นทาสของโลกามิสทั้งหลายที่คนจำนวนมากในโลกนี้ยังแสวงหาอย่างขาดสติอยู่ในขณะนี้

๒) รูปแบบ แก่นพุทธศาสนาเป็นหนังสือที่ถอดออกจากคำปาฐกถาในโอกาสพิเศษของท่านพุทธทาสภิกขุ ณ ชุมชุมศึกษาพุทธธรรม โรงพยาบาลศิริราช ในอุปการะของคณะแพทยศาสตร์และศิริราชพยาบาล ซึ่งมีโครงสร้างของการเขียน วิธีเขียน ภาษาที่ใช้เขียน และการจัดลำดับเนื้อหา ดังนี้

๑. โครงสร้างการเขียน เป็นการจัดโครงสร้างของการเขียน โดยแบ่ง เนื้อหาออกเป็น ๓ ตอน ตามลำดับของเวลาที่ท่านพุทธทาสภิกขุ ปาฐกถา ๓ ครั้ง จึงได้โครงสร้างของการเขียนเนื้อหาเป็น ๓ ตอน

๒. วิธีเขียน เป็นการเขียนโดยการถอดออกจากคำปาฐกถาแบบคำต่อคำ ไม่มีการอธิบายเพิ่มเติมข้อความใดๆ ในภายหลัง แม้แต่เชิงอรรถต่าง ๆ ก็มีได้นำมาอ้างอิง ยกเว้นในกรณีที่ท่าน

ได้กล่าวไปถึงที่มาของหัวข้อธรรมและเอกสารต่าง ๆ ในบางเรื่อง เช่น พระไตรปิฎก และ คำกล่าวของท่านฮวงโป หรือ เว่ยหล่าง เป็นต้น ตรงนี้มีการอ้างอิงเชิงอรรถไว้บ้าง อย่างไรก็ตามถึงแม้จะอ้างที่มาของสิ่งที่ท่านได้นำเสนอไว้น้อย แต่ความน่าเชื่อถือของผลงานที่ท่านนำเสนอไม่ได้ด้อยคุณค่าลงแต่ประการใดเพราะมีความลึกซึ้งเข้าถึงแก่นของพระพุทธศาสนาอย่างครบถ้วนโดยมิต้องใช้คำอธิบายที่ยืดยาว

๓. ภาษาที่ใช้เขียน เป็นภาษาแบบความเรียง หรือร้อยแก้ว ศัพท์ที่ท่านพุทธทาสภิกขุนำมาใช้เป็นศัพท์ที่สื่อสารกับคนยุคปัจจุบันให้เข้าใจได้ง่าย เช่น ศัพท์ว่า “ตัวกู-ของกู” เป็นต้น

๔. การจัดลำดับเนื้อหา เป็นการจัดลำดับอย่างมีขั้นตอน จัดลำดับเนื้อหาจากง่ายไปหายาก นำเสนอให้เข้าใจได้ง่าย คือ ตอนที่ ๑ ชี้ให้เห็นใจความทั้งหมดของพระพุทธศาสนา เป็นการวางพื้นฐานความรู้ทางด้านพระพุทธศาสนาเพื่อให้ผู้ฟังได้เข้าใจเป็นภาพรวมก่อน เมื่อผู้ฟังเข้าใจพอสมควรแล้ว ตอนที่ ๒ กล่าวถึง ความว่างเป็นเป้าหมายสูงสุดในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่ชาวพุทธทุกคนควรเข้าใจถึง และสัมผัสได้ในปัจจุบัน และมนุษย์ทุกคนสามารถเข้าถึงได้ ประเด็นนี้ถือเป็นสิ่งที่ท้าทายอย่างยิ่ง เพราะได้นำเอาเป้าหมายสูงสุดในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนามาทำให้ทุกคนได้พิสูจน์ว่า สามารถเข้าถึงได้ในชีวิตปัจจุบัน ไม่ต้องรอไปถึงชาติหน้าแต่ประการใด ตอนที่ ๓ กล่าวถึงวิธีปฏิบัติเพื่อเป็นอยู่ด้วยความว่าง เป็นการนำเสนอวิธีการว่า ถ้าจะเข้าถึงความว่างอันเป็นจุดหมายสูงสุดทางพระพุทธศาสนาจะมีวิธีการอย่างไร บอกวิธีการปฏิบัติเพื่อเป็นอยู่ด้วยความว่างอย่างมีขั้นตอนและสามารถนำเอาไปปฏิบัติในชีวิตได้จริง

๕.๒.๓ การวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องกรรมที่ปณี

๑. ความเป็นมา

กรรมที่ปณี เป็นวรรณกรรม ซึ่งแต่งโดยพระราชวิสุทธิโสภณ (นามเดิมว่าพระมหาวีลาศ ญาณวโร) ท่านอุปสมบท เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓ โดยมีท่านเจ้าพระคุณพระธรรมปัญญาบดี (ฟื้น ชุตินธเรศ) ป.ธ.๙ วัดสามพระยา เป็นพระอุปัชฌาย์ พระครูสุทิวรคุณ วัดสุทิวราราม กรุงเทพมหานคร เป็นพระกรรมวาจาจารย์ พระครูกลยาณวิสุทธิ วัดดอน กรุงเทพมหานคร เป็นพระอนุสาวนาจารย์ สำเร็จการศึกษาเปรียญ ๙ ประโยค เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๓ ครั้นเสร็จธุระในด้านปริยัติ ท่านก็ใส่ใจในการปฏิบัติ และได้บำเพ็ญวิปัสสนากัมมัฏฐานเป็นเวลา ๒ พรรษา โดยมีพระอาจารย์เซ่ง อุดตฤโข แห่งสำนักวิปัสสนาท่าเรือจังหวัดภูเก็ต เป็นพระวิปัสสนาจารย์ผู้บอกกัมมัฏฐานพรรษาแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔ และมีพระอาจารย์ภัททันตะ อาสภเถระ มูลธัมมาจริยะ ประธานกัมมัฏฐานจริยะชาวพม่า แห่งสำนักวิปัสสนาวิเวกอาศรม จังหวัดชลบุรี เป็นพระวิปัสสนาจารย์ ผู้บอกกัมมัฏฐานพรรษาหลัง เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕

ครั้งนอกจากการบำเพ็ญวิปัสสนากัมมัฏฐานแล้ว ท่านระลึกถึงคุณแห่งพระพุทธศาสนา และซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณ ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงไว้ซึ่งพระสัพพัญญุตญาณ กับรำลึกถึงพระคุณแห่งท่านบูรพาจารย์ทั้งหลาย ปฏิบัติชอบสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา จึงมีใจเป็นกุศล คิดค้นคว่ำจนาหนังสือธรรมต่าง ๆ ไว้หลายเล่ม

สำหรับวรรณกรรมที่ท่านรจนา ได้รับการยกย่องรางวัลชนะเลิศในการประกวดวรรณกรรม บัณฑิต กรุงเทพมหานคร จำกัด ซึ่งให้มีการประกวดหนังสือวิชาการหลายสาขา อาทิ ประวัติศาสตร์ ปรัชญา วัฒนธรรม ศาสนา เป็นต้น หนังสือของท่านได้รับรางวัลชนะเลิศติดต่อกัน ๓ เล่ม คือ (๑) ภูมิวิลาสินี ได้รับรางวัลชนะเลิศวรรณกรรมสาขาศาสนา เมื่อวันที่ ๙ เมษายน ๒๕๑๓ (๒) วิมุตติ-รัตนมาลี ได้รับรางวัลชนะเลิศวรรณกรรมสาขาศาสนา เมื่อวันที่ ๑๒ ธันวาคม ๒๕๑๖ และ (๓) กรรมที่ปณี ได้รับรางวัลชนะเลิศวรรณกรรมสาขาศาสนา เมื่อวันที่ ๑๙ พฤษภาคม ๒๕๑๙

๒. ประวัติผู้แต่ง

พระพรหมโมลี นามเดิม วิลาศ นามสกุล ทองคำ เกิดเมื่อวันอังคารที่ ๓ มิถุนายน ๒๔๗๓ ณ หมู่บ้านอุโลกสีห์หมื่น หมู่ที่ ๑ ตำบลอุโลกสีห์หมื่น อำเภอนาทม จังหวัดกาญจนบุรี พ.ศ. ๒๔๘๖ บรรพชา ณ วัดพระแท่นดงรังวรวิหาร จังหวัดกาญจนบุรี พ.ศ. ๒๔๙๓ อุปสมบท ณ วัดยานนาวา กรุงเทพมหานคร พ.ศ. ๒๕๐๓ สอบได้เปรียญธรรม ๙ ประโยค เคยได้รับตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดดอนเจ้าอาวาสวัดยานนาวา เจ้าคณะเขตยานนาวา เจ้าคณะภาค ๑ และเคยดำรงตำแหน่งกรรมการมหาเถรสมาคม มรณภาพ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๕ ณ ประเทศเมียนมาร์

๓. เนื้อหาย่อ

กรรมที่ปณี ได้เริ่มอารัมภกถาอธิบายให้ท่านผู้มีปัญญา ได้เห็นถึงความไม่เข้าใจในเรื่องกรรม ของศาสตราจารย์เจ้าลัทธินอกศาสนา มีบุรณกัสนปศาสตราจารย์เป็นต้น ซึ่งพากันบัญญัติลัทธิ โง่เขลาเป็นมิจฉาทิฎฐิ เข้าลักษณะเป็นนัตถิทิฎฐิ อเหตุกทิฎฐิ และ อกิริยาทิฎฐิ บังอาจสั่งสอนเรื่องกรรม ผิดไปจากสภาพธรรมตามความเป็นจริง จึงเป็นเหตุให้ศาสตราจารย์เจ้าลัทธิพร้อมกับสาวกบิรวาร พากันลงนรก หลังจากที่ได้ตายจากโลกนี้ไปเพราะโทษที่มีความเข้าใจไม่ถูกต้องตามครรลองแห่งกรรม จนล้าตัวล่องมิจฉาทิฎฐิอุกฤษฏกรรมบถอันเป็นบาปหนัก และร้ายแรงเพียงใดเสริมจากการอธิบายแล้ว ได้นำท่านผู้มีปัญญาท่องเที่ยวศึกษาไปในเรื่องกรรมตามแนวทางที่ปรากฏมีในคำสอนทางพระพุทธศาสนาโดยมีการแบ่งไว้เป็น ๓ ภาค คือ^{๑๔}

^{๑๔} พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร). กรรมที่ปณี เล่ม ๑. หน้า ๕๖๗ - ๕๖๘.

ภาคที่ ๑ พรรณนาถึงประเภทแห่งกรรม เพื่อแสดงให้เห็นว่าในคำสอนทางพระพุทธศาสนา ได้แบ่งแยกประเภทแห่งกรรมไว้เป็นกี่ประเภท และกรรมแต่ละประเภทยุทธินั้นมีนามบัญญัติว่าอย่างไร มีลักษณะและทำหน้าที่ต่างกันอย่างไรบ้าง

ภาคที่ ๒ พรรณนาถึงกรรมวิบากหรือผลแห่งกรรม เพื่อแสดงให้เห็นความเป็นไปแห่งกรรมวิบากโดยประการต่าง ๆ ซึ่งเป็นการจัดข้อกังขาในปัญหาที่ว่า กรรมมีผลจริงหรือไม่ หากกรรมมีผลจริงแล้วไซ้ กรรมนั้นจะให้ผลเหมือนกันหรือแตกต่างกันอย่างไร กุศลกรรมความชั่วช้าที่เรียกว่า บาปให้ผลวิบากเป็นทุกข์ เป็นโทษหนักเบาเช่นใด และกุศลกรรมความดีที่เรียกว่าผลบุญ ให้ผลวิบากเป็นความสุข ความเจริญต้งามมากน้อย เป็นประการใด

ภาคที่ ๓ พรรณนาถึงกรรมทหนะหรือการเผาผลาญกรรม ได้แสดงให้เห็นถึงจุดมุ่งหมายทางพระพุทธศาสนาว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประกาศนั้นมีจุดมุ่งหมายสำคัญอยู่ที่การเผาผลาญสังหารกรรม อันเป็นตัวพิษหรือตัวการบันดาลประชากรสัตว์ให้ต้องทนทุกข์ทรมานอยู่ในห้วงมหลัย กล่าวคือ วัฏสงสาร เพื่อจะได้เป็นผู้หมดเวรกรรมแล้วนำเข้าสูแดนพระนิพพาน ในทางพระพุทธศาสนาจึงสอนให้ทำการเผาผลาญกรรมและกรรมที่ควรแก่การเผาผลาญให้หมดสิ้นไปจากขันธสันดานได้แก่กรรม และกรรมอะไรวิธีการที่จะสังหารเผาผลาญกรรมนั้นจะต้องทำอะไร ไพบีเศษสำหรับสังหารเผาผลาญกรรมคืออะไร ทั้งเมื่อได้พยายามสังหารเผาผลาญกรรมให้หมดสิ้นไปแล้วจักมีคุณานิสงส์มากมายมหาศาลประการใด

การอธิบายเรื่องกรรมอันกว้างใหญ่ลึกซึ้งได้แบ่งการพรรณนาไว้ถึง ๓ ภาค เช่นนี้ ก็ด้วยมีความประสงค์จะทำความเข้าใจง่ายให้บังเกิดขึ้นแก่ผู้ใคร่ศึกษา เพราะพิจารณาเห็นว่าเรื่องกรรมเป็นเรื่องสำคัญที่สุดทางพระพุทธศาสนา สมัยใดไม่มีองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จมาอุบัติ สมัยนั้น ประชาสัตว์จะไม่มีโอกาสรับทราบเรื่องกรรมโดยตลอดสายได้เลยเป็นอันขาด

ศาสตราจารย์เจ้าลัทธิอื่นใด ถึงแม้จะมีปัญญามากมายเพียงไรก็ไม่สามารถที่จะประกาศเรื่องกรรมให้ละเอียดถูกต้องตั้งแต่ต้นจนถึงกรรมทหนะ คือ การเผาผลาญสังหารกรรมได้ เมื่อกล่าวโดยนัยนี้ จึงมีความยินดีเป็นยิ่งนัก ที่จักแจ้งให้ท่านผู้มีปัญญาทราบว่าการที่เราเกิดมาในชาตินี้โอกาสเกิดเป็นมนุษย์พบพระพุทธศาสนา ได้มีโอกาสศึกษาเรื่องกรรมอันเป็นเหตุไม่ให้เกิดลำความคิดลงไปสู่ห้วงแห่งมิจฉาทิฎฐิ จนต้องพาตัวไปสู่อบาย เพราะมิจฉาทิฎฐิอกุศลกรรมมถบันดาลให้เป็นไป ต้องนับได้ว่ากรณี

ที่เรากำลังได้รับอยู่ ซึ่งจะหาผู้มีโชคดีเช่นเรานี้ได้ไม่มากนักในโลกจักรวาล^{๑๕} กรรมที่ป็นที่มีเนื้อหามาก จึงเลือกเฉพาะประเด็นสำคัญมาให้ศึกษา ต่อไปนี้

ปณามพจน์ นมตฤ รตตตยสส ข้าพเจ้าขอถวาย นมัสการองค์สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ สัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ผู้ทรงมีพระมหากรุณาแผ่ไปในไตรภพ และพระนพโลกุตระธรรมอันล้ำเลิศ กับทั้งพระอริยสงฆ์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐด้วยเศียรเกล้าแล้ว จักอภิวัตน์บโให้ท่านบูรพจารย์ทั้งหลาย ผู้ทรงไว้ซึ่งญาณและพระคุณอันบริสุทธิ์ด้วยคารวะเป็นอย่างยิ่งแล้ว จักได้รจนาเรียบเรียงวรรณกรรมไทยซึ่งตั้งชื่อว่า “กรรมที่ป็น” เพื่อจะชี้แจงถึงประเภทแห่งกรรม ผลแห่งกรรม และการเผาผลาญล้างกรรม อันเป็นเรื่องที่น่ารู้ศึกษาตามหลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ฉะนั้น ขอมวลชนผู้มีปัญญาจงตั้งใจสดับรรณวรรณนาของข้าพเจ้า ซึ่งจักพรรณนาในลำดับต่อไปนี้ ด้วยดีเทอญ^{๑๖}

อาร์มภกตา

สมัยที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย ยังทรงพระชนม์ชีพ และทรงประกาศพระศาสนาอยู่นั้น ปรากฏว่ามีศาสดาจารย์เจ้าลัทธิผู้หนึ่งเป็นผู้มีชื่อเสียงโด่งดังลือชา มหาชนบางหมู่ยกย่องว่าเป็นพระอรหันต์เพราะท่านมีชีวิตความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ ผิดแปลกจากมนุษย์ธรรมดาสามัญ ทั้งลัทธิคำสอนของท่าน ก็เป็นอัศจรรย์คือเมื่อผู้ใดใคร่ผู้หนึ่งประสงค์จะประพฤติปฏิบัติตามแล้ว ก็ย่อมจะปฏิบัติได้โดยง่ายดายแสนจะสะดวกนักหนา ท่านศาสดาจารย์ผู้นี้มีนามว่า ปุณณกัสสปะ

ท่านปุณณกัสสปศาสดาจารย์ผู้นี้ มีชีวประวัติว่า เดิมทีเป็นทาสแห่งเศรษฐีมีทรัพย์ศฤงคารมหาศาลตระกูลหนึ่ง ก่อนที่เขาจะล้มตาดูโลกนั้น ท่านเศรษฐีมีข้าทาสสำหรับใช้สอยอยู่ในบ้านถึง ๙๙ คนแล้ว และในสมัยนั้นถือว่าทาสคนใดเกิดมาครบคนที่ ๑๐๐ ทาสคนนั้นชื่อว่าเป็น มงคลทาสแห่งตระกูล ด้วยเหตุนี้เมื่อท่านศาสดาในอนาคตเกิดมาครบเป็นคนที่ ๑๐๐ ในตระกูลพоди ท่านเศรษฐีเจ้าเงินตั้งชื่อให้อย่างไพเราะว่า ปุณณะ ซึ่งแปลว่า นายเต็ม ผู้มงคลและออกประกาศแก่บุตรภรรยาและผู้คนทุกคนในบ้านว่า “เจ้าปุณณะ นี้มันเป็นมงคลทาสของเรา การงานสิ่งไรในบ้านทั้งหลายมันจะชอบใจ ทำก็ทำไม่ชอบใจทำตาม พวกเราอย่าว่ากล่าวมันเลย ดีชั่วหนักนิตเบาหน้อยอย่างไร พวกเราจงอย่าได้ถือสาเลย ปล่อยให้มันอยู่สบายตามอัธยาศัยของมันเถิด”

^{๑๕} เล่มเดียวกัน, หน้า ๕๖๙.

^{๑๖} เล่มเดียวกัน, หน้า ๑.

ฝ่ายกระหาชายนายปุณณะ ผู้มีฤกษ์กำเนิดดีเกิดมาสบโชค ครั้นเจริญวัยวัฒนาการก็เป็นหนุ่มเจ้าสำราญประจำบ้าน มีความเป็นอยู่อย่างสุขสบายเสมอดังว่าตนมิใช่ทาส ใครจักกระทำสิ่งใดก็ได้ตามอัธยาศัย ใครจักกินก็กิน ใครจักนอนก็นอน ใครจักเที่ยวก็เที่ยวใครจักเล่นก็เล่น ไม่มีใครบังคับบัญชา ไม่มีใครว่ากล่าว เขาประพุดิตนประหนึ่งว่า เป็นาพณฯ หัวเจ้านานอีกคนหนึ่งในบ้านมาอย่างนี้เป็นเวลาช้านาน กาลวันหนึ่งจะเป็นเพราะว่าหมดบุญไม่สามารถที่จะเสวยสุขในบ้านนั้นอีก หรือจะเป็นเพราะเวรกรรมอย่างใดที่สุดที่ใครจักเดา จึงทำให้เขาเกิดความคิดขึ้นว่า “อาตมาอยู่ที่นี้ไม่เห็นจะมีประโยชน์อะไร อยู่ไปวันหนึ่ง ๆ ก็เท่านั้นเอง การงาน สิ่งไรก็ได้ทำเหมือนคนอื่น ยิ่งอยู่ไปก็ยิ่งกลุ้มใจหนักขึ้นทุกวัน อย่ากระนั้นเลย ควรที่อาตมาจักหนีออกจากบ้านนี้ไปยังสถานที่อื่น ลองท่องเที่ยวไปในโลกกว้างเสียสักพัก หากว่าไม่เป็นการดีแล้ว จึงจะกลับมามีชีวิตอยู่ในบ้านนี้อีกตามเดิม”^{๑๗} ดำริเห็นดังงาไปตามอำเภอใจดังนี้แล้ว ออปุณณะเพื่อนก็มีรอช้า อย่างเข้ายามราตรี จึงลอบหนีออกจากบ้านเศรษฐี โดยมีของจำเป็นติดตัวไปเพียงเล็กน้อย เดินทางเผชิญโชคเรื่อยไปตามความพอใจ วันหนึ่งบังเอิญเคราะห์ร้ายถูกปล้น เพราะโจรมันพากันรีบเอาทรัพย์สินที่มีติดตัวอยู่เสียจนหมดสิ้น เมื่อเห็นว่าได้ทรัพย์น้อยนักหนา โจรผู้หัวหน้าจึงกล่าวแก่เขาว่า “ทุต! คนจัญไร เหตุไฉนออเจ้าจึงเป็นคนอนาถาหาสมบัติได้ถึงเพียงนี้ ทำให้พวกเราเสียของที่ปล้นเจ้า ฉะนั้น เราจะทำให้เจ้าเป็นคนอนาถาหนักเข้าไปอีก ว่าดังนี้แล้วก็พากันเปลื้องเอาผ้าถุงผ้าห่มออกจากร่างกายของเขาจนหมดสิ้น แล้วรีบหนีไปปล่อยให้กระหาชายนายออปุณณะ ยืนงงอยู่ในป่านั้นแต่ผู้เดียว โดยไม่มีผ้าผืนพนักกายเลย

หลังจากยืนงงในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับตนอยู่ชั่วครู่หนึ่งแล้ว ออปุณณะผู้ถูกโจรปล้นก็รีบเดินลนลานหนีเข้าไปในป่าลึก ด้วยเกรงว่าใครมาพบเห็นเข้าจักได้รับความอับอาย ก็ ออปุณณะหรือนายเต็มผู้มั่งคณาทสนั้น วิสัยเพื่อนเป็นคนโฉดเขลาไร้ปัญญา เพราะตั้งแต่เกิดมาไม่เคยทำอะไรเลย ดังนั้นเมื่อถึงคราวเคราะห์หามยามร้ายถูกโจรปล้นจนถึงไม่มีผ้าจะพันกายเช่นนี้ ก็หาความคิดที่จะเอาไปไม้ใบหญ้ามาปกปิดร่างกายต่างผ้าชั่วคราวไปก่อนไม่ได้แต่เดินมะงุม มะงาหรา ระทมทุกข์ ซुकซ้อนแต่อยู่ในป่านั้น ครั้นเกิดความหิวโหยขึ้นมา แสบท้องหนักอดทนมิได้ก็สิ้นความละอาย เดินโซเซเข้าไปในหมู่บ้านเพื่อจะขออาหารเขบาบริโภค ประทัชชีวิต ฝ่ายชาวบ้านแถบนั้นซึ่งเป็นคนปราศจากปัญญา ครั้นเห็นชายนายปุณณะ เดินมาด้วยกิริยาอันพิกลเช่นนั้น ต่างก็บอกแก่กันและกันว่า ท่านผู้นี้เป็นนักบวชปฏิบัติมักน้อยสันโดษ แม้แต่ผ้าท่านก็หามุงห่มไม่ ถ้ากระไร ท่านผู้นี้เห็นทีจะเป็นพระอรหันต์อย่างแน่นมั่น

^{๑๗} เล่มเดียวกัน, หน้า ๒ - ๔.

มาเกิดเหวี่ยงพวกเรา จงมากระทำบุญในท่านกันเถิด จักได้ประสบบุญกุศลมาก จะหาสมณะอื่นใดที่ทรงคุณวิเศษมกั้น้อยสันโดษเสมอด้วยสมณะองค์นี้เป็นไม่มีอีกแล้ว

ชาวบ้านป่าผู้เฒ่าเล่าปราศจากปัญญา ว่าแก่กันด้วยความตื่นเต้นในผู้วิเศษเช่นนี้แล้ว ต่างก็ถือเอาขนมนมเนยและอาหารอันประณีตเท่าที่ตนจักสามารถหาได้ มามอบถวายให้แก่อรูปุณณะผู้วิเศษเป็นอันมาก ครั้นได้บริโภคอาหารเป็นที่อิ่มหนำสำราญหายหน้ามิดและคลายความหิวแล้ว และได้ยินเขาสรรเสริญตนอยู่หนักหนาว่าเป็นพระอรหันต์ อรูปุณณะผู้มีปัญญาสัน ก็เลยสำคัญตนเองว่าเป็นพระอรหันต์ขึ้นมาจริง ๆ ตั้งแต่นั้นมา ก็เกิดอโยนิโสมนสิการถือมั่นว่าเป็นอกิริยาภิภูริว่า “ทำบุญก็ไม่ใช่ อันทำอะไรทำบุญสักเท่าไร ๆ ก็คงเป็นอันทำ เหนื่อยเปล่าหาได้บุญไม่ ทำบาปก็ไม่ใช่ อันทำอะไรถึงจะทำบาปสักเท่าไร ๆ ก็หาได้บาปไม่ ดูตัวอย่างเช่นอาตมานี้เกิด อาตมาได้กระทำบุญสักทีเมื่อไร อยู่เฉยเปล่าแท้ ๆ ไม่ได้ทำอะไรเลย ถึงทีจะได้เป็นพระอรหันต์ ก็ได้เป็นเอาเฉย ๆ อย่างนั้นเอง การที่อาตมาได้เป็นพระอรหันต์ขึ้นมา ก็เพราะกิริยาที่อาตมาไม่นั่งห่มผ้า ฉะนั้น ภาวะที่ไม่นั่งห่มผ้านี้ จึงเป็นบรรพชาเพศอย่างดีมีคนนับไว้นับถือมากมาย ลาภสักการะทั้งหลายบังเกิดขึ้นเป็นหนักหนาอย่างกระนั้นเลย ต่อแต่นี้ไปอาตมาจะไม่นั่งผ้าเลยเป็นอันขาด”

อรูปุณณะอรหันต์เถื่อนถือมั่นในความคิดเห็นแห่งตนเช่นนี้แล้ว ตั้งแต่นั้นมา ถึงแม้จะมีใครเอาผ้าห่มผ้าห่มมาให้ เขาก็ไม่ห่มห่มเลย ถือเพศเปลือยกายแก้ผ้าฉนั้นแลเป็นบรรพชาแห่งตน คนเฒ่าเฒ่าเล่าไว้ปัญญาก็พากันเคารพนับถือกันมากยิ่งขึ้นเรื่อย ๆ ปรากฏว่า ภายหลังได้มีคนเลื่อมใสพากันสมัครเป็นสาวกอยู่ในสำนักของนายปุณณะซีเปลือยนั้นประมาณ ๕๐๐ คน เคารพนับถือปุณณะซีเปลือยเป็นครูบาอาจารย์ ขนานนามปุณณกัสสปเป็นศาสดาเจ้าลัทธิแห่งตนว่า ท่านปุณณกัสสปศาสดาจารย์ ก็แนะนำสอนที่ท่านปุณณกัสสปศาสดาจารย์สั่งสอนสาวกแห่งตนอยู่เนื่อง ๆ นั้น

บัดนั้น เราทั้งหลายนับว่าเป็นผู้โชคดี เพราะเกิดมาเป็นมนุษย์พบพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาที่สอนเรื่องกรรมเอาไว้อย่างละเอียดและถูกต้องที่สุด เมื่อมารู้สึกตนว่าตัวเรานี้ยังมีความไม่เข้าใจในเรื่องกรรมดีพอ หรือจะรู้สึกเข้าใจดี แต่ก็ทำเป็นเข้าใจไปอย่างนั้นเอง ทั้งทั้งที่ยังงงและสงสัยในเรื่องกรรมนี้อยู่ ก็ควรจะรับรู้เรื่องกรรมที่ทางพระพุทธศาสนาสอนไว้บ้างก็จะเป็นการดี จะได้ไม่เสียทีที่เกิดมาเป็นมนุษย์พบพระพุทธศาสนา

สมมุติว่าขณะนี้เรามีความคิดเห็นว่า เป็นกรรมดีของตัวที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์พบพระพุทธศาสนา ซึ่งมีหน้าที่ที่จะรับรู้เรื่องกรรมอย่างท่านว่า และเราก็มีจิตปรารถนาใครจักรู้เรื่องกรรมด้วยความ

ยินดีแล้ว จึงตัดสินใจศึกษาเรื่องกรรมที่ทางพระพุทธศาสนาสอนไว้ ตั้งแต่บัดนี้ต่อไปเลยทีเดียว โดยมาก ย่อมให้เสียเวลา ในขณะที่เริ่มต้นนี้ ย่อมจะมีปัญหาขึ้นมาก่อนว่า ที่ว่ากรรม ๆ นั้น เป็นตัวอา ปัญหาที่มีคำวิชันนาเป็นอรรถาธิบาย ดังต่อไปนี้^{๑๔}

กรียตติ กมฺม “สภาวะใด อันสัตว์ทั้งหลายกระทำสภาวะนั้นแล ชื่อว่ากรรม” ขยายความว่า สัตว์ทั้งหลายทุกประเภท ย่อมมีการกระทำ จะอยู่หนึ่ง ๆ เหมือนสิ่งสกปรกปราศจากชีวิต เช่น ก้อนกรวด ก้อนหิน นั้นหาไม่ได้ ก็สิ่งที่สัตว์บุคคลทั้งหลายกระทำต่าง ๆ นั้นเองเรียกว่า กรรม แยกเป็นประเภท ออกได้ดังนี้

ถ้าเป็นกุศล ก็เรียกว่า กุศลกรรม

ถ้าเป็นอกุศล ก็เรียกว่า อกุศลกรรม

ถ้ากระทำด้วยกาย ก็เรียกว่า กายกรรม

ถ้ากระทำด้วยวาจา ก็เรียกว่า วจีกรรม

ถ้ากระทำด้วยใจ ก็เรียกว่า มโนกรรม

ฟังจำไว้ง่าย ๆ ว่า การกระทำเกี่ยวเนื่องด้วยกาย วาจา ใจ ไม่ว่าจะเป็นการกระทำดีหรือการกระทำชั่ว เรียกชื่อว่ากรรม เมื่อจะว่าโดยฝ่ายใหญ่ ๆ ก็แบ่งออกเป็น ๒ ฝ่ายเท่านั้น^{๑๕} คือ ฝ่ายกุศลกรรม และฝ่ายอกุศลกรรม แต่จะเป็นเพราะไม่เข้าใจความหมายของกรรมศัพท์ หรือจะเป็นเพราะความเคยชิน กันมาแต่โบราณกาลกันอย่างไรก็สุดจักเดาได้ เมื่อเอ่ยถึงคำว่ากรรมเข้าแล้ว สามัญชนโลกสันนิบาสมักจะเพ่งเล็งไปทางฝ่ายอกุศลกรรมเป็นเป้าหมาย ในกรณีนี้ จะฟังเห็นได้ เช่น เมื่อบุคคลได้ประสบพบเห็นผู้ใดผู้หนึ่งต้องภัยได้ทุก ๆ เกิดความสังเวชสลดใจขึ้นมาก็มักจะพึมพำว่า โอเอ๋ย! กรรมของเราแท้ ๆ ดังนี้ หรือแม้กับในขณะที่ตนเองประสบกับชะตากรรมเคราะห์ร้าย ได้ประสบความทุกข์และภัยขนาดหนักก็มักจะกล่าววาจาออกมาว่า กรรม กรรม กรรมของกูแท้ ๆ ดังนี้ แต่เมื่อคราวที่ตนประสบพบโชคดี ย่อมไม่มีใครเลยที่จะกล่าวว่าเป็นกรรม ทั้ง ๆ ที่กรรมศัพท์นี้ ใ้จะหมายความว่าความเอาเฉพาะฝ่ายอกุศลกรรมซึ่งเป็นฝ่ายมาติดตามโหราโลกนิยมอย่างเดียวก็หาไม่ได้โดยที่แท้ย่อมหมายถึงกุศลกรรม ซึ่งเป็นฝ่ายดีอีกด้วย

ท่านผู้มีปัญญาทั้งหลาย ความหมายของคำว่ากรรม ย่อมปรากฏมีดังพรรณนามาส่วน อรรถาธิบายในเรื่องกรรมนี้ จะมีเป็นประการใดบ้างนั้น จักได้นำเอามาชี้แจงไปตามสมควรแก่รูปเรื่อง

^{๑๔} เล่มเดียวกัน, หน้า ๕.

^{๑๕} เล่มเดียวกัน, หน้า ๒๑ - ๒๓.

อรรถวรรณนาที่ตั้งชื่อว่า กรรมที่ปณี ซึ่งจกกล่าวในโอกาสต่อจากนี้ไปจึงขอเชิญชวนท่านผู้มีปัญญาทั้งหลาย ผู้ใคร่จะทราบเรื่องกรรมที่พระพุทธศาสนาสอนไว้จงตั้งใจอุทิศตามต่อไป โดยสมควรแก่อรรถาธิบายแห่งตนเถิด

ประเภทแห่งกรรม^{๒๐}

บัดนี้ จักพรรณนาถึงประเภทแห่งกรรม ตามเค้าโครงเรื่องกรรมอันปรากฏมีในพระคัมภีร์ต่าง ๆ ทางพระพุทธศาสนา มีพระคัมภีร์มโนรถปुरुณี^{๒๑} เป็นต้น เพื่อที่จักชี้แจงให้ท่านสาธุชนผู้มีปัญญาทั้งหลายได้ทราบในปัญหาที่น่ารู้ เช่น ปัญหาที่ว่า กรรมมีอยู่กี่ประเภท และกรรมแต่ละประเภทย่อมแตกต่างกันอย่างไรบ้าง ดังนี้เป็นอาทิ ซึ่งเป็นเรื่องที่พวกเราผู้เป็นศาสนิกชนคนนับถือพระบรมพุทธานุภาพควรจักสนใจและศึกษาให้รู้ไว้เป็นอย่างดี ในการศึกษาเรื่องประเภทแห่งกรรมนี้ เพื่อความเข้าใจง่าย ๆ ควรจะได้ศึกษากันถึงกรรมประเภทที่ ๑ เสียก่อน จึงจะเป็นการดีกรรมประเภทที่ ๑ กรรมที่ว่าด้วยหน้าที่ในกิจจตุกก คือ กรรมประเภทที่ว่าด้วยหน้าที่นี้ มีอยู่ ๔ หมวดหมู่ด้วยกันคือ (๑) ชนกรรม (๒) อุปถัมภกรรม (๓) อุปปีฬกรรม (๔) อุปฆาตกรรม ซึ่งมีอธิบายตามลำดับก่อนหลัง ดังต่อไปนี้

ชนกรรม “ชนตฺถิตฺติ ชนํ กัมมํ โยมนํ ทาวิปากนามชณฺธํ และกัมมชรูปํ ให้เกิดขึ้น กรรมนั้นชื่อว่า ชนกรรม” ชนกรรม นี้ ย่อมเป็นกรรมที่กระทำไว้วิปากและกัมมชรูปเกิดขึ้น ทั้งในปฏิสนธิกาล และในปวัตติกาล หมายความว่า ครั้นสัตว์ทั้งหลายตายลงแล้วเมื่อจะไปเกิดในภูมิต่างๆ ซึ่งมีอยู่ในสังสารวัฏนี้ เช่น ไปเกิดเป็นสัตว์เดียรัจฉานภูมิก็ดี ไปเกิดเป็นเทวดาภูมิก็ดีหรือมาเกิดเป็นมนุษย์ในมนุษย์ภูมิก็ดี เหล่านี้ย่อมเป็นไปได้ด้วยอำนาจแห่งชนกรรม ซึ่งทำหน้าที่ให้วิปากและกัมมชรูปเกิดขึ้นในปฏิสนธิกาลทั้งสิ้น และเมื่อสัตว์ทั้งหลายเกิดขึ้นมาแล้ว ก็ต้องมีอวัยวะน้อยใหญ่เกิดขึ้นตามสมควรแก่สัตว์นั้น ๆ พร้อมทั้งมีการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การสัมผัสและการรักษาภพ(ภวังก์) เกิดขึ้นตามสมควร เหล่านี้ย่อมเป็นไปได้ด้วยอำนาจแห่งชนกรรม ซึ่งทำหน้าที่ให้วิปากและกัมมชรูปเกิดขึ้นในปวัตติกาล

ท่านผู้มีปัญญาทั้งหลาย ความหมายแห่งชนกรรม ตามที่กล่าวมานี้เป็นอย่างไรบ้างเล่า รู้สึกว่า จะเข้าใจยากไปหรือเปล่า ถ้ารู้สึกว่ายากไปหน่อยก็ไม่เป็นไร อย่าพึ่งท้อใจ ขอให้จำไว้แต่เพียง

^{๒๐} เล่มเดียวกัน, หน้า ๒๔-๒๖.

^{๒๑} เล่มเดียวกัน, หน้า ๒๔.

ง่าย ๆ ว่า ชนกรรมนี้ ทำหน้าที่ยังปฏิสนธิให้เกิดขึ้น คือเป็นพลังงานตกแต่งปฏิสนธิให้เกิดขึ้นเท่านั้น มิได้ทำหน้าที่อย่างอื่น ถ้าจะเปรียบชนกรรมนี้ย่อมเปรียบเสมือนมารดาเป็นที่เกิดแห่งบุตร ธรรมดาว่า มารดาอย่ามมีหน้าที่ยังบุตรให้เกิดขึ้น คือเป็นผู้ให้กำเนิดแก่บุตร โดยเฉพาะอย่างเดียวนั้น ครั้นบุตร เกิดขึ้นมาแล้วย่อมเป็นหน้าที่ของนางนมเอาไปเลี้ยง นางนมก็ใส่ใจบำรุงรักษา พุดง่าย ๆ ว่ากิจที่จะต้อง เลี้ยงดู และคอยรักษาเมื่อทารกคลอดออกมาแล้วนั้น เป็นพนักงานของนางนม มิใช่เป็นพนักงานของ มารดา อุปมานี้ฉันใด ชนกรรมก็ยิ่งสัตว์ทั้งหลายให้เกิดขึ้นเท่านั้น ไม่ทำหน้าที่อย่างอื่น ทำหน้าที่ ยังสัตว์เกิดขึ้นแล้ว หมดยุติหน้าที่ของตน ส่วนการที่จะคอยอุปถัมภ์ค้ำชูหรือคอยเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย ผู้เกิดมาแล้วนั้น เป็นพนักงานของกรรมอื่น เหมือนการเลี้ยงดูและคอยพิทักษ์รักษาในเมื่อทารกเกิด มาแล้ว เป็นหน้าที่ของนางนมซึ่งเป็นคนอื่น หาใช่เป็นหน้าที่ของมารดาที่ยังทารกให้เกิดไม่

จึงเป็นอันว่า บัดนี้ เราทั้งหลายก็ได้ทราบกันแล้วว่า การที่สัตว์ทั้งหลายจะเกิดขึ้นมาในวิภวภูมิ ไม่ว่าจะเกิดเป็นสัตว์เดียรัจฉาน เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา หรือเป็นอะไรก็ตาม ไม่ใช่ว่าอยู่ ๆ แล้ว เกิดขึ้น มาเอง โดยไม่มีสาเหตุไม่มีปัจจัยอะไรทั้งสิ้น หรือว่านี่จะเกิดเป็นอะไรก็ไปเกิดโดยไม่มีเหตุผล อันที่จริง การที่สัตว์ทั้งหลายจักเกิดเป็นอะไรนั้นย่อมเกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งชนกรรมชักนำ ชนกรรมนี้แล เป็นใหญ่ในการปฏิสนธิ และในขณะที่เขาทำหน้าที่ นำปฏิสนธิคือยังสัตว์ให้เกิดขึ้น เขาเป็นใหญ่จริง ๆ กรรมอื่นจะมาแทรกแซงทำหน้าที่ของเขาไม่ได้เลยเป็นอันขาด เขาทำหน้าที่ตามลำพังในขณะนั้น เท่านั้น เปรียบเสมือนมารดากำลังคลอดทารกซึ่งเป็นบุตรของตน ย่อมทำหน้าที่คลอดแต่เพียงคนเดียว คนอื่นจะมาแย่งหน้าที่เป็นผู้คลอดร่วมด้วยในขณะนั้นจะได้ที่ไหนเล่า ชนกรรมก็เหมือนกัน ย่อมเป็น ใหญ่ในขณะที่นำปฏิสนธิ คือยังสัตว์ทั้งหลายให้เกิดเป็นตัวบันดาลให้สัตว์ทั้งหลายเกิดขึ้น

ชนกรรมนี้มีอยู่ ๒ ฝ่าย คือ (๑) ชนกรรมฝ่ายที่เป็นอกุศล (๒) ชนกรรมที่เป็นฝ่ายกุศล (๓) ชนกรรมที่เป็นฝ่ายอกุศล เมื่อทำหน้าที่ปฏิสนธิยังสัตว์ให้เกิดขึ้นนั้น ย่อมผลักดันสัตว์ให้ไปเกิดใน ทุกคติภูมิอันเป็นภูมิชั่วช้า ซึ่งได้แก่อบายภูมิทั้ง ๔ คือ (๑) นิรยภูมิ (๒) เปตติวิสัยภูมิ (๓) อสุรกายภูมิ (๔) ตีรฉานภูมิ ชักนำสัตว์ทั้งหลายให้ไปเกิดในอบายภูมิเหล่านี้ภูมิใดภูมิหนึ่ง ตามสมควรแก่กรรมที่ สัตว์เหล่านั้นได้กระทำไว้

เรื่องปุณณ

ในพระคัมภีร์สัทธัมมปกาสนี อรรถกถาปฏิสัมภิทามรรค กล่าวไว้ว่า^{๒๒} ปุณณานาภิสฺสาเร อภิสฺสโรนตฺติติ ปุณฺณชฺชา เป็นอาทิ ซึ่งแปลเป็นใจความว่าที่ได้นามว่าเป็นปุณณ ก็เพราะมีการปรุงแต่ง

^{๒๒} เล่มเดียวกัน. หน้า ๒๔.

อภิสังขารนานาประการอีกเป็นอันมาก หมายความว่ายังต้องไปเกิดในอบายภูมิ ด้วยอำนาจแห่งอุปฺภุณฺณาสังขาร คือความปรุงแต่งแห่งอกุศลกรรมความชั่วร้ายอีกเป็นอันมาก และยังต้องไปเกิดในกามสุคติภูมิ ด้วยอำนาจแห่งอุปฺภุณฺณาสังขาร คือความปรุงแต่งแห่งกามาวจรกุศลกรรมความดีอีกเป็นอันมาก ทั้งยังต้องไปเกิดในรูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ ด้วยอำนาจแห่งอเนกขาริกสังขาร คือความปรุงแต่งแห่งรูปาวจร อรูปาวจรกุศลกรรมอีกเป็นอันมาก นอกจากนี้ยังมีอธิบายคำว่าปุณฺณไว้อีกหลายนัย เช่นว่า สัตว์โลกทั้งหลายที่ได้ชื่อว่าเป็น ปุณฺณ ก็เพราะเหตุดังต่อไปนี้คือ

เป็นผู้ได้รับการศึกษา ไร้พิจารณาไตร่ตรอง ไร้สติบรรเทา และไร้ความทรงไว้ซึ่งความรู้ในสภาพธรรมตามความเป็นจริง เช่น เรื่องของขันธ ธาตุอายตนะเป็นอาทิ

เป็นผู้ประกอบด้วยเหตุอันชั่วร้าย โดยเป็นผู้ยังอกุศลธรรมอันมากมายมีกิเลสเป็นต้น ให้เกิดขึ้นวุ่นวายนานาประการ

เป็นผู้มีสักกายทิฏฐิ คือความสำคัญผิดในขันธห้า หรือรูปนาม ประจําอยู่ในสันดานอย่างเหนียวแน่นโดยเหตุที่ตนยังละสักกายทิฏฐินั้นไม่ได้

เป็นผู้เบือนหน้าจากศาสนธรรมคำสั่งสอนแห่งองค์สมเด็จพระชินวรสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งมีมรรคผลและพระนิพพานเป็นจุดหมาย

เป็นผู้ติดแน่นในคติภพทั้งปวง ไม่สามารถที่จะนำตนให้หลุดพ้น ออกจากคติภพทั้งปวงได้ หมายความว่า ต้องเที่ยววิ่งพล่านไปในคติ คือไปเกิดในภูมิต่างๆ เรื่อยไปนั่นเอง

เป็นผู้ยังต้องมีความเดือดร้อน ทรมานทุกข์ ด้วยความเดือดร้อนทรมานทุกข์ ซึ่งมีอยู่มากมายในภูมิต่างๆ เป็นอันมาก เพราะเหตุที่ความเดือดร้อนทรมานทุกข์ ทั้งเหล่านั้น ตนยังไม่สามารถที่จะละได้ เป็นผู้มีความกำหนดรักใคร่และพอใจสยบอยู่ ในเบญจกามคุณารมณ์ทั้ง ๕ กล่าวคือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ทั้งนี้ก็เพราะเหตุที่เบญจกามคุณารมณ์เหล่านั้นตนยังไม่สามารถที่จะละได้

เป็นผู้ถูกนิ वर्ณทั้ง ๕ กล่าวคือ กามฉันทนิ वर्ณ พยาบาทนิ वर्ณ ถีนมิทธนิ वर्ณ อุทธัจจกุกกุกจนิ वर्ณ วิจิกิจฉานนิ वर्ณ เสียบแทงติดแน่นอยู่ในจิตเสมอเป็นนิตย์ ทั้งนี้ ก็เพราะเหตุที่นิ वर्ณเหล่านั้นตนยังไม่สามารถที่จะละได้

เป็นผู้ที่ติดอยู่ในหมู่สัตว์ที่นับว่ามีธรรมสมาจารอันต่ำทราม เบือนหน้าออกจากพระอริยธรรม ซึ่งมีอยู่ในจักรวาลนี้มากมาย สุดที่จักนับจักประมาณได้ เพราะมิใช่เป็นผู้ประกอบด้วยพระอริยธรรมอันประเสริฐดังนี้ เป็นต้น

สัตว์โลกทั้งหลาย ซึ่งยังได้นำมาว่าเป็นปุถุชน เพราะเหตุหลายอย่างหลายประการดังกล่าวมานี้ ย่อมเป็นผู้มีปรกติท่องเที่ยวเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารอันมีความยาวนานนักหนา โดยมีรู้จักจบจักสิ้นไปได้ อะไรเป็นเหตุให้สัตว์โลกทั้งหลายผู้ยังเป็นปุถุชนยังเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสาร อันมีความยาวนานโดยมีรู้จักจบจักสิ้นเช่นนั้น จะอะไรเสียอีกเล่าก็เพราะ “กรรม” ของปุถุชน คือกรรมทั้งหลายของสัตว์โลกที่ยังเป็นปุถุชนนั่นเองเป็นเหตุให้สัตว์โลกต้องท่องเที่ยวเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสารอันยาวนานนี้ ตราบใดที่ยังมีกรรมอันเป็นพืชติดอยู่ในสันดานตรานั้นกรรมอันเป็นพืชเป็นเผ่าพันธุ์ก็จักบังดาลให้เวียนเกิดเวียนตายอยู่ในวัฏสงสารนี้อยู่รำไป โดยไม่มีวันสิ้นสุด

จะอย่างไรกันดีละทีนี้ สัตว์โลกปุถุชนทั้งหลาย จึงจะพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสารอันยาวนาน โดยไม่มีวันสิ้นสุดนั้นเสียได้เพราะการเวียนว่ายตายเกิดอย่างซ้ำซากอยู่เช่นนั้น ให้รู้สึกว่าเป็นที่น่ารำคาญน่าสังเวชและน่าเบื่อหน่าย น่าร่ออาเป็นนักหนา กรรมทหนะ จะทำอย่างอื่นไม่ได้ นอกจากจะกระทำความทหนะ คือเผาผลาญกรรมทั้งหลายเสียให้สูญสิ้น เมื่อกรรมอันเป็นพืชทั้งหลาย ได้ถูกเผาผลาญเสียให้หมดสิ้นไปแล้ว การเกิดการตายอันน่าเบื่อหน่ายในวัฏสงสารนั้นย่อมจักพลันถึงความสิ้นสุดลงไปได้อย่างเด็ดขาด ข้อนี้ขอให้ท่านผู้มีปัญญาทั้งหลายพึงกำหนดจดจำไว้ให้ดี

เรื่องวิปัสสนา^{๒๓}

พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นบรรพชิตคือพระภิกษุสามเณรหรือ ไม่ว่าจะเป็นคฤหัสถ์หญิงชายซึ่งเกิดมาในชาตินี้ได้เป็นผู้โชคดีโดยเกิดมาเป็นมนุษย์พบพระบรมพุทธานุภาพและมิตถวิปัญญาแจ่มใสเลื่องถึงทุกขภัยในวัฏสงสาร ซึ่งมีการเวียนว่ายตายเกิดอยู่อย่างไม่มีวันสิ้นสุดตามอำนาจแห่งกรรมปรารถนาที่จักบำเพ็ญธรรมอันเป็นการปฏิบัติตามพระโอวาทานุสาสนี โดยควรมีเจตจำนงใคร่จักทำลายเผาผลาญกรรมที่เป็นตัวการพาให้เกิดและหลงอยู่ในภุมิต่าง ๆ ให้หมดไหม้สูญสิ้นออกไปจากสันดานแห่งตน จึงเริ่มต้นแสวงหาไฟวิเศษกล่าวคือพระอริยธรรม โดยการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานด้วยความพยายามเป็นหนักหนา ทำตนให้สมกับคำที่ท่านพระอรุณกถาจารย์กล่าวไว้ว่า “พระโยคาวจร คือผู้ที่เจริญวิปัสสนากรรมฐาน ย่อมเปรียบเป็นเสมือนเช่นบุรุษเริ่มทำการเผาผลาญเมล็ดพืชทั้งหลายด้วยความพยายามเป็นอย่างยิ่ง” ดังนี้แล้ว และเมื่อปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานโดยยึดเอาขันธหรือรูปนามเป็นอารมณ์พยายามบำเพ็ญไปตามวิธีการที่ท่านวิปัสสนาจารย์แนะนำด้วยจิตจนอินทรีย์ทั้ง ๕ คือ (๑) สัทธินทรีย์

^{๒๓} เล่มเดียวกัน. หน้า ๓๗ - ๔๐.

(๒) วิริยีนทรีย์ (๓) สตินทรีย์ (๔) สมาธินทรีย์ (๕) ปัญญินทรีย์ ถึงความสม่ำเสมอได้ส่วนสมดุลงันเป็นอันดีแล้ว สภาวะแห่งวิปัสสนาญาณก็จักอุบัติขึ้นในสันดานเรื่อย ๆ ไปในที่สุด ท่านผู้ปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานนั้นก็มีโอกาสได้ไพเศษ กล่าวคือพระอริยมรรคญาณ มาเผาผลาญกรรมแห่งตนตามความปรารถนา โดยการได้บรรลุถึงพระอริยมรรคญาณเป็นขั้น ๆ ไปตามลำดับดังต่อไปนี้

๑. พระโสดาปัตติมรรคญาณ ซึ่งเปรียบเป็นเสมือน เช่น ไพเศษสำหรับเผาผลาญกรรมให้สูญสิ้นไปจากขันธสันดาน ดวงที่ ๑

๒. พระสกิทาคามิมรรคญาณ ซึ่งเปรียบเป็นเสมือน เช่น ไพเศษสำหรับเผาผลาญกรรมให้สูญสิ้นไปจากขันธสันดาน ดวงที่ ๒

๓. พระอนาคามิมรรคญาณ ซึ่งเปรียบเป็นเสมือน เช่น ไพเศษสำหรับเผาผลาญกรรมให้สูญสิ้นไปจากขันธสันดาน ดวงที่ ๓

๔. พระอรหัตมรรคญาณ ซึ่งเปรียบเป็นเสมือน เช่น ไพเศษสำหรับเผาผลาญกรรมให้สูญสิ้นไปจากขันธสันดาน ดวงที่ ๔

ลำดับนี้ เพื่อความสว่างไสวในกรณีแห่งท่านผู้ปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานจนได้บรรลุพระอริยมรรคญาณแล้ว สามารถที่จักเผาผลาญประหารหักกรรมทั้งหลายให้สูญสิ้นไปจากขันธสันดานได้ดังกล่าวนั้นมา จึงจักขอถือโอกาสพรรณนาเรื่องพระอริยธรรมมรรคญาณนี้ไปตามลำดับ สำหรับให้ท่านผู้มีปัญญาทั้งหลาย ได้พิจารณาว่าการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานเพื่อให้ได้ไพเศษ คือพระอริยมรรคญาณแต่ละขั้นนั้น มีการปฏิบัติอย่างไร และเมื่อได้บรรลุพระอริยมรรคญาณอันประเสริฐนั้นแล้ว พระอริยมรรคญาณแต่ละขั้นนั้นสามารถ ที่จักเผาผลาญกรรมอะไรได้บ้าง ทั้งเมื่อเผาผลาญกรรมให้หมดไหม้ไปตามลำดับแห่งพระอริยมรรคญาณแล้ว จักสามารถตัดการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารให้ค่อย ๆ ลดน้อยลงไปทุกทีได้หรือไม่ หากท่านผู้มีปัญญาทั้งหลายใคร่จะทราบในปัญหายิ่งใหญ่เหล่านี้ ก็จงอย่ามีใจเย็นย่อ ท้อถอย อย่าเกิดความเบื่อหน่าย โดยให้บังเกิดความระอาใจไปว่า เรื่องวิปัสสนาเรื่องพระอริยมรรคนั้น เป็นเรื่องยากเรื่องสูง เป็นเรื่องของท่านผู้มีปัญญาปรารถนาที่จะพ้นไปจากโลก เป็นเรื่องของท่านที่เบื่อหน่ายต่อโลกทั้งปวงแล้วแต่ตัวเรานี้ ยังมีใจไม่ผ่องแผ้ว คือยังมีกิเลสหนาปัญญาหายาบอยู่ ยังไม่เบื่อโลก ยังอยากสนุกอยู่ในโลกต่อไปอีก

เพราะฉะนั้น เรื่องนี้จึงมิใช่เรื่องของเราย่าเข้าใจผิดเขวไปเช่นนั้นเลย ไม่ถูกดอกเพราะอันที่จริง ความวิเศษสุดยอดแห่งพระพุทธศาสนาที่เราเคารพบูชากันอยู่ทุกวันนี้ บัณฑิตชนผู้มีปัญญาย่อมพากันกล่าวว่าอยู่ที่ พระอริยมรรคญาณ หรืออยู่ที่วิปัสสนากัมมัฏฐานนั่นเอง ก็ตัวเราเกิดมาในชาตินี้ โชคดี

ได้เกิดมาเป็นมนุษย์พบพระพุทธศาสนาแล้วจักทำเป็นคนใจดำไม่ยอมรับรู้ความวิเศษสุดแห่งพระพุทธศาสนาเลยทีเดียวหรือ หากว่าถือตัวมัวแต่อย่างนั้นอย่างนี้ ถึงคราวเป็นผีตายไปแล้วจักเสียใจภายหลังเป็นยิ่งนัก คืออีกไม่นานตัวเรานี้ ก็จักล้มตายไปจากโลกนี้แล้ว และเมื่อล้มตายไปแล้วนั้น การที่จะได้มีโอกาสพบพระพุทธศาสนา การที่จักได้ยินได้ฟังเรื่องวิปัสสนา เรื่องพระอริยมรรคญาณดังเช่นเวลานี้ จักปรากฏมีแก่ตัวเราอีกหรือเปล่าก็ไม่แน่ ฉะนั้น กาลบัดนี้เป็นโอกาสอันดีแล้ว จึงควรที่จักตั้งใจสดับเรื่องวิปัสสนาเสียเถิด จะเป็นการดี ถึงแม้จะมีข้อความที่ค่อนข้างเข้าใจยาก ซึ่งให้รู้สึกว่าเป็นเรื่องที่ขัด ๆ กับปัญญาของตนอยู่บ้างก็ตาม ก็จงอดทนพยายามติดตามศึกษาต่อไปเถิด อย่างไรก็ขอให้เห็นว่าเรื่องวิปัสสนาเรื่องอริยมรรคญาณนี้เป็นเรื่องวิเศษสุด ซึ่งปรากฏมีอยู่แต่เฉพาะในพระพุทธศาสนาของเรานี้เท่านั้น ในศาสนาของศาสนาอื่นไม่มี เมื่อได้ปลูกศรัทธาให้เป็นที่เข้าใจกันเช่นนี้แล้ว ต่อจากนี้ไป ก็จักได้ทำหน้าที่นำท่านผู้มีปัญญาทั้งหลาย ให้ท่องเที่ยวไปในเรื่องของวิปัสสนากัมมัฏฐานและพระอริยมรรคญาณ เพื่อที่จะได้ประสบกับไฟวิเศษ สำหรับเผาผลาญกรรมกันเสียที

๔. จุดเด่นและรูปแบบการแต่ง

จุดเด่น

กรรมที่ปณี รจนาขึ้นโดยใช้สำนวนความเรียงเป็นแบบร้อยแก้ว ใช้ภาษาที่ง่ายสละ เน้นถึงหลักกรรมที่เป็นคำสอนทางพุทธศาสนาได้อย่างเด่นชัด ตลอดทั้งการส่งเสริมเสนอ แนะนำให้ผู้ปฏิบัติ เข้าใจตามหลักแห่งความเป็นจริงของธรรมชาติ โดยเกรงกลัวต่อบาป ไม่กล้ากระทำความชั่ว กรรมที่ปณีเป็นเพชรน้ำเอกในวรรณกรรมไทยซึ่งนับว่าเป็นเกียรติประวัติอันสูงส่งแก่วงการคณะสงฆ์ไทย

รูปแบบการแต่ง

กรรมที่ปณี เป็นหนังสือที่ได้รับการยกย่อง อ้างอิงเชิงวิชาการทางด้านพระพุทธศาสนา จากนักวิชาการจำนวนมาก มีรูปแบบโดยสังเขปดังนี้

๑. โครงสร้างการเขียน เป็นการจัดโครงสร้างการเขียนแบ่งออกเป็น ๓ ภาค ดังนี้ ภาคที่ ๑ กล่าวถึงประเภทแห่งกรรม ลักษณะและหน้าที่ของกรรม ภาคที่ ๒ กล่าวถึงวิบากกรรมหรือผลของกรรม กรรมที่เป็นกุศลและที่เป็นอกุศล ให้ผลแตกต่างกันอย่างไรบ้าง ภาคที่ ๓ กล่าวถึงการเผาผลาญกรรม คือการปฏิบัติเพื่อจะได้เป็นผู้หลุดพ้นจากเวรกรรม แล้วเข้าสู่นิพพานอันเป็นที่สุดของกรรม

๒. วิธีเขียน เป็นการเขียนในรูปแบบของหนังสือทางวิชาการ ลักษณะเป็นร้อยแก้ว มีการอ้างอิงแหล่งที่มาตามหลักทางวิชาการ โดยมีการจัดลำดับโครงสร้างของเนื้อหาเป็น ๓ ภาค ดังที่ได้กล่าวไว้ในโครงสร้างของการเขียน

๓. ภาษาที่ใช้เขียน ผู้เขียนใช้ภาษาเขียนเป็นพรรณนาโวหาร เป็นร้อยแก้วภาษาที่ใช้มีทั้งภาษาไทยและภาษาบาลี (ตรงที่อ้างมาจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาบางตอน) และใช้ภาษาไทยภาษาอย่างสละสลวย

๔. การจัดลำดับเนื้อหา จัดลำดับเนื้อหาจากง่ายไปหายาก เป็นลำดับขั้นตอน เช่น การนิยามความหมายของกรรม บอกประเภทของกรรม หน้าที่ของกรรม ยกเรื่องอุปมาประกอบ การเขียน และสุดท้ายเป็นการเสนอเรื่องวิปัสสนา อันเปรียบเสมือนไฟวิเศษสำหรับเผาผลาญกรรม ให้สูญสิ้นไปจากขันธสันดานของสัตว์ ไปในที่สุด

เมื่อกล่าวโดยสรุปเรื่องกรรมนั้น เป็นเรื่องสำคัญที่สุดทางพระพุทธศาสนาควรแก่การศึกษา ให้เกิดความเข้าใจถูกต้องเป็นอย่างยิ่ง สมัยใด ไม่มีองค์สมเด็จพระมิ่งมังกุสุมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จมาอุบัติ สมัยนั้นประชาสัตว์จะไม่มีโอกาสรับทราบเรื่องกรรมโดยตลอดสายได้เลยเป็นอันขาด ด้วยว่าการประกาศเรื่องกรรมอันถูกต้องตามความเป็นจริง นี้จะปรากฏอยู่ที่แต่เฉพาะกาลที่โลกมีพระพุทธศาสนาเท่านั้น

๕.๒.๔ การวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องพุทธวิทยา

วรรณกรรมเรื่องพุทธวิทยา เป็นหนังสือพุทธปรัชญา เชิงวิชาการฉบับพิสดารที่อธิบายความรู้หลักธรรม ตลอดจนแนวความคิด การตีความด้วยภาษาที่เข้าใจง่าย เป็นแนวที่จะทำให้เข้าใจหลักธรรมในพระพุทธศาสนาได้อย่างละเอียดลึกซึ้งและถูกต้องที่สุด พร้อมทั้งหลักฐานที่มาไว้ชัดเจน จากคัมภีร์พระไตรปิฎก

๑. ความเป็นมา

พุทธวิทยา^{๒๔} เป็นหนังสือวิชาการทางพระพุทธศาสนา และเป็นหนังสืออ้างอิงได้ อาจารย์พรรัตนสุวรรณ ได้เขียนขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๖ สมัยที่พักอยู่วัดอุโมงค์ (สอนพุทธธรรม) จังหวัดเชียงใหม่ ครั้งนั้น ท่านเก็บตัวอยู่แต่ภายในวัดไม่ทำงานอย่างอื่น นอกจากนั่งสมาธิค้นคว้าหนังสือและเขียนหนังสือ

^{๒๔} พร รัตนสุวรรณ, พุทธวิทยา เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๗), หน้า ๑๐ - ๑๑.

เท่านั้น โดยใช้เวลาในการเขียนประมาณ ๖ เดือน และจัดพิมพ์เป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๙ จำนวน ๓๐๐๐ เล่ม โดยผู้เขียนมีกุศเลตนาอันแน่วแน่ที่จะเขียนขึ้น เพื่ออธิบายให้รู้ว่า ชีวิตเกิดขึ้นมาอย่างไร อำนาจอะไรเป็นผู้สร้างสรรค์ชีวิต พระผู้เป็นเจ้ามีจริงหรือไม่ กฎเกณฑ์ของชีวิตมีอยู่อย่างไร วิวัฒนาการอย่างไร และจะไปสิ้นสุดลงที่ไหน ชาติหน้า นรก สวรรค์ มีจริงหรือไม่ ความทุกข์เกิดขึ้นอย่างไร จักแก้ไขโดยวิธีไหน จึงจะได้ผลอย่างแท้จริง ความยุ่งยากของสังคมหรือของโลก มีมูลฐานมาจากอะไร วิธีแก้ไขอย่างนักการเมือง หรือนักปกครองกระทำกันอยู่ทุกวันนี้จะได้ผลจริงเพียงแค่นี้ ปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้ เราสามารถเข้าใจได้อย่างแจ่มแจ้งด้วยตนเอง ถ้าได้ศึกษาเรื่องปฏิจจสมุปบาท ก็จะเข้าใจได้เป็นอย่างดี โปรดสังเกตว่า เรื่องนี้เป็นปรัชญาคือเป็นหลักวิชาที่แน่นอนเป็นกฎเกณฑ์ที่ตายตัวไม่แปรผันไปตามเวลา เป็นหลักธรรมดาคำที่ดำรงอยู่อย่างนั้นตลอดกาล เป็นกฎที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงค้นพบ และทรงเข้าใจเหมือนกันทุกพระองค์

๒. ลักษณะคำประพันธ์

พุทธวิทยาเป็นผลงานการศึกษาค้นคว้าวิชาการทางพระพุทธศาสนาของอาจารย์พร รัตนสุวรรณ โดยใช้การแต่งประเภทร้อยแก้ว กล่าวคือ มีการนำหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนามาอธิบาย และขยายความเป็นภาษาไทยร่วมสมัยที่คนทั่วไปจะสามารถเข้าใจได้ โดยไม่เน้นตามหมวดหลักธรรม หรือตามตัวอักษรส่วนใหญ่เป็นการเน้นที่หัวเรื่องที่ต้องการจะนำเสนอ

๓. ผู้แต่ง

อาจารย์พร รัตนสุวรรณ เกิดเมื่อวันที่ ๑๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๑ ณ ตำบลบ้านแก่ง อำเภอตรอน จังหวัดอุดรธานี ในตระกูลช่างทอง เป็นบุตรคนที่สองในจำนวนพี่น้อง ๕ คน^{๒๕} ของนายบุญนาค และนางพิน รัตนสุวรรณ เนื่องจากบิดาและมารดาของท่านเสียชีวิตไปตั้งแต่ท่านยังเล็ก ๆ และเป็นเด็กกำพร้า จึงได้ไปอาศัยอยู่กับลุงและอา ในที่สุดก็ไปอาศัยอยู่กับวัดบ้านแก่ง อายุย่างเข้า ๑๓ ปี พ.ศ. ๒๔๗๔ ได้เดินทางเข้ากรุงเทพฯ กับสามเณรอาทร อังสุธรรม ซึ่งเป็นญาติผู้พี่และเป็นคนบ้านเดียวกัน ได้พามาอยู่วัดมหาธาตุฯ ทำพระจันทร์ พระนคร กรุงเทพฯ เมื่อมาอยู่แล้วก็ได้เข้าเรียนภาษาบาลี โดยเรียนไวยากรณ์ และแปลธรรมบทอยู่ ๒ ปี ตั้งแต่ยังเป็นเด็กวัดมหาธาตุฯ พ.ศ. ๒๔๗๘^{๒๖} ได้บรรพชาเป็นสามเณรที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ กรุงเทพมหานคร และสอบได้เปรียญธรรม ๖ ประโยค ขณะ

^{๒๕} http://www.dharma-gateway.com/ubasok/ubasok_hist/ubasok-porn.htm (๒ เมษายน ๒๕๕๔)

^{๒๖} พร รัตนสุวรรณ, พุทธวิทยา เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๗), หน้า ๑-๕.

เป็นสามเณร พ.ศ. ๒๔๘๑ ได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุที่วัดมหาธาตุฯ โดยมีเจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัต (เฮง เขมจารีมหาเถระ) อธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุฯ เป็นพระอุปัชฌาย์

พ.ศ. ๒๔๘๓ ได้ไปปฏิบัติธรรมที่สวนโมกข์ (เก่า) ตำบลพุมเรียง จังหวัดสุราษฎร์ธานี กับท่านพุทธทาสเป็นเวลา ๑ ปี แล้วจาริกไปปฏิบัติธรรมตามสถานที่วิเวกหลายแห่ง พร้อมกับตั้งใจมุ่งมั่นศึกษาพระไตรปิฎกและอรรถกถา ตลอดจนคัมภีร์ปกรณ์วิเสสภาษาบาลี จนมีความรู้แตกฉาน และลุ่มลึกในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

พ.ศ. ๒๔๙๑ ได้ไปอยู่จำพรรษาที่วัดอโศก จังหวัดเชียงใหม่ เคยร่วมทำงานเผยแพร่กับท่านปัญญานันทะ และได้เปิดสอนพุทธศาสนาวินายกที่จังหวัดเชียงใหม่ จนเกิดตีพิมพ์การทำงานเผยแพร่วรรณกรรมเป็นที่รู้จักกันทั่ว

พ.ศ. ๒๔๙๔ เกิดป่วยเป็นวัณโรค ต้องลาสิกขาออกมารักษาตัว เมื่อหายดีก็กลับไปสอนธรรมทางพุทธศาสนาตามโรงเรียนในเขตเทศบาลจังหวัดเชียงใหม่ ทั้งชั้นประถมศึกษา มัธยมศึกษา วิทยาลัยครู วิทยาลัยพยาบาลสวนดอก ทำงานเผยแพร่วรรณกรรมทางพุทธศาสนาอย่างแท้จริง โดยสอนฟรีทุกอย่าง ทั้งขณะเป็นพระภิกษุและในเพศคฤหัสถ์เป็นเวลา ๑ ปี จนมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักแพร่หลายทั่วไป

พ.ศ. ๒๔๙๘ ได้รับเชิญจากทาง มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ให้มาเป็นอาจารย์สอนในคณะพุทธศาสตร์ ต่อมาได้ไปสอนวิชาพุทธศาสนาตามโรงเรียนต่าง ๆ ๑๐ กว่าแห่ง และในช่วงระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๐๑ ได้เปิดสอนพุทธศาสนาวินายกและตั้งโรงเรียนพุทธศาสนาวินายกที่วัดมหาธาตุฯ ขึ้นเป็นครั้งแรก ตั้งแผนกธรรมวินัยเป็นสถานที่ฟังธรรมและฝึกสมาธิสำหรับประชาชนทั่วไป ทำงานเผยแพร่วรรณกรรมติดต่อกันประมาณ ๑๐ ปี

พ.ศ. ๒๕๐๘ ได้ตั้งสำนักคั่นคว่ำทางวิญญูณ ตั้งโรงพิมพ์วิญญูณ ออกหนังสือรายเดือน ชื่อหนังสือวิญญูณ และพิมพ์หนังสือธรรมะที่เรียบเรียงขึ้นจากการคั่นคว่ำ และปฏิบัติธรรม

พ.ศ. ๒๕๑๖ อาจารย์พร รัตนสุวรรณ ได้รับอนุญาตจากเขตการทางพิเศษโลกให้ใช้สถานที่บริเวณแคมป์สน ในเนื้อที่ ๒,๐๒๙ ไร่ ที่ตำบลแคมป์สน อำเภอหล่มสัก (ปัจจุบัน คือ อำเภอเขาค้อ) จังหวัดเพชรบูรณ์ เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม ต่อมาได้จัดตั้งศูนย์พัฒนาศาสนา มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยขึ้น เพื่อเป็นสถานศึกษา และปฏิบัติธรรมของพระภิกษุสามเณรและคฤหัสถ์ผู้ใคร่ในธรรม

พ.ศ. ๒๕๒๙ ได้เริ่มดำเนินการตรวจชำระและจัดพิมพ์คัมภีร์อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จนเสร็จเรียบร้อย เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๕ จำนวน ๔๗ เล่ม และท่านได้ดำเนินการตรวจชำระและจัดพิมพ์คัมภีร์ฎีกา อีก ๑๒ คัมภีร์ รวม ๖๖ เล่ม ยังไม่ทันแล้วเสร็จ

พ.ศ. ๒๕๓๓ อาจารย์พร รัตนสุวรรณ ได้รับรางวัลเสาสมารธรรมจักร ใบประกาศเกียรติคุณจากกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ สาขาเผยแพร่พระพุทธศาสนาในประเทศในฐานะผู้ทำคุณประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนา

พ.ศ. ๒๕๓๖ ได้ถึงแก่กรรม เมื่อวันพุธที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๖ เวลา ๐๖.๓๙ น. ที่โรงพยาบาลเซ็นทรัลเอนรัล กรุงเทพมหานคร

๔. เนื้อหาโดยย่อ

หนังสือพุทธวิทยาเป็นหนังสือวิชาการทางพระพุทธศาสนา ที่อธิบายความหมายของหลักธรรมและแนวความคิดในทางพระพุทธศาสนา โดยอาจารย์พร รัตนสุวรรณ ได้แบ่งอธิบายความแยกเป็น ๒ เล่ม คือ พุทธวิทยา เล่ม ๑ กล่าวถึง ปฏิจสมุปบาท ธรรมชาติกับพระเจ้า วิญญาณในพระพุทธศาสนา วิญญาณคือธรรมชาติผู้สร้างสรรค์ชีวิต การเกิดของวิญญาณ การดับของวิญญาณ การสืบต่อของวิญญาณ ชาติหน้า และมัจฉาภิภูติ ส่วนพุทธวิทยา เล่ม ๒ กล่าวถึง กรรม นรก-สวรรค์ นิพพาน และภาคผนวก กล่าวถึงวิธีศึกษาปฏิจสมุปบาทอย่างง่ายและโดยย่อ เนื้อหาพุทธวิทยาทั้ง ๒ เล่ม โดยย่อสรุปได้ดังนี้

พุทธวิทยา เล่ม ๑

บทที่ ๑ เรื่องปฏิจสมุปบาท^{๒๗} มีสาระสำคัญ ดังนี้ ปฏิจสมุปบาทคืออะไร ปฏิจสมุปบาทสำคัญอย่างไร หัวข้อแห่งปฏิจสมุปบาท ปฏิจสมุปบาทคือกฎธรรมดาของชีวิตที่ดำรงอยู่ชั่วนิรันดร์ ถ้าไม่รู้เรื่องปฏิจสมุปบาท จะแก้ปัญหาชีวิตไม่ตก และจะพ้นจากนรกไม่ได้ เรื่องอธิบาย ๔ มนุษย์ ๕ ทுகติ ๒ สังสารวัฏ ถ้าเข้าใจในเรื่องปฏิจสมุปบาทเป็นอย่างดีแล้ว จะทำให้สามารถล่วงรู้ชีวิตทั่วสากลจักรวาล ชีวิตในสากลจักรวาล ชีวิตในสากลจักรวาลแบ่งเป็นภูมิ ๔ กำเนิด ๔ สัตตवास ๔ วิญญาณฐิติ ๗ และภพ ๓ ถ้าไม่รู้เรื่องปฏิจสมุปบาท แม้ให้เป็นปราชญ์อย่างไร ก็อดมีความเข้าใจผิดในเรื่องชีวิตไม่ได้ ความยากของเรื่องปฏิจสมุปบาท อยู่ตรงไหน สำหรับคนที่รู้เรื่องนี้ดีแล้วก็อย่าประมาท จะเรียนโดยวิธีไหนจึงจะเข้าใจง่าย และควรศึกษาเรื่องวิญญาณ ก่อน

^{๒๗} พร รัตนสุวรรณ, พุทธวิทยา เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๗).

บทที่ ๒ เรื่องธรรมชาติกับพระเจ้า มีสาระสำคัญ ดังนี้ ธรรมชาติคืออะไร พระเจ้าคืออะไร แง่คิดที่ทำให้เชื่อว่ามีพระเจ้า พระเจ้าทรงสร้างสรรพสิ่งทั้งปวง พระเจ้ามีสภาพเป็นวิญญาณ พระเจ้าปรากฏชัดอยู่ในสรรพสิ่ง พระเจ้าทรงสร้างกฎธรรมชาติไว้สำหรับโลก แต่พระองค์ทรงอยู่เหนือกฎธรรมชาติ สภาพของพระเจ้าคล้ายกับวิญญาณในพระพุทธศาสนา ข้อที่แตกต่างระหว่างวิญญาณในคริสต์ศาสนากับในพระพุทธศาสนา พระเจ้ายอมทรงสถิตอยู่กับผู้มีใจบริสุทธิ์ พระเจ้าทรงสถิตอยู่กับผู้ใดผู้นั้นจะสำนึกถึงความผิด ความชอบธรรมและจะหยั่งรู้ความจริงทุกอย่าง พระเจ้าทรงปรากฏอยู่ในสามลักษณะ พระเยซู เสด็จมาในโลกนี้เพื่ออะไร ตามหลักคริสต์ศาสนา คนที่ทำบาปก็เนื่องมาจากการตลบองตันเหตุแห่งความทุกข์และความตายตามหลักคริสต์ศาสนา คำว่าบาป ในทางคริสต์ศาสนา พระเจ้าทรงรักโลก ความรอดตามหลักคริสต์ศาสนา ผู้ไม่เชื่อในพระเจ้า จะต้องพินาศ จงขอเถิดแล้วจะได้ จะเข้าถึงพระเจ้า ได้ก็ด้วยศรัทธา พระเจ้าทรงทราบการกระทำของมนุษย์ทุกขณะ พระเจ้าทรงยุติธรรม กฎของกรรมในคริสต์ศาสนา ผลแห่งความเชื่อในพระเจ้า หลักปฏิบัติที่สำคัญในคริสต์ศาสนา คำอธิษฐานของพระเยซู บัญญัติใหญ่ของพระเยซู ความหมายของไม้กางเขน ข้อที่สังเกตในคริสต์ศาสนา ข้อที่น่าสงสัยและคำตอบที่น่าฟังในคริสต์ศาสนา ในทางคริสต์ศาสนาสอนว่า อย่าเชื่ออะไรโดยไม่ได้พิสูจน์ อย่าสงสัยการกระทำของพระเจ้าเลย เพราะไม่มีใครอาจล่วงรู้น้ำพระทัยของพระองค์ได้ เรื่องพระเจ้าในศาสนาฮินดู ข้อที่แตกต่างกัน และเหมือนกันระหว่างหลักศาสนาฮินดูกับหลักศาสนาคริสต์ และเรื่องพระเจ้าในศาสนาอิสลาม

บทที่ ๓ เรื่องวิญญาณในพระพุทธศาสนา มีสาระสำคัญ ดังนี้ การศึกษาเรื่องวิญญาณในพระพุทธศาสนา วิญญาณในความหมายของพระพุทธศาสนา ไม่ใช่ผี วิญญาณในพระพุทธศาสนา คือพลังงาน วิญญาณที่มีอยู่ในชีวิตทั้งปวง วิญญาณเป็นธาตุอีกชนิดหนึ่ง คำว่าธาตุในพระพุทธศาสนา มีความหมายต่างจากวิทยาศาสตร์ วิญญาณเป็นธาตุนามธรรม พระพุทธศาสนาถือว่าวิญญาณมีอยู่ในทุกเซลล์ชีวิต ฯลฯ วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทายรูป ความร้อนก็เรียกว่ารูป พฤติการณ์ของร่างกายก็เรียกว่ารูป วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนาม นามอะไรที่เป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ เวทนา สัญญา ปฏิกริยาของสิ่งมีชีวิตกับสิ่งที่ไร้ชีวิต ต่างกันอย่างไร ความจำ ความรู้สึก เกิดจากสมองจริงหรือไม่ การเกิดของชีวิต ตามหลักชีววิทยา วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป บทวินิจฉันต์ันไม่มีวิญญาณ และถ้าตันไม้ไม่มีวิญญาณ ชีวิตของตันไม้เกิดจากอะไร เป็นต้น

บทที่ ๔ เรื่องวิญญาณคือธรรมชาติผู้สร้างสรรค์ชีวิต มีสาระสำคัญ ดังนี้ จะรู้ได้อย่างไรว่าวิญญาณคือธรรมชาติผู้สร้างสรรค์ชีวิต จะรู้ได้ก่อนอื่น ต้องเข้าใจว่าวิญญาณเป็นธรรมชาติที่มีจิตจำนง

ต้องเรียนรู้ขั้น ๕ ให้เข้าใจดีที่สุด ขั้น ๕ คืออะไร เมื่อเข้าใจขั้น ๕ ดีแล้ว โดยเฉพาะคือพวกสังฆาร ต้องเข้าใจให้ชัดเจนที่สุด แล้วจึงเอาข้อเท็จจริงของชีวิตมาเทียบกับลักษณะของวิญญาน ก็จะทำให้เข้าใจอย่างแจ่มแจ้งว่า วิญญาน คือธรรมชาติผู้สร้างสรรค์ชีวิต ข้อแย้งของนักวิทยาศาสตร์ ข้อเตือนสำหรับผู้ไม่เชื่อ และหมวดเบ็ดเตล็ด

บทที่ ๕ เรื่องการเกิดของวิญญาน มีสาระสำคัญ ดังนี้ วิญญานเกิดจากชีวิต ชีวิตไม่มีวิญญานไม่มี วิญญานเป็นผลของชีวิต และวิญญานสืบต่อได้ทางเซลล์สืบพันธุ์เท่านั้น วิญญานเกิดจากชีวิต วิญญานเกิดได้ต้องอาศัยร่างกาย ลักษณะรูป ๔ เป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาน ลักษณะรูป ๔ ก็คือพฤติกรรมในระบบของเซลล์ แกมมัญดาเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาน การเกิดของวิญญานเกี่ยวข้องกับโลหิต ชีวิตคืออะไร วิญญาน มี ๒ ประเภท คือ วิถีจิตกับภวังคจิต อะไรคือสิ่งที่มีอยู่ คำว่า นามธรรม ในพระพุทธศาสนา กฎธรรมชาติเป็นสังขตธรรมหรืออสังขตธรรม และบทสรุป เป็นต้น

บทที่ ๖ เรื่องการดับของวิญญาน มีสาระสำคัญ ดังนี้ พระสูตรที่มักทำให้เข้าใจว่า ตายแล้ววิญญานดับสูญ แ่คิดที่จะทำให้เข้าใจว่าตายแล้ววิญญานดับสูญ วิญญานในความหมายของภิกษุชาติเจตภูตมีจริงหรือไม่ วิญญานเป็นอนันตรปัจจัยให้เกิดวิญญาน ความหมายของอนันตรปัจจัย การเข้าใจเรื่องจุติปฏิสนธิ วิญญานจากโลกอื่นมาสู่โลกอื่น หรือจากโลกอื่นมาสู่โลกนี้ และบทสรุป เป็นต้น

บทที่ ๗ เรื่องการสืบต่อของวิญญาน มีสาระสำคัญ ดังนี้ ถ้าชีวิตไม่มีวิญญานก็ไม่มี ชีวิตดับวิญญานก็ดับ ชีวิตสืบต่อได้ทางการสืบพันธุ์ บทพิสูจน์การสืบต่อของวิญญาน วิถีจิตเกิดขึ้นอย่างไร การเกิดขึ้นของวิญญาน มีหลักสำคัญอยู่ที่สังฆาร ประสาทเป็นเพียงปัจจัยส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดวิญญาน ฯลฯ ข้อควรระวังสำหรับผู้ไม่เชื่อทฤษฎีของพุทธศาสนา ผู้อยู่ท่ามกลางวินัย เหตุอะไรพระองค์จึงต้องทรงบัญญัติพระธรรมวินัย จงระวังเหตุผลอาจหลอกตัวเองได้ง่ายที่สุด และอย่าถือความหมายเฉพาะตามตัวอักษรเท่านั้น เพราะความหมายระหว่างบรรทัดยังมีอีกมาก เป็นต้น

บทที่ ๘ เรื่องชาติหน้า มีสาระสำคัญ ดังนี้ สาเหตุที่ทำให้เข้าใจว่าตายแล้วสูญหรือไม่สูญ ปัญหาสำคัญในเรื่องชาติหน้า การที่จะรู้ว่าวิญญานที่สร้างชีวิตนี้ มาจากที่อื่น การเกิดและวิวัฒนาการแห่งระบบประสาท ฯลฯ ทฤษฎีว่าด้วยการระลึกชาติ บทวินิจฉัยเรื่องวิญญานไปปฏิสนธิได้อย่างไร และการไปของวิญญานควรจะเปรียบเหมือนแสงที่พุ่งไปหรือคลื่นของวิทยุ เป็นต้น

บทที่ ๙ เรื่องมัจฉาทิฏฐิ มีสาระสำคัญ ดังนี้ การที่จะเข้าใจมติในพุทธศาสนาให้ชัดเจนจำเป็นต้องรู้ว่ามติอะไรบ้าง ที่ทางพระพุทธศาสนาถือเป็นมัจฉาทิฏฐิ ผู้ที่มีมติว่า โลกหน้าไม่มี ตายแล้วสูญ

บุญบาปไม่มี คนส่วนมากทุกวันนี้เป็นนัตถิกทิกฏฐิ อันตคาหิกทิกฏฐิ ปัญหาที่ไม่ควรคิด ฯลฯ พระสูตรที่แสดงว่า พระอรหันต์ตายแล้วสูญหรือไม่สูญ ปัญหาสุดโต่งของพวกอภิปรายา ลักษณะแห่งปัญญาที่พระพุทธองค์ต้องการให้เรามี บทวินิจฉัยสิ่งทั้งปวงมีจริงหรือไม่จริง และสมมติฐานเรื่องวิญญานเป็นมิจฉาทิกฏฐิหรือไม่ เป็นต้น

พุทธวิทยา เล่ม ๒

บทที่ ๑๐ เรื่องกรรม^{๒๔} มีสาระสำคัญดังนี้ กรรมที่เป็นหลักพุทธศาสนาแท้ ๆ คนแรกเกิดทำกรรมได้อย่างไร ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่วคืออย่างไร เรื่องกรรมที่มักเข้าใจผิด เหตุไรจึงเรียกกรรมว่าสังขาร กรรมให้ผลอย่างไร เมื่อไร เรื่องกรรม ๑๒ ของพระพุทธโฆษาจารย์ ฯลฯ มุมมืดในเรื่องกรรม คนทำบุญก็มีใจว่าจะขึ้นสวรรค์เสมอไป ทำบุญล้างบาปได้หรือไม่ บาปก็คือกิเลส และเรื่องกรรมที่เป็นหลักใหญ่ที่สุด เป็นต้น

บทที่ ๑๑ เรื่องนรกสวรรค์ มีสาระสำคัญดังนี้ ผู้รู้แจ้งนรก-สวรรค์ วิธีรู้แจ้งนรก-สวรรค์ ไพนรก เหตุไรจึงมองไม่เห็นนรก สวรรค์ในนรก เหตุไรจึงตกนรกกันมากนัก อย่าหลงคัมภีร์ ฯลฯ บทสรุปเรื่องนรก-สวรรค์ บทวินิจฉัยเรื่องโอปปาติกะ โอปปาติกะกำเนิด คืออะไรแน่ กำเนิดโดยละเอียด และมุมมืดที่ทำให้ไม่เชื่อเรื่องนรก-สวรรค์ เป็นต้น

บทที่ ๑๒ เรื่องนิพพาน มีสาระสำคัญดังนี้ ไม่รู้แจ้งนิพพาน ก็ไม่รู้แจ้งเรื่องชีวิต ความเข้าใจผิดเกี่ยวกับเรื่องนิพพาน นิพพานเป็นเรื่องของคนทุกคน นิพพานคือความสงบ ความรู้สึกของผู้เข้าถึงนิพพาน นิพพานเป็นที่สงบของสังขารทั้งปวง ฯลฯ เคล็ดลับสำคัญในการบรรลุถึงนิพพาน เหตุไร ผู้ธรรมจึงละกิเลสไม่ได้ เคล็ดลับสำคัญในการบรรลุถึงนิพพาน และทฤษฎีเรื่องวิญญานกับการบรรลุถึงนิพพาน เป็นต้น

ภาคผนวก มีสาระสำคัญ ดังนี้ วิธีการศึกษาปฏิบัติสมุปบาทอย่างง่ายโดยย่อ ได้แก่ คำว่าปฏิบัติสมุปบาท หัวข้อแห่งปฏิบัติสมุปบาทแบบที่เห็นกันทั่วไป หัวข้อแห่งปฏิบัติสมุปบาทแบบสมบูรณ์ หัวข้อแห่งปฏิบัติสมุปบาทของพระอรหันต์ และคำอธิบายโดยละเอียดในหัวข้อปฏิบัติสมุปบาท

๕. วัตถุประสงค์จุดเด่นและคุณค่า

๑) วัตถุประสงค์ พุทธวิทยา ผู้เขียนมีแนวคิดความตั้งใจที่จะเขียนจากประสบการณ์ที่ได้ศึกษาค้นคว้ามาโดยได้รับแรงสนับสนุนจาก พระศรีสุธรรมมุนี (บุญเลิศ ท. คล่องสั่งสอน) เจ้าคณะ

^{๒๔} พร รัตนสุวรรณ, พุทธวิทยา เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๗), หน้า ๑ - ๕.

ผู้ตรวจการภาค ๓ รูปที่ ๑ วัดมหาธาตุ คณะ ๗ กรุงเทพมหานคร ที่ให้ความช่วยเหลือในการจัดพิมพ์ ทั้งนี้ผู้เขียนมีจุดมุ่งหมายในการที่จะให้เข้าใจถึงหลักคำสอนในทางพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง เช่น เรื่องปฏิจจสมุปบาท เรื่องโอปปาติกะ และเรื่องกฎแห่งกรรม เป็นต้น โดยมีความเชื่อว่า “...ใน^{๒๔} เมื่อคนทั้งหลายพากันเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมอย่างสนิทใจแล้ว ศีลธรรมในสังคมก็จะเกิดและพัฒนาขึ้นอย่างรวดเร็ว และศีลธรรมที่ว่านี้ เป็นศีลธรรมที่เกิดจากเขามองเห็นความจำเป็นด้วยตัวของเขาเองว่า จะต้องปฏิบัติ และก็มีศรัทธาที่จะปฏิบัติตามด้วย”

๒) คุณค่า พุทธวิทยา ผู้เขียนได้แฝงแนวความคิด สาระการเรียนรู้ที่สำคัญในทางพระพุทธศาสนาไว้อย่างลึกซึ้ง และกล้ำกรองว่าเป็นหนังสือไม่ตาย และกล้ำพยากรณ์อีกว่า ต่อไปในอนาคตหนังสือเล่มนี้ จะได้รับการแปลเป็นภาษาต่าง ๆ และจะแพร่หลายไปทั่วโลก เมื่อพิจารณาถึงคุณค่าของวรรณกรรม สรุปได้ ดังนี้

๑) คุณค่าด้านวรรณศิลป์ ผู้เขียนได้ใช้ภาษาในการเขียนอย่างเรียบง่าย แต่แฝงไปด้วยความหมายอันลึกซึ้ง ทำให้ผู้อ่านเข้าใจยากในเบื้องต้น แต่เมื่ออ่านไปแล้ว จะทำให้เข้าใจถึงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ถูกต้องซึ่งถือว่าเป็นความชาญฉลาดของผู้เขียนโดยแท้

๒) คุณค่าด้านด้านสาระ ผู้เขียนได้พยายามหยิกยกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องในสมัยนั้นจนมาถึงปัจจุบัน มาเปรียบเทียบกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา เพื่อมองให้เห็นในภาพรวมถึงความเป็นมาเป็นไป ทำให้ผู้อ่านได้มองเห็นถึงภาพรวม ในจุดมุ่งหมายที่แท้จริงของพระพุทธศาสนาในหลาย ๆ ด้าน ด้วยกัน เช่น การนำเรื่องวิญญูณ มาอธิบายให้มองเห็นได้ชัดเจนยิ่งขึ้น เป็นต้น

๓) คุณค่าด้านสังคม ผู้เขียนได้พยายามเขียนเพื่อทำให้ผู้อ่านได้เกิดแนวความคิดในเรื่องหลักธรรมในทางพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง เช่น ขาดินน้ำ กฎแห่งกรรม ฯลฯ ส่งผลให้เกิดผลกระทบต่องานในวงกว้าง ที่ชัดเจน อาทิ การก่อตั้งพุทธนิคมเชียงใหม่ การก่อตั้งสถานปฏิบัติธรรมแคมป์สน อำเภอกำแพงแสน จังหวัดเพชรบูรณ์ การได้รับการสนับสนุนตีพิมพ์หนังสือพุทธวิทยาปริ เป็นต้น

๔) คุณค่าด้านการประยุกต์ใช้ ผู้เขียนได้พยายามเขียนไว้อย่างชัดเจน ว่า ผู้ใดรู้จักหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างมีความสุข เช่น ปฏิจจสมุปบาท คือ กฎธรรมดาของชีวิตที่ดำรงอยู่ชั่วนิรันดร์ ถ้าไม่รู้เรื่องปฏิจจสมุปบาท จะแก้ปัญหาชีวิตไม่ตก ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว คืออย่างไร เป็นต้น

^{๒๔} พร รัตนสุวรรณ, พุทธวิทยา เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๙.

สรุปท้ายบท

วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาสมัยรัตนโกสินทร์ร่วมสมัย วรรณกรรมที่สำคัญ ได้แก่ แก่นพุทธศาสน์โดยท่านพุทธทาสภิกขุได้นำหลักพุทธวิธีการสอนใช้ตั้งแต่ต้นจนจบเลยทีเดียว เช่น ด้านปรัชญาพื้นฐาน ได้ดำเนินการสอนไปแต่จุดเริ่มตามแนวทางและสู่จุดหมายตามที่ปรัชญากำหนดให้ เช่น ตอนแรกท่านได้แนะนำให้เข้าใจเกี่ยวกับหลักการของพระพุทธศาสนาขั้นมูลฐาน ลำดับต่อมาก็บอกเรื่องของความว่างซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาที่ควรเข้าใจถึง และสุดท้ายก็ได้แนะนำวิธีปฏิบัติเพื่อเป็นอยู่ด้วยความว่าง “แก่นพุทธศาสน์” เกิดขึ้นจากองค์ปาฐกถามีคุณสมบัติของผู้สอน และได้ใช้วิธีการนำเสนอตามหลักของ “พุทธวิธีการสอน” ผลงานออกมาจึงมีคุณภาพที่องค์การยูเนสโก แห่งสหประชาชาติ ได้ตัดสินมอบรางวัลชนะเลิศหนังสือดี ประจำปี พ.ศ. ๒๕๐๘ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

กรรมที่ปณี เป็นวรรณกรรมของพระพรหมโมลี(วิลาส ญาณวโร) ที่ได้รับรางวัลชนะเลิศ วรรณกรรม สาขาศาสนา จากหลายหน่วยงาน วรรณกรรมเรื่องนี้ได้กล่าวถึงเรื่องกรรมซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของพระพุทธศาสนาโดยแบ่งออกเป็น ๓ ภาค กล่าวคือ ภาคที่ ๑ เป็นการพรรณนาถึงประเภทแห่งกรรม และกรรมแต่ละประเภทจะมีชื่อ มีลักษณะและมีหน้าที่แตกต่างกัน ภาคที่ ๒ เป็นการพรรณนาถึงวิบากหรือผลแห่งกรรม เป็นการอธิบายถึงผลที่เกิดขึ้นจากการกระทำ เพื่อขจัดความสงสัยที่ว่ากรรมนั้นมีผลจริงหรือไม่ อุกุศลกรรมจะให้ผลหนักหรือเบาต่างกันอย่างไร ตลอดทั้งกุศลกรรมซึ่งเป็นผลแห่งการกระทำดีจะมีระดับแห่งความเจริญมากน้อยต่างกันอย่างไร ส่วนภาคที่ ๓ เป็นการพรรณนาถึงการเผาผลาญแห่งกรรม เพราะสรรพสัตว์ทุกตัวตนเกิดมา มีกรรมเป็นแดนต่อ เมื่อเกิดมาแล้วก็ขึ้นอยู่กับกรรมกระทำในปัจจุบันว่าเป็นไปในฝ่ายกุศล หรืออกุศล คือกรรมดีและกรรมชั่ว ถ้าเป็นกรรมชั่วก็จะได้รับผลไม่ดี แต่บทนี้ผู้แต่งมีวัตถุประสงค์ที่จะชี้ให้เห็นว่า จะมีวิธีการสังหาร หรือเผาผลาญ กรรมที่ไม่ดีนั้นให้ลดน้อยเบาบางลงได้อย่างไร ด้วยการนำไฟคือสมาธิหรือวิปัสสนา แต่มีใช้เป็นการตัดกรรมให้หมดไปดังที่คนทั้งหลายเข้าใจกัน การที่จะให้กรรมไม่ดีถูกเผาผลาญไป ก็ด้วยการกระทำกุศลกรรมให้มากยิ่งขึ้น และต่อเนื่องตามลำดับ จนอกุศลกรรมไม่สามารถผุดขึ้นมาอีก

เนื้อหาสาระที่สำคัญ คือการนำเรื่องอาร์มภกตา ประเภทแห่งกรรม ปุณฺณ วิปัสสนามาอธิบายไว้พอสังเขป จุดเด่นของกรรมที่ปณี จึงเป็นเรื่องที่ส่งเสริมให้ผู้ศึกษาได้เข้าใจตามหลักแห่งความเป็นจริงของธรรมชาติคือกรรม เป็นวรรณกรรมที่ได้ถูกนำไปสู่การอ้างอิงในตำราทางวิชาการมากมาย เพราะมีโครงสร้างในการเขียนโดยแบ่งออกเป็น ๓ ภาค เป็นการเขียนในรูปแบบความเรียงร้อยแก้ว ภาษาที่ใช้

มีทั้งภาษาไทยและภาษาบาลี ส่วนการจัดเนื้อหาแบ่งออกเป็นขั้นตอนตามลำดับคือความอยากของคน จนนำไปสู่การกระทำ และเกิดผลแห่งการกระทำนั้น สรุปคือกิเลส กรรม วิบากนั่นเอง

พุทธวิทยา เป็นการกล่าวถึงความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องกรรมต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นกรรมหนัก ที่เรียกว่าครุกรรม หรือว่ากรรมเบา ที่เรียกว่า ลหุกรรม ทั้งหมดล้วนแต่มีผลต่อสัตว์โลกหรือว่ามนุษย์โลกทั้งนั้น แล้วแต่ว่ากรรมต่าง ๆ เหล่านั้นจะให้ผลในรูปแบบไหน จะช้าหรือว่าเร็ว จะให้ผลแห่งกรรมนั้น ซึ่งหน้าหรือว่าให้ผลในขณะที่เราไม่รู้ตัว ให้ตอนที่ยังอยู่ดี ๆ อยู่หรือว่าให้ตอนที่ป่วยหรือว่าใกล้จะตาย ถึงแม้ว่าจะไม่สามารถที่จะพิสูจน์ได้ก็ตาม แต่ก็ไม่ควรหลบหลู่ว่ามี เพราะว่า ถ้าหากไม่มีจริง ไม่ใช่เรื่องจริงแล้ว จะมีเรื่องกล่าวขานกันมาจนถึงปัจจุบันได้อย่างไร เพราะการที่คนสมัยก่อนเขาพูดอะไรไว้นั้น เขาย่อมมีเหตุมีผล ซึ่งไม่เคยผิด ซึ่งพระพุทธเจ้าของเราก็ได้ตรัสถึงเรื่องกรรมไว้ก็ไม่ใช่น้อย ซึ่งทุกคนไม่ว่าจะเป็นสัตว์หรือมนุษย์ที่เกิดมาในโลกนี้ล้วนแต่มีกรรมติดตัวมาอยู่ไม่มากก็น้อย จึงได้มีคำกล่าวไว้ว่าเกิดมาเพื่อใช้กรรม หรือไม่ก็เกิดมาเพื่อที่จะให้มาสร้างสมบุญบารมี พูดถึงหลักคำสอนในพระพุทธศาสนานั้น ไม่ว่าจะเป็นการ เกิด แก่ เจ็บ หรือแม้กระทั่งตาย ล้วนแต่เป็นอนิจจัง เป็นความจริงของชีวิตที่ทุกคนเกิดมาแล้วจะต้องประสบพบเจอกันทั้งนั้น ไม่มีใครที่จ้กรอดพ้นจาก การแก่ เจ็บ หรือตายไปได้สักคน ไม่ว่าจะเป็นการเกิดมาจาก ชลาพุชะ คือพวกที่เกิดออกมาเป็นตัว เช่น คน หรือสัตว์ บางประเภท อณฑชะ คือพวกที่เกิดออกมาเป็นไข่ เช่น ไก่ นก เป็นต้น สังเสทชะ คือพวกที่เกิดในที่ชื้นแฉะ เช่น พวกเชื้อโรคต่างๆ โอปปาติกะ คือพวกที่เกิดเป็นตัวตนโดยสมบูรณ์ในทันทีทันใด ไม่ได้ออกมาจากครรภ์มารดา ไม่ต้องอาศัยพ่อ แม่ ผู้ให้กำเนิดช่วยอุ้มชูดูแลรักษาทะนุถนอมกล่อมเกลี้ยงเลี้ยงดูให้เจริญเติบโต เจริญวัย ทุกชนิดก็ต้องมีการแก่ เจ็บ ตายไปทั้งนั้น

คำถามท้ายบท

๑. จงบอกความเป็นมาของแก่นพุทธศาสนา กรรมที่ปณี พุทธธรรม และพุทธวิทยา
๒. จงบอกประวัติผู้แต่ง แก่นพุทธศาสนา กรรมที่ปณี พุทธธรรมและพุทธวิทยา มีอย่างไรบ้าง และมีประวัติตรงไหนบ้าง ที่พระสงฆ์ในปัจจุบันน่าจะถือเอาเป็นแบบอย่างได้
๓. จงอธิบายสาระสำคัญของแก่นพุทธศาสนา กรรมที่ปณี พุทธธรรมและพุทธวิทยา
๔. จงบอกจุดเด่นของวรรณกรรม แก่นพุทธศาสนา กรรมที่ปณี พุทธธรรมและพุทธวิทยา จงบอกรูปแบบที่เกี่ยวกับโครงสร้างในการเขียน วิธีเขียน ภาษาที่ใช้เขียน
๕. การจัดลำดับเนื้อหาของวรรณกรรม แก่นพุทธศาสนา กรรมที่ปณี พุทธธรรม และพุทธวิทยา มีอย่างไรบ้าง

เอกสารอ้างอิงประจำบท

บรรจบ บรรณรุจิ. กระบวนธรรมเพื่อความเข้าใจชีวิตในปฏิจลสมุปบาท, กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๕.

พร รัตนสุวรรณ. พุทธวิทยาปฏิจลสมุปบาท. กรุงเทพมหานคร : วิญญาน, ๒๕๓๗.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณ-ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต). พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ). กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙.

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต). วัฒนธรรมไทยสู่ยุคเป็นผู้นำและเป็นผู้ให้. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๓๗.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). พุทธวิธีในการสอน. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๔.

พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตยาโณ). ธรรมปริทรรศน์ ๒. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พุทธทาสภิกขุ. แก่นพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ม.ป.ป.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ ๑๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

วิโรจน์ ศิริรัฐ. ประวัติชีวิต การงาน หลักธรรม พุทธทาสภิกขุ. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน, กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

<http://www.buddhadasa.com/history/budprofile4.html> (๒๙ มิถุนายน ๒๕๔๔).

บทที่ ๖

งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. พูนชัย ปันธิยะ
ผู้ช่วยศาสตราจารย์มัน เสือสูงเนิน
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุทธิพงษ์ ศรีวิชัย

วัตถุประสงค์การเรียนรู้ประจำบท

เมื่อได้ศึกษาเนื้อหาในบทนี้แล้ว ผู้ศึกษาสามารถ

๑. บอกความเป็นมาของพุทธธรรม วิมุตติมรรค และคัมภีร์มหาวงศ์ได้
๒. บอกประวัติผู้แต่งพุทธธรรม วิมุตติมรรค และคัมภีร์มหาวงศ์ได้
๓. อธิบายสาระสำคัญของพุทธธรรม วิมุตติมรรค และคัมภีร์มหาวงศ์ได้
๔. บอกจุดเด่นของวรรณกรรม พุทธธรรม วิมุตติมรรคและคัมภีร์มหาวงศ์ได้
๕. บอกรูปแบบ โครงสร้างในการเขียน วิธีเขียน ภาษาที่ใช้เขียนการจัดลำดับ เนื้อหาของวรรณกรรม พุทธธรรม วิมุตติมรรคและคัมภีร์มหาวงศ์ได้
๖. ค้นคว้าและศึกษาวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาจากแหล่งต่าง ๆ ได้

ขอบข่ายเนื้อหา

- วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญในมหาวิทยาลัย
 - งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา เรื่อง พุทธธรรม
 - งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา เรื่อง วิมุตติมรรค
 - งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา เรื่อง มหาวงศ์

๖.๑ ความนำ

ในสมัยรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระองค์ได้นำระบบการจัดการศึกษาแบบตะวันตกเข้ามา และบทบาทในการจัดการศึกษาที่วัดเคยดำเนินการอยู่ รัฐก็ได้รับเอาไปเป็นผู้ดำเนินการเอง ที่สำคัญมากในสมัยนี้ ได้เกิดมหาวิทยาลัยสงฆ์ขึ้นในประเทศไทยขึ้นมา ๒ แห่ง คือ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ทำให้การศึกษาทางพระพุทธศาสนาเข้าสู่ระบบที่เป็นสากลมากยิ่งขึ้น ดังจะเห็นได้จากพันธกิจของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยทั้ง ๔ ด้าน ได้แก่ ด้านการผลิตบัณฑิต ด้านการวิจัย ด้านการบริการวิชาการพระพุทธศาสนา แก่สังคม และด้านการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม จัดการเรียนการสอนให้บริการวิชาการแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์ มีวิทยาเขต วิทยาลัยสงฆ์ ห้องเรียน หน่วยวิทยบริการ และ สถาบันสมทบทั้งในและต่างประเทศ

ในฐานะที่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จัดการศึกษาทางด้านพระพุทธศาสนา ได้มีการศึกษาค้นคว้า และสร้างสรรค์งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่องมากมาย ผลงานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ และเป็นวรรณกรรมที่นักวิชาการนำไปอ้างอิงในผลงานทางวิชาการอย่างกว้างขวาง เช่น เรื่องพุทธธรรม ของพระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธิ์ ปยุตโต) เรื่อง วิมุตติมรรค ของพระอุบาลีสสเถระ แปลโดย พระราชวรมณี (ประยูร ธมมจิตโต) และคณะ และเรื่อง คัมภีร์มหายาน ของพระมหานามเถระและคณะบัณฑิต แปลโดย ผศ. สุเทพ พรหมเลิศ มานำเสนอจำนวน ๓ เรื่อง นอกจากนี้ยังมีผลงานทางวิชาการที่เป็นวรรณกรรมของนักวิชาการของมหาวิทยาลัย เขียนไว้อีกมาก ซึ่งผู้สนใจสามารถค้นคว้าได้ตามแหล่งการเรียนรู้ทั่วไป

๖.๒ งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญในมหาวิทยาลัย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ และเป็นวรรณกรรมที่นักวิชาการนำไปอ้างอิงในผลงานทางวิชาการอย่างกว้างขวางเช่น

๑) เรื่องพุทธธรรม ของพระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธิ์ ปยุตโต)

๒) เรื่องวิมุตติมรรค ของพระอุบาลีสสเถระ แปลโดยพระราชวรมณี (ประยูร ธมมจิตโต) และคณะ

๓) เรื่องคัมภีร์มหายาน ของพระมหานามเถระและคณะบัณฑิต แปลโดย ผศ.สุเทพ พรหมเลิศ

๖.๒.๑ งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่อง พุทธธรรม

๑) ความเป็นมา

หนังสือพุทธธรรมของพระพรหมคุณาภรณ์ได้รับการตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๔ ในคราวที่ดำรงสมณศักดิ์ในนาม “พระศรีวิสุทธิโมลี” พุทธธรรมฉบับเดิมนั้น รวมอยู่ในชุด “วรรณไวทยากร” ซึ่งเป็นชุมนุมบทความทางวิชาการที่โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทยได้จัดพิมพ์ถวาย พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ในโอกาสที่มีพระชนมครบ ๘๐ พรรษาบริบูรณ์ เมื่อ ๒๕ สิงหาคม ๒๕๑๔ พุทธธรรมฉบับเดิมมี ๒๐๖ หน้า ฉบับปรับปรุงใหม่มี ๑,๑๔๕ หน้า พุทธธรรมถือหลักฐานทางคัมภีร์เป็นสำคัญ จึงเต็มไปด้วยข้อความที่อ้างอิงมาจากภาษาบาลี ทั้งในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และเอกสารทางวิชาการอื่น ๆ อีกเป็นจำนวนมาก

๒) ผู้แต่ง

พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต) เกิดวันพฤหัสบดีที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๑ ตรงกับแรม ๗ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีชวด ณ ตลาดศรีประจันต์ อำเภอสรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นบุตรของนายสำราญ นางขุนกี อารยางกูร มีพี่น้องร่วมบิดามารดา ๖ คน

บรรพชา ณ วัดบ้านกร่าง อำเภอสรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี เมื่อวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๔ โดยมีพระครูเมธีธรรมสาร เจ้าอาวาสวัดบ้านกร่าง เจ้าคณะอำเภอสรีประจันต์ เป็นอุปัชฌาย์ พ.ศ. ๒๔๙๖ สอบได้นักธรรมเอก พ.ศ. ๒๕๐๔ สอบได้เปรียญธรรม ๙ ประโยค (ขณะเป็นสามเณร) สมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชธรรมิกมหาราชธิราช องค์เอกอัครศาสนูปถัมภก รัชกาลปัจจุบัน ทรงพระมหากรุณาโปรดพระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์ รับสามเณรประยุทธ์ อารยางกูร (ป.ธ. ๙) เป็นนาคหลวง อุปสมบทเมื่อวันจันทร์ที่ ๒๔ กรกฎาคม ๒๕๐๔ ตรงกับวันขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือน ๘ ณ พระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม (วัดพระแก้ว) สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (กิตติโสภณมหาเถร) วัดเบญจมบพิตร ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ พระธรรมคุณาภรณ์ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์) วัดสามพระยา เป็นพระกรรมวาจาจารย์ พระเทพเมธี (พระธรรมเจดีย์) วัดทองนพคุณ เป็นพระอนุสาวนาจารย์ ได้นามฉายาว่า “ปยุตโต”

พ.ศ. ๒๕๐๕ สอบได้ปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิต (เกียรตินิยมอันดับ ๑) จากมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๐๖ สอบได้วิชาชุดครู พ.ม.

พ.ศ. ๒๕๑๒ ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ ที่ พระศรีวิสุทธิโมลี พ.ศ. ๒๕๑๖ ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นราชที่ พระราชวรมณี พ.ศ. ๒๕๓๐

ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะชั้นเทพ ที่ พระเทพเวที พ.ศ. ๒๕๓๖ ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะชั้นธรรม ที่ พระธรรมปิฎก พ.ศ. ๒๕๔๗ ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะชั้นพรหม ที่ พระพรหมคุณาภรณ์

พระพรหมคุณาภรณ์ได้รับปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ ประกาศเกียรติคุณ โล่รางวัล และรางวัลมากมายจากหลายสถาบัน พ.ศ. ๒๕๓๗ ได้รับรางวัลสันติภาพจาก UNESCO เป็นคนไทยคนแรก และคนที่ ๑๔ ของโลก

พ.ศ. ๒๕๐๕-๒๕๐๖ เป็นอาจารย์ประจำ ในแผนกบาลีเตรียมอุดมศึกษา มหาวิทยาลัยราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๐๗-๒๕๑๗ เป็นอาจารย์สอนวิชา English Readings in Buddhism พ.ศ. ๒๕๐๗-๒๕๑๗ ได้รับแต่งตั้งเป็นผู้ช่วยเลขาธิการ และต่อมาเป็นรองเลขาธิการมหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๑๕-๒๕๑๙ เป็นเจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์

ในช่วงเวลาสิบปีของการทำหน้าที่บริหารในมหาวิทยาลัย ได้สร้างความก้าวหน้าด้านการบริหารงานวิชาการให้ปรากฏเป็นที่ยอมรับ โดยเฉพาะการพัฒนาหลักสูตรการเรียนการสอนของพระสงฆ์ให้สอดคล้องกับสภาวะวิชาการที่เป็นระบบนิยม

เกียรติประวัติ สำนักนายกรัฐมนตรี ได้แจ้งพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งเป็นศาสตราจารย์พิเศษของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย แต่พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต (สาขาวิชาพุทธศาสนา) ตั้งแต่วันที่ ๓๐ สิงหาคม ๒๕๔๔ เป็นต้นไป นับเป็นประสงฆ์รูปแรกที่ได้รับตำแหน่งนี้ของประเทศไทย

๓) ลักษณะคำประพันธ์

เป็นคำประพันธ์ประเภทความเรียงหรือร้อยแก้ว พุทธธรรมเป็นหนังสือที่ได้รับการอ้างอิงเชิงวิชาการทางด้านพุทธศาสนาจากนักวิชาการจำนวนมาก เมื่อกล่าวถึงองค์ความรู้ทางด้านพุทธศาสนา นักวิชาการมักจะแนะนำให้อ่านหนังสือพุทธธรรม ดังนั้น จึงควรศึกษารูปแบบการแต่งหนังสือในด้านต่าง ๆ เช่น โครงสร้างการเขียน วิธีเขียน ภาษาที่ใช้เขียนและการจัดลำดับเนื้อหาเป็นต้น แต่ละด้านเราจะศึกษาโดยสังเขป ดังนี้

(๑) โครงสร้างการเขียน เป็นการจัดโครงสร้างการเขียนโดยการแบ่งเนื้อหาออกเป็น ๒ ภาค คือ ภาค ๑ ว่าด้วยเรื่องมฆณธรรมเทศนาคือหลักความจริง ที่เป็นกลางตามธรรมชาติ หรือธรรมที่เป็นกลาง มีอยู่ ๔ ตอน คือ ตอนที่ ๑ ว่าด้วยชีวิตคืออะไร ตอนที่ ๒ ว่าด้วยชีวิตเป็นอย่างไร ตอนที่ ๓

ว่าด้วยชีวิตเป็นไปอย่างไร และตอนที่ ๔ ว่าด้วยชีวิตควรให้เป็นอย่างไร ในภาคที่ ๑ ซึ่งมี ๔ ตอนนี้ ท่านได้แบ่งเนื้อหาออกเป็นบทต่าง ๆ ๑๕ บท ด้วยกัน ในภาคที่ ๒ ว่าด้วยเรื่องมัชฌิมาปฏิปทา คือ ข้อปฏิบัติที่เป็นกลางตามกฎธรรมชาติ หรือทางสายกลาง มีอยู่ ๑ ตอน ได้แก่ ตอนที่ ๕ ในตอนที่ ๕ นี้ มีอยู่ทั้งหมด ๗ บท ได้แก่บทที่ ๑๖ – ๒๒

(๒) วิธีเขียน เป็นการเขียนในรูปแบบของหนังสือทางวิชาการ โดยมีการจัดลำดับโครงสร้างของเนื้อหาเป็นภาค ตอน และบท มีการอ้างอิงเชิงวิชาการที่สมบูรณ์แบบ ตามหลักการอ้างอิงของหนังสือเชิงวิชาการที่ใช้อยู่โดยทั่วไป วิธีเขียนลักษณะนี้ ผู้เขียนจะต้องมีความรู้ความสามารถเฉพาะระดับสูง ผลงานที่ปรากฏ จึงเป็นที่ยอมรับและมีนักวิชาการจำนวนมากนำไปใช้อ้างอิงในหนังสือทางวิชาการอย่างมากมายในเวลาต่อมา

(๓) ภาษาที่ใช้เขียน ผู้เขียนใช้ภาษาเขียนอย่างสละสลวยเป็นภาษาที่ใช้เขียนผลงานทางวิชาการ ใช้ภาษาเข้ากับยุคสมัยได้เป็นอย่างดี สื่อสารกับคนสมัยใหม่ได้ทุกระดับ ภาษามีความชัดเจน แจ่มแจ้ง เข้าใจง่าย ถึงแม้ศัพท์ทางวิชาการบางศัพท์จะเป็นคำที่เข้าใจยากในที่ทั่ว ๆ ไป แต่ในหนังสือพุทธธรรม ผู้เขียนใช้ภาษาเขียนอธิบายให้เข้าใจได้โดยง่าย

(๔) การจัดลำดับเนื้อหา เป็นการจัดลำดับเนื้อหาจากง่ายไปหายาก หรือจากหลักความจริงที่ปรากฏในธรรมชาติไปหาหลักปฏิบัติที่มนุษย์ควรนำไปใช้จริงได้ เช่น ภาคแรกท่านกล่าวถึงหลักมัชฌิมาธรรมเทศนา คือหลักความจริงที่เป็นกลางตามธรรมชาติหรือธรรมที่เป็นกลางที่มนุษย์ควรจะรู้ และเข้าใจให้ถูกต้อง ต่อจากนั้น ภาคที่ ๒ ท่านได้กล่าวถึงหลักมัชฌิมาปฏิปทา คือข้อปฏิบัติที่เป็นทางสายกลาง ตามกฎธรรมชาติ เป็นข้อปฏิบัติให้เข้าถึงความดับทุกข์ปลดพันปัญหาเป็นเป้าหมายสุดท้าย ตามหลักการทางพระพุทธศาสนา หลักการสุดท้ายนี้ ผู้เขียนได้นำมากล่าวไว้ในหลักพุทธธรรม.

๔) เนื้อหาโดยย่อ

พระพุทธศาสนานั้น เมื่อมองในทัศนะของคนสมัยใหม่ มักเกิดปัญหาขึ้นบ่อย ๆ ว่าเป็นศาสนา (Religion) หรือเป็นปรัชญา (Philosophy) หรือว่าเป็นเพียงวิถีครองชีวิตแบบหนึ่ง (A way of life) เมื่อปัญหาเช่นนี้เกิดขึ้นแล้ว ก็เป็นเหตุให้ต้องถกเถียงหรือแสดงเหตุผล ทำให้เรื่องยืดยาวออกไปอีกทั้งมิติในเรื่องนี้ ก็แตกต่าง ไม่ลงเป็นแบบเดียวกัน ทำให้เป็นเรื่องที่ยังไม่มีข้อยุติ ผู้นิพนธ์จึงได้พยายามอธิบายขยายความ เรื่องพุทธธรรมให้เด่นชัดขึ้นโดยได้แบ่งเนื้อหาออกเป็น ๒ ภาค คือภาค ๑ มัชฌิมาธรรมเทศนา ภาค ๒ มัชฌิมาปฏิปทา ในแต่ละภาคก็จะแบ่งออกเป็นตอน ในแต่ละตอนก็จะแบ่งออกเป็นบท ซึ่งมีเนื้อหาโดยย่อพอสรุปได้ดังนี้

ภาค ๑ มัชฌิมนิพพาน

ในภาคที่ ๑ นี้ มีเนื้อหาแบ่งออกเป็น ๔ ตอน ประกอบด้วย ตอนที่ ๑ ว่าด้วยชีวิตคืออะไร มีอยู่ ๒ บท ได้แก่ บทที่ ๑ เรื่อง ชันธ ๕ บทที่ ๒ เรื่อง อายตนะ ๕ ตอนที่ ๒ ว่าด้วยเรื่องชีวิตเป็นอย่างไร ได้แก่ บทที่ ๓ ว่าด้วยเรื่องไตรลักษณ์ ตอนที่ ๓ เรื่องชีวิตเป็นอย่างไร ได้แก่ บทที่ ๔ ว่าด้วยเรื่อง ปฏิจจสมุปบาท บทที่ ๕ ว่าด้วยเรื่องกรรม ตอนที่ ๔ เรื่องชีวิตควรให้เป็นอย่างไร ได้แก่ บทที่ ๖ ว่าด้วยเรื่องวิชา วิมุตติ วิสุทธิสันติ นิพพาน บทที่ ๗ ว่าด้วยเรื่องประเภทและระดับแห่งนิพพานและผู้บรรลุ นิพพาน บทที่ ๘ ว่าด้วยเรื่องข้อควรทราบเพิ่มเติมเพื่อสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับ สมณะ วิปัสสนา เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ บทที่ ๙ ว่าด้วยเรื่อง หลักการสำคัญของการบรรลุนิพพาน บทที่ ๑๐ เป็นบทสรุปเรื่องเกี่ยวกับนิพพาน บทที่ ๑๑ ว่าด้วยเรื่อง ชีวิตคุณธรรมพื้นฐานของอารยชน บทที่ ๑๒ ว่าด้วยเรื่อง ศีลกับเจตนารมณ์ทางสังคม บทที่ ๑๓ ว่าด้วยเรื่อง อิทธิปาฏิหาริย์และเทวดา บทที่ ๑๔ ว่าด้วยเรื่อง ปัญญาเกี่ยวกับแรงจูงใจ บทที่ ๑๕ ว่าด้วยเรื่องความสุข

ภาค ๒ มัชฌิมาปฏิปทา

ในภาคที่ ๒ นี้มีเนื้อหาเพียงตอนเดียวและบทสรุป สารสำคัญประกอบด้วย ตอนที่ ๕ ว่าด้วยเรื่องชีวิตควรเป็นอยู่อย่างไร ประกอบด้วยบทต่าง ๆ ดังนี้ บทที่ ๑๖ เรื่องบทนำของมัชฌิมาปฏิปทา บทที่ ๑๗ เรื่องบุพภาคของการศึกษา ๑ หรือบุพนิมิตแห่งมัชฌิมาปฏิปทา บทที่ ๑๘ เรื่องบุพภาคของการศึกษา ๒ บทที่ ๑๙ เรื่ององค์ประกอบของมัชฌิมาปฏิปทา ๑ (หมวดปัญญา) บทที่ ๒๐ เรื่ององค์ประกอบของมัชฌิมาปฏิปทา ๒ (หมวดศีล) บทที่ ๒๑ เรื่ององค์ประกอบของมัชฌิมาปฏิปทา ๓ (หมวดสมาธิ) นอกจากนี้ยังมีบทสรุป ซึ่งมีบทที่ ๒๒ เรื่องอริยสัจ ๔ ส่วนรายละเอียดของเนื้อหาสามารถศึกษาได้จากหนังสือพุทธธรรม^๑

๕) จุดเด่นของพุทธธรรม

หนังสือพุทธธรรม เป็นหนังสือที่มีความโดดเด่นในยุครัตนโกสินทร์ เป็นหนังสือที่ได้รับการนำไปอ้างอิงเชิงวิชาการด้านพระพุทธศาสนาที่ได้รับความนิยมมากที่สุด เป็นหนังสือที่อธิบายหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาได้ครบถ้วนสมบูรณ์ในหลาย ๆ ด้าน เป็นหนังสือที่มีระบบการสืบค้น อ้างอิงอย่างมีระบบครบถ้วนและสมบูรณ์ เหมาะสมที่จะเป็นหนังสือคู่มือในการศึกษาองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาในระดับสูงได้เป็นอย่างดี นักวิชาการยังได้ให้ความเห็นว่า “พุทธธรรมเป็นหนังสือที่ได้รับการยอมรับว่า

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓)

เป็นผลงานที่ทรงคุณค่าดังเพชรน้ำหนึ่ง เป็นรากฐานของความเจริญก้าวหน้าในการศึกษาค้นคว้าทางพระพุทธศาสนาสืบไปในอนาคต”

๖) สรุปท้ายเรื่อง

ความเข้าใจเกี่ยวกับชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนาบอกว่า ชีวิตนี้คือการประชุมกันเข้าขององค์ประกอบต่างๆ ที่เรียกว่า “ขันธ ๕” ความจริงนั้นองค์ประกอบต่าง ๆ นั้นมีมากมายเหลือเกิน ซึ่งเมื่อจัดเป็นกลุ่มเป็นประเภทแล้วก็ได้ ๕ จำพวกด้วยกัน และเมื่อประมวลเข้าอีกครั้งก็เหลือเพียง “รูป” และ “นาม” ซึ่งเป็นส่วนประกอบของ “ชีวิต” และชีวิตนี้เองก็มีกระบวนการรับรู้หรือทางรับรู้ที่เป็นเสมือนสะพานเชื่อมกันระหว่างชีวิตกับโลกซึ่งมีชื่อเรียกกันว่า “อายตนะ”

ในกิจกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ เราจะมองเห็นการทำหน้าที่ ๒ อย่างของอายตนะทั้ง ๖ นั้น ดำเนินควบคู่กันไป คือรับรู้เหตุการณ์ สถานการณ์ และความเป็นไปต่าง ๆ เป็นประสบการณ์เข้ามา โดยได้เห็นได้ยิน เป็นต้น อย่างหนึ่ง และอาจจะพร้อมกันนั้น เราก็ใช้อายตนะเหล่านั้นแสวงหาความพึงใจจากโลกด้วย กิจกรรมเหล่านี้ของอายตนะทั้ง ๖ จะไปสัมพันธ์เข้ากับองค์ประกอบต่าง ๆ ของขันธ ๕ ทั้งรูปธรรมและนามธรรม กล่าวโดยรวบรัดคือ ในขณะที่เรามีปฏิสัมพันธ์ต่อกันกับโลกนั้น เรามีอาการอย่างไรในสองอย่างนี้ ในเวลาใด อายตนะทำหน้าที่อย่างไร กำลังรับรู้หรือแสวงหา หรือทำหน้าที่อย่างใดมากอย่างใดน้อย มีการเห็น ได้ยิน เป็นต้น มีความรู้สึก มีการกำหนดหมาย จนกระทั่งถึงการคิดปรุงแต่งต่าง ๆ นานา

เมื่อเรามองชีวิตเข้าไปเห็นองค์ประกอบต่าง ๆ ที่ประกอบกันขึ้นมาแล้ว เราก็จะรู้ต่อไปอีกว่า องค์ประกอบเหล่านี้ไม่ได้อยู่นิ่ง มันไม่คงที่ ฉะนั้น มันจึงมีการเปลี่ยนแปลงได้ ซึ่งชีวิตและโลกต่างก็ตกอยู่ในภาวะที่มีลักษณะร่วมกันดังมีชื่อเรียกว่า “สามัญญลักษณะ” หรือ “ไตรลักษณ์” ซึ่งเป็นลักษณะที่ทำให้เกิดมีปัญหามาเป็นทุกข์ขึ้นมาได้ มองในทางตรงกันข้าม เพราะมันไม่เที่ยง ไม่คงที่ เราจึงแก้ปัญหาได้ด้วยเหมือนกัน เพราะมันเปลี่ยนแปลงไม่คงที่ เราจึงมีการปรับปรุงแก้ไขพัฒนาได้ตามกระแสความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัยที่แสดงกระบวนการแห่งความเปลี่ยนแปลงของชีวิต และการเปลี่ยนแปลงของชีวิตก็เป็นไปตามหลัก “ปัจจุสมุปบาท” อันเป็นหลักที่แสดงกระบวนการของการทำให้เกิดความทุกข์หรือปัญหาขึ้น ซึ่งองค์ประกอบกระบวนการของชีวิตทั้งหมดเหล่านี้ เมื่อมนุษย์มีความเข้าใจตามสภาพที่เป็นจริง ไม่เอนเอียงแล้ว ก็จะทำให้มนุษย์สามารถที่จะดำเนินชีวิตให้บรรลุจุดหมายคือ “ประโยชน์ในปัจจุบัน ประโยชน์ในภายภาคหน้า และประโยชน์อย่างสูงสุด” ของชีวิตได้เป็นอย่างดี อนึ่ง ในทาง

พระพุทธศาสนาก็ได้วางหลักการของการดำเนินชีวิตอันมีชื่อเรียกว่า “มรรคมีองค์ ๘” ไว้ สำหรับเป็นเครื่องมือหรือเป็นแนวทางให้มนุษย์ได้นำไปประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวันเพื่อให้บรรลุถึงจุดหมายหมายของชีวิตได้อย่างรวดเร็วยิ่งขึ้น.

๖.๒.๒ งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องวิมุตติมรรค

๑) ความเป็นมา

หนังสือวิมุตติมรรคเป็นวรรณคดีบาลีประเภทปกรณ์พิเศษที่อธิบาย ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา อันเป็นวิมุตติมรรค (ทางแห่งความหลุดพ้น) หนังสือนี้เป็นคู่มือสำหรับศึกษาหลักคำสอนของพุทธศาสนา และปฏิบัติธรรม ซึ่งต่างก่อนหนังสือที่มีชื่อคล้ายกันคือคัมภีร์ วิสุทธิมรรคของพระพุทธโฆสาจารย์

พระเถระผู้รจนาวิมุตติมรรคมีชื่อว่าพระอุปติสสเถระ ชาวศรีลังกา ประวัติความเป็นมาของท่านไม่มีหลักฐานยืนยันชัดเจน ศาสตราจารย์นาโก สันนิษฐานว่า ผู้รจนาวิมุตติมรรค คือ พระอรหันต์อุปติสสชาวลังกาผู้ชำนาญพระวินัย และมีชื่อปรากฏอยู่ในคัมภีร์ปรีวารของพระวินัยปิฎก^๒ ท่านมีผลงานแพร่หลายในรัชกาลของพระเจ้าวรมหาอรรคในลังกา ระหว่าง พ.ศ. ๖๐๙- ๖๕๓

ท่านภิกษุญาณโมลีได้กล่าวไว้ในบทนำแห่งหนังสือวิสุทธิมรรคที่ท่านแปลเป็นภาษาอังกฤษว่า ยังไม่มีหลักฐานเพียงพอที่จะสนับสนุนมติที่ว่า พระอุปติสสเถระผู้รจนาคัมภีร์วิมุตติมรรคเป็นรูปเดียวกับพระอรหันต์ อุปติสสผู้ชำนาญพระวินัย แต่มีเหตุผลน่าเชื่อถือว่าวิมุตติมรรคต่างก่อนวิสุทธิมรรคและน่าจะแต่งขึ้นในประเทศอินเดีย^๓ ศาสตราจารย์พาปัทกล่าวไว้คล้ายกันว่า พระอุปติสสเถระเป็นชาวอินเดีย และรจนาวิมุตติมรรคในประเทศอินเดีย^๔

อย่างไรก็ตาม ขณะนี้ยังไม่มีเอกสารหลักฐานเพียงพอที่จะตัดสินให้เป็นข้อยุติว่า พระเถระผู้รจนาวิมุตติมรรคเป็นชาวลังกาหรือชาวอินเดีย ข้อที่นักปราชญ์ทั้งหลายเห็นพ้องต้องกันก็คือว่า พระอุปติสสเถระได้รจนาวิมุตติมรรคก่อนที่พระพุทธโฆสาจารย์จะได้รจนาวินัยมรรคและพระพุทธโฆสาจารย์ได้ศึกษาวิมุตติมรรคก่อนจะรจนาวินัยมรรค

^๒ Nagau.mm the vimattinaga : the way to Deliverance, The Pail tect society, 1919, วินัย ๘/๓/๔ ที่เป ตารางขาว ปณณาย อติโรจติ อุปติสสโส จ รมธาวี.

^๓ Nayamoli Bhikku, the Path of Purification, Volume One, Shambala, 1976, p, xxliv.

^๔ Bapat,P., Vimuttimaggā and Visuddhimaggā: A Comparative, Study, Poona, 1973, p. liv.

เป็นที่น่าสังเกตว่า แม้พระพุทโธสาจารย์จะได้รับอ้างทัศนะของผู้แต่งวิมุตติมรรคหลายครั้ง แต่ก็ไม่เคยกล่าวถึงหนังสือนี้โดยตรงในวิสุทธิมรรค ท่านเพียงแต่อ้างว่าเป็นมติของอาจารย์บางพวก เช่นเมื่อบรรยายเรื่องต้นเหตุแห่งจริยา พระพุทโธสาจารย์กล่าวว่า “อาจารย์บางพวก กล่าวว่า จริยา ๓ นั้น มีอาจินกรรมในภพก่อนเป็นต้นเหตุ และมีธาตุและโทษ เป็นต้นเหตุ (ตตร ปุริมา ตาว ติสโส จริยา ปุพพาจิณณนิทานา ธาตุโทสนิทานา จาติ เอกจเจ วทนติ)”^๕

พระธรรมปาละผู้รจนา ปรมัตถมัชฌิมวิสุทธิมคคมหาฎีกา อธิบายคำว่าอาจารย์บางพวกที่ พระพุทโธสาจารย์อ้างถึงข้างต้นนั้น ได้แก่พระอุปติสสเถระผู้เสนอทัศนะเช่นนี้ไว้ในคัมภีร์ วิมุตติมรรค (เอกจเจติ อุปติสสเถรํ สนธายาห. เตนํ हि วิมุตติมคเค ตถา วุตตํ)

พระพุทโธสาจารย์กล่าวไว้ในวิสุทธิมรรคตอนหนึ่งว่า โดยทั่วไปมีจริยา ๖ ประการ แต่อาจารย์บางพวก กล่าวว่า มีจริยา ๑๔ ประการ (เกจิ ปน รากทมนิ สัสคคสนนีปาดวเสน อปราปี จตสโส ตถา สหธาทีนนติ อิมาทิ อฏฐทิสสทธี จุททส อิจฉนติ)^๖ ผู้อ่านจริยาปริจเฉท หน้า ๕๕ ของวิมุตติมรรคนี้ จะพบว่า พระอุปติสสเถระ กล่าวถึงจริยา ๑๔ ประการ ไว้ค่อนข้างละเอียดชัดเจน ดังนั้น คำว่า อาจารย์บางพวก ที่พระพุทโธสาจารย์หมายถึงก็คือ พระอุปติสสเถระผู้รจนาวิมุตติมรรค

หากจะตั้งปัญหาถามว่า เหตุใดในการแต่งวิสุทธิมรรค พระพุทโธสาจารย์ จึงไม่เอ่ยถึงหนังสือ วิมุตติมรรคเลย ? เหตุผลที่น่าจะเป็นไปมากที่สุดก็คือว่า พระพุทโธสาจารย์แต่งวิสุทธิมรรคเพราะถูก พระเถระแห่งมหาวิหารทดสอบความรู้ ก่อนที่จะอนุญาตให้แปลอรรถกถาจากภาษาสิงหลเป็นภาษาบาลี ในเวลานั้นสำนักมหาวิหารนั้นเป็นคู่แข่งของสำนักอภัยคีรีวิหาร^๗ ซึ่งอธิบายธรรมบางข้อต่างกัน และมีหลักฐานบางประการแสดงว่า สำนักอภัยคีรีวิหารยอมรับบางประการที่ปรากฏในวิมุตติมรรค ถือว่า อุปาทายรูปมี ๒๖ ประการ เพราะวิมุตติมรรคเพิ่มชาติรูปและมิถรูปเข้ามา (ดูหน้า ๒๑๗) เกี่ยวกับเรื่องนี้ พระพุทโธสาจารย์กล่าวว่า ตามมติของอาจารย์บางพวกก็มีมิถรูป (เอกจจานํ มเตน มิถรูป)^๘ และพระพุทโธสาจารย์ ได้ปฏิเสธมตินี้ พระธรรมปาละได้อธิบายเรื่องการปฏิเสธมิถรูป ไว้ใน วิสุทธิมคคมหาฎีกา และให้ข้อสังเกตเพิ่มเติมว่า คำว่า อาจารย์บางพวก หมายถึงพวกอภัยคีรีวิหาร (เอกจจานนติ อภัยคีรีวาสินี)

^๕ วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๒๕๔๗.

^๖ วิสุทธิ. ฎีกา. (บาลี) (ฉบับมหาจุฬาฯ) ๑/๑๔๓.

^๗ วิสุทธิ. (บาลี) ๗/๑๔.

^๘ Nyawnamolu Bhikkhu, ๐๑๐.c1t.P.xiv

เนื่องจากพระพุทโธสาจารย์แต่งวิสุทธิมรรคในฐานะผู้เสนอผลงานทางวิชาการ เพื่อการยอมรับของพระเถระสำนักมหาวีหาร จึงเป็นไปได้ว่าท่านจงใจหลีกเลี่ยงการอ้างอิงคัมภีร์วิมุตติมรรค ซึ่งถูกเข้าใจว่า เป็นคัมภีร์หลักของฝ่ายอภยคีรีวิหาร ทั้งนี้ก็เพื่อความสบายใจของพระเถระสำนักมหาวีหารนั่นเอง ที่เป็นเช่นนั้นไม่ได้หมายความว่า การอธิบายธรรมในวิมุตติมรรคจะแตกต่างจากการอธิบายธรรมของฝ่ายเถรวาท เพราะเมื่อว่าถึงการอธิบายธรรมโดยทั่วไปแล้ว วิมุตติมรรคได้เสนอทัศนะอันแตกต่างวิสุทธิมรรคในรายละเอียดปลีกย่อยไม่กี่ประเด็นดังที่ภิกษุญาณโมลีกล่าวว่า การที่วิมุตติมรรคมีความเกี่ยวข้องใกล้ชิดกับสำนักนี้ ทั้งวิมุตติมรรคยอมรับ ก็ไม่ใช่ประเด็นสำคัญถึงขนาดทำให้แตกแยกนิกายออกไปจากเถรวาท คัมภีร์วิมุตติมรรค

ผู้ศึกษาคัมภีร์วิมุตติมรรคจะพบว่า การอธิบายธรรมในวิมุตติมรรคยังคงเป็นแบบเถรวาทที่อาศัยแหล่งอ้างอิงจากพระไตรปิฎกและอรรถกถา เชิงอรรถที่นำมาอ้างอิงท้ายเล่มนี้เป็นเอกสารหลักฐานที่ยืนยันว่า ผู้รจนาวิมุตติมรรคได้ประมวลความรู้จากพระไตรปิฎกอรรถกถาและคัมภีร์บาลีอื่น ๆ มาอธิบายไตรสิกขาอย่างเป็นระบบด้วยวิธีการเขียนแบบถามตอบที่สั้นกระชับตรงประเด็น นับว่าเป็นวิธีการประพันธ์ที่ต่างจากวิสุทธิมรรคอย่างเห็นได้ชัด การที่คัมภีร์วิมุตติมรรค และวิสุทธิมรรคจะอธิบายเรื่องไตรสิกขาเหมือนกัน มิได้หมายความว่าคัมภีร์ใดคัมภีร์หนึ่งจะไม่สำคัญหรือไม่จำเป็น การศึกษาคัมภีร์ทั้งสองจะเสริมซึ่งกันและกัน กล่าวคือวิมุตติมรรคจะช่วยให้ผู้อ่านจับประเด็นหลักและได้ความคิดรวบยอดเกี่ยวกับข้อธรรมนั้น ๆ อย่างรวดเร็ว ในขณะที่วิสุทธิมรรคจะให้คำอธิบายข้อธรรมอย่างละเอียด พร้อมทั้งเสนอกรณีตัวอย่างประกอบเป็นบุคลากริฐาน

เป็นที่น่าเสียดายว่า วิมุตติมรรคฉบับภาษาบาลีได้สูญหายไปยังเหลือแต่ต้นฉบับภาษาจีนที่ท่านพระติปิฎกสังฆปาละแห่งพูนานได้แปลเป็นภาษาจีนไว้เมื่อศตวรรษที่ ๖ แห่งคริสต์ศักราช ต่อมาพระเอฮารา (N.R.M. Ehara) เจ้าอาวาสวัดนิคายินจิเร็นในญี่ปุ่นร่วมกับพระโสมเถระ (V.E.P. Pulle) และพระเขมินทเถระ (G.S. Prelis) แปลจากภาษาจีนเป็นภาษาอังกฤษ ใช้ชื่อหนังสือว่า The Path of Freedom และพิมพ์ เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔^๙

ในการแปลวิมุตติมรรคฉบับภาษาอังกฤษเป็นภาษาไทยครั้งนี้ คณะผู้แปลประสงค์จะรักษารสวรรณคดีบาลีอันเป็นภาษาเดิมที่พระอุปัชฌาย์สเถระรจนาวังไว้ ดังนั้น การแปลจึงยังคงใช้ศัพท์ธรรมภาษาบาลีจำนวนมาก ทั้งนี้ก็ด้วยความหวังว่า สักวันหนึ่งอาจมีการแปลวิมุตติมรรคกลับสู่ภาษาบาลีดั้งเดิม

^๙ อ้างในวิมุตติมรรค, พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต) และคณะ แปล, กรุงเทพฯ : บริษัท เคล็ดไทย จำกัด, ๒๕๓๘, หน้า (๑๑).

และนั่นจะช่วยให้วิมุตติมรรคกลับมาแพร่หลายในโลกพระพุทธศาสนาอีกครั้งหนึ่ง เช่นเดียวกับคัมภีร์ มิลินทปัญหา ทุกวันนี้ก็โดยอาศัยฉบับภาษาบาลีที่มีผู้แปลถ่ายทอดมาจากฉบับภาษาสันสกฤตนั่นเอง

ส. ศิวลักษณ์ ได้ยืนยันที่มาของวิมุตติมรรค เพิ่มเติมว่า เมื่อวิมุตติมรรค ฉบับภาษาอังกฤษ The Path of Freedom^{๑๐} แรกตีพิมพ์ออกมาในปี ๒๕๐๔ นั้น พระนักปฏิบัติชาวอังกฤษที่ท่าน ปัญญาวุฑโฒ เป็นต้น พวกกันตื่นตื่นด้วยเห็นว่าเป็นคู่มือปฏิบัติธรรมที่แท้จริงยิ่งกว่า วิสุทธิมรรค ซึ่งเน้นไปในทางปริยัติยิ่งกว่าปฏิบัติ ต่อมาข้าพเจ้าได้ถามความเห็นท่านอาจารย์พุทธทาส ซึ่งก็ยืนยันว่า วิมุตติมรรคสำคัญยิ่งกว่าวิสุทธิมรรค ข้าพเจ้าพยายามหาทางให้มีการแปลปรกณนี้เป็นภาษาไทย ไปได้มาสำนวนหนึ่งจากวัดทองธรรมชาติ แต่ท่านแปลตอนต้นไว้อย่างสั้น ๆ นับว่าขาดหายข้างท้ายไป อย่างน่าเสียดาย ให้คนไปถามหาท่านผู้แปล ก็ไม่ได้ตัว

หนังสือวิมุตติมรรค ฉบับแปลนี้ได้รับการจัดพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกในงานฉลองสมณศักดิ์ และฉลองชนมายุ ๘๔ ปี ของพระเดชพระคุณพระธรรมวิสุทธิธารจารย์ (มงคล วิโรจโน) เจ้าอาวาสวัด ประยูรวงศาवासวรวิหาร เมื่อวันที่ ๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๘ คณะผู้แปลประกอบด้วยคณาจารย์ ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งมีพระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) เป็นประธาน

๒) แรงบันดาลใจ

พระธรรมโฆสจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ประธานคณะทำงานแปลวิมุตติมรรค ได้กล่าวถึง แรงบันดาลใจในการแปลเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๘ ไว้ว่า

“...เหตุที่ข้าพเจ้าเลือกแปลคัมภีร์วิมุตติมรรคนี้ เพราะเห็นว่าเป็นหนังสือที่ทรงคุณค่าควร แก่การเผยแพร่เป็นอย่างยิ่ง พระอุปัชฌาย์ได้รจนาไว้เป็นภาษาบาลี ต้นฉบับภาษาบาลีสัญญา หายไปยิ่งเหลือแต่ต้นฉบับภาษาจีนที่พระติปิฎกสังฆปาละแห่งพูนาน แปลถ่ายทอดไว้ในศตวรรษที่ ๖ แห่ง คริสต์ศักราช ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๗๙ พระเอฮารา (N.R.M. Ehara) เจ้าอาวาสวัดนิกาย นิชิเรนในญี่ปุ่น ร่วมกับพระโสมเถระ (V.EOP. Pulle) และ พระเชมินทเถระ (G.S. Prelis) แปลวิมุตติมรรคจากภาษา จีนสู่ภาษาญี่ปุ่น และจัดพิมพ์เผยแพร่ในรูปเล่มหนังสือเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔...”^{๑๑} ท่านที่ อ่านหนังสือวิมุตติมรรคนี้แล้ว จะพบว่ามีสาระน่าสนใจไม่แพ้หนังสือสำคัญอย่างเช่น มิลินทปัญหาหรือ วิสุทธิมรรค แต่คนไทยไม่มีโอกาสได้อ่านวิมุตติมรรค เพราะถึงแม้หนังสือนี้จะได้รับการแปลถ่ายทอด

^{๑๐} อ้างในวิมุตติมรรค, เล่มเดียวกัน, หน้า (๔).

^{๑๑} อ้างในวิมุตติมรรค, เล่มเดียวกัน, หน้า (๖).

เป็นภาษาอังกฤษ วิมุตติมรรคภาษาอังกฤษก็ไม่มีใครเป็นทีแพร่หลายนัก ทั้งนี้คงเป็นด้วยเหตุว่า ฉบับแปลภาษาอังกฤษไม่ตีนักเพราะยังอยู่ในขั้นของการแปลยกร่าง ดังที่พระเชมินทเถระเรียกว่า “แปลแบบคำต่อคำ (word for word)” เป็นส่วนมาก ผู้แปลคนสำคัญคือพระโสมเถระต้องการขัดเกลาสำนวนภาษาอังกฤษให้สละสลวยก่อนจัดพิมพ์เผยแพร่ แม้เวลาล่วงไปนานถึง ๒๖ ปี ก็ยังไม่มีการขัดเกลาสำนวนของฉบับร่างแต่อย่างใด และเมื่อท่านมรณภาพใน พ.ศ. ๒๕๐๔ ผู้ร่วมแปลอีกท่านหนึ่งคือพระเชมินทเถระได้รวบรวมข้อความภาษาบาลีจากพระไตรปิฎกและคัมภีร์บาลีอื่น ๆ มาทำเป็นเชิงอรรถของฉบับร่างและจัดพิมพ์วิมุตติมรรคออกเผยแพร่ ปรากฏว่า เชิงอรรถนี้มีส่วนช่วยให้ผู้อ่านที่คุ้นกับภาษาบาลีพอมีโอกาสเข้าใจความหมายของข้อความที่ไม่ชัดเจนบางตอนของฉบับภาษาอังกฤษ

๓) สภาพแวดล้อม

พระเถระผู้รจนาวิมุตติมรรค ชื่อว่าพระอุปติสสเถระ พระภิกษุชาวศรีลังกา ในรัชกาลของพระเจ้าสกะผู้ครองราชในลังกา พ.ศ. ๒๐๙-๖๕๓^{๑๒} ในลังกามีอรรถกถาจารย์จำนวนมาก บางครั้งจึงตีความธรรมของคัมภีร์อยู่ในกรอบหีนยาน หรือเถรวาทนั่นเอง จึงทำให้ วิมุตติมรรค ได้ปรากฏขึ้นมา

๔) คุณค่าของวรรณกรรม

- ๑) ผู้เรียนจะเห็นคุณค่าหลักคำสอน วิมุตติมรรค ของพุทธศาสนามากขึ้น
- ๒) ผู้เรียนยอมรับวิมุตติมรรคนี้อย่างจะบำเพ็ญขั้น ๓ ให้ครบบริบูรณ์ คือ ศีลขั้น ๓ สมาธิขั้น ๓ ปัญญาขั้น ๓
- ๓) ผู้เรียนแล้วจะเกิดความงาม ๓ ระดับคือ ศีลเป็นความงามเบื้องต้น สมาธิเป็นความงามในท่ามกลาง ปัญญาเป็นความงามในที่สุด

๕) อิทธิพลของวรรณกรรม

- (๑) ทางสังคม หลักคำสอนของวิมุตติมรรคได้เผยแพร่กระจายทำให้คนรู้จักทุกทวีป เช่น เอเชีย ยุโรป แล้วนำไปศึกษาและปฏิบัติต่อมา.
- (๒) ทางการเมือง เช่น กษัตริย์ลังกา ได้สนับสนุนให้พระสงฆ์ในพุทธศาสนาช่วยกันเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยพระเจ้าวสกะผู้ครองราชย์ในลังกา
- (๓) ทางการศึกษา ผู้เรียนวิมุตติมรรคแล้วสามารถพบกับการศึกษาสูงสุดตามหลักการของพุทธศาสนาเรียกว่าวิมุตติมรรค

^{๑๒} อ้างในวิมุตติมรรค, เล่มเดียวกัน, หน้า (๘).

(๔) ทางเศรษฐกิจ ผู้เรียนวิมุตติมรรคแล้วสามารถนำมาปรับใช้เรื่องที่อยู่อาศัยของชีวิต เช่น วิมุตติมรรค ย่อหน้า ที่ ๑ หน้า ๒๓ กล่าวถึง “การบริโภคอาหารและยาว่า “บุคคลควรพิจารณา ขณะที่บริโภคในเรื่องจิวรและเสนาสนะควรพิจารณาในขณะที่ใช้สอย ควรคิดทุกวันและทุกชั่วโมงดังนี้ว่า “ชีวิตของเราอาศัยผู้อื่นเราควรพิจารณาอย่างนี้เสมอ”^{๑๓} โบราณจารย์กล่าวไว้ว่า การบริโภค ๔ อย่าง คือ

๔.๑) ไถยบริโภค (บริโภคแบบขโมย)

๔.๒) อธิณบริโภค (บริโภคแบบหนี้)

๔.๓) ทายัชชบริโภค (บริโภคแบบทายาท)

๔.๔) สามีบริโภค (บริโภคแบบเจ้าของ)

การบริโภค ๔ อย่างนี้ โดยบุคคลผู้มีหิริและโอตตปปะ สามารถพิจารณาแยกแยะกายมีปัญญา สรรวมตนและประกอบด้วยนิพพิทานี้เรียกว่า สะอาด เรียกปัจจัย ๕ อย่างนี้ว่า ปัจจัยสี่

๖) จุดเด่นของวรรณกรรม

๑) วิมุตติมรรคเป็นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นคู่มือปฏิบัติธรรมที่แท้จริง (พระนักปฏิบัติชาวอังกฤษได้ตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔)

๒) มีความสละสลวยทางภาษาโดยเฉพาะฉบับที่แปลเป็นภาษาไทยที่แปลโดยพระราชมุนี (ประยูร ธมมจิตโต และคณะ)

๓) อธิบายหลักการศึกษาทางพระพุทธศาสนาชัดเจนได้แก่หลักของศีล สมาธิ ปัญญา เข้าใจได้ง่าย

๔) คุณค่าทางภาษา เป็นภาษาที่สละสลวยมีการแบ่งวรรคตอน อ่านเข้าใจได้ง่าย

๗) เนื้อหาโดยย่อ

วิมุตติมรรค เป็นการศึกษาหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเพื่อจะให้เข้าสู่เป้าหมายของพระพุทธศาสนาแล้วสามารถนำไปแก้ไขปัญหาชีวิตประจำวัน ได้แบ่งเนื้อหาเป็นแต่ละเรื่องก็มีหัวข้อธรรมย่อยออกไป จะมีการเชื่อมโยงกันตลอด ผู้รจนาได้แสดงถึงทัศนะต่อวิมุตติมรรคว่า ข้าพเจ้าแสดงความหลุดพ้นแก่บุคคลผู้ไม่ยอมรับความหลุดพ้นเพื่อสร้างความรู้สึกปล่อยวางให้เขา ข้อนี้เปรียบเหมือนคนที่จะเดินทางไกลได้คนนำทางที่ดี ที่มีเครื่องมือหรือคู่มือการเดินทางที่จะไปสู่เป้าหมายของพุทธศาสนา และเป้าหมายของชีวิตตามวิมุตติมรรค ตัวอย่างเช่น

^{๑๓} อก.ทสก. ๒๔/๔๘/๖๔(A.V.,87-88) ปฏิบัติพุทธา เม ชีวีกาติ ปพพิเตน อภินทํ ปจฺจเวกฺขิตพฺพํ.

อานิสงส์ของการยอมรับมรรค^{๑๔}

ถ้าบุคคลยอมรับวิมุตติมรรคนี้ เขาย่อมจะบำเพ็ญชั้น ๓ ให้บริบูรณ์ ชั้น ๓ คือ อะไรบ้าง คือ ศีลชั้น ๓ สมาธิชั้น ๓ ปัญญาชั้น ๓

ศีลชั้น ๓ คืออะไร คือสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะเป็นต้น หรือคือกองแห่งศีลชนิดต่าง ๆ

สมาธิชั้น ๓ คืออะไร คือสัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิเป็นต้น หรือคือกองแห่งสมาธิชนิดต่าง ๆ

ปัญญาชั้น ๓ คืออะไร คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะเป็นต้น หรือคือกองแห่งปัญญาชนิดต่าง ๆ

ชั้น ๓ ย่อมบริบูรณ์อย่างนี้

ไตรสิกขา

บุคคลผู้ยอมรับวิมุตติมรรคควรชำนาญในไตรสิกขา คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตสิกขาและ อธิปัญญาสิกขา

ศีลได้แก่อธิศีลสิกขา สมาธิได้แก่อธิจิตสิกขา ปัญญาได้แก่ อธิปัญญาสิกขาและ (ดังที่ท่านกล่าวไว้แล้วว่า) ศีลที่เป็นศีลสิกขาก็มีและที่เป็นอธิศีลสิกขาก็มี สมาธิที่เป็นจิตสิกขาก็มีและที่เป็นอธิจิตสิกขาก็มี ปัญญาที่เป็นปัญญาสิกขาก็มีและที่เป็นอธิปัญญาสิกขาก็มี

ถาม : ศีลสิกขา คืออะไร ?

ตอบ : นิजศีลสำหรับคนทั่วไปเรียกว่าศีลสิกขา นิพเพธภาคิยศีล (ศีลชำระกิเลส) เรียกว่า อธิศีลสิกขา

อีกอย่างหนึ่งศีลของปุถุชนเรียกว่าศีลสิกขา ศีลของพระอริยะเรียกว่า อธิศีลสิกขา

ถาม : จิตสิกขา คืออะไร?

ตอบ : คือสมาธิอันเป็นกามาวจร

ถาม : อธิจิตสิกขา คืออะไร?

ตอบ : คือสมาธิอันเป็นรูปาวจรและอรูปาวจร นี้เรียกว่าอธิจิตสิกขา

^{๑๔} อ้างในวิมุตติมรรค, เล่มเดียวกัน, หน้า ๓.

อีกอย่างหนึ่งปกติสมาธิของคนทั่วไปจัดเป็นจิตสิกขา นิพเพธภาคียสมาธิและมัคคสมาธิเรียกว่า อธิจิตสิกขา

ถาม : ปัญญาสิกขาคืออะไร ?

ตอบ : โลกียปัญญาเรียกว่าปัญญาสิกขา

ญาณหยั่งรู้อยู่สี่ ๔ โพธิปักขิยธรรมญาณและมรรคญาณเหล่านี้ เรียกว่า อธิปัญญาสิกขา

พระพุทธเจ้าทรงแสดงอริยสัจสี่สิกขาแก่คนระดับต่ำ แสดงอธิจิตสิกขาแก่คนระดับกลางและแสดงอธิปัญญาสิกขาแก่คนระดับสูง

ความหมายของสิกขา^{๑๕}

ถาม : สิกขามีความหมายอย่างไร?

ตอบ : การศึกษาเรื่องที่ต้องศึกษา การศึกษาอันยอดเยี่ยม และการศึกษาเพื่อความเป็นพระอเสขะ (ผู้ไม่ต้องศึกษา) การได้รับการศึกษาทั้งสามประการนี้ เรียกว่า การยอมรับวิมุตติมรรค

วิสุทธิ ๓

เพราะอาศัยสิกขาสามเหล่านี้บุคคลบรรลุวิสุทธิ ๓ ประการ คือศีลวิสุทธิ จิตวิสุทธิ และทัญญูวิสุทธิ เพราะเหตุนี้ศีลจัดเป็นศีลวิสุทธิ สมาธิจัดเป็นจิตวิสุทธิ และปัญญาจัดเป็นทัญญูวิสุทธิ

ศีลชำระความเศร้าหมองอันเกิดจากการล่วงละเมิดศีล (นี้เรียกว่าศีลวิสุทธิ) สมาธิชำระความเศร้าหมองที่กลุ้มรุมจิต นี้เรียกว่าจิตวิสุทธิ ปัญญาชำระความเศร้าหมองที่เกิดจากอวิชชา นี้เรียกว่า ทัญญูวิสุทธิ

อีกอย่างหนึ่ง ศีลขจัดวิตกกัมภิสส สมาธิขจัดปริยฐานกิสส ปัญญาขจัดอนุสัย

ตัวอย่างหัวข้อธรรมในวิมุตติมรรค

๑. เรื่อง ศีลในวิมุตติมรรค

ได้ตอบคำถามที่เกี่ยวข้องกับศีลไว้อย่างชัดเจน มีวรรคตอน สามารถศึกษาได้เข้าใจได้ง่าย มีคำถาม คำตอบ เช่น

ถาม : ศีลคืออะไร? อะไรเป็นลักษณะ เป็นรส (กิจ) เป็นปัจจุภูฐาน (อาการปรากฏ) และเป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้) ของศีล? ศีลมีอันใดอย่างไร? ศีลมีความหมายอย่างไร? อะไรคือความแตกต่าง

^{๑๕} อ้างในวิมุตติมรรค, เล่มเดียวกัน, หน้า ๕.

ระหว่างศีลและวัตร? ศีลมีกี่ประเภท? อะไรทำให้ศีลเกิด? ศีลขั้นต้น ขั้นกลางและขั้นสูงเป็นไหน? มีธรรมอะไรบ้าง เป็นอุปสรรคในการพัฒนาศีล? เหตุของศีลมีเท่าไร? ศีลมีกี่หมวด? อะไรทำให้ศีลบริสุทธิ์? บุคคลสำรวมอยู่ในศีลเพราะเหตุเท่าไร?

(๑) นิยามความหมายของศีล

ตอบ : ศีลคืออะไร? คือเจตนาศีล เจริญศีล และอวิตกกัมมศีล

เจตนาศีลคืออะไร? คือการตั้งใจเจตนาว่า “เราจะไม่ทำความชั่ว เพราะถ้าทำความชั่วเราจะต้องได้รับวิบากที่เป็นทุกข์”

เจริญศีลคืออะไร? คือการละเว้นโอกาสแห่งการทำความชั่ว

อวิตกกัมมศีลคืออะไร? (ในกรณีนี้) ผู้รักษาศีลไม่ละเมิดศีลทั้งทางกายและทางวาจา

อีกนัยหนึ่งคำว่า “เจริญ” หมายถึงการเว้นขาด กุศลธรรมทั้งปวงจัดเป็นศีลดังที่ท่านกล่าวไว้ในพระอภิธรรมว่า

การละกามฉันทะด้วยเนกขัมมะ (เป็นศีล) ศีลนี้สามารถจัดความชั่วจึงเป็นเจตนา ศีลสังวรศีล เจริญศีล การละพยาบาทด้วยอพยาบาท (คือเมตตา) ละถีนมิทระด้วยอาโลกสัญญา ละอุทธัจจะและกุกกุกจะด้วยความไม่ฟุ้งซ่าน (อวิกเขปะ) ละวิกิจิจฉาด้วยธัมมวักขณ (ความลงใจในธรรม) ละอวิชชาด้วยญาณ ละอติด้วยปราโมทย์ ละนิรวณ ๕ ด้วยปฐมฌาน ละวิตกวิจารณ์ด้วยทุกขุติยาน ละปิตติด้วยตติยาน ละสุขด้วยจตุตถฌาน ละรูปสัญญา ปฏิมสัญญาและนันทตสัญญาด้วยอากาสนัญญาตนสมาบัติ ละอากาสนัญญาตนสัญญาด้วยวิญญาณัญญาตนสมาบัติ และวิญญานาสัญญาตนสมาบัติละนิจสัญญาด้วยอนิจจานุปัสสนา ละสุขสัญญาด้วยทุกขานุปัสสนา ละอิตตสัญญาด้วยอนันตตานุปัสสนา ละสุกสัญญาด้วยอสุกานุปัสสนา ละนันทิด้วยนิพพิทานุปัสสนา^{๑๖} ละราคะด้วยวิราคานุปัสสนา ละสมุทัยด้วยนิโรธานุปัสสนา^{๑๗} ละขณสัญญา (ความหมายรู้ว่าเป็นก้อน) ด้วยขยานุปัสสนา (ดูสังขารด้านดับ) ละอายุหนะ (ความประมวเลาไว้) ด้วยยานุปัสสนา (ดูสังขารด้านเสื่อม) ละธวัสัญญา (ความหมายรู้ว่ายั่งยืน) ด้วยวิปริณามานุปัสสนา (ดูสังขารด้านแปรปรวน) ละนิमितด้วยอนิมิตตานุปัสสนา ละปณิธิ (กิเลสอันเป็นที่ตั้ง) ด้วยอัปปณิหิตานุปัสสนาอภิเนส

^{๑๖} ไม่ปรากฏในวิสุทธิมรรคมีคำว่า “นิพพิทานุปัสสนาย นนทียา” แห่งสัมภิมัคค์ (Pts .๑.๔๖) ที่อ้างไว้ในวิสุทธิมรรค

^{๑๗} ต่อจากข้อความ วิสุทธิมรรคคำว่า “ปฏินิสสัคคานุปัสสนาย อาทานสส”

(ความปักใจยึดมั่น) ด้วยสัญญาตานุสสนา ละสัมโมหาภินิเวส (ความปักใจยึดมั่นด้วยอำนาจความหมาย) ด้วยยถาภูตญาณทัสสนะ (การรู้เห็นตามความเป็นจริง) ละอาลยาภินิเวส (ความปักใจยึดมั่นด้วยอำนาจอาลัย) ด้วยอาทีนวานุสสนา (ดูโทษ) ละอัปปปฏิสังขา (การไม่พิจารณา) ด้วยปฏิสังขานุสสนา ละสังโยคาภินิเวส (ความปักใจยึดมั่นด้วยอำนาจสังโยค) ด้วยวิวิฏฐานุสสนา ละกิเลสอันมีที่ตั้งร่วมกันกับทวิภูตด้วยโสตาปัตติมรรค ละกิเลสอย่างหยาบด้วยสกทาคามิมรรค ละกิเลสอย่างละเอียดด้วยอนาคามิมรรค ละกิเลสทั้งสิ้นด้วยอรหัตมรรค แต่อย่างดั่งพรรณนามานี้เรียกว่า อวิตกกัมมศีล เจตนาศีล สังวรศีลและเวรมณีสศีล เหล่านี้เรียกว่าศีล

(๒) ลักษณะของศีล

อะไรเป็นลักษณะของศีล? คือการละความเสื่อมคุณค่าด้วยความมึนเมา ความด้อยคุณค่า คืออะไร? คือการละเมิดศีลซึ่งมี ๓ ประการ คือ การละเมิดปาฏิโมกข์สังวรศีล การละเมิดปัจจุ-สันนิสสิตศีล และการละเมิดอินทริยสังวรศีล การละเมิดปาฏิโมกข์สังวรศีลคืออะไร? คือความเสื่อมศรัทธาในพระตถาคตเนื่องจาก อหิริกะ (ไม่ละอายใจ) และอนัตตปปะ (ไม่เกรงกลัวบาป)

การละเมิดปัจจุสันนิสสิตศีลคืออะไร? เมื่อชีวิตของบุคคลมุ่งปรนเปรอร่างกาย เขาสูญเสียความสันโดษ (ความพอใจในปัจจัยตามมีตามได้) การละเมิดอินทริยสังวรศีลอะไร? คือการละเลยโยนิโสมนสิการ เพราะไม่สำรวจอินทริยทั้งหกการละเมิดศีลทั้งสามอย่างนี้สร้างความเสื่อมคุณค่านี้เรียกว่าลักษณะของศีล

(๓) รส ปัจจุปฏิฐานและปทัฏฐานของศีล

อะไรเป็นรส ปัจจุปฏิฐาน (อาการปรากฏ) และปทัฏฐาน (เหตุใกล้) ของศีล? ปิตีเป็นรส อวิปปฏิสาร (ความไม่เดือดร้อนใจ) เป็นปัจจุปฏิฐาน กุศลกรรมทางไตรทวารเป็นปทัฏฐาน อนึ่ง โสมนัสเป็นรส อวิปปฏิสารเป็นปัจจุปฏิฐาน

(๔) อานิสงส์ของศีล

ศีลมีอานิสงส์อย่างไร? ศีลมีอวิปปฏิสารเป็นอานิสงส์ สมดังพุทธพจน์ที่ตรัสกับพระอานนท์ว่า “ศีลที่เป็นกุศลมีอวิปปฏิสารเป็นประโยชน์และเป็นอานิสงส์”^{๑๔} อนึ่ง ศีลเรียกว่าปิตี ศีลเป็นวรรณสูงสุด เป็นอริยทรัพย์ ศีลเป็นภูมิพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นการอาบน้ำโดยไม่ต้องมีน้ำ^{๑๕} เป็นการอาบด้วย

^{๑๔} อง.ทสก. (บาลี) ๒๔//๑/๑(A.v,๑) อวิปปฏิสารตถกานิ โข อานนท กุสลานิ อวิปปฏิสารานิสฺसानิ.

^{๑๕} ขุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๖๑๓/๓๕๗ (Th. ๖๑๓) ติตถณฺจ สพุพพุทฺธานํ เตสํ สิลํ วิโสธเย.

เครื่องหอม^{๒๐} เป็นเงาที่ติดตามตนเป็นเครื่องประดับศีรษะที่คนต้องสวม เป็นวรรณะที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นการฝึกอันยอดเยี่ยม เป็นวิถีแห่งพรหมจรรย์ ถ้าบุคคลรักษาศีล เพราะเหตุที่มีศีลนั้นเขาจะเป็นผู้องอาจ นำเกียรติมาสู่มิตรสหายและเป็นที่รักของคนดีทั้งหลาย ศีลเป็นอารมณ์อันประเสริฐ^{๒๑} เป็นกฎคุมความประพฤติทั้งปวง เป็นที่ตั้งแห่งบุญ เป็นเนื่อนาบุญของท่านบริจาค เป็นพื้นที่เพาะปลูกความ เป็นสหายของพระอรีย (ผู้มีศีล) จะเป็นผู้คงที่ในความดีทั้งปวง เขาจะเป็นผู้ทำอธิฐานอันบริสุทธิ์ให้สำเร็จ เขาจะตายอย่างมีสติ เมื่อได้รับวิภังขณวิมุตติ เขาจะประสบความสุข อานิสงส์ของศีลมีมากมายหลายอย่าง

(๕) ความหมายของศีล

ศีลมีความหมายว่าอะไร? ศีลหมายถึงเย็น ดีเลิศ การกระทำ ปกติและสภาพปกติตามธรรมชาติของทุกข์และสุข อนึ่งศีลหมายถึงศีระะ ความเย็นและสันติ

ถาม : เพราะเหตุไรจึงกล่าวว่าศีลเป็นศีระะ?

ตอบ : ถ้าบุคคลไม่มีศีระะเขาก็ไม่สามารถบรรลุสี่คือกิเลสออกไปจากอินทรีย์ของเขาได้กิเลสโดยอาศัยวิสุทธิทั้งสามนี้ บุคคลชื่อว่ายอมรับวิมุตติมรรคแล้วจะเกิดความงามของศีล

(๖) ความดีงามของศีล ๓ ระดับ^{๒๒}

อีกนัยหนึ่ง บุคคลยอมรับวิมุตติมรรคเพราะเหตุแห่งกัลยาณะ(ความดีงาม) ๓ ประการ คือ อาทีกัลยาณะ (ความดีงามในเบื้องต้น) มัชฌกัลยาณะ (ความดีงามในท่ามกลาง) และปรียโยสานกัลยาณะ (ความดีงามในที่สุด)ศีลเป็นความดีงามเบื้องต้น สมภาเป็นความดีงามในท่ามกลาง ปัญญาเป็นความดีงามในที่สุดเพราะเหตุใดศีลจึงจัดเป็นความดีงามในเบื้องต้น? บุคคลผู้มีความเพียร (รักษาศีล) ย่อมไม่วิปปฏิสาร (เดือดร้อนใจ) เพราะไม่วิปปฏิสาร เขาจึงเกิดปราโมทย์ เพราะมีปราโมทย์เขาจึงเกิดปิติ เพราะมีปิติ เขาจึงเกิดกายปัสสัทธิ เพราะมีกายปัสสัทธิ เขาจึงมีสุข เพราะมีสุขจิตของเขาจึงเบาสบาย นี่เรียกว่าความดีงามในเบื้องต้น สมภาเป็นความดีงามในท่ามกลาง เพราะอาศัยสมาธิบุคคลจึงรู้เห็นสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง ดังนั้นสมาธิจึงชื่อว่าความดีงามในท่ามกลาง ปัญญาเป็นความดีงามในที่สุด นั่นคือเมื่อบุคคลได้รู้เห็นสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริงเขาย่อมเบื่อหน่าย เมื่อเบื่อหน่าย เขาย่อมคลาย

^{๒๐} ขุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๖๑๓/๓๕๗ (Th. ๖๑๕) สิลฺ วิเลปนํ เสฏฺฐํ.

^{๒๑} ขุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๖๑๓/๓๕๗ (Th. ๖๑๕) สิลฺ วิเลปนํ เสฏฺฐํ.

^{๒๒} อ้างในวิมุตติมรรค, เล่มเดียวกัน, หน้า ๕.

กำหนด เมื่อคลายกำหนด เขาย่อมหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว เขาย่อมมีญาณว่าหลุดพ้น เมื่อเกิด ความงามของศีลและจะพบกับความสุข

(๓) ความสุข ๓ ประการ^{๒๓}

ภายหลังจากยอมรับวิมุตติมรรค บุคคลย่อมได้รับความสุข ๓ ประการคือ ความสุขเพราะ ไม่มีวิปปฏิสาร ๑ ความสุขจากความสงบ ๑ และ ความสุขของพระอริยะ ๑ บุคคลได้รับความสุขเพราะ อวิปปฏิสารด้วยศีล ได้รับความสุขจากความสงบด้วยสมาธิ และได้ความสุขของพระอริยะด้วยปัญญา บุคคล ย่อมได้รับความสุข ๓ ประการอย่างนี้ จะเกิดความสมบูรณ์แห่งศีลปฏิบัติ คือ

(๔) ความสมบูรณ์แห่งมัชฌิมาปฏิปทา

หลังจากยอมรับวิมุตติมรรค บุคคลย่อมบรรลุความสมบูรณ์แห่งมัชฌิมาปฏิปทา ไม่ข้องแวะ ที่สุดโต่งทั้งสองด้าน เพราะมีศีลเขาย่อมละกามสุขัลลิกานุโยคและได้ความปราโมทย์อันเกิดจาก อวิปปฏิสาร เพราะมีสมาธิเขาย่อมละอัตตกิลมถานุโยค เมื่อจิตสงบ เขาได้ปีติและสุขมากยิ่งขึ้น เพราะมีปัญญาเขารู้แจ้งอริยสัจ ๔ ดำเนินตามมัชฌิมาปฏิปทานและเสวยสุขของพระเมื่อเป็นดั่งนั้น เขาก็เหมือนคนตาย เพราะฉะนั้นศีลของภิกษุก็คือศีระะ เมื่อศีระะ (ศีล) ขาด ภิกษุก็สูญเสียคุณค่าความดี ทุกอย่าง นั้นเรียกว่าความตายในศาสนาของพระพุทธเจ้า นี่คือศีลหมายถึงศีระะ

ถาม : เพราะเหตุไรจึงกล่าวว่าศีลเป็นความเย็น?

ตอบ : ไม่จันทรที่มีความเย็นมากที่สุดช่วยทุเลาความร้อนของพิษไข้ในร่างกายลงได้ฉันใด ศีลก็ฉันนั้นคือช่วยทุเลาไข้ใจที่เกิดจากความสะดุ้งกลัวหลังจากศีลขาดและก่อให้เกิดปราโมทย์นี่คือ ศีลหมายถึงความเย็น

ถาม : เพราะเหตุไรจึงกล่าวว่าศีลหมายถึงสันติ?

ตอบ : ถ้าบุคคลมีศีล เขาจะเป็นผู้มีความประพฤติสงบเรียบร้อย เขาไม่สร้างความหวาดกลัว ให้เกิดขึ้น นี่คือศีลหมายถึงสันติ

ศีลและวัตร อะไรคือความแตกต่างระหว่างศีลและวัตร?

ข้อปฏิบัติ ความเพียร การอธิษฐาน ธุดงค์ เหล่านี้จัดเป็นวัตร ไม่ใช่ศีล ศีลก็เรียกว่าวัตร เหมือนกัน ศีลเรียกว่าความมีคุณค่า เวทนาก็เรียกว่าวัตรเช่นเดียวกัน

^{๒๓} อ้างในวิมุตติมรรค, เล่มเดียวกัน, หน้า ๖.

(๙) ศิล ๓ ประเภท

ศิลมีกี่ประเภท? ศิลมี ๓ ประเภท คือ กุศลศิล อกุศลศิล และอัปยาคตศิล

กุศลศิลคืออะไร? คือกุศลกรรมทางกาย วาจา และสัมมาอาชีวะเพราะปราศจากวิบัติจึงเกิดวิบากที่ดีตามมา อกุศลศิลคืออะไร? คืออกุศลกรรมทางกาย ทางวาจาและมิจฉาอาชีวะ เพราะมีวิบัติจึงไม่เกิดวิบากที่ดีตามมา อัปยาคตศิลคืออะไร? คือกายกรรมและวจีกรรมที่ปราศจากอาสวะ และอาชีวะอันไร้ที่ติดที่ไม่มีทั้งวิบัติและวิบากที่ดี

(๑๐) อะไรทำให้ศิลเกิด?

อะไรทำให้ศิลเกิด? ศิลที่เกิดในกุศลจิตเป็นกุศลศิล ศิลที่เกิดในอกุศลจิตเป็นอกุศลศิล ศิลที่เกิดในอัปยาคตจิตเป็นอัปยาคตศิล

(๑๑) ชั้นของศิล

อะไรเป็นขั้นต้น ขั้นกลาง และขั้นสูงของศิล? การรักษาศิลเป็นขั้นต้น การไม่ล่วงละเมิดเป็นขั้นกลางและปราโมทย์เป็นขั้นสูงของศิล

(๑๒) อุปสรรคและเหตุของศิล

อุปสรรคและเหตุของศิลมีเท่าไร? ธรรม ๓๔ ประการเป็นอุปสรรค และธรรม ๓๔ ประการเป็นเหตุของศิล^{๒๔} ดังนี้

โกรธ พยาบาท หลอกหลวง ปฏิฆะ โลภ ริษยา มารยา साไทย อรติ วิวาท มานะ อหังการ อติมานะ ปมาทะ เกียจคร้าน ราคะ ไม่สันโดษ ไม่คบบัณฑิต ไม่มีสติ สามหาเว คบคนพาล อิจฉา ญาณ มิจฉาทิฎฐิ ไม่มีขันติ ไม่มีศรัทธา ไม่มีหิริ ไม่มีโอตตปปะ ไม่รู้จักประมาณในโภชนะ ต่ำทราวม มั่วสุมกับสตรี ไม่เคารพครูอาจารย์ ไม่สำรวมอินทริย์ ไม่ปฏิบัติสมาธิในยามตื่น และยามสุตท้าย ไม่สาธยายธรรม ในยามตื่นและยามสุตท้าย ธรรม ๓๔ ประการ เหล่านี้เป็นอุปสรรคของศิล บุคคลที่ถูกธรรมข้อใดข้อหนึ่งขัดขวางย่อมไม่อาจทำศิลให้บริบูรณ์ ถ้าศิลของเขาไม่บริบูรณ์เขาต้องเสื่อมลงแน่นอน ธรรม ๓๔ ประการ อันเป็นปฏิปักษ์ต่ออุปสรรคเหล่านี้จัดเป็นเหตุของศิล

^{๒๔} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๔๔/๗๗ (Cp.D.๑๑,๘๕) ปุณ จ ปรี คหปตโย ทุสสิโล ทุสสิโล สีลวิปนโย ยํ ยเทว ปริสํ อุปสงกมตี ยถิ ขตติยปริสํ ยถิ พราหมณปริสํ ยถิ คหปติปริสํ ยถิ สมณปริสํ, อีสารโท อุปสงกมตี มงกุฏโต.

(๑๓) เหตุทำให้บุคคลสำรวมในศีล

บุคคลสำรวมอยู่ในศีลเพราะเหตุไร? บุคคลสำรวมอยู่ในศีลเพราะเหตุ ๒ ประการ คือ (๑) พิจารณาโทษของการละเมิดศีล (๒) พิจารณาอานิสงส์ของศีล การพิจารณาโทษ เป็นไฉน?

ถ้าบุคคลละเมิดศีล เธอทำบาปและเตรียมทุกตีไว้ (สำหรับตัวเอง) กลัวบริษัท ๔ และ ระแวงสงสัยว่า บัณฑิตจะติเตียน ผู้มีศีลไม่คบหา ไม่มีใครสอนการฝึกสมาธิให้ ทวยเทพทั้งหลายเหยียดหยามเธอ ทุกคนเกลียดชังดูหมิ่นเธอ เมื่อได้ยินคนสรรเสริญผู้มีศีลเธอรู้สึกเศร้าใจและไม่เอา (ความดีของผู้มีศีล) เธอเป็นผู้มักโกรธเมื่ออยู่ร่วมกับบริษัท ๔ เหล่านั้น เธอชิงและรังเกียจกัลยาณมิตร เธอเป็นปฏิปักษ์กับผู้มีศีลและเข้าข้างพวกปาปมิตร อนึ่งเธอไม่มีความอดทนในการปฏิบัติสมาธิขั้นสูง ถ้าเธอประดับร่างกายเธอก็ดูน่าเกลียด คนทั้งหลายพากันรังเกียจเธอเหมือนอุจจาระและปัสสาวะ (เธอไม่ทนทาน) เหมือนห้างร้านที่ไม่จีรังยั่งยืน (เธอหมดราคา) เหมือนกับโคลนตมที่ไม่มีราคาในปัจจุบันและอนาคต เธอมีความกังวลและใจท้อถอยเสมอ ละอายและเสียใจในความชั่วที่ได้กระทำไป จิตใจไม่สงบเหมือนผู้ร้ายถูกจำคุก เธอไม่มีหวังในพระสัทธรรมเหมือนคนจันทาลไม่มีหวังในราชสมบัติ แม้เธอจะเชี่ยวชาญธรรมแต่ก็หาใครให้เกียรติไม่ ดุจไฟที่ใช้มุลว้เป็นเชื้อเพลิง (ไม่มีใครให้เกียรติ) เธอไม่สามารถแสวงหาที่อยู่อาศัยที่ดีได้ในชาตินี้และภายหลังจากตาย เธอก็ไปสู่ทุกคติถ้าบุคคลปรารถนาจะเลิกละความชั่ว และประกอบความดีด้วยศีล เธอพึงพิจารณาว่าจิตใจของผู้ละเมิดศีลจะพลุ่งพล่านและท้อถอยผู้มีศีลใช้ความพากเพียรอย่างจริงจังเพิ่มพูนศรัทธาย่อมเป็นผู้ที่มีความเพียรถึงพร้อมด้วยศรัทธา

บุคคลควรรักษาศีลของตนอย่างสุดความสามารถเหมือนมดระวังไข่ เหมือนจามรีรักษาหางของมัน เหมือนคนที่รักษาลูกโหนดหรือดวงตาข้างเดียวของเขา เหมือนประธานรักษาตนเหมือนคนจนรักษาทรัพย์สมบัติของเขาและเหมือนชาวประมงรักษาเรือของตน เธอควรเทิดทูนรักษาศีลที่ได้สมาทานให้เคร่งครัดยิ่งกว่าสิ่งเหล่านั้น ถ้าเธอสังเกตอย่างนี้ จิตใจของเธอจะได้รับการรักษา เธอจะดำรงอยู่ในความสงบของสมาธิของเธอจะได้รับความคุ้มครอง

๒. เรื่อง รุดงค์วัตร ของผู้ปฏิบัติ

ได้อธิบายตัวอย่างต่อไปนี้

ถาม : บัดนี้ ถ้าโยคี (ผู้ปฏิบัติ) มีศีลบริสุทธิ์ดีแล้ว ปรารถนาจะทำกุศลอันยอดเยี่ยมให้ถึงพร้อม และปรารถนาที่จะได้อานิสงส์แห่งรุดงค์ เธอควรพิจารณาดังนี้ว่า เพราะเหตุไร บุคคลจึงควรได้รับอานิสงส์หลายอย่างแห่งรุดงค์ทั้งหลาย (แตกต่างกันออกไป)?

ตอบ : เพราะโยคีมีอหยาศัย (อหิมุตติ) แตกต่างกัน รุดงค์เหล่านี้ย่อมเป็นไปเพื่อความมกน้อย เพื่อพ้นจากความล้งเลงสย เพื่อกำจัดตัณหา เพื่อปรารภความเพียร เพื่อประโยชน์แก่การใช้สอย เพียงเล็กน้อยและไม่รับปัจจัยที่เขาเจาะจงผู้อื่น เพื่อความสงัด เพื่อละความยึดมั่นถือมั่น และเพื่อรักษา ศีลธรรม อานิสสแห่งรุดงค์เหล่านี้ เป็นปัจจัยแก่การได้สมาธิ ข้อปฏิบัติเหล่านี้ จัดเป็นแบบแผนประเพณี ของพระอริยเจ้าทั้งหลาย เหล่านี้เป็นหลักการที่ยอดเยี่ยม

(๑) อธิบายรุดงค์ ๑๓ โดยสังเขป

ถาม : อะไรคือลักษณะแห่งปิงสุกุลิกังคะ?

ตอบ : ปิงสุกุลิกังคะมีเจตนาที่จะถือปฏิบัติ (สมาทานเจตนา) เป็นลักษณะ นี่คือลักษณะของ ปิงสุกุลิกังคะ ลักษณะของรุดงค์อื่น ๆ ก็มีนัยเดียวกัน

ถาม : อะไรคือความหมายแห่งการสมาทานปิงสุกุลิกังคะ?

ตอบ : คือการไม่รับผ้าที่คลุมหิณวายุ

ถาม : อะไรคือความหมายของการสมาทานเตจวิริกังคะ?

ตอบ : คือการไม่ใช่อติเรกจิวร

ถาม : อะไรคือความหมายของการสมาทานบิณฑปาติกังคะ?

ตอบ : คือการไม่รับนิมนต์ไปฉันตามหมู่บ้าน

ถาม : อะไรคือความหมายของการสมาทานปาทานจาริกังคะ?

ตอบ : คือเว้นการเลือกรับอาหารบิณฑบาตข้ามบ้าน

ถาม : อะไรคือความหมายของการสมาทานปาทานเอกาสนิกังคะ?

ตอบ : การฉันอาหารครั้งเดียวต่อหนึ่งวัน

ถาม : อะไรคือความหมายของการสมาทานปัตตปิณฑิกังคะ?

ตอบ : คือการฉันในบาตรพอประมาณ ไม่ละโมภในการฉันอาหาร

ถาม : อะไรคือความหมายของการสมาทานขลุปัจฉามัตติกังคะ?

ตอบ : คือการเว้นฉันอาหารหลังจากที่ฉันเสร็จแล้ว

ถาม : อะไรคือความหมายของการสมาทานปาทานอารัญญิกังคะ?

ตอบ : คือการงดเว้นการอยู่ในหมู่บ้าน

ผู้ได้ศึกษาวิมุตติมรรคแล้วย่อมสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันสำหรับตนเอง และการเผยแพร่ให้สังคมรับทราบ บุคคลนั้นจึงข้ามพ้นอบายนำไปแก้ไขปัญหาและอุปสรรค โดยอาศัย ศีล สมาธิ ปัญญา แล้วบรรลุเป้าหมาย บรรลุเป้าหมายของชีวิตทั้งส่วนตน และส่วนรวม

๖.๒.๓ งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องคัมภีร์มหาวงศ์

๑) ความเป็นมา

คัมภีร์มหาวงศ์ เป็นพงศาวดารที่ได้รับยกย่องว่าเป็นวรรณกรรมที่ดีเยี่ยมของชาวศรีลังกา เป็นพงศาวดารที่มีการบันทึกประวัติศาสตร์ของตนเองสืบต่อเนื่องกันมาเป็นเวลายาวนาน ตั้งแต่สมัยพระเจ้าวิชัย พ.ศ. ๑ เป็นต้นมา จนถึงการสูญสิ้นไปของราชวงศ์กษัตริย์ในประเทศศรีลังกาในสมัยพระเจ้าสิริวิกรมหรือศรีวิกรม พ.ศ. ๒๓๕๘ เมื่อประเทศลังกาดตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ เรื่องมหาวงศ์ก็เป็นอันยุติลงเพียงเท่านั้น^{๒๕}

ลังกาเป็นประเทศที่มีวิบากกรรมไม่น้อย เพราะตกเป็นเมืองขึ้นของต่างชาติหลายต่อหลายครั้ง...โดยตกเป็นของโปรตุเกสเมื่อปี พ.ศ. ๒๐๔๘ ถึง ๒๒๐๑ รวมเวลา ๑๕๓ ปี... ก่อนตกมาเป็นของฮอลันดา จนถึงปี พ.ศ. ๒๓๓๙ รวม ๑๓๘ ปี ท้ายสุดตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษอีก ๑๕๒ ปี เต็ม ๆ รวมเวลาที่ต่างชาติปกครองทั้งสิ้น ๔๔๓ ปี^{๒๖}

คัมภีร์มหาวงศ์เป็นบันทึกพงศาวดารลังกาที่สมบูรณ์ เป็นการยากที่จะหาประเทศใดมีหลักฐานเกี่ยวกับราชวงศ์ของตนเองครบถ้วนแต่ต้นจนจบราชวงศ์อย่างคัมภีร์มหาวงศ์ นอกจากนั้นยังเป็นตำนานที่ว่าด้วยการประดิษฐานพระพุทธศาสนาลังกาทวีป แสดงเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลายผู้มีคุณยิ่งใหญ่ และพระราชาผู้ยิ่งใหญ่ ตั้งแต่พระเจ้ามหาสมมติแห่งชมพูทวีปพระเจ้าวิชัย ปฐมบรมกษัตริย์แห่งเกาะลังกา จนถึงพระเจ้าสิริวิกรมหรือศรีวิกรมพระราชองค์สุดท้ายแห่งเกาะลังกา และแสดงเรื่องราวของพระพุทธศาสนาที่แพร่หลายไปยังนานาประเทศ

คัมภีร์มหาวงศ์เป็นวรรณคดีที่ดีเยี่ยมของลังกา เป็นพงศาวดารที่สมบูรณ์ที่สุดของลังกา นักประวัติศาสตร์อาศัยเป็นหลักฐานอ้างอิงมาก ในประเทศไทย ซึ่งได้รับอิทธิพลพระพุทธศานานิกายลังกาวงศ์โดยตรง บรรดาวรรณคดีบาปอื่นนอกจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกาแล้ว คงไม่มีวรรณกรรมไหนที่สำคัญและได้รับการอ้างอิงถึงมากไปกว่าคัมภีร์มหาวงศ์

^{๒๕} กรมศิลปากร, กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, คำนำ, วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๓๔), หน้า (๑๘-๑๙)

^{๒๖} <http://webcache.googleusercontent.com/> สืบค้นเมื่อวันที่ ๕ เมษายน ๕๔

คัมภีร์มหาวงศ์นี้ นักปราชญ์ได้แบ่งเนื้อหาออกเป็นภาคหรือตอน ดังนี้^{๒๗}

๑. ท่านโสมปาละ ชยวารธนะ (Somapala Jayawardana) ชาวศรีลังกา ผู้แต่งหนังสือคู่มือวรรณคดีบาลี (Handbook of Pali Literature) ได้แบ่งมหาวงศ์ออกเป็น ๕ ภาค เพื่อสะดวกแก่การอ้างอิง ดังนี้

ภาค ๑ บทที่ ๑ ถึงบทที่ ๓๗ (คาถาที่ ๕๒ บางฉบับเป็นคาถาที่ ๕๐)

ภาค ๒ บทที่ ๓๗ (คาถาที่ ๕๓) ถึงบทที่ ๗๙

ภาค ๓ บทที่ ๘๐ ถึงบทที่ ๙๐ (คาถาที่ ๑๐๔)

ภาค ๔ บทที่ ๙๐ (คาถาที่ ๑๐๕) ถึงบทที่ ๑๐๐

ภาค ๕ บทที่ ๑๐๑

๒. สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงแบ่งเป็น ๖ ตอน ตามยุคสมัยของผู้แต่ง ดังนี้

ตอนที่ ๑ บทที่ ๑-๓๘ พระมหานามเถระแต่ง

ตอนที่ ๒ บทที่ ๓๙ พระเจ้าปรีกษมาพหุมหาราช มีรับสั่งให้แต่ง แต่ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง

ตอนที่ ๓ บทที่ ๔๐-๔๒ ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง และเวลาในการแต่ง

ตอนที่ ๔ บทที่ ๔๓-๔๖ พระเจ้าเกียรติศิริราชสิงห์หรือกิตติศิริราชสีหะมีรับสั่งให้พระสรณังกร พระสังฆราชแต่ง

ตอนที่ ๕ บทที่ ๔๗-๔๘ ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่งและเวลาในการแต่ง

ตอนที่ ๖ บทที่ ๔๙-๑๐๑ พระศรีสุมังคลเถระแต่ง^{๒๘}

๓. ศาสตราจารย์วิลเลียม ไกเกอร์ (Wilhelm Geiger) ผู้ตรวจชำระจัดพิมพ์คัมภีร์มหาวงศ์ภาษาบาลี อักษรโรมัน ได้แบ่งเป็น ๒ ภาค คือ ภาค ๑ (บทที่ ๑ ถึงบทที่ ๓๗ คาถาที่ ๕๐) เรียกว่า มหาวงศ์ ภาค ๒ (บทที่ ๓๗ ตั้งแต่คาถาที่ ๕๑) จนจบ เรียกว่า จุฬวงศ์

พุทธทศเถระผู้ตรวจชำระจัดพิมพ์คัมภีร์มหาวงศ์ภาษาบาลี อักษรสิงห์ ฉบับที่ใช้เป็นต้นฉบับปริวรรต จัดพิมพ์เป็นคัมภีร์มหาวงศ์ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยนี้ ไม่เห็นด้วยกับการแบ่งเป็นมหาวงศ์และจุฬวงศ์ ดังนั้น ท่านจึงใช้คำว่า “มหาวงศ์เท่านั้น”

^{๒๗} สุเทพ พรหมเลิศ, คัมภีร์มหาวงศ์, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓) บทนำ (๑๑ - ๑๓).

^{๒๘} กรมศิลปากร, กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, คำนำ, วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๓๔), หน้า (๒)-(๓)

คัมภีร์มหาวงศ์ฉบับภาษาบาลีในประเทศไทยยังไม่เคยจัดพิมพ์เป็นเล่มหนังสือ ที่มีอยู่เป็นฉบับใบลานจารอักษรขอม ที่พบข้อมูลมีเพียงบทที่ ๑-๓๗ (คาถาที่ ๕๐) ตรงกับต้นฉบับแปลนี้ ฉบับใบลานจารอักษรขอม ๓๗ บท จัดเป็นผูกมี ๑๕ ผูกบ้าง ๑๖ ผูกบ้าง (ตามข้อมูลของผู้สำรวจคัมภีร์ใบลานของวัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพฯ)

คัมภีร์มหาวงศ์ใบลานที่คณะผู้ตรวจชำระใช้ตรวจสอบเพื่อจัดทำต้นฉบับภาษาบาลีอักษรไทยนั้น พบว่ามีอยู่ ๑ ชุด จำนวน ๑๕ ผูก มี ๓๘ บท เป็นฉบับทองที่ใบจารอักษรขอมได้ตรวจสอบตอนจบแต่ละบทปรากฏว่าลงบทพิรุณไป คือ พอจบบทที่ ๓๒ (ฉบับใบลาน ผูกที่ ๑๔) แล้วสอบข้อความดูตลอด ห่างจากท้ายบทที่ ๓๒ หกลาน จบบทที่ ๓๔ ซึ่งความจริงเป็นบทที่ ๓๓ ข้อนี้คงเป็นเหตุให้คัมภีร์มหาวงศ์ภาคแรกของไทยมี ๓๘ บท ทั้งฉบับใบลานทั้งฉบับแปล

๒) ประวัติการแต่งและการแปล

การแปลคัมภีร์มหาวงศ์ในประเทศไทยมีหลายครั้งที่ปรากฏหลักฐานชัดเจน มีดังนี้^{๒๙}

๑. การแปลคัมภีร์มหาวงศ์ในสมัยรัชกาลที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการแปลคัมภีร์มหาวงศ์ขึ้น เมื่อจุลศักราช ๑๑๕๘ พุทธศักราช ๒๓๓๙

๒. การแปลคัมภีร์มหาวงศ์ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้แปลเนื้อความในคัมภีร์มหาวงศ์บางบทจารึกไว้ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามในวิหารพระไสยาสน์ ที่ผนังบนหน้าต่าง โดยแบ่งเป็นห้อง ๆ มีทั้งหมด ๓๒ ห้อง

๓. การแปลคัมภีร์มหาวงศ์สมัยรัชกาลที่ ๕ ในปีพุทธศักราช ๒๔๖๓ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพรับสั่งให้พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์) แปลคัมภีร์มหาวงศ์เพิ่มเติมต่อจากฉบับหลวง ๒ เล่ม คือตั้งแต่ปริจเฉทที่ ๓๗ จนถึงปริจเฉทที่ ๖๔ รวม ๒๘ ปริจเฉท และได้ตีพิมพ์เป็นครั้งแรกในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาอำมาตย์โท พระยาอรรถการประสิทธิ์ (คุณดิลก) เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๓

๔. การแปลคัมภีร์มหาวงศ์ ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ฉบับนี้มหาวิทยาลัยได้มอบหมายให้ ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุเทพ พรหมเลิศ (ป.ธ.๙, พธ.บ., ศศ.ม.) อาจารย์ประจำภาควิชาพระพุทธศาสนา คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นผู้แปล

^{๒๙} สุเทพ พรหมเลิศ, คัมภีร์มหาวงศ์, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), บทนำ (๒๔-๒๘).

ทั้งภาค ๑ และภาค ๒ จำนวน ๙๙ บท และภาคผนวกอีก ๖ บท รวมคาถาทั้งสิ้น ๕,๐๕๕ คาถา คัมภีร์มหาวงศ์ฉบับนี้จึงถือเป็นฉบับแปลจบบริบูรณ์เป็นครั้งแรก

คัมภีร์มหาวงศ์แปลฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ใช้ต้นฉบับของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ปริวรรตจากต้นฉบับของศรีลังกาพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๒ ตรวจชำระโดยท่านพุทธทาสเถระ โดยได้ต้นฉบับบาลีอักษรสิงห์จากพระอาจารย์มหาแสง โชติปาโล ผู้อำนวยการอธิธรรมโชติกวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เจ้าอาวาสวัดศรีประวัติ จังหวัดนนทบุรี พร้อมกับต้นฉบับที่ปริวรรตเป็นบาลีอักษรไทย โดยท่านโสमानันท์ภิกษุชาวศรีลังกา นิกายสยามวงศ์ ซึ่งเป็นฉบับพิมพ์ดีดจำนวน ๓๐๐ หน้า กระดาษฟูลสแก๊ป ต้นฉบับของศรีลังกานั้น มีความยาว ๙๙ บท รวมภาคผนวกนับจำนวนคาถาได้ ๑๐,๐๑๐ คาถา (หนึ่งหมื่นสิบคาถา) มีความหนา ๗๒๘ หน้ากระดาษ แต่เมื่อปริวรรตจัดพิมพ์เป็นบาลีอักษรไทย จัดรูปเล่มแล้ว มีความหนาประมาณ ๙๐๐ หน้ากระดาษ เมื่อรวมคำอนุโมทนา บทนำ ดรชนี และอื่น ๆ ก็ตกประมาณ ๑,๐๐๐ หน้ากระดาษ จึงแบ่งจัดพิมพ์เป็น ๒ ภาค (๒ เล่ม หนังสือ) คัมภีร์มหาวงศ์ฉบับมหาจุฬาฯ แบ่งเป็น ๒ เล่ม^{๓๐}

ข้อมูลเกี่ยวกับผู้รจนาคัมภีร์มหาวงศ์นั้น สมเด็จพระญาณสังวรญาณมุนี (วาสนา) ได้ทรงพระนิพนธ์ไว้ในหนังสือมหาวงศ์แปลว่าหนังสือมหาวงศ์ ฉบับภาษาบาลีแต่งเป็นคาถา แบ่งเรื่องเป็น ๑๐๑ ปริจเฉท แต่ไม่ปรากฏหัวต่อปริจเฉทที่ ๔๐ กับปริจเฉทที่ ๔๓ ว่าอยู่ตรงไหน ถ้านับจำนวนปริจเฉทขาดอยู่ ๒ ปริจเฉท แต่ว่าเรื่องติดต่อกันดีไม่บกพร่องจึงเห็นว่าเป็นแต่ตกหัวต่อ เห็นจะเป็นด้วยแต่งกันหลายยุคหลายคราว และผู้แต่งมากด้วยกัน เพราะหนังสือมหาวงศ์แต่งเป็นตอน ๆ มาดังนี้ คือ

ตอนที่ ๑ พระมหานามแต่งตั้งแต่ปริจเฉทที่ ๑ จนถึงปริจเฉทที่ ๓๘

ตอนที่ ๒ พระเจ้าปรีกษมาพหุมหาราช ซึ่งเสวยราชย์ในลังกาทวีปในระหว่าง พ.ศ. ๑๖๕๔ จนถึง พ.ศ. ๑๗๒๙ มีรับสั่งให้แต่งต่ออีกปริจเฉท ๑ เฉพาะปริจเฉทที่ ๓๙ ปริจเฉทเดียว ผู้แต่งไม่ปรากฏชื่อ

ตอนที่ ๓ ตั้งแต่ปริจเฉทที่ ๔๐ จนถึงปริจเฉทที่ ๔๒ รวม ๓ ปริจเฉท ว่าแต่งกันหลายคน ใครแต่งและแต่งเมื่อครั้งไหนไม่ปรากฏ

ตอนที่ ๔ ตั้งแต่ปริจเฉทที่ ๔๓ จนถึงปริจเฉทที่ ๔๖ รวม ๔ ปริจเฉท ว่าพระเจ้าเกียรติศิริราชสิงห์ซึ่งเสวยราชย์ในระหว่าง พ.ศ. ๒๒๙๐ จนถึง พ.ศ. ๒๓๒๔ คือพระเจ้าแผ่นดินองค์ที่ห้าขอพระสงฆ์ชาวสยามมีพระอุปาสีเป็นต้นไปให้อุปสมบทตั้งศาสนวงศ์ในลังกาทวีป เมื่อแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกศนั้น มีรับสั่งให้แต่ง ผู้แต่งน่าจะเป็นพระสรณังกร ซึ่งเป็นที่พระสังฆราช

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้าบทนำ (๓๒).

ตอนที่ ๕ ตั้งแต่ปริเฉทที่ ๔๗ จนถึงปริเฉทที่ ๔๘ รวม ๕๑ ปริเฉท ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง เป็นของแต่งในชั้นหลัง

ตอนที่ ๖ ตั้งแต่ปริเฉทที่ ๔๙ จนถึงปริเฉทที่ ๑๐๑ รวม ๓ ปริเฉท พระเถระชื่อ ศรีสุมังคละ นายกวิทย์บริเวณเป็นผู้แต่ง จบเรื่องเพียงสิ้นราชวงศ์จักรีสังขตเมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๘ เมื่อลังกาตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ หมดเรื่องมหาวงศ์เพียงเท่านั้น

๓) ลักษณะคำประพันธ์

คัมภีร์มหาวงศ์ เป็นประพันธ์ประเภทร้อยกรองหรือที่เรียกว่า ปรัชพนธ์ คือ คาถาพนธ์ ซึ่งมีลีลาการเรียบเรียงด้วยภาษาอันงดงามสละสลวยและชัดเจนเป็นที่ยกย่องของนักปราชญ์ โดยเฉพาะใน ๓๗ บทแรกนั้น ได้รับการยกย่องให้เป็นวรรณกรรมที่ยอมเยี่ยงทั้งทางภาษาและอรรถรส ขอนี้ย่อมแสดงถึงความเป็นยอดกวีของผู้รจนาเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งท่านรจนาเป็นคาถาล้วน ที่นับได้มีจำนวนถึง ๑๐,๐๐๗ คาถา (หนึ่งหมื่นเจ็ดคาถา) แต่ถึงกระนั้นก็ยังมีฉันทลักษณ์ (ร้อยแก้ว) ปนอยู่แห่งหนึ่ง (ไม่นับข้อความตอนจบแต่ละบท) ซึ่งท่านยกมาจากพระอภิธรรมปิฎก ยมก (อภิ.ย. ๓๙/๑/๑) คือตอนที่พระสีกะเถระถามโมคคัลลิสบุตรติสสมาณพถึงปัญหาในจิตตยมก (ดู บทที่ ๕ ข้อ ๑๔๖) ดังนั้น การที่บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า มหาวงศ์เป็นวรรณกรรมประเภทร้อยกรองนั้นจึงเป็นการกล่าวโดยนัยที่เรียกว่า ตัพพหุสณัย ซึ่งเป็นนัยที่นำมาใช้ในการนิยามที่ต้องการเรียกชื่อกลุ่ม โดยเอาชื่อของสมาชิกที่มีจำนวนมากกว่ามาเป็นชื่อของกลุ่ม อันนี้ก็เปรียบได้กับการที่กล่าวกันว่า “ป่าไผ่” ป่าไผ่มิใช่จะมีแต่ต้นไผ่ ย่อมจะมีไม้อื่นปนอยู่บ้าง แต่เนื่องจากไม้ไผ่มีจำนวนมากว่าต้นไม้ชนิดอื่น จึงถูกเรียกว่า ป่าไผ่^{๓๑}

ประเภทของฉันทลักษณ์ที่ผู้รจนาเลือกใช้ ประกอบด้วยฉันท์ ๒ ประเภท คือ มาตรการพฤติและวรรณพฤติ

๑. มาตรการพฤติ (มตตาวฤติ) -ฉันท์ที่นับพยางค์โดยกำหนดจำนวนมาตราเป็นเกณฑ์

๒. วรรณพฤติ (วรรณวฤติ) -ฉันท์ที่นับพยางค์โดยกำหนดจำนวนคำเป็นเกณฑ์

ประเภทของคาถาในคัมภีร์มหาวงศ์ มีปรากฏอยู่ ๓ ประเภท คือ

๑. สมคาถา คาถาที่มีบาททั้ง ๔ บาท ประกอบด้วยคณะ, ครุ, ลหุ เหมือนกันหมด ได้แก่ กลุ่มคาถามี อินทรวีเชียร เป็นต้น ซึ่งประกอบด้วยคาถาที่มีพยางค์ตั้งแต่ ๑๑ พยางค์ ถึง ๒๒ พยางค์

^{๓๑} เรื่องเดียวกัน, หน้าบทนำ (๓๒).

๒. อทุสมคาลา คาลาที่มีบาทมีลักษณะเหมือนกันอย่างละครั้ง กล่าวคือ บาทคี่ (๑,๓) เหมือนกัน บาทคู่ (๒,๔) เหมือนกัน ได้แก่ กลุ่มอุปชาติคาลา (เช่น บาทคี่เป็นอินทริวิเชียร บาทคู่เป็นอุเพนทริวิเชียร) และโอปัจฉันทสกคาลา

๓. วิสมคาลา คาลาที่มีบาททั้ง ๔ ประกอบด้วยคณะ, ครุ, ลหุ ที่แตกต่างกัน ได้แก่ กลุ่มคาลามีปัญยวัตรเป็นต้น ซึ่งมีมากที่สุดในคัมภีร์มหาวงศ์

๔) เนื้อหาโดยย่อ

คัมภีร์มหาวงศ์ที่ใช้ศึกษานี้เป็นฉบับของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย แบ่งออกเป็น ๒ ภาค ๆ ละ ๑ เล่ม รวมเป็น ๒ เล่ม ภาคที่ ๑ มี ๖๐ บท ตั้งแต่บทที่ ๑-๖๐ และเล่มที่ ๒ ตั้งแต่บทที่ ๖๑-๑๒๐ โดยมีภาคผนวกเพิ่มเติมในบทที่ ๙๑-๙๔ แล้วจบลงด้วยคำสวดดีคัมภีร์มหาวงศ์

คัมภีร์มหาวงศ์ ภาค ๑ เล่มที่ ๑

เริ่มด้วยบทที่ ๑ ตถาคตาภิกมณะ : การเสด็จมา (เกาะลังกา) ของพระตถาคต การเสด็จมาเกาะลังกาของพระตถาคต หลังจากได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้า ๒๔ พระองค์ว่า จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ได้บำเพ็ญบารมีจนบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ ทรงประกาศพระศาสนาแล้วเสด็จมาเกาะลังกา ๓ ครั้ง

บทที่ ๒ มหาสมมวังสะ : วงศ์ของพระเจ้ามหาสมมต ประวัติแสดงถึงพระพุทธเจ้าทรงสืบเชื้อสายมาจากวงศ์ของพระเจ้ามหาสมมตที่เป็นพระราชพระองค์แรกในยุคต้นกับ จนมาถึงพระเจ้าสุทโธทนะพระพุทธบิดา พระนางมายุาพระพุทธมารดา

บทที่ ๓ ปฐมสังคีติ : สังคายนาครั้งที่ ๑

บทที่ ๔ ทุตยสังคีติ : สังคายนาครั้งที่ ๒

บทที่ ๕ ตติยธัมมสังคีติ : สังคายนาครั้งที่ ๓

บทที่ ๖ วิชยาคมณะ : การเสด็จมาของพระเจ้าวิชัย

บทที่ ๗ วิชยาภิเสกะ : การอภิเษกพระเจ้าวิชัย

บทที่ ๘ ปันฑวาสุเทวภิเสกะ : การอภิเษกของพระเจ้าปันฑวาสุเทพ

บทที่ ๙ อภยภิเสก : การอภิเษกพระเจ้าอภัย

บทที่ ๑๐ ปันฑุกาภยภิเสกะ : การอภิเษกพระเจ้าปันฑุกาภัย

บทที่ ๑๑ เทวานัมปิยติสสาภิเสกะ : การอภิเษกของพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ

บทที่ ๑๒ นานาเทสปสาทะ : ความเลื่อมใสของนานาชาติ

- บทที่ ๑๓ มหินทาคมนะ : การมาของพระมหินทเถระ
- บทที่ ๑๔ นครูปเวสสะ : การเข้าไปสู่พระนคร (ของพระมหินทะ)
- บทที่ ๑๕ มหาวิหารปฏิกคหณะ : การรับมหาวิหาร
- บทที่ ๑๖ เจตียปัพพตวิหารปฏิกคหณะ : การรับเจตียบรรพตวิหาร
- บทที่ ๑๗ ธาตุอาคมนะ : การเสด็จมาแห่งพระธาตุ
- บทที่ ๑๘ มหาโพธิคหณะ : การรับต้นพระศรีมหาโพธิ์
- บทที่ ๑๙ โพธิอาคมนะ : การมา (เกาะลังกา) ของต้นพระศรีมหาโพธิ์
- บทที่ ๒๐ เถรปรินิพพานะ : การปรินิพพานของพระเถระ
- บทที่ ๒๑ ปัญจราชกะ : พระราชา ๕ พระองค์
- บทที่ ๒๒ คามณีกุมารสูติ : การประสูติของพระคามณีกุมาร
- บทที่ ๒๓ โยธลาภะ : การได้ทหาร
- บทที่ ๒๔ เทวภาคิกยุทธะ : การรบระหว่างกษัตริย์ ๒ ฟีน้อง
- บทที่ ๒๕ ทุฏฐคามณวิชยะ : ชัยชนะของพระเจ้าทุฏฐคามณี
- บทที่ ๒๖ มริจวัฏฐิวิหารมหะ : งานฉลองมริจวัฏฐิวิหาร
- บทที่ ๒๗ โลหปาสาทมหะ : งานฉลองโลหปราสาท
- บทที่ ๒๘ มหาอุปสาธนลาภะ : การได้วัตถุปัจจัยที่ทำให้สร้างพระมหาสถูปสำเร็จ
- บทที่ ๒๙ ฐุปารัมมะ : การเริ่มก่อสร้างพระสถูป
- บทที่ ๓๐ ธาตุคัพภรจนะ : การสร้างห้องพระบรมสารีริกธาตุ
- บทที่ ๓๑ ธาตุนิธานะ : การบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ
- บทที่ ๓๒ ตุสสิตปุรคมนะ : การเสด็จสู่ตุสสิต
- บทที่ ๓๓ ทสราชกะ : พระราชา ๑๐ พระองค์
- บทที่ ๓๔ เอกาทสราชทีปนะ : แสดงเรื่องพระราชา ๑๑ พระองค์
- บทที่ ๓๕ ทวาทสราชกะ : พระราชา ๑๒ พระองค์
- บทที่ ๓๖ ตโยทสราชกะ : พระราชา ๑๓ พระองค์
- บทที่ ๓๗ ฌราชกะ : พระราชา ๖ พระองค์
- บทที่ ๓๘ ทสราชกะ : พระราชา ๑๐ พระองค์
- บทที่ ๓๙ ราชทวยทีปนะ : การแสดงเรื่องพระราชา ๒ พระองค์

- บทที่ ๔๐ อัญมณราชกะ : พระราชา ๘ พระองค์
 บทที่ ๔๑ ทวีราชกะ : พระราชา ๒ พระองค์
 บทที่ ๔๒ ฌราชกะ : พระราชา ๖ พระองค์
 บทที่ ๔๓ จตุราชกะ : พระราชา ๔ พระองค์
 บทที่ ๔๔ ตีราชกะ : พระราชา ๓ พระองค์
 บทที่ ๔๕ มาณวัมมราชะ : พระเจ้ามานวัมมะ
 บทที่ ๔๖ ฌราชกะ : พระราชา ๖ พระองค์
 บทที่ ๔๗ ปัญจราชกะ : พระราชา ๕ พระองค์
 บทที่ ๔๘ เอกราชะ : เอกราช
 บทที่ ๔๙ ราชทวยทีปนะ : แสดงเรื่องพระราชา ๒ พระองค์
 บทที่ ๕๐ ทวีราชกะ : พระราชา ๒ พระองค์
 บทที่ ๕๑ ปัญจราชกะ : พระราชา ๕ พระองค์
 บทที่ ๕๒ ตีราชกะ : พระราชา ๓ พระองค์
 บทที่ ๕๓ ลังกาวิโลปะ : การรุมปล้นลังกา
 บทที่ ๕๔ ฌราชกะ : พระราชา ๖ พระองค์
 บทที่ ๕๕ โรหนาราทิวิยะ : ชัยชนะเหนือข้าศึกที่แคว้นโรณะ
 บทที่ ๕๖ อนูราธปุราภิกมณะ : การเสด็จกลับกรุงอนูราธปุระ
 บทที่ ๕๗ สังคหณะ : ทรงบำเพ็ญการสงเคราะห์
 บทที่ ๕๘ โลกสาสนสังคหณะ : การสงเคราะห์ประชาชนและพระพุทธศาสนา
 บทที่ ๕๙ จตุราชจริยนิทเทส : แสดงเรื่องพระจริยาแห่งพระราชา ๔ พระองค์
 บทที่ ๖๐ กุมารโทยะ : การประสูติแห่งพระกุมาร

คัมภีร์มหาวงศ์ ภาค ๒ เล่มที่ ๒

บทที่ ๖๑ สังขัตถลิปฺราภิกมณะ : มุ่งสู่สังขัตถลิบุรี เมื่อพระเจ้ามานาภรณ์ครองราชย์อยู่ ณ สังขัตถลินคร สวรรคต พระภคินีสองพระองค์คือพระเจ้ากิตติสิริเมฆกับพระเจ้าสิริवल्लภได้เสด็จมายังสังขัตถลินคร พระเจ้ากิตติสิริเมฆเสด็จขึ้นครองราชย์สืบต่อจากพระเจ้ามานาภรณ์ รับสั่งให้พระเจ้าสิริवल्लภกับเจ้าชายปรักกมะพาหุ พระนางรัตนาวดีเทวี และพระธิดา ๒ พระองค์ คือพระนางมิตตาและพระนางปภาวดี ไปครองมหานาคหุลปุระ พระเจ้าสิริवल्लภทรงเลี้ยงดูเจ้าชายปรักกมะพาหุอย่างดี

เมื่อเจริญชั้นชาทรงจัดพิธีโสกันต์แต่เจ้าชาย และทรงยกพระนางมิตตาให้พระราชโอรสทรงพระนามว่า
มามาภรณ์

บทที่ ๖๒ ประมัตตลาภิกมณะ: มุ่งสู่อาณาจักรอื่น

บทที่ ๖๓ เสนาปติวณะ: แผนประหารเสนาบตี

บทที่ ๖๔ ประมัตตลัปวัตตินิณณะ: การสำรวจเหตุการณ์ในอาณาจักรอื่น

บทที่ ๖๕ มหาธิปาหมหุสสวะ: พิธีสมโภชตำแหน่งพระมหาธิปา

บทที่ ๖๖ สรัชสมิทธิกรณะ: การสร้างความเจริญรุ่งเรืองแก่ราชอาณาจักร

บทที่ ๖๗ ผลธนสังคหะ : การรวบรวมไพร่พลและทรัพย์สมบัติ

บทที่ ๖๘ รัชชทานะ: การพระราชทานราชสมบัติ

บทที่ ๖๙ ตีราชกะ: เรื่องพระราชา ๓ พระองค์

บทที่ ๗๐ อภิเชกม้งคณินทเทส : การพรรณนาเรื่องพระราชาพิธีชม้งคณินทเทส

บทที่ ๗๑ ปุรัตติปุรปฏิสังขรณินทเทส: การพรรณนาเรื่องการปฏิสังขรณ์พุทธดินนคร

บทที่ ๗๒ ทาฐาธตุมหนินทเทส : การพรรณนาการสมโภชพระธาตุเขี้ยวแก้ว

บทที่ ๗๓ โรหนภัญชนะ: การรุกรานแคว้นโรหนะ

บทที่ ๗๔ ราชินาปุรคณินทเทส: การพรรณนาเรื่องการยึดครองเมืองราชินา

บทที่ ๗๕ ปณทุรัฎฐวิชยะ : ชัยชนะเหนือแคว้นปณทุ

บทที่ ๗๖ วิหารการาปนะ : การสร้างพระวิหาร

บทที่ ๗๗ อูยยานาธิการาปนะ : การสร้างพระราชอุทยานเป็นต้น

บทที่ ๗๘ โสฬสราชกะ : พระราชา ๑๖ พระองค์

บทที่ ๗๙ เอกราชกะ : เอกราช

บทที่ ๘๐ ทาฐาธตูปาฏิหาริยทัสสนะ : การแสดงปาฏิหาริย์ของพระธาตุเขี้ยวแก้ว

บทที่ ๘๑ เวรีราชวิชัยนินทเทส : การแสดงเรื่องพิชิตพระไพรีราช

บทที่ ๘๒ สาสโนปการกรณะ : การสร้างอุปการคุณต่อพระพุทธศาสนา

บทที่ ๘๓ วิวิธกุสปรณะ : การบำเพ็ญพระราชกุศลต่างๆ

บทที่ ๘๔ วิวิธกุสสการาปนะ : การส่งเสริมให้บำเพ็ญการกุศลต่างๆ

บทที่ ๘๕ รัชชการาโรปนะ : การปลงพระราชภาระ

บทที่ ๘๖ ปุรการาปนะ : การสร้างพระนคร

บทที่ ๘๗ อภิเษกมังคลาธิทูปนะ : การแสดงเรื่องพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก

บทที่ ๘๘ วิชยพาหุอาทิสัตตราธิทูปนะ : การแสดงเรื่องพระราช ๘ พระองค์มีพระเจ้า
วิชยพาหุเป็นต้น

บทที่ ๘๙ ปรักกมภูษาทิจตุราธิทูปนะ : การแสดงเรื่องพระราช ๔ พระองค์มีพระเจ้าปรั
กมพาหุเป็นต้น

บทที่ ๙๐ ชยพาหุอาทิสัตตราธิทูปนะ : การแสดงเรื่องพระราช ๙ พระองค์มีพระเจ้าชย
พาหุเป็นต้น

บทที่ ๙๑ มายาณนุราชาทิวราธิทูปนะ : การแสดงเรื่องพระราช ๒ พระองค์มีพระเจ้า
มายาณนุเป็นต้น

บทที่ ๙๒ วัฒนธัมมราชาธิทูปนะ : การแสดงเรื่องพระเจ้าวัฒนธัมมะ (วัฒนธัมมสุริเย)

บทที่ ๙๓ เสนารตนราชาธิทูปนะ : การแสดงเรื่องพระเจ้าเสนารตนะ

บทที่ ๙๔ ราชสีหราชาธิทูปนะ : การแสดงเรื่องพระเจ้าราชสีหะ

บทที่ ๙๕ วัฒนธัมมาทิวราธิทูปนะ : การแสดงเรื่องพระราช ๒ พระองค์มีพระเจ้าวัฒน
ธัมมะเป็นต้น

บทที่ ๙๖ สิริวิชยราชสีหะธิทูปนะ : การแสดงเรื่องพระเจ้าสิริวิชยราชสีหะ

บทที่ ๙๗ อภิเษกมังคลาธิทูปนะ : การแสดงเรื่องพิธีรัชมังคลาภิเษก

บทที่ ๙๘ กิตติสิริราชสีหะธิทูปนะ : การแสดงเรื่องพระเจ้ากิตติสิริราชสีหะ

บทที่ ๙๙ สิ้นรัชชัตตัตถกมมะ : การสิ้นสุดราชวงศ์สีห

ภาคผนวกเพิ่มเติมต่อบทที่ ๙๒ การแสดงเรื่องพระเจ้าวัฒนธัมมะ (วัฒนธัมมสุริเย)

(ต่อ ๑)

ภาคผนวกเพิ่มเติมต่อบทที่ ๙๑ การแสดงเรื่องพระราช ๒ พระองค์มีเจ้ามายา
ณนุเป็นต้น

ภาคผนวกเพิ่มเติมต่อบทที่ ๙๒ การแสดงเรื่องพระเจ้าวัฒนธัมมะ (วัฒนธัมมสุริเย)

(ต่อ ๒)

ภาคผนวกเพิ่มเติมต่อบทที่ ๙๒ การแสดงเรื่องพระเจ้าวัฒนธัมมะ (วัฒนธัมมสุริเย)

(ต่อ ๓)

ภาคผนวกเพิ่มเติมต่อบทที่ ๙๓ การแสดงเรื่องพระเจ้าเสนารตนะ ภาคผนวกเพิ่มเติม
ต่อบทที่ ๙๔ การแสดงเรื่องพระเจ้าราชสีหะ

๕) วัตถุประสงค์

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายวัตถุประสงค์ของการรณาคัมภีร์มหาวงศ์ว่า “พระมหานามชี้แจงในเหตุที่จะแต่งหนังสือเรื่องนี้ว่า เดิมเรื่องพงศาวดารลังกาทวีปที่มีอยู่เป็นภาษาสิงหลหลายเรื่อง ท่านรวบรวมมาแต่งเป็นภาษาบาลี ความประสงค์ของพระมหานามที่แต่งหนังสือมหาวงศ์นี้ เพื่อจะเรียบเรียงตำนานพระพุทธศาสนาในลังกาทวีปเป็นสำคัญ หนังสือมหาวงศ์จึงมีทั้งเรื่องพงศาวดารบ้านเมืองและเรื่องประวัติพระพุทธศาสนาประกอบกัน ด้วยเหตุนี้ เมื่อเป็นหนังสือเก่าจึงเป็นที่นับถือกันทั้งในทางพงศาวดารบ้านเมืองแลในทางพระศาสนา โดยถือว่าเป็นหนังสือสืบอายุพระศาสนา พระสงฆ์ซึ่งศึกษาติดตามลัทธิลังกาวงศ์ในชั้นหลังมา จึงพยายามเอาอย่างพระมหานามมาแต่งเรื่องพงศาวดารแลตำนานพระพุทธศาสนาในประเทศต่าง ๆ เป็นภาษาบาลี”

๖) คุณค่าของวรรณกรรม

(๑) คุณค่าด้านวรรณศิลป์คัมภีร์มหาวงศ์ เป็นบทประพันธ์ประเภทร้อยกรองเป็นคาถาพันธ์ ซึ่งมีลีลาสำนวนการเรียบเรียงด้วยภาษาอังกฤษงดงามสละสลวยและชัดเจนเป็นที่ยกย่องของนักปราชญ์ เป็นวรรณกรรมที่ยอดเยี่ยมทั้งทางภาษาและอรรถรส อันแสดงถึงความเป็นสุดยอดของกวีผู้รจนา ซึ่งท่านได้รจนาเป็นคาถาล้วน มีจำนวนถึง ๑๐,๐๐๗ คาถาประเภทวิสมคาถาหรือกลุ่มคาถาปฐยาวัตร ประกอบด้วยลักษณะฉันทกลุ่มอนุญญฉันท คือฉันทที่มีบาทละ ๘ พยางค์ ที่นับได้จำนวน ๙,๘๗๘ คาถา และคาถาประเภทสมคาถา คือ วสันตดิถีล สัทธา อินทรวีเชียร อุเปนทรวีเชียร อินทรวงศ์ วัณฐวัณฐะ ส่วนที่เหลือเป็นคาถาประเภทอัทธสมคาถา กล่าวคือ ฝ่ายมาตราพฤติ ได้แก่ โอปัจฉันทสกคาถา ฝ่ายวรรณพฤติได้แก่อุปัชฌาคาถาบางอย่าง นับว่าเป็นแบบอย่างของนักกวีในภายหลังได้อย่างดียิ่ง

(๒) คุณค่าด้านเนื้อหาสาระ และกลวิธีนำเสนอ คัมภีร์มหาวงศ์ เป็นคัมภีร์แสดงวงศ์แห่งพระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลาย และเป็นวงศ์แห่งพระราชาทั้งหลาย มีพระเจ้ามหาสมมติ (มหาสัมมตะ) เป็นต้น และเป็นคัมภีร์ยิ่งใหญ่โดยแสดงเรื่องการที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาลังกา รวมทั้งตำนานที่ว่าด้วยการประดิษฐานพระพุทธศาสนาลังกาทวีป และแสดงเรื่องการที่พระพุทธศาสนาแพร่หลายไปยังนานาประเทศเป็นวรรณคดีที่ดีเยี่ยมของลังกา เป็นพงศาวดารที่สมบูรณ์ที่สุดของลังกา นักประวัติศาสตร์อาศัยเป็นหลักฐานอ้างอิงมาก ในประเทศไทย ซึ่งได้รับอิทธิพลพระพุทธศานานิกายลังกาวงศ์โดยตรง บรรดาวรรณคดีบาสิ้นนอกจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกาแล้ว คงไม่มีวรรณกรรมไหนที่สำคัญ

และได้รับการอ้างอิงถึงมากไปกว่าคัมภีร์มหาวงศ์^{๓๒} วิธีนำเสนอ คัมภีร์มหาวงศ์ เป็นบทประพันธ์ประเภท ร้อยกรองเป็นคาถาพันธ์ ซึ่งมีลีลาสำนวนการเรียบเรียงด้วยภาษาอันงดงามสละสลวย

(๓) คุณค่าด้านสังคม คัมภีร์มหาวงศ์ เป็นแบบอย่างของคนในสังคมในด้านการทะนุบำรุง ประเทศชาติพระศาสนา การบำรุงบิดามารดา การเลี้ยงดูอบรมบุตรธิดา การรักษาประเพณี การปฏิบัติ ต่อกันระหว่างญาติมิตร การส่งเสริมศีลของผู้บริหาร เช่นในบทที่ ๔๖ พระเจ้ากัศสสะที่ ๓ ทรงปกครอง ประเทศเหมือนบิดาปกครองบุตร ทรงส่งเสริมให้ศฤงฆ์และบรรพชิตปฏิบัติตามหน้าที่ของตน โปรดให้ห้ามฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเป็นอันมาก

(๔) คุณค่าด้านการประยุกต์ใช้ แนวการเขียนของคัมภีร์มหาวงศ์มีความสำคัญอย่างยิ่ง ต่อนักกวี ที่ใช้เป็นแบบอย่างในการประพันธ์วรรณกรรมทางพุทธศาสนาภาษาบาลี และวรรณกรรม พุทธศาสนาภาษาพื้นเมือง หนังสือหลายเรื่องได้รับแรงบันดาลใจจากวรรณกรรมนี้ เช่น หนังสือไตรภูมิ พระร่วง คัมภีร์สารัตถสังคหะ คัมภีร์ชินกาลมาลี คัมภีร์สังคีตยวงค์ คัมภีร์ชินกาลมาลี เป็นต้น นอกจากนี้ ยังนำหลักธรรมและหลักการปกครอง ที่ปรากฏในคัมภีร์ไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันให้เกิดสุขสันติ เกิดขึ้นทั้งเรื่องส่วนตัว ครอบครัว สังคม ประเทศชาติและพระศาสนาได้เป็นอย่างดี

สรุปท้ายบท

วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นผลงานของ คณาจารย์ของมหาวิทยาลัยที่ได้สร้างสรรค์ขึ้น เพื่อให้บริการทางด้านวิชาการทางพระพุทธศาสนาแก่ สังคม ตามพันธกิจของมหาวิทยาลัย ซึ่งผลงานที่ได้นำมาเสนอในบทนี้ได้นำมาเสนอเฉพาะผลงานที่ โดดเด่นเป็นที่รู้จักของคนทั่วไป นักวิชาการนักศึกษานำไปใช้อ้างอิงอย่างกว้างขวางจำนวน ๓ เรื่อง คือ พุทธธรรม ของพระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธิ์ ปยุตโต) วิมุตติมรรค ของพระอุปติสสเถระ แปลโดย พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ และเรื่องคัมภีร์มหาวงศ์ ของพระมหานามเถระและคณะ บัณฑิต แปลโดย ผศ. สุเทพ พรหมเลิศ ซึ่งเป็นวรรณกรรมทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง

พุทธธรรม ได้รับการตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๔ เป็นหลักฐานทางคัมภีร์เป็นสำคัญ เต็มไปด้วยข้อความที่อ้างอิงมาจากภาษาบาลี ทั้งในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และเอกสารทางวิชาการ อื่น ๆ อีกเป็นจำนวนมาก เป็นคำประพันธ์ประเภทความเรียงหรือร้อยแก้ว ได้รับการอ้างอิงเชิงวิชาการ

^{๓๒} สุเทพ พรหมเลิศ, คัมภีร์มหาวงศ์, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), บทนำ (๘-๙).

ทางด้านพุทธศาสนาจากนักวิชาการจำนวนมาก เนื้อหาแบ่งออกเป็น ๒ ภาค คือ ภาค ๑ ว่าด้วยเรื่องมัชฌิมนิเทศนาคือหลักความจริงที่เป็นกลางตามธรรมชาติ หรือธรรมที่เป็นกลาง มีอยู่ ๔ ตอน ๑๕ บทด้วยกัน ในภาคที่ ๒ ว่าด้วยเรื่องมัชฌิมาปฏิบัติ คือข้อปฏิบัติที่เป็นกลางตามกฎธรรมชาติ หรือทางสายกลาง มีอยู่ ๑ ตอน ได้แก่ ตอนที่ ๕ ในตอนที่ ๕ นี้ มีอยู่ทั้งหมด ๗ บท ได้แก่บทที่ ๑๖ - ๒๒

วิมุตติมรรค พระเถระผู้รจนาวิมุตติมรรคมีชื่อว่าพระอุปติสสเถระ ชาวศรีลังกา ประวัติความเป็นมาของท่านไม่มีหลักฐานยืนยันชัดเจน ศาสตราจารย์นาโก สันนิษฐานได้กล่าวว่า ผู้รจนาวิมุตติมรรคคือ พระอรหันต์ อุปติสสะชาวลังกาผู้ชำนาญพระวินัย และมีชื่อปรากฏอยู่ในคัมภีร์ปรัวารของพระวินัยปิฎก ท่านมีผลงานแพร่หลายในรัชกาลของพระเจ้าวสุทโธรมหาราชในลังกา ระหว่าง พ.ศ. ๖๐๙-๖๕๓ เนื้อหาวิมุตติมรรค เป็นการศึกษาหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเพื่อจะให้เข้าสู่เป้าหมายของพระพุทธศาสนาแล้วสามารถนำไปแก้ไขปัญหาชีวิตประจำวัน ได้แบ่งเนื้อหาเป็นแต่ละเรื่องก็มีหัวข้อธรรมย่อยออกไป จะมีการเชื่อมโยงกันตลอด ผู้รจนาได้แสดงถึงทัศนะต่อวิมุตติมรรคว่า ข้าพเจ้าแสดงความหลุดพ้นแก่บุคคลผู้ไม่ยอมรับความหลุดพ้นเพื่อสร้างความรู้สึกลอยวางให้เขา ข้อนี้เปรียบเหมือนคนที่จะเดินทางไกลได้คนนำทางที่ดี ที่มีเครื่องมือหรือคู่มือการเดินทางที่จะไปสู่เป้าหมายของพุทธศาสนาและเป้าหมายของชีวิตตามวิมุตติมรรค

คัมภีร์มหาวงศ์ เป็นพงศาวดารที่ได้รับยกย่องว่าเป็นวรรณกรรมที่ดีเยี่ยมของชาวศรีลังกา เป็นพงศาวดารที่มีการบันทึกประวัติศาสตร์ของตนเอง ตั้งแต่สมัยพระเจ้าวิชัย พ.ศ. ๑ เป็นต้นมา จนถึง การสูญสิ้นไปของราชวงศ์ชัตติยาในประเทศศรีลังกาในสมัยพระเจ้าสิริวิกรมะหรือศรีวิกรม พ.ศ. ๒๓๕๘ เมื่อประเทศลังกตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ คัมภีร์มหาวงศ์ที่ใช้ศึกษาเป็นฉบับของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยดำเนินการแปล ทั้งภาค ๑ และภาค ๒ จำนวน ๙๙ บท และภาคผนวกอีก ๖ บท รวมคาถาทั้งสิ้น ๕,๐๕๕ คาถา คัมภีร์มหาวงศ์ฉบับนี้จึงถือเป็นฉบับแปลจบบริบูรณ์เป็นครั้งแรก

คำถามท้ายบท

๑. คำว่า วิมุตติมรรค หมายถึงอะไร มีรูปแบบการศึกษาอย่างไรบ้าง เพราะเหตุใด พระอุปัชฌาย์ได้ถึงจนวาระมรรค เรื่องวิมุตติมรรค
๒. มรรคธรรมวิมุตติมรรค เป็นอุปการณชั้นเยี่ยมของพระพุทธศาสนา มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับเรื่องอะไร เป็นสำคัญ จงอธิบายพอเข้าใจ?
๓. มีผู้กล่าวว่า มรรคธรรมวิมุตติมรรคจากภาษาบาลีเป็นภาษาอังกฤษ จากภาษาอังกฤษเป็นภาษาไทย ไม่ทำได้ง่ายและรวดเร็วดังใจ ท่านเห็นด้วยหรือไม่ อย่างไร จงให้เหตุผล?
๔. จากการศึกษา วิมุตติมรรค ท่านมีความเห็นอย่างไรในเรื่องประโยชน์จากการศึกษาเรื่องนี้ และสามารถนำไปประยุกต์ให้ได้อย่างไร อธิบาย?
๕. จงบอกความเป็นมาของพุทธธรรม มีอย่างไรบ้าง
๖. จงบอกประวัติผู้แต่ง พุทธธรรม มีอย่างไรบ้าง และมีประวัติตรงไหนบ้างที่พระสงฆ์ในปัจจุบันน่าจะถือเอาเป็นแบบอย่างที่ดี
๗. สาระสำคัญของ พุทธธรรม มีอย่างไรบ้าง จงอธิบาย
๘. จงบอกจุดเด่นของมรรคธรรม พุทธธรรม มีอย่างไรบ้าง
๙. จงบอกรูปแบบ ที่เกี่ยวกับ โครงสร้างในการเขียน วิธีเขียน ภาษาที่ใช้เขียน การจัดลำดับเนื้อหา ของมรรคธรรม พุทธธรรม มีอย่างไรบ้าง
๑๐. จงบอกประวัติผู้แต่ง คัมภีร์มहाวค มีอย่างไรบ้าง และมีประวัติตรงไหนบ้างที่พระสงฆ์ในปัจจุบันน่าจะถือเอาเป็นแบบอย่างที่ดี
๑๑. สาระสำคัญของ คัมภีร์มहाวค มีอย่างไรบ้าง จงอธิบาย
๑๒. จงบอกจุดเด่นของมรรคธรรม คัมภีร์มहाวค มีอย่างไรบ้าง

เอกสารอ้างอิงประจำบท

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์, กรุงเทพฯ ฯ; โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ). กรุงเทพฯ ฯ; โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙.

พระเมธีธรรมาภรณ์(ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ. (แปล) วิมุตติมรรค. กรุงเทพฯ ฯ : บริษัทเคสดีไทย จำกัด, ๒๕๓๘.

ศิลปากร, กรม. กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๓๔.

สุเทพ พรหมเลิศ, (แปล) คัมภีร์มหาวงศ์ เล่ม ๑-๒. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

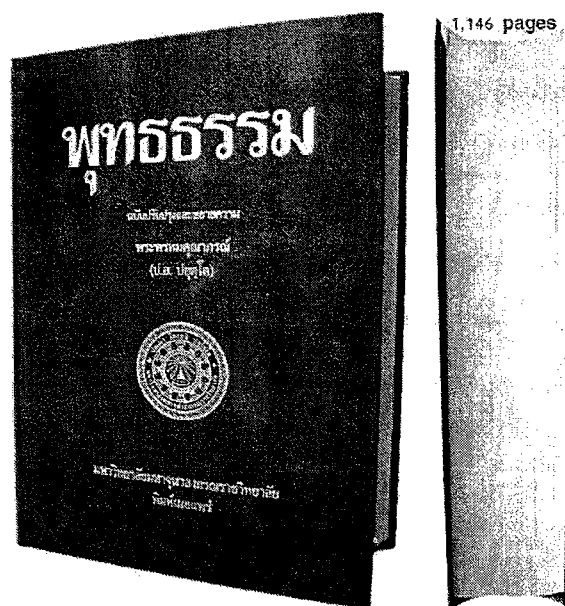
Nagau.mmm the vimattinaga : the way to Deliverance, The Pail tact society, 1919.

Nayamoli Bhikku. The Path of Purification, Volume One, Shambala, 1976.

Bapat,P., Vimuttimagga and Visuddhimagga: A Comparative, Study, Poona, 1937.

สื่ออิเล็กทรอนิกส์

[http://webcache.googleusercontent.com/\(2554, 5 เมษายน\)](http://webcache.googleusercontent.com/(2554, 5 เมษายน))

http://www.vithee buddha.com/main.php?url=news_view&id=451&cat=C

บทที่ ๗

งานวิจัยทางพระพุทธศาสนาของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

รองศาสตราจารย์ สมบูรณ์ บุญฤทธิ์

วัตถุประสงค์การเรียนรู้ประจำบท

เมื่อได้ศึกษาเนื้อหาในบทนี้แล้ว ผู้ศึกษาสามารถ

๑. ศึกษาค้นคว้างานวิจัยทางพระพุทธศาสนาจากแหล่งต่างๆได้
๒. สรุปงานวิจัยทางพระพุทธศาสนาที่ค้นคว้าและศึกษาได้อย่างชัดเจนและครอบคลุม
เนื้อหาสาระที่ค้นพบในงานวิจัยที่ศึกษา

ขอบข่ายเนื้อหา

- งานวิจัยทางพระพุทธศาสนา
 - งานวิจัยทางพระพุทธศาสนาที่เป็นผลงานการวิจัยของบุคลากรในมหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 - งานวิจัยทางพระพุทธศาสนาที่เป็นวิทยานิพนธ์ของนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา
ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๗.๑ ความนำ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นมหาวิทยาลัยที่จัดการศึกษาทางด้านพระพุทธศาสนา บุคลากรของมหาวิทยาลัยทั้งที่เป็นคณาจารย์ เจ้าหน้าที่ และนิสิตผู้เรียนในหลักสูตรระดับต่าง ๆ ตั้งแต่ระดับปริญญาตรีถึงระดับบัณฑิตศึกษา ได้มีการศึกษาค้นคว้า และวิจัยทางพระพุทธศาสนาอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่องมากมาย ในบทนี้จึงได้นำผลงานวิจัยทางพระพุทธศาสนาที่น่าสนใจในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยมาเพื่อการศึกษา โดยพิจารณาเป็น ๒ ส่วน คือ ส่วนที่เป็นผลงานวิจัยของบุคลากรในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งได้ศึกษาวิจัยโดยได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการประจำสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๔๒ – ๒๕๕๑ และได้รับการอนุมัติให้เป็นรายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์แล้ว จำนวน ๘๒ เรื่อง^๑ เป็นงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา จำนวน ๕๓ เรื่อง ผู้เขียนนำมาเป็นตัวอย่างในการศึกษาในที่นี้จำนวน ๕ เรื่อง อีกส่วนหนึ่งเป็นผลงานวิจัยที่เป็นวิทยานิพนธ์ของนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา โดยได้คัดเลือกเฉพาะวิทยานิพนธ์ที่มีการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา มาศึกษาจำนวน ๕ เรื่อง ดังต่อไปนี้

๗.๒ งานวิจัยทางพระพุทธศาสนาที่เป็นผลงานการวิจัยของบุคลากรในมหาวิทยาลัย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๑) งานวิจัย เรื่อง การนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้แบบบูรณาการเพื่อเสริมสร้างสุขภาพจิตและคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในชุมชน

งานวิจัยเรื่อง การนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้แบบบูรณาการเพื่อเสริมสร้างสุขภาพจิตและคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในชุมชน เป็นผลงานวิจัยของนางไฉไลฤดี ยูณะศิริ และนายภัชรบท ฤทธิ์เต็ม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ ในปี พ.ศ. ๒๕๕๔ โดยผู้วิจัยมีวัตถุประสงค์ในการวิจัย เพื่อศึกษาสุขภาพจิตและคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในชุมชนเขตเทศบาลและชุมชนในเขตองค์การบริหารส่วนตำบลของจังหวัดเชียงใหม่ และเพื่อศึกษากิจกรรมบูรณาการหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาของกลุ่มผู้สูงอายุในชุมชนเขตเทศบาลและชุมชนในเขตองค์การบริหารส่วนตำบลของจังหวัดเชียงใหม่^๒

^๑ ข้อมูลจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ณ วันที่ ๔ เมษายน ๒๕๕๔

^๒ ไฉไลฤดี ยูณะศิริ และ ภัชรบท ฤทธิ์เต็ม, การนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้แบบบูรณาการเพื่อเสริมสร้างสุขภาพจิตและคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในชุมชน, รายงานการวิจัย, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๔.

ในการวิจัยเรื่องดังกล่าว ผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีการวิจัยหลายมิติ คือ การวิจัยเชิงเอกสาร การวิจัยเชิงปริมาณ และการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์ การสังเกตการณ์ และใช้แบบสอบถามในการเก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มประชากรที่เป็นผู้สูงอายุในชุมชนเขตเทศบาลและชุมชนในเขตตำบล จำนวน ๓๒๐ คน โดยใช้ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย และค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และ Chi - Square เป็นสถิติในการวิเคราะห์ข้อมูล

จากการวิจัยในเรื่องดังกล่าว ผู้วิจัยพบว่า หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ผู้สูงอายุนำมาประยุกต์ใช้เพื่อเสริมสร้างสุขภาพจิตและคุณภาพชีวิต ได้แก่ พร ๔ (จตุรพิธพร) และ พร ๕ คือ ประการแรก ความมีอายุยืน และพบว่า ผู้สูงอายุมีการดำเนินชีวิตโดยใช้หลักอริยบท ๔ ระดับมาก ค่าเฉลี่ย ๒.๑๒ เรียงตามลำดับคือ ความพึงพอใจในชีวิต (ฉันทะ) ค่าเฉลี่ย ๒.๑๘ ความมีจิตใจมุ่งมั่น (จิตตะ) ค่าเฉลี่ย ๒.๑๗ ความเพียรพยายาม (วิริยะ) ค่าเฉลี่ย ๒.๑๒ ความคิดทบทวน (วิมังสา) ค่าเฉลี่ย ๑.๙๙ ส่วน ๔ ประการนั้น คือ ความงาม (วรรณะ) ความสุข (สุขะ) ทรัพย์สมบัติ (โภคะ) และผละกำลัง (พละ) จากผลการวิจัยพบว่า ผู้สูงอายุมีการดำเนินชีวิตโดยใช้หลักอายุวัฒนธรรม ๕ ระดับมาก ค่าเฉลี่ย ๒.๐๘ เรียงตามลำดับ คือ รับประทานอาหารที่ง่าย (ปริณตโภช) ค่าเฉลี่ย ๒.๒๕ ดำรงชีวิตแต่พอดี (สัปปายะ มัตตัญญุ) ค่าเฉลี่ย ๒.๑๗ ดูแลรักษาสุขภาพ (สัปปายการ) ค่าเฉลี่ย ๒.๑๒ ปฏิบัติตนเหมาะสมกับเวลา (กาลจารี) ค่าเฉลี่ย ๑.๙๖ ปฏิบัติตนในหลักศีลธรรมของศาสนา (พรหมจารี) ค่าเฉลี่ย ๑.๘๙

ในกิจกรรมการบูรณาการหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาของกลุ่มผู้สูงอายุ จากผลการวิจัย พบว่า กิจกรรมบูรณาการหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาของกลุ่มผู้สูงอายุในชุมชนในอดีต บูรณาการร่วมอยู่กับระบบความเชื่อทางวัฒนธรรม ตั้งแต่ระดับครอบครัว เครือญาติ ชุมชน และวัด โดยผ่านพิธีกรรมความเชื่อในเรื่องผีปู่ ย่า ซึ่งเป็นความเชื่อในระดับครอบครัว และเครือญาติ ผีเสื้อบ้าน เป็นความเชื่อในระดับชุมชน และผีเสื้อวัด ซึ่งเป็นความเชื่อทางศาสนาที่มีต่อศาสนสถานสำคัญของชุมชน โดยผนวกอยู่กับบทบาทในฐานะผู้นำทางศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมทั้งระบบความเคารพนับถือผู้อาวุโสส่วนใหญ่แก่วัดจะเป็นผู้สูงอายุที่มีบทบาทสำคัญ ในการควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในครอบครัวและเครือญาติ ผ่านพิธีกรรมการเลี้ยงผี โดยเชื่อถือกันว่า มีคุณค่าเท่ากับการเลี้ยงดูอุปการะมารดา และการหลอมรวมเครือญาติต่างๆ เข้าด้วยกัน คือ การเลี้ยงผีระดับหมู่บ้าน เรียกว่า “เสื้อบ้าน” ประเพณีนี้ยังมีการสืบทอดกันอยู่ในชุมชน แต่มีเพียงบางกลุ่มผู้สูงอายุเท่านั้นที่ประกอบพิธีกรรมความเชื่อนี้ และการเลี้ยงผีของวัดหรือเรียกว่า “เสื้อวัด” จะมีพร้อมกับการเลี้ยงผีเสื้อบ้าน หรือในโอกาสที่วัดมีประเพณีพิธีกรรมสำคัญ หรืองานศพคนในชุมชน ปัจจุบันความเชื่อเรื่องผีเสื้อวัด ก็ยังได้รับการ

ปฏิบัติอยู่ โดยมีแก้ววัด หรือมัคนายก หรือคนใดคนหนึ่งเป็นผู้ทำพิธี นอกจากนั้น ชาวบ้านก็ยังเชื่อมโยงกับชุมชนเมืองภายใต้ “เสือเมือง” มานับตั้งแต่โบราณ ระบบความเชื่อเรื่องผีป่วน่า จึงเป็นสิ่งที่กำหนดบทบาทและสร้างอำนาจให้แก่กลุ่มผู้สูงอายุ ในการรักษาจารีตหรือระบบศีลธรรมที่คิดว่าดีงามและถูกต้องแก่สังคม^๓

ผู้วิจัยได้ตั้งข้อสังเกตจากการสรุปและการอภิปรายผลการวิจัยที่น่าสนใจว่า “อย่างไรก็ตาม การบูรณาการหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปใช้ในการดำเนินกิจกรรมของผู้สูงอายุนั้นยังมีอยู่ค่อนข้างน้อย และยังไม่เป็นรูปธรรมมากนัก ส่วนใหญ่เป็นเพียงการนำไปใช้ในการดำเนินชีวิตส่วนบุคคลเท่านั้น โดยการปฏิบัติตนให้ตั้งอยู่ในศีลธรรม จริยธรรมของศาสนาเท่าที่สามารถประพฤติปฏิบัติได้ ซึ่งส่วนใหญ่นับถือศีล ๕ และเข้าวัดทำบุญฟังธรรมสม่ำเสมอ มีการนับถือศีลอุโบสถในวันธัมมัสสวนะค่อนข้างน้อย เนื่องจากปัญหาด้านสุขภาพร่างกาย เพราะต้องไปนอนรักษาที่วัดอย่างน้อยหนึ่งคืน ซึ่งในข้อนี้พระสงฆ์ควรปรับเปลี่ยนวิธีการให้อุบาสก อุบาสิกาสามารถรักษาศีลอุโบสถที่บ้านได้บ้าง ส่วนหลักธรรมในข้ออื่น ๆ เช่น อิทธิบาท ๔ आयुวัฒน์ธรรม ๕ พรหมวิหาร ๔ เป็นต้น ผู้สูงอายุส่วนใหญ่สามารถประพฤติปฏิบัติได้ด้วยตนเอง แต่เป็นที่น่าเสียดายว่า หลักธรรมสนับสนุนเหล่านี้ ยังไม่ได้มีการบูรณาการไปใช้ในการดำเนินกิจกรรมระดับกลุ่มอย่างชัดเจน เป็นไปได้ว่าหลักธรรมเหล่านี้มีลักษณะเป็นข้อประพฤติปฏิบัติสำหรับบุคคล แต่อย่างไรก็ตาม การนำหลักธรรมเหล่านั้นมาใช้ในการจัดกิจกรรมกลุ่มเพื่อกระตุ้นให้เกิดการนำไปใช้ก็เป็นสิ่งที่ดีและสามารถเพิ่มพูนการประพฤติปฏิบัติให้ดียิ่งขึ้นไปอีก เช่น การจัดกิจกรรมเพื่อสร้างฉันทะ คือ ความพึงพอใจในการประกอบกิจกรรมของผู้สูงอายุ เนื่องจากพบว่า ผู้สูงอายุส่วนหนึ่งไม่ค่อยเข้าร่วมกิจกรรมที่จัดขึ้น เพราะขาดความพึงพอใจในกิจกรรมนั้น ๆ ทำให้ขาดวิริยะ คือความเพียรในการทำกิจกรรมกลุ่ม เมื่อไม่ได้ทำกิจกรรมกลุ่ม ซึ่งส่วนใหญ่เป็นกิจกรรมใหม่ ๆ ที่ไม่ใช่กิจกรรมตามความเคยชิน ก็ทำให้ขาดการคิดสร้างสรรค์และเมื่อไม่มีปัญหา หรืออุปสรรคในการทำกิจกรรมก็ไม่ทำให้เกิดวิมังสา คือ ความคิดทบทวนเพื่อแก้ไขปัญหาลดอุปสรรค ซึ่งเมื่อผู้สูงอายุได้ใช้ความคิดแก้ไขปัญหาเพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆ อยู่ตลอดเวลา แต่ไม่มากจนทำให้เกิดความเครียดเกินไป ก็จะทำให้ผู้สูงอายุมีกำลังใจในการดำเนินชีวิตต่อไปเพื่อสร้างสรรค์ภารกิจในกิจกรรมนั้นให้เสร็จสิ้นสมบูรณ์ ดังนั้นจะเห็นได้ว่า การนำหลักอิทธิบาท ๔ ไปใช้บูรณาการในกิจกรรมกลุ่มก็จะก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดได้เป็นอย่างดี รวมไปถึงการนำหลักอายุวัฒน์ธรรม ๕ ไปใช้ในการสร้างกิจกรรมส่งเสริมสุขภาพจิตและคุณภาพชีวิต เช่น กิจกรรมการบริหารกายให้สบาย กิจกรรมบริโภคอาหารที่

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๙ - ๑๓๐.

เกื้อกูลต่อสุขภาพ กิจกรรมส่งเสริมการรักษาศีลธรรมและประพฤติจริยธรรมตามหลักของศาสนา เป็นต้น เนื่องจากการทำกิจกรรมเป็นกลุ่มจะทำให้เกิดความเพลิดเพลินและกระตุ้นให้เกิดการทำกิจกรรมอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ มากกว่าการทำกิจกรรมคนเดียว ดังนั้นในการส่งเสริมกิจกรรมของผู้สูงอายุ ควรคำนึงถึงการสร้างกิจกรรมกลุ่มที่บูรณาการหลักธรรมทางศาสนาไปใช้ เพราะจะทำให้กิจกรรมเหล่านั้นสามารถเป็นวิธีส่วนหนึ่งของการดำเนินชีวิตประจำวันได้ง่ายขึ้น เนื่องจากหลักความเชื่อทางศาสนาเป็นสิ่งที่มียุ่แล้วภายในจิตใจของผู้สูงอายุ”^๔

๒) งานวิจัย เรื่อง การฆ่าตัวตายในทัศนะของพระพุทธศาสนา

งานวิจัยเรื่อง การฆ่าตัวตายในทัศนะของพระพุทธศาสนา เป็นผลงานวิจัยของ ทวีศักดิ์ ทองทิพย์ ธนู ศรีทอง และบรรจง โสตาดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์ ในปี พ.ศ. ๒๕๕๐ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสาเหตุการฆ่าตัวตายในทัศนะของพระพุทธศาสนา วิธีการฆ่าตัวตาย และผลของการฆ่าตัวตายในทัศนะของพระพุทธศาสนา โดยศึกษาจากคัมภีร์พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย คัมภีร์อรรถกถา เอกสารที่เกี่ยวข้อง และผู้ทรงคุณวุฒิที่เป็นนักวิชาการทางด้านพระพุทธศาสนา

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ประกอบด้วย

๑. แบบบันทึก จำนวน ๒ ชุด เป็นแบบบันทึกสำหรับใช้ในการบันทึกการค้นคว้าจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง และแบบบันทึกสำหรับการบันทึกผลการขึ้นสูตรของตำรวจ

๒. แบบสัมภาษณ์ สำหรับสัมภาษณ์นักวิชาการทางด้านพระพุทธศาสนา

ผู้วิจัยใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลแบบบรรยาย ผลการวิจัยปรากฏ ดังนี้^๕

๑. สาเหตุการฆ่าตัวตายในทัศนะของพระพุทธศาสนา พบว่า มี ๒ สาเหตุหลัก คือ

๑.๑ สาเหตุภายในตัวบุคคล ได้แก่สาเหตุด้านร่างกาย เช่น เจ็บป่วย หรือมีความพิการ และสาเหตุด้านจิตใจ ได้แก่สภาพจิตใจที่ถูกวิฆวัตถ์มาผลักดันให้เกิดความทุกข์ จึงอยากพรวดพาดับสูญไปเสียจากสภาพที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ทำให้มนุษย์ตัดสินใจฆ่าตัวตาย

๑.๒ สาเหตุภายนอกตัวบุคคล ได้แก่ สาเหตุที่เกิดจากสภาพแวดล้อมด้านกายภาพ คือ สภาพแวดล้อมที่เป็นวัตถุ เช่น สถานที่ บรรยากาศรอบ ๆ ตัว เป็นสิ่งเร้าให้มนุษย์ตัดสินใจฆ่าตัวตาย

^๔ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๓๘ - ๑๓๙.

^๕ ทวีศักดิ์ ทองทิพย์ ธนู ศรีทอง และบรรจง โสตาดี, การฆ่าตัวตายในทัศนะของพระพุทธศาสนา, รายงานการวิจัย, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า บทคัดย่อ.

และสาเหตุที่เกิดจากสภาพแวดล้อมทางสังคม คือสภาพแวดล้อมที่กดดันจากคนในสังคม เช่น มีปัญหาครอบครัว ปัญหาเศรษฐกิจ ปัญหาความรัก ปัญหาการศึกษา ปัญหาการทำงาน สังคมที่มีการแข่งขันสูง การเลียนแบบจากคนที่ฆ่าตัวตาย เป็นสาเหตุให้มนุษย์ตัดสินใจฆ่าตัวตาย

๒. วิธีการฆ่าตัวตายในทัศนะของพระพุทธศาสนา พบว่า มี ๒ วิธีหลัก คือ

๒.๑ วิธีฆ่าตัวตายโดยใช้อุปกรณ์ เช่น กินอาหารและของแสลง ใช้อาวุธ ผูกคอตาย และเผาตัวตาย เป็นต้น

๒.๒ วิธีฆ่าตัวตายโดยไม่ใช้อุปกรณ์ เช่น กลุ่มที่กลืนใจตาย กระโดดจากที่สูง กระโดดจากที่ต่ำ และกลุ่มที่ให้สัตว์กัดตัวเองตาย

๓. ผลของการฆ่าตัวตายในทัศนะของพระพุทธศาสนา พบว่า มีผล ๒ ประการ คือ

๓.๑ ผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อตนเอง คือ สูญเสียสิ่งดีงามในฐานะที่เกิดเป็นมนุษย์ เกิดความทุกข์ทรมานในขณะที่ลงมือฆ่าตัวตาย และด้านผลกระทบที่ได้รับภายหลังจากการตาย

๓.๒ ผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อสังคม คือ ผลกระทบระดับครอบครัว ชุมชน และประเทศ

ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้อภิปรายให้เห็นถึงผลของการฆ่าตัวตายในทัศนะของพระพุทธศาสนาที่น่าสนใจ คือ ผลที่เกิดขึ้น คือการสูญเสียสิ่งดีงามในฐานะที่เกิดเป็นมนุษย์ เกิดความทุกข์ทรมานในขณะที่ลงมือฆ่าตัวตาย และผลกระทบที่ได้รับภายหลังจากการตาย พิจารณาได้ ๒ กรณี คือ กรณีที่ ๑ ผู้ฆ่าตัวตายได้รับผลของกรรม หากผู้ฆ่าตัวตายทำในขณะที่ตนเองมีจิตเศร้าหมอง หรือขณะที่จิตมีโทสะ ย่อมส่งผลให้ผู้ฆ่าตัวตายไปเกิดในทุคติ และตามหลักอาจินกรรม หรือทางพระพุทธศาสนา ผู้ที่ฆ่าตัวตายในชาตินี้ เชื่อกันว่าได้เคยฆ่าตัวเองตายมาแล้วในชาติก่อนและจะฆ่าตัวเองตายในชาติต่อไปอีกด้วย อีกกรณีหนึ่ง ผู้ฆ่าตัวตายไม่ต้องรับผลของกรรม เมื่อการฆ่าตัวตายนั้นสำเร็จพร้อมกับการบรรลอรหัตต์ กรณีเช่นนี้ไม่เกิดเป็นบุญเป็นบาป เพราะว่าพระอรหัตต์เมื่อเข้าถึงอนุภาติเสสนิพพานแล้ว ก็ดับสนิทไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดหรือเสวยผลกรรมใดๆ อีกต่อไป ที่เป็นเช่นนี้เป็นเพราะว่า พระพุทธศาสนามีทัศนะว่า การเกิดเป็นมนุษย์เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ยาก และการได้เกิดเป็นมนุษย์นี้ถือว่าเป็นลาภอันประเสริฐ การฆ่าตัวตายก็จะต้องทำให้ตนเองได้รับความเจ็บปวดทรมาน ซึ่งถือว่าเป็นการเบียดเบียนตนเอง เพราะการเบียดเบียนตนเองและผู้อื่นเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง การฆ่าตัวตายในขณะที่จิตมีโทสะ เมื่อตายแล้วต้องไปเกิดในทุคติ เช่น ต้องไปเกิดในนรก เป็นต้น เว้นแต่ว่า เมื่อการฆ่าตัวตายนั้นสำเร็จพร้อมกับการบรรลอรหัตต์ ผู้ตายจึงไม่ต้องเสวยผลกรรมใด ๆ อีกต่อไป ดังนั้น ในทัศนะของพระพุทธศาสนาจึงไม่สนับสนุนให้มนุษย์ฆ่าตัวตาย^๖

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๐ - ๗๒.

คุณค่าของงานวิจัยดังกล่าว ผู้เขียนเห็นว่าอยู่ที่ข้อเสนอแนะที่ผู้วิจัยได้เสนอแนะไว้ให้เป็นแนวทางในการป้องกันการฆ่าตัวตาย โดยเสนอแนะให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ๓ ด้านกำหนดนโยบายและมาตรการในการป้องกันการฆ่าตัวตายดังกล่าว ดังนี้^๗

๑. รัฐบาล ควรกำหนดนโยบาย แผนงานโครงการต่างๆ เพื่อแก้ไขปัญหาการฆ่าตัวตายอย่างเป็นรูปธรรม โดยผ่านหน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐ เช่น กระทรวงสาธารณสุข ดำเนินการให้เกิดความรู้ ความเข้าใจในเรื่องสุขภาพจิต ให้การบำบัดรักษาคนในชาติที่มีความเจ็บป่วยทั้งโรคทางกาย และโรคทางจิต ให้ได้ผลดี มีประสิทธิภาพ เพื่อลดปัญหาการฆ่าตัวตายที่มีสาเหตุมาจากทางร่างกาย กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ดำเนินการพัฒนาสังคมให้ปัญหาสังคมลดน้อยลง เพื่อลดปัญหาการฆ่าตัวตายที่มีสาเหตุมาจากปัญหาสังคม กระทรวงศึกษาธิการ ดำเนินการแก้ไขในด้านการศึกษามีคุณภาพ ให้บุคลากรได้ปฏิบัติหน้าที่อย่างดีและมีความสุข จัดหลักสูตรการศึกษาที่เอื้อให้ผู้เรียนทุกระดับเรียนรู้ได้อย่างมีความสุข เพื่อลดปัญหาการฆ่าตัวตายที่มาจากสาเหตุปัญหาทางการศึกษา ส่วนกระทรวงที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ ก็ดำเนินการพัฒนาเศรษฐกิจของชาติให้มีความมั่นคงและยั่งยืน เพื่อลดปัญหาการฆ่าตัวตายจากสาเหตุทางด้านเศรษฐกิจ เป็นต้น

๒. คณะสงฆ์ โดยมหาเถรสมาคมร่วมมือกับภาครัฐ กำหนดนโยบาย แผนงาน โครงการต่าง ๆ ที่จะนำธรรมะเข้าสู่จิตใจของประชาชน เพื่อแก้ไขปัญหาการฆ่าตัวตายจากปัญหาที่เกิดขึ้นภายในจิตใจของมนุษย์

๓. มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง คือ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ควรบรรจุเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับเรื่องชีวิตและความตายไว้ในหลักสูตรที่เปิดสอนอยู่ในมหาวิทยาลัย เพื่อผู้เรียนจะได้มีความรู้ และลดปัญหาการฆ่าตัวตายลงได้

๓) งานวิจัย เรื่อง การวิเคราะห์คัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท : ความตายกับมรณัสสติ

งานวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์คัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท : ความตายกับมรณัสสติ เป็นผลงานการวิจัยของ สุชนา ศิริธัญญกร และคณะ กองวิชาการ สำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งได้วิจัยใน ปี พ.ศ. ๒๕๔๘ ผู้วิจัยได้กำหนดวัตถุประสงค์ของการวิจัยไว้ ๓ ประการ คือ^๘

^๗ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๗๓.

^๘ สุชนา ศิริธัญญกร และคณะ, การวิเคราะห์คัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท : ความตาย กับ มรณัสสติ, รายงานการวิจัย, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๔.

๑. เพื่อศึกษาหลักคำสอนเรื่องความตายที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท
๒. เพื่อศึกษาการใช้ความตายเป็นอารมณ์
๓. เพื่อศึกษาวิธีปฏิบัติเรื่องความตายสำหรับประยุกต์ใช้ในสังคมปัจจุบัน

แรงจูงใจที่ทำให้ผู้วิจัยเรื่องนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าความตายเป็นเรื่องปกติของมนุษย์ทุกคน แต่เมื่อมีความตายเกิดขึ้น ย่อมนำมาซึ่งความเศร้าโศกเสียใจในหมู่ญาติ ในทางพระพุทธศาสนามีอุบายวิธีปฏิบัติต่อความตายที่เกิดขึ้น คือ มรณัสสติ (Mindfulness to Death) เป็นการระลึกถึงความตายอย่างมีสติ และรู้เท่าทันต่อความตายที่เกิดขึ้น ผลแห่งการเจริญมรณัสสติ จะเป็นการบรรเทาความเศร้าโศกเสียใจ เมื่อมีการตายเกิดขึ้นในหมู่ญาติ ผู้วิจัยจึงมีความปรารถนาที่จะศึกษาวิธีปฏิบัติเรื่องความตายจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท สำหรับประยุกต์ใช้ในสังคมปัจจุบัน

ในการวิจัยเรื่องนี้ ผู้วิจัยใช้วิธีศึกษาจากเอกสารต่าง ๆ โดยเฉพาะคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท และการสัมภาษณ์บุคคลที่เป็นผู้ป่วยในโรงพยาบาลและคนแก่ที่ใกล้ต่อมรณภัย

ผลการวิจัย ได้ข้อสรุปดังต่อไปนี้^๔

๑. หลักคำสอนเรื่องความตายที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๑ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ได้อธิบายถึงความตายไว้ว่า ความตายได้แก่ การทอดทิ้งร่างกายไว้ หรือการขาดสิ้นชีวิตในภพหนึ่ง ๆ โดยสรุปก็คือการหมดสิ้นลมหายใจ ความขาดสูญของชีวิตในภพหนึ่ง ๆ หรือการที่ร่างกายแตกสลายไป ไม่มีการเคลื่อนไหว อวัยวะทุกส่วนหยุดการทำงานนั่นเอง

๑.๒ มีการกล่าวถึงประเภทของการตายไว้แตกต่างกัน บ้างว่า มี ๒ ประเภท คือ (๑) กาลมรณะ ความตายตามกาล (๒) อากาลมรณะ ความตายโดยกาลอันไม่สมควร บ้างว่ามี ๓ คือ (๑) สมมติมรณะ ความตายที่สมมติเรียกกัน (๒) ขณิกมรณะ ความตายชั่วขณะ (๓) สมุจเฉทมรณะ ความตายเด็ดขาด

๑.๓ มีการกล่าวถึงสาเหตุของการตายไว้แตกต่างกัน บ้างว่า มี ๔ ประเภท คือ (๑) อายุขยมรณะ ความตายเพราะสิ้นบุญ (๒) กัมมขยมรณะ ความตายเพราะสิ้นกรรม (๓) อุภยขยมรณะ ความตายเพราะสิ้นอายุและสิ้นกรรม (๔) อุปปัจเฉทมรณะ ความตายเพราะประสบอุบัติเหตุ โดยอายุและกรรมยังไม่สิ้น บ้างว่า มี ๕ ประเภท คือ (๑) ขาติปัจจยามรณะ ความตายเพราะเกิดเป็น

^๔ เล่มเดียวกัน, หน้า ๑๖๑ - ๑๖๗.

ปัจจัย (๒) อุปัทภมมรณะ ความตายเพราะการกระทำ (๓) สรสมรณะ ความตายโดยสภาพคือตายเอง (๔) อายุขยมรณะ ความตายเพราะสิ้นอายุ (๕) ปุณฺณขยมรณะ ความตายเพราะสิ้นบุญ

๑.๔ มีการกล่าวถึงปรากฏการณ์ก่อนตายของบุคคล ไว้ ๓ ลักษณะ คือ (๑) มรณาสันนกาล ได้แก่ ระยะเวลาใกล้ตายแล้วมี ๒ อย่าง คือ วิถีจิตใกล้ตายชนิดธรรมดา ได้แก่ วิถีจิตใกล้ตายที่เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ที่จะตายภายในเวลา ๑ - ๒ นาที หรือ ๑ - ๒ ชั่วโมง เป็นต้น และวิถีจิตใกล้จวนตาย ได้แก่ วิถีจิตใกล้ตายที่เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ที่จะตายภายในเวลาไม่ถึง ๑๐ นาที หรือไม่ถึง ๒๐ วินาที (๒) มรณาสันนวิธิต คือ วิถีจิตใกล้ตาย หากเกิดขึ้นแก่ผู้ใด ผู้นั้นต้องตายแน่นอน (๓) อารมณฺ์ปรากฏให้เห็นของบุคคลใกล้ตาย ๓ อย่าง คือ กรรม หรือกรรมอารมณฺ์ ได้แก่ อารมณฺ์ที่เกิดจากอำนาจของผลกรรมที่ได้กระทำไว้ก่อนแล้ว กรรมนิมิตหรือกรรมนิมิตอารมณฺ์ ได้แก่ อารมณฺ์ที่เป็นนิมิตเกิดจากการกระทำ ได้แก่ เครื่องมือเครื่องใช้อุปกรณ์ต่างๆ ที่ได้ใช้ในการกระทำกรรมนั้นๆ ในอดีตมาปรากฏให้เห็นในมโนทวาร และคตินิมิตอารมณฺ์ ได้แก่ นิมิตต่างๆ ที่ระลึกรู้เป็นมโนภาพ หรือเครื่องหมายที่จะนำไปเกิด หรือเห็นสถานที่ที่จะไปเกิดในภพใหม่ว่าจะไปเกิดในสุคติหรือทุคติในเวลาที่ตายแล้ว

๑.๕ วิธีแก้ไขอารมณฺ์ของวิถีจิตใกล้ตาย มี ๒ วิธี คือ (๑) วิธีช่วยแก้ไขอารมณฺ์ในเวลาก่อนสิ้นชีวิต (๒) วิธีช่วยแก้ไขอารมณฺ์ในเวลาหลังสิ้นชีวิตไปแล้ว

๑.๖ คำสอนเกี่ยวกับความตายในทางพระพุทธศาสนา มีอย่างหลากหลาย เช่น คำสอนเพื่อแสดงให้เห็นความเสมอภาคแก่คนทุกจำพวก ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ทั้งเด็ก ทั้งผู้ใหญ่ ทั้งคนพาล ทั้งบัณฑิต ทั้งคนมี ทั้งคนจน ล้วนเดินหน้าไปหาความตายทั้งหมด” และคำสอนเพื่อแสดงให้เห็นว่า สัตว์ทั้งหลายย่อมเป็นไปตามกรรม ไม่มีใครจะสามารถช่วยได้ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “เมื่อคนจะตาย ญาติมิตร หรือสหายก็ช่วยไม่ได้ ทายาททั้งหลายก็ชนทรัพย์สมบัติของเขาไป ส่วนสัตว์ที่ตายไปก็ย่อมไปตามกรรม เมื่อตายไป ทรัพย์ไร ๆ คือ บุตร ภรรยา ทรัพย์ ข้าวของ เงินทอง และแว่นแคว้นก็ติดตามไปไม่ได้”

๒. การใช้ความตายเป็นอารมณ์กัมมฐาน

ในทางพระพุทธศาสนา มีวิธีสอนให้บุคคลคลายความกลัวออกจากใจหลายวิธีด้วยกัน วิธีหนึ่งที่ได้ผลและสามารถนำมาใช้ปฏิบัติได้จริงในชีวิตประจำวัน ก็คือ การระลึกถึงความตายที่ตนเองและบุคคลอื่นจะประสบอย่างแน่นอน การระลึกถึงความตายนี้ เรียกว่า การเจริญมรณัสสติ ถือว่าเป็นกัมมฐานที่มีความสำคัญอีกอย่างหนึ่งในพระพุทธศาสนา ที่พระพุทธองค์ได้ตรัสสอนแก่พุทธบริษัททั้งหลายในโอกาสต่าง ๆ

ในการวิจัยเรื่องดังกล่าว ผู้วิจัยได้พบวิธีใช้ความตายเป็นอารมณ์ของกัมมัฏฐาน ซึ่งปรากฏใน คัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ในแง่มุมต่างๆ ดังนี้

๑. ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ได้อธิบายไว้ว่า มรณัสสติ คือ การที่บุคคลระลึกถึงความตายที่จะมีมาถึงตนอยู่เป็นประจำ จนจิตใจสงบเยือกเย็น แล้วดำเนินชีวิตในแต่ละวันด้วยความไม่ประมาท ขวนขวายในการทำความดี และรู้ตามความเป็นจริงว่า เราจะต้องตายแน่นอน

๒. การระลึกถึงความตายที่เป็นมรณัสสติ จะต้องประกอบด้วยธรรมที่สำคัญ ๓ ประการ คือ (๑) สติ ต้องมีสติระลึกไว้ว่า เราจะต้องตายอย่างแน่นอน (๒) สังเวคะ เมื่อระลึกถึงความตายของตนแล้ว หากรู้ว่าตนเองยังอยู่ในความประมาทขาดสติ ไม่ได้ทำบุญไว้ ก็จะสลดใจว่า เรายังประมาทอยู่เลย ทางที่ดี เราควรรีบทำความดีเสียตั้งแต่วันนี้เลย เกิดความสลดใจในชีวิตที่ผ่านมา (๓) ญาณ เมื่อระลึกไว้ว่า ตนเองต้องตายแน่ ก็จะขวนขวายรีบเร่งทำความดี ไม่มีความประมาทในชีวิต เช่น พิจารณาถึงชีวิตว่า ดำรงอยู่ได้เพียงลมหายใจเข้าออก เพียงแค่กินข้าวคำหนึ่งเท่านั้น

ในกรณีที่บุคคลผู้ระลึกถึงความตายแล้วเกิดความเบื่อหน่าย ไม่อยากมีชีวิตอยู่ อยากจะตาย แล้วพยายามทำทุกอย่างเพื่อให้ตนตายไม่ถือว่า เป็นการระลึกถึงความตายที่เป็นมรณัสสติ เพราะเป็นการระลึกถึงความตายอย่างขาดปัญญา

๓. วิธีการปฏิบัติในการเจริญมรณัสสติมีอยู่ ๓ ขั้นตอน คือ (๑) ขั้นตอนเตรียมการในการเจริญมรณัสสติ เช่น การแสวงหาสถานที่สำหรับปฏิบัติ การตัดปลิโพธ เครื่องกังวลต่าง ๆ และการแสวงหากัลยาณมิตร (๒) อุบายในการเจริญมรณัสสติ ๘ ประการ เช่น ควรระลึกถึงความตายโดยความปรากฏเหมือนเพศฉมาต ควรระลึกถึงความตายด้วยความวิบัติจากสมบัติ (๓) วิธีการในการเจริญมรณัสสติ คือ บุคคลผู้ที่จะเจริญมรณัสสตินั้นควรมีมรณสัญญา คือ มีความรู้สึกถึงความตายว่า ช่างจริงจังที่เรามีชีวิตอยู่ เราควรสนใจคำสอนของพระพุทธเจ้าให้มาก แล้วไปในที่ลับหลีกเร้น นั่งขัดสมาธิ ระลึกถึงความตายที่จะมาถึงตน โดยเลือกข้อความในการภาวนาหรือบริกรรมที่เหมาะสมแก่ตนเพียงข้อความใดข้อความหนึ่ง เช่น คำภาวนาหรือบริกรรมว่า “อวสุมิ มยา มริตพฺพํ” แปลว่า “เราต้องตายแน่แท้”

๔. การเจริญมรณัสสติที่ถูกต้องในพระพุทธศาสนา ควรมีหลักยึดอยู่ ๕ ขั้นตอน คือ (๑) ควรเรียนรู้และเข้าใจว่า สรรพสัตว์เกิดมาแล้วต้องตายเป็นธรรมดา แม้ตัวเราก็ต้องตายเช่นเดียวกัน (๒) ควรพิจารณาถึงความตายที่จะมาถึงแก่ตนเป็นประจำว่า ชีวิตของเราไม่เที่ยง ความตายของเราเที่ยง เป็นต้น (๓) ควรพิจารณาว่า ชีวิตของเราดำรงชีวิตอยู่ได้เพียงแค่กินข้าวคำหนึ่ง หรือเพียงหายใจเข้าออกเท่านั้น (๔) ควรพิจารณาชีวิตว่า ขณะนี้ยังดำรงชีวิตอย่างประมาทหรือไม่ ทำความชั่วอยู่หรือไม่

หากทำความชั่วก็ให้เลิกละความชั่วแล้วทำความดีทำบุญกุศลให้เพิ่มพูนมากขึ้น (๕) ควรพิจารณาชีวิตหมั่นระลึกถึงความตายอยู่ เมื่อความตายมาถึงตนก็จะไม่เศร้าโศก ไม่กลัวความตาย ไม่สะดุ้งกลัวต่อความตาย ไม่หลงลืมสติ มีจิตผ่องใสใจเบิกบาน เพราะได้เตรียมตัวตายก่อนตายจริงไว้แล้ว

๕. ประโยชน์ที่จะได้รับจากการเจริญมรณัสสติ ๒ อย่าง คือ (๑) บุคคลผู้เจริญมรณัสสติ ย่อมจะเป็นผู้ไม่เศร้าโศก เมื่อประสบกับความตาย ไม่กลัวความตายที่มาเยือน เป็นผู้ปล่อยโยนให้สติแก่ผู้มีความเศร้าโศก และทำให้จิตมีสมาธิ (๒) บุคคลผู้เจริญมรณัสสติย่อมได้ขณิกสมาธิ ซึ่งจะเป็นปัจจัยส่งผลให้ยกจิตขึ้นสู่วิปัสสนากัมมัฏฐาน พิจารณาไตรลักษณ์ การยกจิตสู่วิปัสสนากัมมัฏฐานนี้จะทำได้ดี ต้องอาศัยวิปัสสนาจารย์ซึ่งเป็นกัลยาณมิตรคอยพร่ำสอน จึงจะทำให้ได้รับผลคือ มรรค ผล และนิพพานได้ในที่สุด

๖. บุคคลผู้เจริญมรณัสสติ หรือระลึกถึงความตายอย่างสม่ำเสมอ เมื่อคนผู้เป็นที่รักหรือญาติผู้เป็นที่รักจากไป ย่อมจะไม่เศร้าโศกเสียใจ หรือแม้จะเสียใจร้องไห้ก็ตาม ก็เพียงเล็กน้อยเท่านั้น พอได้สติระลึกถึงทันก็จะสามารถระงับความเศร้าโศกได้อย่างฉับพลันทันที เมื่อเจริญมรณัสสติ ติดต่อกันเป็นเวลานานแล้วจะทำให้ไม่กลัวต่อความตาย ไม่หวาดสะดุ้งต่อความตาย ทำให้มีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ ปฏิบัติต่อความตายได้อย่างถูกวิธี ดังเช่นนางปฐาจารา เมื่อสามีกับลูกทั้งสองตาย และพ่อแม่พี่ชายตายในคราวเดียวกันจนถึงกับประคองสติไว้กับตัวไม่ได้ เป็นบ้าขาดสติเที่ยวบนเพ้อเดินไปในที่ต่างๆ แต่เมื่อได้รับการแนะนำให้มีมุมมองต่อความตายที่ถูกวิธีแล้ว ปฏิบัติตาม ในที่สุดก็ได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งในพระพุทธศาสนา แม้แต่บุคคลผู้บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบันแล้ว เช่น อนาถบิณฑิกเศรษฐี และนางวิสาขามหาอุบาสิกา เมื่อญาติผู้เป็นที่รักของตนตายไปก็ร้องไห้คร่ำครวญเหมือนกัน แต่เมื่อได้รับคำแนะนำให้ปฏิบัติตนต่อความตายอย่างถูกต้องจากพระพุทธเจ้าแล้ว ก็ทำให้บรรเทาความเศร้าโศกลงได้

๓. วิธีปฏิบัติต่อความตายสำหรับประยุกต์ใช้ในสังคมปัจจุบัน

จากผลการวิจัยดังกล่าว ผู้วิจัยพบวิธีปฏิบัติต่อความตายสำหรับประยุกต์ใช้ในสังคมไทยปัจจุบัน ดังต่อไปนี้

๑. การมีท่าทีต่อความตายอย่างถูกต้อง เพื่อต้อนรับความตายอย่างตระหนักรู้ เข้าใจ ใฝ่รู้ ใฝ่คิดจนเป็นนิสัย เช่น ให้พิจารณาเห็นชีวิตเหมือนกับน้ำค้างบนยอดหญ้าที่พอต้องแสงอาทิตย์แล้วก็พลันเหือดแห้งหายไป ให้พิจารณาเห็นชีวิตเหมือนกับโคที่ถูกนำไปสู่โรงฆ่าสัตว์ ยิ่งเดินเร็วเท่าใดก็ยิ่งใกล้ต่อความตายเท่านั้น เป็นต้น เมื่อพิจารณาได้เช่นนี้ ก็ทำให้เป็นผู้ไม่ประมาทในชีวิต แล้วรีบขวนขวาย

ทำคุณงามความดี ทำบุญกุศลเพื่อจะได้ไปเกิดในภพภูมิที่ดี เพราะมีหลักอยู่ว่า คนทำกรรมดีย่อมไปสู่สุคติภูมิ คนทำกรรมชั่วย่อมไปสู่ทุคติภูมิ ซึ่งในเรื่องหลักกรรมกับเรื่องภพภูมิความสัมพันธ์สอดคล้องกับคนเราอย่างแยกไม่ออก คนทำกรรมอันใดไว้ จะเป็นผู้รับผลกรรมอันนั้น จะดีหรือชั่วก็ตาม กรรมดีย่อมส่งผลให้ได้รับความสุข กรรมชั่วย่อมส่งผลให้ได้รับความทุกข์ ไม่มีใครหลีกเลี่ยงกรรมได้ แม้เป็นพระอรหันต์ เช่น พระมหาโมคคัลลานะ ก็หลีกเลี่ยงกรรมไม่ได้ ต้องได้รับผลของกรรมจวบจนปรินิพพาน

๒. การรู้จักวิธีทำใจเมื่อความตายใกล้เข้ามา คือ ให้บุคคลหมั่นฝึกฝนอบรมจิตใจในหลาย ๆ กรณี เช่น การทำใจต่อความตายเมื่อไปงานศพ การทำใจเมื่อได้พบเห็นคนตาย การทำใจถึงความตายในเวลาเช้าและก่อนนอน และโยนิโสมนสิการในการเจริญมรณัสสติ

๓. การรู้จักเปลี่ยนอารมณ์ให้ดี เป็นวิธีการปรับเปลี่ยนอารมณ์ของบุคคลผู้ใกล้ตายให้มีอารมณ์ดีตลอดเวลา ให้หมั่นฝึกหรือเปลี่ยนอารมณ์อย่างมีโยนิโสมนสิการ ปรับอารมณ์ให้สอดคล้องกับสิ่งที่ดีเช่นนั้นบ่อย ๆ ดังที่พระพุทธเจ้าได้ปรับเปลี่ยนอารมณ์ให้มีภูมิกุศล ผู้กำลังนอนรอความตายอยู่ในเรือนให้มีจิตเลื่อมใสในพระพุทธองค์แล้วไปเกิดในสวรรค์ ฉะนั้น

๔. การช่วยเหลือบุคคลผู้ใกล้ตาย โดยการให้ความช่วยเหลือบุคคลผู้ใกล้ตายให้มีศรัทธามั่นคงในพระรัตนตรัย ให้มีศีลก่อนตาย ให้มีความรู้ความเข้าใจความเป็นจริงแห่งชีวิต และให้บุคคลผู้ใกล้ตายมีความเบาใจไม่ต้องมีความห่วงใยกังวลกับสิ่งต่างๆ เพื่อให้การตายของเขาเป็นการตายที่ดี ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งสำคัญที่สุด ดังนั้นเมื่อเวลาจะตาย คนที่ทำบุญกุศลไว้มาก แม้ร่างกายจะเจ็บปวดทรมาน แต่จิตใจขอให้รักษาจิตใจ ทำจิตใจให้ผ่องใสไว้ได้แล้วตาย จะไปเกิดในสุคติ ดังเช่น ที่ฆาตุบาสก พระนางสามาวดี ฉะนั้น หากรักษากิจใจไว้ไม่ได้ ก็ทำให้จิตใจเศร้าหมอง นึกถึงกรรมเล็กน้อย ถึงทำความดีไว้มากก็ช่วยไม่ได้ ต้องไปเกิดในทุคติแน่นอน ดังเช่นพระภิกษุติสสะไปเกิดเป็นเส้น พระภิกษุหนุ่มสมัยพระกัสสปพุทธเจ้าเกิดบำเพ็ญสมณธรรม ๒ หมื่นปี แต่เกิดเป็นพญานาคชื่อว่าเอรภัตต์ หรือพระนางมัลลิกาเทวีของพระเจ้าปเสนทิโกศล ไปบังเกิดในนรก ๗ วัน ส่วนคนที่ทำบุญมาน้อยนั้น ญาติหรือคนใกล้ชิดอาจจะช่วยเหลือผู้ใกล้ตายให้มีศรัทธามั่นคงในพระรัตนตรัย ให้มีศีลก่อนตาย ให้เข้าใจความเป็นจริงของชีวิต หรือทำให้ผู้ใกล้ตาย เกิดความเบาใจ ไม่ต้องมีความห่วงใยกับสิ่งต่าง ๆ ก็คงพอช่วยเหลือให้ไปเกิดในสุคติได้บ้าง แต่อยู่ในภาวะที่ประมาทหนัก เพราะหากญาติไม่ได้ทำเช่นนั้น ก็คงต้องไปเกิดในทุคติแน่นอน ดังนั้น ควรที่จะสร้างบุญกุศลไว้ในขณะที่ยังมีชีวิตปกติ มีร่างกายเข้มแข็งอยู่ทำได้เช่นนี้ถือว่าเป็นคนไม่ประมาท เมื่อจะตายก็จะตายอย่างสงบ มีสติไม่หลงตาย

๔) งานวิจัย เรื่อง สื่อสารมวลชนกับความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา

งานวิจัยเรื่อง สื่อสารมวลชนกับความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา เป็นผลงานวิจัยของ ศาสตราจารย์ ดร.จำนง อติวัฒน์สิทธิ์ วิจัยในฐานะเป็นนักวิจัยของสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในปี พ.ศ. ๒๕๔๘ โดยมีวัตถุประสงค์ของการวิจัยดังต่อไปนี้^{๑๐}

๑. เพื่อศึกษาสภาพสังคมไทยในสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงปัจจุบันภายใต้กระแสสื่อสารมวลชนเสรี

๒. เพื่อศึกษาเหตุผลของการเสนอข่าวสารเกี่ยวกับพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาของสื่อสารมวลชนและความมั่นคงของพระพุทธศาสนา

ผู้วิจัยได้กล่าวถึงความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาที่วิจัยไว้สรุปได้ว่า ในสถานการณ์ของการเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน อันเป็นผลมาจากการเปิดประเทศอย่างเสรีและรับเอาค่านิยมวัฒนธรรมรูปแบบการประกอบอาชีพใหม่ ๆ มาจากโลกภายนอกอย่างไม่มีขอบเขต ส่งผลทำให้เกิดความขัดแย้งและปัญหาต่าง ๆ ในสังคมมากขึ้น สังเกตเห็นได้ในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นซึ่งถูกรายงานผ่านสื่อสารมวลชนแขนงต่าง ๆ เป็นประจำ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวพระพุทธศาสนาก็ได้รับผลกระทบเป็นอย่างมากเช่นกัน การเสนอข่าวของสื่อสารมวลชนซึ่งมักจะวิจารณ์สถาบันสงฆ์ในเชิงลบ อาจทำให้เกิดวิกฤตศรัทธาของประชาชนในพระพุทธศาสนาได้ และอาจจะส่งผลทำให้ประเทศชาติขาดความมั่นคง มีพระสงฆ์จำนวนหนึ่งซึ่งตระหนักถึงบทบาทหน้าที่ของตนที่มีต่อประเทศชาติและพระศาสนา ได้ดำเนินกิจกรรมหลายประการที่อาจเป็นการเสริมสร้างความมั่นคงและความเป็นปึกแผ่นของประเทศชาติในรูปของโครงการต่าง ๆ

ผู้วิจัยเห็นว่า การเปิดรับสื่อมวลชนอย่างอิสระก็อาจจะนำมาซึ่งพัฒนาธรรมและค่านิยมแบบใหม่ อันอาจมีผลกระทบกระเทือนพระพุทธศาสนาได้ หากปล่อยไปโดยไม่หาทางแก้ไขอาจจะส่งผลต่อความมั่นคงของชาติ จึงต้องการค้นหาความจริงเกี่ยวกับสัมพันธภาพระหว่างสื่อสารมวลชนกับความมั่นคงของชาติ และแสวงหาวิธีการในการพัฒนาบทบาทสื่อสารมวลชนในการเสริมสร้างความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนาต่อไป

ในการวิจัยเรื่องดังกล่าว ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ โดยศึกษาจากเอกสารและกลุ่มบุคคลที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ กลุ่มพระสงฆ์ระดับพระสังฆาธิการ ๑๕ รูป ของวัดในเขตกรุงเทพมหานครและ

^{๑๐} จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์, สื่อสารมวลชนกับความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา, รายงานการวิจัย, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘)

ปริณทล จำนวน ๑๕ วัด กลุ่มสื่อสารมวลชน ซึ่งเป็นผู้สื่อข่าวจากสถานีวิทยุโทรทัศน์ช่องต่าง ๆ จำนวน ๑๐ คน เก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึก โดยใช้แบบสัมภาษณ์ที่ผู้วิจัยสร้างขึ้น และวิเคราะห์ข้อมูล โดยใช้หลักการวิเคราะห์การให้เหตุผลทั้งเชิงบวกและเชิงลบ

ผลการวิจัยสรุปได้ดังต่อไปนี้^{๑๑}

๑. อิทธิพลของสื่อสารมวลชน ซึ่งเป็นองค์กรธุรกิจมีบทบาทและอิทธิพลสูงมากในสังคมปัจจุบัน สามารถทำหน้าที่ต่อสังคมในระดับมหัพภาคในเรื่องต่างๆ ได้หลายเรื่อง เช่น ทำหน้าที่เฝ้าระวังอธิบายความหมายเชื่อมโยงคนในสังคมเข้าด้วยกัน ถ่ายทอดค่านิยมให้ความบันเทิง ส่วนบทบาทต่อบุคคลสื่อสารมวลชนทำหน้าที่สนองความอยากรู้อยากเห็น ช่วยพักผ่อนทางอารมณ์ของบุคคล ช่วยให้บุคคลได้รับประโยชน์จากสังคมและทำให้บุคคลสามารถดำรงชีวิตคนเดียวโดยปลีกตัวจากสังคมได้ และขณะเดียวกันยังพบว่า สื่อสารมวลชนมีผลกระทบต่อบุคคลหลายอย่าง เช่น ผลกระทบต่อความรู้สึกและทัศนคติ ผลกระทบต่อพฤติกรรมของบุคคล และผลกระทบต่อสังคมในอนาคต

๒. พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่สื่อสามประเภท คือ สื่อบุคคล สื่อสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ และสื่อศิลปวัฒนธรรม สื่อบุคคลที่สำคัญก็คือ บุคคลที่เป็นผู้นำระดับต่างๆ ซึ่งเป็นบุคคลสาธารณะทั้งในระดับการเมือง ครอบครัว นักวิชาการ และนักเขียน และพระภิกษุสงฆ์ บุคคลระดับผู้นำจึงต้องมีคุณธรรมเหนือกว่าบุคคลธรรมดาสามัญ เพื่อเป็นตัวอย่างที่ดีแก่บุคคลอื่น สื่อสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ เป็นสภาพสิ่งแวดล้อมทางกายภาพและสิ่งแวดล้อมที่เป็นพืชและสัตว์ ซึ่งพระพุทธศาสนาเน้นความสำคัญไม่ให้มีการทำลายและบุคคลมีจิตสำนึกกตัญญูต่อสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติเหล่านี้ ส่วนสื่อศิลปะและวัฒนธรรมนั้น เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นมา ซึ่งควรจะต้องสนองความต้องการของจิตวิญญาณอันสูงส่ง และช่วยยกระดับจิตใจของมนุษย์ให้สูงขึ้น

๓. สังคมไทยกำลังเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงมีหลายอย่าง ซึ่งประกอบด้วยสาเหตุหลัก คือ ปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก กล่าวโดยรวมปัจจัยทำให้สังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงได้แก่ ปรากฏการณ์ตามธรรมชาติ ประชากรเพิ่มขึ้น หรือลดลงอย่างรวดเร็ว เทคโนโลยี เศรษฐกิจ และความคิดความเชื่อหรืออุดมการณ์ ขณะเดียวกันจากการศึกษาก็พบว่า ระบบย่อยหรือสถาบันต่าง ๆ ในสังคมก็มีส่วนร่วมก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในเชิงก้าวหน้าและเชิงถดถอย ไม่ว่าจะเป็นระบบครอบครัว ระบบการศึกษา ระบบการเมืองการปกครอง

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕ - ๘๗.

๔. ภายใต้การเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว สังคมไทยอยู่ในสถานการณ์ที่สรุปได้ว่า (๑) เป็นสังคมเปิด ยอมรับค่านิยมโดยเสรี ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างกลุ่มคนต่างๆ มากขึ้น (๒) ประชากรวัยแรงงานนิยมอพยพไปทำงานในเมือง ปล่อยให้ชุมชนชนบทมีแต่คนชราและเด็กเป็นส่วนใหญ่ (๓) ทิศทางการเปลี่ยนแปลงมีทั้งทางก้าวหน้าและถดถอย (๔) การพัฒนาที่ดำเนินการโดยกลไกต่างๆ ไม่ได้ช่วยให้วิถีชีวิตของชาวชนบทเปลี่ยนแปลงไปในทางก้าวหน้ามากนัก (๕) ความขัดแย้งยังคงมีอยู่เนื่องจากการแย่งชิงผลประโยชน์ที่ไม่ลงตัว และ (๖) ปัจจัยทางการเมืองมีส่วนทำให้สังคมและชุมชนแตกแยกกัน

การเปลี่ยนแปลงสังคมไทยในขณะนี้ เป็นผลมาจากปัจจัยหลายอย่าง รวมทั้งจากสื่อสารมวลชน ซึ่งก่อให้เกิดผลกระทบต่อความสัมพันธ์ในสังคม และต่อคุณธรรมและจริยธรรมของผู้คนในสังคมด้วย

๕. ความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา ประกอบด้วย ความมั่นคงแห่งพระรัตนตรัยและการคงอยู่อย่างยั่งยืนของสถาบันพระพุทธศาสนาและศีลธรรม ความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนาจะเกิดขึ้นมาได้ โดยอาศัยความสามัคคีของพุทธบริษัท การสนับสนุนจากผู้ปกครองและผู้บริหารบ้านเมือง ความเลื่อมใสศรัทธาและการทำนุบำรุงของประชาชน การศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยและการปฏิบัติตามหลักคำสอนแห่งพระศาสนาอย่างจริงจังและกว้างขวางของพุทธศาสนิกชน การสนับสนุนการเข้าร่วมพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่อง การมีผู้บวชและปฏิบัติต่อพระศาสนาด้วยศรัทธา การมีพื้นฐานที่ปรากฏตามสื่อต่าง ๆ ในเชิงบวกมากกว่าเชิงลบ และการที่สังคมให้การยอมรับบทบาทและความสำคัญของสถาบันพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง

๖. จากการสัมภาษณ์พระสังฆาธิการและสื่อสารมวลชน ได้พบว่า สังคมไทยกำลังเผชิญกับปัญหาวิกฤตทางศีลธรรมอย่างรุนแรง อันเนื่องมาจากการเปิดรับสื่ออย่างเสรี และจากการพัฒนาของรัฐ สถานการณ์พระพุทธศาสนาไม่ได้กระตือรือร้นมากนัก จะเห็นได้จากจำนวนผู้บวชมีจำนวนคงที่มาหลายปี แม้ว่าประชาชนจะเพิ่มขึ้นอย่างมากก็ตามใน ๒ – ๓ ทศวรรษที่ผ่านมา การบริหารคณะสงฆ์ปัจจุบันมีความอ่อนแอ รูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาก็ไม่ทันสมัยเท่าที่ควร

ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อความมั่นคงของพระพุทธศาสนา ได้พบว่า ปัจจัยภายใน ได้แก่ ความอ่อนแอขององค์กรบริหารคณะสงฆ์ คุณภาพทางปัญญาของบุคลากรทางศาสนา พุทธศาสนิกชนขาดความรู้ความเข้าใจพระธรรมวินัย การเปิดรับค่านิยมและวัฒนธรรมจากประเทศอื่นอย่างไม่มีขีดจำกัด โดยผ่านสื่อเสรี ทำให้เกิดความขัดแย้งทางวัฒนธรรม ส่วนปัจจัยภายนอกที่มีผลกระทบต่อศรัทธา

ในพระพุทธศาสนา ก็คือ การเปิดรับสื่อโดยเสรี ผลกระทบของกระบวนการโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจ และทางวัฒนธรรม การแย่งชิงประชาชนจากลัทธิศาสนาอื่นและนโยบายของรัฐเกี่ยวกับการพัฒนา การศึกษาและความมั่นคงของพระพุทธศาสนาไม่มีความชัดเจน

สำหรับเหตุผลในการนำเสนอข่าวเกี่ยวกับพระสงฆ์และพิธีกรรมในเชิงลบของสื่อต่าง ๆ นั้น ได้พบว่า สาเหตุหลักอยู่ในเรื่องเหตุผลเชิงธุรกิจ และมีเหตุผลในเชิงสร้างสรรค์และทำลายปณิธานอยู่ด้วย ส่วนสื่อสารมวลชนให้ความเห็นว่า เหตุผลที่นำเสนอข่าวของพระสงฆ์ที่มีพฤติกรรมเชิงลบนั้น เป็นเพราะ เหตุผลเชิงเดือนสติ เชิงธุรกิจ เชิงความรับผิดชอบ เชิงตอบสนองความต้องการของคนส่วนใหญ่ และเหตุผลเชิงวิชาการ

คุณค่าของการวิจัยในเรื่องนี้ นอกจากจะเป็นการค้นพบข้อสรุปที่เกี่ยวกับสถานการณ์ปัจจุบันที่มีผลกระทบต่อความมั่นคงของพระพุทธศาสนาจากการเสนอข่าวของสื่อสารมวลชนแล้ว ผู้เขียนเห็นว่า คุณค่าที่จะเกิดจากการวิจัยเรื่องนี้อยู่ที่ข้อเสนอแนะจากผลการวิจัยที่ผู้วิจัยได้เสนอแนะแนวทางในการ ป้องกันและแก้ไขที่อาจเกิดผลกระทบกับความมั่นคงของพระพุทธศาสนาและความมั่นคงของชาติ ไว้อย่างน่าสนใจ ดังต่อไปนี้^{๑๒}

๑. จากการศึกษาได้พบว่า เหตุผลที่สื่อเสนอข่าวเกี่ยวกับพระสงฆ์ในเชิงลบ มีหลายอย่าง โดยที่เป็นเหตุผลหลักก็คือ เหตุผลทางธุรกิจ เหตุผลทางการเมือง และเหตุผลกระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้พระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น ซึ่งผลดังกล่าวนี้ชี้ให้เห็นว่า สังคมไทยอยู่ภายใต้กระแสทุนนิยม ซึ่งเน้นผลกำไรในการที่จะให้สื่อเสนอข่าวในเชิงสร้างสรรค์นั้น สื่อของรัฐเท่านั้นจะสามารถทำได้ เพราะไม่กังวลเรื่องผู้สนับสนุน และผลประโยชน์ทางธุรกิจใด ๆ แต่อย่างน้อยการที่สื่อเอกชนเสนอข่าวในเชิงไม่สร้างสรรค์ต่อสังคมก็เป็นผลดีในระดับหนึ่ง สื่อเองควรมีความรับผิดชอบต่อสังคมด้วย เพราะถ้าสังคมได้รับผลกระทบจากการเสนอข่าวสารของสื่อ สื่อเองก็จะได้รับผลกระทบด้วยเช่นกัน

๒. ในการพัฒนาให้สถาบันพุทธศาสนามีความมั่นคงนั้น มีผู้รับผิดชอบร่วมกันหลายฝ่าย ซึ่งมีลักษณะเป็นพหุภาคีอันประกอบด้วย

๒.๑ การสร้างความรู้ความเข้าใจหลักธรรมและพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง โดยที่ชาวพุทธจะต้องรู้และปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด

^{๑๒} เล่มเดียวกัน, หน้า ๘๗ - ๘๙.

๒.๒ ควรมีการสร้างความเห็นร่วมกันของสำนักพุทธศาสนาทุกสำนักในประเทศ สถาบันพุทธศาสนากระแสหลัก คือ มหาเถรสมาคมต้องเป็นกลไกสำคัญในการพัฒนาความสมานฉันท์ของชาวพุทธด้วยกัน แม้จะต่างสำนักหรือนิกายก็ตาม

๒.๓ พระภิกษุสงฆ์ในฐานะเป็นฝ่ายศาสนทายาทที่ใกล้ชิดพระพุทธศาสนามากที่สุด จะต้องมีความรู้พระธรรมวินัยเป็นอย่างดี และปฏิบัติตนอย่างถูกต้องตามพระธรรมวินัยและมีความสามารถในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในรูปแบบต่างๆ ตามความถนัดและความสามารถของตน

๒.๔ รัฐควรให้การสนับสนุนอย่างจริงจัง ทั้งในเรื่องการศึกษาของคณะสงฆ์ การบริหารคณะสงฆ์ การปฏิรูปศีลธรรมของประชาชน และการปฏิบัติตนเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดีของผู้นำทางการเมือง

๒.๕ ความมั่นคงของพระพุทธศาสนา จะต้องอาศัยความร่วมมือของ ๘ ภาคี คือ ประชาชน องค์กรทางศาสนา หน่วยงานของรัฐ สื่อสารมวลชน องค์กรธุรกิจเอกชน องค์กรพัฒนาที่มีใช้ของรัฐ นักวิชาการและนักพัฒนา จึงจะได้รับผลสำเร็จ

๒.๖ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสื่อมวลชน สื่อมวลชนสามารถแสดงบทบาทในการสร้างความมั่นคงแก่สถาบันพุทธศาสนาได้เช่นกัน โดยการเสนอข่าวสารที่เป็นการสร้างสรรค์มากขึ้น ควรสะท้อนที่ของสื่อเพื่อเสนอข่าวสารด้านศีลธรรมเพิ่มมากขึ้น ควรเสนอเนื้อหาสาระเกี่ยวกับหลักธรรมอย่างสร้างสรรค์และสร้างศรัทธา ควรเปิดรับนักเขียนสร้างสรรค์ทางศีลธรรมประจำคอลัมน์ต่าง ๆ มากขึ้น ประชาชน รัฐ และนักธุรกิจ ควรให้การสนับสนุนสื่อประเภทสร้างสรรค์และเผยแผ่อุดมการณ์ทางพระพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็นสื่อสิ่งพิมพ์หรือสื่อวิทยุโทรทัศน์ นอกจากนี้ สถาบันสงฆ์ควรเสนอข่าวสารของคณะสงฆ์โดยผ่านสื่อของรัฐ หรือสื่อขององค์กรทางศาสนา ซึ่งสื่อขององค์กรทางศาสนาควรได้รับการพัฒนาให้มีคุณภาพ สามารถสู้กับสื่อสารประเภทอื่นๆ ได้ด้วย

๓. จากการศึกษาพบว่า ความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา สัมพันธ์กับความมั่นคงของชาติ และความมั่นคงของชาตินั้นประกอบด้วย มิติความมั่นคงของประชากร ความมั่นคงทางการเมือง ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ความมั่นคงทางการทหาร ความมั่นคงทางศาสนา และวัฒนธรรม และความมั่นคงทางสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ ในการพัฒนาให้เกิดความมั่นคงของพระพุทธศาสนา จะต้องพัฒนาแบบองค์รวมหรือเชิงบูรณาการ อันเป็นรูปแบบการพัฒนาแบบใหม่ที่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางกว่าแบบอื่น เพราะฉะนั้นกระบวนการพัฒนาความมั่นคงของพระพุทธศาสนาจึงต้องอาศัยกระบวนการพัฒนาแบบร่วมกันคิด ร่วมกันทำ และร่วมกันแก้ปัญหาโดยจะต้องสนับสนุนให้มีการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกันขององค์กรทางพระพุทธศาสนาอย่างกว้างขวางและเป็นธรรมชาติ กล่าวคือ ไม่ใช่เป็นแบบการบังคับหรือสั่งการจากเบื้องบนลงสู่เบื้องล่าง

๔. ภาคิที่เป็นหลักในการสร้างความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนาในเบื้องต้นอย่างน้อยภาคิ คือ ไตรภาคิ คือ คณะสงฆ์ และประชาชน ภาคิหลักทั้งสามภาคินี้มีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่นจนเป็นเอกลักษณ์ของสังคมไทย ดังนั้นความมั่นคงของสังคมไทยจะต้องอาศัยบทบาทของคณะสงฆ์ในการอบรมสั่งสอนประชาชนอย่างจริงจัง รัฐให้การสนับสนุนช่วยเหลือด้านงบประมาณและโอกาสแก่คณะสงฆ์ในการทำงานเพื่อประชาชน และประชาชนควรมีศรัทธาและปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระสงฆ์ รวมทั้งมีความเชื่อมั่นในหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าและให้กำลังใจสนับสนุนและอุปถัมภ์คณะสงฆ์เพื่อให้คณะสงฆ์หมดกังวลในสิ่งจำเป็นขั้นพื้นฐานต่อการดำรงชีวิต และสามารถอุทิศกำลังกายและสติปัญญาและกำลังในการปฏิบัติตนเพื่อพระพุทธศาสนาได้อย่างเต็มที่ ถ้าหากภาคิหลักทั้งสามภาคินี้ทำงานร่วมกันอย่างแข็งขันและจริงจัง จะสามารถสร้างศรัทธาและความมั่นคงแก่พระพุทธศาสนาได้อย่างแน่นอน แม้จะมีปัจจัยภายนอกมากระทบ เช่น การเสนอข่าวสารของสื่อในเชิงลบต่อพระพุทธศาสนา ก็จะไม่สามารถบั่นทอนศรัทธาของประชาชนได้ หลักการสำคัญ ก็คือ คณะสงฆ์ต้องทำหน้าที่เพื่อเป็นที่พึ่ง (สรณะ) แก่ประชาชนได้อย่างแท้จริง เมื่อประชาชนมีที่พึ่งหรือที่ยึดเหนี่ยวในชีวิตอย่างแท้จริง ก็จะมีศรัทธามั่นคงต่อพระรัตนตรัยตลอดไป

๕) งานวิจัย เรื่อง ทศนคติของพุทธศาสนิกชนที่มีต่อการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

งานวิจัยเรื่อง ทศนคติของพุทธศาสนิกชนที่มีต่อการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน เป็นผลงานวิจัยของ พระมหาบุญเลิศ ธรรมทสสี นงเยาว์ หนูไชยะ ณ กาฬสินธุ์ และ พรรณราย ชูเลิศ ฝ้ายวิปัสสนาธุระ ส่วนธรรมนิเทศ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๗ โดยมีวัตถุประสงค์ในการวิจัย คือ^{๑๑}

๑. เพื่อศึกษาสภาพของผู้เข้ารับการฝึกอบรมก่อนการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ในด้านปัจจัยทางชีวสังคม คือ เพศ อายุ การศึกษา และอาชีพ

๒. เพื่อศึกษาระดับทศนคติของพุทธศาสนิกชนต่อการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ๔ ด้าน คือ วิธีการปฏิบัติพระวิปัสสนาจารย์ การดำเนินงานโครงการ ผู้ร่วมปฏิบัติด้วยกัน และสัมพันธภาพระหว่างพระวิปัสสนาจารย์กับผู้ปฏิบัติ

^{๑๑} พระมหาบุญเลิศ ธรรมทสสี นงเยาว์ หนูไชยะ ณ กาฬสินธุ์ และ พรรณราย ชูเลิศ, ทศนคติของพุทธศาสนิกชนที่มีต่อการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน, รายงานการวิจัย, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๔.

๓. เพื่อศึกษาทัศนคติของพุทธศาสนิกชนที่มีต่อการนำวิปัสสนากัมมัฏฐานไปใช้ในชีวิต ๔ ด้าน คือ การนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน การนำไปประยุกต์ใช้ในการทำงาน การควบคุมอารมณ์ และการอยู่ร่วมกันในสังคม

แรงจูงใจที่ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยเรื่องนี้ เป็นเพราะผู้วิจัยได้ปฏิบัติหน้าที่ในฝ่ายวิปัสสนาธุระ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รับผิดชอบงานด้านการฝึกอบรมวิปัสสนากัมมัฏฐาน แก่ข้าราชการและประชาชนทั่วไป จึงต้องการทราบถึงทัศนคติของผู้เข้ารับการอบรมปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานว่า มีความรู้ ความเข้าใจในหลักธรรมที่ได้จากการอบรมและได้นำไปใช้ในชีวิตได้มากน้อยเพียงใด ผลของการวิจัยจะได้นำมาเป็นแนวทางในการจัดโครงการฝึกอบรมให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

ในการวิจัยเรื่องดังกล่าว ผู้วิจัยได้ใช้ประชากรซึ่งเป็นประชาชนทั่วไปที่เข้ารับการฝึกปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน จำนวน ๒๒๐ คน โดยเก็บข้อมูล ณ ฝ่ายวิปัสสนาธุระ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ณ มูลนิธิพร รัตนสุวรรณ์ ตำบลบางเตย อำเภอสามโคก จังหวัดปทุมธานี ระหว่างเดือนมกราคม – กันยายน ๒๕๕๗ จำนวน ๗๐ คน และ ณ พุทธมณฑล ตำบลศาลายา อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม ระหว่างเดือนพฤษภาคม – สิงหาคม ๒๕๕๗ จำนวน ๑๕๐ คน โดยใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล

ผลการวิจัยสรุปได้ดังต่อไปนี้^{๑๔}

๑. ทัศนคติที่มีต่อการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานในด้านวิธีการปฏิบัติ โดยภาพรวมอยู่ในระดับที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุด คือ ๔.๖๑ ส่วนความคิดเห็นขณะนั่งสมาธิ ผู้ปฏิบัติสังเกตอาการฟุ้ง – ยุบได้ มีระดับค่าเฉลี่ยต่ำสุด คือ ๓.๙๙ โดยสรุปมีค่าเฉลี่ยรวมเท่ากับ ๔.๑๖

ทัศนคติที่มีต่อพระวิปัสสนาจารย์โดยภาพรวม มีระดับคะแนนสูงสุดคิดเป็นค่าเฉลี่ย ๔.๘๐ นอกนั้นมีระดับคะแนนใกล้เคียง ยกเว้นพระวิปัสสนาจารย์สอนในแนวทางเดียวกัน ที่คะแนนระดับต่ำมากคือ ๓.๕๑ เท่านั้น โดยสรุปมีค่าเฉลี่ยรวมกันเท่ากับ ๔.๑๖

ด้านการดำเนินงานโครงการ โดยภาพรวมอยู่ในระดับที่ค่อนข้างดี โดยที่มีความคิดเห็นเกี่ยวกับสถานที่ปฏิบัติมีความเหมาะสมในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน มีระดับคะแนนสูงสุด คือ มีค่าเฉลี่ย ๔.๖๓ รองลงมาคือ หนังสือสวดมนต์และเอกสารเพียงพอ โดยมีค่าเฉลี่ย ๔.๕๓ สำหรับทัศนคติที่มีต่อการดำเนินโครงการที่มีระดับต่ำสุด คือ การประชาสัมพันธ์โครงการปฏิบัติเหมาะสม โดยมี

^{๑๔} เล่มเดียวกัน, หน้า ๙๓ – ๙๕.

ค่าเฉลี่ยของคะแนนเพียง ๓.๔๒ เท่านั้น นอกจากนั้นห้องน้ำ ห้องสุขา สะดวกและเพียงพอ มีระดับค่าเฉลี่ย ๓.๙๒ โดยสรุปมีค่าเฉลี่ยรวมกันเท่ากับ ๔.๒๕

ทัศนคติที่มีต่อผู้ร่วมปฏิบัติด้วยกัน โดยภาพรวมอยู่ในระดับที่ค่อนข้างดี โดยที่ความคิดเห็นเกี่ยวกับเพื่อนนักปฏิบัติธรรมทุกคนมีสัมพันธภาพอันดีต่อกัน มีระดับคะแนนสูงสุดคือ มีค่าเฉลี่ย ๔.๔๖ รองลงมาก็คือการได้รับการช่วยเหลือแนะนำจากเพื่อนนักปฏิบัติธรรมเมื่อยามมีปัญหา โดยมีค่าเฉลี่ย ๔.๓๐ สำหรับทัศนคติที่มีต่อผู้ร่วมปฏิบัติด้วยกันที่มีระดับต่ำสุด คือนักปฏิบัติธรรมทุกคนเคารพกฎระเบียบของการปฏิบัติเป็นอย่างดี โดยมีค่าเฉลี่ยของคะแนนเพียง ๓.๗๙ เท่านั้น โดยสรุปมีค่าเฉลี่ยรวมกันเท่ากับ ๔.๑๙

ทัศนคติที่มีต่อสัมพันธภาพระหว่างพระวิปัสสนาจารย์กับผู้ปฏิบัติ โดยภาพรวมอยู่ในระดับที่ดี โดยที่ความคิดเห็นเกี่ยวกับพระวิปัสสนาจารย์สามารถตอบข้อสงสัยในการปฏิบัติได้ดี มีระดับคะแนนสูงสุดคือ มีค่าเฉลี่ย ๔.๗๒ รองลงมาก็คือ พระวิปัสสนาจารย์ยิ้มแย้มแจ่มใสกับผู้ปฏิบัติโดยมีค่าเฉลี่ย ๔.๖๕ นอกนั้นถือว่าอยู่ในเกณฑ์ดี โดยสรุปมีค่าเฉลี่ยรวมกันเท่ากับ ๔.๖๓

๒. ทัศนคติต่อการนำวิปัสสนากัมมัฏฐานไปใช้ในชีวิตประจำวัน โดยภาพรวมอยู่ในระดับที่ดี โดยที่ความคิดเห็นเกี่ยวกับหลังจากได้ปฏิบัติแล้วมีศรัทธาในพระพุทธศาสนามากขึ้น มีระดับคะแนนสูงสุด คือมีค่าเฉลี่ย ๔.๗๓ รองลงมาก็คือการฝึกสติ จะสามารถทำให้การดำเนินชีวิตของท่านมีความสุขมากขึ้น โดยมีค่าเฉลี่ย ๔.๖๑ ส่วนความคิดเห็นที่ทำให้มีการปรับตัวเข้ากับชีวิตจริงได้ และทำให้บุคคลในครอบครัวมีความเข้าใจกันมากขึ้น มีค่าเฉลี่ยในระดับค่อนข้างดี โดยมีค่าเฉลี่ย ๔.๐๕ และ ๔.๑๘ ตามลำดับ โดยสรุปทัศนคติที่มีต่อการนำไปใช้ในชีวิตประจำวันมีค่าเฉลี่ยรวมกันเท่ากับ ๔.๔๑

ทัศนคติที่มีต่อการนำไปประยุกต์ใช้ในการทำงาน โดยภาพรวมอยู่ในระดับที่ดี โดยที่ความคิดเห็นเกี่ยวกับการทำให้มีสติและสมาธิในการทำงานมากขึ้น และทำให้เห็นคุณค่าของกาลเวลามากขึ้น มีระดับคะแนนสูงสุดเท่ากัน คือมีค่าเฉลี่ย ๔.๖๑ นอกนั้นมีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับที่ใกล้เคียงกัน โดยสรุปทัศนคติที่มีต่อการนำไปประยุกต์ใช้ในการทำงาน มีค่าเฉลี่ยรวมกันเท่ากับ ๔.๕๕

ทัศนคติที่มีต่อการควบคุมอารมณ์ โดยภาพรวมอยู่ในระดับที่ค่อนข้างดี โดยที่ความคิดเห็นเกี่ยวกับการทำให้มีเหตุผลมากขึ้น และทำให้มีความเบิกบานใจมากขึ้น โดยมีระดับคะแนนคือมีค่าเฉลี่ย ๔.๕๑ และ ๔.๕๐ ตามลำดับ นอกนั้นค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับที่ใกล้เคียงกัน ยกเว้นทัศนคติที่มีต่อการควบคุมอารมณ์ มีค่าเฉลี่ยรวมกันเท่ากับ ๔.๒๘

ทัศนคติที่มีต่อการอยู่ร่วมกันของสังคม โดยภาพรวมอยู่ในระดับดี โดยมีความคิดเห็นเกี่ยวกับการอยากแผ่เมตตาต่อสรรพสัตว์ทั้งปวง มีกำลังใจในการสร้างบุญ – กุศล และอยากจะให้จัดโครงการแบบนี้อีก โดยมีระดับคะแนนเฉลี่ยเท่ากับคือ ๔.๗๖ นอกนั้นค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับที่ใกล้เคียงกัน ยกเว้นทัศนคติที่มีต่อการอยู่ร่วมกันของสังคมเกี่ยวกับการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน ทำให้ท่านอยู่ร่วมกับบุคคลอื่นในสังคมได้อย่างมีความสุข ซึ่งมีค่าเฉลี่ย ๔.๓๕ เท่านั้น โดยสรุปทัศนคติที่มีต่อการอยู่ร่วมกันของสังคม มีค่าเฉลี่ยรวมกันเท่ากับ ๔.๖๐

นอกจากผลการวิจัยที่พบดังกล่าวแล้ว ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะที่น่าสนใจทั้งในเรื่องการดำเนินการฝึกอบรมการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานและการนำไปใช้ในหน่วยงานต่าง ๆ คือ

๑. หลังจากเสร็จสิ้นการฝึกอบรมแล้ว ควรมีการประเมินผลระยะยาว เช่น ในเรื่องของ การควบคุมอารมณ์ เมื่อเวลาผ่านไปหลายเดือนหรือปี ความมั่นคงทางอารมณ์จะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร

๒. ในวงการศึกษามีการฝึกปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานให้แก่บุคลากรครู และนักเรียน เพื่อพัฒนาจิตใจ อารมณ์ ในระหว่างภาคเรียน และช่วงปิดภาคเรียนตามระยะเวลาที่เหมาะสม ควรมีการชี้แจงและยกตัวอย่างประโยชน์ของการฝึกอบรมให้ทราบก่อน นอกจากนี้ควรมีการฝึกการเจริญสติให้ทันปัจจุบัน หรือการกำหนดอิริยาบถให้กับนักเรียน เช่น ในขณะรับประทานอาหาร การเดินแถว เป็นต้น เพื่อการสร้างระเบียบวินัย และมารยาทที่ดีของสังคมในวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยก็ควรมีการสนับสนุนให้เห็นความสำคัญเช่นเดียวกัน

๓. หากให้กลุ่มวัยรุ่นได้มีโอกาสปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน อาจช่วยลดปัญหายาเสพติด ความรุนแรงและความก้าวร้าวให้น้อยลงได้

๔. ในหน่วยงานราชการ องค์กร หรือหน่วยงานต่างๆ ทั้งภาครัฐและเอกชน ควรนำการฝึกแบบนี้ไปประยุกต์ใช้เป็นหลักสูตร เพื่อพัฒนาประสิทธิภาพในการทำงานของบุคลากร รวมทั้งในเรื่องของความรับผิดชอบ คุณธรรมและจริยธรรม

๗.๓ งานวิจัยทางพระพุทธศาสนาที่เป็นวิทยานิพนธ์ของนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา

๗.๓.๑ งานวิจัยเรื่อง อิทธิพลของวรรณคดีบาลีเรื่องปัญญาสชาดกที่มีต่อสังคมไทย

งานวิจัยเรื่อง อิทธิพลของวรรณคดีบาลีเรื่อง ปัญญาสชาดกที่มีต่อสังคมไทย เป็นผลงานวิจัยที่เป็นวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขา วิชาพระพุทธศาสนา ของ พระมหาปรีชา มโหสถ (เส็งจิ้น) ในปี พ.ศ. ๒๕๔๑ โดยผู้วิจัยมีวัตถุประสงค์ ที่จะศึกษาประวัติ

ความเป็นมาของหนังสือปัญญาสาตกที่มีต่อสังคมไทยในด้านต่างๆ เช่น สังคม วรรณกรรม วิถีชีวิตของคนไทยและนิทานพื้นบ้านของไทย ตลอดถึงการศึกษาถึงเทคนิคการสอนธรรมของพระเถระ ที่ใช้รูปแบบของชาตกเป็นแนวทางในการสอนธรรมะ^{๑๕}

แรงจูงใจที่ทำให้ผู้วิจัยได้มีการศึกษาในเรื่องนี้สืบเนื่องจากที่ผู้วิจัยมีความเห็นว่า “...วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่อง ปัญญาสาตก เป็นวรรณกรรมที่ได้รับการยอมรับกันแพร่หลาย มีรูปแบบในการนำเสนอที่ผูกด้วยนิทานชวนให้ติดตามไม่น่าเบื่อ ทั้งๆ ที่จุดประสงค์ของผู้แต่งวรรณกรรมเล่มนี้มุ่งอธิบายหลักธรรมคำสั่งสอนและคุณธรรมของพระพุทธเจ้าเป็นสำคัญ แต่ผู้แต่งได้นำเสนอหลักธรรมโดยการผสมผสานตามรูปแบบการแต่งอรรถกถาชาตกที่มีอยู่เดิมกับนิทานพื้นบ้าน จึงเป็นรูปแบบการประกาศพระสัทธรรมที่ฉลาดล้ำเลิศ เข้ากันได้กับวิถีชีวิตของชาวบ้านทั่วไป และส่งผลทำให้พระพุทธศาสนาเป็นที่ยอมรับและกลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของชาวไทยที่ยากยิ่งจะแยกออกจากกัน...”^{๑๖}

ผู้วิจัยจึงเห็นว่าจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ที่จะได้ศึกษาคุณค่าและความสำคัญของหนังสือปัญญาสาตกที่มีต่อสังคมในด้านต่าง ๆ เช่น ภาษา วรรณกรรม วิถีชีวิตของคนไทย นิทานพื้นบ้านของคนไทย วัฒนธรรม ที่สะท้อนเอกลักษณ์ของความเป็นไทย และในขณะเดียวกัน ผู้วิจัยเรื่องนี้ยังเห็นว่า การที่ได้ศึกษาถึงเทคนิคในการชี้แนะหลักธรรมอันเป็นหลักปฏิบัติแก่ประชาชนในการประกาศพระศาสนาในสมัยนั้น ส่งผลทำให้พระพุทธศาสนาประดิษฐานมั่นคงมาจนถึงปัจจุบันได้

การศึกษาวรรณกรรมเรื่องดังกล่าว ผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัย ดังนี้^{๑๗}

๑. ศึกษาข้อมูลรายละเอียดจากปัญญาสาตกฉบับภาษาไทย โดยยึดเอาปัญญาสาตก ฉบับของกรมศิลปากร ซึ่งจัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์ ศิลปบรรณาคาร พ.ศ.๒๕๔๙ เป็นหลัก และศึกษาเปรียบเทียบข้อมูลบางส่วนจากคัมภีร์ชาตกในพระไตรปิฎกและอรรถกถาชาตก

๒. รวบรวมข้อมูลจากงานวิจัยที่ได้มีผู้ค้นคว้าวิจัยเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ในด้าน และแง่มุมต่าง ๆ กัน

๓. วิเคราะห์ข้อมูล รวมทั้งชี้แจงให้เห็นถึงคุณค่าของปัญญาสาตกที่มีต่อสังคมไทย ในด้านต่าง ๆ และสรุปผลการวิจัยในลักษณะพรรณนาวิเคราะห์ ผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

^{๑๕} พระมหาปริชา มโหสถ (เส่งจัน), อิทธิพลของวรรณคดีบาลีเรื่องปัญญาสาตกที่มีต่อสังคมไทย, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า (๑)

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า (๖)

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙.

๔. ผลสรุปในภาพรวม มีข้อสรุปว่า แม้ปัญญาสชาดกไม่ใช่เรื่องที่เป็นพุทธพจน์ดั้งเดิมและมีบางคนมองว่าเป็นการเลียนแบบพุทธพจน์ แต่เพราะปัญญาสชาดกให้ความบันเทิงที่แฝงไปด้วยหลักธรรม คติธรรม ข้อคิดและแนวปฏิบัติต่างๆ มากมายที่ผู้แตงนำมาจากพระไตรปิฎกและแต่งขึ้นเอง ทำให้ปัญญาสชาดกยังคงเป็นหนังสือที่ได้รับความสนใจเสมอมา ดังนั้น หนังสือปัญญาสชาดกจึงแพร่ขยายไปยังดินแดนใกล้เคียง และได้รับความนิยมในประเทศไทยตั้งแต่แรกจนกระทั่งถึงปัจจุบัน ดังนั้นจึงเป็นที่ยอมรับว่า ปัญญาสชาดกเป็นหนังสือที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทยในด้านต่างๆ มากมาย^{๑๔}

๕. ผลสรุปในแต่ละประเด็นของการวิจัย สรุปได้ว่า^{๑๕}

๕.๑ ในการศึกษาประวัติของปัญญาสชาดก แม้จะมีความเห็นหลากหลายออกไป แต่ผู้วิจัยมีความเชื่อว่า คงได้มีการแต่งปัญญาสชาดกมาหลายสมัย โดยตอนแรกอาจเป็นเพียงการเขียนนิทานชาดกเป็นเรื่องราวๆ ไป ต่อมาเมื่อพระภิกษุหรือผู้รู้บาลีพระไตรปิฎกได้รวบรวมแต่งเข้าเป็นชุดปัญญาสชาดก ทั้งนี้เห็นได้จากการที่มีเรื่องในปัญญาสชาดกอยู่มากกว่า ๕๐ เรื่องนั่นเอง ผู้วิจัยมีความเห็นว่าการรวบรวมเข้าเป็นชุดคงเกิดขึ้นในราวช่วงปี ๒๐๐๐-๒๒๐๐ ในประเด็นที่เกี่ยวกับผู้แตงนั้น ผู้วิจัยเชื่อว่า น่าจะเป็นพระภิกษุชาวเชียงใหม่ในสมัยลานารูปใดรูปหนึ่ง ซึ่งอาจอพยพติดตามมากับพ่อขุนเม็งราย ส่วนสถานที่แต่ง คงเป็นในบริเวณเมืองเชียงใหม่ ซึ่งเป็นสถานที่ที่มีความรุ่งเรืองทางการเขียนหนังสือภาษาบาลี ในด้านแนวการเขียนนั้น ผู้วิจัยเห็นว่า ผู้เขียนวรรณกรรมเรื่องนี้ได้อาศัยแนวการเขียนจากอรรถกถาชาดกในพระไตรปิฎก และนำนิทานจากแหล่งต่างๆ มาอธิบายเป็นชาดกประกอบเรื่องนั้น ๆ ตามความเหมาะสมกับเหตุที่เป็นปัจจุบันวัตถุ

๕.๒ ในส่วนที่แสดงถึงอิทธิพลที่มีต่อสังคม ผู้วิจัยได้แยกออกเป็น ๓ ด้าน คือ

๑) ศึกษาอิทธิพลของปัญญาสชาดกที่มีต่อการเผยแพร่ ศาสนธรรม ทั้งในระดับความเชื่อ พิธีกรรม หลักธรรมระดับศีลธรรม และโลกียธรรมและโลกุตตรธรรมพบว่า ปัญญาสชาดกได้บรรจุหลักคำสอนต่าง ๆ เหล่านี้ ไว้อย่างพร้อมมูล โดยทั่วไปแล้ว ผู้อ่านมักมองอย่างผิวเผินว่าปัญญาสชาดกเป็นเรื่องเล่านิทานโกหก และเป็นเพียงจินตนาการ ทั้งนี้เพราะไม่ได้ศึกษาเนื้อหาอย่างจริงจัง แต่เมื่ออ่านอย่างละเอียดแล้ว จะพบหลักธรรมคำสอนในด้านต่างๆ มากมายทั้งในส่วนหลักธรรมระดับศีลธรรมและโลกียธรรมและโลกุตตรธรรมลำดับ

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๑.

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๒ - ๑๑๓.

๒) ศึกษาอิทธิพลของปัญญาสชาดกที่มีต่อวิถีของสังคม ผู้วิจัยพบว่า ปัญญาสชาดกเป็นแหล่งบ่อเกิดวิถีปฏิบัติต่างๆ ของสังคมไทยมากมาย ซึ่งโดยภาพกว้างๆ อาจแบ่งเป็น ๒ ส่วน คือ ส่วนที่เป็นวิถีปฏิบัติของชาวบ้าน และส่วนที่เป็นผลมาจากหลักการของพระพุทธศาสนาในส่วนแรกนั้น ปัญญาสชาดกเป็นบ่อเกิดของคตินิยม ข้อปฏิบัติในสังคมและคติความเชื่อหลากหลาย ส่วนที่สองนั้น ปัญญาสชาดกเป็นผู้ตอกย้ำให้มีความศรัทธาในการบำเพ็ญบุญกุศลที่เป็นประโยชน์แก่พระศาสนามากมาย เช่น การสร้างพระไตรปิฎก การสร้างพระพุทธรูป การซ่อมแซมเสนาสนะที่ชำรุดและอีกมากมาย แม้ว่าจะเป็นความจริงที่ยากจะยืนยันได้ว่า ปัญญาสชาดก เป็นผู้ริเริ่มข้อปฏิบัติเหล่านี้แต่อย่างน้อยที่สุด ปัญญาสชาดกได้ “ตอกย้ำ” ศรัทธาของพุทธศาสนิกชนให้มีความแน่นแฟ้นมากขึ้น

๓) ศึกษาอิทธิพลของปัญญาสชาดกที่มีต่อวรรณกรรมไทย และการละคร ผู้วิจัยได้พบว่า มีชาดกอย่างน้อย ๒๑ เรื่อง ที่ได้รับการดัดแปลงและนำมาขยายเป็นวรรณกรรมร้อยกรองของไทย ไม่ว่าจะเป็นคำกาพย์ คำกลอนคำฉันท์ ลิลิต บทละคร ขับไม้ มโหรี รวมเป็นวรรณกรรมร้อยกรองของไทยถึง ๖๓ สำนวนทั้งนี้ยังไม่รวมที่แต่งเป็นวรรณกรรมร้อยแก้วในรูปแบบต่างๆ อีกมากมาย ปัญญาสชาดกยังเป็นต้นกำเนิดของบทละครในสมัยต่างๆ รวมทั้งเป็นต้นแบบเรื่องละครทางโทรทัศน์และรวมถึงที่เป็นภาพยนตร์ด้วย

๕.๓. ในส่วนที่ศึกษาถึงวิธีการในการประกาศพระศาสนา ผู้วิจัยพบว่า ผู้แต่งปัญญาสชาดกได้ใช้วิธีการและรูปแบบในการประกาศหลักคำสอนของพระศาสนาที่ฉลาดยิ่งนัก การนำนิทานมาเล่าในรูปแบบของชาดกทำให้ผู้ฟังสนใจที่จะติดตาม หลักธรรมที่นำมาสอดแทรก ทำให้ผู้ฟังได้รับคติธรรมไปพร้อมกันโดยไม่เบื่อหน่าย เพราะเหตุนี้เอง วิถีปฏิบัติแบบชาวพุทธกับวิถีปฏิบัติของชาวบ้านจึงประสานกลมกลืนกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หล่อหลอมเป็นวิญญาณของชาวพุทธ

นอกจากนั้น ผู้วิจัยยังได้ให้ข้อเสนอแนะจากการศึกษาวรรณกรรมเรื่องดังกล่าวไว้ สรุปได้ว่า วรรณกรรมเรื่อง ปัญญาสชาดก เป็นหนังสือที่เป็นแหล่งขุมทรัพย์ทางปัญญาและความคิดของบรรพชนของชาวไทยที่ล้ำค่า รวมทั้งเป็นสิ่งที่ทำให้เรามีความภาคภูมิใจในอารยธรรมของตนเอง แต่หนังสือเหล่านี้กลับได้รับการเผยแพร่ค่อนข้างน้อย สมควรที่ผู้รับผิดชอบและชาวไทยได้ช่วยกันเผยแพร่และอนุรักษ์มรดกทางความคิดของบรรพชนเหล่านี้ไว้^{๒๐}

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๓.

๗.๓.๒ งานวิจัยเรื่อง การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่อง เวสสันดรชาดก ศึกษาเฉพาะทานบารมี งานวิจัยเรื่อง การศึกษาเชิงวิเคราะห์ เรื่องเวสสันดรชาดก ศึกษาเฉพาะทานบารมี เป็นงานวิจัยที่เป็นวิทยานิพนธ์หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา ของพระมหาบุญทัน อานนโท (พาหา) ในปี พ.ศ. ๒๕๔๐ โดยผู้วิจัยมีวัตถุประสงค์ของการวิจัย เพื่อศึกษาหลักคำสอนเรื่องทานและทานจริยาของพระเวสสันดร และศึกษาอิทธิพลของเรื่องพระเวสสันดรชาดกที่มีต่อสังคมไทย^{๒๑}

แรงจูงใจที่ทำให้ผู้วิจัยได้ศึกษาเรื่องนี้ขึ้น เนื่องจากวรรณกรรมเรื่องเวสสันดรชาดก เป็นวรรณกรรมที่มีการนำไปใช้ในการเทศน์มหาชาติ และชาวพุทธไทยนิยมฟังเทศน์มหาชาติกันอย่างแพร่หลาย ลักษณะเด่นของเรื่องเวสสันดรชาดก เป็นเรื่องการบำเพ็ญทานบารมีที่ส่งผลทำให้ผู้ฟังเกิดศรัทธาและแทรกความคิดสร้างสรรค์ที่ดีงาม เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตที่ดีแก่พุทธศาสนิกชนทั่วไป แต่ประเด็นสำคัญของมูลเหตุในการศึกษาเรื่องนี้อยู่ที่ การบริจาคตานที่เป็นมหาบริจาคของพระเวสสันดร ซึ่งเกินวิสัยของคนธรรมดาสามัญจะกระทำได้ ประกอบกับในสังคมปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไปในทุกด้าน มีความเจริญทางด้านวัตถุมากขึ้น ทศณะของบุคคลในสังคมก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย ความคิดเกี่ยวกับเวสสันดรชาดกที่บรรพบุรุษยึดถือเป็นแนวปฏิบัติสืบทอดกันมา บ้างก็ถือว่าเป็นเรื่องมหายไธสสาระ จึงได้ศึกษาวรรณกรรมเรื่องนี้ในประเด็นดังกล่าว เพื่อนำผลการศึกษาไปประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ในการดำเนินชีวิตที่ดีงามของสังคมต่อไป^{๒๒}

การศึกษาวรรณกรรมเรื่องดังกล่าว ผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัยดังนี้^{๒๓}

๑. ค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเรื่องเวสสันดรชาดก
๒. วิเคราะห์ข้อมูลที่รวบรวมมาแล้ว
๓. สรุปและนำเสนอข้อมูลที่ได้มา

ผู้วิจัยได้สรุปผลการวิจัยในเชิงวิเคราะห์ ไว้ ดังต่อไปนี้^{๒๔}

๑. เกี่ยวกับการบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดร ในฐานะที่พระองค์เป็นพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีเพื่อความเป็นพระพุทธเจ้า พบว่า พระเวสสันดรได้บำเพ็ญทานบารมี โดยการให้สิ่งของ

^{๒๑} พระมหาบุญทัน อานนโท, การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องเวสสันดรชาดก ศึกษาเฉพาะทานบารมี, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๔.

^{๒๒} พระมหาบุญทัน อานนโท, การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องเวสสันดรชาดก ศึกษาเฉพาะทานบารมี, หน้า ๓.

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖.

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า บทคัดย่อ ข.

ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นข้าวของ เงินทอง เครื่องประดับ ทาสชาย-หญิง แม้แต่บุตรธิดา และภรรยา พระองค์ได้สละอย่างไม่มีเสียดาย การให้สิ่งดังกล่าวนี้มีเป้าหมายอยู่ที่พระโพธิญาณ หรือการได้ความเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต

๒. ในการบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดรนั้น พบอีกว่า พระองค์มิได้ บำเพ็ญเฉพาะทานบารมีเท่านั้น แต่พระองค์ได้บำเพ็ญบารมีข้ออื่นๆ ด้วย ถ้าพระองค์ทรงบำเพ็ญเฉพาะทานบารมี พระองค์ก็จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เพราะคุณธรรมทั้งหลายที่นำไปสู่ความเป็นพระพุทธเจ้ามี ๑๐ ประการ^{๒๔}

๒.๑ สำหรับอิทธิพลแห่งทานจริยาของพระเวสสันดร ที่มีต่อสังคมไทยนั้นพบว่า มีอิทธิพลต่อสังคมไทยมากกว่าชาติใดเรื่องอื่นๆ ที่เป็นเช่นนี้เพราะว่า เรื่องเวสสันดรชาดก ถูกนำมาเผยแพร่ในลักษณะต่าง ๆ อย่างมากมาย เช่น การนำเอาเรื่องเวสสันดรชาดก มาถ่ายทอดทางศิลปะให้เห็นเป็นรูปธรรมตามที่ปรากฏในพระอุโบสถวัดต่างๆ จำนวนไม่น้อย และการนำเอาเรื่องเวสสันดรชาดกมาเทศน์ให้พุทธศาสนิกชนไทยได้ฟังกันเป็นประจำทุกปีตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

๒.๒ การที่พุทธศาสนิกชนได้ฟังการเทศน์เรื่องเวสสันดรชาดก เป็นประจำทุกปี ทำให้หลักคำสอนที่แฝงอยู่ในเรื่องซึมซาบอยู่ในจิตใจของพุทธศาสนิกชนชาวไทย โดยเห็นได้จากนิสัยของคนไทยคือ เป็นคนมักเสียสละ ให้อภัยง่าย ไม่ผูกโกรธ เป็นคนอ่อนน้อมถ่อมตน เคารพผู้อาวุโส ฯลฯ พฤติกรรมของคนไทยดังกล่าวนี้ เป็นผลจากทานจริยาของพระเวสสันดร และการได้ฟังเรื่องเวสสันดรชาดกเป็นประจำทุกปีนั่นเองและกลายเป็นบ่อเกิดแห่งประเพณีและวัฒนธรรมของคนไทยต่อมา

สำหรับข้อเสนอแนะที่ผู้วิจัยได้เสนอแนะไว้ในวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยได้ชี้ให้เห็นว่า การศึกษาวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา เรื่องเวสสันดรชาดกในครั้งนี้ เป็นการศึกษาที่มุ่งวิเคราะห์เฉพาะการบำเพ็ญทานบารมี เท่านั้น จึงน่าจะได้มีการศึกษาวิเคราะห์บารมีอื่นๆ ให้ครบถ้วนทั้ง ๑๐ ประการ เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการศึกษาพุทธปรัชญาและวงวิชาการต่อไป

นอกจากนั้น ยังได้ให้ข้อเสนอแนะอื่นๆ เพื่อการนำประโยชน์และคุณค่าของวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา เรื่องนี้ไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในวงกว้างต่อไป ดังนี้

๑. กรมการศาสนาหรือสถาบันสงฆ์ น่าจะมีการพัฒนาประเพณีการเทศน์มหาชาติ ทั้งในด้านรูปแบบประเพณีและวิธีการเทศน์ มีการฝึกหัดให้พระสงฆ์ สามเณรฝึกเทศน์มหาชาติอย่างกว้างขวาง

^{๒๔} ทศบารมี หรือบารมี ๑๐ ประการ ประกอบด้วย ทานบารมี, ศีลบารมี, เนกขัมมบารมี, ปัญญาบารมี, วิริยบารมี, ชันติบารมี, อธิษฐานบารมี, สัจจบารมี, เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมี.

๒. สถาบันการศึกษาของรัฐและเอกชน ควรบรรจุเรื่องเวสสันดรไว้ในหลักสูตรการศึกษา และจัดให้ศึกษาทั้งในเชิงวรรณกรรมและในเชิงคุณธรรม จริยธรรมด้วย

๓. รัฐบาลควรให้การส่งเสริม และอนุรักษ์ประเพณีการเทศน์มหาชาติอย่างจริงจัง รวมไปถึง การอนุรักษ์จิตรกรรมเกี่ยวกับเวสสันดรชาดกที่มีอยู่ตามวัดต่างๆ ด้วย เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อวัฒนธรรม ประเพณี และจิตใจของประชาชน

๔. ควรส่งเสริมให้มีการศึกษาวิจัยในเรื่องเวสสันดรชาดก และชาดกอื่น ๆ ให้มากขึ้น เพื่อประโยชน์ต่อการศึกษาพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมต่อไป

๗.๓.๓ งานวิจัยเรื่อง นรกและสวรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

งานวิจัยเรื่อง นรกและสวรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นผลงานวิจัยที่เป็นวิทยานิพนธ์ ระดับปริญญาโท หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ของพระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ (วันจันทร์) ในปี พ.ศ. ๒๕๓๓ โดยผู้วิจัย มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษานรกและสวรรค์ในทรรคนะ ของพระพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อนำเสนอทฤษฎีเป็นการยืนยันว่า ในทรรคนะของพุทธศาสนาเถรวาทนั้น นรกและสวรรค์มีจริงหรือไม่ นอกจากนั้น ยังมีวัตถุประสงค์ในการศึกษาเปรียบเทียบนรกและสวรรค์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกกับนรกและสวรรค์ในคัมภีร์โลกศาสตร์ และวรรณกรรมพุทธศาสนาในยุคปัจจุบัน^{๒๖}

ทั้งนี้ผู้วิจัยได้ตั้งปัญหาที่ต้องการทราบในการวิจัยครั้งนี้ไว้ว่า

๑. นรกและสวรรค์ในทรรคนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท คืออะไร
๒. ทฤษฎีนรกและสวรรค์ในทรรคนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นหลักฐานยืนยันได้หรือไม่ว่า นรกและสวรรค์มีจริง
๓. นรกและสวรรค์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกกับนรกและสวรรค์ในคัมภีร์โลกศาสตร์ และวรรณกรรมพุทธศาสนายุคปัจจุบัน มีความเหมือนและความต่างกันอย่างไร

แรงจูงใจที่ทำให้ผู้วิจัยได้มีการศึกษาในเรื่องนี้ สืบเนื่องจากที่ผู้วิจัยเห็นว่า ความเชื่อเรื่องนรกและสวรรค์ เป็นความเชื่อที่ฝังรากลึกในมโนคติ และมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยเป็นอย่างมาก ในวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาหลายเรื่อง เช่น คัมภีร์พระไตรปิฎก คัมภีร์โลกศาสตร์

^{๒๖} พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ, (วันจันทร์), นรกและสวรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๑๐.

และวรรณกรรมเรื่องเตภูมิกถา (ไตรภูมิพระร่วง) ได้มีการกล่าวถึงนรกและสวรรค์ไว้ ทั้งในลักษณะที่เป็นสถานที่ (รูปธรรม) และภาวะทางจิตใจ (นามธรรม) ไว้อย่างมากมาย จึงต้องการศึกษาเพื่อหาความหมายของนรกและสวรรค์ในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทและคัมภีร์โลกศาสนานรกและสวรรค์ในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นหลักฐานยืนยันว่า นรกและสวรรค์มีจริงหรือไม่ และนรกและสวรรค์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก คัมภีร์โลกศาสตร์และที่ปรากฏในวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาอื่น ๆ มีความเหมือนและความต่างกันอย่างไร

ในด้านการดำเนินการวิจัย ผู้วิจัยใช้วิธีดำเนินการวิจัยดังนี้

๑. ศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎก คัมภีร์โลกศาสตร์ และวรรณกรรมพุทธศาสนายุคปัจจุบันเป็นหลัก ทั้งในส่วนที่ว่าด้วยเรื่องนรกและสวรรค์โดยตรง และในส่วนที่ว่าด้วยเรื่องกรรม กำเนิด(โยนิ) เทพ ภพ ภูมิ และโลก ที่มีส่วนเชื่อมโยงกับเรื่องนรกและสวรรค์

๒. การรวบรวมข้อมูล เป็นการศึกษาค้นคว้าจากเอกสารซึ่งเป็นแหล่งข้อมูลสำคัญ คือ คัมภีร์พระไตรปิฎก อันเป็นคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยเน้นเฉพาะคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก และอภิธรรมปิฎก คัมภีร์อรรถกถา ฎีกา อรรถกถา ปกรณ์วิเสส รายงานการวิจัย และหนังสือที่ว่าด้วยเรื่องนรกและสวรรค์

๓. การวิเคราะห์ข้อมูล ไม่ได้มีการนำตัวเลขทางสถิติหรือการทดลองทางสถิติมาใช้ แต่เป็นการศึกษาข้อมูลจากเอกสารแล้ววิเคราะห์ ตีความ อธิบายขยายความในบางประเด็นที่เห็นว่าน่าจะมีการอธิบายเพิ่มเติม และมีการนำเสนอกรณีตัวอย่างเรื่องนรกและสวรรค์ที่บุคคลบางคนได้กล่าวไว้มาอ้างอิงไว้ในวิทยานิพนธ์ด้วย

๔. การนำเสนอข้อมูล ผู้วิจัยได้แบ่งเนื้อหาออกเป็น ๕ บท โดยนำเสนอแนวคิดเรื่องนรกในแง่ที่เป็นสังขารธรรม คือสัตว์สิ่งของที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งขึ้น และในแง่ที่เป็นสถานที่อยู่อาศัยของสัตว์สิ่งของนั้น นำเสนอความสัมพันธ์ระหว่าง “ปรโลก” กับกำเนิด ต่อจากนั้นได้นำเสนอ นรกและสวรรค์ในคัมภีร์พระไตรปิฎก นรกและสวรรค์ในคัมภีร์โลกศาสตร์ ซึ่งสะท้อนให้เห็นแนวคิดของบุคคลในพุทธศตวรรษที่ ๑๕ – ๒๐ และนำเสนอ นรกและสวรรค์ในวรรณกรรมพุทธศาสนายุคปัจจุบันซึ่งสะท้อนให้เห็นแนวคิดของคนรุ่นใหม่

ผลการวิจัย สรุปข้อค้นพบได้ว่า มีการกล่าวถึงนรกและสวรรค์ในคัมภีร์พระไตรปิฎกไว้มาก เฉพาะในคัมภีร์พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๘ (สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค) เพียงเล่มเดียว กล่าวถึงนรก ๔๐ ครั้ง และกล่าวถึงสวรรค์ ๗๕ ครั้ง ข้อความที่ว่าด้วยเรื่องนรกและสวรรค์เหล่านี้ มักจะเป็นการกล่าวสรุป

ถึงคติ (ที่ไป) ที่บุคคลผู้ทำความชั่วและความดีจะต้องไปเกิดหลังการตาย ส่วนข้อความที่ว่าด้วยเรื่องนรกและสวรรค์อย่างพิสดารทั้งในด้านลักษณะและประเภทมีปรากฏเช่นกัน แต่ไม่มากนัก คัมภีร์พระไตรปิฎกยังกล่าวถึงนรกและสวรรค์ที่เป็นภาวะทางจิตใจอีกด้วย

คัมภีร์โลกศาสตร์ กล่าวถึงนรกและสวรรค์เฉพาะที่เป็นสถานที่อยู่อาศัยเท่านั้น โดยประมวลสรุปแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และปกรณ์วิเสส ทำให้เห็นว่า แนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในยุคต่อมา เริ่มคลาดเคลื่อนไปจากคัมภีร์พระไตรปิฎกแล้ว ส่วนแนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในวรรณกรรมพุทธศาสนายุคปัจจุบัน แบ่งเป็น ๒ ฝ่าย คือ

๑. ฝ่ายที่เห็นว่า นรกและสวรรค์ที่มีอยู่จริงทั้งในฐานะที่เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ และในฐานะเป็นภาวะทางจิตใจ การศึกษาจึงควรให้ความสำคัญทั้ง ๒ ประการ

๒. ฝ่ายที่เห็นว่า นรกและสวรรค์ที่เป็นภาวะทางจิตใจเท่านั้นมีอยู่แน่นอน สามารถรับรู้ได้อย่างชัดเจน มีอยู่ในปัจจุบันนี้ และควรให้ความสำคัญเฉพาะนรกและสวรรค์ในแง่เท่านั้น ส่วนนรกและสวรรค์ที่เป็นภพ ภูมิในชาติหน้านั้นอยู่ที่ไหนไม่มีใครรู้ จึงไม่ควรให้ความสำคัญและศึกษาตาม

ในทรรศนะของผู้วิจัย เห็นว่าจุดที่แตกต่างกันอย่างนี้ น่าจะมีการผสมผสานให้กลมกลืนกัน เพื่อให้อนุชนเห็นความสำคัญทั้งนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่ และที่เป็นภาวะทางจิตใจเพราะนรกและสวรรค์ทั้ง ๒ สถานะ เป็นเนื้อหาส่วนหนึ่งของพระพุทธ ศาสนา มีความสำคัญในฐานะเป็นปริยัติ สัทธรรม แม้วานรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่อยู่อาศัย จะไม่สามารถนำมาพิสูจน์ให้เห็นประจักษ์ชัดได้ แต่เมื่อนำทฤษฎีโลก ๓ ทฤษฎีปรโลก ทฤษฎีกำเนิด ๔ ทฤษฎีเทพ ๓ และทฤษฎีอภิญญา ๖ มาศึกษาประกอบแล้ว ทำให้สามารถยืนยันได้อย่างสมเหตุสมผลว่า นรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่ในชาติหน้ามีอยู่จริงในฐานะเป็นองค์ประกอบสังสารวัฏ^{๒๗}

๗.๓.๔ งานวิจัยเรื่อง อิทธิพลของพระพุทธศาสนาเถรวาทที่มีต่อแนวความคิดทางการเมือง การปกครองของพระเจ้าลิไท ศึกษาเฉพาะกรณีไตรภูมิพระร่วง (เตภูมิกถา)

งานวิจัย เรื่องอิทธิพลของพระพุทธศาสนาเถรวาทที่มีต่อแนวความคิดทางการเมือง การปกครองของพระเจ้าลิไท ศึกษาเฉพาะกรณีไตรภูมิพระร่วง (เตภูมิกถา) เป็นผลงานวิจัยที่เป็นวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขา วิชาพระพุทธศาสนาของ พระศรีสุธรรมเมธี (สุเทพ

^{๒๗} พระมหาสมจินต์ สมมาปัญญา, (วันจันทร์), นรกและสวรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท, หน้า บทคัดย่อ ก,ข.

มุสธมโม) ในปี พ.ศ.๒๕๓๖ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดทางการเมืองการปกครองของพระเจ้าลิไท ที่มีปรากฏในวรรณกรรมสมัยสุโขทัย เพื่อศึกษาวิเคราะห์ถึงอิทธิพลของพระพุทธศาสนา ที่มีต่ออุดมการณ์ทางการเมืองการปกครองของพระเจ้าลิไท ในลักษณะของการผสมผสานระหว่างความเชื่อทางศาสนากับการเมืองการปกครอง เพื่อวิเคราะห์ให้เห็นถึงวัตถุประสงค์ที่แท้จริงของพระเจ้าลิไท ที่ทรงนำเอาหลักธรรมในพระพุทธศาสนามาเป็นแนวทางในการสร้างความมั่นคงทางการเมืองและพระราชอำนาจ และเพื่อศึกษาวิเคราะห์ให้เห็นถึงผลของการปกครองแบบราชาธิปไตย ตามแนวคิดพุทธปรัชญาของยุคสุโขทัย (ซึ่งมีปรากฏในไตรภูมิพระร่วง)^{๒๔}

แรงจูงใจที่ทำให้ผู้วิจัยศึกษาเรื่องนี้เป็นเพราะผู้วิจัยเห็นว่า วรรณกรรมเรื่องไตรภูมิพระร่วง ซึ่งเป็นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญในสมัยสุโขทัย และเป็นวรรณกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากอารยธรรมทางศาสนาและการเมืองการปกครองจากอินเดียที่แพร่กระจายเข้ามาในยุคสมัยนั้น ผู้แต่ง คือพระเจ้าลิไท ได้แต่งไตรภูมิพระร่วงขึ้นมานอกจากจะให้เป็นวรรณกรรมทางศาสนาแล้ว ยังใช้เป็นเครื่องมือที่จะนำคำสอนของพระพุทธศาสนามาเป็นประโยชน์ในทางการเมืองการปกครองด้วย ผู้วิจัยจึงต้องการศึกษาเกี่ยวกับอิทธิพลของพระพุทธศาสนาเถรวาท ที่มีต่อแนวความคิดทางการเมืองการปกครองของพระเจ้าลิไทในประเด็นที่กล่าวแล้วในวัตถุประสงค์ของการวิจัยข้างต้น

การศึกษาเรื่องดังกล่าว ผู้วิจัยมีวิธีการดำเนินการวิจัย ดังนี้^{๒๕}

๑. ศึกษาค้นคว้า รวบรวมข้อมูลจากแหล่งข้อมูลสำคัญ คือ ไตรภูมิพระร่วง (เตภูมิกถา) โดยใช้ฉบับตรวจสอบชำระใหม่ของกรมศิลปากรเป็นหลัก

๒. ศึกษาเพิ่มเติมจากเอกสารทางวิชาการ บทความซึ่งเขียนขึ้นในภายหลัง รวมทั้งวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องและเอกสารการวิจัย

๓. ศึกษาและนำเสนอผลการศึกษา ให้เห็นความสอดคล้องกันระหว่างแนวความคิดทางการเมืองการปกครองที่มีอยู่ในไตรภูมิพระร่วง หรือหลักฐานทางประวัติศาสตร์อื่น ๆ กับความคิดทางพระพุทธศาสนาเถรวาท และเพื่อความสมบูรณ์ถูกต้อง ผู้วิจัยจึงต้องอาศัยพระไตรปิฎกเป็นหลัก ในการอ้างอิงข้อมูลต่าง ๆ จะใช้ทั้งฉบับภาษาบาลี และภาษาไทยควบคู่กันไป

^{๒๔} พระศรีสุธรรมเมธี (สุเทพ มุสธมโม), อิทธิพลของพระพุทธศาสนาเถรวาทที่มีต่อแนวความคิดทางการเมืองการปกครองของพระเจ้าลิไท : ศึกษาเฉพาะกรณี ไตรภูมิพระร่วง (เตภูมิกถา), วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๔.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

๔. การนำเสนอข้อมูล ผู้วิจัยได้นำเสนอผลการวิจัยในลักษณะ “พรรณนาวิเคราะห์” (Descriptive Analysis) วิเคราะห์ให้เห็นอย่างชัดเจนและเข้าใจยิ่งขึ้น จากนั้นจึงสรุป อภิปรายผล การศึกษา พร้อมข้อเสนอแนะ

สำหรับผลการวิจัย ผู้วิจัยได้สรุปไว้ดังต่อไปนี้^{๓๐}

๑. การใช้คำสอนของพระพุทธศาสนา

๑.๑ วรรณกรรมไตรภูมิพระร่วง กล่าวถึงภูมิทั้ง ๓ เหตุของการไปเกิด การพ้นไปจากภูมิต่างๆ และการกล่าวถึงผลที่จะได้รับจากการประพฤติปฏิบัติดีงามถูกต้อง แสดงให้เห็นถึงผู้ปกครอง (พระเจ้าลิไท) ใช้คำสอนของพระพุทธศาสนาในการอบรมสั่งสอนให้ผู้ใต้ปกครองอยู่ในศีลธรรม มีความประพฤติดีงาม มีจริยธรรมที่เหมือนกัน ทำให้สะดวกในการปกครอง

๑.๒ วรรณกรรมไตรภูมิพระร่วง กล่าวถึงพระมหากษัตริย์ การเกิดและคุณสมบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ เป็นการสร้างความสำคัญและความเหมาะสมของผู้ปกครองในความชอบธรรม เพื่อมาปกครองและสั่งสอนผู้ใต้ปกครอง ผู้ใต้ปกครองต้องยอมรับเชื่อฟังและจงรักภักดี การเมืองการปกครองจึงทำให้ง่ายขึ้น

๒. การใช้องค์การของพระพุทธศาสนา การกล่าวถึงธรรมราชาในจักรพรรดิวัตร แสดงถึงนโยบายในการขยายอาณาเขตโดยธรรม การสร้างวัดในพระพุทธศาสนา การดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา การใช้หลักการไม่เบียดเบียน และทำข้อตกลงต่าง ๆ โดยสันติวิธี เป็นการสร้างให้ประชาชนมีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา และยอมอยู่ภายใต้การเมืองการปกครองของผู้ปกครองที่ส่งเสริมกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาที่ผู้ใต้ปกครองเหล่านั้นเลื่อมใสศรัทธา การปกครองจะดำเนินการฝ่ายองค์การทางพระพุทธศาสนา และพุทธสถานเหล่านี้

๓. การใช้อุดมคติของพระพุทธศาสนา ดินแดนอุดมคติทางพระพุทธศาสนา ที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง หมายถึงดินแดนในอวตารกัศทวีป ความอุดมสมบูรณ์ที่ได้พรรณนาไว้อย่างละเอียดเพื่อโน้มน้าวจิตใจคนให้ยึดมั่นอยู่ในศีลธรรมอันจะส่งผลให้ไปเกิดในดินแดนแห่งความอุดมสมบูรณ์นั้น

๔. การใช้หลักธรรมของพระพุทธศาสนา การกล่าวถึงกษัตริย์แบบจักรพรรดิวัตร ซึ่งมีบุญบารมีมากกว่าคนอื่น ๆ มีของวิเศษคู่บารมี ๗ สิ่ง เป็นแนวความคิดของการสร้างความเคารพในตัวผู้ปกครอง ฐานะทางสังคมที่แตกต่างกันที่เป็นอยู่ในชาตินี้เป็นผลการกระทำในชาติก่อน หมายถึงฐานะของกษัตริย์และผู้ใต้ปกครองที่แตกต่างกันอยู่นี้เป็นไปตามหลักกรรมในพระพุทธศาสนานั้นเอง แม้ว่า

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๘ – ๑๗๘.

ผู้ปกครองจะมีอำนาจยิ่งใหญ่ แต่จำเป็นต้องมีหลักธรรมที่ยิ่งใหญ่กว่า เป็นสิ่งควบคุมผู้ปกครองอีกชั้นหนึ่ง

๕. สาเหตุของความสำเร็จและความล้มเหลวในการปกครองของพระเจ้าลิไท

๕.๑ การปกครองของพระเจ้าลิไท ประสบผลสำเร็จในแนวทางที่สังคมนั้นมีศีลธรรม ประชาชนมีความจงรักภักดีต่อกษัตริย์ผู้ปกครอง ทั้งนี้เพราะการปฏิบัติตามกฎธรรม การดำรงตนอยู่ในทศพิธราชธรรม การสอนให้ปฏิบัติดี ทำบุญให้ทาน เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ รวมถึงการบรรยายภาพที่ทารุณโหดร้ายของการรับโทษในนรก เหล่านี้เป็นระเบียบที่ใช้ในการควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคม ให้ละชั่ว และประพฤติดีความดี บทลงโทษทางใจอย่างรุนแรงเป็นผลทำให้สังคมสงบสุข มีความสามัคคี รักใคร่กลมเกลียวกันและอยู่ในกรอบของศีลธรรมเดียวกัน

๕.๒ ความล้มเหลวในการปกครองของพระเจ้าลิไท การปกครองของพระเจ้าลิไท มีสาเหตุของความล้มเหลว เนื่องมาจากการเน้นเฉพาะสถาบันชาติ โดยไม่ได้ให้ความสำคัญในสถาบันพื้นฐานของสังคม อันได้แก่ สถาบันครอบครัว การไม่มีความผูกพันทางด้านครอบครัว ไม่ต้องรับภาระในการเลี้ยงดูบุตร สภาพดังกล่าวทำให้สังคมมีแต่มุ่งหาความสนุกสนาน เป็นสังคมที่ไร้พลังและสร้างสรรค์

ค่านิยมของสังคมที่แฝงอยู่ในไตรภูมิพระร่วง ที่ชื่นชมความมั่งคั่ง การรักความสะดวกสบาย ความสนุกสนาน ความสุขที่เกิดจากไม่ต้องทำงาน ที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง ในสังคมของชาวอูตตรกुरुทวีป ทำให้ประชาชนติดนิสัยรักแต่ความเพลิดเพลิน เฉื่อยชา ทำงานไม่จริงจัง ซึ่งสะท้อนให้เห็นพื้นฐานของความคิดทางพระพุทธศาสนาที่ว่า ทุกสิ่งเกิดจากเหตุและปัจจัย การละความยึดมั่นเป็นแนวทางเพื่อละความทุกข์ การไม่ผูกพันเป็นสถาบันครอบครัว ก็เป็นความคิดตามแนวทางที่ว่า ในสังคมเมื่อไม่มีความผูกพันใดๆ ก็จะไม่มีความทุกข์

การรักแต่ความสนุกสนาน สะดวกสบายของสังคมสุขุขทัย ทำให้อาณาจักรสุขุขทัยอ่อนแอ และท้ายที่สุดก็ตกอยู่ภายใต้อำนาจของอาณาจักรอยุธยา

๖. อิทธิพลของไตรภูมิพระร่วงที่มีต่อการปกครองสมัยนั้น และสืบมาในปัจจุบันการเมือง การปกครองในไตรภูมิพระร่วง เป็นลักษณะของธรรมานุภาพ กล่าวคือผู้ปกครองหรือพระมหากษัตริย์มีอำนาจสูงสุดในการปกครองบ้านเมือง แม้ว่าจะมีอำนาจเต็มที่ตามแบบสมบูรณาญาสิทธิราช แต่พระมหากษัตริย์จำต้องมีทศพิธราชธรรมเป็นหลักในการปกครอง รวมทั้งต้องประกอบกับหลักการปกครองที่ดีอีก คือ จักรพรรดิวัตร ๑๒ ประการ ลักษณะการปกครองในสมัยพระเจ้าลิไท จะมีลักษณะธรรมราชา คือ พระองค์ใช้หลักธรรมในการปกครอง และยังทรงทำการศึกษาและสั่งสอนเป็นแบบอย่าง

ให้แก่ประชาชน ทำให้พระมหากษัตริย์และประชาชนมีพื้นฐานทางคุณธรรมเดียวกัน มีศีลธรรม ยึดพระรัตนตรัยเป็นสรณะ มีการรักษาศีลห้า วันพระรักษาศีลแปด บำเพ็ญทาน รักษาดนให้สุจริต ทางกาย วาจา และใจ อิทธิพลเหล่านี้ ได้สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

๖.๑ สถาบันการปกครอง ในไตรภูมิพระร่วง กล่าวถึง การรักษาศีล บำเพ็ญทาน ความสำคัญของพระมหากษัตริย์ การศึกษาจากพระสงฆ์ ทำให้สถาบันวัดและวัง เป็นสถาบันที่มีความชอบธรรม และได้รับการยอมรับ ความสำคัญทางด้านการเมืองและการปกครองอย่างสูง หรืออาจจะกล่าวอีกอย่างได้ว่า สถาบันทางศาสนา และการปกครองอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ได้รับการยอมรับและให้ความสำคัญเป็นอย่างสูงตลอดมาจนถึงปัจจุบันนี้

๖.๒ วิถีชีวิตเสรีภาพของประชาชน การใช้หลักธรรมในการปกครอง ในสมัยพระเจ้าลิไท การกำหนดทาสทางใจเป็นตัวควบคุมสังคม ทำให้วิถีชีวิตของคนในสมัยสุโขทัยมีเสรีภาพมาก เนื่องจากสังคมที่มีศีลธรรม คนจะเป็นผู้ควบคุมตัวเอง ไม่จำเป็นต้องมีการใช้กฎหมายเพื่อควบคุม การมีเสรีภาพอย่างสมบูรณ์ดังกล่าว แสดงถึงการรู้จักระบบประชาธิปไตย และความก้าวหน้าในด้านความคิดทางการเมือง การที่พระเจ้าลิไทให้สิทธิและเสรีภาพ ในยุคปัจจุบันแม้ว่าในบางโอกาสทางด้านการเมืองมีเหตุให้ใช้การปกครองแบบเผด็จการ แต่ก็ยังเป็นเผด็จการแบบไทยๆ คือไม่มีความรุนแรง มีความพร้อมในการโอนอ่อนตามความต้องการของผู้ถูกปกครอง ความขัดแย้งและความเปลี่ยนแปลงอย่างรุนแรงจึงไม่เกิดขึ้นในสังคมไทย

ปัญหาในข้อนี้ แม้ว่าสังคมในสมัยสุโขทัยและสังคมในปัจจุบันจะมีลักษณะเหมือนกัน คือการโอนอ่อนเข้าหากัน ทำให้สังคมอยู่อย่างสงบสุข แต่การไม่ริเริ่มเพื่อสิ่งใหม่ ๆ หรือการไม่กล้าขัดขวางการกระทำสิ่งแปลกใหม่ที่จะส่งผลเสียต่อสังคมในระยะยาว ก็เป็นข้อเสียประการหนึ่งของลักษณะความเป็นไทย ซึ่งในปัจจุบันข้อเสียเรื่องดังกล่าวนี้ สามารถมองเห็นได้ชัดเจนมากกว่าสมัยสุโขทัย เพราะว่าประชาชนในสมัยสุโขทัย ยึดมั่นในศีลธรรมการทำบุญให้ทาน เคร่งครัดมากกว่าคนไทยสมัยปัจจุบัน

๖.๓ วัฒนธรรมทางการเมือง ไตรภูมิพระร่วง ได้สร้างสรรค์วัฒนธรรมทางการเมืองการปกครองให้แก่ชาติไทย ความมีศรัทธาเลื่อมใสและนำเอาหลักธรรมทางพระพุทธ ศาสนามาปฏิบัติของพระมหากษัตริย์ไทย เช่น สังคหวัตถุ ๔ ทศพิธราชธรรม ซึ่งทำให้พระมหากษัตริย์มีความรู้สึกรู้สีกว้างไกล เอาใจใส่ประชาราษฎร์ ความเคารพเชื่อฟังและมีสัมพันธไมตรีระหว่างกันเสมือนเป็นครอบครัวเดียวกัน

วัฒนธรรมทางการเมืองที่ปฏิบัติกันอยู่ในสมัยสุโขทัย ได้ตกทอดสืบมาเป็นธรรมเนียมในปัจจุบัน นับตั้งแต่พระจริยาวัตรในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงตั้งมั่นอยู่ในทศพิธราชธรรม พระราชกรณียกิจต่างๆ ที่แสดงถึงน้ำพระทัยที่เต็มเปี่ยม ความห่วงใยของพระองค์ที่มีต่อเหล่าพสกนิกร ไม่ว่าจะอยู่ในที่ไกลหรือใกล้ แม้แต่ในท้องถื่นทุรกันดารห่างไกล พระองค์ได้ทรงเสด็จไปเยี่ยมและช่วยเหลือเสมอ

วัฒนธรรมทางการเมืองปกครองดังกล่าว ทำให้สังคมไทยดำเนินไปด้วยความสุข ปัญหาทางด้านสังคมและการปกครอง ซึ่งได้ก่อกำเนิดทับถมอยู่ในสังคมปัจจุบัน มีสาเหตุมาจากนักปกครองในระดับต่างๆ เป็นจำนวนมาก ไม่ได้ตระหนักถึงความสำคัญของวัฒนธรรม การปกครองที่ประกอบด้วยคุณธรรมดังกล่าว จึงทำให้สังคมไทยละเลยความสำคัญทางด้านจิตใจ ให้ความสำคัญและแสวงหาเฉพาะด้านวัตถุ จริยธรรมและมาตรฐานคุณธรรมของสังคมไทย จึงเสื่อมลงดังที่ได้ประจักษ์อยู่ในปัจจุบัน

๖.๔ การแก้ไขปัญหาสังคม วรรณกรรมไตรภูมิพระร่วง ได้ชี้แนะถึงวิธีการแก้ไขปัญหาสังคมเอาไว้ คือ

๑) การจัดสรรความยุติธรรมทางเศรษฐกิจ ได้แก่การจัดสรรที่ดินทำกินการส่งเสริมการประกอบอาชีพ ให้ยืมเงินไปลงทุน เก็บภาษีในอัตราต่ำ มาตรการทางด้านเศรษฐกิจที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วงดังกล่าว ในปัจจุบันนี้ยังถือเป็นมาตรการที่มีความสำคัญและยังคงใช้อยู่เสมอ

๒) สร้างสวัสดิการให้แก่ประชาชน คำสอนถึงการปฏิบัติไม่ให้มีการใช้แรงงานเกินควร มีการดูแลเอาใจใส่เลี้ยงดูเด็กและคนชรา การปลดเกษียณ ซึ่งเป็นแบบฉบับที่ดีของการปกครองในสมัยสุโขทัยที่ต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

๖.๕ การยอมรับในสิทธิมนุษยชน คำสอนในไตรภูมิพระร่วง ในการให้ความเคารพต่อผู้ใหญ่ ครูอาจารย์ และนักบวช ทำให้สังคมไทยมีลักษณะที่ปราศจากการเหยียดหยาม มีแต่ความโอบอ้อมอารีย์ มีน้ำใจ ความตระหนักถึงค่าของคนและสิทธิของคนเป็นสิ่งที่ยอมรับกันอยู่ทั่วไป ทั้งในสมัยสุโขทัย และปัจจุบัน ด้วยความหลงในปัจจุบันนี้ ในเรื่องของ การให้ความสำคัญและยึดถือค่านิยมทางสังคมหรือค่านิยมทางเศรษฐกิจที่ผิดๆ บางประการ ทำให้บางคนลืมนึกถึงสิทธิมนุษยชนของคนอื่น ๆ ไปบ้าง แต่ก็ยังเป็นสิ่งที่สามารถแก้ไขได้

สำหรับผลการวิจัย ที่เกี่ยวกับวัตถุประสงค์ของการแต่งไตรภูมิพระร่วงที่แท้จริงนั้น ผู้วิจัยได้สรุปให้เห็นว่า ไตรภูมิพระร่วงซึ่งแต่งโดยพระเจ้าลิไทนั้น มีจุดมุ่งหมายที่ระบุไว้ ๒ ประการ คือ

๑. เพื่อเทศน์ถวายพระมรดา

๒. เพื่อให้เป็นธรรมทานแก่บุคคลทั่วไป

แต่เนื่องจากไตรภูมิพระร่วง เป็นวรรณกรรมทางศาสนาที่เป็นพื้นฐานของการนำไปสู่แนวความคิด ทางการเมืองการปกครอง ดังนั้น จุดมุ่งหมายที่แท้จริง คือ วางแนวทางด้านการเมือง การปกครองหลักของศีลธรรมและจริยธรรมที่ทำให้มนุษย์สามารถปกครองตนเองได้ มนุษย์ก็จะสามารถ ปกครองรัฐ และนำรัฐไปสู่สังคมอุดมคติได้

๗.๓.๕ งานวิจัยเรื่อง จริยธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนา เรื่องอ้าย ร้อยชอด

งานวิจัยเรื่อง จริยธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนาเรื่องอ้ายร้อยชอด เป็นผลงานวิจัยที่เป็นวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ของ พระสมชาติ จิตติปญโญ (เครือน้อย) ในปี พ.ศ. ๒๕๔๗ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากำเนิด และพัฒนาการของวรรณกรรมคำขอของล้านนาเพื่อศึกษาจริยธรรมในทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏ ในวรรณกรรมล้านนาเรื่อง อ้ายร้อยชอด และเพื่อวิเคราะห์บทบาทของตัวละครในวรรณกรรมล้านนา เรื่องอ้ายร้อยชอดในฐานะเป็นสื่อทางจริยธรรม^{๓๑}

แรงจูงใจที่ผู้วิจัยได้ศึกษาเรื่องนี้ วรรณกรรมเรื่องอ้ายร้อยชอด เป็นวรรณกรรมล้านนาเรื่องหนึ่ง ที่แต่งขึ้นเพื่อใช้ในการขับชอหรือเรียกว่าการขับคำขอ นับเป็นวรรณ กรรมทางพระพุทธศาสนาที่มุ่ง สอนจริยธรรม และเผยแผ่หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาให้แก่คนในสังคมเพื่อนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิต ประจำวัน ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาวรรณกรรมเรื่องนี้เพื่อหาคำหลักจริยธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรม ว่า ผู้แต่งมีจุดมุ่งหมายที่จะสอนหลักจริยธรรมอะไรบ้างให้แก่คนในสังคม มีวิธีการที่จะถ่ายทอดบทบาท ตัวละครอย่างไร ผลของการศึกษาวิจัยเรื่องนี้ ผู้วิจัยมีความคาดหวังว่า จะเป็นแนวทางให้แก่บุคลากร ทางพระพุทธศาสนาในการประยุกต์ใช้กับบริบทของสังคม วิถีความเป็นอยู่ของคนในสังคมมาเป็น เครื่องมือในการเผยแผ่หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ให้เข้าถึงจิตใจของผู้นับถือพุทธศาสนาได้อย่าง ไม่ขัดกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ในสังคมปัจจุบัน และยังเป็นการอนุรักษ์ ส่งเสริม พื้นภูมิปัญญาชาวบ้าน ล้านนาในเรื่องของวรรณกรรมให้เป็นที่รู้จักกว้างขวางต่อไป

^{๓๑} พระสมชาติ จิตติปญโญ, จริยธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนาเรื่องอ้ายร้อยชอด, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๙.

ในการดำเนินการวิจัย ผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลทางเอกสาร โดยการศึกษาในเรื่องหลักจริยธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏเป็นจริยธรรมพื้นฐาน ที่สื่ออยู่ในบทบาทของตัวละครที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนาเรื่อง อ้ายร้อยชอด ฉบับประเทืองวิทยา โดยผู้วิจัยได้นำมาปรับปรุงการพิมพ์ให้เป็นรูปแบบทางฉันทลักษณ์ของคำว เพื่อสะดวกในการอ้างอิง โดยเรียงพิมพ์ตามอักขรการสะกดการันต์ตามต้นฉบับทุกประการ แล้วนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์บทบาทของตัวละคร ว่ามีลักษณะที่เป็นสื่อทางจริยธรรมในด้านใด นำมาวิเคราะห์ วิจารณ์ แล้วนำมาสอบทานกับหลักธรรมที่ปรากฏในพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ และอรรธกถา ฉบับอรรธกถาแปลของมกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๒๕^{๓๒}

สำหรับผลการวิจัย ผู้วิจัยได้สรุปไว้ดังต่อไปนี้^{๓๓}

วรรณกรรมคำวขอ เป็นพัฒนาการของสังคมล้านนาที่มีลักษณะการให้ความบันเทิงกับชุมชนที่ได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนา ในการประยุกต์หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาโดยผ่านกระบวนการขัดเลาคนในสังคมโดยใช้ความบันเทิงเป็นสื่อ ในการสั่งสอนจริยธรรมทางพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นเครื่องมือควบคุมสังคมและแนวทางในการดำเนินชีวิต วรรณกรรมคำวขอเรื่องอ้ายร้อยชอด เป็นวรรณกรรมเรื่องหนึ่งที่เป็นผลผลิตของภูมิปัญญาล้านนา ที่ถ่ายทอดจริยธรรมทางพระพุทธศาสนาให้กับคนในสังคมได้เป็นอย่างดี ซึ่งผู้คนส่วนใหญ่ที่ได้ยินได้ฟังคำวขอเรื่องนี้แล้ว ก็นำไปใช้ เช่น สอนให้รู้จักให้ทาน รักษาศีล ความกตัญญู คำสอนในเรื่องกรรม ความอดทน เป็นต้น ซึ่งทำให้สังคมในยุคนั้นมีความสุขสบาย หากนำมาเปรียบเทียบกับสังคมปัจจุบันแล้ว จะพบว่า จริยธรรมบางอย่าง อาจจะขาดหายไปบ้าง เนื่องจากสภาพสังคมและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไป หรือเห็นว่าจริยธรรมบางอย่างมีคุณค่าในชีวิตน้อยลง แต่เมื่อมองโดยภาพรวมแล้ว ชาวล้านนาส่วนใหญ่ก็ยังให้ความสำคัญ และยึดมั่นอยู่ในจริยธรรมทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะสังคมชนบทที่คงยังมีการอบรมสั่งสอนสมาชิกในสังคมให้ปฏิบัติจริยธรรม โดยการใช้คำวธรรม หรือคำวขอ ให้เห็นอยู่บ้าง

จริยธรรมทางด้านพระพุทธศาสนาในสังคมล้านนา แบ่งเป็น ๓ ระดับ คือในขั้นต้น ในเรื่องศีล ในขั้นกลางคือ กุศลกรรมบถ ๑๐ และในขั้นสูง คือ มรรคมีองค์ ๘ กล่าวโดยย่อได้ ๒ ระดับ คือ โลภียะ คือการปฏิบัติเพื่อความสุข และระดับโลกุตตระ คือ หลักปฏิบัติเพื่อบำเพ็ญพระนิพพาน จริยธรรมทาง

^{๓๒} เล่มเดียวกัน, หน้า ๑๔.

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๙ - ๑๐๒.

พระพุทธศาสนาในระดับโลกุตระนั้นมุ่งพิจารณาสภาพธรรม เพื่อนำไปสู่ความหลุดพ้น ซึ่งผู้แต่งไม่ได้เน้นมากนัก อาจเพราะเห็นว่า นักเกินไปสำหรับชาวบ้าน ทั้งอาจทำให้เสียอรรถรสในการฟังวรรณกรรมก็ได้ แต่หากจะพิจารณาถึงบทบาทของตัวละครในเรื่องก็จะแสดงให้เห็นถึงการสื่อจริยธรรมในชั้นสูง หรือระดับโลกุตระได้เหมือนกัน

จริยธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่อง อ้ายร้อยชอด ส่วนใหญ่เป็นเรื่องจริยธรรมในระดับโลกียะ การปฏิบัติตามหลักธรรมคำสั่งสอนนั้น เพียงเพื่อต้องการจะประสบความสุขความเจริญและสามารถดำรงตนอยู่โดยไม่เดือดร้อน ฉะนั้น จริยธรรมด้านคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในคำวอจึงมักกล่าวถึงเรื่อง กรรมดี กรรมชั่ว บาป บุญ นรก สวรรค์ ชาตินี้ชาติหน้า ทาน ศีล เป็นต้น ซึ่งตรงกับความต้องการของชาวบ้านที่ปรารถนาความเป็นอยู่ที่ดีทั้งชาตินี้และชาติหน้า ซึ่งวรรณกรรมเรื่อง อ้ายร้อยชอด เป็นเรื่องหนึ่งที่สนองความต้องการของชุมชนโดยใช้ความบันเทิง จริยธรรมที่พบในวรรณกรรมประกอบด้วยศีล เป็นจริยธรรมพื้นฐานที่ผู้แต่งได้เน้นให้เห็นสำคัญในการดำเนินชีวิต กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ เป็นจริยธรรมขั้นที่ ๒ ที่ผู้แต่งได้สอดแทรกในวรรณกรรมเพื่อความละเอียดของศีลที่มากขึ้น เพื่อให้คนในสังคม เนื่องจากสังคมล้านนาในสมัยนั้น (พ.ศ. ๒๔๗๗) มีความหลากหลายของผู้คนต่างถิ่น หลายเชื้อชาติ เนื่องจากการเข้ามามีอิทธิพลของกรุงสยาม ทำให้ดินแดนล้านนาซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์ทางด้านทรัพยากรธรรมชาติ เป็นที่ต้องการของคนทั่วไป จึงมีผู้คนมากมายเข้ามาอาศัยในดินแดนล้านนา เพื่อป้องกันความแตกแยกทางเชื้อชาติ และวัฒนธรรม จึงจำเป็นต้องกระตุ้นให้ผู้คนในล้านนามีเบญจศีล เบญจธรรม ประพฤติปฏิบัติตัวให้ดีขึ้น โดยการขัดเกลาจริยธรรมในเรื่องของกุศลกรรมบถ ๑๐ ให้ละเอียดขึ้น

หลักทศ ๖ มีจุดมุ่งหมายเพื่อการอยู่ร่วมกันของสถาบันครอบครัว ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของสังคมในระดับที่ใหญ่ ดังนั้นเพื่อคนในครอบครัวมีความปรองดองกันทำหน้าที่ของแต่ละคนได้อย่างถูกต้องเหมาะสม หลักทศ ๖ จึงเป็นส่วนที่ผู้แต่งเลือกที่จะนำเสนอผ่านวรรณกรรม เพื่อให้ครอบครัวเป็นสถาบันที่อบอุ่น เป็นสถาบันที่มีความพร้อมเพื่อที่จะอยู่ร่วมกับสังคมในระดับสูงต่อไป ในส่วนจริยธรรมชั้นสูงในเรื่องของมรรคมงคล ๘ ผู้แต่งพยายามที่จะสอดแทรกในลักษณะที่เป็นภาพรวมของการปฏิบัติเพื่อให้เห็นถึงผล สัมฤทธิ์ทางการปฏิบัติในพระพุทธศาสนา คือการหลุดพ้นจากวัฏสงสารคือพระนิพพานในตอนท้ายของเรื่อง แต่ในรายละเอียดและขั้นตอนการปฏิบัติผู้แต่งไม่ได้ให้รายละเอียดมากนัก เนื่องจากเป็นสิ่งที่นักเกินไปสำหรับผู้ฟังที่เป็นระดับชาวบ้านที่พยายามหาความสุขในระดับโลกียะเท่านั้น

หลักราชสังคหวัตถุ เป็นการนำเสนอในส่วนที่สามารถควบคุมประชากรให้เกิดความผาสุก นอกจากในเรื่องของจริยธรรม การปกครองของผู้นำชุมชนจึงเป็นสิ่งที่สนับสนุนให้สังคมมีความเป็นอยู่ที่เรียบร้อยและมีความสุข ผู้แต่งต้องการที่จะชี้แนะผู้นำในชุมชนในการดูแลให้ความอุปถัมภ์ผู้ที่อยู่ใต้การปกครองที่ประกอบด้วยผู้คนหลายเชื้อชาติ และวัฒนธรรม มีความเป็นอยู่ที่ดี มีความสันติไม่ให้เกิดความขัดแย้งของคนในสังคม

ในส่วนของจริยธรรมอื่น ๆ ที่ผู้แต่งได้สอดแทรกจริยธรรมในวรรณกรรมที่เป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วยให้คนในสังคม โดยเฉพาะประชาชนที่เป็นคนพื้นเมือง เพื่อเป็นการกระตุ้นให้คนสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นที่เข้ามาในพื้นที่ และสามารถที่จะแข่งขันทางด้านเศรษฐกิจกับผู้คนเหล่านั้น ที่มีความตั้งใจที่จะเข้ามาเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองและครอบครัวให้ดีขึ้นโดยอาศัยความสมบูรณ์ทางทรัพยากรธรรมชาติของลำนนา เป็นเครื่องมือในการทำมาหากิน หากคนพื้นเมืองมีความเป็นอยู่ที่เหมือนเดิม ก็จะไม่สามารถที่จะอยู่ร่วมกับคนเหล่านั้นในสถานภาพระดับเดียวกันได้ ผู้แต่งจึงกระตุ้นให้คนพื้นเมืองได้มีอำนาจในการแข่งขัน หลักจริยธรรมที่เป็นตัวกระตุ้นได้แก่ ความเพียร ชันติ แต่อย่างไรก็ตามถึงแม้จะมีเรื่องของจริยธรรมในการดำรงชีพอยู่และการอยู่ร่วมกัน แต่ผู้แต่งก็ได้เน้นในเรื่องของจริยธรรมอื่นที่เป็นพื้นฐานของพระพุทธศาสนา ประกอบด้วยทาน ศีลและกรรม เป็นต้น

จากการศึกษาพบว่า จริยธรรมดังที่กล่าวในวรรณกรรม เป็นการสอนให้คนในสังคมประพฤติปฏิบัติตนตามหลักการของพระพุทธศาสนา เพื่อความสงบสุขในสังคมลำนนา สนับสนุนการทำความดี และมีความสัมพันธ์ที่ดีกับบุคคลรอบข้างโดยเฉพาะผู้ที่เข้ามาจากต่างถิ่น เป็นการกระตุ้นให้เกิดความสำนึกของพุทธศาสนิกชนที่ดีและคงเอกลักษณ์ของประเพณี วัฒนธรรมอันดีงามของคนลำนนาให้คงสืบต่อไป

ลักษณะของจริยธรรมที่พบในวรรณกรรม เป็นหลักการทางพระพุทธศาสนาที่สามารถปฏิบัติได้ง่าย ผู้ฟังสามารถที่จะนำไปปฏิบัติได้เลยในชีวิตประจำวัน เป็นการปรับตัวเข้ากับสังคมที่ถูกต้องเหมาะสม ซึ่งผู้แต่งได้ถ่ายทอดให้ผู้ฟังได้รับรู้โดยผ่านตัวละครของเรื่อง ซึ่งเน้นที่ตัวตนของเรื่อง การถ่ายทอดผ่านตัวละครในวรรณกรรมเป็นไปในลักษณะที่เรียบง่ายไม่ซับซ้อนมากนัก คือ สื่อในเรื่องจริยธรรมที่ดั่งามผ่านตัวละครที่เด่นในด้านของความดี ทุกอย่างผ่านตัวละครตัวเอกอย่างสมบูรณ์ไม่มีความต่างพร้อยให้เห็น ดังที่จะเห็นได้จากบทบาทของตัวละครเอกของเรื่อง

ตัวละครเอกของเรื่อง คือ อ้ายร้อยชอด เป็นตัวแทนของจริยธรรมทั้ง ๓ ชั้น คือ การปฏิบัติตนให้มีเบญจศีล เบญจธรรม เป็นพื้นฐาน พัฒนาการปฏิบัติของตนเองให้มีความละเอียดขึ้นในระดับของกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ พร้อมทั้งการมุ่งปฏิบัติตนเพื่อสั่งสมบารมีในการเข้าสู่พระนิพพาน ตัวละครทำหน้าที่ได้อย่างสมบูรณ์ กล่าวคือเป็นบุคคลที่มีคุณสมบัติเพียบพร้อมที่น่าจะเอาเป็นตัวอย่างในการดำเนินชีวิตของคนในสังคม ส่วนตัวละครอื่นที่ เป็นผู้สนับสนุนการทำความดีของอ้ายร้อยชอด เช่น

นางรัตนพิมพา เป็นผู้ที่มีศีลจริยธรรม ๒ ชั้น คือ ชั้นต้น และชั้นกลาง พร้อมทั้งทำหน้าที่ของภรรยาที่มีคุณสมบัติที่ดี เป็นบุคคลที่มีศีลมีธรรม สามารถทำให้ชีวิตครอบครัวมีความสุขได้ ดังนั้นอ้ายร้อยชอดและนางรัตนพิมพา จึงเป็นคู่สามีภรรยาที่เป็นแบบอย่างให้เห็นถึงการอยู่ร่วมกันว่าต้องมีศีลเสมอกัน หรือศีลสามัญญตา และทวิญญูสามัญญตา หากเป็นเช่นนี้ ครอบครัว สามีภรรยาก็จะดำรงอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข

บิดามารดาของอ้ายร้อยชอด เป็นผู้ที่มีศีลจริยธรรมให้เห็นทั้ง ๓ ชั้น พร้อมทั้งปฏิบัติหน้าที่ของบิดามารดาในการสอนจริยธรรมให้แก่ลูก เป็นบทบาทที่สำคัญที่แสดงให้เห็นถึงหน้าที่ในการเป็นต้นแบบให้แก่ลูก เพราะตลอดทั้งเรื่องพ่อแม่ ของอ้ายร้อยชอดสื่อให้เห็นถึงคุณธรรมจริยธรรมที่ดี ทั้งมีฐานะยากจน พ่อแม่ของอ้ายร้อยชอดก็ไม่ได้ทำผิดในเรื่องของศีลธรรมให้เห็นเลย อีกทั้งยังแสดงให้เห็นถึงจริยธรรมในชั้นสูงที่มีอยู่ในตัวให้เห็นโดยจะเห็นได้จากตอนที่ก่อนจะตาย พ่อของอ้ายร้อยชอดยังมีสติสัมปชัญญะในการที่จะสอนให้ลูกเป็นคนดีอยู่ในศีลในธรรมและสอนภรรยาของคนให้มีความอดทนพยายามที่จะเลี้ยงลูกให้ดีอยู่ในศีลในธรรม โดยที่พ่อแม่ของอ้ายร้อยชอดนั้นมองว่าความตายเป็นเรื่องธรรมดา

จากการศึกษาพบว่า ในเรื่องของครอบครัวที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้ ชี้ให้เห็นถึงการที่ครอบครัวจะมีความสุขนั้น ไม่จำเป็นจะต้องมีความร่ำรวยในด้านวัตถุ แต่ที่สำคัญครอบครัวจะมีความสุขอบอุ่นได้ภายในครอบครัวจะต้องเป็นบุคคลที่มีศีลเสมอกัน รวมทั้งความเห็นจะต้องเป็นไปในทิศทางเดียวกัน นั่นก็คือเห็นว่าการทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ดังปรากฏในครอบครัวของอ้ายร้อยชอดเป็นตัวอย่าง

ท้าวจัมปา เป็นสื่อแสดงให้เห็นการเป็นผู้นำที่ดี สังคมต้องการผู้นำแบบท้าวจัมปาที่ให้ความใกล้ชิดกับประชาชน ไม่ใช้อำนาจในการปกครองถึงแม้จะสามารถที่จะกระทำก็ตาม โดยจะเห็นได้จากการรับซื้อลูกแก้วจากอ้ายร้อยชอด ไม่เอาเปรียบประชาชนและให้ความเสมอภาคกับประชาชนโดยไม่ถือว่าเป็นบุคคลที่มาจากต่างถิ่นเช่นอ้ายร้อยชอด

ตัวร้ายก็เป็นการสื่อความไม่ได้อย่างเห็นได้ชัดตลอดทั้งเรื่อง ในส่วนวิธีการถ่ายทอดนั้น ผู้แต่งไม่ได้เน้นการสอนจริยธรรมโดยตรง แต่ได้สอดแทรกเป็นระยะ เพื่อให้ผู้ฟังได้เกิดความรู้สึกว่าไม่ได้ถูกสอน แต่กำลังฟังเรื่องราวที่เป็นความบันเทิง เพราะผู้แต่งเล่าในเรื่องที่คล้ายคลึงกับชีวิตประจำวันของผู้คนในสังคมที่เป็นจริง ทำให้ผู้ฟังไม่มีความขัดแย้งกันระหว่างความเป็นจริงและเรื่องราวของคำขอที่แต่งขึ้น บางครั้งผู้แต่งก็สอดแทรกเรื่องตลกให้ผู้ฟังได้ผ่อนคลาย และมีการหยอกล้อกับผู้ฟังเป็นครั้งคราวภาษาที่ใช้ในการเล่าก็เป็นภาษาเรียบง่ายที่ใช้กันในชีวิตประจำวัน ทำให้ผู้ฟังไม่สับสนและมีความสุขในการฟัง ประกอบกับท่วงทำนองในการเล่าก็มีความไพเราะอยู่ในตัว มีความหลากหลายในระดับของเสียง ทำให้ผู้ฟังเกิดความเพลิดเพลินคล้ายตามผู้เล่าได้เป็นอย่างดี และเนื่องจากคำขอเป็นเรื่องยาว ผู้แต่งจึงได้แต่งเป็นตอนๆ ไป และการเล่าคำขอ (การแสดงศิลปวัฒนธรรมล้านนาประจำท้องถิ่น) ก็เล่าได้เป็นตอน ๆ ทำให้ชวนติดตาม ส่วนผู้ฟังก็ให้ความสนใจในเรื่องราวและเก็บเอาไปคิดถึงตอนต่อไป พร้อมทั้งย้อนระลึกถึงตอนที่ผ่านมาเป็นการเน้นย้ำความเข้าใจในเนื้อเรื่อง และซึมซับเอาจริยธรรมที่สอดแทรกในวรรณกรรมได้อย่างง่ายดาย วรรณกรรมคำขอจึงเป็นส่วนสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรม ทำให้เกิดความสงบสุขในสังคมล้านนา

ในบทสรุปและให้ข้อเสนอแนะของผู้วิจัยวรรณกรรมเรื่องนี้ผู้วิจัยได้ให้ข้อเสนอแนะที่น่าสนใจว่าในการเผยแผ่หลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนานั้น ไม่จำเป็นต้องกระทำโดยพระสงฆ์แต่เพียงฝ่ายเดียว พุทธศาสนิกชนอื่นๆ ก็สามารถเผยแผ่หลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาได้ โดยใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นสื่อในการเผยแผ่ นอกจากจะทำให้ผู้ฟังได้ซึมซับเอาหลักธรรมของศาสนามาใช้แล้ว ผู้ฟังยังได้รับความเพลิดเพลินจากการฟัง และยังเป็นการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมของสังคมได้อีกทางหนึ่ง

สรุปท้ายบท

การศึกษางานวิจัยทางพระพุทธศาสนาเป็นการค้นหาคำความรู้โดยใช้กระบวนการวิจัยดำเนินการศึกษาอย่างเป็นระบบในประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ซึ่งมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นมหาวิทยาลัยทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญของประเทศไทยได้มีการศึกษาค้นคว้าองค์ความรู้ในประเด็นเหล่านั้นมาอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะบุคลากรของมหาวิทยาลัยมีการดำเนินการวิจัยภายใต้ความรับผิดชอบของสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์อย่างเป็นระบบมาตั้งแต่ปีงบประมาณ ๒๕๕๒ มีโครงการวิจัยในประเด็นทางพระพุทธศาสนาอย่างหลากหลาย ดังที่นำมาเป็นตัวอย่างในการ

ศึกษาถึงงานวิจัยทางพระพุทธศาสนาในบทนี้ อย่างไรก็ตามผู้ศึกษาสามารถที่จะค้นหางานวิจัยทางพระพุทธศาสนาอื่น ๆ ได้ตามความสนใจจากแหล่งหรือสถาบันที่มีการเผยแพร่ผลงานการวิจัยในด้านนี้ โดยสามารถเข้าศึกษาได้ในเว็บไซต์ต่างๆ ทาง google พิมพ์หัวข้อเรื่องงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา ซึ่งม้งานวิจัยทางพระพุทธศาสนาให้ศึกษาอย่างมากมาย

ส่วนการศึกษาวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในลักษณะการวิจัย หรือการศึกษาค้นคว้าวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในแง่มุมต่างๆ อย่างมีระบบ นอกจากจะทำให้ผู้ศึกษาได้รับทราบแง่มุมที่ค้นพบจากการศึกษาวิจัยแล้ว ยังทำให้ผู้ศึกษามีความภาคภูมิใจในภูมิปัญญา ด้านวรรณกรรมที่บรรพบุรุษได้สร้างสรรค์ร้งนาขึ้น วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาเหล่านี้ ยังผลทำให้มีการสืบต่อพระพุทธศาสนาและทำให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่มาจนถึงปัจจุบัน

กิจกรรมท้ายบท

๑. ให้ผู้เรียนสำรวจรายชื่องานวิจัย หรือวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้องกับทางพระพุทธศาสนาจากแหล่งต่าง ๆ เช่น ห้องสมุด, อินเทอร์เน็ต พร้อมทั้งศึกษารายละเอียดของงานวิจัยหรือวิทยานิพนธ์เหล่านั้น อย่างน้อย ๓ เรื่อง ในหัวข้อต่อไปนี้

- ๑.๑ ชื่องานวิจัย หรือชื่อเรื่องวิทยานิพนธ์
- ๑.๒ ผู้วิจัย หรือผู้ทำวิทยานิพนธ์
- ๑.๓ ปีที่วิจัย หรือปีที่ได้รับอนุมัติวิทยานิพนธ์
- ๑.๔ ภูมิหลัง หรือ ความเป็นมาของการวิจัย หรือการทำวิทยานิพนธ์
- ๑.๕ วัตถุประสงค์ของการวิจัย หรือการทำวิทยานิพนธ์
- ๑.๖ วิธีการดำเนินการวิจัย หรือทำวิทยานิพนธ์
- ๑.๗ ผลการวิจัย หรือข้อค้นพบ
- ๑.๘ ผลประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

๒. นำรายละเอียดจากการศึกษาในข้อ ๑ มาร่วมกันอภิปรายในชั้นเรียน

เอกสารอ้างอิงประจำบท

จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ. สื่อสารมวลชนกับความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา. รายงานการวิจัย. สถาบันวิจัย

พุทธศาสตร์ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

ไฉไลฤดี ยวนะศิริ และ ภัชรบท ฤทธิ์เต็ม. การนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้

แบบบูรณาการเพื่อเสริมสร้างสุขภาพจิตและคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในชุมชน.

รายงานการวิจัย. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,

๒๕๔๙.

ทวีศักดิ์ ทองทิพย์ ธนู ศรีทอง และบรรจง โสดาดี. การฆ่าตัวตายในทัศนะของพระพุทธศาสนา. รายงาน

การวิจัย. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

พระมหาบุญทัน อานนโท. การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องเวสสันดรชาดก ศึกษาเฉพาะทานบารมี.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

พระมหาบุญเลิศ ธมฺมทสฺสี นงเยาว์ หนูไชยะ ณ กาฬสินธุ์ และ พรรณราย ชูเลิศ. ทัศนคติของ

พุทธศาสนิกชนที่มีต่อการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน. รายงานการวิจัย สถาบันวิจัย

พุทธศาสตร์ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ. (วันจันทร์). นรกและสวรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท. วิทยานิพนธ์

พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

พระศรีสุธรรมเมธี (สุเทพ ผุสฺสธมฺโม). อิทธิพลของพระพุทธศาสนาเถรวาทที่มีต่อแนวความคิดทาง

การเมืองการปกครองของพระเจ้าลิไท ศึกษาเฉพาะกรณี ไตรภูมิพระร่วง(เตภูมิกถา).

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, บัณฑิตวิทยาลัย :

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

พระสมชาติ จิตฺตปญฺโญ. จริยธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนา เรื่องอ้าย

ร้อยชอด. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, บัณฑิตวิทยาลัย :

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

สุชญา ศิริธัญญกร และคณะ. การวิเคราะห์คัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท : ความตาย กับ มรณัสสติ.

รายงานการวิจัย สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,

๒๕๔๘.

บรรณานุกรม

- กัตถัญญ ชูชื่น. ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับวรรณคดีไทย. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๓.
- กรมศิลปากร. นำชมพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๔๘.
- _____. วรรณกรรมสมัยสุโขทัย. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๒๘.
- _____. กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๓๔.
- กิตติวาทินภิกขุ. บทเรียนพระไตรปิฎก เล่ม ๑ (พรหมชาลสูตร). กรุงเทพมหานคร : อักษรสัมพันธ์, ๒๕๐๗.
- เกษม ขนบแก้ว. แง่คิดจากวรรณคดีและวรรณกรรม. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๐.
- คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารของประวัติศาสตร์. ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๒๑.
- คณะกรรมการว่าด้วยวัฒนธรรมและสารนิเทศ. ไตรภูมิภคา ฉบับถอดความ. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘.
- คณะทำงานโครงการวรรณกรรมอาเซียน. วรรณกรรมอาเซียน เล่ม ๑ ก. ไตรภูมิภคา. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งจำกัด, ๒๕๒๘.
- จํานงค์ อติวัฒนสิทธิ์. สื่อสารมวลชนกับความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา. รายงานการวิจัย. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.
- ไฉไลฤดี ยวนะศิริ และ ภัชรบท ฤทธิ์เต็ม. การนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้แบบบูรณาการเพื่อเสริมสร้างสุขภาพจิตและคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในชุมชน. รายงานการวิจัย. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.
- เดชา ซากักดี. “วิเคราะห์หลักจริยธรรมในวรรณคดีสุภาจิตพระร่วง.” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๒.
- ทวีศักดิ์ ทองทิพย์ ธนู ศรีทอง และบรรจง โสดาดี. การฆ่าตัวตายในทัศนะของพระพุทธศาสนา. รายงานการวิจัย. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.
- ธรรมสภา. พระประวัติสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๑๙ พระองค์. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๓.

นิตยา กาญจนวรรณ. **วรรณกรรมอยุธยา**. กรุงเทพมหานคร : วัชรินทร์, ๒๕๔๕.

นิยะดา เหล่าสุนทร. **ไตรภูมิพระร่วง**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แม่คำผาง, ๒๕๓๘.

นิรมลทัพเวช, “วิเคราะห์เชิงปรัชญาเรื่อง ไตรภูมิพระร่วง” **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔.

บรรจบ บรรณรุจิ. **กระบวนการเพื่อความเข้าใจชีวิตในปฏิจจสมุปบาท**, กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๕.

_____. “การวิเคราะห์คัมภีร์พระพุทธศาสนา ปัญญาในธัมมจักกัปปวัตตนสูตรชื่อเรียกและพัฒนาการ” รายงานการวิจัย. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

บาลี พุทธรักษา. **จักรวาลที่ปณี** กัณฑ์ที่ ๕. บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓.

บุญมา จิตจรัส. **มงคล ๓๘ ประการ**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๓.

บุญย์ นิลเกษ. **คัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์สำหรับประชาชน เล่ม ๒**. เชียงใหม่: ๒๕ สำนักพิมพ์บุญยนิธิ, ๒๕๔๓.

ประกาศรี สีหอำไพ. **ปริทัศน์วัฒนธรรมในภาษาและวรรณคดีไทย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๘.

พร รัตนสุวรรณ. **พุทธวิทยาปฏิจจสมุปบาท**. กรุงเทพมหานคร : วิญญาน, ๒๕๓๗.

พรรณเพ็ญ เครือไทย. **วรรณกรรมพุทธศาสนาในล้านนา**. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ร่วมกับสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย , ๒๕๔๐.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์**, กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต). **พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ)**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙.

_____. **วัฒนธรรมไทยสู่ยุคเป็นผู้นำและเป็นผู้ให้**. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๓๗.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **พุทธวิธีในการสอน**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๔.

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ). **มงคลชีวิต**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๒.

พระธรรมธีรราชมหามุนี. มงคล ๓๘ ประการ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๔๒.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พระธรรมมหาวีรานุวัตร. มงคลที่ป็นหรือมงคลสูตร ๓๘ พิศดาร. กรุงเทพมหานคร: สำนักงาน
ลูกส.ธรรมภักดี, ๒๕๑๙.

พระมหาบุญทัน อานนโท. การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องเวสสันดรชาดก ศึกษาเฉพาะทานบารมี.
วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา, บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

พระเมธีธรรมาภรณ์(ประยูร ธมฺมจิตโต) และคณะ. (แปล) วิมุตติมรรค. กรุงเทพฯ: บริษัทเคสดีไทย
จำกัด, ๒๕๓๘.

พระมหาบุญเลิศ ธมฺมทสฺสี นงเยาว์ หนูไชยะ ณ กาฬสินธุ์ และ พรรณราย ชูเลิศ. ทศนคติของ
พุทธศาสนิกชนที่มีต่อการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน. รายงานการวิจัย สถาบันวิจัย
พุทธศาสตร์: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

พระมหาสมจินต์ สมมาบุญโญ. (วันจันทร์). นรกและสวรรค์ในพระพุทธานุสาเถรวาท. วิทยานิพนธ์
พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

พระศรีสุธรรมเมธี (สุเทพ ผุสฺสธมฺโม). อิทธิพลของพระพุทธานุสาเถรวาทที่มีต่อแนวความคิดทาง
การเมืองการปกครองของพระเจ้าลิไท ศึกษาเฉพาะกรณี ไตรภูมิพระร่วง(เตภูมิกถา).
วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, บัณฑิตวิทยาลัย:
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

พระราชธรรมนิเทศ. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย,
๒๕๓๖.

พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตฺตาโณ). ธรรมปริทรรศน์ ๒. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย,
๒๕๓๕.

พระราชปริยัติ (สฤชต์ สิริธโร).งานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๒.
กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พระสมชาติ จิตติปัญโญ. จริยธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนา เรื่องอ้าย

ร้อยชอด. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชพระพุทธศาสนา, บัณฑิตวิทยาลัย :

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

พัฒน์ เพ็งผล. ประวัติวรรณคดีบาลี . กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๒.

พ่อขุนรามคำแหง. จารึกสมัยสุโขทัย. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๒๖.

พุทธทาสภิกขุ. แก่นพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ม.ป.ป.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่. ชีวิตและผลงานพระสิริมงคลอาจารย์.

เชียงใหม่ : ดาวคอมพิวกราฟิก, ๒๕๔๒.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐. กรุงเทพ-

มหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____ คู่มือระบบประกันคุณภาพ. กรุงเทพฯ:ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๗.

มหามกุฏราชวิทยาลัย,มหาวิทยาลัย. มงคลดถที่ปนี(ปฐโม-ทุติโย ภาค). กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. มงคลดถที่ปนี แปล. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏ-

ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

ล้วน สายยศ และ อังคนา สายยศ. หลักการวิจัยทางการศึกษา. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร :

บริษัท ศึกษาพร จำกัด, ๒๕๓๑.

วิโรจน์ ศิริอัฐ. ประวัติชีวิต การงาน หลักธรรม พุทธทาสภิกขุ. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖.

ศักดิ์ศรี แยมันดดา. วรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทย. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,

๒๕๔๓.

สนิท ตั้งทวี. วรรณคดีและวรรณกรรมศาสนา. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๗.

สรเชต วรรณวิชัย. ประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยา. วิทยาลัยครูบุรีรัมย์, บุรีรัมย์ : ม.ม.ท., ๒๕๒๕.

สรสวดี อ่องสกุล.ประวัติศาสตร์ล้านนา. ทุ่การอุดหนุนการวิจัย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัย

เชียงใหม่ : ๒๕๒๘.

สมเด็จพระพนรัตน์. สังคดียวงศ์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ศิวพร, ๒๕๒๑.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. พระมงคลวิเสสเถก. พิมพ์ครั้งที่ ๒๑. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

สมพงษ์ เกรียงไกรเพชร. ๑๗ สมเด็จพระสังฆราชไทย. กรุงเทพมหานคร : หอสมุดแห่งชาติ, ๒๕๒๕.
 สุขญา ศิริธัญกร และคณะ. การวิเคราะห์คัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท : ความตาย กับ มรณัสสติ.
 รายงานการวิจัย สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
 ๒๕๕๘.

สุทธิพงษ์ ศรีวิชัย. พระไตรปิฎกศึกษา. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

สุเทพ พรหมเลิศ, (แปล) คัมภีร์มหาวงศ์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
 ๒๕๕๓.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน, กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย,
 ๒๕๓๙.

สุภัทรดิศ ดิสกุล, ม.จ. ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. ๒๐๐๐. กรุงเทพมหานคร : สำนักงาน
 เลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๒๒.

สุภางค์ จันทวานิช. วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์
 มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๙.

เสนาะ ผดุงฉัตร. ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดีบาลี. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ-
 ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

อุดม รุ่งเรืองศรี. วรรณกรรมล้านนา. หน่วยส่งเสริมศิลปศึกษาและวัฒนธรรม ล้านนา คณะมนุษยศาสตร์
 มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๐.

เอมอร ชิตตะโสภณ. ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมล้านนากับวรรณกรรมประจำชาติ. ภาควิชา
 ภาษา ไทยคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ , ๒๕๔๐.

เอกรัตน์ อุดมพร. วรรณคดีสมัยอยุธยา. กรุงเทพมหานคร : พัฒนาศึกษา, ๒๕๔๖ก.

เอกรัตน์ อุดมพร. วรรณคดีสมัยกรุงธนบุรี. กรุงเทพมหานคร : พัฒนาศึกษา, ๒๕๔๖ข.

Nagau,mm the vimattinaga : the way to Deliverance, The Pail tact society, 1919.

Nayamoli Bhikku. The Path of Purification, Volume One, Shambala, 1976.

Bapat,P., Vimuttimagga and Visuddhimagga: A Comparative, Study, Poona, 1937.

คณะกรรมการปรับปรุงเนื้อหารายวิชา
“งานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา”

พระครูพิศาลกรกิจ, ดร.

พธ.บ., M.A., M.Phil., Ph.D. (Buddhist Studies)

มจร. วิทยาเขตพะเยา

บทที่ ๒

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ทวีศักดิ์ ทองทิพย์

พ.ม., พธ.บ., ศศ.ม. (ภาษาสันสกฤต)

มจร. วิทยาเขตสุรินทร์

บทที่ ๑

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พูนชัย ปันธิยะ

พธ.บ., ศศ.ม., Ph.D. (Buddhist Studies)

มจร. วิทยาเขตเชียงใหม่

บทที่ ๒

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประกอบ มีโคตรกอง

พธ.บ., ศศ.ม. (ไทยคดีศึกษา)

มจร. วิทยาเขตขอนแก่น

บทที่ ๓

นายพิพัฒน์ภาสน์ บุญเทียน

พธ.บ.(รัฐศาสตร์), ค.ม. (การบริหารการศึกษา)

มจร. วิทยาเขตนครราชสีมา

บทที่ ๓

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สุพิมล ศรีศักดิ์

พธ.บ., กศ.ม.(การบริหารการศึกษา)

มจร. วิทยาเขตอุบลราชธานี

บทที่ ๔

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุทธิพงษ์ ศรีวิชัย

ป.ธ. ๓, พธ.บ., M.Ed., Ph.D. (Ednal. Adm.)

คณะครุศาสตร์ (ส่วนกลาง)

บทที่ ๕

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประชาธิศ โพธิประชา

ป.ธ.๕, พธ.บ., M.Ed., Ph.D. (Edu. Reseach)

มจร. วิทยาลัยสงฆ์เลย

บทที่ ๕

นายจกนรินทร์ เหลืองอ่อน

ป.ธ.๕, ค.บ., ก.ศ.ม. (เทคโนโลยีและสื่อสารการศึกษา)

วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช

บทที่ ๕

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ มั่น เสือสูงเนิน

ป.ธ.๓, พ.ม., พธ.บ., M.A. (Linguistics)

คณะพุทธศาสตร์ (ส่วนกลาง)

บทที่ ๖

รองศาสตราจารย์สมบุรณ์ บุญฤทธิ์

กศ.บ., ศศ.ม. (ไทยคดีศึกษา)

มจร. วิทยาเขตนครศรีธรรมราช

บทที่ ๗

